

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Monumenten van de prille welvaartsstaat

*Selectievoorstel Beschermingsprogramma
Wederopbouw 1959 - 1965
Adviesaanvraag door de minister van OCW
aan de Raad voor Cultuur 2013*

Monumenten van de prille welvaartsstaat

*Selectievoorstel Beschermingsprogramma
Wederopbouw 1959 - 1965
Adviesaanvraag door de minister van OCW
aan de Raad voor Cultuur 2013*

Adviesaanvraag aan de Raad voor Cultuur

In de *Beleidsregel aanwijzing beschermde monumenten 2009* is aangekondigd dat een Beschermingsprogramma voor monumenten uit de periode 1959-1965 zal worden opgesteld. Bijgaand ontvangt u het concept van dit programma.

Graag vraag ik u mij uiterlijk in juni van dit jaar hierover te adviseren.

Na vaststelling van het Beschermingsprogramma zal ik de procedure zoals beschreven in de Monumentenwet 1988 starten om de bescherming daadwerkelijk te realiseren. Deze procedure voorziet ook in een advies van de Raad per individuele monumentaanwijzing. Aangezien de Raad thans in de gelegenheid is om over het gehele programma (inclusief alle onderdelen) te adviseren, spreek ik de hoop en verwachting uit dat we dit juridisch voorgeschreven vervolg op eenvoudige wijze (administratief) kunnen afhandelen.

De Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap,

dr. Jet Bussemaker

Inleiding

Monumenten van de prille welvaartsstaat: Nederland 1959-1965

Achtergrond

De Wederopbouw van het zwaar gehavende Nederland in en na de Tweede Wereldoorlog was een prestatie van formaat. Steden en dorpen herrezen uit het puin dankzij krachtige samenwerking en een sterke centrale sturing. Aanvankelijk lag het accent vooral op het herstel van de oorlogsschade in de kernen, infrastructuur en productiecentra (landbouw en industrie) en herstel van de handel. De Amerikaanse Marshallhulp (1948-1952) gaf een belangrijke *boost* voor het herstelproces en de acceptatie van zowel schaalvergroting als een strakke regie over de bouwplanning, met een zwaar accent op industrialisatie. Het land werd fysiek opengelegd dankzij nieuwe wegen, dammen en bruggen en cultureel door de opkomst van de televisie en het beleid van cultuurspreiding en breed onderwijs. De verhoopte 'doorbraak' in het vooroorlogse stelsel van 'zuilen' op levensbeschouwelijke grondslag bleef echter uit, hoewel in de kunsten steeds meer experimenten met nieuwe vormen en middelen plaatsvonden die spotten met tradities en die een optimistisch vrijheidsideaal verbeeldden. De Cobra-beweging (1948-1951), met onder andere Karel Appel, was hiervan de voorhoede.

De bestrijding van de woningnood kwam eerst langzaam op gang, vanwege de schaarste aan materialen en financiering. Vanaf de jaren '50 werden steeds meer woningen gerealiseerd, deels dankzij systeem- en repetitiebouw. Overal in het land ontstonden 'wederopbouw wijken' met veel openbaar groen en beeldbepalende wijkvoorzieningen als kerken, scholen en winkels in zowel traditionalistische als modernistische trant, of in de juist voor deze periode zo karakteristieke 'Shake Hands' architectuur die beide aspecten in zich wilde verenigen. Architect Willem van Tijen noemde dit 'het huwelijk van baksteen en beton'. Maar vele tegenstellingen bleven, zowel in de architectuur als in de politiek. De opeenvolgende 'rooms-rode' coalities hadden niet alleen de aanzet gegeven voor de vorming van de vroeg-naoorlogse verzorgingsstaat (invoering AOW) en de overlegeconomie (oprichting SER). Zij zorgden ook voor een nieuwe internationale oriëntatie. Enerzijds werden Nederlands-Indië en Nieuw-Guinea losgemaakt van het koninkrijk en kregen Suriname en de Antillen een zelfstandige status. Anderzijds trad Nederland toe tot de transatlantische NAVO en de Europese Gemeenschap van Kolen en Staal (later EEG en nu EU) en daarmee tot het West-Europees machtsblok. De handel met West-Duitsland werd hersteld, maar ten opzichte van het communistische Oostblok ontstond verwijdering, zoniet vijandigheid. De hiermee gepaard gaande Koude Oorlog vereiste een omvangrijk defensie-apparaat en vele mobilisatie- en schuilvoorzieningen voor de burgerbevolking. Eind 1958 kwam een einde aan de reeks regeringen met steeds de socialist Willem Drees in een sleutelrol. Het jaar 1958 beëindigt,

achteraf gezien, tevens de eerste fase van de Wederopbouwperiode (1940-1958). Uit dit tijdvak van Herrezen Nederland wees de toenmalig Cultuurminister Ronald Plasterk in 2007 een honderdtal 'topmonumenten' aan voor wettelijke bescherming, gebundeld in een boekwerk.

De nu gepresenteerde serie 'topmonumenten' uit de tweede fase van de wederopbouwperiode (1959-1965), gekenmerkt door de prille vorming van de welvaartsstaat in de schaduw van de Koude Oorlog, is te beschouwen als een vervolg op de eerste selectie. Zij herinneren stuk voor stuk aan de veelzijdige geschiedenis, cultuur, architectuur en kunst van vroeg-naoorlogs Nederland en zijn het waard om dat op lange termijn te blijven doen. De selectie is echter geen 'canon', omdat essentiële toonbeelden en mijlpalen ontbreken: hetzij omdat een bijzonder topmonument tussentijds al is beschermd (zoals de Euromast te Rotterdam), hetzij omdat de potentiële topmonumenten voortijdig zijn afgebroken dan wel aangetast. Dit verlies geldt met name voor kerkgebouwen, destijds de voornaamste markeringspunten in de wederopbouw wijken. Deze behoorden zowel tot de traditionalistisch georiënteerde 'Bossche School' als de modernistische stromingen, die vaak de toepassing van gewapend beton openlijk toonden en vooruitstrevende kunstenaars inschakelden. Het verdwenen erfgoed van de Wederopbouw bestaat nog slechts in foto's en persoonlijke herinneringen. Van het resterende erfgoed is nu een zeer gelimiteerde selectie gemaakt voor rijksbescherming, maar ook de niet-geselecteerde werken en wijken verdienen aandacht en enige vorm van continuïteit.

Cultuurhistorische context 1959-1965

Na jaren van soberheid en schaarste begon in 1959 de uitbouw van de welvaartsstaat in Nederland. Dat kon dankzij een nieuw regeringsbeleid en de vondst van de aardgasbel bij Slochteren. De aardgasbaten gaven de rijksoverheid, naast de belastinginkomsten, het financiële fundament voor de invoering van nieuwe sociale voorzieningen. De staat nam steeds meer algemene zorgtaken op zich, waardoor ook het ambtenarenapparaat toenam en een kolossale accommodatie-opgave ontstond naar kwaliteit, kwantiteit, complexiteit en variëteit. Het ging niet alleen om de huisvesting der bestuursdiensten van het rijk, maar ook om die van de PTT, universiteiten en hogescholen en nog andere instellingen. Ook provincies en gemeenten breidden hun voorzieningen uit. Daarentegen verliep de bestrijding van de woningnood langzaam, hoewel in 1962 de één-miljoenste naoorlogse woning werd opgeleverd. Niettemin werden de steden fors uitgebreid met planmatig aangelegde wijken voor de explosief snel groeiende bevolking.

De regeringsverklaring van het christelijk-liberale kabinet-De Quay kan bij terugblik gelezen worden als een blauwdruk voor de vele veranderingen die zich in de jaren zestig zouden voltrekken op het gebied van materiële welvaart, geestelijk welzijn en menselijke ontplooiing, al bleef de verzuiling nog bestaan. De regering gaf steun voor maatschappelijk en economisch zwakkeren, voor wetenschap en techniek, voor cultuur en onderwijs op verschil-

lende niveaus, voor regionale en landelijke infrastructuur, voor defensie, industrie en agrarische bedrijven.

De geleide loonpolitiek werd losgelaten, de lonen stegen en daarmee ook de consumptieve bestedingen. Luxeartikelen als wasmachines en personenauto's – zoals de Daf – kwamen binnen het economisch bereik van arbeidersgezinnen, die na 1961 op afbetaling mochten kopen. Een periode van hoogconjunctuur brak aan, die een extra impuls gaf aan de idealen van een maakbare leefomgeving en een maakbare samenleving.

In 1959 kwam in Otterlo een einde aan de internationale congressen van de moderne architectuur (CIAM), die vanaf 1928 zo sterk de nadruk hadden gelegd op radicale vernieuwing en een functionele benadering van de ontwerpproblemen. Terwijl dit gedachtengoed werd overgenomen door de ambtelijke diensten, propageerde een vooruitstrevende architect als Aldo van Eyck een humanistisch geïnspireerde architectuur en stedenbouw. Dat deed hij met zijn 'verhaal van een andere gedachte' in het tijdschrift *Forum* en zijn structuralistische Burgerweeshuis te Amsterdam (1958-1960) en zijn – inmiddels al weer grotendeels verdwenen – speelplaatsen voor kinderen. In alles zocht hij de menselijke maat en onderlinge samenhang, tussen open en gesloten, binnen en buiten, oud en nieuw.

Op grote schaal werd ingegrepen in de historische binnensteden en agrarische gebieden om de moderne tijd van autoverkeer en hoogbouw ruim baan te geven. Tegen deze radicale modernisering kwam echter ook protest, vooral na 1961, toen – eindelijk – de Monumentenwet van kracht was geworden en er steeds meer aandacht kwam voor de negatieve effecten voor het milieu en de cultuurhistorische identiteit. Bouwen voor de toekomst moest samen kunnen gaan met monumentenzorg: wederopbouw omvatte zowel herstel als nieuwbouw.

Inmiddels is al weer een halve eeuw verstreken en is de nieuwbouw van toen toe aan een beoordeling vanuit erfgoed-oogpunt. Op basis van acht thema's en de twee hoofdcriteria zijn bijna negentig vooraanstaande monumenten uit de tweede fase van de wederopbouw geselecteerd voor bescherming. Deze thema's vallen grotendeels samen met die van de eerste selectie, maar nu zijn techniek en verkeer onder één noemer, infrastructuur, gebracht en is productie bij economie ingevoegd.

Onderdak

De woningnood bleef lange tijd 'volksvijand nr. 1', mede door de snelle bevolkingstoename. Velen hadden tijdens de oorlog het dak boven het hoofd verloren en moesten 'inwonen' bij ouders of onbekenden. Nieuwe woonwensen ten aanzien van comfort leidden tot forse 'krot-opruiming', maar vervangende woonruimte liet op zich wachten. Door middel van duplexwoningen, systeembouw, normalisatie, premies, subsidies en andere middelen werd getracht om het ontwerpen bouwproces te versnellen, waardoor de woningbouwproductie geleidelijk steeg. De Sloterhof te Amsterdam-Slotervaart, gebouwd met het prefabricage-systeem Nemavo-Airey, heeft een grote typologische variatie (atelier- en portieketagewoningen, maisonnettes en een torenflat). Het accent lag vooral op de bouw van gezinswoningen voor de

arbeiders en de middenklasse: in rijtjes, gestapeld, geschakeld en, zeer incidenteel, vrijstaand. Al even incidenteel werd voor andere bewonersgroepen gebouwd, zoals bejaarden, wezen, alleenstaanden en studenten. Bijzonder is in dat verband de studentenhuisvesting op de campus van de nieuwe Technische Hogeschool Twente te Drienerlo, met onder meer een reeks tweelaagse patiowoningen rondom een half-open binnenhof. Architect was Herman Haan, die als eerste in Nederland belangstelling vroeg voor de Afrikaanse woonculturen en die een nieuwe naoorlogse architectengeneratie vertegenwoordigde, onder wie Aldo van Eyck, Piet Blom en Joop van Stigt, met kritiek op het eenzijdige functionalisme van de CIAM-beweging. Nog jonger was Abe Bonnema, die in Hardegaryp zijn eigen woonhuis met kantoor ontwierp in staal, baksteen en redwood. Als definitief doorgebroken architect kreeg Gerrit Rietveld vele opdrachten voor vrijstaande woonhuizen en deze zijn parels van de naoorlogse architectuur door hun puurheid en ruimtelijkheid.

Verzorgingsstaat

De opeenvolgende 'rooms-rode' regeringen hadden de grondslag gelegd voor de vroeg-naoorlogse verzorgingsstaat, waarbij de overheid forse taken op zich nam voor de verzorging van sociale zekerheid, openbare gezondheidszorg, onderwijs, naast de aloude taken van de militaire en fysieke landsverdediging. Ook bemoeide de overheid zich met voorzieningen voor cultuur, media, sport en energie. Voor de burgers werden, behalve voor hun welzijn, ook maatregelen genomen om hun welvaart te verhogen. De bijbehorende groei van het overheidsapparaat, aanvankelijk ondergebracht in tijdelijke behuizingen, bracht, afgezien van de al lopende herstelopgaven, een ongekende stroom nieuwbouwprojecten op gang voor de drie bestuurslagen, die 'binnen'- en 'buitendiensten' omvatten en een zeer breed scala aan gebouwtypen. Zo werden 'rijks-' en 'stadskantoren' als nieuwe gebouwtypen ingevoerd voor de huisvesting van de ambtenaren, terwijl de historische panden in gebruik bleven als representatieve ontvangst- en trouwlocaties. Soms werden beide functies in één nieuw stadhuis verenigd, zoals in Hengelo en Velsen. Met hun markante klokkentorens symboliseerden zij tevens de herrijzenis van deze industriesteden na de zware oorlogsschade. Het omvangrijke, rijk met kunst 'aangeklede' rijkskantorengedrag in het eveneens beschadigde Bezuidenhout te Den Haag was bestemd voor twee verschillende departementen: de Luchtmacht en de Landbouw en Visserij. De drie parallelle vleugels hadden elk een typerende benaming voor het staatsgezag en de wederopbouw: Vertrouwen, Eendracht en Volharding. Deze thema's werden, evenals de betreffende rijkstaken, tot uitdrukking gebracht door de vele kunstwerken (waaronder plafondschilderingen van M.C. Escher) die zijn toegepast. Dit gebeurde in het kader van de al in 1951 ingevoerde procentageregeling, waarbij 1,5% van de bouwsom voor nieuwbouw, aankoop of verbouw van 'belangrijke, representatieve gebouwen' besteed diende te worden aan de toepassing van beeldende kunst. De Rijksbouwmeester had bij de toekenning een belangrijke regierol en de nieuwe functionaris J.J.M. Vegter (sinds mei 1958) breidde de regeling voor de 'decoratieve aankleding' in 1963 nog uit voor scholen. De Amerikaanse

Ambassade in het historisch hart van Den Haag ontlokte indertijd veel kritiek vanwege de niet in die omgeving passend geachte modernistische vormgeving en het betrekkelijk gesloten karakter, maar wordt tegenwoordig meer gewaardeerd als een typisch toonbeeld van de wederopbouw. Dat is eveneens het geval voor het Paleis van Justitie te Arnhem.

Buiten de zich herstellende binnenstad van Arnhem kwam, op particuliere grondslag, een bijzonder complex voor de revalidatie van kinderen tot stand: het Bio- Vacantieoord. De Bioscoopbonden hadden via collectes bij filmvoorstellingen hiervoor geld opgehaald. Op dat moment was de rol van de televisie voor inzamelingsacties nog niet zo groot, maar dat veranderde snel door de legendarische uitzending van Mies Bouwman voor de actie 'Open Het Dorp' in 1962. De opkomst van de televisie zorgde in het algemeen al voor een grote culturele verandering, maar voor de politiek en de mediawereld in het bijzonder, door de spanning tussen (semi-)publieke en commerciële belangen en omdat het bereik bij de bevolking en over de landsgrenzen heen steeds groter werd. Tekenend hiervoor is de oprichting van de televisieafdeling bij de al bestaande Wereldomroep en het hiervoor ontworpen gebouw in Hilversum.

Economie

De oprichting van de Europese Economische Gemeenschap (EEG) in 1958 bracht grote stromen van im- en export op gang. De productiviteit van Nederland, die mede dankzij de Marshallhulp al lang het vooroorlogse peil voorbij was gestreefd, werd nog extra gestimuleerd door subsidies, met name voor de landbouw en de visserij. Omvangrijke programma's voor inpoldering (in de IJsselmeer) en ruilverkaveling (in het zich van de Ramp herstellende Zeeland en het grote rivierengebied) creëerden gerationaliseerde landbouwgronden, geschikt voor gemechaniseerde bewerking. Ook de tientallen nieuwe boerderijen waren hierop ingericht. Al deze bedrijven moesten ervoor zorgen dat er nooit meer een voedseltekort zou ontstaan. Industrialisatie was het parool. Daarvoor was op grote schaal brandstof nodig. Aanvankelijk bestond die uit aardolie – deels gewonnen uit eigen bodem, deels geïmporteerd en verwerkt in grote raffinaderijen bij Pernis – en uit steenkool uit de Limburgse en buitenlandse mijnen, die via grote centrales gas en stroom leverde aan bedrijven en individuele huishoudens. Het grote belang van steenkool en de handel hierin komt tot uitdrukking in het SHV-kantoor te Utrecht. Dit is een goede exponent van de naoorlogse 'Shake Hands-architectuur', waarbij het gebruik van gewapend beton en grote glasvlakken wordt gecombineerd met meer traditionele materialen, in dit geval natuursteen.

Het al voor de oorlog in gang gezette proces van *city-vorming* ging bij de wederopbouw in hoog tempo verder en manifesteerde zich in nadrukkelijk moderne winkels, warenhuizen en kantoren met grote glasvlakken, die zich tussen – en ook ten koste van – de historische woonhuizen van de binnensteden nestelden of aan de rand van de kernen, zoals het kantoor voor Schrale's beton te Zwolle. Door de latere dynamiek zijn diverse representanten uit deze tweede fase van de wederopbouw ofwel ingrijpend verbouwd

ofwel door een nieuwer bouwwerk vervangen. Een bijzonder voorbeeld van de 'Amerikanisering' in de bedrijvenbouw dat nog wel functioneert, is het door Hugh Maaskant ontworpen complex van Johnson Wax in Mijdrecht, waarvan het boemerangvormige kantoor de meeste aandacht trekt.

Infrastructuur

Direct na de oorlog en de Watersnoodramp (1953) had het herstel van de beschadigde infrastructuur de hoogste prioriteit. In 1958 legden de Deltawet, de derde aanvulling van het Rijkswegenplan en het kanalisatieplan voor de Neder-Rijn de basis voor een indrukwekkende reeks civieltechnische projecten om het land tegen het water te beschermen en open te leggen voor het verkeer. Nederland werd een autoland maar ook het spoor- en luchtverkeer, de zee- en binnenvaart en de telecommunicatie brachten spectaculaire vernieuwingen met zich mee.

Dankzij de verdere mechanisering van het bouwproces en de inzet van 'het elektronisch rekenwonder ZEBRA van de Technische Hogeschool te Delft' voor de sterkteberekeningen konden in korte tijd kolossale verkeersbruggen van voorgespannen beton en staal worden gebouwd, evenals stormvloedkeringen. De plastisch vormgegeven vizierstuwen in de Lek dienden voor de regulering van het waterpeil en de waterkwaliteit. Alle hadden ingebouwde vistrappen en die bij Hagestein bovendien een waterkrachtcentrale.

In laag Nederland en bij de nieuwe IJsselmeerpolders werden nieuwe gemalen gebouwd om de lozingscapaciteit te verhogen en zo intensievere landbouw en bewoning mogelijk te maken. Voor de groeiende behoefte aan betrouwbaar drinkwater, vooral in het buitengebied, werden nieuwe productiebedrijven en watertorens gerealiseerd. Hierbij is de toepassing van gewapend beton effectief en expressief ingezet voor de utilitaire architectuur.

Dit geldt eveneens voor de televisietorens, die nodig waren om via straalverbindingen de signalen door te geven voor een landelijk netwerk en de aansluiting op het Eurovisienetwerk. De snelle bouw van de betonnen schachten, mogelijk dankzij de continu gebruikte glijbekisting, en de hoge stalen vakwerkantennes brachten – samen met de televisietoestellen zelf – in één klap de moderne wereld binnen in het voordien nog sterk geïsoleerde platteland.

Verzuiling

Kenmerkend voor de Nederlandse samenleving is het naast elkaar bestaan van verschillende geloofsgemeenschappen. Met inbegrip van de niet-geloofsgebonden socialisten vertegenwoordigden al deze gemeenschappen duidelijk herkenbare 'zuilen' die zich in talloze eigen organisaties en daarbij horende gebouwen manifesteerden: van krant tot kerk, van omroep- tot sportvereniging, van school tot ziekenhuis en zelfs universiteiten. Vergeefs was gepoogd om na de bevrijding een 'doorbraak' in dit verzuilde stelsel te bereiken.

Tijdens de oorlog waren met name bij het bevrijdingsoffensief vele kerken beschadigd of geheel verdwenen. De wederopbouw daarvan was kostbaar en ondanks overheidssubsidies kostte het de – toch al berooide – gemeenschappen veel tijd om hiervoor de nodige

gelden bijeen te sparen. Daarom zijn juist in de tweede fase van de wederopbouwperiode vele kerkgebouwen tot stand gebracht. Stedenbouwkundig werden de kerken zorgvuldig in de nieuwe uitbreidingswijken ingepast. In de overwegend katholieke zuidelijke regio stond het model van de 'parochiewijk' voorop. Hierbij kreeg de kerk een prominente positie midden in de wijk toebedeeld, als belangrijkste baken. De wijkgrootte was afgestemd op de gemiddelde omvang van een parochie.

Elders werd het concept van de 'wijkgedachte' gehanteerd. Dit betrof grotere wijken met verschillende buurtvoorzieningen. De dominante positie van één kerk was met opzet vermeden; daarentegen was plaats ingeruimd voor meerdere kerkgebouwen van verschillende denominaties, die voor hun wijkfunctie vaak waren toegerust met extra zalen en die soms voorzien waren van een vrijstaande klokkentoren. In architectonisch opzicht werden hierdoor de scherpe verschillen tussen Protestantse en Katholieke kerkgebouwen allengs kleiner. Er werd volop geëxperimenteerd met nieuwe vormen en een nieuwe kerkinrichting voor een op grotere participatie gerichte liturgie. Voor alle partijen had de plastisch vormgegeven wederopbouwkapel te Ronchamp van Le Corbusier (1950-1955) een enorme aantrekkingskracht. Bij Protestantse kerken was het niet langer taboe om beeldende kunst toe te passen en bij de Katholieke kerkgebouwen gold dat voor de zichtbaarheid van gewapend beton. Bovendien vond daar na het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) een ruimtelijke en culturele revolutie plaats doordat de mis voortaan met het gezicht naar het volk werd opgedragen in de eigen landstaal. Ondanks al deze vernieuwingen in de kerkelijke architectuur, leidden andere maatschappelijke en culturele veranderingen in de loop van de jaren zestig tot een grote ontkerkelijking, waardoor inmiddels vele (wederopbouw)kerken en -kloosters zijn gesloopt of voor andere functies ingericht.

Vorming

Goede scholing achtte de regering essentieel om Nederland tot een welvarende industriestaat om te kunnen vormen en, ondanks de verzuiling, goede gemeenschapszin aan te kweken op basis van breed verspreide kennis. Nadat aanvankelijk overal (openbare) noodscholen waren gebouwd om de eerste naoorlogse generatie les te kunnen geven, werd in juni 1959 een nieuw Bouwbesluit voor het Lager Onderwijs van kracht. Dit hield een strakke regie in voor de maatvoering bij de nieuwbouw en voor verlichting, verwarming en meubilering van zowel oude als nieuwe scholen. Voortaan werden kolenkachels en vaste schoolbanken geweerd; oliestook en los meubilair kwam hiervoor in de plaats. Om de bouwkosten te beperken werd serie- en montagebouw bevorderd. Wel werden vele scholen voorzien van monumentale wandkunst en een uitgesproken kleurtoepassing. Zo mogelijk hadden zij ook gymnastieklokalen en schooltuinen. In de tweede fase van de wederopbouw werd vooral geïnvesteerd in confessionele scholen en in instellingen voor voortgezet, beroeps- en hoger onderwijs. Hierbij speelden geografische spreiding en verhoging van het technisch kennispeil ook een belangrijke rol. Zo kreeg Arnhem buiten de verwoeste binnenstad een glazen Academie voor Beeldende Kunsten van de

hand van Gerrit Rietveld en Maastricht een 'contextueel' Conservatorium in de oude binnenstad aan de Jeker naar ontwerp van Piet Dingemans. In Twente (met machinefabriek Stork) en in Eindhoven (met Philips' licht- en elektrische apparatenfabriek) werden twee geheel nieuwe Technische Hogescholen gesticht. Bij beide werd het idee van een 'campus'-model toegepast, waarbij de verschillende faculteitsgebouwen in een ruim en groen opgezette stedenbouwkundige structuur buiten de kernen werden bijeengebracht. De eerste met en de tweede zonder studentenhuising. De enige vooroorlogse Technische Hogeschool (TH) te Delft, kreeg eveneens een forse nieuwbouw-campus en wel in de Wippolder, zuidelijk van de stadskern. In Tilburg werd de Katholieke Economische Hogeschool in 1963 omgevormd tot een bredere Katholieke Hogeschool met meerdere faculteiten. Hiervoor ontwierp de Brabantse architect Jos Bedaux het nieuwe hoofdgebouw. De ingetogen architectuur hiervan contrasteert sterk met de korte tijd later voor de TH Delft gebouwde Aula van Jo van den Broek en Jaap Bakema, die vanwege de plastische vormtaal en de ongepolijste betontoepassing als een schoolvoorbeeld van 'brutalisme' geldt.

Voor een populariserende vorm van techniek-educatie bouwde Philips naar aanleiding van zijn 75-jarig bestaan het markante Evoluon als een permanente expositieruimte voor een breed publiek. Dit betonnen bouwwerk met schaaldak op forse pylonen kreeg de bijnaam 'vliegende schotel' en was voor vele generaties een belangrijke schakel in de algemene, toekomstgerichte vorming.

Vrijetijd en cultuur

Eind 1960 werd de vrije zaterdag ingevoerd in het bedrijfsleven en de dienstensector (behalve in het onderwijs). Werknemers kregen *en masse* meer vrije tijd voor sportieve of passieve ontspanning en cultuur. Hierop werd ingespeeld door de aanleg van stadsparken, tentoonstellings- en recreatieterreinen en de bouw van clubhuizen, overdekte sporthallen en zwembaden, naast sportvoorzieningen in de open lucht of in scholen en universiteiten. Deze werden deels gefinancierd met gemeenschapsgeld en deels vanuit particuliere fondsen. Typierend voor de grote opmars van de massale vrijetijdsbesteding, mobiliteit en toerisme en de facilitering daarvan is het nieuwe hoofdkantoor voor de ANWB te Den Haag,

Tijdelijke attracties voor een 'dagje uit' leverden soms blijvende gebouwen op – zoals de Euromast (reeds beschermd) bij de Floriade van 1960 in het Park te Rotterdam. Omdat meer mensen zich een eigen (volks)tuin konden veroorloven, werd ook meer aan concrete voorlichting gedaan voor tuin-aanleg en vegetatiekeuze. Dat is zichtbaar aan de uitbreiding van de tuinen van kwekerij Moerheim bij Dedemsvaart. Voor beurzen, manifestaties en congressen werd het RAI-complex te Amsterdam gebouwd als permanente accommodatie en als teken van groeiende welvaart. De nieuwe hotels hadden eveneens congreszalen en recreatieruimten.

Ter bevordering van het geestelijk welzijn en een vermindering van sociaal-culturele ongelijkheden tussen en binnen bepaalde

bevolkingsgroepen ondernam de regering een politiek van cultuurspreiding. Hierdoor konden, behalve de vier grote steden, ook middelgrote steden en kleinere steden beschikken over een schouwburg, een bioscoop en een bibliotheek. Bestaande musea werden uitgebreid met een nieuwe vleugel of er kwam een nieuwe expositieruimte, veelal bestemd voor eigentijdse kunst.

Herdenking

Na de oorlog werd de nieuwe vrijheid dankbaar omarmd. De slachtoffers werden echter niet vergeten. Overal in het land werden oorlogsmonumenten opgericht om hen te gedenken. Ook werden erevelden aangelegd als blijvende rustplaats voor de tienduizenden gesneuvelde militairen van het vaderland en van de geallieerde bevrijdingstroepen. Zo is in 1960 de Amerikaanse Militaire Begraafplaats bij het Limburgse Margraten in gebruik genomen. In hetzelfde jaar werd in het oude gebouw van de Tweede Kamer aan het Binnenhof te Den Haag een schrijn geplaatst naar ontwerp van Aldo van Eyck met de namen van 17.500 Nederlandse gevallen in een boekvormige erelijst. Elke dag wordt een bladzij omgeslagen nadat de daarop vermelde namen ter herdenking zijn opgelezen. Dat is eveneens het geval in de Tilburgse herdenkingskapel 'Onze Lieve Vrouwe ter Nood', waar het herinneringsboek 300 namen van in de oorlog omgekomen plaatsgenoten telt. Tegelijkertijd waren er aanvullende voorzieningen nodig voor de overledenen in vreedstijd, omdat de vooroorlogse begraafplaatsen voor nieuwe graven onvoldoende ruimte boden of wegens stads- en dorpsuitbreidingen gesloten moesten worden. Sinds 1955 is het cremeren gelegaliseerd, waarna diverse crematoria zijn gebouwd, zoals bij Groningen. Een begraafplaats met aula was typologisch geen nieuwe opgave, maar wel valt op dat gemeenten en particuliere (niet-kerkelijke) organisaties belangrijke opdrachtgevers werden. Ontwerpers als Wim Dudok en Wim Boer zorgden voor groene rustplaatsen met rechthoekige padenstructuur. Zij symboliseren indirect de nieuwe geest in de verzorging 'van de wieg tot het graf' die eigen was aan Nederland als prille welvaartsstaat.

Vervolgopgave

De Wederopbouwperiode heeft wel een duidelijk begin, mei 1940, maar een minder scherp af te bakenen einde. Beleidsmatig is dit gesteld op 1965, samenvallend met de oprichting van het eerste Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening en dat van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk. Hierdoor werd 'de zorg voor de bevordering van de doelmatige verdeling van woongelegenheid over de bevolking' voortaan ondergebracht bij het eerstgenoemde ministerie. Het andere was juist bedoeld om collectieve voorzieningen voor welzijn te scheppen, zoals sporthallen, club- en buurthuizen. Deze namen ten dele de sociaal-cultureel vormende de taken over van de kerken. 'Ontzuiling' en secularisatie traden in. Na alle jaren van hard werken en loonmatiging werd nadrukkelijker gezocht naar individuele ontplooiing en individuele welvaart. Vertrouwde tradities en autoriteiten kwamen onder druk. 1966 en 1968 waren jaren van protest en grote culturele veranderingen. Meest ingrijpend was wellicht de invoering van de Mammoetwet, waardoor nieuwe schooltypen en onderwijs-

programma's ontstonden. De schaalvergroting die hierbij optrad, deed zich ook op andere terreinen voor, met name bij de woningbouw, zoals de Bijlmermeer en 'groeikernen' als Purmerend, Zoetermeer, Spijkenisse en Nieuwegein laten zien.

Had de Wederopbouw al een destijds ongekend hoog aantal nieuwe bouwwerken tot stand gebracht, in de periode na 1965 zijn de aantallen opnieuw een veelvoud van alles wat tevoren was gebouwd. En ook hiervan is inmiddels alweer veel verdwenen of verbouwd door verschillende vernieuwingsgolven. Niettemin wacht nog een enorm areaal aan recent erfgoed op inventarisatie, waardering en selectie. Een plan van aanpak is hiervoor in voorbereiding. Als onderdeel van de Modernisering van de Monumentenzorg (MOMO) is het tevens van groot belang om aansluiting te zoeken bij de grote opgaven van vandaag: herbestemming en inspelen op klimaatverandering.

Toelichting

Selectieproces en criteria bouwwerken wederopbouw 1959-1965

Algemeen

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) verricht sinds 2001 onderzoek naar de wederopbouwperiode 1940-1965. Deze periode is in twee delen opgeknipt: een 1^e tranche voor de jaren 1940 tot en met 1958, en een 2^e tranche die nu aan snee is voor de jaren 1959-1965. Met de selectie en voordracht van een 2^e groep rijksmonumenten is dit selectieprogramma bijna afgerond. De 1^e tranche telde 100 (uiteindelijk 97) objecten; de tweede selectie bevat 89 nieuwe monumenten die in 2013 worden voorgedragen voor rijksbescherming.

Dit Beschermingsprogramma beoogt de aandacht en waardering voor deze bijzondere en waardevolle architectuur (en complexen) en groenaanleg uit de periode '59-'65 te vergroten door een reeks bouwwerken te beschermen die het bijzondere karakter van deze tijd benadrukken en in beeld brengen. De selectie geeft tevens een maatstaf voor de cultuurhistorische waardering van het erfgoed uit deze periode dat niet direct beschermd is, maar waarmee zeker ook met respect dient te worden omgegaan.

De Rijksdienst heeft na een uitgebreid proces van inventariseren, waarden en selecteren een evenwichtige lijst van een honderdtal meest kenmerkende bouwwerken uit de jaren tussen 1959 en 1965 opgesteld. Een interne werkgroep van RCE-medewerkers heeft op basis van literatuuronderzoek en eigen kennis een globale schifting, een voorselectie, gemaakt. Verder is er een vergelijking gemaakt, waarbij objecten per inhoudelijk thema naast elkaar zijn gelegd en uiteindelijk 'de beste' is gekozen. De lijst is bovendien tot stand gekomen dankzij de uitgebreide inbreng van het erfgoedveld, gemeentes, partners en experts. Uiteraard is gebruik gemaakt van het dertigtal categoriale studies, die voor diverse categorieën al sinds 2001 door de RCE (Projectteam Wederopbouw) waren opgesteld.

De bijna negentig monumenten van de wederopbouwjaren 1959-1965 op Nederlands grondgebied zijn niet zomaar gekozen. Het zijn toonbeelden van architectuur en stedenbouw, die voldoen aan heldere en strenge criteria. Het is een nationale top. Daarmee is niet gezegd dat niet-geselecteerde bouwwerken géén cultuurhistorische waarde vertegenwoordigen. Integendeel, lokale overheden zouden in de slipteam van deze toppers juist op regionaal en lokaal niveau hun eigen selecties kunnen maken (voor zover dat zij dat al niet gedaan hebben).

De topmonumenten weerspiegelen een land in ontwikkeling; ze tonen een bijzonder tijdperk. De eerste contouren van een consumptiemaatschappij, van een jonge welvaartsstaat, tekenden zich af. Inmiddels was de ergste oorlogsschade hersteld, de schaarste aan materialen en financiën voorbij en de leniging van de woningnood al goed op gang. Nederland was herrezen.

Beleidsmatig kader

De Rijksdienst heeft de afgelopen tien jaar inventariserend en waarderend onderzoek verricht naar kenmerkende categorieën van gebouwen uit de wederopbouwperiode, zoals raadhuisen, schouwburgen, spoorwegstations en kerken. Naast de RCE/NAI-publicatie 'Toonbeelden van de Wederopbouw', verscheen een dertigtal categoriale studies en reisde in de jaren 2005-2008 de RCE-tentoonstelling 'Lelijk is geen argument' door Nederland. In 2007 heeft minister Plasterk, de toenmalige minister van Cultuur, aangegeven honderd evidente mijlpalen uit de periode 1940-1958 te willen aanwijzen. Dit beleid werd vastgelegd in de destijds vigerende *Tijdelijke beleidsregel aanwijzing beschermde monumenten 2007*, die per 1 juli in werking trad en waarin 1958 het eindjaar voor selectie moest zijn, gezien de vijftigjarengrens die de Monumentenwet 1988 voorschreef; dit hoewel de wederopbouw in cultuur- en architectuurhistorisch opzicht tot ver in de jaren '60 doorliep. De Rijksdienst heeft vervolgens een selectie gemaakt. De bekendmaking van de 'Top 100' (gebundeld in de begeleidende publicatie 'Monumenten van Herrezen Nederland') op 15 oktober 2007 door minister Plasterk, was publicitair een groot succes en heeft geleid tot een aanzienlijke vergroting van de waardering en het draagvlak voor de naoorlogse periode bij zowel eigenaren als breder publiek. Bovendien kreeg de landelijke aandacht navolging in het monumentenbeleid van diverse gemeentes, zoals Groningen en Amsterdam, en van onder andere de provincie Drenthe. Sinds 1 januari 2009 is een nieuwe Beleidsregel in werking getreden: de *Beleidsregel aanwijzing beschermde monumenten 2009*. Deze Beleidsregel vormt een basis voor een vervolg op de eerste 'Top 100', want volgens deze Beleidsregel dienen de nieuw aan te wijzen monumenten uit de periode 1959-1965 opgenomen te worden in een aanwijzingsprogramma. Daarmee is Wederopbouw een van de drie aangekondigde aanwijzingsprogramma's, naast de Nieuwe Hollandse Waterlinie en de Beschermingsprogramma.

Een tweede beleidskader voor het Aanwijzingsprogramma '59-'65 vormt het gedachtegoed uit de *Momo-beleidsbrief*. Daarin is sprake van een zogenoemde 'beperkte toplijst' als het gaat om de aanwijzing van nieuwe rijksmonumenten. Bij de afronding van de periode '59-'65 is dus opnieuw sprake van een beperkte hoeveelheid nieuwe rijksmonumenten. Met het moderniseren van de monumentenzorg is de nadruk meer komen te liggen bij het meewegen en borgen van de cultuurhistorische waarde in de ruimtelijke ordening. De vijftigjarengrens uit de Monumentenwet 1988 is komen de vervallen.

Dat voor de kortere periode '59-'65 net zoveel bouwwerken zijn gekozen als in de 1^e tranche, die meer jaren tellen, komt doordat er in deze jaren meer en van een grotere materiële rijkdom is gebouwd. Ook de gebouwen uit de jaren 1963, 1964 en 1965 doen nu al mee, want sinds 1 januari 2012 hoeft een monument niet meer minimaal vijftig jaar oud te zijn om beschermd monument te kunnen worden. Tevens oriënteert de RCE zich op een Post '65-programma.

Bij de selectie telde het jaar waarin het bouwwerk is opgeleverd. In enkele gevallen is de grens van 1965 gepasseerd, maar alleen dan

als sprake is van hoge iconwaarde en de bouw eerder startte en werd afgerond in 1966.

Integrale aanpak

Daarnaast is het relevant te noemen dat het erfgoed van de wederopbouw een belangrijk onderdeel is van de beleidsvisie *Koersen op karakter: Naar een visie erfgoed en ruimte* uit 2011. Het Rijk heeft voor ogen dat de ruimtelijke en bouwkundige ontwikkeling uit de periode 1940-1965 in de inrichting van Nederland herkenbaar aanwezig blijft. Daarom zijn dertig wederopbouw-gebieden uit deze periode uitgekozen die van nationaal belang zijn. Het proces van selecteren en waarden van het honderdtal bouwwerken loopt niet alleen parallel aan dat van de bovengenoemde dertig gebieden, het loopt ook gelijk op met het project van naoorlogse wandkunst door de RCE. Architectuur, stedenbouw en kunst uit de wederopbouwperiode worden op deze manier integraal benaderd. Deze drietrapsraket van gebied-gebouw-kunst krijgt verder vorm tijdens diverse manifestaties in de zogenoemde Week van de Wederopbouw, die de RCE in september 2013 zal gaan organiseren.

Selectiecriteria

Net als de 1^e tranche (1940-1958) is ook de 2^e tranche (1959-1965) geselecteerd op basis van hoge eisen aan de monumentale waarde; het moet van topniveau zijn. In de Beleidsregel staat het als volgt beschreven:

Artikel 6, a. *het desbetreffende monument is een evidente mijlpaal in de ontwikkeling van de architectuur, stedenbouw, landinrichting, bouwtechniek of ruimtegebonden kunst in Nederland, wat onder meer blijkt uit een vooraanstaande positie en duiding in de nationale en internationale vakliteratuur, of b. het desbetreffende monument is een essentieel toonbeeld van de cultuurhistorische of sociaalhistorische ontwikkelingen van de wederopbouw-periode in Nederland.*

En aanvullend in artikel 7: *Bij de aanwijzing van een monument als beschermd monument houdt de minister rekening met de mate waarin het monument:*

- a. een positief behoudsperspectief heeft, zowel technisch als functioneel, en
- b. een positieve invloed heeft op de kwaliteit van de ruimtelijke omgeving (...).”

Hiernaast gelden de criteria gaaf en zeldzaam.

Er is een indeling gemaakt aan de hand van bepaalde thema's, waaronder Economie, Vorming en Verzuiling. In de 1^e tranche waren er tien thema's, in de 2^e tranche zijn kleine wijzigingen toegepast die beter aansluiten bij die periode; nu resteren er acht. Het thema Productie is gevoegd bij die van Economie. Er bleken niet veel objecten uit het thema Productie over te zijn, en die waren bij nader inzien ook niet gaaf meer. De thema's Verkeer en Techniek zijn samen genomen in een nieuw thema: Infrastructuur. In de 1^e tranche was er een thema Herdenking en Vrije Tijd. Aan de laatste is nu Cultuur toegevoegd. Cultuur zat in de eerste tranche verwerkt in die van Herdenking. Dit thema is nu scherper afgebakend. In thema Vrije tijd en Cultuur is geen goede representant van recreatiegebieden of pretparken geselecteerd. Het valt op dat er

minder objecten binnen de thema's Economie en Onderdak zijn geselecteerd. Verzuiling (16 religieuze gebouwen) en Infrastructuur zijn opnieuw de grootste groep. Ook de thema's Herdenking en Vrije Tijd en Cultuur zijn in aantal toegenomen. Die verschillen zijn niet direct te verklaren, maar er is wel een duidelijk verschil in tijdsbeeld tussen de 1^e en 2^e tranche.

In de lijst zijn geen kenmerkende fenomenen en/of alledaagse bouwwerken, zoals een bushokje, diepvrieshuisje of telefooncel opgenomen. Hoewel deze 'buitengewoon gewone' objecten zeker een bijzonder verhaal vertellen, voldoen ze niet aan de gestelde criteria van topmonumenten. In de lijst ontbreken ook treffende voorbeelden van doorzon- of rijtjeswoningen, kruisgebouwen en warenhuizen e.d. De rijtjeswoningen en winkelpanden zijn wel vertegenwoordigd in de geselecteerde woonwijken in de dertig wederopbouwgebieden.

Het agrarisch erfgoed is, vanwege het ontbreken van toonaangevende objecten, niet geselecteerd in deze tranche, maar dit rurale erfgoed is wel herleidbaar naar de onderwerpen ruilverkaveling en ontginningen benoemd in de Wederopbouw-gebieden (zoals benoemd in de rijksvisie *Erfgoed en Ruimte*), waaronder de Noordoostpolder.

Het onderwerp civiele verdediging is niet vertegenwoordigd en militair erfgoed staat met slechts met een object op de lijst. Het mag duidelijk zijn dat daarmee geen recht is gedaan aan relictten uit de Koude Oorlog tijdens de oplopende spanning tussen Oost en West. De geïnventariseerde kazernecomplexen waren te oud of te jong en niet gaaf meer. Wel zijn er soms (atoom)schuilkelders en kleine bunkers aanwezig aan of bij de gebouwen, zoals op station Almelo, in de kelder van het woonhuis in Maastricht of bij het sluiscomplex Hagestein. Op de Zuiderhof begraafplaats van Hilversum was zelfs een speciaal stuk grasveld gereserveerd voor de eventuele slachtoffers van een atoomoorlog. Achter dit soort plekken gaat een hele wereld schuil...

Ook zijn verschillende architectuurstromingen uit de wederopbouwperiode, zoals modernisme, traditionalisme, Bossche school of de *shake hands*-architectuur, in de selectie aanwezig. Verder is recht gedaan aan het oeuvre van circa 150 architecten. Jonge en vernieuwende architecten als Maaskant, Van den Broek en Bakema en Kraaijvanger springen er als coryfeeën uit. Ook de oude meesters als Van Tijen, Friedhoff en Van Ravesteyn zijn vertegenwoordigd.

Extra aandacht is uitgegaan naar de relatie van het object met zijn omgeving en naar de (groen)aanleg. Het is meer dan een accentverschuiving. Het gaat in deze lijst om bijna tien groene eenheden of complexen, zoals begraafplaatsen, tuinen, parken, en om groen dat grenst aan de bebouwing van bijvoorbeeld woningen of kantoren.

Monumentale wandkunst is in de 2e tranche sterk vertegenwoordigd. Het heeft onmiskenbaar een toegevoegde waarde. Eigenlijk meer dan dat, want bij de keuze tussen een gebouw met en zonder kunst, kreeg die mét voorrang. Kunst is nu weggehaald uit het

thema Herdenking en meer in de richting van kunst & religie gegaan. Het gaat uitsluitend om kunst in relatie met het monument, veelal openbare gebouwen en onderwijsinstellingen. Dus dit keer geen afzonderlijke kunstobjecten.

Dat geldt ook voor de aandacht voor het materiaalgebruik en de afwerking, zoals speciale soorten marmer en natuursteen, zoals in de Amerikaanse ambassade, of een nieuw soort dakbedekking, zoals in het geval van het ANWB-hoofdkantoor. Deze aspecten zijn dan ook meegenomen in de architectonische waardering.

Ten slotte is een evenwichtige regionale spreiding niet uit het oog verloren, al is het onvermijdelijk dat de (drie grote steden in de) Randstad met een veertigtal bouwwerken opnieuw overheerst. Het centrale uitgangspunt is een topselectie op basis van kwaliteit die uitgaat van een nationaal overzicht. Maar aangezien er in Noord-Nederland minder is gebouwd dan in West- en Zuid-Nederland, is het verklaarbaar dat er daar al meer objecten zijn geselecteerd. De grote steden zijn opnieuw goed vertegenwoordigd.

Proces

Door de tijdsdruk in de 1^e tranche was er nauwelijks gelegenheid tot overleg met het erfgoedveld, gemeente of eigenaar tijdens het selectieproces. Dit proces van selecteren voor de periode '59-'65 is anders ingezet. Vanuit het streven naar een breder draagvlak en meer betrokkenheid heeft de RCE in februari 2012 aan gemeentes, provinciale steunpunten en monumentencommissies gevraagd suggesties in te dienen als aanvulling op de inventarisatielijst van circa 700 objecten. Deze gros- of ijklijst was eerder op basis van archiefonderzoek, beperkte veldwerk en deskundige voorselectie door de RCE samengesteld.

Vervolgens vroegen we begin 2012 tijdens een bijeenkomst¹ in de Neudeflat (1961) in Utrecht aan monumentenorganisaties, Vereniging van Nederlandse Gemeenten, Interprovinciaal Overleg, Federatie Grote Gemeentes, Federatie Instandhouding Monumenten, Steunpunten, Gelders Genootschap, Nederlandse Tuinenstichting, Stichting in Arcadië, Protestantse Kerk Nederland, Bond Heemschut en Cuypersgenootschap om aanvullingen te geven op de preselectie van circa 140 bouwwerken. Deze bottom-up benadering leidde tot veel positieve reacties uit het veld. Een groot aantal nieuwe objecten werd voorgedragen, door de Rijksdienst op waarde geschat en daarvan is uiteindelijk een aantal toegevoegd aan de lijst.

Verder werd in oktober 2012 een groep van twaalf externe experts², afkomstig uit het erfgoedveld en van universiteiten en onderzoeksbureaus uitgenodigd voor een expertmeeting in het gebouw van het voormalige ministerie van Landbouw, Visserij en Voedselkwaliteit (1962), nu Economische Zaken, in Den Haag. In een open sfeer is van gedachten gewisseld over de voorlopige selectielijst.

Tot slot. Voor de categorie universitaire terreinen is een apart traject op bestuursniveau opgestart. Campussen zijn vaak gebouwd vanuit een consistent en consequent doorgevoerde visie op de functionele, stedenbouwkundige en architectonische opgezet. Daarbij gaat het om meer dan een verzameling gebouwen. Naast hun cultuurhistorische betekenis hebben zij ook bijgedragen aan de status en de emancipatie van de stad als centrum voor kennis en technologie. De campus is een afspiegeling van het veranderend overheidsbeleid. Binnen de planmatige opzet bevatten de universiteitscomplexen veel architectonisch hoogwaardige gebouwen. Het is ondoenlijk en ook niet wenselijk ze allemaal te selecteren als topmonument, maar ze verdienen wel aandacht en een respectvolle omgang. Daarom is gekozen voor een integrale aanpak van vier universiteitscomplexen, die voor een groot deel vanaf 1959 zijn gerealiseerd, te weten de Technische Universiteiten van Delft, Enschede en Eindhoven, en de universiteit (voormalige Hogeschool) van Tilburg. Elk complex met zijn eigen bijzondere ontstaansgeschiedenis. Deze aanpak wordt nader uitgewerkt met betrokken universiteiten en gemeenten.

¹ Aanwezig: Leo Dubbelaar, Norman Vervat, Mathijs Witte, Henk Jansen, Alice Gut, Conny van Nes, Gerard Koster en Martin van Bleek.

² Lijst aanwezige externe experts 24 oktober 2012: Tim Bakker, Koos Bosma, Bernard Colenbrander, Roger Crols, Johanna van Doorn, Leo Dubbelaar, Wijnand Galema, Leon van Meijel, Jeroen Schilt, Ronald Stenvert, Norman Vervat, Lara Voerman en Mathijs Witte.

Advies van de Raad voor Cultuur

(PM)

Reactie op het advies van de Raad voor Cultuur
(PM)

Selectielijst 89 bouwwerken - wederopbouwperiode 1959-1965 overzicht per categorie

Categorie Onderdak

pagina 21

Amsterdam	Comeniusstraat, Huizingalaan, Hemsterhuisstraat	Sloterhof -woningbouwcomplex van 18 flatgebouwen
Amsterdam	Beethovenstraat 195-285	Princesseflat
Enschede	Matenweg 2-38 / Campuslaan	Patiostudentenwoningen TU Twente
Heerlen	Zandweg 122	Woonhuis Van Slobbe
Hurdegaryp	Rijksstraatweg 24	Kantoor en eigen woonhuis Bonnema
IJpendam	Monnickendammerrijweg 13c	Bungalow Van den Doel
Maastricht	Gerechtigheidslaan 11, hoek Vredeslaan	Kantoor en eigen woonhuis Goessen
Rotterdam	Offenbachlaan 5	Huis van Buchem Hillegersberg

Categorie Verzorgingsstaat

pagina 67

Amsterdam	Amstelveenseweg 400	Burgerweeshuis
Amsterdam	Slotermeerlaan 1-9	A.H. Gerhardhuis bejaardentehuis
Arnhem	Wekeromseweg 6	Bio-herstellingsoord (incl. mythyschool)
Arnhem	Walburgstraat 2-4	Paleis van Justitie
Den Haag	Lange Voorhout 102	Amerikaanse ambassade
Den Haag	Bezuidenhoutseweg 73 c.a.	Voormalig Ministerie van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening (nu Economische Zaken)
Groningen	Crematoriumlaan 6	Crematorium
Hengelo	Burg. Jansenplein 1	Raadhuis
Hilversum	Witte Kruislaan 55	Stichting Radio Nederland Wereldomroep
IJmuiden	Dudokplein 1	Raadhuis Velsen
Rotterdam	Delftseplein 31	Stationspostgebouw

Categorie Economie

pagina 151

Amsterdam	Europaplein 2-8	Europahal RAI
Amsterdam	Stadionplein 22-24	Tweede Citroëngarage
Amsterdam	Overtoom 527-557	Autopon
Den Haag	Visafslagweg 1	2 ^e Visafslag Scheveningen
Eindhoven	Bosdijk 525	Hoofdkantoor Philips
Mijdrecht	Groot-Mijdrechtstraat 81	Kantoor Johnson-Wax
Rotterdam	Weena 10	Hilton Hotel
Utrecht	Rijnkade 1	SHV-kantoor
Wassenaar	Wassenaarseweg 220 (Den Haag)	Hoofdkantoor ANWB
Zwolle	Willemsvaart 21	Kantoor Schrale's Beton

Categorie Infrastructuur

pagina 211

Almelo	Stationsplein	NS Station
Capelle a.d. IJssel / Krimpen a.d. IJssel	Ketensedijk 2a t/m 8 (Capelle), IJsseldijk 369-371 (Krimpen)	Stormvloedkering
Dreisorch	Welleweg 32	Pasveersloot, voormalige rioolwaterzuiveringsinstallatie
Emmeloord	Onder de Toren/De Deel 25	Poldertoren
Enschede	Gronausestraat 1317	Purфина Tankstation
Hagestein	Lekdijk 7	Stuwcomplex Hagestein
Hengelo	Spoorstraat	Europatunnel
IJsselstein	Hogebiezendijk 21	Gerbrandytoren (zender Lopik)
Marknesse	Voorsterweg 28, bij	Waterloopkundig Laboratorium De Voorst (Waterloopbos)
Nieuw-Balinge	Hoogeveenseweg 24	Munitiemagazijnencomplex
Spijkensisse	Berenplaat	Drinkwaterleidingbedrijf Berenplaat
Stavoren	Stadsfenne 33	J.L. Hooglandgemaal
Stellendam	N57	Sluizen in stormvloedkering Haringvliet
Tilburg	Spoorlaan 35	NS Station
Zaltbommel	Steenweg 90, bij	Watertoren
Zierikzee / Colijnsplaat	Deltaweg	Zeelandbrug

Categorie Verzuiling

pagina 319

Amstelveen	Augustinuspark 1	Paaskerk
Arnhem	Rosendaalseweg 505	Opstandingskerk
Brunssum	Kerkstraat 127	RK kerk Gregorius de Grote
Den Haag	Esther de Boer-Van Rijklaan 20	American Protestant Church
Den Haag	Juliana v. Stolberglaan 154	Triumfatorkerk
Haarlem	Kromhoutlaan 12	Pastoor van Arskerk
Heerlen	Navolaan 83	Christus Koningkerk
Hengelo	Haydnlaan 66	St. Raphaëlkerk
Leidschendam	Burgemeester Sweenslaan 5	St. Josef Opifexkerk
Maarssen	Diependaalsedijk 17	Emmaüspriorij
Meerssen	Pastoor Dominicus Hexstraat 25	H. Jozef Arbeiderkerk
Nagele	Ring 15	Gereformeerde kerk
Odiliapeel	Oudedijk 43	Kerk vd H Kruisvinding
Rotterdam	Hang 18	St. Dominicus met parochiehuus (Steigerkerk)
Rotterdam	Slinge 775	St. Bavokerk
Venlo	Wolweverstraat 2	Nicolaaskerk

Categorie Vorming

pagina 443

<i>Amsterdam</i>	De Cuserstraat 3	Scholengemeenschap Buitenveldert
<i>Apeldoorn</i>	Henri Dunantlaan 6	Kweekschool voor kleuteronderwijzeressen
<i>Arnhem</i>	Onderlangs 9	Hogeschool voor de Kunsten (Artez)
<i>Delft</i>	Mekelweg 5	Aula / collegegebouw TU Delft
<i>Den Bosch</i>	Homeruslaan 5	St. Janslyceum
<i>Den Haag</i>	Meppelweg 339-341	St. Paulus Ambachtsschool
<i>Eindhoven</i>	Het Veken	Voormalig Hallencomplex voor Werktuigbouwkunde (W-hal Eindhoven), nu MetaForum
<i>Eindhoven</i>	Noord Brabantlaan 1	Evoluon
<i>Haarlem</i>	Garenkokerskade 81	Mons Aurea
<i>Maastricht</i>	Bonnefantestraat 15	Conservatorium
<i>Tilburg</i>	Hogeschoollaan 225	Aula Universiteit Tilburg

Categorie Vrije tijd en Cultuur

pagina 513

<i>Amsterdam</i>	Van Nijenrodeweg	Gijsbrecht van Aemstelpark
<i>Amsterdam</i>	Apollolaan 138-140	Hilton Hotel
<i>Arnhem</i>	Gele Rijdersplein	AKU-fontein
<i>Breda</i>	Topaasstraat 13	Sportcentrum
<i>Dedemsvaart</i>	Moerheimstraat 84	Tuinen van Mien Ruys
<i>Drachten</i>	De Lange West 10-68	Thalenspark
<i>Nijmegen</i>	Keizer Karelplein 32h	Stadsschouwburg
<i>Otterlo</i>	Houtkampweg 6	Beeldentuin Kröller-Müller Museum
<i>Rotterdam</i>	Schouwburgplein 50/ Kruisstraat 2	Concertgebouw De Doelen
<i>Tilburg</i>	Louis Bouwmeesterplein 1	Stadsschouwburg
<i>Zeist</i>	Woudenbergseweg 56-58	KNVB Sportcentrum Paviljoens en gedenkteken

Categorie Herdenking

pagina 593

<i>Amsterdam</i>	Plantage Middenlaan 24	Monument Hollandsche Schouwburg
<i>Driehuis</i>	Duin- en Kruidbergerweg 2/6	Auditorium begraafplaats Duinhof
<i>Epe</i>	Norelbosweg 8	Norelbos begraafplaats en aula
<i>Hilversum</i>	Kolhornseweg 13.	Zuiderhof begraafplaats
<i>Margraten</i>	Amerikaanse Begraafplaats 1	Netherlands American Cemetery and Memorial
<i>Tilburg</i>	Kapelhof 6	Kapel Onze Lieve Vrouw Ter Nood

Categorie

Onderdak

Monument

Amsterdam Slotterhof

Register

Provincie	Noord-Holland
Gemeente	Amsterdam
Plaats	Amsterdam
Straat/huisnummer	Hemsterhuisstraat 145; Comeniusstraat 1 t/m 835
Aanduiding of korte omschrijving	De Slotterhof. Terrein van ca. 800 x 100 meter, waarop dertien lichtgekleurde portiekflatgebouwen van vier woonlagen, drie donkergekleurde maisonnetteflatgebouwen van zeven woonlagen, een torenflat van twaalf woonlagen, vier atelierwoningen, een restaurant, winkels, twee (voormalige) tankstations, garageboxen, groenaanleg en waterpartijen.

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);</i>	Het monument staat symbool voor de enorme sociaal-economische ontwikkelingen na de Tweede Wereldoorlog en voor de ideeën over een gezonde leefomgeving met ruimte, lucht en licht. Een van de eerste grootschalige naoorlogse woningbouwprojecten in opdracht van een particuliere opdrachtgever.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling;</i>	De Westelijke Tuinsteden in Amsterdam werden in de jaren vijftig en zestig van de 20ste eeuw gebouwd als westelijke stadsuitbreiding op basis van het Algemeen Uitbreidingsplan uit 1935 en behoren tot de 30 wederopbouwgebieden van Nationaal Belang.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);</i>	Het complex is een van de hoogtepunten in Nederland van het naoorlogse bouwen als het gaat om nieuwe bouwtechnieken ter wille van snel te realiseren stadsuitbreidingen. Van typologische waarde is de mix van functies (gezinswoningen, bejaardenwoningen, garages, winkels etc.) en de omvang van het complex. Typologisch zijn de flats met zeven woonlagen bijzonder vanwege de maisonnettes.
<i>wegens innovatieve waarde of pionierskarakter;</i>	Voor de bouw van de Sloterhof werd voor het eerst in Nederland op grote schaal het Airey-systeem toegepast. Daarvoor werd het alleen nog voor eensgezinswoningen en flats van drie en vier verdiepingen toegepast.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;</i>	Als eerste, grootschalig woningbouwproject dat na de Tweede Wereldoorlog moest voorzien in de enorme woningbehoefte in Nederland.
<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	Aangezien het complex laat zien hoe Berghoef, afkomstig uit de traditionele Delftse School, flexibel genoeg was om ook grootstedelijke architectuur te ontwerpen volgens prefab-systeembouw, zonder de ideeën van het CIAM – met name de scheiding van functies - te omarmen.
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	Door de groepering en afwisseling van de verschillende bouwblokken qua volume en kleur, en de integratie daarvan met de groen- en wateraanleg. De hoge, donkerkleurige blokken met de in de gevel uitgespaarde galerijen zijn qua ontwerp bijzonder origineel en van een hoge esthetische kwaliteit.
<i>wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst;</i>	De versiering van de ingangspartij van twee flats met betonreliëfs.

III Situationele en ensemblewaarde

<i>betekenis van het object als essentieel (cultuurhistorisch, functioneel en/of architectuurhistorisch en visueel) onderdeel van een complex;</i>	Het betreft hier een samengesteld monument.

a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving;	De ensemblewaarde is hoog; de combinatie met winkelstroken, tankstations en woningbouw is bijzonder, vooral omdat de diverse functies als zodanig nog in gebruik zijn. Daarnaast vormt de Sloterhof ook op grotere schaal een ensemble van hoogwaardige architectuur aan de Cornelis Lelylaan samen met de tegenoverliggende woningbouw van Komter en het viaduct op de kruising van de Cornelis Lelylaan en de Johan Huizingalaan. De plaatsing van winkels in de gebouwkoppen geeft de Comeniusstraat het karakter van een winkelstraat met open bebouwing. Dit wordt versterkt door de bomenrijen. Door de omvang van het geheel en de forse maat van de bouwblokken fungeert de Sloterhof niet alleen op de schaal van de wijk, maar ook op het schaalniveau van de stad.
b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;	De Cornelis Lelylaan diende volgens het stedenbouwkundig ontwerp een route 'met allure' te zijn. Het principe van systeembouw (Airey) langs de Cornelis Lelylaan werd doorgezet in het ontwerp voor de tuinstad Overtoomse Veld (Johan Jongkindstraat). De toren aan de Hemsterhuisstraat vormt een onderdeel van het stadsbeeld aan de Sloterplas. De Sloterhof is van grote betekenis in de context van de westelijke tuinsteden in Amsterdam. Het sterk beeldbepalende karakter is sinds de bouw vrijwel ongewijzigd en daarmee nog altijd een hoogtepunt in zijn omgeving.

a. bijzondere betekenis van het complex wegens de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing in relatie tot de onderlinge historisch-ruimtelijke context en in relatie tot de daarbij behorende groenvoorzieningen, wegen, wateren, bodemgesteldheid en/of archeologie;	De historisch-ruimtelijke context bestaat niet alleen uit het hoogwaardige, integrale ontwerp van gebouwen, groen en water, maar ook uit de nog onveranderd aanwezige infrastructuur met de Cornelis Lelylaan als eerste snelweg in Amsterdam, met ook het eerste viaduct (over de Johan Huizingalaan).
b. bijzondere betekenis van het object wegens de wijze van verkaveling/ inrichting/ voorzieningen.	Ook vanwege de afwisseling in bouwvolume en ritmiek.

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;	De architectonische gaafheid is bijzonder hoog. De uitwendige verschijningsvorm – belangrijker dan het interieur van de flats – is voor het hele complex nog zoals die was bij de oplevering. De kleurstelling van de galerijen van de zeven woonlagen tellende flats is in de loop der tijd gewijzigd in blauw, maar wordt momenteel naar het oorspronkelijke wit teruggebracht. Er hebben aan een aantal flats renovatiewerkzaamheden plaatsgevonden, waarbij de stalen ramen door nieuwe met eenzelfde profilering zijn vervangen.
wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid;	Materieel is er aan de flats nauwelijks iets gewijzigd, in constructief opzicht niets.
in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke, dorps- of landschappelijke omgeving.	Vergeleken met de overige woningbouw-complexen in de Westelijke Tuinsteden uit de Wederopbouwperiode is de Sloterhof van een buitengewone gaafheid.

V Zeldzaamheid

belang van het object/complex wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht;	Het complex is niet zozeer zeldzaam vanwege de toepassing van het door Berghoef in Nederland geïntroduceerde airey-systeem (er zijn meer en vroegere woningbouwcomplexen met dit systeem gebouwd), als wel vanwege de grootschalige toepassing er van en het esthetische resultaat dat hij wist te bereiken door de afwisseling van volumes en kleur in combinatie met groenaanleg en waterpartijen. De drie hoge, donkerkleurige maisonnette-flats zijn als type met slaapvertrekken onder c.q. boven de woonlaag zeldzaam.

Roerende objecten van belang voor het gebouw en zijn waarde   geen

---

Onderdelen zonder monumentale waarde: Restaurant bij het eerste flatgebouw ten westen van de Johan Huizingalaan.

Receptiegeschiedenis, prijzen e.d.   Het feit dat Berghoef als architect uit de traditionele Delftse School kwam en desondanks grootschalige prefab-nieuwbouw realiseerde, leverde hem de waardering op van de modernen, waaronder J.H. van den Broek.

KENNIS: FEITEN

Oorspronkelijke functie(s)   Appartementengebouw, woonflat, winkel, tankstation, garage, groenaanleg
bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr)
op grond van een thesaurus,
overeenkomend met
registeromschrijving

Typologie

Huidige functie (met jaartal)   Woningen en woningbouwcomplexen, appartementengebouw, woonflat (2012)

Naam object   De Sloterhof

Stijl/stroming   Functionalisme

Bouwtijd (ook de planfase)   1955-1958; torenflat in 1960.

Architect(en)/ontwerper(s)   Johannes Fake Berghoef

<i>Exterieur</i>	Portaalflat (torenflat) van 12 woonlagen, opgetrokken in donkergekleurde airey-blokken. Het betonskelet komt tot uiting in de lichtkleurige horizontale en verticale banden. Entree met betonreliëf onder een ver uitstekende luifel. Drie hoge galerijflats van 7 woonlagen, opgetrokken in donkergekleurde airey-blokken. De onderste woonlaag voor kleine huishoudens, daarboven maisonnettes bestaand uit twee woonlagen. De woningen worden ontsloten door binnen de gevel liggende galerijen op de eerste, tweede, vijfde en zesde etage. Deze flats zijn op pylonen over het water van de 'siergracht' gebouwd en hebben aan die zijde een uitwendige wenteltrap. Dertien lage portaalflats van vier woonlagen, opgetrokken uit lichtgekleurde airey-blokken. De toegangen van deze flats liggen verhoogd en zijn bereikbaar via een gemetseld bordes: een knipoog naar de grachtenpanden. Alle flats hebben stalen ramen in betonnen vensterframes. Alle hebben bergingen op de begane grond, die van de lage woonblokken komen uit op een binnen de gevel liggende galerij. Bergingen en garageboxen krijgen licht door ramen in de vorm van betonnen prefab roosters. Aan de gebouwkoppen van de flats aan de Comeniusstraat zijn winkels geplaatst. Een blokje van vier atelierwoningen, van twee woonlagen, opgetrokken uit roodgekleurde airey-blokken. Een aantal garageboxen, tussen de flats gelegen, evenwijdig aan de Comeniusstraat, maar zonder de groengebieden tussen de flats volledig af te sluiten. Alleen de binnentuinen van de blokken ter weerszijden van de Johan Huizingalaan zijn wel afgesloten door blokken van één laag voor winkels/bedrijfses. Twee voormalige benzinestations/garages, elk bestaande uit drie tegen elkaar geplaatste en op kolommen rustende, betonnen, v-vormige daken. Een restaurant tegen de zuidzijde van de eerste flat ten oosten van de Johan Huizingalaan, opgetrokken uit afwisselend licht en donker gekleurde lagen airey-blokken.
<i>Interieur (indeling)</i>	Niet bezocht
<i>Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang</i>	Complex omsloten door de Cornelis Lelylaan (zuid), Hemsterhuisstraat (west), Comeniusstraat (noord) en de ringspoorlijn oost (oost).
<i>Archeologische relevantie ondergrond (zie Archis, Kich, gemeentearcheoloog of...)</i>	
Toegepaste materialen	
<i>gebouw, constructietechniek</i>	De flats zijn gebouwd volgens het Nemavo-Aireysysteem, de door Nederlandse ingenieurs en architecten (waaronder Berghoef) ontwikkelde variant van het Engelse Airey-systeem. De flats bestaan uit een skelet van beton en staal, waarbinnen de muren met prefab Airey-blokken zijn opgetrokken. De blokken zijn aan de binnenzijde afgewerkt met houtvezelplaat. Kozijnen en dakspanten zijn van staal, het dakbeschot is van hout, bedekt met bitumen.
<i>Interieur/afwerking</i>	
<i>Kunstwerken/orgels/gedenktekens/meubels die bestanddeel zijn:</i>	De torenflat en de meest oostelijke hoge flat hebben een gedecoreerde ingangspartij in betonreliëf, de eerste met donkere figuren op een lichte achtergrond (een zon, een maan, boten en vissen), de twee met lichte figuren op een donkere achtergrond (echtpaar met kind, bomen, bloemen, zon en maan). Thema: wonen in een gezonde omgeving.
Groen erfgoed: aanleg/beplanting	De flats zijn gelegen in een tegelijk met de bouw ontworpen groene omgeving, bestaande uit binnentuinen tussen de flats en een groenstrook met 'siergracht' evenwijdig aan de Lelylaan. De drie hoge flats lopen op pylonen door tot over, de lage tot aan de 'siergracht'.

Geschiedenis

Relevante wijzigingen Er hebben zich geen noemenswaardige wijzigingen voorgedaan, behalve dat 1) op enkele plaatsen de groenvoorzieningen tussen de flats verhard zijn ten behoeve van parkeren en dat 2) op de hoek van de eerste flat ten westen van de Johan Huizingalaan een restaurant is aangebouwd.

Bezocht A. de Vries, 9 oktober 2012. Overleg Mark Stafleu en Aart de Vries met dhr. Dijkhuis en de dhr. Van Riezen dd. 19 december 2012.

KENNIS: BRONNEN

Bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

Nr. 1	W. van Gelderen, Balans 1961, Bouwkundig Weekblad 79(1961)13, p. 265.
Nr. 2	J. Krüger, Berghoef: een architect met schippersbloed, Plan 4(1983) p. 9-13
Nr. 3	Zita Messchaert e.a., Pracht in Prefab, Het Nemavo-Aireysysteem in Amsterdam. Amsterdamse Raad voor de Monumentenzorg, 2004.
Nr. 4	Wikipedia: Airey-woningen
Nr. 5	www.plasmor.co.uk/html/.../plasmor...blocks/...blocks/airey-blocks
Nr. 6	www.nai.nl : N-A systeem woningbouw Sloterhof
Nr. 7	Omschrijving van de Sloterhof door Gemeentelijk Bureau Monumenten en Archeologie, Amsterdam (hier ook tekst aan ontleend).

Monument

Amsterdam Princesseflat

Register

Provincie	Noord-Holland
Gemeente	Amsterdam
Plaats	Stadsdeel Zuid
Straat/huisnummer	Beethovenstraat 157 t/m 265 (oneven nummers)
Postcode	1077 JD
Kadastrale aanduiding	Amsterdam AB AB 1820
Aanduiding of korte omschrijving	Flatgebouw met garages, beheerderswoning en plantsoen.

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling;</i>	Het complex markeert met het gelijktijdig aangelegde Beatrixpark de zuidgrens van het Algemeen Uitbreidingsplan uit 1939.
<i>wegens innovatieve waarde of pionierskarakter;</i>	De flat behoort tot een van de eerste van dit type in Nederland. Flats op stervormige plattegrond hebben als voordeel ten opzichte van strokenbouw dat de appartementen aan drie zijden vensters en balkons hebben en daarmee ook een betere bezonning en uitzicht zonder inkijk.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;</i>	
<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	De flat, de eerste woontoren van Stam, is gebouwd in zijn Amsterdamse periode – een tijd waarin de architect niet meer uitsluitend sociale woningbouw ontwierp maar ook voor de gegoede burgerij bouwde.
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	Die vooral gelegen zijn in de complexiteit: het is geen gebouw van lengte, breedte en hoogte, maar architectuur van ruimte en tijd.

III Situationele en ensemblewaarde

<i>a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving;</i>	De flat is sterk beeldbepalend vanwege zijn afwijkende plattegrond en hoogte in een omgeving van gelijkvormige, rechthoekige flatgebouwen. De flat is een opvallend accent op de hoek van de Beethovenlaan en de Prinses Irenestraat, als laatste bouwvolume aan de zuidrand van het Algemeen Uitbreidingsplan (1934-1935), zoals dat pas in de jaren '60 van de vorige eeuw vorm kreeg.
<i>b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;</i>	
<i>a. bijzondere betekenis van het complex wegens de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing in relatie tot de onderlinge historisch-ruimtelijke context en in relatie tot de daarbij behorende groenvoorzieningen, wegen, wateren, bodemgesteldheid en/of archeologie;</i>	Bijzonder is dat de flat met de garages, de beheerderswoning en het plantsoen een klein stedenbouwkundig geheel vormt binnen de rechthoekige kavel.
<i>b. bijzondere betekenis van het object wegens de wijze van verkaveling/inrichting/voorzieningen.</i>	

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

<i>wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;</i>	De huidige verschijningsvorm van de flat, garages en kantoor/woning is nog geheel dezelfde als die na de oplevering in 1961. Van een aantal interieurs is in de loop der jaren de indeling gewijzigd. Het exterieur toont een grote mate van eenheid, het beeld is niet versnipperd als gevolg van individueel eigendom.
<i>wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid;</i>	In materiële opzicht is de flat niet noemenswaard veranderd. Het exterieur is ongewijzigd sinds de bouw. In het interieur is de afwerking van de gemeenschappelijke ruimtes, met name van vloeren en kolommen in de hal, in marmer en travertijn, de oorspronkelijke.

<i>als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie;</i>	De oorspronkelijke woonfunctie is nog even goed herkenbaar als in de jaren '60 van de vorige eeuw.
<i>(van specifiek het complex) wegens de gaafheid en herkenbaarheid van het gehele ensemble van samenstellende onderdelen (hoofd- en bijgebouwen, hekwerken, tuinaanleg e.d.);</i>	Alle onderdelen van het complex, flat, garages en kantoor/woning zijn even gaaf bewaard gebleven.
<i>in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke, dorps- of landschappelijke omgeving.</i>	In ruimtelijk opzicht is de stedelijke omgeving met veel groen en ruim uiteen geplaatste flatgebouwen, waarin de hogere Prinsesseflat domineert, niet ingrijpend gewijzigd sinds de jaren '60 van de vorige eeuw.

V Zeldzaamheid

<i>belang van het object/complex wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht;</i>	Het flatgebouw op stervormige plattegrond is het niet het enige, maar wel een van de weinige van dit type in Nederland. De veel soberder sterflat in Nijmegen is gebouwd in 1955-1958. In Wageningen staan er zes uit de jaren '60 en '70 van de vorige eeuw. De meeste sterflats, waaronder die in Hoorn, Ede, Maastricht en Heerlen dateren uit de jaren '70.
<i>Receptiegeschiedenis, prijzen e.d.</i>	onbekend

KENNIS: FEITEN

Oorspronkelijke functie(s), <i>bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr) op grond van een thesaurus, overeenkomend met registeromschrijving</i>	Woningen en woningbouwcomplexen, appartementengebouw, woonflat
<i>Huidige functie (met jaartal)</i>	Wonen (2012)
Naam object	Sterflat of Prinsesseflat
<i>Bouwtijd (ook de planfase)</i>	1959-1961
<i>Architect(en)/ontwerper(s)</i>	Martinus Adrianus (Mart) Stam
<i>Uitvoerder (aannemer e.d.)</i>	onbekend
<i>Opdrachtgever</i>	onbekend
Exterieur	De flat is gebouwd op een Y-vormige plattegrond, waarvan de kortere zuidvleugel de poot en de symmetrie-as vormt. De flat heeft een in hoofdzaak bakstenen aspect. Het betonskelet komt tot uitdrukking in de horizontale, lichte banden die de verdiepingen markeren. De indeling van elk van de gevels is over de hele hoogte identiek. De vele reeksen balkons benadrukken het verticale aspect van de flat. Om een parkje aan de noordzijde van de flat liggen achttien garages, op de vijf laatste is een woning gebouwd, die via een buitentrapp toegankelijk is. Garages en woning zijn in dezelfde materialen als de flat opgetrokken en vormen daarmee een fysieke en visuele eenheid.

<i>Interieur (indeling)</i>	Op de begane grond onder de westvleugel bevinden zich een open voorportaal en een ruime entreehal met toegang naar de liften en bergingen onder de oostvleugel. Elk van de 8 woonlagen van de zuidvleugel bevat 2 appartementen; de westvleugel en oostvleugel hebben 9 verdiepingen met elk één appartement.
Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang	Het gebouw ligt in Nieuw Zuid, een van de wijken die na de Tweede Wereldoorlog werden aangelegd op basis van het Algemeen Uitbreidingsplan van 1939. Nieuw Zuid kwam tot stand tegelijk met de aanleg van Buitenveldert tussen 1958 en 1966. Ook het achter de flat gelegen Beatrixpark dateert uit die periode. De flat ligt aan de oostzijde van de Beethovenstraat. De langere vleugels met de grote appartementen liggen ongeveer oost-west, de kortere vleugel met kleine appartementen wijst naar het zuiden.
Archeologische relevantie <i>ondergrond (zie Archis, Kich, gemeentearcheoloog of...)</i>	n.v.t.
Toegepaste materialen	
<i>gebouw, constructietechniek</i>	Betonskeletbouw; baksteen muurwerk.
<i>Interieur/afwerking</i>	Openbare ruimtes: De hal is belegd met marmeren tegels, het muurwerk bestaat uit schoonmetselwerk. De kolommen en de liftenwand zijn bekled met travertijn. Dezelfde materialen zijn gebruikt voor de portalen op de verdiepingen.
Groen erfgoed: aanleg/beplanting	De flat is gelegen in een stedelijke, maar toch vrij groene omgeving. Het gebouw grenst aan de achterzijde aan het Beatrixpark. Het parkje tussen de flat, de garages en de woning maakt deel uit van het ontwerp en valt onder de bescherming.
<i>Geschiedenis</i>	n.v.t.
<i>Relevante wijzigingen</i>	Een aantal appartementen heeft na interne verbouwingen niet meer de oorspronkelijke plattegrond. Het exterieur is in hoofdzaak ongewijzigd, dat geldt ook voor de garages (oorspronkelijke houten deuren met houten ventilatieroosters) en de vrijstaande woning.
<i>Bezocht</i>	A. de Vries; 3 augustus 2012; 17 oktober 2012; 11 december 2012 toelichting gegeven voor de bewoners.
<i>Overige</i>	-

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

---

Nr. 1 <http://nai.nl>

Nr. 2 W. Möller, Mart Stam 1899-1986, Architect, Visionair, Gestalter: sein Weg zum Erfolg, Tübingen 1997.

Interviews bewoners, gebruikers Op 17 oktober 2012 gesproken met Martijn van Nieuwenhuizen (vereniging van eigenaren) en Jan van Adrichem (bewoner). Op 11 december een voorlichtingsavond voor alle bewoners.

Monument

Enschede Patiostudentenwoningen

Register

<i>Provincie</i>	Overijssel
<i>Gemeente</i>	Enschede
<i>Plaats</i>	Enschede
<i>Straat/huisnummer</i>	Matenweg 2 t/m 38
<i>Kadastrale aanduiding</i>	Lonneker B 5773
<i>Aanduiding of korte omschrijving</i>	Studentenwoningen met patio's en terrassen

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);</i>	Vanwege het bijzondere type studentenwoningen in de vorm van rondom patio's geschakelde studio's op de eerste Nederlandse campusuniversiteit.
<i>wegens innovatieve waarde of pionierskarakter;</i>	Doordat in de patiowoningen de holwoningen van de Zuid-Tunesische Matmatastam herkenbaar zijn en daarmee zichtbaar is hoe architect H. Haan in zijn werk is beïnvloed door Afrika en haar traditionele woonvormen.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	Als representatief voorbeeld uit het oeuvre van architect H. Haan, waarin herkenbaar is hoe de architect in zijn werk is beïnvloed door Afrika en haar traditionele woonvormen. De patiowoningen tonen aan hoe H. Haan zijn gedachten over Afrika heeft geïntegreerd in een eigen architectonisch idioom.
<i>wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst;</i>	Hetgeen zichtbaar is in de duurzame toepassing en het hergebruik van eenvoudige materialen zoals straatstenen uit Den Haag en betonnen stoeptegels.

III Situationele en ensemblewaarde

<i>betekenis van het object als essentieel (cultuurhistorisch, functioneel en/of architectuurhistorisch en visueel) onderdeel van een complex;</i>	Als onderdeel van de campus van de Universiteit Twente en de beeldbepalende ligging op de campus.
<i>a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving;</i>	Vanwege de ligging binnen de campus en de groenstructuur hiervan.
<i>b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;</i>	
<i>a. bijzondere betekenis van het complex wegens de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing in relatie tot de onderlinge historisch-ruimtelijke context en in relatie tot de daarbij behorende groenvoorzieningen, wegen, wateren, bodemgesteldheid en/of archeologie;</i>	Vernieuwende typologie.
<i>b. bijzondere betekenis van het object wegens de wijze van verkaveling/inrichting/voorzieningen.</i>	

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur; Het exterieur is gaaf. Het interieur is door intensief gebruik en frequente wisselingen van de studenten en renovatie op hoofdlijnen gaaf.

V Zeldzaamheid

belang van het object/complex wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht; Als vorm van studentenhuysvesting die door traditionele Afrikaanse woonvormen werd geïnspireerd.

KENNIS: FEITENVERZAMELING

Oorspronkelijke functie(s)	Studentenwoningen
Typologie	Patiowoningen
Huidige functie (met jaartal)	Studentenwoningen
Stijl/stroming	Structuralisme Modernisme
Architect(en)/ontwerper(s)	Herman Petrus Coenraad Haan
Exterieur	Rondom een aantal patio's zijn 17 vierkante eenheden geschakeld, iedere eenheid is voorzien van kamers voor studenten en gemeenschappelijke ruimten. De eenheden zijn grotendeels voorzien van een plat dak, met een royaal overstek. Aan de patiozijden worden de overstekken ondersteund door metalen palen. De eenheden zijn L-vormig en in tweetallen aan de patio's gegroepeerd. De studentenkamers zijn alleen vanuit de patio, van buitenaf, toegankelijk. Elke patio heeft door zijn ligging en inrichting een eigen karakter. Deze benadrukken de privacy van elke eenheid. Een zijde van de grootste patio zijn kamers in twee woonlagen gesitueerd. De platte daken die volgens het idee van architect Haan begroeid moesten worden, zijn sinds 1993 voorzien van grind. Middels enkele opgangen kan het dak bereikt worden. Middels de fiets/loopstraat over het dak worden de midden in het complex gesitueerde patio's ontsloten. Op het dak zijn eveneens enkele tweepersoons 'mentor-kamers' geplaatst. Centraal een hoge schoorsteen. Rondom de patio's lage muurtjes van straatkeien die de overgang tussen privé en openbaar benadrukken.
gebouw, constructietechniek	Om kosten te drukken is gebruik gemaakt van materiaal dat als 'afval' werd bestempeld: de buitengevels en de afscheidingmuurtjes zijn opgetrokken uit oude Haagse straatkeien, de patiobestrating bestaat uit gewone trottoirtegels, oude bakstenen en zwarte keien. Tevens is er veel gebruik gemaakt van beton. De gevels zijn voorzien van eenvoudige houten kozijnen, ramen en deuren. De kozijnen en ramen zijn wit geschilderd, de deuren zijn in heldere kleuren geschilderd.

Interieur (indeling)	De oorspronkelijke hoofdstructuur van de studentenwoningen is grotendeels in tact gebleven.
<i>interieur, techniek en materialen</i>	
Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang	De studentenwoningen liggen iets verdiept ten opzichte van de bosrijke omgeving, iets ten noordwesten van het sportcomplex op de campus. De campus is gelegen tussen Hengelo en Enschede op het voormalige landgoed Drienerlo. Het is de enige campus-universiteit in Nederland, waarbij studeren, wonen, sporten en recreatie volledig geïntegreerd zijn.
Geschiedenis	Opening van de Universiteit Twente op 14 september 1964 (toen nog genaamd Technische Hogeschool Twente). Het masterplan voor de campus werd opgesteld onder supervisie van de architecten Samuel van Embden en Willem van Tijen. Zij scheiden het voormalige landgoed Drienerlo in twee delen. Aan één kant van het terrein zijn de onderwijsgebouwen gesitueerd, aan de andere kant de studentenwoningen. Haaks op de doorgaande weg van Enschede naar Hengelo is een hoofdtoegangsweg aangelegd, die de beide zones van elkaar scheidt. Aan deze centrale as ligt het hoofdgebouw en in het centrum van het gebied zijn voorzieningen ondergebracht, zoals het sportcomplex, de mensa, de Vrijhof en een winkelcentrum. De verschillende onderwijs- en woongebouwen staan verspreid op het terrein en worden omringd door de natuur.
<i>Relevante wijzigingen</i>	Renovatie in 1993, waarbij binnentrappen zijn verwijderd en het dak is met grind afgedekt.
Bezocht	7 november 2012, Mariël Kok

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

Nr. 1	'Studentenflats aan de Reelaan – Drienerlo, Twente', Bouwkundig weekblad; 87 (1969), p. 170-171
Nr. 2	Piet Vollaard, 'Herman Haan, architect', Rotterdam, 1994
Nr. 3	www.architectuurgidsenschede.nl

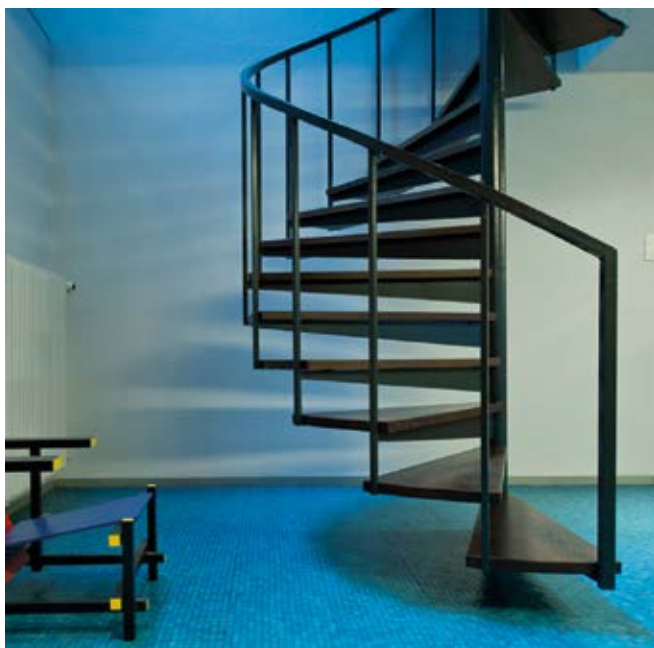
Al gebruikte bronnen (websites scan of kopie opslaan omdat dit wijzigt, of van alles een kopie opslaan???)

<http://zoeken.nai.nl/CIS/persoon/2990>

Citaat van website:

"Haan bouwt in de periode 1964-1972 een aantal grotere complexen op het campusterrein van de TH Twente. In twee projecten, de patiowoningen (1964) en de pyramides- en mastabawoningen (1970), zijn duidelijk invloeden uit Afrika zichtbaar. Met name de patiostudentenwoningen tonen hoe Haan zijn gedachten over Afrika weet te integreren in zijn eigen architectonisch idioom. Onder leiding van Van Tijen en Van Embden is een opzet gemaakt voor de nieuw te bouwen campus van de TH Twente. Het plan bevat universiteitsgebouwen, culturele/sociale voorzieningen en woongelegenheden. Het eerste studentencomplex is door supervisor Van Tijen zelf ontworpen. Voor de tweede serie wordt een prijsvraag uitgeschreven die wordt gewonnen door T. Hazewinkel. Van Tijen vraagt echter spoedig aan Haan om de tweede serie te ontwerpen, daar de realisatie van het winnende ontwerp te lang op zich laat wachten (realisatie 1967). De patiowoningen worden in 1965 gerealiseerd. Haans complex bestaat uit een schakeling van zeventien eenheden, ieder voor zich opgebouwd uit gezamenlijke voorzieningen die aan twee zijden van de patio zijn gegroepeerd. Het grotendeels in één laag gebouwde complex ligt enigszins verdiept ten opzichte van de bosrijke omgeving, waardoor de patio's sterk doen denken aan de holwoningen van de Matmata.(62) Evenals de holwoningen zijn de studentenkamers alleen vanuit de patio, van buitenaf dus, toegankelijk. Elke patio heeft door zijn ligging en inrichting een eigen karakter. Deze benadrukken de privacy van elke eenheid. Om de kosten te drukken is gebruik gemaakt van 'afval' materiaal; oude Haagse straatkeien voor de muren, gewone trottoirtegels, oude bakstenen en zwarte keien voor de patiovloeren. "Ik heb voor de studenten een maximum aan privacy willen creëren", betoogt Haan. "Karakteristiek voor een campushogeschool als deze, die een paar kilometer buiten de bewoonde wereld ligt, is de dwang die zij de studenten oplegt om al hun studie en ontspanning hier te verrichten. Bovendien is er de eenzijdigheid die een technische hogeschool onvermijdelijk meebrengt. Al deze factoren dragen het gevaar van isolement, vervreemding, maar ook van spanningen in zich..." (63) Haan heeft goed nagedacht over de leefwijze van de studenten. Het complex bezit daarmee ten opzichte van gebruikelijke studentencomplexen een opmerkelijke mengeling van privacy en collectiviteit, zonder daarbij afbreuk te doen aan de openheid en de relatie met de natuur. De woningen zijn na dertig jaar nog steeds populair, onder andere omdat het geforceerde gezamenlijk wonen aan een (veelal met rommel volgestouwde donkere) gang van de gangbare studentenflats ontbreekt en is vervangen door een informele collectiviteit in de vorm van een gezamenlijke buitenruimte.(64) Mede naar aanleiding van dit complex, wordt Haan in sommige publikaties gerekend tot de Forum-architecten (65) en wordt het complex gezien als een van de mooiste voorbeelden van structuralistische architectuur in Nederland.(66) Het complex is zeker structuralistisch van karakter, maar daarmee behoort Haan naar mijn mening niet tot de harde kern van de Forum-architecten. Het patiowoningencomplex moet eerder gezien worden als een kristallisatie van Haans gedachten over Afrikaanse leefwijzen. Dat het complex overeenkomsten vertoont met ontwerpen van Forum-architecten als Piet Blom en Aldo van Eyck kan niet ontkent worden. Maar Haan weet echter zijn modernistisch getinte vormtaal te behouden en vertoont in kleinschalige projecten weinig kenmerken van de "Forumarchitectuur". In 'Langs Moderne Architectuur' wordt dit als volgt verwoordt: "De grote openheid en regelmatige ordening van het Nieuwe Bouwen heeft Haan op knappe wijze weten te combineren met aan niet-westerse culturen ontleende woonvormen."(67)"

Monument

Heerlen Woonhuis Van Slobbe

Register

<i>Ingevuld door, datum</i>	Consulent architectuurhistorie (mw. Drs. W.M.M. van Bers), 30 oktober 2012
<i>Monumentnummer</i>	91700000039562
<i>Provincie</i>	Limburg
<i>Gemeente</i>	Heerlen
<i>Plaats</i>	Heerlen
<i>Straat/huisnummer</i>	Zandweg 122
<i>Postcode</i>	6418 PB
<i>Kadastrale aanduiding</i>	Heerlen K 1389
<i>Aanduiding of korte omschrijving</i>	Villa met tuin
<i>Situering complex/ kaart met daarop aangegeven de onderdelen van het complex</i>	Gelegen aan de oostzijde van de Zandweg in Heerlen

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);</i>	Als woning voor de directeur van de Staatsmijnen is deze villa een van de nog resterende verwijzingen naar het mijnbouwverleden van Zuid-Limburg.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling;</i>	Vanwege de situering van de villa en de omringende tuin in en tegen een helling, in het heuvellandschap van Limburg
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);</i>	Als voorbeeld van een modernistische villa bestaande uit een betonskelet met veel glas
<i>wegens bijzondere herinneringswaarde.</i>	Als herinnering aan de directeur van de Staatsmijnen Van der Slobbe

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;</i>	Als ontwerp van Rietveld voor een modernistische villa. Als ontwerp voor de tuin van Mien Ruys, met name door de wijze waarop is aangesloten op de bestaande beplanting op de helling.
<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	Van belang voor het oeuvre van Rietveld. In het bijzonder als zijn laatste werk. Tuin van belang voor het oeuvre van Mien Ruys, in het bijzonder vanwege de samenwerking met Rietveld.
<i>wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst;</i>	Vanwege de toegepaste materialen (stuc, glas, eternit, natuursteen, staal), detaillering (hang- en sluitwerk, verlichting) en constructie (betonskelet)
<i>wegens de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur(onderdelen).</i>	Vanwege de samenhang van het exterieur met het interieur dat overigens deels gewijzigd is.

III Situationele en ensemblewaarde

<i>betekenis van het object als essentieel (cultuurhistorisch, functioneel en/of architectuurhistorisch en visueel) onderdeel van een complex;</i>	Vanwege de functioneel ruimtelijke relatie tussen villa en tuin.

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

<i>wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;</i>	Vanwege de gaafheid van het exterieur en de relatieve gaafheid in het interieur.
<i>wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid;</i>	Vanwege de gaafheid van het betonskelet voorzien van stalen puien en gestukadoorde wanden
<i>als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie;</i>	Vanwege de herkenbaarheid als woonhuis (ontwerp) en directeurswoning (omvang)

(van specifiek het complex) wegens de gaafheid en herkenbaarheid van het gehele ensemble van samenstellende onderdelen (hoofd- en bijgebouwen, hekwerken, tuinaanleg e.d.);	Vanwege de gave ruimtelijke relatie tussen villa en tuin.
in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke, dorpse of landschappelijke omgeving.	Vanwege de gave visuele ruimtelijke relatie met de heuvelachtige omgeving.

V Zeldzaamheid

belang van het object/complex wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht;	Vanwege de relatieve zeldzaamheid van overgebleven ontwerpen uit het oeuvre van rietveld.

KENNIS: FEITENVERZAMELING

Ingevuld door, datum	Consulent architectuurhistorie (mw. Drs. W.M.M. van Bers), 30 oktober 2012

Gegevens

Oorspronkelijke functie(s), bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr) op grond van een thesaurus, overeenkomend met registeromschrijving	WOONHUIS
Typologie	Villa
Huidige functie (met jaartal)	Woonhuis (2012)
Naam object	Van Slobbe
Stijl/stroming	Functionalisme
Bouwtijd (ook de planfase)	1962 (opdracht)
Architect(en)/ontwerper(s)	Rietveld, Van Dillen, Van Tricht
Opdrachtgever	Van Slobbe

Geschiedenis	Woonhuis is gebouwd in opdracht van de directuer van de staatsmijnen en verwijst daarmee naar een belangrijke industrietak en tijdperk in Zuid-Limburg

Situering	Woonhuis gelegen ten zuidoosten van Heerlen. Vrijstaand gelegen tegen een begroeide helling met uitzicht naar het westen. Rondom de woning een tuin

Korte karakteristiek exterieur	Modernistische VILLA bestaande uit een betonskelet met een samengestelde plattegrond, drie bouwlagen afgesloten door een plat dak. Het betonskelet is ingevuld met stalen puin en wanden van geglazuurde baksteen. De ingang bevindt zich aan de straatzijde op souterrain niveau.

<i>Korte karakteristiek interieur</i>	De binnenwanden zijn gestucadoord en geschilderd, de plafonds bespoten met een acoustisch stuc. In het souterrain bevinden zich de functionele ruimten en de garage. Op de verdieping de woon-, representatieve-, verblijfsruimten en de keuken. Op de tweede verdieping de slaapkamers. In het souterrain staan enkele (vaste) kasten die afkomstig zijn van de verdieping. De kasten zijn overgeschilderd.

Bouwgeschiedenis

<i>Relevante wijzigingen</i>	Interieurafwerking: vaste kasten verplaatst van de verdieping naar het souterrain, keuken vernieuwd en verplaatst in de ruimte; kleurstelling is gewijzigd Plattegrond: de muur tussen de voor- en achterkamer en de keuken is doorgebroken. De trap naar het souterrain is gedraaid en de bijkeuken is met behulp van een wand afgescheiden van de trap. Rijwielberging souterrain opgedeeld en gewijzigd.

Toegepaste kunst, beplanting, materialen, constructies en detailleringen

<i>gebouw, materialen, constructies en detailleringen</i>	Betonskelet Stalen puien Wanden van geglazuurde baksteen (Akoestisch) stuc Schoorsteenmantels Trappartij Verlichting verkeersruimten Eternit vensterbanken Hang- en sluitwerk

GEBOUWD en/of AANGELEGD ERFGOED

<i>Ingevuld door, datum</i>	Consulent architectuurhistorie (mw. Drs. W.M.M. van Bers), 30 oktober 2012

Veldonderzoek

<i>Bezoek</i>	Consulent architectuurhistorie (Drs. W.M.M. (Mieke) van Bers), 24 augustus 2012, in – en exterieur.

Afbeeldingen

<i>Digitale foto's</i>	Consulent architectuurhistorie (Drs. W.M.M. (Mieke) van Bers), augustus 2012, interieur.
<i>Digitale foto's</i>	Fotograaf

Literatuur

<i>Nr. 1</i>	'Woonhuis te Heerlen', bouwkundig weekblad 84(1966)2, 17-19
<i>Nr. 2</i>	'Woonhuis te Heerlen', bouw 21(1966)24, 910-914
<i>Nr. 3</i>	Kueper, Marijke en Zijl, van Ida, Gerrit Th. Rietveld 1888-1964: het volledige werk, Utrecht 1992.
<i>Nr. 4</i>	Rodijk, G.H., de huizen van rietveld, Zwolle 1991.

Archiefonderzoek

<i>Gemeentearchief</i>	niet uitgevoerd

Nationaal archief

Archief	Heerlen, Vitruvianum

Internet

<i>Al gebruikte bronnen (websites scan of kopie opslaan omdat dit wijzigt, of van alles een kopie opslaan???)</i>	Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Wederopbouw databank, preselectie (zomer 2006, code) www.cultureelerfgoed.nl

---

<i>Receptiegeschiedenis, prijzen e.d.</i>	Navolging in de architectuur; reacties in nieuwsberichten, kranten, status zoals Unesco e.d.

<i>Eigenaren, bewoners, gebruikers</i>	Mevrouw Franssen

Overheidsinstellingen

<i>gemeente</i>	Ambtenaar cultuurhistorie (F Vondenhoff)

Provincie

<i>Rijk</i>	consulent erfgoed en ruimte (jon van rooijen), consulent archeologie (fred brounen), consulent cultuurlandschap (cees van rooijen), ..

OVERIG ERFGOED

Cultuurhistorische (wetenschappelijke) waardstelling van andersoortig erfgoed (archeologie, cultuurlandschap, stedenbouwkundig erfgoed, roerend erfgoed) ten behoeve van ander instrumentarium

---

CULTUURLANDSCHAP	Consulent cultuurlandschap

STEDENBOUWKUNDIG ERFGOED	Consulent erfgoed en ruimte (stedenbouw)

Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang

---

ARCHEOLOGISCH ERFGOED	Consulent erfgoed en ruimte (archeologie), consulent archeologie

---

Archeologische relevantie ondergrond (zie Archis, Kich, gemeentearcheoloog of...)

	Bijv. archeologisch RM, of gemeentelijk archeol. mon. of relevantie binnen AMK

ROEREND ERFGOED	Medewerker sector roerend erfgoed

Monument

Hurdegaryp Woonhuis Bonnema

Register

Provincie	Friesland
Gemeente	Tietjerksteradeel (Tytsjerksteradiel)
Plaats	Hardegarijp (Hurdegaryp)
Straat/huisnummer	Rijksstraatweg 24
Postcode	9254DJ
Kadastrale aanduiding	Hardegarijp A 4255
Aanduiding of korte omschrijving	Woonhuis met tuin

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarden: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);</i>	Als bijzondere uitdrukking van het modernisme voor Friesland en Nederland.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling;</i>	Het woonhuis van de architect Bonnema in Hardegarijp is representatief voor de Friese achtergrond van de architect en zijn verbondenheid met deze provincie.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);</i>	Als toonbeeld van het functionalisme in Nederland.
<i>wegens innovatieve waarde of pionierskarakter;</i>	Als voorbeeld van een gebouw dat met minimale aanpassingen een andere functie kan krijgen, waarbij de essentie van het ontwerp niet wordt aangetast.
<i>wegens bijzondere herinneringswaarde.</i>	

II Architectuur- en kunsthistorische waarden: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;</i>	Het huis is een toonbeeld van het naoorlogs modernisme. Een voorbeeld van de technische innovaties die zijn toegepast in het ontwerp zoals het verlaagde plafond, thermische isolatie. De stalen constructie van het huis geeft het interieur een groot ruimtelijk effect. De ruimtes zijn vrij indeelbaar waardoor een functiewijziging geen grote gevolgen voor het ontwerp heeft.
<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	Het huis biedt ruimte aan het architectenbureau Bonnema en markeert het begin van zijn oeuvre. Het huis is een voorbeeld voor het pragmatisch functionalisme waar de architect Bonnema voor stond: het gebouw als gebruiksartikel.
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	Het huis is een toonbeeld van het nieuwe denken over ruimtegebruik. De splitsing tussen dragende en niet-dragende delen zijn zichtbaar. Verder zijn bijzonder de toepassing van zwevende vloeren, vrije plattegronden, visuele overgang tussen binnen en buiten en de combinatie van glas, hout en steen (zowel natuursteen als baksteen).
<i>wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornametiek en/of monumentale kunst;</i>	Het huis is een voorbeeld van duurzaam materiaalgebruik, van eenvoudige en natuurlijk materialen.

III Situationele en ensemblewaarden

<i>a. bijzondere betekenis van het complex wegens de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing in relatie tot de onderlinge historisch-ruimtelijke context en in relatie tot de daarbij behorende groenvoorzieningen, wegen, wateren, bodemgesteldheid en/of archeologie;</i>	Huis en tuin vormen een samenspel tussen het grillig natuurlijke en het rechte artificiële ontwerp. Het huis en de tuin vormen een eenheid door de visuele overgang van binnen en buiten.
<i>b. bijzondere betekenis van het object wegens de wijze van verkaveling/inrichting/voorzieningen.</i>	

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid;	Het huis is nagenoeg gaaf. In de jaren zeventig zijn er enkele ondergeschikte aanpassingen gedaan ten behoeve van de permanente bewoning.
wegens de waardevolle accumulatie van belangwekkende historische bouw- en/of gebruiksfasen;	Het pand is begin jaren zestig ontworpen als het kantoor van het Architectenbureau Bonnema en waar tevens overnachten mogelijk was. Vanaf begin jaren zeventig is het pand als woonhuis van de architect in gebruik.
(van specifiek het complex) wegens de gaafheid en herkenbaarheid van het gehele ensemble van samenstellende onderdelen (hoofd- en bijgebouwen, hekwerken, tuinaanleg e.d.);	Het woonhuis, de tuin en de vrijstaande garage zijn op het perceel aanwezig.

KENNIS: FEITEN

Oorspronkelijke functie(s)	Woningen en woningbouwcomplexen, Werk-woonhuis (oorspronkelijk), Atelierwoning Groen, Tuin
Typologie	
Huidige functie (met jaartal)	Woonhuis met tuin
Naam object	Woonhuis Bonnema
Stijl/stroming	Modernisme
Bouwtijd (ook de planfase)	1961-1963
Architect(en)/ontwerper(s)	Abe Bonnema (1926-2001) en W. J. (Mien) Ruys (1904-1999)
Uitvoerder (aannemer e.d.)	
Opdrachtgever	Abe Bonnema
Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang	Het perceel is gelegen binnen de bebouwde kom van Hardegarijp, ten zuiden van de Rijksstraatweg N 355 (de verbindingsweg tussen Leeuwarden en de stad Groningen) en op de hoek van de zijstraat Eibertsnest. Aan de Eibertsnest is de oprijlaan naar de garage.
Archeologische relevantie ondergrond (zie Archis, Kich, gemeentearcheoloog of...)	Het huis en de tuin bevinden zich niet op een archeologisch terrein.
Toegepaste materialen	
gebouw, constructietechniek	Stalen portaalspanten als draagconstructie, plat dak, onbehandeld Redwood planken voor de gevels, bakstenen kern voor de stijfheid en veel glas in de gevels en de binnenwanden.
Interieur/afwerking	Vrij indeelbare plattegrond, glazen tussenwanden, stijve bakstenen kern waar zich de trapopgang, de keuken en het sanitair bevinden.
Kunstwerken/orgels/gedenktekens/meubels die bestanddeel zijn:	Geen.

Groen erfgoed: <i>aanleg/beplanting</i>	Tuinaanleg rondom het woonhuis. Bij de aanleg is rekening gehouden met een aantal aanwezige oude bomen op het terrein. Mien Ruys heeft in het ontwerp gebruik gemaakt van de vaak in haar werk terugkerende elementen zoals aansluiting tussen huis en tuin, heggen, hoogteverschillen, tegels, paaltjes als begrenzing, scherpe hoeken en een vijver.
<i>Geschiedenis</i>	Tot jaren zeventig van de twintigste eeuw was het pand in gebruik als atelier van het architectenbureau Bonnema. Op de verdieping bevonden zich enkele woonvertrekken waar de architect (en in de weekeinden zijn vrouw) verbleven. Begin jaren zeventig verhuisde het architectenbureau naar een ander pand in Hardegarijp en betrok de architect en zijn vrouw het huis permanent.
<i>Relevante wijzigingen</i>	Functiewijzigingen van vertrekken in verband met de permanente bewoning. Om inzicht vanaf de openbare weg tegen te gaan is een venster dichtgezet.
<i>Bezocht</i>	Eva Wijdeveld (....2013)

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

Nr. 1	Eigen woonhuis met bureau te Hardegarijp, in: Bouwkundig Weekblad, 82 (1964), p. 269-271
Nr. 2	Hilde de Haan, Ids Haagsma (red.), Hout in Nederland: balken en stijlen in de architectuur, Den Haag 1995
Nr. 3	Marijke Martin, Abe Bonnema Architect, Rotterdam 1998
Nr. 4	Bonica Zijlstra, Mien Ruys: een leven als tuinarchitecte, Nederlandse Tuinenstichting 1990
Nr. 5	Reinko Geertsema, Mien Ruys: beschrijving en documentatie van haar beroepspraktijk, Vakgroep Landschapsarchitectuur L.H. Wageningen 1982
Nr. 6	RCE notitie, Korte schets van de ontwikkeling van Onderdak in de WO 1959-1965
Nr. 7	www.bonnema.com (d.d.12-3-2012)
Nr. 8	www.personencyclopedia.info (d.d. 15-5-2006)
Nr. 9	www.architectuurgids.nl (d.d. 20-3-2012)
Nr. 10	www.hendrickdekeyser.nl (d.d. 11-6-2012)
Nr. 11	Monument van staal en beton, in: De Volkskrant, donderdag 23 december 2010, p. 7
Nr. 12	RCE notitie, Wederopbouw Groen, 18-4-2012
Nr. 13	RCE notitie, Architectenprofiel Abe Bonnema (d.d. mei 2009/ dec 2012)
<i>Interviews bewoners, gebruikers</i>	Gesprek met Mevr. Marcella Bonnema (weduwe architect), d.d. augustus 2012, Amsterdam.

Monument

IJpendam Woonhuis van den Doel

Register

Provincie	Noord-Holland
Gemeente	Waterland
Plaats	IJpendam
Straat/huisnummer	Monnickendammerrijweg 31C
Postcode	1452 PL
Kadastrale aanduiding	Waterland H 49
Aanduiding of korte omschrijving	Woonhuis met omliggende terrassen, trappen en keermuren

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en); Vanwege het belang als exemplarisch onderdeel van de geschiedenis van de wooncultuur in Nederland

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek; Het woonhuis met omliggende terrassen is een goed en exemplarisch voorbeeld van functionalistische architectuur binnen de geschiedenis van de villa-architectuur in Nederland

voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar; Het woonhuis is een van de belangrijke en kenmerkende villa's in het late naoorlogse werk van de architect Rietveld die veel villa's voor particulieren bouwde.

wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp; Door de heldere architectuur en de bijzondere licht- en ruimtewerking in de villa.

wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst; Zoals kenmerkend is voor het werk van Rietveld koos hij voor simpele functionele materialen in heldere contrasterende kleuren. Aan de binnenzijde koos hij voor een wat luxere afwerking met mozaïek in lila tinten.

wegens de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur(onderdelen). De heldere indeling is afleesbaar aan de buitenzijde waarbij de leefruimtes zoals de woonkamer en de oorspronkelijke werkkamer gesitueerd zijn aan de zijde met grote ramen en het weidse uitzicht en de meer utilitaire ruimtes zoals de gang, badkamer en de keuken aan de meer gesloten zijde naar de weg toe.

III Situationele en ensemblewaarde

a. bijzondere betekenis van het complex wegens de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing in relatie tot de onderlinge historisch-ruimtelijke context en in relatie tot de daarbij behorende groenvoorzieningen, wegen, wateren, bodemgesteldheid en/of archeologie; Terrassen en woonhuis vormen één architectonisch geheel.

b. bijzondere betekenis van het object wegens de wijze van verkaveling/inrichting/voorzieningen.

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur; Het woonhuis met de omliggende terrassen verkeert zowel aan de buitenzijde als de binnenzijde nagenoeg in gave staat.

wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid; De door Rietveld toegepaste materialen zijn nog allemaal aanwezig en verkeren in gave staat.

als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie; Het woonhuis is nog steeds als zodanig in gebruik en ook de meeste ruimtes in het huis worden nog voor de oorspronkelijke functie gebruikt.

KENNIS: FEITENVERZAMELING

Oorspronkelijke functie(s), <i>bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr)</i> <i>op grond van een thesaurus,</i> <i>overeenkomend met</i> <i>registeromschrijving</i>	Woonhuis
Typologie	Woonhuis, villa
<i>Huidige functie (met jaartal)</i>	Woonhuis (2012)
Naam object	Woonhuis van den Doel
<i>Stijl/stroming</i>	Functionalisme
<i>Bouwtijd (ook de planfase)</i>	1957-1959
<i>Architect(en)/ontwerper(s)</i>	G.Th. Rietveld
<i>Uitvoerder (aannemer e.d.)</i>	
<i>Opdrachtgever</i>	H. van den Doel
Exterieur	De villa bestaat uit drie rechthoekige blokken met platte daken die in elkaar grijpen. Alle drie deze blokken zijn één bouwlaag hoog maar verschillen onderling in hoogte. Ieder blok heeft zijn eigen kenmerkende kleur. Het hoogste blok ligt aan de zuidzijde en bevat in zijn geheel de grote huiskamer. Dit blok is opgetrokken in zwart geflazuurde baksteen. Het laagste blok ligt aan de zijde van de weg en bevat de entree, de badkamer, een slaapkamer (een kinderkamer in het oorspronkelijke ontwerp), de garage en de studio. Dit blok is opgetrokken in wit geflazuurde baksteen. Het middelhoge, in beige geflazuurde baksteen opgetrokken blok, is gesitueerd aan de oostzijde en ligt tussen het hoge en lage blok. In dit blok zijn de hal, keuken, bijkeuken, een slaapkamer (eveneens oorspronkelijk een kinderkamer) en de ouderslaapkamer (oorspronkelijk de partijkruimte van de eerste eigenaar) ondergebracht. In de noordelijke gevel, die naar de weg gericht ligt, bevindt zich de ingangspartij. De voordeur met bordes is bereikbaar door middel van een trap die achter een wit geflazuurde stenen muur langs loopt. Deze muur vormt weer één geheel met het lage wit geflazuurde bouwblok. Rechts van de voordeur bevinden zich drie ramen van de keuken, waaronder een stukje muur zit met zwart geflazuurde bakstenen. Geheel rechts ligt de studio die aan deze noordzijde geheel uit glasstenen is opgebouwd. Vier terrassen De hoofdkenmerken van het exterieur of vormgeving van het object kort omschrijven. Het gaat daarbij bijv. om vorm plattegrond, vorm kap, bouwlagen, traveeën. Hier ook essentie van de aanleg van een fabrieksterrein, schoolplein of groenaanleg beschrijven (zie daarvoor ook beplanting).
<i>gebouw, constructietechniek</i>	Villa is gebouwd op een betonnen plaat. Opgetrokken in geflazuurde baksteen waarbij ieder bouwvolume een eigen kenmerkende kleur heeft (grijzig wit, antraciet en een wand in blauw). Grote glasoppervlakken.

Interieur (indeling)	De villa is geconstrueerd rond de hal. De hal vormt het centraal middelpunt, daar het idee van Rietveld was dat alle vertrekken hier op uit moesten komen. Tussen de kinderkamers is een kleine badkamer aanwezig. Nog aanvullen
interieur, techniek en materialen	Materialen nog benoemen. Toegepaste materialen en technieken benoemen op grond van thesaurus. Niet alleen afwerking van oppervlakken, maar ook bijv. de kapconstructie. (voor een aanleg leeg laten; heeft geen interieur)
Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang	De villa met bijbehorende grond ligt ten zuiden van de Monnickendammerrijweg, aan de dijk tussen de weg en de sloot aan de zuidoost zijde van het dorp Ilpendam. De villa ligt iets hoger op een soort terp. Het perceel van de villa wordt omzoomd door bomen. Aan de zijde van de Monnickendammerrijweg wordt de villa aan het zicht onttrokken door deze bomenkrans. Aan de zuidzijde is een brede opening in de bomenkrans waardoor er vanuit de woonkamer van de villa ruim doorzicht is naar het achterliggende open weiland. Het huis is bereikbaar door middel van een oprijlaan vanaf de Monnickendammerrijweg. Huis ligt aan het water!!!! Nog uitzoeken welk water
Geschiedenis	Het huis is ontstaan in nauwe samenwerking tussen opdrachtgever, architect en aannemer. Opdrachtgever was H. van den Doel, chirurg uit Amsterdam. Rietveld vond dit een van zijn meest geslaagde huizen en nam vaak mensen mee om het te bekijken.
Relevante wijzigingen (	Kleine interne aanpassingen; wijziging kleurstelling wanden woonkamer en gang. Kastenwand in woonkamer met daarachter het slaapgedeelte zoals in de oorspronkelijke situatie, is verdwenen.
Bezocht	Hilde van Meeteren, 22 november 2012; bezoek interieur en exterieur. Gesprek met huidige bewoonster mw. J. Polak.

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites	Auteur, Titel, Plaats/jaar, pp De items voorzien van een nummer. Bijv. 1. Archief architect in ...
Nr. 1	Redengevende omschrijving provinciaal monument, Provincie Noord-Holland
Nr. 2	G.H.Rodijk, De huizen van Rietveld, Zwolle 1991, p.137-138.
Nr. 3	J. Polak-van 't Kruys, Rietveld in Ilpendam, Ilpendam 1988.
Nr. 4	Woonhuis te Ilpendam, in: Bouwkundig Weekblad; 78 (1960), p. 145-148.
Nr. 5	Haus in Ilpendam, Holland, in; Werk <Schweizer Monatschrift für Architektur, Kunst, Künstlerisches Gewerbe> 47 (1960), p. 427-429.

Monument

Maastricht Kantoor/woonhuis Goessen

Register

Identificatienummer Basisregistratie	0935010000058639/0935010000058458
Provincie	Limburg
Gemeente	Maastricht
Plaats	Maastricht
Straat/huisnummer	Vredeslaan 11/Gerechtigheidslaan 46
Postcode	6226 CW
Kadastrale aanduiding	HEER A 6790
Aanduiding of korte omschrijving	Directeurswoning/verzekeringskantoor met vlaggenstokstandaard

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en); Prominent onderdeel van buurt voor beter gesitueerden

als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en); Als voorbeeld voor nieuwe typologische ontwikkeling woonhuis/kantoor

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek; Er zijn nog maar weinig woonhuizen uit die tijd waaraan zo weinig is gewijzigd.

voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar; Het pand wordt door de architect P. Sigmond beschouwd als een van zijn beste gebouwen.

wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp; Met eenvoudige middelen is een bijzondere en originele ruimtelijke werking tot stand gebracht.

III Situationele en ensemblewaarde

a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving; De gehele opzet van de architect speelt sterk in op de locatie, de indeling van de wijk met het uitwaaiende volume, dat de richtingen van de straten in zich opneemt en het uitzicht vanuit het interieur op de kerk.

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur; Zowel het kantoor, het woonhuis als het grootste gedeelte van de tuin zijn nog geheel in de oorspronkelijke staat, inclusief de stalen ramen met veelal nog enkel glas. In verband met een betere isolatie van het huis is overigens een proefopstelling met isolatieglas gemaakt, de messing sierlijsten rond de ramen zullen dan komen te vervallen. Dergelijke huizen zijn meestal ingrijpend verbouwd. Met name gaat het om bouwfysische maatregelen tegen de koudebruggen die dergelijke huizen allemaal hebben.

In het huis zijn alle nog aanwezige vaste kasten, die oorspronkelijk mee ontworpen werden, in gebruik. Slechts in de keuken en de badkamer zijn verouderde of versleten onderdelen vernieuwd. Op de woonverdieping zijn de gedateerde rode vloerplavuizen vervangen door een leisteenvloer, geïnspireerd op de vloer in de bankzaal.

Ook de kleuren van het buitenwerk zijn nog origineel.

als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie; De sfeer en de optimistische allure van het modernisme van het begin van de 60-er jaren zijn nog volledig herkenbaar.

in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke, dorps- of landschappelijke omgeving. Frans Dingemans, de stadsarchitect van de gem. Maastricht, ontwierp in 1952 het uitbreidingsplan 'Scharn'. Daarin wist hij een bijzonder geslaagde verbinding te leggen tussen de nieuwe uitbreiding en de op neoklassieke stedenbouwkundige principes gebaseerde straalsgewijze assen en cirkelvormige tussenstraten van de vooroorlogse bebouwing met de kerk en een (inmiddels verdwenen) monumentale herenboerderij. Dit pand neemt binnen dit ensemble een prominente plaats in.

KENNIS: FEITEN

Oorspronkelijke functie(s) Woningen en woningbouwcomplexen
bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr) Handel, kantoren, opslag transport
op grond van een thesaurus,
overeenkomend met
registeromschrijving

Typologie

Huidige functie (met jaartal) Directeurswoning/kantoorgebouw (2012)

Naam object

Stijl/stroming Brutalisme/Shake hands

Bouwtijd (ook de planfase) 1961-1962

Architect(en)/ontwerper(s) Sigmond P.

Uitvoerder (aannemer e.d.)

Opdrachtgever Arn. Goessen

Exterieur Vrijstaand pand, opgebouwd uit meerdere bouwvolumes. Het hoofdvolume aan de straat is twee bouwlagen hoog en heeft een lessenaardak. In het midden van het dak is een forse, gemetselde schoorsteen.

De begane grond is blauwgrijs geschilderd, de verdieping wit. De linker hoek van de begane grond is rond gemetseld. In de linker zijgevel hiervan is een zij-ingang met een stalen deur met bovenlicht. In het portiek rechts van de hoek is een oorspronkelijke dubbele stalen toegangsdeur. Rechts hiervan zijn twee oorspronkelijke stalen vensterpuien. De eerste verdieping kraagt over de begane grond. Op de eerste verdieping is links een smalle vensterpui met stalen raam en een paneel in de borstwering. Rechts is een breed venster met een driedelig stalen raam met benedenramen.

Aan de zuidoostzijde van het hoofdvolume is een tweelaags uitbouw met een plat dak. De gevel aan de Vredeslaan vertrappt twee maal. De oostgevels hiervan zijn blind, de zuidgevels bevatten oorspronkelijke stalen vensterpuien, voorzien van een dicht paneel in de borstwering. Aan de westzijde van het hoofdvolume is een éénlaags smalle uitbouw met een forse westelijke blinde zijgevel. Tussen de muur en de zijgevel van het hoofdvolume is een stalen venster. De kleurstellingen van de buitengevels (wit met lichtblauw) en de vensterpuien (rood en donkerblauw) zijn oorspronkelijk.

Aan de pleinzijde, en de zijden van beide aangrenzende lanen toont het L-vormige volume steeds een andere gevelopbouw die uit een plastische bewerking van het volume voortkomt.

In de voortuin bevindt zich een oorspronkelijke, decoratieve smeedijzeren vlaggenstokstandaard.

<i>Interieur (indeling)</i>	Het pand was oorspronkelijk gebouwd als combinatie van assurantiekantoor en bankfiliaal. De open begane grondverdieping had dan ook een bank en baliefunctie. Daarnaast zijn nog enige afzonderlijke kantoren op de begane grond te vinden. Met uitzondering van het kantoor van de directeur heeft geen enkele werkruimte zicht op het privé woonhuis. Onder het gehele pand ligt een betonnen kelder waar nog altijd een stevige bankkluis te vinden is. In de geest van de tijd van de koude oorlog, waarin de bouw tot stand kwam, zijn er voorzieningen getroffen voor het maken van een bomvrije ruimte. Het woonhuis op de eerste verdieping heeft een hoge woonruimte met entresol onder het lessenaarsdak, een balkon met betonnen luifel en trap naar de tuin. Op deze verdieping bevinden zich ook de slaapvertrekken.

<i>Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang</i>	Het woonhuis met kantoor staat op een centraal punt in de wijk Scharn op de hoek van de Vredeslaan en Gerechtigheidslaan, die tezamen met de Vrijheidslaan op de Antonius van Paduakerk aan de Wethouder van Caldenborglaan kerk gericht zijn.

<i>Archeologische relevantie ondergrond (zie Archis, Kich, gemeentearcheoloog of...)</i>	Het huis ligt voor zover bekend niet op een terrein van archeologische waarde.

Toegepaste materialen

<i>gebouw, constructietechniek</i>	De buitengevels zijn opgemetseld in baksteen. Raamspinningen en deuren zijn van staal. Aan het dak is een zinken bakgoot bevestigd.

Groen erfgoed: <i>aanleg/beplanting</i>	N.v.t.

Geschiedenis

	Het bouwterrein tegenover de kerk was in het bestemmingsplan van 1953 oorspronkelijk bestemd voor 'vier bouwblokken met minstens vier verdiepingen'. Gezien het gebrek aan interesse voor deze kleine flatjes, werd de bestemming voor twee van deze vier bouwterreinen in 1957 gewijzigd in dubbelkavels voor middenstandswoningbouw. Uiteindelijk werd ook voor het laatste dubbelkavel afgezien van verdiepingsbouw. Op verzoek van de koper Arnold Goessen, assuradeur en houder van een filiaal van de bank van Landschot, kon het bestemmingsplan voor dit dubbelkavel in april 1961 bij afgifte van de bouwvergunning gewijzigd worden t.b.v. een woonhuis met kantoor. Arnold Goessen vroeg in eerste instantie architect Theo Boosten, die een bekende van hem was, om een ontwerp te maken. Zijn ontwerpvoorstel beviel echter de opdrachtgever niet. Om hun goede relatie niet te schaden stelde Boosten voor om de jonge architect Peter Sigmond te vragen. Zijn voor die tijd in deze omgeving zeer moderne ontwerp was wel naar de zin van de opdrachtgever en het werd vrijwel ongewijzigd gerealiseerd.

<i>Relevante wijzigingen</i>	Geen

<i>Bezocht</i>	G.W. Eshuis, B. de Vries, A. Blom (1 augustus 2012)

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

---

Nr. 1   Bouwtekeningen P. Sigmond

Nr. 2   Plattegronden F. Humblé

Interviews bewoners, gebruikers   Dhr. F. Humblé, de huidige bewoner/gebruiker van het huis/kantoor

---

Monument

Rotterdam Woonhuis van Buchem

Register

Provincie	Zuid-Holland
Gemeente	Rotterdam
Plaats	Rotterdam (deelgemeente Hillegersberg)
Straat/huisnummer	Offenbachlaan 5
Postcode	3055 KN
Kadastrale aanduiding	HILLEGERSBERG E 1488
Aanduiding of korte omschrijving	Woonhuis met tuin en keermuur (en vlaggenstok?)

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);</i>	-de ontwikkeling van het moderne woonhuis in de tweede helft van de twintigste eeuw (als voorbeeld van welgesteld woonhuis uit de naoorlogse periode) -naoorlogse ontwikkeling woonhuistypes (atriumtypes) -invloeden van internationale modernistische architectuur (America)
<i>wegens innovatieve waarde of pionierskarakter;</i>	-nieuw omdat in het ontwerp nadrukkelijk is vormgegeven aan het parkeren van de eigen auto (nadruk op inrit door situering en vormgeving; garage onder het huis is vrij nieuw, de auto speelt in het ontwerp nadrukkelijk een rol)

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

	Meer aandacht voor tuinaanleg en relevantie, omdat we de tuin mee beschermen.
<i>voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;</i>	- in het bijzonder die van de architectuurgeschiedenis: belang voor de ontwikkeling van het modernisme na de oorlog naar een expressieve variant
<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	- onderdeel oeuvre Van den Broek en Bakema, toonaangevende architecten van grootschalige (winkel) projecten en woonhuizen in de naoorlogse periode; -als excellent voorbeeld van het expressieve functionalisme van Bakema
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	die tot uitdrukking komt in: -de ruimtelijke en architectonische kwaliteiten, het materiaalgebruik en de positionering in de omgeving, opvallend vanwege de ruime dimensionering en de opvallende ruimtelijke continuïteit tussen binnen- en buitenruimtes.
<i>wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst;</i>	het materiaalgebruik, dat kenmerkend is voor ontwikkelingen in de woonhuisbouw en interieurafwerking van de jaren 60 en 70 (schootjes, gebeitse afwerking, schoon metselwerk) en/of: het materiaalgebruik draagt bij aan de contrastrijke architectuur en massiviteit in betonnen vormen en brede houten daklijsten. (verhuist deels naar vakje "Exterieur")
<i>wegens de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur(onderdelen).</i>	Geleidelijke overgang tussen de ruimten binnen het huis zelf en van de binnen- naar de buitenruimte is bepalend voor het ontwerp

III Situationele en ensemblewaarde

<i>a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving;</i>	Micro: Als onderdeel samenhangende villawijk (uitwerken) uit de bouwtijd van het huis; macro: ontwikkeling en invulling van villawijken na de oorlog
<i>b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;</i>	

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;	De rijk gedetailleerde woning en de terreinaanleg zijn in vrij originele en complete staat bewaard gebleven.
wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid;	Het woonhuis is in opzet en materiaalgebruik (in en ex) grotendeels gaaf en goed herkenbaar bewaard gebleven

V Zeldzaamheid

Receptiegeschiedenis, prijzen e.d.	Navolging in de architectuur; reacties in nieuwsberichten, kranten, status zoals Unesco e.d.

KENNIS: FEITENVERZAMELING

Oorspronkelijke functie(s), <i>bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr)</i> <i>op grond van een thesaurus,</i> <i>overeenkomend met</i> <i>registeromschrijving</i>	Particulier woonhuis
Typologie	Vrijstaand woonhuis; patiowoning; villatuin
<i>Huidige functie (met jaartal)</i>	Woonhuis (waarneming 2012, sinds 1961)
Naam object	Huis Van Buchem
<i>Stijl/stroming</i>	Naoorlogs modernisme (Expressief functionalisme; robuuste variant)
<i>Bouwtijd (ook de planfase)</i>	1960-1961 (bouwtijd);
<i>Architect(en)/ontwerper(s)</i>	Architectenbureau Van den Broek en Bakema; J. Bakema
<i>Uitvoerder (aannemer e.d.)</i>	
<i>Opdrachtgever</i>	J.S. van Buchem, directielid van Ter Meulen Post (postorderbedrijf van het warenhuis Ter Meulen)

<i>Exterieur</i>	Bungalow rond binnenplaats; afgeleid atriumtype; Vrijstaand woonhuis van een bouwlaag, deels verhoogd vanwege situering op een kelder, in een ruim opgezette tuin, aan de achterzijde en rechter zijde voorzien van terrassen en lage keermuurtjes. Tussen straat en huis, in de voortuin, dwars gerichte inrit naar de onder het huis gelegen autogarage, begeleid door afgeronde betonnen keermuren. Opbouw in platgedekte volumes, ten opzichte van elkaar steeds een kwartslag gedraaid. Een duidelijke geleiding van een betonnen onderbouw, in contrast met donkerkleurig schoon metselwerk en donkerkleurig hout, waarboven platte daken waar alleen in schoon metselwerk uitgevoerde schoorstenen uitsteken. Aan de straatzijde meer sculpturale vormen in witgeschilderd beton. Karakteristiek is de horizontale geleiding en het niveauverschil in het overigens eenlaagse huis, benadrukt door de toepassing van verschillende materialen, het laten oversteken van het bouwdeel met de keuken over de inrit van de garage, de vorm van de keermuren Binnen het oeuvre van Van den Broek en Bakema valt deze woning op door de uitzonderlijk ruime dimensionering en de opvallende ruimtelijke continuïteit tussen binnen- en buitenruimtes. bungalow; etc.

<i>gebouw, constructietechniek</i>	Beton, dragende en niet dragende baksteen wanden, houten puien.

<i>Interieur (indeling)</i>	Kenmerkend is het open karakter van het interieur, de continuïteit tussen binnen het buiten (grote glazen puien en gelijksoortig materiaalgebruik terras en aangrenzende binnenruimte), en ruimtelijke doorlopen van vertrekken in elkaar. De verschillende ruimtes zijn rond een binnenplaats (patio), die aan een zijde open is naar de tuin en daarin overgaat, gerangschikt, waarbij sprake is van een ruimtelijke opbouw met een toenemende openheid van de ruimten richting de tuin (gesloten slaapkamers in de vleugel aan de noord- en oostzijde, naar geheel open woonruimten met een hoger plafondniveau naar het zuiden naar de tuin; de centrale hal aan de noordzijde fungeert als verbindend element. Bijzonder element en modern architectuurmotief is een open haard, met een bruikbare zijde in het interieur (woonkamer) en aan het exterieur aan het terras. Etc. >>> Sinds de uitbreiding van 2011 hebben de woonruimtes zich ook naar het subterrane niveau uitgebreid.

<i>interieur, techniek en materialen</i>	In het interieur oorspronkelijk veel schoon metselwerk van lichtbruine baksteen vloer en plafond hebben steeds dezelfde materiaaluitdrukking. Houten dakrand ook in interieur, natuursteen vloeren; kunstleer. Het schoon metselwerk is overal gestuukt en witgeschilderd; overige typerende afwerking is behouden gebleven en omvat o.a. met kunstleer beklede plafondpanelen en wandkastdeuren, houten schootjesdeuren, vloeren, betegeling en wandkeramisch kunstwerk.

Kunstwerken/orgels/gedenktekens/meubels die bestanddeel zijn:	
<i>nr. 1</i>	.
<i>Materiaal/techniek</i>	Keramisch; tableau; reliëf
<i>Locatie (in/aan het beschermde monument)</i>	Interieur, entreeportaal, bekleding van wand tegenover de voordeur
<i>Voorstelling</i>	Abstract, decoratief
<i>Datering</i>	Jaren 60-70
<i>Nr. 2</i>	Brievenbusje opgenomen in glaspui

Groen erfgoed: <i>beplanting</i>	Tuin is meerdere malen geheel heraangelegd (beplanting) laatst 200X), maar de relatie tussen huis en tuin is essentieel en onveranderd. Terrassen Haardpartij Inrit Patio ! Perk op plaats van geprojecteerd zwembad
Stedenbouwkundige ligging, <i>situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang</i>	Het vrijstaande woonhuis is gesitueerd in de na in de tweede wereldoorlog tot stand gekomen componistenbuurt (straten genoemd naar componisten) met vrijstaande villa's, onderdeel van het Molenlaankwartier ten noorden van Hillegersberg waarin modernistische woonhuizen met platte daken van verschillende architecten de toon bepalen. Ondanks sloop en ingrijpende verbouwingen, zijn nog enkele van deze woonhuizen met hun context van groene tuinen bewaard. Het huis Van Buchem ligt met oost- en noordgevel naar de straat, met de keuken tussen woonruimte en straat.
Geschiedenis	Ontwerp- en bouwgeschiedenis De villa is een naoorlogs product van een bijzonder opdrachtgeverschap van ondernemers. De woning is ontworpen in opdracht van Van Buchem, directeur van het postorderbedrijf van Ter Meulen. Voor dit Rotterdams winkelbedrijf ontwierp het bureau van Van den Broek en Bakema in de jaren vijftig van de twintigste eeuw eerst het warenhuis aan het Binnenwegplein aan de kop van de Lijnbaan in het stadscentrum en magazijnen voor ter Meulen post. Er is duidelijk verwantschap in vormtaal, detaillering en materiaalgebruik tussen het warenhuis in het stadscentrum en het woonhuis in Hillegersberg. De directeur van Ter Meulen woonde in dezelfde wijk. In de tuin van het huis werd door Van den Broek en Bakema een zwembad ontworpen, in de compositie van aan elkaar geschakelde vlakken. Dit zwembad is in 1961 niet uitgevoerd; Positionering Ontwerp van het huis heeft overeenkomsten met het tien jaar tevoren door hetzelfde architectenbureau ontworpen warenhuis in het centrum van Rotterdam. De woonhuizen van Broek en Bakema zijn bij uitstek toonbeelden van de opvattingen over architectuur van beide individuele architecten binnen het bureau, in dit geval die van Jaap Bakema.
Relevante wijzigingen (	aanpassingen aan interieur en aan schuifpuien (datering onbekend); Uitbreiding en renovatie huis (2011, Broekbakema architecten, Rotterdam); 2011 renovatie tuin (Gudrun Bosch)
Bezocht	D. Takens, 21-09-2012 (interieur en exterieur)

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

Nr. 1 (onuitgegeven document)	Gemeente Rotterdam, Redengevende omschrijving Offenbachlaan 5, gemeentelijke monumentenlijst, 2 pagina's. Bestand op de S:schijf (PDF)
Nr. 2	Jürgen Joedicke (ed), Architektur und Städtebau. Das werk Van den Broek und Bakema, Stuttgart 1963, 96-101 en 214 (catalogus)
Nr. 3 (website)	Huis van Buchem op: Architectuurgids.nl/ architectureguide.nl (geraadpleegd d.d. @) PDF op S:
Nr. 4	Bauen + Wohnen, (1963), p. 138
Nr. 5	Architectuur Rotterdam 1945-1970: 48 gebouwen gedocumenteerd, Rotterdam 1993, nr. 29.
Nr. 6 website	P. Groenendijk, bijdrage op website Rotterdam
Nr. 7	Michelle Provoost , Hugh Maaskant, Architect van de , p. @
Nr. 8	@, Categoriale studie woonhuizen, @

Al gebruikte bronnen (websites scan of kopie opslaan omdat dit wijzigt, of van alles een kopie opslaan???) 1,2,3,4,5,6,7

Categorie

Verzorgingsstaat

Monument

Amsterdam Burgerweeshuis

Register

Provincie	Noord Holland
Gemeente	Amsterdam
Plaats	Amsterdam
Straat/huisnummer	Amstelveenseweg 400, 404 IJsbaanpad 1a t/m 1h, 1k, 3a, 3b, 5 t/m 5c
Postcode	1076 CT
Kadastrale aanduiding	Amsterdam AB AB 2131
Aanduiding of korte omschrijving	Weeshuis

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);   Uitdrukking van nieuwe opvattingen over de opvang van kinderen in relatie tot hun ontwikkeling.

als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);   Het Burgerweeshuis is het eerste gebouw in Nederland in de stijl van het structuralisme.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;   Als eerste structuralistisch gebouw belangrijk in het oeuvre van Van Eyck.

wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;   volgt

III Situationele en ensemblewaarde

betekenis van het object als essentieel (cultuurhistorisch, functioneel en/of architectuurhistorisch en visueel) onderdeel van een complex;   Vanwege de bijzondere labyrintische vorm. Ingericht op behoeften van kinderen in diverse leeftijdsklassen en voorzieningen daarop afgestemd (leeshoeken, slaapzalen, buitenruimtes met speelvoorzieningen die in de architectuur zijn opgenomen zoals zandbakken met waterelementen, woningen inpandig personeel)

a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving;   Aan de rand van Amsterdam nabij uitvalswegen en vliegveld, laag gebouw, vrijstaand op grote kavel aan de rand van de stad.

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;   Ondanks latere wijzigingen grotendeels nog gaaf in hoofdopzet en structuur en interieurinrichting..

wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid;   Ondanks latere wijzigingen grotendeels nog origineel in materiaalgebruik

V Zeldzaamheid

belang van het object/complex wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht;   Als vroeg voorbeeld van toepassing van de stijl van het structuralisme.

KENNIS: FEITENVERZAMELING

Oorspronkelijke functie(s), <i>bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr)</i> <i>op grond van een thesaurus,</i> <i>overeenkomend met</i> <i>registeromschrijving</i>	Cultuur, gezondheid, wetenschap.
Typologie	Weeshuis
Huidige functie (met jaartal)	Bedrijfsverzamelgebouw sinds 1995 (waarneming 2012)
Stijl/stroming	Structuralisme
Bouwtijd (ook de planfase)	Ontwerp: 1955-1957. Bouwtijd: 1958-1960
Architect(en)/ontwerper(s)	Eyck, A. van (Aldo)
Uitvoerder (aannemer e.d.)	Stigt, J. van (Joop) opzichter
Exterieur	De hoofdstructuur van het weeshuis is opgebouwd uit twee reeksen van vier geschakelde paviljoens. Deze twee reeksen staan haaks op elkaar, en vormen zo een T-vormige plattegrond. De paviljoens voor jongere kinderen zijn op het zuidoosten georiënteerd, die voor oudere kinderen op het zuidwesten. De entree is gesitueerd bij het snijpunt van beide reeksen, aan de noordzijde. Deze entree wordt geflankeerd door nevenruimten met de diverse voorzieningen die onmisbaar zijn voor een huishouden met 125 kinderen. Zo is een besloten voorplein gecreëerd. De op het zuidoosten georiënteerde reeks wordt aan de zuidzijde beëindigd met een ziekenafdeling, gecombineerd met een babyafdeling. Aan de westzijde van deze reeks is een feestzaal geplaatst. De paviljoens worden vanaf de entree ontsloten door twee ruime en lichte binnenstraten. Door een aantal patio's valt het licht vrijwel overal in het gebouw aan twee kanten binnen. Het weeshuis is in wezen een gebouw met één bouwlaag. Alleen de paviljoens voor oudere kinderen zijn voorzien van een verdieping met slaapkamertjes. De twee clusters met voorzieningen aan de noordzijde worden verbonden door een smal langgerekt bouwdeel dat eveneens twee bouwlagen telt. Op de verdieping is woongelegenheden voor inwonend personeel ondergebracht. Dit bouwdeel staat deels op kolommen en vormt zo een poort die toegang geeft tot het voorplein. In deze poort is de hellingbaan naar de fietsenkelder gesitueerd.
gebouw, constructietechniek	Beton, baksteen, glazen bouwstenen, glas, staal
Interieur (indeling)	Grotere en kleinere ruimtes verbonden door brede gangen, open keukens en verblijfsruimtes. Gegroepeerd rondom enkele patio's.
interieur, techniek en materialen	Beton, glazen bouwstenen, baksteen, staal, stucwerk, leisteen, hout, mozaïek.

Kunstwerken/orgels/ gedenktekens/meubels die bestanddeel zijn:	Keukenkasten. Granieten uitserveertafel met bakken met mozaïekbodem en houten afdekplanken. Houten opbergkasten. Opbergkasten van baksteen en hout. Opbergkasten van baksteen, beton en hout. Betonnen speel- en zitelementen; buiten en binnen. Stalen, bolvormige lampen op palen, in de keuken/verblijfsruimten en buiten in de speelruimte. Bol-lampen met armatuur aan de muren. Betonnen paraboolvormige lampen aan de muren. Paraboolvormige lampen met stalen, gerasterde omkleding aan de muren. Bank. Granieten wasbak. Betonnen wasbak. Houten traptreden in zitgedeelte in verblijfsruimte.
nr. 1	Hier niets invullen, dit is alleen een nummer voor een kunstwerk. Elk kunstwerk kan een nummer krijgen.
Materiaal/techniek	Op grond van thesaurus. Bijv. glas-in-loodraam – roosraam. Je kunt onder Nr. 1 ook een samenhangende serie benoemen van 1 kunstenaar. Er is dan zoveel overlap (kunstenaar, techniek, locatie) dat het aanmaken van extra nummers niet zinvol is.
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Spreekt voor zich, kort beschrijvend waar het is, ook binnen, buiten. Bijv. “tweede pijler van het schip, rechts”.
Kunstenaar	Op basis van thesaurus.
Voorstelling	De officiële titel en/of iconografisch zo exact mogelijke duiding.
Datering	Evt. vergezeld van specificatie, zoals “1930 (ontwerp); 1932-35 (uitvoering)
Stijl/stroming	
Afmetingen	Alleen mits opgemeten. Globaal kan het al blijken uit “locatie”.
nr. 2	
Materiaal/techniek	Op grond van thesaurus. Bijv. glas-in-loodraam – roosraam. Je kunt onder Nr. 1 ook een samenhangende serie benoemen van 1 kunstenaar. Er is dan zoveel overlap (kunstenaar, techniek, locatie) dat het aanmaken van extra nummers niet zinvol is.
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Spreekt voor zich, kort beschrijvend waar het is, ook binnen, buiten. Bijv. “tweede pijler van het schip, rechts”.
Kunstenaar	Op basis van thesaurus.
Voorstelling	De officiële titel en/of iconografisch zo exact mogelijke duiding.
Datering	Evt. vergezeld van specificatie, zoals “1930 (ontwerp); 1932-35 (uitvoering)
Stijl/stroming	
Afmetingen	Alleen mits opgemeten. Globaal kan het al blijken uit “locatie”.
nr. 3	
idem....	naar behoefte aanvullen met meer nummers: selecteer de gehele rijen van nrs. 1 en 2 en plak ze hieronder, re.muisknop “kopiëren”, hieronder “rijen plakken”.

Groen erfgoed: <i>beplanting</i>	De groene ruimte bestaat oorspronkelijk uit gazon. Later (geen jaartal bekend) is daar op enkele plaatsen beplanting bijgekomen. De groenstructuur is gemeentelijk monument.
Stedenbouwkundige ligging, <i>situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang</i>	Het pand ligt aan de westelijke rand van Amsterdam, op de hoek van de Amstelveenseweg en het IJsbaanpad, net binnen de A10. Het pand heeft overwegend één bouwlaag en ligt vrij op een grote kavel. Het niet bebouwde deel van de kavel is ingericht als gazon met hier en daar beplanting. Alle omringende, hogere bebouwing is van latere datum.
<i>Geschiedenis</i>	Eerste restauratie dateert van ca. 1987-1991. Het pand kwam deels leeg te staan. Van sloop werd afgezien en besloten werd het pand te restaureren/recoveren op voorwaarde dat een deel van het omliggend terrein verkocht werd ten behoeve van kantoorbouw en het weeshuis gerenoveerd zou worden door Hannie en Aldo van Eyck. Na renovatie functioneerde het deels nog als weeshuis en deels als huisvesting voor het Berlage Instituut.
<i>Relevante wijzigingen</i>	Tot 1993 is het weeshuis geweest. Daarna volgde de tweede restauratie: van 1993 tot 1995. Sinds 1995 is het een bedrijfsverzamelgebouw en staat het deels leeg..
<i>Bezocht</i>	Eline Jörg, 7 augustus 2012. Van buiten bekeken en gefotografeerd. Eline Jörg 26 november 2012 bezocht en interieur gefotografeerd.

KENNIS: BRONNEN

<i>Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites</i>	Auteur, Titel, Plaats/jaar, pp De items voorzien van een nummer. Bijv. 1. Archief architect in ...
Nr. 1	F. Strauven, Het Burgerweeshuis van Aldo van Eyck; een modern monument, Amsterdam, 1987.
Nr. 2	B. Struijk, Van burgerweeshuis tot Garden Court: ontstaan, betekenis, verval en de enerverende renovatie van een modern monument, Ede, 1996.
Nr. 3	E. van Velzen, De restauratie van het burgerweeshuis, Archis (1991) 5 pp. 2-3
Nr. 4	W.J. van Heuvel, Structuralisme in de Nederlandse architectuur, Rotterdam, 1992

Monument

Amsterdam Bejaardentehuis A.H. Gerhardhuis

Register

Identificatienummer Basisregistratie	036310001218247
Provincie	Noord Holland
Gemeente	Amsterdam
Plaats	Amsterdam
Straat/huisnummer	Slotermeerlaan 1
Postcode	1064 GX
Kadastrale aanduiding	SLOTEN (N.H.) D 4676
Aanduiding of korte omschrijving	Bejaardentehuis

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);</i>	Voorbeeld van nieuwe maatschappelijke ideeën over huisvesting van bejaarden in stedelijke omgeving.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);</i>	Het gebouw is typologisch van belang als vroeg voorbeeld van een naoorlogs bejaardentehuis.
<i>wegens innovatieve waarde of pionierskarakter;</i>	Het A.H. Gerhardhuis was op het moment van ingebruikname het eerste tehuis voor niet-kerkelijke ouderen in het toen nog zeer verzuilde Nederland.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;</i>	
<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	Na een lange periode waarin Van Tijen de traditionalistische architectuur met het Nieuwe bouwen trachtte te combineren kwam hij tot het inzicht dat shake hands niet de oplossing was. De ideeën uit de begintijd vormden weer het uitgangspunt. Na de breuk met Maaskant ging Van Tijen verder met een afgeslankt bureau van vijf mensen. Hij trok hiervoor M. Boom en J. Posno aan. Het herboren functionalisme gaf het bureau richting. Het grootste deel van het werk bestond uit systeemsholen, bejaardentehuizen en woningbouw. Dit bejaardentehuis is een van de beste voorbeelden van zijn werk uit deze periode.
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	volgt

III Situationele en ensemblewaarde

<i>a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving;</i>	Het gebouw is gelegen op een prominente plek aan een kruispunt.
<i>b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;</i>	

V Zeldzaamheid

<i>belang van het object/complex wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht;</i>	Hoewel door het vervangen van de puien de gaafheid van het gebouw te wensen over laat, is het tehuis desondanks nog altijd cultuurhistorisch bijzonder representatief voor de moderne naoorlogse bejaardenzorg. Gebouwen als deze zijn inmiddels zeldzaam geworden, omdat verouderde bejaardentehuizen al vaak zijn afgebroken of onherkenbaar zijn gemoderniseerd. Het A.H. Gerhardhuis is daarom het best bewaard gebleven voorbeeld van een zorginstelling uit de periode 1959-1965.

KENNIS: FEITEN

Oorspronkelijke functie(s), <i>bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr)</i> <i>op grond van een thesaurus,</i> <i>overeenkomend met</i> <i>registeromschrijving</i>	Sociale zorg, liefdadigheid
Typologie	Bejaardentehuis
Huidige functie (met jaartal)	Verzorgingstehuis (2012)
Naam object	A.H. Gerhardhuis
Stijl/stroming	Functionalisme
Bouwtijd (ook de planfase)	1958-1959
Architect(en)/ontwerper(s)	Werkgroep Van Tijen, Boom, Posno – Rotterdam
Uitvoerder (aannemer e.d.)	(nog) onbekend
Opdrachtgever	Nederlandse Centrale voor Huisvesting van Bejaarden (NCHB)
Exterieur	Het gebouw is onderkelderd en telt zeven bouwlagen. Het bestaat uit een noord- en een zuidvleugel die licht verspringen ten opzichte van elkaar, met daartussen de liften en het centrale trappenhuis. Om het ferme volume wat te breken hebben de ontwerpers vooral aan de zijde van de Slotermeerlaan gestreefd naar zoveel mogelijk variatie in het gevelbeeld. Uiteraard niet op willekeurige wijze maar in samenhang met typologie van de wooneenheden. In de wat kortere zuidvleugel zijn aan de oostzijde grotere eenheden met een eigen buitenruimte ondergebracht. De kop van de zuidvleugel is voorzien van loggia's en ruime balkons die door alle bewoners gebruikt kunnen worden. De penthouse op de zuidvleugel is bestemd voor leidende medewerkers. De oostgevel van de noordvleugel wordt gekenmerkt door de schuin en overwegend paarsgewijs geplaatste erkers van de wooneenheden. Deze lange gevel wordt net niet in het midden onderbroken door een reeks boven elkaar geplaatste brede balkons met een achterliggende loggia die door alle bewoners gebruikt kunnen worden. De bovenste bouwlaag ligt wat terug en vormt zo een beëindiging van de gevel. De kop van de noordvleugel wordt geaccentueerd door het noodtrappenhuis dat naar voren springt. De gevels zijn in kettingverband opgemetseld met een tamelijk helder rode baksteen. De betonnen vloeren steken door het metselwerk heen en geven zo expressie aan de verticale opbouw. Het betonskelet is goed zichtbaar in de noordgevel. De westgevels van het hoofdgebouw bieden minder variatie. Karakteristiek voor deze gevels zijn de schuin uitspringende erkers met balkonnetjes bij elk afzonderlijk appartement. en worden gedomineerd door de paarsgewijs en schuin geplaatste erkers. Haaks op het trappenhuis zijn twee korte vleugels met drie bouwlagen gerealiseerd voor bijzondere functies. De vleugel aan de Slotermeerlaan staat deels op pilotis. Aan de noord- en de zuidzijde van het hoofdgebouw zijn twee los staande eenlaagse strips toegevoegd.

<i>Interieur (indeling)</i>	Op de begane grond is in de oostvleugel de hoofdentree gesitueerd met ontvangsthal en twee directiekamers. De centrale hal vormt het hart van de benedenverdieping. In de westvleugel zijn keukens en opslagruimten ondergebracht. Het uiteinde wordt gevormd door de aula met toeganghal. Op de tweede verdieping bevindt zich de recreatiezaal in de oostvleugel boven de hoofdingang. In de westvleugel zijn ondergebracht de ziekenboeg met linnenkamers, badkamer, zusterkamer, theekeuken, speelruimten en rouwkamer. De appartementen voor de bejaarden zijn ondergebracht op de zeven verdiepingen van de noord-zuidvleugel en variëren in grootte van 2,7 bij 4 meter tot 5,6 bij 4 meter. Het gebouwtje aan de zuidzijde heeft een recreatieve functie, in de andere strip zijn een dienstwoning, een fietsenstalling, enkele kiosken en een winkel (nu café) ondergebracht.
<i>Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang</i>	Het tehuis is gelegen aan een van de grote doorgaande wegen in de wijk Slotermeer. De oostzijde van het perceel waarop het tehuis ligt aan de Slotermeerlaan. De noordzijde wordt begrensd door het Descartespad en de Descartesstraat, de oostzijde door de Herderhof en de zuidzijde door de Socratesstraat. Het bejaardentehuis staat in het hart van de wijk, in een van de naoorlogse woonwijken die zijn aangewezen als wederopbouwgebied van nationaal belang. Het tehuis is zo gelegen dat mobiele bejaarden nog op eigen kracht de centrale voorzieningen van de wijk kunnen bereiken. Ook de noordoever van de Sloterplas is voor mobiele bejaarden bereikbaar. Slotermeer is een van de naoorlogse woonwijken die zijn aangewezen als wederopbouwgebied van nationaal belang (westelijke tuinsteden Amsterdam).
<i>Archeologische relevantie ondergrond (zie Archis, Kich, gemeentearcheoloog of...)</i>	Het tehuis ligt voor zover bekend niet op een terrein van archeologische waarde.
Toegepaste materialen	
<i>gebouw, constructietechniek</i>	Het gebouw is opgetrokken met een skelet van betonwanden en –vloeren. De gevelvlakken zijn bekleed met rode baksteen. Daarnaast hebben vrijwel alle gevel grote glasramen.
Groen erfgoed: <i>aanleg/beplanting</i>	n.v.t.

Geschiedenis

Het A.H. Gerhardhuis is in 1959 opgericht door de A.H. Gerhardstichting. Het is dan het eerste huis voor niet-kerkelijke ouderen in Nederland en daarnaast het eerste humanistische verzorgingshuis in Amsterdam Nieuw-West. Het ontwikkelt zich in de afgelopen ruim 45 jaar van pension tot woonzorgcentrum. Gezien de politieke gezindheid van de bewoners werd het ook wel het Rode Bastion genoemd. Ook de kleur van de gevels droeg daaraan bij.

In 2005 liet het ministerie van VWS een landelijke monitor uitvoeren aan gebouwen van verzorgings- en verpleeghuizen. Bij de verzorgingshuizen werd gekeken naar de afmetingen van het appartement, naar het sanitair en de toegankelijkheid. Het A.H. Gerhardhuis kreeg de score 'ruim onvoldoende'. Op veel punten voldoet het pand niet meer aan de huidige eisen voor verantwoorde huisvesting van ouderen die zorg nodig hebben. Tussen 2005 en nu is op velerlei manieren nagedacht over en onderzoek gedaan naar een haalbaar toekomstscenario voor het A.H. Gerhardhuis als zorgcentrum.

Op 24 januari 2012 maakte de huidige huurder, Osira Amstelring, bekend fasegewijs te zullen vertrekken uit het tehuis. Omdat grootschalige renovatie en vernieuwbouw niet haalbaar zijn gebleken, is het pand voor een zorgfunctie zeer waarschijnlijk niet meer geschikt. Er wordt gesproken over andere mogelijke bestemmingen, waarvan studentenhuishuizing de meest waarschijnlijk is.

Relevante wijzigingen

Het complex bestaat inmiddels uit drie delen: Aan de westzijde achter het oorspronkelijke hoofdgebouw aan de Slotermeerlaan is in de jaren zeventig een uitbreiding gekomen, parallel aan het hoofdgebouw en aansluitend aan het activiteitencentrum. In de jaren negentig is opnieuw parallel hieraan een vleugel met aanleunwoningen gebouwd. Beide latere aanbouwen zijn onderling door een loopbrug op een cirkelvormige onderbouw met elkaar verbonden.

Aan de westzijde lagen oorspronkelijk drie strookjes met aanleunwoningen in twee lagen voor zelfstandig wonende echtparen. Voor deze latere uitbreidingen zijn deze woningen gesloopt.

Alle oorspronkelijke puien zijn vervangen. Dit heeft het exterieur van het gebouw geen goed gedaan en is ten koste gegaan van de gaafheid van het gebouw.

Bezocht

G.W. Eshuis.

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

Nr. 1	Bejaardentehuis te Amsterdam-West (Slotermeer) In; Bouwkundig Weekblad 77 (1959) p. 604-606
Nr. 2	A.H. Gerhardhuis, In: Bouwkundig Weekblad; 79 (1961) p. 272
Nr. 3.	Ton Idsinga, Jeroen Schilt, Architect W. van Tijen 1894-1974, Den Haag zj
-

Al gebruikte bronnen (websites scan of kopie opslaan omdat dit wijzigt, of van alles een kopie opslaan???)

Nr. 1 en 2

Interviews bewoners, gebruikers

met wie, door wie, wanneer, relatie geïnterviewde met het object.

Monument

Arnhem Bio Herstellingsoord, complex

Register

Provincie	Gelderland
Gemeente	Arnhem
Plaats	Arnhem
Straat/huisnummer	Wekeromseweg 8 (herstellingsoord) Wekeromseweg 6 (school)
Postcode	6816 VC
Kadastrale aanduiding	ARNHEM H 1326 (herstellingsoord) ARNHEM H 1446 (school)
Aanduiding of korte omschrijving	Cultuur, gezondheid, wetenschap Herstellingsoord
Complexonderdeel van complex [naam of complexnummer]	Bio Herstellingsoord bestaande uit: 1. Hoofdgebouw 2. Ketelhuis 3. Sportgebouw 4. Acht verblijfpaviljoens 5. Drie sculpturen 6. Fietsenstalling en trafohuis 7. Mytyschool

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarden: belang van het object/complex

als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);

Het Bio Herstellingsoord is een voorbeeld van een revalidatiecentrum uit de Wederopbouw voor kinderen met een lichamelijke beperking.

Het Bio Herstellingsoord is een uitdrukking van de verzorgingsstaat die na de Tweede Wereldoorlog onder invloed van de stijgende welvaart geleidelijk werd uitgebreid. Door steeds uitgebreidere maatregelen en sociale wetgeving voorzag de staat in de behoeften van de bevolking op het gebied van gezondheidszorg, onderwijs en sociale zekerheid. Het Herstellingsoord is een voorbeeld van de vele particulier-charitatieve initiatieven op het gebied van de gezondheidszorg. Enerzijds werd een door de overheid opengelaten lacune in de gezondheidszorg opgevuld; anderzijds werd gebruik gemaakt van de ruimere financieringsmogelijkheden die de overheid creëerde (bv door het ziekenfonds).

Het Bio Herstellingsoord illustreert de ontwikkelingen in de kennis van de medische sector. De bouw van het herstellingsoord in Arnhem werd tevens gebruikt om onderzoek te doen naar de bouw van revalidatiecentra en om de kennis over kinderrevalidatie te vergroten door middel van onderzoeksprojecten.

als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);

Het Bio Herstellingsoord is een voorbeeld van het paviljoenstelsel, waarbij verschillende functies in aparte gebouwen werden ondergebracht.

De paviljoens illustreren de groeiende aandacht voor de psychologische kant van de verzorging, in dit geval de positieve werking van een intieme, kleinschalige en huiselijke sfeer op het herstel van de kinderen.

wegens innovatieve waarde of pionierskarakter;

Het Bio Herstellingsoord is een van de eerste revalidatieoord voor kinderen in Nederland. De mytyschool is een zeldzaam, vroeg voorbeeld van een schoolgebouw dat uitsluitend voor lichamelijke gehandicapte kinderen is bestemd.

Vooruitstrevend is de gemengde huisvesting van jongens en meisjes.

II Architectuur- en kunsthistorische waarden: (bijzonder) belang van het object/complex

voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;

Het Bio Herstellingsoord is een voorbeeld van het naoorlogse functionalisme en illustreert de herwaardering van de avant-gardistische architectuur uit de jaren 1920, die door de architecten werd gezien als het begin van een nieuwe architectuur.

Kenmerkend voor het functionalisme is het ontwerp vanuit het gebruik. Bij het Bio Herstellingsoord is dit bijvoorbeeld te herkennen in de rangschikking van de gebouwen op het terrein, de op efficiëntie gerichte indeling en in de keuze voor het sterke, duurzame en onderhoudsvrije baksteen. Industriële materialen en prefab-onderdelen werden toegepast, zoals de ijzeren ramen en beton. Licht, lucht en ruimte was het adagium: veel zonlicht en frisse lucht waren nodig voor een goede gezondheid. Oud heeft dit vertaald in vele vensterstroken en grote glaspuien die de binnen- en buitenruimte verbonden. De verblijfpaviljoens zijn nadrukkelijk op de zon georiënteerd.

Karakteristiek voor het naoorlogse functionalisme is de aandacht voor de menselijke maat, bijvoorbeeld te zien in de keuze voor het paviljoenstelsel en de decoratieve elementen. De verblijfpaviljoens zijn een uitdrukking van de huiselijkheid en de structuur van een kleinschalige leefgemeenschap. De mytyschool kreeg dezelfde schaal.

Het tegeltableau is van kunsthistorische waarde als voorbeeld van het werk van de in 1948 opgerichte, experimentele, internationale kunstenaarsgroep Cobra (Kopenhagen Brussel Amsterdam).

	De beelden zijn van kunsthistorisch belang als voorbeelden van de Nieuwe Haagse School, een stroming in de beeldende kunst uit de jaren 1950-1960 in Den Haag. .
<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	Het Bio Herstellingsoord is een belangrijk pand in het oeuvre van architect dr. Jacobus Johannes Pieter Oud (Purmerend 1890-Wassenaar 1963). Oud is bekend als architect van De Stijl en daarna het Nieuwe Bouwen. Vooral voor deze laatste architectuurstroming is hij van grote landelijke betekenis geweest. Het Bio Herstellingsoord is een van de laatste werken van Oud en zijn meest expressieve ontwerp.
	Het Bio Herstellingsoord is van belang voor het oeuvre van de Nederlandse architect ir. Hendrik Emile (Hans) Oud (Rotterdam 1919-Hemelum 1996), zoon van J.J.P. Oud. Hans Oud was in de jaren 1950 gespecialiseerd op het gebied van ziekenhuisbouw.
	Het tegeltableau is van belang als voorbeeld van het oeuvre van Karel Appel (Amsterdam 1921-Zurich 2006
	Het beeld dieren in het woud is van belang als voorbeeld van het oeuvre van de Nederlandse beeldhouwer Rudi Rooyackers (Jakarta 1920-Den Haag 1998). werk staat in de openbare ruimte.
	De vis is van belang als voorbeeld van het oeuvre van Aart van den Ijssel (Den Haag 1922-Voorburg 1983). Hij was een leerling van Rooijackers.
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	De gebouwen hebben een rustige en heldere uitstraling. Met de wit geglazuurde baksteen en primaire kleuren wilde Oud de gebouwen een blij en opgewekt aanzien geven, omdat de kinderen “geestelijk opgefleurd moeten worden”.
<i>wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst;</i>	Het Bio Herstellingsoord is een voorbeeld van de veelvuldige naoorlogse toepassing van kunstwerken in, aan en bij gebouwen. Het tegeltableau en de twee keramische beelden illustreren het streven naar de samenwerking tussen architect en kunstenaar en de integratie van beeldende kunst in de architectuur. Qua inhoud, materiaal, formaat etc zijn de kunstwerken afgestemd op de locatie en de gebruiker. In dit geval zorgden de kunstwerken voor een vrolijk klimaat om het herstel van de kinderen te stimuleren. Het dieren- en circusthema sloot aan bij de belevingswereld van de kinderen. Het materiaal (geglazuurde keramiek) gaf de kunstwerken een samenhang met de gebouwen.
<i>wegens de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur(onderdelen).</i>	In de gebouwen zijn interieuronderdelen aanwezig, zoals de indeling, vaste kasten, tegelwanden van (voormalige) sanitaire ruimtes, trappen, vensterbanken, enkele verwarmingen.

III Situationele en ensemblewaarden

<i>betekenis van het object als essentieel (cultuurhistorisch, functioneel en/of architectuurhistorisch en visueel) onderdeel van een complex;</i>	Tussen de complexonderdelen bestaat een sterke historische, stilistische, ruimtelijke en functionele samenhang.
<i>a. bijzondere betekenis van het complex wegens de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing in relatie tot de onderlinge historisch-ruimtelijke context en in relatie tot de daarbij behorende groenvoorzieningen, wegen, wateren, bodemgesteldheid en/of archeologie;</i>	Bij de aanleg van het Bio Herstellingsoord is gekozen voor de situering in een bos om gezondheidsredenen: de luwte van de bomen bood bescherming tegen de wind.. Kenmerkend voor het herstellingsoord is de naar binnen gekeerdheid. In het bos is een besloten, eigen, afgezonderde wereld ontstaan.
<i>b. bijzondere betekenis van het object wegens de wijze van verkaveling/ inrichting/ voorzieningen.</i>	Oud gaf het complex een heldere opzet, bestaande uit een centrale as met de algemene voorzieningen en aan weerszijden de verblijfpaviljoens voor de kinderen. De as werd gemarkeerd met beeldende kunst en afgerond met een uitkijktoren.

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

<i>wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;</i>	Het exterieur van de gebouwen is nagenoeg ongewijzigd. In het interieur hebben enkele aanpassingen aan het gebruik plaatsgevonden. De oorspronkelijke interieurafwerking gaat vaak schuil achter nieuwere afwerklagen. De mytylschool is aan de rechter zijde flink uitgebreid.
<i>wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid;</i>	Deze gaafheid is grotendeels behouden.
<i>als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie;</i>	Het Herstellingsoord functioneert nog steeds voor kinderen met een lichamelijke beperking, zij het als vakantieoord. De oorspronkelijke functie is nog altijd goed herkenbaar.
<i>(van specifiek het complex) wegens de gaafheid en herkenbaarheid van het gehele ensemble van samenstellende onderdelen (hoofd- en bijgebouwen, hekwerken, tuinaanleg e.d.);</i>	Alle gebouwen bestaan nog. Het complex heeft zijn oorspronkelijke opzet en uitstraling behouden.
<i>in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke, dorpse of landschappelijke omgeving.</i>	De situering van het complex in een bosomgeving is onveranderd.

V Zeldzaamheid

<i>uitzonderlijk belang van het object/complex wegens relatieve zeldzaamheid in relatie tot één of meer van de onder I t/m III genoemde kwaliteiten.</i>	Het Bio Herstellingsoord is een van de eerste revalidatieoord voor kinderen in Nederland. De mytylschool is een van de eerste scholen speciaal voor lichamelijk gehandicapte kinderen.
<i>Receptiegeschiedenis, prijzen e.d.</i>	Bij de opening in juni 1960 was er veel aandacht in de media, zowel in de vakbladen als in de opiniërende periodieken. Internationaal was er weinig aandacht voor het complex.

KENNIS: FEITEN

Oorspronkelijke functie(s), <i>bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr) op grond van een thesaurus, overeenkomend met registeromschrijving</i>	Cultuur, gezondheid, wetenschap
Typologie	Herstellingsoord
<i>Huidige functie (met jaartal)</i>	Vakantieoord en mytylschool (2012)
Naam object	Bio Herstellingsoord
<i>Stijl/stroming</i>	functionalisme
<i>Bouwtijd (ook de planfase)</i>	1952-ca.1958 (ontwerp herstellingsoord); ca.1957-1962 (bouw en afwerking herstellingsoord); 23-06-1960 (opening herstellingsoord); 1964 (bouw mytylschool)

<i>Architect(en)/ontwerper(s)</i>	Dr. Jacobus Johannes Pieter Oud (Purmerend 1890-Wassenaar 1963), projectarchitect herstellingsoord Ir. Hendrik Emile (Hans) Oud (Rotterdam 1919-Hemelum 1996), adviserend medewerker, bureauarchief en tweede uitvoerend architect herstellingsoord en architect mytylschool.
<i>Uitvoerder (aannemer e.d.)</i>	Aannemersbedrijf G.W.J. Sanders uit Arnhem: bouw Schildersbedrijf Leunen: het schilderswerk. Binnenhuisarchitect Anton Bloem: de meubilering en stoffering. De heer Sipkes: de tuinaanleg.
<i>Opdrachtgever</i>	Stichting Bio-Vacantieoord
<i>Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang</i>	Het complex ligt niet in een rijksbeschermd stads/dorpsgezicht. Het Bio Herstellingsoord is opgezet als een paviljoenstelsel: de verschillende functies zijn in aparte gebouwen ondergebracht. Langs een centrale as liggen achtereenvolgens: het hoofdgebouw met twee zijvleugels en twee bluswatervijvers; een rond ketelhuis als dominerend middelpunt; en een L-vormig sportgebouw met een uitkijktoren om de centrale as te benadrukken en af te ronden. Aan weerszijden van deze gebouwen zijn in totaal acht identieke, schuin geplaatste verblijfpaviljoens gesitueerd. Rechts van de hoofdingang van het terrein staat een fietsenstalling annex autogarage; links staat een trafohuis. Aan de achterzijde van het terrein, in het verlengde van de linker serie verblijfpaviljoens staat sinds 1964 de mytylschool. Het complexterrein heeft een zeer open karakter. De twee zijvleugels van het hoofdgebouw schermen de rest van het terrein af van de Wekeromseweg. In een ring om de gebouwen aan de centrale as is een geasfalteerde weg gesitueerd. Rond de centrale gebouwen zijn veelal gazons met enkele bomen aangelegd, tegenwoordig met speel- en sportvoorzieningen. Tussen de paviljoens staan bosschages. Tegen enkele gebouwen zijn bakstenen bloembakken, tuinmuurtjes en banken aangemetseld. Het complex is omgeven door bos, met aan de voorzijde de door beuken begeleide Wekeromseweg. Bij de keuze voor dit terrein door de Stichting Bio-vacantieoord speelden twee factoren een rol. Om gezondheidsredenen ging de voorkeur uit naar een situering in het bos: de luwte van de bomen bood bescherming tegen de wind. De nabijheid van de stad garandeerde de bereikbaarheid en de aanwezigheid van medische voorzieningen. Bij de opzet van het complex is gebruik gemaakt van de reeds aanwezige wegenstructuur van de Wekeromseweg en Maarsbergseweg en van de terrein"inrichting": de gebouwen kwamen op een reeds aanwezige open plek in het bos. De verblijfpaviljoens werden met de woonruimtes naar de zon gericht. Ze zijn gelijkmatig en daardoor praktisch en economisch afgestemd op de gemeenschappelijke voorzieningen. De mytylschool heeft een eigen toegang via de Maarsbergseweg.
<i>Archeologische relevantie ondergrond (zie Archis, Kich, gemeentearcheoloog of...)</i>	Het complex ligt voor zover bekend niet op een terrein van archeologische waarde.

Toegepaste materialen

---

gebouw, constructietechniek

Gevels: wit geglazuurde handvormsteen van de firma Tiglia Tegelen met snijvoeg.

Venster(stroken) en glaspuien met ijzeren ramen van de firma De Vries Robbé. Betonnen latei boven de vensters. IJzeren deuren.

Verdere opfleuring door spaarzaam, maar zorgvuldig aangebrachte primaire kleuren, bijvoorbeeld in het schilderwerk van de deuren, gootlijsten en ventilatieroosters. Decoratie in geometrische vormen en primaire kleuren, zoals de blokjes en de balken tegen de gevels en enkele kleine pergola's (hoofdgebouw en ketelhuis).

Interieur/afwerking

Kunstwerken/orgels/
gedenktekens/meubels die bestanddeel
zijn:

Tegeltableau Circus van Karel Appel
Vis van Aart van den Ijssel
Dierengroep van Rudi Rooyackers
Vogel van Aart van den Ijssel

---

nr. 1

Circus

Materiaal/techniek

Tegeltableau

Locatie (in/aan het beschermde
monument)

Buiten, boven de hoofdingang

Kunstenaar

Christiaan Karel Appel (Amsterdam 1921-Zurich 2006)
Vervaardigd door De Porseleyne Fles in Delft

Voorstelling

Clown en circusdieren

Datering

1960

---

nr. 2

Materiaal/techniek

Geglazuurd aardewerk

Locatie (in/aan het beschermde
monument)

Links voor de hoofdingang

Kunstenaar

Aart van den Ijssel (Den Haag 1922-Voorburg 1983)
Gebakken door D. Loef

Voorstelling

Vis

Datering

1960

---

nr. 3

Materiaal/techniek

Geglazuurd aardewerk

Locatie (in/aan het beschermde
monument)

Rechts van het Sportgebouw (oorspronkelijk stond het op de buitenste hoek van het speelveld in de oksel van het gebouw)

Kunstenaar

Beeldhouwer Rudi Rooyackers (Jakarta 1920-Den Haag 1998)
Gebakken door De Porseleyne Fles in Delft

Voorstelling

Dieren in het woud

Datering

1960

---

nr. 4

Materiaal/techniek	Geglazuurd aardewerk
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Bij de zandbak van de mytylschool
Kunstenaar	Aart van den Ijssel (Den Haag 1922-Voorburg 1983)
Voorstelling	Vogel
Datering	1964

Geschiedenis

Het Bio Herstellingsoord is opgericht op initiatief van de Bond van Nederlandse Bioscoopdirecteuren. Deze Bond had in 1927 de Stichting Bio-Vacantieoord opgericht op initiatief van bioscoopexploitant Abraham Tuschinski en diens zwager Gerschtanowitz. De naam Bio is afgeleid van bioscoop. De aanleiding hiervoor was de groeiende vraag van goede doelen in de jaren 1920 om voor de deur te mogen collecteren. Omdat het als onmogelijk werd ervaren om te bepalen wie wel en niet kon collecteren werd een eigen stichting opgericht. Het doel was het realiseren van een vakantieoord voor arme, zwakke volkskinderen: de zogenaamde bleekneusjes. Het geld werd ingezameld via collectes in de bioscopen. Het eerste vakantieoord opende in 1933 en lag op het terrein van het voormalige landhuis Russenduin in Bergen aan Zee.

In de jaren 1950 werd Bio door de overheid gevraagd om behalve de bleekneusjes, ook de nazorg van poliopatiëntjes op zich te nemen. De stichting bleek over voldoende financiële middelen te beschikken voor een tweede vakantieoord en kocht daartoe een stuk grond in Arnhem aan. Tijdens de planvorming veranderde meerdere keren de doelgroep. Uiteindelijk werd het complex in gebruik genomen als revalidatiecentrum voor kinderen met een lichamelijke beperking. De kinderen leerden er door middel van therapie en hulpmiddelen omgaan met hun beperking.

De functies werden verdeeld over verschillende gebouwen op het terrein om te voorkomen dat een kind zich ongelukkig zou voelen in een groot gebouw dat al snel massaal en onpersoonlijk is. In de kleine paviljoens konden de kinderen enigszins in gezinsverband wonen. Men verwachtte dat de geestelijke aandacht hun herstel zou stimuleren. Bovendien konden de kinderen ervaren dat ze niet alleen zijn en elkaar helpen. Vooruitstrevend was dat in elk paviljoen zowel zes jongens als zes meisjes woonden. De keuze voor paviljoens kwam ook voort uit de wens tot flexibiliteit (paviljoens zouden makkelijker aan te passen zijn aan nieuwe inzichten en behoeften) en bij het bestrijden van epidemieën.

Het oorspronkelijke ontwerp van Oud bevatte vijf paviljoens aan weerszijden van de gebouwen langs de centrale as. De voorste drie daarvan zijn in 1959 gerealiseerd. De twee paviljoens links achter zijn in een latere fase alsnog toegevoegd; de twee rechts achter zijn nooit gebouwd. De kapel is vanwege bezuinigingen nooit gerealiseerd. De centrale as zou worden afgesloten door een gebouw met medische voorzieningen, maar vanwege bezuinigingen is dit komen te vervallen en zijn die functies in het hoofdgebouw ondergebracht. De mytylschool werd in 1960 tijdelijk ondergebracht in een van de verblijfpaviljoens. In 1964 is achter de linker serie verblijfpaviljoens de definitieve school gebouwd, naar ontwerp van ir. H.E. Oud en bestemd voor zowel de kinderen van het Bio Herstellingsoord als niet-inwonende gehandicapte kinderen uit de omgeving.

De situering van de zijvleugels van het hoofdgebouw langs de Wekeromseweg maakte het mogelijk om het terrein af te schermen van de weg, zodat het veilig en rustig was. Oud gaf het complex door de toepassing van wit geglazuurde steen en primaire kleuren een rustige en heldere uitstraling, met de bedoeling een opgewekte omgeving voor de kinderen te creëren. De beeldende kunst versterkte die opzet.

	Opvallend aan het sportgebouw is de uitkijktoren met het uiterlijk van een duiktoren. Vanaf dit punt konden bezoekers tijdens een rondleiding het hele terrein overzien. Dit was belangrijk, omdat de Stichting Bio afhankelijk was van vrijwillige particuliere bijdragen.
Relevante wijzigingen (	In een latere fase zijn de twee achterste paviljoens aan de linker zijde gerealiseerd. De mytylschool is aan de rechter zijde flink uitgebreid.
Bezocht	Joanneke Clarijs, 13-08-2012, exterieur en interieur herstellingsoord Joanneke Clarijs, 22-09-2012, exterieur mytylschool
Overige	Oud omschreef het ontwerp als een synthese tussen wat hij bij De Stijl zocht en hetgeen hij later geleerd had. Oud wilde laten zien hoe hij het modernisme verder ontwikkeld had. Verwijzingen naar De Stijl zijn onder meer het gebruik van primaire kleuren, de witte gevels en de eenvoudige geometrische volumes. De toepassing van de duurzame wit geglazuurde baksteen presenteerde Oud als het resultaat van een persoonlijke zoektocht in zijn oeuvre naar het ideale bouw materiaal. Oud omschreef het Bio Herstellingsoord als poëtisch functionalistisch. De opzet van het complex en het uiterlijk en de vorm van de onderdelen zijn bepaald door hun functie en de betekenis die ze hebben meegekregen. De verblijfpaviljoens zijn in symbolisch opzicht een uitdrukking van de huiselijkheid en de structuur van een kleinschalige leefgemeenschap. Ook de hiërarchie en de functie komen erin tot uitdrukking: het dominerende hoofdgebouw door zijn situering en omvang; het centrale ketelhuis; de secundaire locatie van het sportgebouw; en de kinderpaviljoens als zelfstandig volume maar georiënteerd op de centrale voorzieningen. Een verschil met het vooroorlogse werk van Oud is de ornamentiek, die eerder juist ontbrak, en zijn hernieuwde belangstelling voor de beeldende kunst. De decoraties sluiten nauw aan bij de functie en de vormtaal van het gebouw. Bij de opzet van het complex is gebruik gemaakt van de reeds aanwezige wegenstructuur en van de bestaande open plek in het bos. De centrale ligging van het ketelhuis kwam voort uit efficiëntieoverwegingen. De verblijfpaviljoens zijn gelijkmatig en daardoor praktisch en economisch gesitueerd rond de gemeenschappelijke voorzieningen. Ze werden met de woonruimtes naar de zon gericht om optimaal van het licht te profiteren. De zijvleugels van het hoofdgebouw schermde de rest van het terrein af van de weg, zodat een veilige en rustige omgeving voor de kinderen gecreëerd werd. Het tegeltableau is van kunsthistorische waarde als voorbeeld van het werk van de in 1948 opgerichte, experimentele, internationale kunstenaarsgroep Cobra (Kopenhagen Brussel Amsterdam). Voor deze kunstenaars was de interesse in het elementaire, de “edele wilde”, de onbedorven expressie en de structurele eenheid tussen de mens en zijn omgeving het hoofdthema van hun werk. Ze verdiepten zich in de kunst van primitieve volken en tekeningen van kinderen en krankzinnigen. Ze vertaalden hun ideeën en gevoelens op een expressieve, spontane manier met heldere kleuren en een chaotische en fantasierijke beeldtaal die aan kinderen doet denken. Het tegeltableau is van belang als voorbeeld van het oeuvre van Karel Appel (Amsterdam 1921-Zurich 2006), een internationaal bekende Nederlandse kunstschilder en beeldhouwer en mede-oprichter van Cobra. Zijn werk is abstract expressionistisch. Onderwerpen waren vriendelijke onschuldige kindwezens en fantasiedieren. Hij liet zich daarbij beïnvloeden door de manier waarop geestelijk gehandicapten tekenen en schilderen, iets wat in die tijd revolutionair genoemd mocht worden.

Het hoofdgebouw, het ketelhuis, het sportgebouw, de paviljoens en de mytylschool zijn reeds gemeentelijk monument.

Gesprek Jojanneke Clarijs met de heer Ad Groen, directeur Stichting Bio Kinderrevalidatie op 13-08-2012: De gebouwen zijn alle nog voorzien van hun stalen ramen en deuren. Mogelijk dat in de nabije toekomst de vraag komt wat de mogelijkheden zijn voor isolatie en energiebesparing.

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

Nr. 1	Architectural Design 1961, p.127
Nr. 2	U. Barbieri, J.J.P. Oud, Rotterdam 1987, pp.171-179.
Nr. 3	D. Broekhuizen, De Stijl toen/ J.J.P. Oud nu. De bijdrage van architect J.J.P. Oud aan herdenken, herstellen en bouwen in Nederland (1938-1963), NAI Uitgevers, Rotterdam 2000, pp.235-255.
Nr. 4	Bouw 1965, p.1676
Nr. 5	H. Oud, "Bio-mytylschool te Arnhem", in: Bouw, 20 (1965) 45.
Nr. 6	H. Oud, J.J.P. Oud. Architect 1890-1963, Den Haag 1984, pp.169-177.
Nr. 7	J.J.P. Oud, "Bio-herstellingsoord te Arnhem", in: Bouw 15 (1960) 44, pp.1306-1311.
Nr. 8	J.J.P. Oud, "Bio-herstellingsoord te Arnhem", in: Bouwkundig Weekblad 78 (1960) 23, pp.507-515.
Nr. 9	E. Taverne e.a., J.J.P. Oud Compleet Werk 1890-1963, Rotterdam 2001, pp.510-521.
Nr. 10	Verschoor, "Bio-herstellingsoord bij Arnhem", in: Bouwwereld 56 (1960) 20, pp.390-393.
Nr. 11	J. Vredenberg, Wederopbouw. Stedenbouw en architectuur in Arnhem 1945-1965 (Arnhemse monumenten reeks 14), Uitgeverij Matrijs, Utrecht/Arnhem 2004, pp.59-61.
Nr. 12	C. Wagenaar, "Gewoon echt, van binnen uit", in: Archis (1998) 12.
Nr. 13	www.architectuurgids.nl www.helpwandkunstsporen.nl www.wederopbouwdatabank.nl www.bio-kinderrevalidatie.nl www.nai.nl (samengevoegde databases van NAI en Bonas)

Al gebruikte bronnen (websites scan of kopie opslaan omdat dit wijzigt, of van alles een kopie opslaan???)

3, 7, 8, 11, 13

Interviews bewoners, gebruikers

Gesprek Jojanneke Clarijs met de heer Ad Groen, directeur Stichting Bio Kinderrevalidatie op 13-08-2012.

Monument

Arnhem Paleis van Justitie

Register

Provincie	Gelderland
Gemeente	Arnhem
Plaats	Arnhem
Straat/huisnummer	Walburgstraat 2
Postcode	6811 CD ARNHEM
Kadastrale aanduiding	ARNHEM O 8384
Aanduiding of korte omschrijving	Paleis van Justitie met binnenhof en beeldengroep.

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);</i>	Als uitdrukking van de wederopbouw van de binnenstad van Arnhem na de verwoestingen van de Tweede Wereldoorlog
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling;</i>	- Als uitdrukking van het ontstaan van een bestuurskwartier centrum conform het Wederopbouwplan Arnhem uit 1950 - De samenhang tussen het Paleis van Justitie, het Stadhuis, het Huis der Provincie en het Rijks- en Gemeentelijk Archief
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);</i>	- De toepassing van een betonskelet prefab elementen van Schokbeton op een paalfundering
<i>wegens innovatieve waarde of pionierskarakter;</i>	- Eerste geheel nieuw gebouwde Paleis van Justitie in de zestiende eeuw in een moderne bouwstijl

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;</i>	Bijzonder is dat bij de bouw van het Paleis qua draagkracht en constructie al rekening werd gehouden met een extra verdieping.
<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	Als voorbeeld van het oeuvre van architect Sevenhuysen Als voorbeeld van het oeuvre van kunstenaars Lex Horn, Andre Schaller en als voorbeeld van glas-in-lood-kunst van striptekenaar Joost Swarte
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	Vanwege eenheid in het interieur tussen architectuur, afwerking, kunstwerken, nog aanwezige meubilair en lampen ed.
<i>wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst;</i>	Vanwege de toepassing van een betonskelet en prefab betonelementen. Vanwege de veelzijdige toepassing van veel verschillende soorten natuursteen, (tropisch) hardhout en baksteen. Vanwege de aanwezigheid van wandkunst in de vorm van twee wandtapijten in de twee grote zittingszalen Vanwege de aanwezigheid van het beeld "Salomonsoordeel" .
<i>wegens de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur(onderdelen).</i>	-

III Situationele en ensemblewaarde

<i>a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving;</i>	- Het Paleis is, samen met het Stadhuis, het Huis der Provincie en het Rijks- en Gemeentelijk Archief, gelegen in het na de oorlog tot stand gekomen bestuurscentrum in Arnhem. Deze gebouwen vormen samen het 'gezicht' van dit deel van het centrum van Arnhem.
<i>b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;</i>	

a. bijzondere betekenis van het complex wegens de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing in relatie tot de onderlinge historisch-ruimtelijke context en in relatie tot de daarbij behorende groenvoorzieningen, wegen, wateren, bodemgesteldheid en/of archeologie;	- Eerder genoemde gebouwen zijn kort na elkaar gerealiseerd in een moderne bouwstijl en zijn door hun ligging bepalend voor de inrichting van de openbare ruimte.
b. bijzondere betekenis van het object wegens de wijze van verkaveling/ inrichting/ voorzieningen.	

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;	Ondanks de nieuwe aanbouw aan de oostzijde en de extra verdieping is de hoofdvorm van het oorspronkelijke bouwwerk nog in grote mate herkenbaar.
wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid;	De draagconstructie (betonskelet) is bepalend geweest voor het ontwerp van het plan. De prefab betonnen bekledingselementen volgden de structuur van de draagconstructie. - Vanwege nog in grote mate ongeschonden betonskelet en prefab betonelementen. - Vanwege de aanwezigheid van verschillende soorten natuurstenen, (tropisch) hardhouten en bakstenen elementen.
als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie;	Als uitdrukking van de typologie 'naoorlogs gerechtsgebouw'.
Roerende objecten van belang voor het gebouw en zijn waarde	Oorspronkelijke verlichtingsarmaturen in o.a. de entreehal, meubilair en uurwerken in de zittingszalen, informatiebord in de galerij.
Onderdelen zonder monumentale waarde:	
- Exterieur	De uitbreiding aan de oostzijde uit 1996 valt buiten de bescherming.

KENNIS: FEITEN

Oorspronkelijke functie(s), bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr) op grond van een thesaurus, overeenkomend met registeromschrijving	Bestuurs-, rechts- en overheidsgebouw
Typologie	Paleis van Justitie
Huidige functie (2012)	Paleis van Justitie. De functie is ongewijzigd sinds de ingebruikneming van het gebouw in 1963.
Naam object	Paleis van Justitie
Stijl/stroming	Functionalisme

<i>Bouwtijd (ook de planfase)</i>	1955 (ontwerp); 9-1-1959 (eerste paal); 1963 (oplevering en in gebruikneming); 1998 (renovatie en extra verdieping); 1996 uitbreiding aan de oostzijde.
<i>Architect(en)/ontwerper(s)</i>	F. (Frank) Sevenhuijsen (1916 – 1987) in dienst van de Rijksgebouwendienst, i.s.m. Ingenieurs- en Architectenbureau Van Hasselt en De Koning uit Nijmegen. Het gerealiseerde ontwerp is gebaseerd op een eerder ontwerp uit 1948 van G. (Gijsbert) Friedhoff. Mevrouw Polak-Daniëls was verantwoordelijk voor het ontwerp van de tuin met bestrating in het binnenhof.
<i>Uitvoerder (aannemer e.d.)</i>	Uitvoering o.l.v. Firma De Erven F.J.P. Jansen uit Nieuw Vennep. De uitvoering van de paalfundering werd apart aanbesteed en uitgevoerd door N.V. Franki uit Capelle aan de IJssel. Het betonskelet werd gerealiseerd door Bredero's Bouwbedrijven N.V. te Utrecht. Natuursteenwerk door Steenhouwerij en Natuursteenhandel G. Reuzenkamp N.V. te Den Haag. Het schilderwerk is uitgevoerd door Firma Weyman & Zn. uit Amerongen.
<i>Opdrachtgever</i>	Rijksgebouwendienst
<i>exterieur</i>	Carrévormig gebouw. Vier vleugels rondom een besloten binnenhof met vijver, lage begroeiing, kleine boompjes en bankjes. Meerdere trappenhuizen: in de oostelijke en de westelijke vleugel en twee trappenhuizen aan de voorzijde van het gebouw in de binnenhof. Het gebouw is in 1996 voorzien van een extra verdieping en in 1998 van een aanbouw aan de oostzijde. Rechts in de galerij bevindt zich een oorspronkelijk informatiebord.
<i>Interieur (indeling)</i>	Het gebouw is te betreden via de entree en hal in de noordelijke vleugel. Op de eerste verdieping van deze vleugel bevinden zich de grote zittingszalen. Deze zittingszalen zijn beide voorzien van een perstribune. Boven de hal bevonden zich de kantine en het dakterras voor het personeel. In de overige vleugels aan de zuid-, oost- en westzijde van het binnenhof bevinden zich kantoren. In het souterrain waren archiefruimte, de cellen, de ruimten voor de parketpolitie, installatieruimten en een (brom) fietsenstalling. In het interieur zijn meerdere niveaoverschillen om de verschillende gradaties van openbaarheid aan te geven. Situatie anno 2012: De routing door het gebouw inclusief aanbouw is gewijzigd, maar de locatie van de zittingszalen en kantoren is vrijwel hetzelfde gebleven.
<i>Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang</i>	Gelegen op de hoek van de Markt en de Walburgerstraat. Gelegen in het bestuurskwartier, dat na de Tweede Wereldoorlog tot stand is gekomen conform het in 1950 vastgestelde Wederopbouwplan Arnhem. Besloten was bij de wederopbouw van Arnhem een driedeling van functies toe te passen: 1. een bestuurscentrum bij de Markt, 2. een handelscentrum en 3. een winkelcentrum. De keuze voor een bestuurscentrum bij de Markt leidde tot de bouw van het Huis der Provincie (1954), het Stadhuis (1968) en het Paleis van Justitie (1963). De voorzijde van het Paleis van Justitie is gericht naar de raadszaal van het stadhuis. Het Huis der Provincie bevindt zich ten zuidwesten van het Paleis van Justitie. Aan de zuidzijde werd het Paleis van Justitie middels een tussenlid met het Rijks- en Gemeentelijk Archief verbonden.

Toegepaste materialen

---

gebouw, constructietechniek

Betonskelet bekleed met prefab elementen van Schokbeton op een paalfundering volgens het systeem van "Franki". Het tussenlid tussen het Paleis van Justitie en het Gemeentelijk- en Rijksarchief heeft een eigen constructie.

Aan straatzijde deels Schokbeton met een natuursteentoeslag in groengrijze kleur en deels gebourchardeerde elementen.

Ramen omlijst door geprefabriceerde, gebourchardeerde betonelementen.

Standaardvertrekken voorzien van "Aluh"kozijnen (combinatie van aluminium aan de buitenzijde en hout aan de binnenzijde) en aluminium tuimelramen met dubbelglas. Borstweringspanelen van staalplaat.

Overige kozijnen, de puien van de entree en de tourniquet zijn van aluminium.

De kolommen bij de entree (twee binnen en twee buiten) zijn bekleed met cristallino strippen.

Zie voor een uitgebreidere beschrijving van de constructietechniek en de toegepaste materialen het boek van Hielkje Zijlstra, "Bouwen in Nederland 1940 – 1970. Continuïteit + veranderbaarheid = duurzaamheid. Proefschrift hoofdstuk 4.6 bouwtechnologisch onderzoek naar het Paleis van Justitie Arnhem".

Interieur/afwerking

Veelvuldige toepassing van veel verschillende soorten natuursteen, baksteen en (tropisch) hardhout. Voor diverse binnen- en buitenwanden is onder meer beola agente, Cararisch marmer en "vert de suède" toegepast. De wanden in de zittingszalen zijn voorzien van Decowall-triplex met stroken edelfineer of Basralocus. De wanden in de kantoren waren behangen.

Gevels aan het binnenhof en de gangen zijn voorzien van, inmiddels witgesausde, bronsgroene geglazuurde bakstenen. Binnenwanden in de entreehal van gesauste handvormstenen

De galerijvloer aan de noordzijde is opgebouwd basaltlavategels met figuratie van Travertin. Ook de vloeren en trappen van de hoofdingang zijn van Travertin. Vloeren begane grond en eerste verdieping bekleed met Scandinavische kwartsiet, gelegd in cyclophenverband met figuratie in rechthoekige tegels. Overige vloeren van linoleum en enkele van Tredfort-vloerbedekking.

De plafonds in de zittingszalen zijn voorzien van akoestisch materiaal. De publieke ruimten hebben plafonds van hardhout.

Toegangsdeuren zalen en gangen van verschillende soorten hardhout.

Traptorens en diensttrappen van Travertin stootborden en Solnhof tegels. In de trappenhuizen Groninger Sleufsteen. Hoofdtrappen in de hal: stootborden van basaltlava, tredentegels van kwartsiet en schrobranden van gepolijste "Petit Granat".

Vensterbanken in de hal en de doorgangen in de trappentorens bekleed met serpentino. Overige vensterbanken comblanchien.

Zie voor een uitgebreidere beschrijving van de constructietechniek en de toegepaste materialen het boek van Hielkje Zijlstra, "Bouwen in Nederland 1940 – 1970. Continuïteit + veranderbaarheid = duurzaamheid. Proefschrift hoofdstuk 4.6 bouwtechnologisch onderzoek naar het Paleis van Justitie Arnhem".

Kunstwerken/orgels/ gedenktekens/meubels die bestanddeel zijn:

Twee wandtapijten "Jacob en de Engel" en "De goede Herder" in de grote zittingszalen van Hof en Rechtbank op de verdieping.

Bronzen beeldengroep "Salomons Oordeel" op sokkel voor de ingang aan de noordzijde.

Glas-in-lood "Rechtspraak" in de hal.

---

nr. 1

Materiaal/techniek

Wandtapijten

Locatie (in/aan het beschermde monument)

Binnen in de grote zittingszalen van Hof en Rechtbank

Kunstenaar

Uitgevoerd door weverij "de Uil" te Amsterdam naar ontwerpen van L. (Lex) Horn (1916 – 1968)

Voorstelling	“Jacob en de Engel” en “De goede Herder”
Afmetingen	Beiden 590 x 300 cm.
nr. 2	
Materiaal/techniek	Bronzen beeldengroep op een sokkel
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Oorspronkelijk buiten aan de westzijde van het gebouw. In 2004 is het beeld mede op verzoek van de kunstenaar verplaatst naar de entree aan de noordzijde.
Kunstenaar	A. (Andre) Schaller (1920 – 1981)
Voorstelling	“Salomons Oordeel”
Datering	1958
Nr. 3	
Materiaal/ techniek	14 panelen glas-in-lood
Locatie	In de hal in de achtergevel
Kunstenaar	J. (Joost) Swarte
Datering	2004
Afmetingen	3 x 30
Relevante wijzigingen	1996 en 1998: uitbreidingen met een extra verdieping en een uitbreiding aan de oostzijde. Bij de bouw van het Paleis in 1960 was, qua draagkracht en constructie, al rekening gehouden met een extra verdieping. De nieuwe aanbouw is middels loopbruggen, opgebouwd uit glazen bouwstenen, verbonden met het bestaande bouwwerk. Bij de renovatie en uitbreiding zijn de betonnen constructie van het gebouw, de gevelbekleding met kozijnen, de gemetselde binnenwanden, de binnenpui, de trappenhuizen en de natuurstenen vloeren en trappen gespaard gebleven. In de kantoorvleugels is alles binnen de draagconstructie, behoudens de gemetselde gangwanden en de deuren in de gangen, gesloopt. Het dakterras is verdwenen. Achter de hal aan het binnenhof is een serre gerealiseerd. De kantine is verplaatst naar de nieuwbouw. Ter plaatse van de oude kantine zijn kantoren gerealiseerd. De puien in de gevel van de bestaande zittingszalen zijn vervangen door nieuwe aluminium puien. Het ketelhuis is gesloopt. Bij een entree is een liftje aangebracht. De oorspronkelijke ingang is (weer) hoofdentree. De nieuwe, in 1996 gerealiseerde, entree is niet meer in gebruik. Het binnenhof is gedeeltelijk heringericht (meer verharding).
Geschiedenis	Het Paleis van Justitie is gebouwd ter plaatse van het oude Paleis van Justitie dat tijdens de Tweede Wereldoorlog was verwoest. In 1948 lag er een plan van de architect van de Rijksgebouwendienst G. (Gijsbert) Friedhoff. Dit betrof een traditionalistisch vormgegeven bouwwerk met strakke zuilen. In 1953 kwam F. (Frank) Sevenhuysen onder Friedhoff in dienst bij de Rijksgebouwendienst. Sevenhuysen heeft daarna het ontwerp in fasen aangepast. Het uiteindelijke ontwerp is modern en functionalistisch
Bezocht	Kiki Zagt en Annet Rood in aanwezigheid van Jeroen Krautz van de gemeente Arnhem en Jaap van 't Hul (Hoofd Facilitaire Dienst) op 13- 09-2012. Zowel het ex- als interieur is bezocht.

KENNIS:BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

Nr. 1	Hielkje Zijlstra, Paleis van Justitie, Arnhem, Delft 2005.
Nr. 2	Nieuw paleis van Justitie, Katholiek bouwblad, 32 (1965), p. 324-331.
Nr. 3	Het nieuwe Paleis van Justitie te Arnhem, Baksteen, 6 (1964), p. 13.
Nr. 4	Paleis van justitie in Arnhem maakt zich op voor de volgende generatie, Monumenten, 27(2005), nr. 1,2, p. 28 – 30, 33 en 35.
Nr. 5	A. de Back, G. Brinkgreve, Gesloopt, gered, bedreigd: omgaan met naoorlogse bouwkunst, Rotterdam 2004.
Nr. 6	C. van der Peet, G. Steenmeijer, De Rijksbouwmeesters: twee eeuwen architectuur van de Rijksgebouwendienst en zijn voorlopers, Rotterdam 2005.

1. www.helpwandkunstosporen.nl
2. www.bonas.nl
3. www.wederopbouwdatabank.nl
4. www.gelderlander.nl
5. www.absolutefacts.nl/gelderland/arnhem/paleis-van-justitie-arnhem
6. <http://afbeeldingen.gahetna.nl>

Al gebruikte bronnen -

Interviews bewoners, gebruikers n.v.t.

Monument

Den Haag Amerikaanse Ambassade

Register

Provincie	Zuid-Holland
Gemeente	Den Haag
Plaats	Den Haag
Straat/huisnummer	Lange Voorhout 102 en Korte Voorhout 2
Postcode	2514 EJ
Aanduiding of korte omschrijving	Hoofdcategorie: Bestuur, recht en overheidsgebouwen Subcategorie: Bestuursgebouwen en onderdelen Functie: Ambassade
Complexonderdeel van complex [naam of complexnummer]	N.v.t.

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

als bijzondere uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling; Het gebouw vormt een belangrijke schakel tussen de historische en moderne bebouwing in het wederopbouwplan Korte Voorhout, doordat het werd opgetrokken op de locatie van het in 1945 door een bombardement verwoeste Hotel Paulez

als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en); De Amerikaanse ambassade is typologisch waardevol als exponent van het Amerikaanse architectuurbeleid van de jaren vijftig en zestig ten aanzien van de bouw van ambassades in het buitenland, waarbij bewust werd gekozen voor internationaal georiënteerde architecten met een modernistische achtergrond.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek; De Amerikaanse ambassade is van architectuurhistorische waarde als uniek Haags voorbeeld van wederopbouwarchitectuur die is te typeren als een variant op de Internationale Stijl.

voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar; De Amerikaanse ambassade neemt een bijzondere plaats binnen het oeuvre van Breuer in. In de periode waarin deze gebouwd werd, maakte het oeuvre van Breuer een stilistische ontwikkeling door, waarbij de zuiver modernistische vormtaal verandert in een meer persoonlijke eigen stijl. De Amerikaanse ambassade is één van de drie gebouwen die de internationaal vermaarde architect Breuer in Nederland bouwde (naast de Bijenkorf in Rotterdam en Van Leer's vatenfabriek in Amstelveen).

wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp; Het gebouw heeft een heldere opzet, zowel in ruimtelijk opzicht als (oorspronkelijk) functioneel. Het architectonisch ontwerp is van hoog niveau, het gebouw heeft een ingetogen maar monumentale uitstraling. Zowel aan de afwerking van interieur (met name de centrale ruimten) als exterieur heeft Breuer bijzondere aandacht besteed.

wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst; De toepassing van natuurlijke materialen draagt bij aan de bijzondere uitstraling van het gebouw.

wegens de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur(onderdelen). Het gebouw is overwegend gesloten van karakter. Op een aantal punten lopen interieur en exterieur echter op natuurlijke wijze in elkaar over, wat het ontwerp een bijzonder karakter geeft.

III Situationele en ensemblewaarde

a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving; De Amerikaanse ambassade bezit stedenbouwkundige waarde vanwege zijn bijzondere situering op de hoek van Lange- en Korte Voorhout, waarbij het gebouw een sleutelpositie inneemt als overgang tussen de historische bebouwing en de in de wederopbouwperiode geplande nieuwe stadsentree van het Korte

b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek; Voorhout.

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur; Ondanks de aanpassingen die het gebouw heeft ondergaan ten gevolge van aangescherpte veiligheidseisen en wijzigingen die voortkomen uit veranderende werkprocessen, is het oorspronkelijke ontwerp nog goed afleesbaar.

---

als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie; Hoewel het gebruik en daarmee de indeling van het gebouw anno 2012 anders is dan ten tijde van de jaren kort na oplevering, is de oorspronkelijke functionele indeling van het gebouw nog duidelijk aanwezig. De splitsing tussen de diplomatieke functies in het ene, en publieke functies in het andere bouwdeel, is in het interieur voorts nog afleesbaar via de locatie van vertrekken als de ambassadeurskamer en bibliotheek.

(van specifiek het complex) wegens de gaafheid en herkenbaarheid van het gehele ensemble van samenstellende onderdelen (hoofd- en bijgebouwen, hekwerken, tuinaanleg e.d.); De eveneens door Breuer ontworpen binnenplaats is op onderdelen gewijzigd. De wijze waarop het oorspronkelijke ontwerp van de groenaanleg en bestratingen de architectuur van het gebouw ondersteunt, is nog altijd afleesbaar.

V Zeldzaamheid

belang van het object/complex wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht; In typologisch opzicht is de ambassade vrij uniek, aangezien er in Nederland slechts enkele gebouwen zijn gerealiseerd die specifiek als ambassade zijn ontworpen.

---

uitzonderlijk belang van het object/complex wegens relatieve zeldzaamheid in relatie tot één of meer van de onder I t/m III genoemde kwaliteiten. Zeldzaamheidswaarde heeft de Amerikaanse ambassade omdat het één van de drie gebouwen is die de internationaal vermaarde architect Breuer in Nederland bouwde (naast de Bijenkorf in Rotterdam en Van Leer's vatenfabriek in Amstelveen).

KENNIS: FEITEN

Oorspronkelijke functie(s), Ambassade
bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr)
op grond van een thesaurus,
overeenkomend met
registeromschrijving

Typologie

Huidige functie (met jaartal) Ambassade (2012)

Naam object Amerikaanse Ambassade

Stijl/stroming Modernisme

Bouwtijd (ook de planfase) 1956-1957 ontwerp
1957-1959 bouwtijd

Architect(en)/ontwerper(s) Marcel Breuer

Uitvoerder (aannemer e.d.) Ingenieursbureau voor Bouwnijverheid uit Oegstgeest

---

Opdrachtgever State Department USA (Amerikaanse Ministerie van Buitenlandse Zaken), afdeling Foreign Buildings Operations (FBO)

<i>Exterieur</i>	Het ambassadecomplex bestaat uit twee haaks op elkaar staande rechthoekige vleugels, waarvan er één met de lange zijde aan het Korte Voorhout staat en één met de lange zijde aan het Lange Voorhout is gesitueerd. De vier bouwlagen hoge vleugels zijn met elkaar verbonden middels een transparant tussenlid. De twee vleugels omsluiten een binnenterrein met auditorium en parkeerkelder. Het patroon van trapeziumvormige vensters is kenmerkend voor het gebouw. De entreepartijen van beide vleugels vallen op door de dubbelhoge portieken en teakhouten puien met grote glasvlakken. Het transparante lid tussen de twee hoofdgebouwen telt eveneens vier bouwlagen en is minimalistisch vormgegeven met dunne betonnen 'bruggen' en stalen puien die van glas zijn voorzien. Het op het binnenterrein gelegen auditorium heeft een taps toelopende plattegrond, schuin geplaatste wanden en een schuin oplopend dak. Het auditorium is met de aan het Korte Voorhout gelegen vleugel verbonden via een tussenlid. Ook de gevels van het auditorium zijn bekleed met Muschelkalksteen. De noordgevel van het auditorium bevat een groot venster, de overige gevels zijn blind. Tegen de zuidgevel bevindt zich een bijzonder vormgegeven betonnen noodtrap.
<i>Gebouw, constructietechniek</i>	In de borstweringen zijn om en om terugliggende panelen geplaatst die samen met de onderliggende vensters één geheel vormen. Deze panelen bestaan uit gepolijst Reinersreuther graniet.
<i>Interieur (indeling)</i>	Oorspronkelijk waren in het volume dat aan het Lange Voorhout is gelegen de diplomatieke functies ondergebracht. In het volume aan het Korte Voorhout bevonden zich de publieke functies, waaronder de bibliotheek, de toegang tot het auditorium en de kantoorruimten. De begane grondverdieping van de twee hoofdvolumes ligt zo'n anderhalve meter boven maaiveld. Het binnenterrein kent dezelfde hoogte. De westelijke helft van het binnenterrein ligt op de parkeerkelder en is als tuin ingericht.
<i>Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang</i>	De ambassade werd gebouwd aan het Lange- en Korte Voorhout, op de locatie van het voormalige hotel Paulez, dat bij een Engels bombardement in 1945 werd verwoest. De hoogte van het gebouw is afgestemd op de goothoogte van de tegenoverliggende Koninklijke Schouwburg aan het Korte Voorhout.
<i>Archeologische relevantie ondergrond (zie Archis, Kich, gemeentearcheoloog of...)</i>	N.v.t.
Toegepaste materialen	
<i>gebouw, constructietechniek</i>	De twee vleugels van het ambassadegebouw zijn uit dragende muren van gewapend beton opgetrokken. De plinten springen iets terug ten opzichte van het daarboven gelegen volume. De plinten zijn voorzien van zwarte verglaasde bakstenen. De gevels zijn rondom bekleed met lichtgrijze Muschelkalksteen. De trapeziumvormige vensters bestaan uit stalen kozijnen met taatsramen.

<i>Interieur/afwerking</i>	Het interieur van de ambassade heeft het karakter van een kantoorgebouw met functionele indeling, die naar gelang de ruimtebehoefte kan worden aangepast. Aan de afwerking van het interieur heeft Breuer in het bijzonder aandacht besteed, met name in de centrale ruimten. Voorbeelden daarvan zijn de wijze waarop de christallino strips op de wanden van de entreehallen doorlopen in de bekleding van de wanden van de portieken. Binnen en buiten lijken door de glazen puien in elkaar over te gaan. De vloeren van de hallen zijn bekleed met ruw bewerkte zwarte leisteen uit Noorwegen. De oorspronkelijke conferentiezaal en ambassadeurskamer hebben nog hun oorspronkelijke teakhouten betimmeringen met trapeziumvormige belijning. Teakhout is eveneens toegepast in de speciaal vormgegeven trapleuningen. Een andere bijzondere ruimte is de bibliotheek met dubbele verdiepingshoogte en twee centraal geplaatste getordeerde kolommen van grindbeton. In de ambassadeurskamer bevindt zich een grindbetonnen open haard die anno 2012 is weggewerkt achter een bekleding van houten boekenkasten.
<i>Kunstwerken/orgels/gedenktekens/meubels die bestanddeel zijn:</i>	De inrichting van de ambassade (meubilair, stoffering) werd niet bepaald door Breuer, maar door de Furnishing Branch van de afdeling Foreign Buildings Operations (FBO).
Groen erfgoed: <i>aanleg/beplanting</i>	Breuer tekende naast het gebouw ook het ontwerp voor het binnenterrein. De twee hoofdvlugels omsluiten een rechthoekige buitenruimte waarin zich het auditorium (het oostelijke deel van het binnenterrein), de hellingbaan naar de parkeerkelder en de tuin (gelegen boven de parkeerkelder) bevinden. De tuin bestaat slechts uit drie elementen: een rechthoekig verhoogd gelegen grasvlak, een rondom doorlopend plaveisel van ruwe breuksteen, en een enkele boom in de oksel van de gebouwen, in de beperkte ruimte naast het transparante tussenlid. Bewust werd hier daarom gekozen voor een zogenaamde zuilbeuk, vanwege het feit dat de takken van dit type boom nauwelijks groeien .
Geschiedenis	De toepassing van natuurlijke materialen (leisteel op de vloeren, natuurstenen wandbekleding, grindbetonnen kolommen en teakhouten elementen als deurknoppen en trapleuningen) in het ambassadegebouw, past binnen de traditie van de ontwikkeling van het naoorlogse interieur in de Verenigde Staten. Het gebruik van teakhout uit Birma, Christallino uit Zwitserland en de toepassing van kozijnen van een Engelse fabrikant komt voort uit het Amerikaanse overheidsbeleid om voor de bouw van ambassades gebruik te maken van bouwmaterialen uit het buitenland, in ruil voor de inlossing van oorlogsschulden.

<i>Relevante wijzigingen</i>	In verband met veiligheidseisen is het gebouw anno 2012 aan alle zijden afgeschermd met hekken en zijn diverse andere aanpassingen in verband met beveiliging gedaan. Op de begane grond zijn hekwerken in de raamopeningen aangebracht. De oorspronkelijke entrees zijn thans niet in gebruik. De ingangspartij aan het Lange Voorhout is met een rolluik dichtgezet. Het gebouw wordt nu betreden via een container ter zijde van het Smidsplein, van waaruit de controle van bezoekers en bagage plaatsvindt. Intern heeft het gebouw in de loop der jaren eveneens diverse wijzigingen ondergaan, meestal voortkomend uit de veranderende ruimtebehoeften van de diplomatieke en ondersteunende diensten. Hierdoor heeft het gebouw op onderdelen een wat 'rommelig' karakter gekregen. De oorspronkelijke situatie is echter nog wel goed afleesbaar. Het interieur van het auditorium is ingrijpend gewijzigd. Waarschijnlijk is de karakteristieke ruitvormige betonconstructie van het plafond nog aanwezig boven het thans zichtbare systeemplafond. Over de binnenplaats is een nieuw diagonaal pad aangelegd over het gazon. De van oorsprong strakke, bijna sculpturale, vormgeving van binnenplaats en aangrenzende gebouwen (waaronder het auditorium) is verrommeld door recente toevoegingen (fietsenrekken, units voor airconditioning, rookplekken, bankjes). Het breukstenen plaveisel is vervangen door moderne betonklinkers. Het speciaal voor de ambassade gemaakte meubilair, is niet meer aanwezig in het gebouw.
<i>Bezocht</i>	27 juni 2012, bezocht door B. de Vries en S. Vermaat (in aanwezigheid van gemeenteambtenaar H. Ambachtsheer) 28 augustus 2012, bezocht door M. de Heer Kloots
<i>Overige</i>	In 2016 zal de ambassade haar werkzaamheden verplaatsen naar een speciaal daartoe in aanbouw zijnde campus in Wassenaar. Het ambassadegebouw van Breuer zal dan worden aangekocht door de gemeente Den Haag. Nog onbekend is welke functie het gebouw daarna zal krijgen (stand van zaken 2012).

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

Nr. 1	Omschrijving Amerikaanse ambassade in register van beschermde monumenten in de gemeente Den Haag (8 februari 2010)
Nr. 2	W. Galema en F. Hooijmeijer, Bouwen aan diplomatie. De Amerikaanse ambassade in Den Haag Marcel Breuer, 1956-1959, Cultuurhistorische verkenning, Den Haag 2008

Al gebruikte bronnen (websites scan of kopie opslaan omdat dit wijzigt, of van alles een kopie opslaan???)

Interviews bewoners, gebruikers

Monument

Den Haag Voormalig Ministerie van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening (nu EZ)

Register

Provincie	Zuid-Holland
Gemeente	Den Haag
Plaats	Den Haag
Straat/huisnummer	Lange Voorhout 102 en Korte Voorhout 2
Postcode	2514 EJ
Aanduiding of korte omschrijving	Hoofdcategorie: Bestuur, recht en overheidsgebouwen Subcategorie: Bestuursgebouwen en onderdelen Functie: Ambassade
Complexonderdeel van complex [naam of complexnummer]	N.v.t.

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);</i>	Het gebouw is typerend voor de opvattingen in deze periode over de representativiteit die een gebouw van de rijksoverheid moest uitstralen.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

---

<i>voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;</i>	Het gebouw is van architectuurhistorische waarde als voorbeeld van de representatieve overheidsarchitectuur uit de naoorlogse wederopbouwperiode. Door de monumentale opzet en de traditionalistische architectuur straalt dit departementsgebouw de macht en waardigheid uit die tijdens de wederopbouwperiode aan het staatsgezag werd toegekend.
<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	Friedhoff was Rijksbouwmeester van 1946 tot 1958. De gebouwen die hij in die periode tot stand bracht waren herkenbare overheidsgebouwen met traditionalistische trekken. Friedhoff was de laatste zelf-ontwerpde Rijksbouwmeester. Het Ministerie van Landbouw is typerend voor zijn werk uit deze periode. Ook was Friedhoff de initiator van de procentageregeling beeldende kunst. In dit gebouwencomplex is deze procentageregeling dan ook op grote schaal toegepast.
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	volgt
<i>wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst;</i>	Vanwege de unieke integratie van architectuur en iconografische decoratieve aankleding waaraan tal van in die tijd prominente kunstenaars een bijdrage hebben geleverd. Het gebouw kan met recht als een 'gesamtkunstwerk' worden beschouwd.
<i>wegens de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur(onderdelen).</i>	Vanwege de bijzondere samenhang tussen exterieur en onderdelen van het interieur, zoals de ministersvleugel en de trappenhuizen.

III Situationele en ensemblewaarde

<i>a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving;</i>	Vanwege de markante positie op de hoek van de Bezuidenhoutseweg en de Prins Clauslaan.
<i>b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;</i>	

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

<i>wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;</i>	Die zich met name manifesteert in de ministersvleugel, waar nog veel van het oorspronkelijke interieur aanwezig is.
<i>als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie;</i>	De monumentale kunst in het gebouw is sterk gerelateerd aan de functie van Ministerie van Landbouw en de oorspronkelijke functie als gebouw van de luchtmachtstaf.

V Zeldzaamheid

belang van het object/complex wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht; Na de sloop van het voormalige ministerie van OK en W is dit het enige voorbeeld van een als zodanig ontworpen ministeriegebouw uit de wederopbouwperiode.

Roerende objecten van belang voor het gebouw en zijn waarde In de Ministersvleugel: meubels die door Friedhoff zelf ontworpen zijn. Tafel met intrarsia van Nel Bouwhuys Klaassen, kroonluchters van fa. Indoor, Amsterdam.

Onderdelen zonder monumentale waarde:

- Exterieur De aanbouw uit de periode 2006-2012.

KENNIS: FEITEN

Oorspronkelijke functie(s) Bestuurs-, rechts- en overheidsgebouwen

Typologie

Huidige functie (met jaartal) Ministerie (2012)

Naam object Ministerie van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening (nu Ministerie van Economische Zaken)

Stijl/stroming Traditionalisme

Bouwtijd (ook de planfase) 1952-1962

Architect(en)/ontwerper(s) Friedhoff, G.

Uitvoerder (aannemer e.d.) N.V. Nederlandsche Aanneming Mij (NAM)

Opdrachtgever Rijksgebouwendienst

Exterieur Het ministerie bestaat uit vier evenwijdig geplaatste rechthoekige bouwdelen loodrecht op de Prins Clauslaan, verbonden door lagere tussenleden. Hierdoor heeft het gebouw drie binnenplaatsen, verbonden door een binnenstraat die door een viertal poorten voert. Het bouwdeel aan de Bezuidenhoutseweg, waar zich de representatieve vertrekken bevinden, heeft negen bouwlagen, de drie andere zeven. De sobere gevels worden gedomineerd door de repetitie van eenvormige ramen.

De hoofdvleugels evenwijdig aan de ministersvleugel zijn achtereenvolgens Eendracht, Volharding en Vertrouwen genoemd. Zij waren ik voorzien van een bijpassend gedicht van Adriaan Roland-Holst en een bronzen beeldhouwwerk boven de entree's. De gevels van de drie zuidelijke hoofdvleugels aan de Prins Clauslaan bevatten de hoofdingangen.

gebouw, constructietechniek Door middel van bijzondere metselverbanden, speklagen, een plint van natuursteen en afwisselend lagen gele en rode baksteen in de tussenleden is de nodige variëteit in de gevels gerealiseerd. De hemelwaterafvoeren zijn in het gevelvlak opgenomen. De ministersvleugel aan de Bezuidenhoutseweg is voorzien van een terugliggende dakopbouw met een flauw hellend koperen dak. De drie lagere hoofdbouwdelen zijn afgedekt met eveneens flauw hellende daken; de tussenleden hebben weer een terugliggende dakopbouw met flauw hellend dak.

<i>Interieur (indeling)</i>	Omdat de definitieve bewoners van het gebouw in de ontwerpfase nog niet bekend waren, werd gestreefd naar een flexibel kantoorgebouw. Gecombineerd met de grote ruimtebehoefte bij de overheid heeft dit geleid tot voornamelijk kantoorvertrekken aan weerszijden van een middengang. In de kelders was ruimte voor de rijwielstalling, berging en zwaar archief. Op de bel-etage van de ministersvleugel bevinden zich de kamers van de departementsleiding en de “Blauwe Zaal”, de vergaderzaal voor de departementsleiding. Op de bovenverdieping bevindt zich de grote dubbelhoge kantine. Om verdwalen te voorkomen zijn de hallen van de hoofdtrappenhuizen voorzien van respectievelijk sgraffito's, mozaïeken en muurschilderingen, in totaal 18 kunstwerken. De meeste kunstwerken zijn geïnspireerd op de mythologie. De beeldende kunst is gebruikt ter verfraaiing van het gebouw, maar ook als oriëntatiemiddel in de eenvormigheid van het interieur en om de functies van het gebouw uit te beelden.
<i>interieur, techniek en materialen</i>	De architect heeft met eenvoudig materiaal (m.n. beton en hout) veel schoonheid weten te bereiken, waarbij het er ‘duurder’ uitziet dan het in feite was. De vloeren van de trappenhuizen zijn betegeld met leisteen. In de representatieve ministersgang heeft de natuurstenen vloer klassieke geometrische vormen.
<i>Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang</i>	Het ministerie is gelegen aan de Prins Clauslaan (voorheen Eerste Van den Boschstraat) ten noorden van het Centraal Station en wordt daarvan gescheiden door de A12 (Utrechtse Baan). Aan de overzijde van de A12 bevinden zich het Ministerie van Buitenlandse Zaken, het Nationaal Archief en de Koninklijke Bibliotheek. Het gebouwencomplex wordt aan de westzijde begrensd door de Bezuidenhoutseweg, aan de noordzijde door de een niet-openbare dienststraat tussen de Bezuidenhoutseweg en de Theresiastraat en aan de oostzijde door de Theresiastraat. De gehele opzet is authentiek. Het ministerie ligt niet in een rijksbeschermd stads/dorpsgezicht
<i>Archeologische relevantie ondergrond</i>	Het gebouwencomplex ligt voor zover bekend niet op een terrein van archeologische waarde.
Toegepaste materialen	
<i>gebouw, constructietechniek</i>	Het gebouw heeft een betonskelet, met gevels van platvol gevoegd metselwerk van hoofdzakelijk rode en gele baksteen in Noors verband. De ministeriële vleugel aan de noordwestzijde is verrijkt met horizontale banden van natuursteen. De kappen zijn grotendeels opgebouwd uit betonplaten. Enkele delen hebben een houten kapconstructie. De daken zijn deels (de ministersvleugel geheel) bedekt met koper, de meeste echter met bitumen. Het gebouw kent twee vensterconstructies. De ene met een prefab betonnen kozijn en een stalen tuimelraam, de ander met een terugliggende stalen vassing, met daarbinnen een houten kozijn en een stalen tuimelraam. De verticale vensterstroken boven de ingangen aan de Prins Clauslaan hebben montants van grindbeton. De onderdoorgang in de ministersvleugel wordt gevormd door betonnen kolommen met kapitelen in musschelkalk, naar ontwerp van de kunstenaar A. Roth. De andere poorten zijn voorzien van stalen kolommen.

Kunstwerken/orgels/gedenktekens/meubels die bestanddeel zijn:

---

nr. 1

Materiaal/techniek	Beeldengroep in brons
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Oranjerie (voorheen eerste binnenplaats)
Kunstenaar	F. Carasso
Voorstelling	'De Vreugde', voorgesteld door drie dansende vrouwenfiguren

---

nr. 2

Materiaal/techniek	18 glas in loodramen
Locatie (in/aan het beschermde monument)	In trappenhuis ministervleugel
Kunstenaar	Karla Wenkebach
Voorstelling	Aan zijde Bezuidenhoutseweg: Landbouw, visserij en veeteelt

---

De linkergroep stelt de visserij voor. Boven; drogende visnetten opstokken, met drijvers aan de randen van het riet, midden; vissersboten in de haven, met kantjes aan boord. Onder; levende vissen met visnet

De middelste groep stelt de landbouw voor. Boven; de elementen, zon, maan en sterren. Midden; graanveld met twee rijen schelven. Onder; landbouwschuur met gereedschap

De rechtergroep stelt de veeteelt voor. Boven; jonge schapen voor damhek. Midden: Twee koeien op stal met drinkbak. Onder; pluimvee in ren met nest en eieren.

Aan zijde Prins Clauslaan: Verschillende takken van economie die agrarische producten verwerken

Bovenste rij: Verwerking akkerbouwproducten. V.l.n.r. Kristalmengapparaat (Gist en Spiritusfabriek Delft), Beweegbare elleboog koffievulmachine (Van Nelle, Rotterdam) en distilleerkuip (Lucas Bols), Amsterdam.

Middelste rij: Wetenschap en cultuurtechniek. V.l.n.r. microscopisch laboratoriumonderzoek, herverkaveling en insectenbestrijding.

Onderste rij: Handel en economie. V.l.n.r. bokkingrokerij, klok groenteveiling en bakoven in broodfabriek

Datering	1955

Nr. 3

Materiaal/techniek	2 bronzen plastieken
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Op balustrade trap ministersvleugel
Kunstenaar	Bram Roth
Voorstelling	Zittende vrouwenfiguren met elk twee kinderen
Datering	1960

Nr. 4	
Materiaal/techniek	Mozaïek, sgraffito, muurschildering
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Trappenhuis vleugels Eendracht, Volharding en vertrouwen
Kunstenaar	diversen
Voorstelling	Eendracht: Sgraffito's : begane grond: Jan Groenestein (Almacht en zijn schepping), 1e verdieping, D. Zwier (Water waaruit al het leven ontstaat). 2e verdieping H. Bayens (Vruchtbare aarde), 3e verdieping J.G. Goeting (Menselijke arbeid) 4e verdieping Paul Kromjong (Regen), 5e verdieping W. Malin (Lucht zon en licht) Volharding: Mozaïeken: Begane grond: J. Bouhuys, Hemelwagen Apollo als symbool luchtvaart. 1e verdieping Frans Vollmer; Nachtvlucht. Sterrenbeeld maagd met palmboom en naaldbomen, drie volges, wolken en andere natuurverschijnselen. 2e verdieping; Kees Andrea. Icarus, 3e verdieping J. Voskuyl, innerlijke kracht waarmee mens volmaaktheid nastreeft, 4e verdieping, H.J.L. Schoonbrood, combinatie Icarus, Phoenix en moderne (militaire) vliegtuigen vliegend naar het licht, als symbool vooruitgang luchtvaart. 5e verdieping Lex Horn, symbolisch weergave luchtmachtbasis Vertrouwen Muurschilderingen: Begane grond, kwatrijn Vertrouwen van A. Ronald Holst, G. Hordijk, vernietiging van het leven op aarde, tenzij de mens zijn technische verworvenheden ten goede richt, 1e verdieping, H. Koolen, links: mens bestudeert luchtruim met alles daarin, rechts: verbinding en bescherming alle naties door luchtmacht, 2e verdieping, Chris de Moor, streven van de mens om als vogel te vliegen, 3e verdieping, Nicolaas Wijnberg, luchtvaart, pastorele, antieke droom, legende en moderne tijd, 4e verdieping: Marinus van der Neut, geschiedenis van de luchtvaart, 5e verdieping, Hans van Norden, Icarus naast resultaten eeuwen wetenschappelijk en technisch zoeken.
Datering	Ca. 1960

Nr. 5	
Materiaal/techniek	Plafondschildering
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Kamer secretaris-generaal
Kunstenaar	M.C. Escher
Voorstelling	Metamorfose vogels/vissen
Datering	Ca. 1960

Nr. 6	
Materiaal/techniek	Marmermozaïek
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Deuromlijsting ministeriële vergaderzaal
Kunstenaar	Nerl Bouhuys-Klaassen
Voorstelling	Geometrische vormen
Datering	Ca. 1960

Nr. 7	
Materiaal/techniek	Sgraffito
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Recreatiezaal (voorheen grote kantine)
Kunstenaar	Jan Groenestein
Voorstelling	Vogels en vissen
Datering	1960

Nr. 8	
Materiaal/techniek	Twee wandschilderingen
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Voorhal recreatiezaal
Kunstenaar	Nel Bouhuys-Klaassen en Marinus van der Neut

Nr. 9	
Materiaal/techniek	Twee bronzen beelden
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Boven ingangen Prins Clauslaan
Kunstenaar	K. van Rood Limpers, H. Reicher
Voorstelling	Ingang vleugel Volharding: K. van Rood-Limpers, Vrouwelijk naakt in vrij luchtruim waar zij planeten, maan en zon passeert. Ingang vleugel Eendracht: H. Reicher, Ceres. Draagt tak met vruchten en staat op een vis.
Datering	Ca 1960

Groen erfgoed: aanleg/beplanting	n.v.t.

Geschiedenis	Vanaf 1952 werkten Friedhoff en zijn vaste assistent Mart Bolten aan het plan voor een nieuw rijkskantorengedebouw op deze plek. De overheid kreeg er veel taken bij en had veel nieuwe ruimte nodig. Dit gebouw moest hieraan een belangrijke bijdrage leveren. In totaal moest er 15.000 vierkante meter ruimte komen voor ca. 1300 ambtenaren. De mede door Friedhoff in 1953 tot stand gekomen percentageregeling beeldende kunst, maakte het mogelijk om een dertigtal kunstenaars te betrekken bij de verfraaiing van het complex. De bouw startte in 1954. Het gebouw is in twee fasen opgeleverd. In 1957 betrokken de luchtmachtstaf en het Ministerie van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening de als eerste gereedgekomen gedeelten, waarbij de twee meest zuidelijke vleugels werden gebruikt door de luchtmachtstaf. Naast de vleugel aan de Theresiastraat was een officierskantine gebouwd, die bij de laatste verbouwing door de nieuwbouw is ingesloten. De pas later geheel nieuw ontworpen vleugel aan de Bezuidenhoutseweg is door Friedhoff als particulier architect gebouwd, na zijn pensionering in 1957. Deze ministervleugel vormde het sluitstuk van het bouwproject en werd opgeleverd in 1962. Sinds het vertrek van de luchtmachtstaf in 1982 is het gebouw in zijn geheel door Landbouw gebruikt.

<i>Relevante wijzigingen</i>	Na het vertrek van de luchtmachtstaf vond tussen 1982 en 1994 een herinrichting plaats. Daarbij zijn verlaagde plafonds aangebracht in de meeste traphallen en in de kantoorgangen en –vertrekken. Tegelijkertijd heeft men geschilderd, vloerbedekking gelegd in de kantoorgangen en nieuwe (tocht) deuren geplaatst in de gangen, met uitzondering van de ministersgang. De vleugel aan de zijde van de dienststraat tussen de drie achterste hoofdvleugels is tussen 1982 en 1994 vervangen door nieuwbouw van vijf verdiepingen Het gebouw heeft daarna tussen 2006 en 2012 een grootschalige verbouwing en uitbreiding ondergaan door Dam & Partners Architecten met behoud van de historische waarde van het gebouw en de vele geïntegreerde kunst. Naast een omvangrijke renovatie waren er een aantal belangrijke architectonische ingrepen. Twee vleugels zijn gesloopt en vervangen door een nieuwe glazen orangerie die over het oude officiersrestaurant is gebouwd. Deze huisvest tevens een flexibel te gebruiken vergadercentrum met auditorium. Daarnaast is aan de zuidzijde een glazen traverse langs het gebouw geplaatst die de verticale knooppunten met elkaar verbindt. Ook is hier de bel-etage naar de Prins Clauslaan en de binnenplaats opengebroken en van doorlopende glaswanden voorzien om de entree van het gebouwencomplex een transparanter karakter te geven. Onder de eerste binnenplaats achter de ministersvleugel is een parkeergarage gebouwd. De tweede binnenplaats is getransformeerd in een binnentuin.
<i>Bezocht</i>	G.W. Eshuis/S. Vermaat (21 augustus 2012)

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

Nr. 1	Redengevende omschrijving gemeente Den Haag bij aanwijzing als gemeentelijk monument
Nr. 2	Heijenbrok, J.H.; Steenmeijer, G.H.P Bouwhistorische opname: Kernministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij Bezuidenhoutseweg 73 's-Gravenhage, 2001
Nr. 3	Iconografie van een ministerie, Kamphuis Mariëtte; Markerink, Cary; Baeten, Jean-Paul; Smeets, Gabriel, Den Haag, 1999
Nr. 4	De perfecte samenhang tussen architectuur en beeldende kunst, In: Smaak 8 (2008), pag. 15-17
<i>Al gebruikte bronnen</i>	1 t/m 3.
<i>Interviews bewoners, gebruikers</i>	Dhr. Th. Vossen (Senior Projectleider Dienst Bedrijfsvoering Ministerie ELI)

Monument

Groningen Crematorium

Register

Provincie	Groningen
Gemeente	Groningen
Plaats	Groningen
Straat/huisnummer	Crematoriumlaan 6
Postcode	9747AM
Aanduiding of korte omschrijving	Groningen D 4624
Complexonderdeel van complex [naam of complexnummer]	Crematorium met columbarium en tuinaanleg.

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/ beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);</i>	Het crematorium is het eerste dat na invoering van de Wet op Lijkbezorging (1955) werd gebouwd. Het was tevens het eerste in Noord Nederland.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);</i>	Het Groninger crematorium is het derde in Nederland en van belang als voorbeeld van de vroege ontwikkeling van dit soort gebouwen, waarbij gezocht wordt naar een vorm die voldoet uit een oogpunt van architectuur, functionaliteit.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;</i>	Het complex is van belang omdat het behoort tot de drie eerste crematoria in Nederland (na Driehuis in 1913 en Dieren in 1954). Het is een gebouwtype waar nog weinig ervaring mee is opgedaan en waarbij gezocht wordt naar een nieuwe vormtaal die hoge eisen stelt aan functionaliteit en tegelijk een passende, rustige omgeving moet bieden voor nabestaanden en belangstellende.
<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	Wegerif – lange tijd secretaris van de Vereniging voor Facultatieve Lijkverbranding - had eerder de Haagse begraafplaats en urnentuin Nieuw Eykenduinen ontworpen. Het totaalontwerp voor het Groninger crematorium was een logische vervolgoopdracht.
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	Voor de architect was de bouw van een crematorium een opdracht waarin ethiek en esthetiek samengingen. Vandaar de grote zorg die is besteed aan vormgeving, maar ook aan functionaliteit en logistiek. In het ontwerp wordt de ruimtelijke ervaring van de bezoeker als uitgangspunt genomen door de nadruk te leggen op architectonische elementen die rust geven en door confronterende elementen, zoals de schoorsteen en de ovenruimte, op de achtergrond te plaatsen. Een bijzonder architectonisch element is de molenwielindeling van de witte vierkante puien in de galerij. Het ontstane, sterk horizontale ritme is bepalend voor het aanzicht van het crematorium en ontrekt de aandacht van de verticale schoorsteen op de achtergrond.
<i>wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst;</i>	Van belang is de consequente toepassing van antracietgrijze leisteen voor de vloerafwerking, ook in het columbarium.
<i>wegens de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur(onderdelen).</i>	Interieur en exterieur vertonen een nauwe samenhang. De verschillende functies – ingang, gang aan de vijverzijde, aula, ovengebouw en uitgang zijn functioneel gegroepeerde, duidelijk herkenbare bouwdelen.

III Situationele en ensemblewaarde

<i>betekenis van het object als essentieel (cultuurhistorisch, functioneel en/of architectuurhistorisch en visueel) onderdeel van een complex;</i>	De beeldbepalende betekenis van het complex voor zijn ruimere omgeving - de begraafplaats ten noorden en oosten van het terrein en de directe stedelijke omgeving - is gering.
<i>a. bijzondere betekenis van het complex wegens de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing in relatie tot de onderlinge historisch-ruimtelijke context en in relatie tot de daarbij behorende groenvoorzieningen, wegen, wateren, bodemgesteldheid en/of archeologie;</i>	De relatie van het gebouw, met name de brede, lage horizontale voorgevel, met de groenaanleg en vijverpartij is van hoge kwaliteit. De relatie van het gebouw met de rest van het terrein is van minder belang. De strooi- en urnenvelden zijn in de loop der jaren in gebruik genomen en gewijzigd.

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur; Het crematorium is onderdeel van een groter geheel dat oorspronkelijk een hoofdgebouw, een columbarium, een dienstgebouw, een strooiakker en twee dienstwoningen omvatte. Het architectonische karakter van het gebouw is tot op heden gehandhaafd gebleven, maar heeft als gevolg van het groeiende aantal crematies en de modernisering op het gebied van afscheidbeleving aan de achterzijde enkele uitbreidingen ondergaan.

Het crematorium is in 1968 aan de noordoostzijde door Oom & Kuipers (Groningen) met een condoleantievertrek, een wachtruimte voor belangstellenden, een tweede aula en nieuwe achter- en zijingangen uitgebreid. In 1972 werd door Oom & Kuipers een derde oven bijgeplaatst en werd de schoorsteen met een extra rookkanaal verbreed. Ten noorden van de schoorstenen werd een aanbouw met werkruimte en cv-installatie gebouwd, waarbij de bouwmaterialen van de verplaatste achtergevel werden hergebruikt. De condoleanceruimte is in 1983 vergroot door J.J. Brederode. De laatste uitbreiding heeft plaatsgevonden in 1995 toen de Architecten Cie. uit Ede de publieksruimten heeft vergroot. De meeste uitbreidingen zijn gerealiseerd in de stijl van het bestaande gebouw. De oude schoorsteen is niet meer in gebruik en er zijn twee nieuwe ovens en twee lagere schoorstenen geplaatst die voldoen aan de huidige verbrandingseisen. In het buitengebied zijn een gedenkmuur en een urnentuin aan de ruimtelijke structuur toegevoegd. Het columbarium is met de uitbreidingen van het gebouw ook steeds vergroot: in 1968 door Oom & Kuipers en in 1971 door Wijn & Dekker door middel van betonnen nis-elementen. Geen van deze latere uitbreidingen heeft geleid tot een verminderde gaafheid van het oorspronkelijke complex.

wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid; In constructief en materieel opzicht hebben geen ingrijpende wijzigingen plaatsgevonden.

als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie; De huidige functie is de oorspronkelijke en die is, ook met de latere uitbreidingen, nog uitstekend herkenbaar.

(van specifiek het complex) wegens de gaafheid en herkenbaarheid van het gehele ensemble van samenstellende onderdelen (hoofd- en bijgebouwen, hekwerken, tuinaanleg e.d.); Van belang zijn tenminste de entreehekken met hekpijlers, het crematoriumgebouw en de groenaanleg met vijverpartij daarvoor en het oudste deel van het columbarium.

in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke, dorpse of landschappelijke omgeving. Het crematorium is ontstaan op een van de begraafplaats Selwerderhof afgescheiden terrein. Er is sprake van een historisch-functionele, maar niet van een bewuste beoogde visuele relatie tussen beide terreinen.

V Zeldzaamheid

belang van het object/complex wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht; Het Groninger crematorium is het derde in Nederland en van belang als voorbeeld van de vroege ontwikkeling van dit soort gebouwen, waarbij gezocht wordt naar een vorm die voldoet uit een oogpunt van architectuur, functionaliteit (intensief gebruik/scheiding van groepen met zo weinig mogelijk personeel) en ethiek (een waardige omgeving om afscheid te nemen van dierbaren).

Onderdelen zonder monumentale waarde:

- Exterieur De uitbreidingen uit 1968, 1971, 1972, 1983 en 1995 (zie IV,1)

KENNIS: FEITEN

Oorspronkelijke functie(s),
bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr)
op grond van een thesaurus,
overeenkomend met
registeromschrijving

Uitvaartcentra en begraafplaatsen, crematorium.
Crematorium in landschappelijke aanleg met waterpartij.

Typologie

Huidige functie (met jaartal) Crematorium, 2012.

Naam object Yarden Crematorium Groningen

Stijl/stroming Nieuwe Zakelijkheid

Bouwtijd (ook de planfase) 1959-1960

Architect(en)/ontwerper(s) A.H. (Henk) Wegerif

Opdrachtgever Crematoriumvereniging Nederland

Interieur (indeling)

De plattegrond is symmetrisch van opzet; de galerij, tegelijk foyer, verbindt de verschillende ruimten met elkaar. Centraal achter de galerij is de aula geplaatst en daarachter de ovenruimte. Op het oostelijk uiteinde van de galerij sluiten kantoorruimtes aan, op het westelijk condoleanceruimtes. Ter weerszijden van de aula en de ovenruimte zijn later uitbreidingen gerealiseerd (een tweede aula en condoleance- en publieksruimtes).

Het besef dat de beleving van de bezoeker een belangrijke factor moest zijn in het ontwerp nam geleidelijk aan toe. In het Groninger crematorium werd voor het eerst de kist via de zijkant van het gebouw binnen gebracht, zodat zij buiten de tegenwoordigheid van de familie op het podium kon worden geplaatst. Ook werd gekozen voor een horizontale afvoer van de kist, in plaats van een verticale, met als de doel associaties met het graf te minimaliseren.

Stedenbouwkundige ligging, situering
(incl. aanduiding windstreek), omgeving
van belang

Het crematorium ligt aan de noordrand van de stad Groningen, ten zuidwesten van begraafplaats 'De Selwerderhof' (stedenbouwkundig uitbreidingplan van 1939). De grond (ca. 2 hectare) was oorspronkelijk bestemd voor de uitbreiding van de begraafplaats maar werd in 1958 ter beschikking gesteld voor de bouw van een crematorium met eigen ingang.

Archeologische relevantie ondergrond
(zie Archis, Kich, gemeentearcheoloog
of...)

Het gehele terrein van de Selwerderhof is in de jaren voor en tijdens WOII opgehoogd. Wat daar zou kunnen liggen is netjes bewaard gebleven. De kans op archeologische resten is in deze zone wel hoog. Zekerheid is er niet.

Toegepaste materialen

gebouw, constructietechniek Baksteen, beton

Interieur/afwerking

Het gebruik van bijzondere natuursteensoorten (bv. wit marmeren platen op de wanden en antracietgrijze leistenen vloerplaten) dragen bij aan de rustige sfeer die het interieur uitstraalt. Zwart marmeren bekleding van de sprekerstoel en het podium in de aula.

Kunstwerken/orgels/ gedenktekens/meubels die bestanddeel zijn:	Bronzen plastiek (2x) Marmermozaïek Glas appliqué (4x)

nr. 1

Materiaal/techniek	Bronzen plastiek
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Centraal op het dak, aan de vijverzijde.
Kunstenaar	José Pirkner
Voorstelling	?
Datering	1962
Afmetingen	HxB: ca. 3 x 1 meter

nr. 2

Materiaal/techniek	Bronzen plastiek
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Bij de toegangsweg
Kunstenaar	Anne Dekking-van Haeften
Voorstelling	Zielevogel krijgt de vrijheid
Datering	1962
Afmetingen	HxB: ca. 1,5 x 3 meter

Nr. 3

Materiaal/techniek	Marmer mozaïek
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Ovenruimte
Kunstenaar	Marijcke visser
Voorstelling	De vuurvogel, (Vogel Phoenix)
Datering	Ca. 1960
Afmetingen	HxB: ca 120 x 80 cm.

Nr. 4

Materiaal/techniek	Glas appliqué
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Twee ramen met glasappliqué bovenin de zijwanden achterin de aula.
Kunstenaar	?
Voorstelling	?
Datering	Ca. 1960
Afmetingen	HxB: ca. 2 x 1 meter

Nr. 5	
Materiaal/techniek	Glas appliqué
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Grote koffiekamer
Kunstenaar	?
Voorstelling	?
Datering	Ca. 1960
Afmetingen	HxB: ca. 4 x 0,6 meter

Nr. 6	
Materiaal/techniek	Glas appliqué
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Kantoor
Kunstenaar	H.d.H.
Voorstelling	?
Datering	Ca. 1960
Afmetingen	HxB: ca. 1 x 4 meter

Groen erfgoed: aanleg/beplanting	De groenaanleg maakt deel uit van het ontwerp van Wegerif. Met name de aanleg van het terrein met de smal toelopende vijver, zichtbaar vanuit de gang/foyer, is van belang voor de ruimtelijke vormgeving.

Geschiedenis	Het Crematorium Groningen is na Westerveld (1913) en Dieren (1954) het derde in Nederland en het eerste dat sinds de Wet op de Lijkbezorging van 1955 in legaliteit werd gebouwd. Het stond aan de wieg van een groot aantal crematoria dat nadien in ons land gebouwd is. Momenteel zijn er in Nederland ca. 70 crematoria en worden er mensen gecremeerd dan begraven. In 1913 bouwde de Koninklijke Vereniging voor Facultatieve Crematie het eerste crematorium in Nederland. Deze Vereniging werd in 1874 onder de naam "Vereniging tot invoering der Lijkenverbranding in Nederland" opgericht om cremeren in Nederland mogelijk te maken. Vóór de wijziging op de Begrafeniswet van 1869 werd 'lijkverbranding' niet toegestaan en als illegaal beschouwd. Sancties ontbraken echter en crematie werd om die reden gedoogd. In 1955 is het cremeren gelegaliseerd. In 2003 werden er voor het eerst meer mensen gecremeerd dan begraven in Nederland. Opdrachtgever van Crematorium Groningen was de 'Crematoriumvereniging Nederland', een nieuwe vereniging die in 1958 was opgericht en 'het oprichten, instandhouden en exploiteren van crematoria in Nederland' ten doel had. Het eerste bestuur van deze vereniging werd samengesteld uit bestuursleden van de twee reeds bestaande crematoriumverenigingen: de 'Vereniging voor Facultatieve Crematie' (Den Haag) en de 'Vereniging voor Crematie A.V.V.L.' (Amsterdam). De bouw van Crematorium Groningen was de eerste opdracht van de nieuwe vereniging.

Bezocht	A. de Vries, 29 november 2012

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

Nr. 1	A.H. Wegerif, De bouw van crematoria ..., Bouw 11(1956) p. 707-710.
Nr. 2	A.H. Wegerif, Ontwerp voor een crematorium te Groningen, Bouw 15(1960) p. 564-565
Nr. 3	P. Klein en W. Kliphuis, Van bouwen en wonen: Henk Wegerif ..., Apeldoorn, 1997.
Nr. 4	Marieke van der Heide, Redengevende omschrijving gemeentelijk monument Crematoriumlaan 6 (dd. 27 juli 2012). Delen hieruit overgenomen.

Monument

Hengelo Stadhuis met vrijstaande klokkentoren en bijgebouw en kunstwerk

Register

<i>Identificatienummer Basisregistratie</i>	Dit nummer dient eenmalig aan het monumentnummer gekoppeld te worden; doet registratie op grond van BAG formulier (=dicoblad)
<i>Provincie</i>	Overijssel
<i>Gemeente</i>	Hengelo
<i>Plaats</i>	Hengelo
<i>Straat/huisnummer</i>	Burgemeester Jansenplein 1
<i>Postcode</i>	7551 EC Hengelo
<i>Aanduiding of korte omschrijving</i>	Stadhuis met vrijstaande klokkentoren, bijgebouw en kunstwerk
<i>Complexonderdeel van complex [naam of complexnummer]</i>	-

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);</i>	Vanwege het nieuwe, sterke elan dat het gemeentebestuur na de Tweede Wereldoorlog aan Hengelo wilde geven, zodat Hengelo kon doorgroeien van dorp naar stad
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling;</i>	Het stadhuis is een van de drie belangrijkste gebouwen die na de oorlog in Hengelo samen met nieuwe pleinen (commercie, religie en bestuur) de kern van het centrum gingen vormen: het station, de Lambertuskerk en het stadhuis.
<i>wegens bijzondere herinneringswaarde.</i>	Als symbool van de nieuwe start die de Hengelose gemeenschap na de Tweede Wereldoorlog maakte en de herinnering aan het recente verleden

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;</i>	Vanwege de vertaling van een traditioneel programma (stadhuis) tot een modern vormgegeven gemeentehuis, waarin behalve verwijzingen naar architectuur in Stockholm en Florence zijn opgenomen, ook veel regionale symboliek is verwerkt en plaats is gemaakt voor herinneringen aan de verschrikkingen van de oorlog
<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	Als representatief voorbeeld uit het oeuvre van architectenbureau Berghoef & Klarenbeek
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	Het gebouw heeft een heldere opzet, zowel in ruimtelijk als functioneel opzicht. Het architectonisch ontwerp is van hoog niveau, het gebouw heeft een ingetogen maar monumentale uitstraling. Zowel aan de afwerking van interieur (met name de representatieve ruimten en de hal) als exterieur heeft ir. J.F. Berghoef bijzondere aandacht besteed. Ook de klokkentoren, het bijgebouw en het kunstwerk hebben een heel eigen kenmerken en kwaliteiten.
<i>wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst;</i>	Blijkend uit de architectonische detaillering, het materiaalgebruik en de speelse en creatieve toepassing daarvan en de royale aanwezigheid van monumentale, toegepaste kunst

III Situationele en ensemblewaarde

<i>a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving;</i>	Het stadhuis is beeldbepalend gelegen op het marktplein. Alle zijden van het stadhuis, incl de plaats van de klokkentoren en het bijgebouw, hebben een eigen karakteristieke vormgeving en (ruimtelijke) betekenis

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

<i>wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;</i>	Het exterieur van het stadhuis en de behorende onderdelen is nagenoeg gaaf (met uitzondering van de nieuwe entree van het stadhuis op de beganegrond), het interieur van het stadhuis is op onderdelen gewijzigd, de hal en de representatieve vertrekken op de bel-etage en de eerste verdieping zijn nagenoeg gaaf.
<i>als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie;</i>	Het gebouw is nog altijd in gebruik als stadhuis.
<i>Receptiegeschiedenis, prijzen e.d.</i>	Het stadhuis werd in 2007 aangewezen als gemeentelijk monument.

KENNIS: FEITENVERZAMELING

Oorspronkelijke functie(s)	Stadhuis
Typologie	Stadhuis
Huidige functie (met jaartal)	Stadhuis (2012)
Naam object	Stadhuis Hengelo
Stijl/stroming	Traditionalisme
Bouwtijd (ook de planfase)	1946: opdracht ontwerp stadhuis aan ir. J.F. Berghoef (raadsbesluit 27-8-1946) 1948: voorlopig ontwerp gereed 1958: start bouw (2 september 1958) 1963: officiële opening (3 september 1963) 1965: plaatsing kunstwerk van E. Pieter de Monchy voor het stadhuis 2011: renovatie door architect Camiel Berns, i.s.m. HVE Architecten
Architect(en)/ontwerper(s)	Ontwerper: Prof. Ir. J.F. Berghoef Medewerker: Ir. J.F. Hondius Medewerkster voor meubilair en stoffering: Mevr. K.G. Eilders Uitvoering: tot oudjaar 1962: Architectenbureau Berghoef & Klarenbeek. Na Nieuwjaar 1963: Architecten- en Ingenieursbureau Berghoef, Hondius & Lamers, Aalsmeer
Uitvoerder (aannemer e.d.)	Aannemersbedrijf v/h Gebr. Thomasson N.V., Hengelo (betonwerk kelder) Firma G. Ribberink, Hengelo (bovenbouw en afbouw)
Opdrachtgever	Gemeentebestuur Hengelo

Exterieur

Stadhuis

Het gebouw heeft een vrijwel rechthoekige plattegrond, is vier bouwlagen hoog. Aan de linkerkant een trap die naar de representatieve entree op de bel-etage leidt. Onder de trap op de begane grond een nieuwe entree voor algemeen gebruik. Alle gevels hebben een eigen karakteristieke vormgeving, detaillering en betekenis.

Aan de voorzijde van het stadhuis een verhoogde stoep (bestrating met kinderkopjes), toegankelijk middels vier treden en gemarkeerd door een vlaggenmast. Rechts een royale uitbouw met onderdoorgang. Aan de achterzijde een luchtbrug naar de klokkentoren.

Klokkentoren

Aan de linkerkant van het stadhuis staat de klokkentoren, iets naar achteren geplaatst, met onderdoorgang en verbonden met een luchtbrug met het stadhuis.

Bijgebouw ('dagwinkel')

Rechts naast het stadhuis staat het bijgebouw op plint, een bouwlaag hoog en overkapt door een zadeldak (gesmoorde pannen). De gevels zijn opgebouwd in vakwerk, met velden van afwisselend baksteen en vensters. Aan de achterzijde een erker. Het bijgebouw vormde de (symbolische) overgang van het stadse naoorlogse Hengelo naar het dorpse, kleinschaliger buitengebied.

Kunstwerk

Voor het stadhuis staat het vrijstaande bronzen kunstwerk van E. Pieter de Monchy uit 1965, ter herinnering aan de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog. Het is een ronde vijver, met centraal een kunstwerk bestaande uit twee handen van die een vogel vrijlaten. In de bodem van de vijver is een urn met as van een onbekend gebleven slachtoffer van een concentratiekamp begraven.

---

gebouw, constructietechniek

Stadhuis

Het stadhuis is op staal gefundeerd en de kelders zijn uitgevoerd in gewapend beton.

De kern van het stadhuis bestaat uit een betonskelet, de vloeren uit geprefabriceerde betonbalken en vloerplaten.

Buitenmuren opgemetseld uit oranje-grijze Brabantse steen. De kolommen in de voorgevel, de lateibekledingen en de vensterdorpels in muschelkalksteen.

De daken werden oorspronkelijk afgedekt in Alcufool, een dakleer dat bedekt was met een koperpletlaag. Goten en afvoerpijpen werden uitgevoerd in koperplaat.

In 2011 is tijdens de renovatie de dakbedekking vervangen door EPDM met geïntegreerde zonnepanelen. Stoeptreden en treden zijn uitgevoerd in graniet. Treden en randen zijn massieve platen, de bordessen zijn belegd met kleine keitjes en de bestrating is uitgevoerd in grotere keien (waaierverband).

Buitenkozijnen oorspronkelijk uitgevoerd in doussie (tropisch houtsoort), onbehandeld.

Vensters en buitendeuren oorspronkelijk van aluminium, beglaasd met dubbel glas.

Balkon, bordes en buitentraphekken: gegoten brons.

Klokkentoren

Massief gemetseld, bestaande uit twee schachten. Buitenmuren zijn 77 cm dik en de binnenmuren 33 cm. Tussen de binnen- en buitenmuur bevinden zich de trappen.

Op enkele plaatsen gewapend betonnen ringankers ingegoten ter versterking van de toren.

De lantaarn van de klokkentoren is opgebouwd uit een gewapend betonnen skelet dat ommetseld werd. De klokkenstoel rust op de hoekpunten van de binnenmuur, en werd in staal geconstrueerd. De trans van de toren met balustrades en de wijzerplaten zijn in hardhout (doussie) uitgevoerd.

Het dak en enkele onderdelen afgewerkt met koperplaat.

Bijgebouw (dagwinkel)

Rode baksteen, houten eiken delen, gesmoorde pannen, gevels op plint.

Interieur (indeling)

Stadhuis

Het stadhuis is gebouwd rondom een royale centrale binnenplaats, die als hal alle omringende ruimten verbindt en in totaal drie verdiepingen hoog is. De indrukwekkende hal wordt aangelicht door de vensters van de dakopbouw. Via een brede buitentrapp wordt deze op de eerste verdieping of bel-etage gelegen hal bereikt. Intern zijn er diverse andere routes. In de hal een royale binnentrap, waarvan een deel als podium kan fungeren. Diverse binnenbalkons.

Op de beganegrond bevinden zich van oudsher kantoren voor diverse diensten. Deze bouwlaag is in de loop der jaren gemoderniseerd.

Op de bel-etage eveneens kantoorruimten, op de tweede verdieping representatieve ruimten als de burgemeesterskamer, de kamers voor het college van burgemeester en wethouders, vergaderzalen en de trouwzaal. Aan de voorzijde: de raadzaal en de burgerzaal.

Op de derde verdieping bevinden zich wederom kantoorruimten.

In het stadhuis bevinden zich twee trappenhuizen en twee liften.

Het stadhuis is geheel onderkelderd.

Klokkentoren

Trappen

Bijgebouw

Eenvoudige indeling.

---

interieur, techniek en materialen

Stadhuis

Wanden van hal en gaanderijen: schoon metselwerk met helderrood genuanceerde baksteen, voegwerk 'wit en ruig'.

Vloeren van hal en hoofdgalerij: marmer (Comblanchien en Rosso di Verona), in patronen gelegd. In de figuren op het podium nog enkele marmersoorten in geel en bruin verwerkt.

Vloeren van hal en gangruimten beganegronds en gaanderij op bovenste verdieping en trappenhuizen en treden: kwartsiet

Plafonds van hal en gaanderijen betimmerd met stroken van red cedar.

Kantoren: wanden geschuurd en gesausd, vloeren: linoleum en geluiddempende plafonds van houten, witgeschilderde roosters.

Sommige eindwanden beschilderd in een sprekende kleur.

Representatieve vertrekken: houten strokenvloeren (afwisselend eiken en teak)

In de werk- en vergaderruimten: geschuurde en gesausde wanden, roosterplafonds in 'lerkenhout' [sic] = larikshout.

Vm. koffiekamer: larikshouten sierplafond, deels gekleurd. Wanden betimmerd met panelen van lariks.

Burgerzaal en Raadzaal: schoon metselwerk, met grauwe specie gespritsd. Binnenwanden vakwerk in lariks met baksteenvullingen. Zolderingen van voorgespannen betonbalken, blauw geschilderd, waartussen panelen van larikshout, deels in roosterwerk, deels gekleurd.

---

*Kunstwerken/orgels/
gedenktekens/meubels die bestanddeel
zijn:* De ontwerpen voor de meubels in de representatieve vertrekken zijn ontworpen door het architectenbureau. Het oorspronkelijk meubilair is uitgevoerd in Italiaans notenhout, de stoelen, banken in de burgerzaal, trouwzaal en koffiekamer werden bekleed met zwart leer.

Kunstwerken:

1. Beeltenis van H.M. Koningin Juliana in de Raadzaal
  2. Twee mozaïeken in de Raadzaal en Burgerzaal
  3. Fries op de grote galerij
  4. Torenbekroning en midwinterhoornblazer aan de voet van de toren
  5. Wapen in de gevel
  6. Wapen in de Raadzaal
  7. Wandschildering in de torenschacht
  8. Baksteen-mozaïeken bij de hoofdingang en de onderdoorgang
  9. Bronzen hekken
  10. Kronen in de hal, op de galerijen en in de representatieve vertrekken
-

nr. 1

<i>Materiaal/techniek</i>	Beeltenis
<i>Locatie (in/aan het beschermde monument)</i>	Oorspronkelijk in de Raadzaal (11-12-12: niet bekend is of het beeld nog in het stadhuis aanwezig is)
<i>Kunstenaar</i>	E. Pieter de Monchy, Amsterdam
<i>Voorstelling</i>	Beeltenis van H.M. Koningin Juliana
<i>Datering</i>	Ca. 1962-1963

---

nr. 2

<i>Materiaal/techniek</i>	Mozaïek (marmer, natuursteen, glasmozaïek)
<i>Locatie (in/aan het beschermde monument)</i>	Raadzaal Burgerzaal
<i>Kunstenaar</i>	Jan Goeting en Catharina Goeting-Stultiens, Den Haag
<i>Voorstelling</i>	Symbolische betekenis van stadhuis, raadzaal en burgerzaal. Het mozaïek in de Raadzaal drukt het wezen van het goede gezag uit. Centraal motief is het medaillon; met een zon als krachtbron, de haan als symbool van waakzaamheid en de uil als symbool van wijsheid. Daaromheen, binnen kruikvormige motieven, de zeven werken van barmhartigheid. In de Burgerzaal wordt de neerslag van het gezag in de samenleving verbeeld. Rondom een haardpartij, bedoeld als symbool van veiligheid, geluk en warmte, het gezin en de cultuur, verbeeld door een rijzige, juichende vrouwenfiguur, en de groei en bloei van dit alles.
<i>Datering</i>	Ca 1962-1963
<i>Afmetingen</i>	Wandvullend

---

nr. 3

<i>Materiaal/techniek</i>	Keramiek
<i>Locatie (in/aan het beschermde monument)</i>	Hoofdgalerij op de tweede verdieping

---

Kunstenaar	Frans J.M. Jacobs, Deurne Het fries werd gebakken en geglazuurd bij de Porceleyne Fles in Delft
Voorstelling	Ruim 40 meter lang keramisch fries laat de mens zien 'van vandaag die prat gaat op zijn technische verworvenheden en kennis' en 'iets laat zien van de geheimzinnige levenskrachten die immer in de natuur voorhanden blijven'. 'Het fries is een evocatie geworden van leven, groei, spanning en krachten, met dier- en plantmotieven. Het fries wordt bekroond door Orpheus, die het onzegbare wist te zingen.'
Datering	1962-1963
Afmetingen	Ruim 40 meter lang, in delen opgebouwd

nr. 4

Locatie (in/aan het beschermde monument)	Torenbekroning en voet van de klokkentoren
Kunstenaar	Jan van Eijl en Marie van Eijl-Eitink, Enschede
Voorstelling	Torenbekroning: de figuren rondom de berkoning verbeelden de levensgang: in het oosten een kind dat speelt met een bal, in het zuiden een moeder met kind in de armen, in het westen de grijsaard met zijn stok en in het noorden de dood.
Datering	Ca. 1962-1963

Nr. 5

Locatie (in/aan het beschermde monument)	In de voorgevel
Kunstenaar	Martin Stolk, Hengelo
Voorstelling	Gemeentewapen van Hengelo
Datering	Ca. 1962-1963

Nr. 6

Locatie (in/aan het beschermde monument)	Raadzaal
Kunstenaar	Jan Kip, Oldenzaal
Voorstelling	Gemeentewapen van Hengelo
Datering	Ca. 1962-1963

nr. 7

Materiaal/techniek	Schilderingen
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Torenschacht
Kunstenaar	Piet Verberne, Hengelo
Voorstelling	Folkloristische figuren
Datering	Ca. 1962-1963

---

nr. 8

Materiaal/techniek	Geglazuurde baksteen
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Bij de hoofdingang en de onderdoorgang
Kunstenaar	Riemko Holtrop, Delden
Voorstelling	Decoratieve friezen met bloem en dierfiguren die in Twente voorkomen, van geglazuurde baksteen
Datering	Ca 1962-1963

Nr. 9

Materiaal/techniek	Gegoten brons
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Bronzen hekken langs de buitentrappen, stoepen en balkons
Kunstenaar	H.H. Leusink (chef modelmakerij Stork)
Voorstelling	De sierpanelen bevatten voorstellingen die de belangrijkste industrieën die in Hengelo gevestigd zijn symboliseren.
Datering	Ca. 1962-1963

Nr. 10

Materiaal/techniek	Glazen bollen koper
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Representatieve vertrekken, hal met galerijen en trappenhuizen
Kunstenaar	A.C.H. van Aarsen, Rotterdam
Voorstelling	Lichtornamenten en kronen
Datering	Ca 1962-1963

Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang

Het stadhuis werd gebouwd in het hart van de oude dorpskern, tussen Thiemsbrug en het oude 19de eeuwse raadhuis (dat na de bouw van het nieuwe stadhuis gesloopt werd). Het stadhuis staat op een royaal stadsplein. Alle gevels van het stadhuis hebben een eigen vormgeving, de zijden worden van het stadhuis worden extra nadruk gegeven door de dagwinkel schuin achter het stadhuis rechts, de klokkentoren links achter het stadhuis, de onderdoorgang rechtsvoor en de trappartij met daarvoor de verhoging links voor het stadhuis.

Archeologische relevantie ondergrond (zie Archis, Kich, gemeentearcheoloog of...)

Geschiedenis	Gedurende de Tweede Wereldoorlog werd een groot deel van de Hengelose binnenstad door bombardementen verwoest. Vooral de geallieerde bombardementen van 6 en 7 oktober 1944 die tot doel hadden het verwoesten van de spoorlijnen en station van Hengelo hadden verwoestende gevolgen. Architect R.W van Couwelaar, ir. C. Pouderoyen en diverse anderen kwamen vrijwel direct na de bombardementen van 6 en 7 oktober bij elkaar om een plan voor de wederopbouw van Hengelo te smeden. Na de oorlog was Hengelo de eerste gemeente die een wederopbouwplan klaar had. In oktober 1945 was de binnenstad puinvrij en op 22 december 1945 werd het wederopbouwplan gepresenteerd. De ambitie was groot: Hengelo zou afscheid nemen van het dorpse karakter en zou een echte stad worden met brede wegen, marktgelegenheid, een groot winkelcentrum, een wijk vol kantoren, een stationsplein en busstation en een nieuw stadhuis. De opdracht voor het ontwerp van het stadhuis werd in augustus 1946 verstrekt aan ir. J.F. Berghoef. Hij presenteerde zijn ontwerp voor een 'geheel nieuw type raadhuisplan' vier jaar later. Pas op 2 september 1958 ging echter de bouw van start. In 1963 werd het stadhuis onder grote belangstelling feestelijk geopend. De waardering was niet erg lovend van aard: men vond het gebouw o.a. een anachronisme en niet modern genoeg.
Bezocht	Mariël Kok in juni 2012 en 11 december 2012
Overige	1951: Architectuurreis naar Scandinavië van architect Berghoef met het College van B. en W. en enkele raadsleden.

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

Nr. 1	Wim Wennekes, Trix Broekmans, Het boek van Hengelo 1802-2002, Kroniek van een industriestad, Hengelo 2002
Nr. 2	Steenhuis & Meurs, Raadhuis Hengelo, Cultuurhistorische Verkenning, 8 november 2010
Nr. 3	Prof. Ir. J.F. Berghoef, Stadhuis Hengelo (O), Hengelo 1963
Nr. 4	Monumentencommissie Hengelo, Wederopbouwarchitectuur 1945-1965, Hengelo 2007
<i>Al gebruikte bronnen (websites scan of kopie opslaan omdat dit wijzigt, of van alles een kopie opslaan???)</i>	http://zoeken.nai.nl/CIS/persoon/13761

Monument

Hilversum Kantoor Radio Nederland Wereldomroep

Register

Provincie	Noord-Holland
Gemeente	Hilversum
Plaats	Hilversum
Straat/huisnummer	Witte Kruislaan 55
Postcode	1217 AM Hilversum
Aanduiding of korte omschrijving	Omroepgebouw met vijver en groenaanleg

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);</i>	Het gebouw is een bijzondere uitdrukking van de ontwikkeling van de radio en televisiewereld in Nederland. De Wereldomroep ontwikkelde zich los van de bestaande zuilen tot een omroep die wereldwijd beluisterd werd.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);</i>	Het gebouw van de Wereldomroep is een belangrijke uitdrukking van de typologische ontwikkeling van dit bouwtype.
<i>wegens bijzondere herinneringswaarde.</i>	Het gebouw van de Wereldomroep herinnert aan de hoogtijdagen van de vrije radio berichtgeving vanuit Nederland naar de rest van de wereld.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;</i>	Voor het gebouw werd gebruik gemaakt van moderne bouwtechniek door het gebouw te ontwerpen als een betonskelet. Bij de bouw werden moderne materialen gebruikt die op een 'eerlijke' manier toegepast werden waarbij het materiaal zelf in het zicht bleef. Hiermee is het gebouw een duidelijke exponent van deze periode in de architectuur.
<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	Het gebouw van de Wereldomroep neemt een bijzondere plaats in, in het oeuvre van het architectenbureau Van den Broek en Bakema, dat in deze periode een vooraanstaand, internationaal georiënteerd architectenbureau was.
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	Het ontwerp is van hoge esthetische kwaliteit. Door de schakering van de verschillende bouwvolumes is een hoofdvorm ontstaan die geïnspireerd is op de vorm van een vliegtuig of een libelle. Het gebouw bestaat uit verschillende onderling verbonden en gestapelde bouwvolumes. In deze bouwvolumes zijn de verschillende functies van de bouwdelen herkenbaar. Ook het onderscheid tussen de open en gesloten bouwdelen benadrukt de verschillende functies van de afzonderlijke delen. De architect heeft een gebouw ontworpen met een karakteristieke vorm waarbij de vorm een vertaling is van de functies die op een logische manier gerangschikt in het gebouw zijn ondergebracht.

III Situationele en ensemblewaarde

<i>a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving;</i>	Door de ligging van het gebouw van de Wereldomroep in de gemeente Hilversum draagt het bij aan de unieke positie van Hilversum als enige stad in Nederland waar (van oorsprong) omroepgebouwen gebouwd werden.
<i>b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;</i>	
<i>a. bijzondere betekenis van het complex wegens de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing in relatie tot de onderlinge historisch-ruimtelijke context en in relatie tot de daarbij behorende groenvoorzieningen, wegen, wateren, bodemgesteldheid en/of archeologie;</i>	Rond het gebouw van de Wereldomroep werd het bestaande Gooise landschap dusdanig aangepast dat een fraaie groene omgeving met open ruimtes met solitaire bomen ontstond die omsloten werd door bosranden. De noordoostelijk gelegen rechthoekige vijver met koel- en bluswater geeft allure aan gebouw dat in de grote vijver weerspiegelt.

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

---

wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;	Afgezien van enkele ondergeschikte aanpassingen en modernisering (in met name het interieur) kent het gebouw een ruime mate van gaafheid.
wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid;	De oorspronkelijke constructie en materiële afwerking van het gebouw is grotendeels gaaf.
als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie;	Het gebouw is nog goed als omroepgebouw herkenbaar. Het gebouw bestond enerzijds uit studio's en anderzijds uit kantoorruimte voor de medewerkers. Zowel de studio's als de kantoorruimte worden nog voor de oorspronkelijke functie gebruikt en zijn nog als zodanig herkenbaar.
(van specifiek het complex) wegens de gaafheid en herkenbaarheid van het gehele ensemble van samenstellende onderdelen (hoofd- en bijgebouwen, hekwerken, tuinaanleg e.d.);	Het gebouw, de naastgelegen vijver en de groenaanleg zijn alle nog herkenbaar aanwezig

---

V Zeldzaamheid

---

belang van het object/complex wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht;	Er is in Nederland maar een zeer beperkt aantal omroep en/of studiogebouwen gebouwd die als zodanig gebouwd zijn en bestaan uit de combinatie van studio's, representatieve ruimtes en kantoorruimte. Het gebouw van de Wereldomroep was het enige volledig nieuwe, zelfstandige omroepgebouw dat in de periode van de wederopbouw gebouwd werd.

Receptiegeschiedenis, prijzen e.d.	- Gebouw wordt besproken in de vakliteratuur (Bouwkundig Weekblad en Bouw) - Opening Gebouw van de Wereldomroep door Koningin Juliana in het Journaal (http://www.youtube.com/watch?v=u5Q9mTGIWfk)

KENNIS: FEITENVERZAMELING

Oorspronkelijke functie(s)	Omroepgebouw met vijver en groenaanleg
Typologie	Omroepgebouw
Huidige functie (met jaartal)	Omroepgebouw (2012 deels leegstaand, mogelijk nieuwe functie als omroepgebouw voor andere omroepen)
Naam object	Omroepgebouw van de Wereldomroep
Stijl/stroming	Functionalisme
Bouwtijd (ook de planfase)	1949 (eerste ontwerp) 1957-1961 (bouwtijd) 1981 (ontwerp uitbreiding noordvleugel) 1987-1989 (bouwtijd uitbreiding)

<i>Architect(en)/ontwerper(s)</i>	J.H. van den Broek en J.B. Bakema (bureau) H.B.J. Lops (projectarchitect) Architectengemeenschap Van den Broek en Bakema (uitbreiding 1987-1989) J.E. Rijnsdorp, ir. C. Baars, J.M.A. de Groot (projectarchitecten) W.C.J. Boer (tuinontwerp)
<i>Uitvoerder (aannemer e.d.)</i>	Van Welzenes (Spijkenisse) I.B. Kondor (Leiden) (uitbreiding 1987-1989)
<i>Opdrachtgever</i>	Stichting Radio Nederland Wereldroep H.J. van den Broek (directeur)
<i>Exterieur</i>	Het uit een aantal onderdelen samengestelde gebouw heeft een betonnen skelet en is opgetrokken vanuit een plattegrond met de vorm van een kretenzisch kruis. Het hoog opgaande centrale volume heeft aan weerszijden een lagere dwarsvleugel en een lage uitbouw met studio's onder de kop van het gebouw. Twee kortere, nog lagere dwarsvleugel, waarin deels onder het maaiveld liggende studioblokken zijn opgenomen, completeren de basisvorm van het gebouw. De samenstellende onderdelen van het gebouw hebben gevels met een open karakter, dat wordt bepaald door de over de gehele lengte van de gevels doorgetrokken raamstroken, die vliesgevels vormen en aan de gevels een sterk horizontaal karakter geven. De lange, noord-zuid georiënteerde centrale vleugel met de kantoren staat met een souterrain en vier bouwlagen onder een plat dak. De op het zuiden gerichte kopgevel van dit centrale volume met de kantoren hangt boven een lage uitbouw met schuine geveldelen. Deze centrale vleugel is aan de noordelijke kopse zijde voorzien van overstekken met balustrades. Het oudere deel van de lange oostgevel is voorzien van een gesloten, hoger opgaand verticaal accent, waarin de lift- schacht is opgenomen, en wordt evenals de westgevel geleed door de uitkragende verdiepingsvloeren, die aan de noordelijke kopse zijde overstekken vormen. De gevel bestaat uit twee goed op elkaar aansluitende delen, waarbij deze noordelijke kopgevel intact is gelaten en de verbinding met de aanbouw uit 1988 een open karakter heeft. Belangrijke kenmerken van de oost-west georiënteerde dwarsvleugel zijn de twee op kolommen staande, 'zwevende' bouwlagen met een blinde kopgevel. Het oostelijke overstek met de directiekamers hangt over het voorplein en voor een deel over een hogere onderste bouwlaag, waarin onder meer de entree is opgenomen. Een trappenhuis bevindt zich waar de vleugels elkaar ontmoeten. De lage studioblokken aan weerszijden van het centrale volume hebben vergeleken met de rest van het gebouw een nogal gesloten karakter en zijn voorzien van schuin weglappende zijgevels. De gevels van de studio onder de zuidelijke kop van het gebouw zijn vrijwel blind. Aan de noordoostzijde van het gebouw een rechthoekige vijver met fontein die diende voor als koeling voor de airconditioning en tevens als blusvijver. Rond het gebouw een tuinaanleg van tuinarchitect Boer gebaseerd op het bestaande Gooise landschap.
<i>gebouw, constructietechniek</i>	Betonskelet met in oorsprong 68 vierkante betonnen kolommen gefundeerd op een betonplaat. Het gebouw werd aan deze kolommen gehangen. De kolommen werden binnen de gevel geplaatst. (Vlies)Gevels bestaan uit stalen kozijnen met invulling van glas en houten platen.

Interieur (indeling)

Het omroepgebouw bestaat uit een entreehal, kantoorruimtes, studio's en facilitaire ruimtes ten behoeve van de technische voorzieningen voor de omroep.

De entreehal bevindt zich op de begane grond aan de oostzijde van de oost-west vleugel en is een hoge, ongedeelde ruimte die omgeven wordt door een vliesgevel van glas.

De kantoorruimtes zijn ondergebracht op de verdiepingen van de noord-zuidvleugel en op de verdieping van de oost-westvleugel. Het oostelijk deel van deze vleugel is de directievleugel. De kantoorindeling werd flexibel ontworpen met een gang in het midden en kantoorruimtes aan weerszijden van de gang. In de loop der tijd is de indeling van deze kantoorruimtes gewijzigd.

Op de begane grond en het kelder niveau zijn onder de noord-zuidvleugel de zeshoekige studioblokken geplaatst. Het studioblok uit 1961 bestaat uit een open hoge middenruimte (het studioplein) met daaromheen de studioruimtes. Het studioblok van de uitbreiding uit 1987-1989 is meer opgedeeld in afzonderlijke ruimtes en heeft aan de oostzijde een open centrale redactie ruimte.

Op de zuidelijke kop van de noord-zuidvleugel bevindt zich de grote studio waar ook publiek in kan. Deze studio is een ongedeelde, hoge ruimte van twee bouwlagen die zich uitstrekt over de kelder en het niveau van de begane grond.

Op het snijpunt van de twee vleugels kruisen de twee middengangen elkaar. Op de hoeken van dit kruispunt zijn het hoofdtrappenhuis, de lift en twee blokken met sanitaire ruimtes gesitueerd.

interieur, techniek en materialen

Het gebouw is geconstrueerd als een betonskelet. Aan de buitenzijde heeft het gebouw een vliesgevel van stalen kozijnen met invullingen van glas en hout. De kolommen staan binnen de gevels. De scheidingswanden waren bij oplevering zeer wisselend geplaatst maar zijn in de loop van de jaren in de lijn van de kolommen geplaatst.

In het interieur is het beton prominent in beeld. Op de verticale constructies (hoofdkolommen, schachten) en op belangrijke punten in het gebouw (hal, trappenhuisen) is het gebouw verbijzonderd. Deze elementen zijn voorzien van kleine, lichtgrijze, geglazuurde mozaïeksteentjes met oranje langwerpige vlakken die eveneens in mozaïek zijn uitgevoerd. De kleur oranje verwijst naar Radio Oranje, een voorloper van de Wereldomroep.

De trappenhuisen zijn licht doordat de gevel ter plaatse van de trappenhuisen is opgebouwd uit betonnen lamellen met glas ertussen en de trappen een open constructie hebben van staal en hout.

Kunstwerken/orgels/gedenktekens/meubels die bestanddeel zijn:

nr. 1

Materiaal/techniek	Bronzen plaquette
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Nog uitzoeken: waar hangt hij precies? In entreehal?
Kunstenaar	Beeldhouwer H.J. Etienne
Voorstelling	Portret H.J. van den Broek, directeur Radio Nederland Wereldomroep 1947-1959
Datering	1959

nr. 2

Materiaal/techniek	Betonnen tafel met verschillende natuurstenen platen. De platen zijn afkomstig uit alle landen waar de Wereldomroep naar uitzond. De platen zijn meegenomen en vervoerd door de KLM.
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Vrijstaand in het grasperk bij de entree van het gebouw.
Voorstelling	n.v.t.
Datering	
Stijl/stroming	n.v.t.

Groen erfgoed: beplanting	Tuinarchitect W.C.J. Boer 'corrigeerde' het bestaande Gooise landschap van zand en dennen rond het gebouw zodat rond het gebouw een open aanleg met enkele solitaire bomen ontstond die omsloten werd door bosranden.
Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang	Over de locatie van het gebouw van de Wereldomroep was veel discussie. Uiteindelijk kwam er overeenstemming over het bouwen van het gebouw van de Wereldomroep ten noorden van het geplande Radio City terrein waar de NRU (Nederlandse Radio Unie) zijn gebouwen zou laten verrijzen. Dit was het terrein Crailo-West dat oorspronkelijk grond van de erfgooiers was. Op dit terrein zou de gemeente Hilversum ook een nieuwe begraafplaats aanleggen maar deze is er nooit gekomen. Het gebouw van de Wereldomroep werd aan de oostzijde van het onbebouwde terrein Crailo-West gebouwd. De entreevleugel ligt aan de oostzijde. Aan deze zijde is verderop de doorgaande Naarderweg en de spoorlijn gelegen. Voor het gebouw ligt een parkeerterrein. Tussen de Nieuwe Meentweg en het gebouw is de rechthoekige koelvijver aangelegd.
Geschiedenis	Omroepgebouw in 1961 geopend door Koningin Juliana. In 2011 werd door het kabinet besloten dat de taken van de Wereldomroep drastisch beperkt moesten worden. De omroep slinkt sterk af in budget en ook in het aantal medewerkers. De Wereldomroep zal het gebouw van de Wereldomroep verlaten en gehuisvest worden in het naastgelegen trainingscentrum (2012).
Relevante wijzigingen	1987-1989 Uitbreiding noord-zuid vleugel
Bezocht	Hilde van Meeteren, 11-09-2012, bezoek interieur en exterieur
Overige	Het gebouw van de Wereldomroep is al een gemeentelijk monument. Redengevende omschrijving van de gemeente:

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

Nr. 1	Weltens, Arno, Kathedralen en luchtkastelen van de omroep in Hilversum, Zwolle 2002.
Nr. 2	Ibelings, H., Van den Broek en Bakema 1948-1988: Architectuur en stedenbouw: De functie van de vorm, Rotterdam 2000, p.114-115.
Nr. 3	Gebouw voor de Wereldomroep, in: Bouwkundig Weekblad; 79(1962), nr.2, p.46-55.
Nr. 4	Wereldomroep te Hilversum, in: Bouw; 17(1962), nr.7, p.208-214.
Nr. 5	Website van de Wereldomroep: www.wereldomroep.nl ; http://corporate.rnw.nl/nederlands/artikel/ontstaansgeschiedenis
Nr. 6	Redengevende omschrijving 'Omroepgebouw' van de gemeente Hilversum

Al gebruikte bronnen (websites scan of kopie opslaan omdat dit wijzigt, of van alles een kopie opslaan???)

Interviews bewoners, gebruikers

Monument

IJmuiden Raadhuis Velsen

Register

Identificatienummer Basisregistratie	0453100000033347
Provincie	Noord-Holland
Gemeente	Velsen
Plaats	IJmuiden
Straat/huisnummer	Plein 1945
Kadastrale aanduiding	IJmuiden M 9432
Aanduiding of korte omschrijving	Raadhuis

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en); Het raadhuis is van waarde als voorbeeld van de bestuurlijke ontwikkeling van raadhuisen waarbij gebouwen voor een bestuurlijke functie gebouwd werden die enerzijds representatieve vertrekken en anderzijds administratieve vertrekken huisvesten.

als bijzondere uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling; Vanwege de betekenis die het raadhuis heeft in het stedenbouwkundig plan voor de wederopbouw van IJmuiden dat in de oorlog verwoest was.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek; Het raadhuis is van belang als voorbeeld van de ontwikkeling van de architectuur van raadhuisen. Enerzijds is het raadhuis van IJmuiden modern door de duidelijke scheiding van de representatieve en de administratieve functies. Anderzijds is in het ontwerp nog duidelijk het traditionele uitgangspunt dat het raadhuis het voornaamste gebouw van de stad moet zijn zichtbaar, wat tot uiting komt in onder andere de dominante toren en de plaatsing van het raadhuis aan de pleinzijde op een bordes.

voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar; Het raadhuis is het laatste grote meesterwerk van architect Dudok. Het raadhuis speelde een belangrijke rol in het stedenbouwkundig ontwerp van IJmuiden dat tevens van de hand van Dudok was.

wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp; Het raadhuis is opgebouwd uit vier afzonderlijke vleugels met een modern, zakelijke uitstraling en een dominante toren die door hun vormgeving samen een harmonisch, representatief geheel vormen.

wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst; Het raadhuis is van belang vanwege de toepassing van rijke materialen zoals wit marmer, zwart graniet en goudkleurig mozaïek. Deze materialen zijn op een zeer zorgvuldige wijze toegepast.

wegens de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur(onderdelen). Door de onderscheidende vormgeving van de west- en de zuidvleugel met de representatieve vertrekken enerzijds en de oost- en de noordvleugel voor de administratieve functies is de interne indeling van het gebouw aan de buitenzijde duidelijk afleesbaar.

III Situationele en ensemblewaarde

a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving; Vanwege de bijzondere beeldbepalende betekenis voor het aanzien van het centrum van IJmuiden.

b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;

a. bijzondere betekenis van het complex wegens de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing in relatie tot de onderlinge historisch-ruimtelijke context en in relatie tot de daarbij behorende groenvoorzieningen, wegen, wateren, bodemgesteldheid en/of archeologie; Het raadhuis speelde een centrale rol in het stedenbouwkundig ontwerp van het nieuw op te bouwen IJmuiden. Door de prominente ligging in de as van de toegang tot IJmuiden en tevens aan het belangrijkste plein van IJmuiden is het raadhuis een belangrijk landmark.

b. bijzondere betekenis van het object wegens de wijze van verkaveling/inrichting/voorzieningen.

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;	Het raadhuis verkeert (grotendeels) nog in gave staat. Het exterieur is nagenoeg gaaf. Het interieur van de representatieve vertrekken is ongewijzigd, in de kantoor- en facilitaire ruimten zijn slechts kleine, ondergeschikte wijzigingen aangebracht.
wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid;	De rijke en beeldbepalende materialen die zowel in het exterieur als het interieur zijn toegepast zijn allemaal nog in gave staat aanwezig.
als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie;	Het raadhuis is nog steeds als zodanig in gebruik en de afzonderlijke ruimtes hebben hun oorspronkelijke functie behouden. Het raadhuis is nog steeds duidelijk herkenbaar als het voornaamste gebouw in het heropgebouwde IJmuiden.
Overige	Uitbreiding uit 1993 maakt geen onderdeel uit van de bescherming.

KENNIS: FEITENVERZAMELING

Oorspronkelijke functie(s), <i>bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr)</i> <i>op grond van een thesaurus,</i> <i>overeenkomend met</i> <i>registeromschrijving</i>	Raadhuis Deze en de volgende regel wordt de registeromschrijving. De eerste functie(s) van het object(en). Invullen op grond van thesaurus. De “topterm” Hier geen dateringen: voor de ontwikkelingsgeschiedenis met dateringen, zie verderop.
Typologie	Raadhuis
<i>Huidige functie (met jaartal)</i>	Raadhuis (2012)
Naam object	Raadhuis IJmuiden Het gaat om een naamgeving, niet (alleen) om de functiebenaming. Bijv. “Kasteel Doorwerth”. Het kan dus zijn dat er geen naam is.
<i>Stijl/stroming</i>	Shake-hands? – functionalisme? Op grond van thesaurus, mits van toepassing. Bijvoorbeeld: shake-hands, neogotiek, classicisme, landschapsstijl etc.
<i>Bouwtijd (ook de planfase)</i>	1949 (eerste ontwerp) 1956 (uitvoeringsontwerp) 1962-1965 (bouwtijd) 1993 uitbreiding met nieuwe vleugel door Greiner van Goor architecten Evt. vergezeld van specificatie, zoals “1930 (ontwerp); 1932-35 (bouwtijd); 1960 (uitbreiding keuken)
<i>Architect(en)/ontwerper(s)</i>	Willem Marinus Dudok
<i>Oprachtgever</i>	Gemeente Velsen

Exterieur

Het raadhuis van IJmuiden bestaat uit vier vleugels die rond een langwerpige binnenplaats liggen. De hoofdvorm van de plattegrond is in essentie een rechthoek. Het raadhuis is opgetrokken in lichtgele geglazuurde baksteen van hetzelfde platte langwerpige formaat als ook in het raadhuis van Hilversum toegepast werd.

De westvleugel, die de raadzaal, burgerzaal en trouwzalen bevat, steekt uit de hoofdvorm aan de zijde van het Plein 1945 naar voren doordat de raadzaal op de verdieping uitkraagt en op twee met goudkleurige mozaïeksteentjes bezette pijlers rust. Onder dit vooruitgeschoven volume was van oorsprong de entree tot het raadhuis. Een toegangsweg (oorspronkelijk voor auto's) loopt onder de uitgebouwde raadzaal door. De westvleugel is gedekt met een zadeldak. De kopse gevel aan de pleinzijde is voorzien van vijf hoge vensters die de volledige hoogte van de raadzaal beslaan. Aan de westzijde staat de vleugel op een zwarte marmeren plint. Ter hoogte van de burgerzaal is in de westvleugel een transparante gevel gemaakt doordat in vijf traveeën gekoppelde smalle hoge vensters over de volledige hoogte van de burgerzaal geplaatst zijn.

Toren

De zuidvleugel bevat de kamers van de burgemeester en de wethouders. Deze vleugel is iets scheef geplaatst ten opzichte van de rechthoekige grondvorm om aan te sluiten op de De Noostraat. Om deze vleugel met de werkkamers van het bestuur een representatieve uitstraling te geven staat de vleugel op een bordes met trap dat de volledige breedte van de vleugel beslaat. Het grootste deel van de gevel is opgebouwd uit gekoppelde verdiepingshoge vensters die een omlijsting van wit marmer hebben. Deze vensterindeling strekt zich uit over alle vier de bouwlagen van de voorgevel. Het meest oostelijke deel van de voorgevel is blind met in het midden op de tweede bouwlaag een met wit marmer omlijste opening met 'aubadebalkon' ten behoeve van de achterliggende burgemeesterskamer.

De oost- en de noordvleugel zijn lager dan de andere twee vleugels en bevatten de kantoorruimtes. De vleugels met twee bouwlagen staan op een zwart marmeren plint en zijn op elke bouwlaag voorzien van gekoppelde vensters met een witte marmeren omlijsting.

De hoofdkenmerken van het exterieur of vormgeving van het object kort omschrijven. Het gaat daarbij bijv. om vorm plattegrond, vorm kap, bouwlagen, traveeën. Hier ook essentie van de aanleg van een fabrieksterrein, schoolplein of groenaanleg beschrijven (zie daarvoor ook beplanting).

---

gebouw, constructietechniek

Het raadhuis is gefundeerd op palen. Het gebouw is uitgevoerd met een betonskelet. De constructie van de toren is eveneens uitgevoerd in gewapend beton.

Het gebouw rust op een zwart marmeren plint. De gevels zijn opgetrokken in lichtgele geglazuurde baksteen. De vensters hebben een wit marmeren omlijsting. Op diverse plaatsen is het gebouw verbijzonderd door de toepassing van mozaïeksteentjes in diverse tinten blauw en in goud. Zo zijn de kolommen waar de raadzaal op rust bekleed met goudkleurige mozaïeksteentjes.

Materialen benoemen van grof naar fijn. Op basis van thesaurus op hoofd- en 1 subniveau. Vrij in te vullen verfijning.

<i>Interieur (indeling)</i>	De entree van het raadhuis bevindt zich in de westvleugel aan de zijde van het Plein 1945. Vanuit de lage entree wordt via enkele treden de hoge burgerzaal bereikt die de volledige hoogte van de westvleugel beslaat. Aan de achterzijde van de burgerzaal leidt een statietrap naar een open galerij op de eerste verdieping. De twee trouwzalen grenzen aan deze galerij. Aan de voorzijde van de westvleugel is de raadzaal. In de overige vleugels zijn de kantoorvertrekken ondergebracht. De omlopende gangen van deze vleugels liggen aan de zijde van de binnenplaats en de kantoorruimten zijn aan de straatzijde gesitueerd. Op de eerste verdieping van de zuidvleugel bevinden zich de kamers van de wethouders en de burgemeester. In het midden van het raadhuis is de grote binnenplaats. De binnenplaats is aangelegd met een grit van bijna vierkante vakken. Aan de noordoostzijde is een langwerpige vijver met een fontein. De indeling van het interieur zo van toepassing, bijvoorbeeld zijgang en kamers-en-suite, of kantoorruimten voor en werkruimten achter.
<i>interieur, techniek en materialen</i>	In het interieur zijn rijke materialen toegepast. De wanden en de vloer van de burgerzaal zijn bekleed met wit Grieks marmer. De achterwand van de burgerzaal is bekleed met donkere houtpanelen met een goudkleurige voeg. De gang en de kamers van wethouders en burgemeester zijn rijker afgewerkt dan de overige verkeersruimtes en kantoorruimtes. De representatieve gang is voorzien van een teakgefinieerde lambrisering en de vrijstaande kolommen zijn bekleed met kleine, vierkante, parelmoerleurige mozaïeksteentjes. Ook in de werkkamers is een teakgefinieerde lambrisering aanwezig. Daarnaast zijn in deze ruimtes kastenwanden gemaakt. Toegepaste materialen en technieken benoemen op grond van thesaurus. Niet alleen afwerking van oppervlakken, maar ook bijv. de kapconstructie. (voor een aanleg leeg laten; heeft geen interieur)
Kunstwerken/orgels/ gedenktkens/meubels die bestanddeel zijn:	Alleen voor zover door de RCE aangemerkt als bestanddeel en van monumentale waarde. In dit veld globaal de kunst e.d. aangeven, bijv. "5 glas- in-loodramen in het koor en 3 in de rechter zijbeuk". Hier ook beschermde kunstwerken in een aanleg. Alleen als je meer weet, de kunstwerken nummeren en hieronder (ook) apart behandelen.
<i>nr. 1</i>	Hier niets invullen, dit is alleen een nummer voor een kunstwerk. Elk kunstwerk kan een nummer krijgen.
<i>Materiaal/techniek</i>	Op grond van thesaurus. Bijv. glas-in-loodraam – roosraam. Je kunt onder Nr. 1 ook een samenhangende serie benoemen van 1 kunstenaar. Er is dan zoveel overlap (kunstenaar, techniek, locatie) dat het aanmaken van extra nummers niet zinvol is.
<i>Locatie (in/aan het beschermde monument)</i>	Spreekt voor zich, kort beschrijvend waar het is, ook binnen, buiten. Bijv. "tweede pijler van het schip, rechts".
<i>Kunstenaar</i>	Op basis van thesaurus.
<i>Voorstelling</i>	De officiële titel en/of iconografisch zo exact mogelijke duiding.
<i>Datering</i>	Evt. vergezeld van specificatie, zoals "1930 (ontwerp); 1932-35 (uitvoering)
<i>Stijl/stroming</i>	
<i>Afmetingen</i>	Alleen mits opgemeten. Globaal kan het al blijken uit "locatie".

---

nr. 2

Materiaal/techniek	Op grond van thesaurus. Bijv. glas-in-loodraam – roosraam. Je kunt onder Nr. 1 ook een samenhangende serie benoemen van 1 kunstenaar. Er is dan zoveel overlap (kunstenaar, techniek, locatie) dat het aanmaken van extra nummers niet zinvol is.
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Spreekt voor zich, kort beschrijvend waar het is, ook binnen, buiten. Bijv. “tweede pijler van het schip, rechts”.
Kunstenaar	Op basis van thesaurus.
Voorstelling	De officiële titel en/of iconografisch zo exact mogelijke duiding.
Datering	Evt. vergezeld van specificatie, zoals “1930 (ontwerp); 1932-35 (uitvoering)
Stijl/stroming	
Afmetingen	Alleen mits opgemeten. Globaal kan het al blijken uit “locatie”.

---

nr. 3

idem....	naar behoefte aanvullen met meer nummers: selecteer de gehele rijen van nrs. 1 en 2 en plak ze hieronder, re.muisknop “kopiëren”, hieronder “rijen plakken”.

Groen erfgoed: beplanting	Historische beplantingsschema’s, zo bekend, noemen. Meest karakteristieke beplanting daaruit met Latijnse aanduiding en zo mogelijk plaatsomschrijving.

Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang	Sluitstuk van het stedenbouwkundige wederopbouwplan dat Dudok samen met Maaskant en Van Tijen maakte voor het tijdens WOII zwaar verwoeste IJmuiden. Dudok situeerde het raadhuis aan Plein 1945, dat het ‘gezelligheidsplein’ moest worden.

Niet dico’s beschrijven, maar extra info, bijv. reden keuze voor de ligging of historische structuren die er waren, maar niet meer zijn e.d. Bijvoorbeeld: het pand is gesitueerd tegen een rooilijn, op de as van een T-splitsing, of de kerk is niet georiënteerd, omdat de afmeting van de geschonken bouwkavel dat niet toeliet.

Ook vermelden of in beschermd gezicht.

Vanuit belang van het object kun je andere monumenten, stedenbouwkundige of landschappelijke structuren noemen.

Archeologische relevantie ondergrond (zie Archis, Kich, gemeentearcheoloog of...)	Bijv. archeologisch RM, of gemeentelijk archeol. mon. of relevantie binnen AMK

Geschiedenis	Laatste grootse ontwerp van architect W.M. Dudok 24 augustus 1965 geopend door prinses Margriet Bijv. belangrijke bewoners of gebeurtenissen m.b.t. het monument. Samenhang tussen de feitelijke gegevens. Alle historie die je elders niet kwijt kunt, maar die wel de geschiedenis van het object illustreert. Hier kun je ook ensembles met roerende objecten noemen (die van belang zijn, maar op grond van de Mw88 niet beschermd).
Relevante wijzigingen (	Uitbreiding met nieuwe vleugel in 1993 door Greiner Van Goor architecten Historisch relevante bouwfases, (deel)restauraties, herbestemmingen, met dateringen. Dit is wat uitgebreider dan de Oorspronkelijke en huidige functie (zie bovenaan)
Bezocht	Hilde van Meeteren, datum?, bezoek ex- en interieur Door wie, datum; buiten of binnen bekeken.
Overige	Hier kun je kwijt wat je elders niet kwijt kunt. Misschien kunnen we het systeem daarmee ook nog uitbreiden.

KENNIS: BRONNEN

<i>Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites</i>	Auteur, Titel, Plaats/jaar, pp De items voorzien van een nummer. Bijv. 1. Archief architect in ...
Nr. 1	P. Rings, Dudok in Velsen: het geheim van de Lange Nieuwstraat, Haarlem 2005.
Nr. 2	B. Lamberts, L. Prins, Cultuurhistorische verkenning Wederopbouw IJmuiden, Zeist 2002.
Nr. 3	H. van Bergeijk, Willem Marinus Dudok. Architect-stedebouwkundige 1884-1974, Naarden 1995.
<i>Al gebruikte bronnen (websites scan of kopie opslaan omdat dit wijzigt, of van alles een kopie opslaan???)</i>	Alleen de nummers hier noemen van reeds geraadpleegde bronnen . De overige bronnen zijn dus nog niet geraadpleegd en kunnen nog nieuwe gegevens opleveren. Van websites een gedateerde kopie/scan opslaan ivm wijzigingen in het internet.
<i>Interviews bewoners, gebruikers</i>	met wie, door wie, wanneer, relatie geïnterviewde met het object.

Monument

Rotterdam Stationspostgebouw

Register

Provincie	Zuid-Holland
Gemeente	Rotterdam
Plaats	Rotterdam
Straat/huisnummer	Delftseplein 31 Delftseplein 27; 28; 29; 30; 31;32; 33; 34
Postcode	3013 AA
Kadastrale aanduiding	ROTTERDAM 6E AFD S4378 ROTTERDAM 6E AFD S4454 ROTTERDAM 6E AFD S4455 ROTTERDAM 6E AFD S4456 ROTTERDAM 6e AFD S4713
Aanduiding of korte omschrijving	Bestuurs- rechts- en overheidsgebouwen Stationspostkantoor met laadplatform en postperron Bouwsels op 4455 en 4456 ook noemen, of is dat allemaal platform er perron?

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

als bijzondere uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling; Als belangrijk onderdeel van het wederopbouwplan van Rotterdam,

als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en); Als typerend voorbeeld van een vroeg-naoorlogs stationspostkantoor, waarbij de omvang van het gebouw in relatie met de bijzondere typologie opvallend is

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek; vanwege de architectuurhistorische waarde, als >

voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar; van betekenis voor het oeuvre van het architectenbureau Kraaijvanger, vanwege de

wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp; vanwege de hoogwaardige architectonische kwaliteiten die onder meer tot uitdrukking komen in het materiaalgebruik en de architectonische compositie van de gevels. Opvallend is de bijzondere aandacht besteed aan het handhaven van de menselijke maat door het toepassen van schaalbepalende elementen (vensterverdeling).

wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst; Vanwege de toepassing van beeldende kunst in het ontwerp van de gevels en de aankleding van het interieur

III Situationele en ensemblewaarde

a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving; Vanwege de relatie met het spoorwegstation, het stationsplein en de twee nevenpleinen, en de markante ligging van het gebouw aan het spoor.

b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur; Vanwege de grote mate van gaafheid van het oorspronkelijke architectonische ontwerp en de aanwezige kunstwerken; Het interieur bevindt zich nog grotendeels in oorspronkelijke en goed bewaarde staat.

wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid; XX

als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie; Vanwege de situering, aanwezigheid van laadplatform en postperron met oprit, opvallende hoogte van bouwlagen.

V Zeldzaamheid

belang van het object/complex wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht; X

Onderdelen zonder monumentale waarde:

- Exterieur Geen waarde exterieur
- Interieur Geen waarde interieur

Receptiegeschiedenis, prijzen e.d. Navolging in de architectuur; reacties in nieuwsberichten, kranten, status zoals Unesco e.d.

KENNIS: FEITENVERZAMELING

Oorspronkelijke functie(s), Overheidsgebouw; postkantoor (postgebouw)
bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr)
op grond van een thesaurus,
overeenkomend met
registeromschrijving

Typologie Stationspostkantoor

Huidige functie (met jaartal) Kantorenverzamelgebouw (2009)

Naam object Central post (sinds 2009)

Stijl/stroming Naoorlogs modernisme; functionalisme

Bouwtijd (ook de planfase) 1954-1959 (bouw); 1955 (begin bouw); 1959 (ingebruikname); 2007-2009 (renovatie en herbestemming tot kantoorverzamelgebouw).

Architect(en)/ontwerper(s) Bureau Kraaijvanger (E.H. en H.M. Kraaijvanger)

Uitvoerder (aannemer e.d.)

Opdrachtgever Rijksoverheid; Staatsbedrijf der PTT

Exterieur Schijfvormig postgebouw van 15 verdiepingen hoog, gelegen bij het station Rotterdam Centraal aan het spoor, met een laad- en losperron onder een luifel aan de stadszijde en een overdekt laadperron voor posttreinen aan de spoorzijde. Het laadperron is aan de oostkant met een betonnen, schroefvormige toerit voor auto's toegankelijk.
De hoofdstructuur is opgebouwd vanuit een rechthoekige plattegrond (104 bij 36 meter). De opbouw van het gebouw is nagenoeg symmetrisch met aan de zijken van het gebouw standaard kantoorverdiepingen. Daartussen zeven dubbelhoge verdiepingen met de werkvloeren voor de postverwerking afgesloten met een bovenste werkvloer van drie verdiepingen die zonder ondersteuning wordt overspannen door betonnen liggers. Het geheel wordt afgesloten door een plat dak. De onstluiting vindt plaats op de hoeken van het gebouw. Tussen zware, met kunststeen beklede, banden bevinden zich gevels die zijn opgebouwd uit grote puin van beton, staal en glas.

<i>Exterieur</i>	De terugliggende puien zijn op doorlopende borstweringen van blauwe, verglaasde steen geplaatst. De puien vallen samen met de kolomvelden en bestaan uit een driedig, horizontaal venster van blankgelakt hout. Dit venster bevindt zich op ooghoogte en biedt zodoende uitzicht naar buiten. Hierboven zijn grote, dubbele metalen puien in betonnen kaders aangebracht, bestaande uit vier horizontale glasstroken. De glasstroken zijn om en om van vensterglas of matglas voorzien. De zijgevels worden onderbroken door een groot westelijke en een kleiner oostelijk trappenhuis die langs de gevels zijn geplaatst. Zijgevels met horizontale reeksen diepliggende vensters tussen de vloerbanden van de verdiepingen, ter weerszijden van de vensterreeksen gesloten muurvlakken. Onder de met aluminium beklede luifel aan de zuidzijde een reeks laaddeuren naar het laadplatform voor bestel- en vrachtwagens. + materialen en constructies naar andere hokjes + relatie verdwenen postsorteermachine + Avondbeeld, verlichting
<i>gebouw, constructietechniek</i>	Het gebouw is geheel opgetrokken aan de hand van een gewapend betonskelet en kan, in verband met de oorspronkelijke zware postverwerkingsmachines, zeer hoog belast worden. Het ontwerp kenmerkt zich van buiten door afwerking met lichte materialen waarbij kunststeen (sierbeton) en glas de overhand hebben en gecombineerd worden met gebakken en geglazuurde steen en natuursteen. Daarbij is sprake van subtiele toepassing van kleur. Gevels van beton, sierbeton, glas, metalen. Deel naar stationsplein gerichte westgevel met trappenhuis bestaat uit een groot monumentaal kunstwerk (Louis van Roode) waarin gekleurde trappenhuisvensters zijn verwerkt, de entree wordt op de stoep gemarkeerd door een plastic op een sokkel. Afwerking van gevels met bekleding van kunststeen (zijgevels), geglazuurde baksteen (lichtgele (in verticaal verband) voor borstweringen zijgevels en voor oostelijke trappenhuis), natuursteen; kunststeen. Koper (dak) verwijderd? De overkapping van het postperron heeft een bijzondere betonconstructie, met aan het hoofdgebouw bevestigde ypsilon-vormige steunen in horizontale stand. Aan de uiteinden worden de liggers door dunne stalen kolommen ondersteund. Hierop rusten betonnen daken met lichtstraten.
<i>Interieur (indeling)</i>	Grote ongedeelde ruimtes, dubbele hoogte. De vloeren, met een oppervlakte van bijna 80 meter breed bij 34 meter diep, zijn zo min mogelijk voorzien van obstakels en worden alleen in het midden onderbroken door een rij kolommen. Bij herbestemming gewijzigd door inbouw van vloeren, waarbij karakteristiek van de ongedeelde ruimtebeleving zoveel mogelijk is behouden.
<i>interieur, techniek en materialen</i>	Aan het interieur van het gebouw is veel aandacht besteed door middel van duurzaam materiaalgebruik (natuursteen, gebakken materialen) en zeer veel toepassingen van moderne kunst. Afwerking verkeersruimtes met o.a. witte verglaasde steen, trappen en vloeren van leisteen en trapleuningen van naturelgelakt hout (westelijk trappenhuis). De wand om de gekleurde trappenhuisvensters is van begane grond tot en met het dak met serpentino strips bekleed. De betimmeringen in het gebouw, waaronder de dagkanten van de vensters in de kantoorgedeeltes en de werkkasten in het oostelijke trappenhuis, zijn in geprofileerd houtwerk uitgevoerd. De leidingkokers op iedere verdieping zijn weggewerkt achter stalen kastdeuren. Het kleurgebruik in het gebouw is, evenals aan de buitenkant, terughoudend en overwegend in combinaties van witte en grijze tinten uitgevoerd. Op een enkele plaats is kleur toegepast, zoals het naturel gelakte houtwerk van dorpels en trapleuningen, de fosforgele werkkasten en de kleuren in een aantal van de kunstwerken.

Kunstwerken/orgels/ gedenktekens/meubels die bestanddeel zijn:	LANGS RUTGER/SIMONE De kunstwerken bevinden zich op de eerste plaats in het westelijke trappenhuis, achter het grote kunstwerk van Louis van Roode waarin gekleurde vensters zijn opgenomen, De soms felgekleurde glas-in-betonvensters komen van binnenuit gezien het best tot hun recht. Hier bevindt zich verder op iedere verdieping op de wand naast de lift een kunstwerk. Deze zijn van diverse kunstenaars en in verschillende materialen uitgevoerd. Dit geldt ook voor de wandversieringen in het oostelijke trappenhuis. Ook in de kantines en vergaderzalen zijn verschillende schilderijen en platieken aangebracht.
<i>nr. 1</i>	
<i>Materiaal/techniek</i>	Plastiek; betonnen gevelplaten met ingekleurd motief en uitstulpende vensters in een onregelmatig patroon. De kunststenen vensters zijn voorzien van gekleurd glas-in-beton
<i>Locatie (in/aan het beschermde monument)</i>	Exterieur, aan de westgevel tegen het hoofdtrappenhuis, het kunstwerk strekt zich over alle veertien verdiepingen uit.
<i>Kunstenaar</i>	Louis van Roode
<i>Voorstelling</i>	Wand kent een decoratieve voorstelling; de glas-in-betonramen zijn voorzien van diverse voorstellingen;
<i>nr. 2</i>	
<i>Materiaal/techniek</i>	Metaalsculptuur
<i>Locatie (in/aan het beschermde monument)</i>	Exterieur, op sokkel op
<i>Kunstenaar</i>	Timmer
<i>Voorstelling</i>	Fenix/Phoenix
<i>Datering</i>	1959
<i>Relevante wijzigingen</i>	Postsorteerinstallatie is voor de herbestemming van het gebouw verwijderd (2007-2009); Het metaalkunstwerk Fenix/Phoenix (1959, Timmer, roestvrij staal) is aanvankelijk verplaatst naar een locatie elders in de stad (2001 of 2009), maar maakt inmiddels weer deel uit van het monument op zijn oude plek bij de entree.
<i>Bezocht</i>	D.Takens, datum; buiten en binnen bekeken.
<i>Overige</i>	Hier kun je kwijt wat je elders niet kwijt kunt. Misschien kunnen we het systeem daarmee ook nog uitbreiden.

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites   Auteur, Titel, Plaats/jaar, pp De items voorzien van een nummer. Bijv. 1. Archief architect in ...

Nr. 1   Gemeente Rotterdam, Redengevende omschrijving Stationspostkantoor, gemeentelijke monumentenlijst Rotterdam, zj.

Nr. 2   Hans Baaij, Beeldengids Centrum/ City sculpture Guide Rotterdam, Rotterdam 2001, 156-157.

Nr. 3   'Gigantisch kunstwerk', Nieuwsblad van het Noorden, 13-09-1958, p.1 (foto met bijschrift)

Nr. 4   Marije de Korte, Postkantoren. Categoriaal onderzoek wederopbouw 1940-1965, Zeist (Projectteam wederopbouw Rijksdienst voor de Monumentenzorg) december 2005

Nr. 5

Nr. 6   Help wandkunst opsporen (kunstwerken)

Nr. 7   'Central post (stationspostkantoor)', op: [http://www.rotterdam.nl/tekst_central_post_stationspostkantoor_\(geraadpleegd_18/7/12, tekst van P.Groenendijk\)](http://www.rotterdam.nl/tekst_central_post_stationspostkantoor_(geraadpleegd_18/7/12, tekst_van_P.Groenendijk)).

Nr. 8   Wijnand Galema en Gaby Hutjes, Bonas-boekje Kraaijvanger

Interviews bewoners, gebruikers   met wie, door wie, wanneer, relatie geïnterviewde met het object.

Categorie

Economie

Monument

Amsterdam Europahal RAI

Register

Provincie	Noord-Holland
Gemeente	Amsterdam
Plaats	Amsterdam
Straat/huisnummer	Europaplein 2-8 en Wielingenstraat 1-9
Postcode	1078 GZ
Kadastrale aanduiding	Amsterdam V V 9171
Aanduiding of korte omschrijving	beursgebouw, expositiegebouw

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);</i>	De bouwwerken vertegenwoordigen cultuurhistorische waarde als uitdrukking van het (economische) vooruitgangsoptimisme in de wederopbouwperiode.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling;</i>	Het complex bezit bijzondere waarde als functioneel onderdeel van het voor Amsterdam belangrijke AUP.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);</i>	volgt
<i>wegens innovatieve waarde of pionierskarakter;</i>	De wijze van totstandkoming van de RAI is bijzonder vanwege de bestuurlijk-beleidsmatige samenwerking tussen RAI en gemeente als een Publiek-Private Samenwerking avant la lettre.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;</i>	De Europahal is architectonisch van belang vanwege zijn esthetische kwaliteiten die met name zijn gelegen in de grote schaal van de ruimte en helderheid, lichtheid en transparantie van de constructie.
<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	De Europahal is als onderdeel van de RAI van bijzondere architectuurhistorische waarde in het oeuvre van de landelijk gerenommeerde architect Alexander Bodon, die fungeerde als huisarchitect van de RAI. De Europahal vormt het functionele en architectonische zwaartepunt van Bodon's magnum opus. Bijzonder is dat het grootste deel van de later toegevoegde bouwdelen van de hand van, danwel ontworpen zijn, in samenwerking met Bodon.
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	De bijzondere verschijningsvorm van de Europahal komt belangrijke mate voort uit de transparantie en ruimtelijkheid van het ontwerp, alsmede door de bijzondere lichtinval.
<i>wegens de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur(onderdelen).</i>	volgt

III Situationele en ensemblewaarde

<i>betekenis van het object als essentieel (cultuurhistorisch, functioneel en/of architectuurhistorisch en visueel) onderdeel van een complex;</i>	De Europahal is van algemene betekenis als onderdeel van het op bijzondere wijze in fasen tot stand gekomen RAI-complex.
<i>a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving;</i>	De op het voorplein van de RAI gelegen reclamestoren van Dick Elffers, genaamd 'het Signaal', heeft een beeldbepalende waarde en vervult (zij het in mindere mate dan in vroeger jaren vanwege het feit dat de omringende bebouwing is opgehoogd) nog altijd een landmarkfunctie.
<i>b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;</i>	

a. bijzondere betekenis van het complex wegens de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing in relatie tot de onderlinge historisch-ruimtelijke context en in relatie tot de daarbij behorende groenvoorzieningen, wegen, wateren, bodemgesteldheid en/of archeologie;	De Europahal is als onderdeel van het RAI-complex stedenbouwkundig van belang vanwege de situering die verbonden is met de naoorlogse ontwikkeling van het gebied. De Europahal heeft als onderdeel van het RAI-complex stedenbouwkundige waarde vanwege de ruimtelijke relatie met de Boerenwetering en het ten westen van het complex gelegen Beatrixpark. Prominente ligging aan het eind van de Rooseveltlaan en de Pres. Kennedylaan.
b. bijzondere betekenis van het object wegens de wijze van verkaveling/inrichting/voorzieningen.	

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;	Het esthetisch hoogwaardige ontwerp van de functionalistisch vormgegeven Europahal is in hoofdvorm grotendeels gaaf bewaard gebleven.
wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid;	Het esthetisch hoogwaardige ontwerp van de functionalistisch vormgegeven Europahal is in detail grotendeels gaaf bewaard gebleven.
wegens de waardevolle accumulatie van belangwekkende historische bouw- en/of gebruiksfasen;	De Europahal is van algemene betekenis als kerngebouw van het op bijzondere wijze in fasen tot stand gekomen RAI-complex.

V Zeldzaamheid

belang van het object/complex wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht;	De Europahal is als onderdeel van het RAI-complex van bijzondere betekenis vanwege de specifieke functie, die in omvang, typologie en functie op nationaal niveau zeldzaamheidswaarde kent.

Onderdelen zonder monumentale waarde:

- Exterieur	Onder de bescherming van rijkswege valt enkel de Europahal met aan weerszijden de bokkenrijen (de voet van de overspanningsconstructie) en de op het voorplein geplaatste reclamezuil 'het Signaal'. De ter weerszijden van de Europahal gelegen kleinere (plat afgedekte) hallen vallen buiten de bescherming. Dit zijn de - eveneens in 1961 opgeleverde - Noordhal (NW), Oosthal (NO) en Zuidhal (ZO), en de in 1963 opgeleverde Westhal (ZW), die allen afzonderlijk voor het publiek kunnen worden ontsloten, hetzij intern, hetzij extern. Eveneens buiten de bescherming van rijkswege vallen de kantooruimten (ter weerszijden van de Europahal) en de aan de zuidoostzijde van de Europahal gelegen centrale entreehal en Glazen Zaal. Ook buiten de bescherming van rijkswege vallen de in 1963 gebouwde luifel, het in 1965 opgeleverde congrescentrum, de in 1969 toegevoegde Amstelhal, het in 1982 gerealiseerde Holland Complex (bestaande uit Deltahal, Randstadhal en Hollandhal) de tussen 1985 en 1993 opgetrokken Hal 11 (de Parkhal) en het in 2009 toegevoegde Elicium.
- Interieur	De bescherming van rijkswege beperkt zich tot de Europahal met inbegrip van de zogenaamde 'bokkenrijen': de constructieve voet van de Europahal. Buiten de bescherming van rijkswege vallen de (met name facilitaire) onderdelen, die in de bokkenrijen zijn ondergebracht, waaronder de luchtbehandelingsinstallaties, toiletten en koffiecorners. Eveneens buiten de bescherming valt de afwerking van wanden van de bokkenrijen ter zijde van de naastgelegen hallen (Noordhal, Oosthal, Zuidhal en Westhal).

Overige	De twee in de wederopbouwgroep genoemde kunstwerken (lichtobject J. van Goethem en monumentale wandkunst Carel Visser) zijn bij de bezoeken ter plaatse in juli en november 2012 niet aangetroffen. In de DiCo dient de reclametoren 'het Signaal' nog te worden toegevoegd.

KENNIS: FEITEN

Oorspronkelijke functie(s), <i>bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr)</i> <i>op grond van een thesaurus,</i> <i>overeenkomend met</i> <i>registeromschrijving</i>	Expositiegebouw
Typologie	
<i>Huidige functie (met jaartal)</i>	Expositiegebouw (2012)
Naam object	Europahal (RAI) met reclamezuil 'het Signaal'
<i>Stijl/stroming</i>	Functionalisme
<i>Bouwtijd (ook de planfase)</i>	Europahal: 1955 ontwerp 1958 eerste paal 1961 oplevering Europahal en reclamezuil 'het signaal'
<i>Architect(en)/ontwerper(s)</i>	A. Bodon (ingenieurs- en architectenbureau J.P. van Bruggen, G. Drexhage, G.J. Sterkenburg en A. Bodon, later hernoemd tot DSVB Ingenieurs en Architecten)
<i>Uitvoerder (aannemer e.d.)</i>	Onbekend
<i>Opdrachtgever</i>	De Nederlandse vereniging van de Rijwiel- en Autoindustrie (RAI)
<i>Interieur (indeling)</i>	De Europahal vormt de kern van het in 1961 gebouwde deel van de RAI. Deze hal staat niet alleen functioneel centraal in het RAI-complex, maar vormt ook het architectonische zwaartepunt. De overige expositieruimten (die buiten deze bescherming van rijkswege vallen) werden om deze hal heen gesitueerd, om naar gelang het type gebruik bij de Europahal te kunnen betrekken. Voor het afzonderlijke gebruik van de hallen werden aparte ingangen ontworpen, zodat ook gelijktijdig exposities konden worden georganiseerd. Flexibiliteit in gebruik was een van de belangrijkste principes in het ontwerp van de RAI. Alle hallen kunnen met elkaar worden verbonden, maar ook gescheiden van elkaar worden gebruikt door middel van schuifwanden en rolluiken. Interieurarchitect T. Bodon-Kuipers was onder andere betrokken bij het ontwerp van het interieur van de tentoonstellingsruimte.

Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang Het RAI-complex werd gebouwd aan de zuidelijke ringweg om Amsterdam, op de rand van de vooroorlogse grens van de bebouwing. Het werd gesitueerd op een kleine 800 meter van het oude RAI-gebouw aan de Ferdinand Bolstraat. Bij de locatiekeuze was een goede aansluiting op diverse wegen van belang, alsmede een gunstige verbinding met Schiphol. Vanaf het begin werd rekening gehouden met (voor die tijd) ruime parkeervoorzieningen. In 1961 omvatte het terrein 16 hectare, waarvan 4 hectare als bouwterrein werd ingericht. Bovendien was er een openlucht tentoonstellingsterrein gepland aan de Amstel dat via de Europaboulevard met het Europaplein zou worden verbonden. Het Scheldeplein, zoals het terrein oorspronkelijk was genoemd, werd omgedoopt tot Europaplein, vermoedelijk om het geheel een internationale allure te geven. Terwijl in Plan Berlage uit 1917 het terrein nog was bestemd voor woningbouw, veranderde de beoogde bestemming met het Algemeen Uitbreidings Plan (AUP) van een woon- in een bedrijfsbestemming, te weten een groot tentoonstellingscomplex. Uit stedenbouwkundig oogpunt is onder andere de voor de Europahal geplaatste reclametoeren 'het Signaal' van belang. Het beeldbepalende ontwerp van Dick Elffers torende in eerste instantie hoog boven de hallen uit, en vormde zo een belangrijk landmark. Met de bouw van het hogere Hollandcomplex in 1982 is de toren opgehoogd, om deze functie te kunnen behouden.

Archeologische relevantie ondergrond (zie Archis, Kich, gemeentearcheoloog of...) Geen (Huisatlas geraadpleegd oktober 2012)

Toegepaste materialen

gebouw, constructietechniek De architectonische verschijningsvorm van de Europahal ter zijde van het Europaplein wordt bepaald door de vorm van de gebogen dakconstructie van de hal, met horizontale 'schouder's', bestaande uit de plat afgedekte horizontale bokkenrijen ter weerszijden. Deze horizontale lijn wordt doorgezet in de ter weerszijde van de Europahal gelegen hallen (die buiten de bescherming van rechtswege vallen).

De constructie van het complex is functionalistisch in opzet en heeft een heldere, en transparante uitstraling. Er is veel gebruik gemaakt van gewapend betonconstructies. De Europahal heeft een overspanning van 67,5 meter en is 195 meter lang. Deze overspanning bestaat uit dunne stalen boogspanten (h.o.h. 5 meter), steunend op betonblokken aan weerszijden en uitgevoerd als driescharnierbogen met stalen trekstangen tussen de betonblokken onder het halvloerniveau. De boogspanten zijn driehoekig in doorsnede, met een bovenrand en twee onderranden. Deze smalle spanten steunen elkaar en vormen zo samen een netwerkachtig gewelf. De onderzijde van de spantconstructie bestaat uit betonnen bokken. De beuken waarin deze zijn geplaatst, worden de 'bokkenrijen' genoemd.

Bij de materiaalkeuze voor de gevels is erop gelet dat deze weinig onderhoud vergen. Zo is aan de buitenzijde weinig staal verwerkt: de grote glasvlakken zijn van aluminium stijlen en roeden voorzien.

<i>Interieur/afwerking</i>	Het interieur van de Europahal kent een indrukwekkende ruimtewerking, niet alleen vanwege de grote afmetingen van de hal, maar vooral doordat het licht gefilterd binnentreedt door de naar het oosten gerichte lichtkappen. De twee 'zijbeuken' met wit geschilderde betonbokken (de 'bokkenrijen') waar de spantconstructie van de Europahal op steunt, vormen de grens met enerzijds de Oost- en Noordhal en anderzijds de Zuid- en Westhal. De galerijen tussen de bokken kunnen bij de tentoonstellingen worden betrokken. In deze zijbeuken zijn facilitaire ruimten ondergebracht met onder andere de luchtbehandelingsinstallaties, kantoorruimten, publieksruimten met toiletten en koffiecorners (deze onderdelen binnen de 'stroken' vallen buiten de bescherming van rijkswege). De luchtbehandelingsuitlaten zijn op de galerijen in de trappenhuizen geclusterd. Rond de wit geschilderde betonbokken zijn her en der rode en blauwe accenten aangebracht in de rolluiken die de hallen van elkaar kunnen scheiden. De aanwezige kunstverlichting bestaat hoofdzakelijk uit TL-buizen. Alle vaste letteropschriften waren in oorsprong van de hand van graficus Jan Bons. Anno 2012 wordt deze typografie niet meer als standaard toegepast.

Kunstwerken/orgels/gedenktekens/meubels die bestanddeel zijn:

<i>Materiaal/techniek</i>	Reclametoren Europaplein: 'het Signaal'
<i>Locatie (in/aan het beschermde monument)</i>	Vóór het gebouw, op het Europaplein
<i>Kunstenaar</i>	Dick Elffers
<i>Voorstelling</i>	n.v.t.
<i>Datering</i>	1961
<i>Afmetingen</i>	Onbekend

Groen erfgoed: <i>aanleg/beplanting</i>	N.v.t.

Geschiedenis

De RAI vindt zijn oorsprong in de in 1893 opgerichte vereniging 'De Rijwiel-Industrie', enkele jaren daarna hernoemd tot 'De Rijwiel en Auto-Industrie. De eerste tentoonstelling van de RAI werd in 1895 gehouden in het Amsterdamse Paleis voor Volksvlucht. In 1922 trok de RAI in een eigen gebouw aan de Ferdinand Bolstraat. In deze 'Oude RAI' beschikte men over een eigen expositiecentrum, die – ondanks diverse uitbreidingen – al gauw te klein werd. Om die reden werd Bodon in de arm genomen om een eerste schets voor een nieuwe gebouw te maken.

De gemeente nam deel aan de onderhandelingen vanuit het oogpunt dat in de uitbreidingsplannen voor de stad een tentoonstellingsgebouw aan het Scheldeplein was geprojecteerd. Amsterdam was niet de enige stad die in deze periode in een tentoonstellingsgebouw wilde investeren. In het vooruitgangsoptimisme van de wederopbouw en het besef dat de tentoonstellingen en beurzen een positieve economische impact op de omgeving hebben, kwamen in verschillende steden tentoonstellingsgebouwen tot stand. Zo werd de voorloper van het huidige Ahoy in Rotterdam in 1950 gerealiseerd en kwamen in de loop van de jaren 50 de tentoonstellingshallen op het huidige Jaarbeursterrein in Utrecht tot stand.

De onderhandelingen voor de totstandkoming van de RAI duurden lang, voornamelijk door financiële kwesties. Uiteindelijk kwamen beide partijen tot een gezamenlijke financiering, waarbij de RAI 2/7 deel voor rekening en de gemeente 5/7. Er werd een commanditaire vennootschap opgericht tot stichting, instandhouding en exploitatie van het bouwwerk; een Publiek-Private Samenwerking avant la lettre. Er werd tegemoet gekomen aan de wens van de gemeente een congrescentrum in de nieuwbouw op te nemen.

In 1955 werd de bouwvergunning aangevraagd voor de nieuwbouw, inclusief een ondergrondse parkeergarage en congrescentrum, te exploiteren door de gemeente. De prioriteiten van het Rijk lagen op dat moment bij woningbouw en de vergunningsaanvraag werd afgewezen. De oplossing werd door burgemeester Van Hall aangedragen: het Congrescentrum zou in een later stadium tot stand komen en de parkeergarage kwam te vervallen. In juni 1958 volgde alsnog de rijksgoedkeuring.

Bij het zoeken naar een architect is het bestuur van de RAI te rade gegaan bij de BNA. Op de shortlist stonden A. Bodon, A. Boeken en J.W.H.C. Pot en J.F. Pot-Keegstra. Volgens Bodon zelf heeft hij deze opdracht gekregen vanwege zijn ruime ervaring met het ontwerpen van tentoonstellingen en beurzen, waarmee hij zich tot begin jaren 50 bezighield. De opdracht voor de RAI zou uitgroeien tot zijn magnum opus. Niet alleen was Bodon als huisarchitect een groot deel van zijn leven bij de ontwikkeling van de RAI betrokken, de opdracht betekende ook een doorbraak in de erkenning van zijn werk.

Het door de gemeente gefinancierde Congrescentrum werd in 1965 geopend en evenals het tentoonstellingsgebouw geëxploiteerd door RAI Gebouw N.V. Doordat verschillende faciliteiten zowel voor het tentoonstellingsgebouw als voor het Congrescentrum waren te gebruiken (zoals het café-restaurant en de verwarmingsinstallatie) kon een kostenbesparing worden bewerkstelligd. Met de nieuwbouw stegen de bezoekersaantallen explosief. Deze trend zette zich door in de jaren 70 toen ook nieuwe evenementen zoals de Horecava in het gebouw werden georganiseerd.

De interieurs van het café-restaurant, diverse bars en buffetten zijn volgens ontwerpen van H. Salomonson uitgevoerd. De overige interieurs, waaronder de vergaderzaal, pers- en bestuurskamer zijn ontworpen door A. Bodon, in samenwerking met interieurarchitect Titia Bodon-Kuipers.

Relevante wijzigingen

De van rijkswege beschermde Europahal is in de loop der jaren grotendeels ongewijzigd bewaard gebleven, afgezien van facilitaire en installatietechnische onderdelen die zich in de bokkenrijen bevinden (deze onderdelen vallen buiten de bescherming van rijkswege). Het RAI-complex is echter wel in verschillende fasen stapsgewijs uitgebreid (deze uitbreidingen vallen buiten de bescherming van rijkswege). In eerste instantie betrof dat de uitvoering van de met het eerste plan meeontworpen onderdelen, later werden ook diverse nieuwe onderdelen ontworpen. Bijzonder is dat bij een groot deel van de uitbreidingen de oorspronkelijke architect betrokken was. Bij de eerste uitbreidingen was Bodon zelf de architect, bij latere toevoegingen waren dit de opvolgers van Bodon in zijn ingenieurs- en architectenbureau J.P. van Bruggen, G. Drexhage, G.J. Sterkenburg en A. Bodon (later DSVB Ingenieurs en Architecten). Bodon was wel betrokken bij deze ontwerpen. Het laatste complexonderdeel waar Bodon aan meewerkte was de in 1993 opgeleverde Hal 11 (Parkhal). De eerstvolgende uitbreiding (het Elicium) werd ontworpen door Benthem Crouwel Architecten, de opvolgers van DSVB en de huidige huisarchitecten van de RAI.

Het is waarschijnlijk mede te danken aan de continuïteit in uitvoerende architecten dat de uitbreidingen zich over het algemeen goed verhouden met de waarden en karakteristieke uitstraling van eerste bouwwerken van het RAI-complex.

Bezocht

27 juli 2012: Marije de Heer Kloots, exterieur

5 november 2012: Marije de Heer Kloots, exterieur en interieur, met André Winder (BMA), en namens de RAI de heer J. van den Bosch (Directeur Convention Centre, Productie & Gebouw) en de heer J. van den Born (Directeur Bouw & Techniek).

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

Nr. 1	M. Statema, Beschrijving RAI-complex, oktober 2010, in opdracht van BMA Amsterdam (met collegiale dank aan BMA voor het ter beschikking stellen van deze beschrijving)
Nr. 2	'R.A.I-gebouw, Amsterdam', in; Bouw 1961, p. 972-979
Nr. 3	'Congrescentrum RAI te Amsterdam', in; Bouwkundig Weekblad 1965, p. 125-136
Nr. 4	'De laatste uitbreiding tot 'De Grote RAI'. De voltooiing van een tentoonstellingscomplex', in; Polytechnisch tijdschrift 1982, p. 13-35
Nr. 5	'Eerste paal voor nieuwe RAI-gebouw geslagen', Bouw 1958, p. 1207
Nr. 6	'Nieuw RAI-gebouw voor Amsterdam', Bouw 1955, p. 603
Nr. 7	'R.A.I-gebouw te Amsterdam', in; Bouwkundig Weekblad 1961, p. 383-388
Nr. 8	'RAI-complex te Amsterdam', in; Monumenten 1990, p. 14-17
Nr. 9	Bodon, 'Congrescentrum RAI te Amsterdam', Bouw 1965, nr. 24, p. 876-883
Nr. 10	Bodon, 'Congresgebouw te Amsterdam', Bouw 1960, nr. 49, p. 1503
Nr. 11	Bodon, 'Uitbreiding RAI-complex te Amsterdam', Bouw 1966, nr. 13, p. 446

Al gebruikte bronnen (websites scan of kopie opslaan omdat dit wijzigt, of van alles een kopie opslaan???)

N.v.t.

Interviews bewoners, gebruikers

N.v.t.

Monument

Amsterdam Tweede Citroëngarage

Register

<i>Provincie</i>	Noord-Holland
<i>Gemeente</i>	Amsterdam
<i>Plaats</i>	Amsterdam
<i>Straat/huisnummer</i>	Stadionplein 22
<i>Postcode</i>	1076 CM
<i>Kadastrale aanduiding</i>	Amsterdam AC AC 960
<i>Aanduiding of korte omschrijving</i>	Garage

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en); Als toonbeeld van de toenemende consumptiemaatschappij, waarin de auto voor het eerst binnen het bereik van velen kwam.

als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en); Garage over meerdere verdiepingen met hellingbaan.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;

voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar; De garage vormt een ensemble met andere gebouwen op het Stadionplein die eveneens door Wils ontworpen zijn en zo een stilistische ontwikkeling van zijn werk laten zien.

wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp; volgt

wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst; volgt

III Situationele en ensemblewaarde

a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving; De gezamenlijke door Wils ontworpen gebouwen vormen één geheel als slotakkoord van het Plan Berlage.

b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur; Gebouw geheel gaaf in opzet en structuur.

wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid; Ondanks beplating en witte verf nog gaaf in materiaalgebruik.

als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie; Gebouw sinds oplevering tot heden (2012) in gebruik als Citroën garage

KENNIS: FEITENVERZAMELING

Oorspronkelijke functie(s) <i>bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr)</i> <i>op grond van een thesaurus,</i> <i>overeenkomend met</i> <i>registeromschrijving</i>	Handel, kantoren, opslag, transport.
Typologie	Garage
Huidige functie (met jaartal)	Garage (gebouwd 1962, nog steeds functionerend 2012)
Stijl/stroming	De Stijl
Bouwtijd (ook de planfase)	1959 (ontwerp) 1960-1962 (bouw)
Architect(en)/ontwerper(s)	Wils, J. (Jan) 1891-1972
Uitvoerder (aannemer e.d.)	N.V. Nelis te Uitgeest (aannemer)
Opdrachtgever	Citroën Nederland
Exterieur	Het gebouw, op rechthoekige grondslag, telt drie bouwlagen met daaronder een kelder en daarboven een parkeerdek. Aan de noordzijde zijn op het dak een kantine, technische ruimten en een autolift gebouwd. Op de zuidwesthoek bevindt zich een kleine opbouw voor het trappenhuis met spiltrap, die tot in de kelder doorloopt.
gebouw, constructietechniek	Gewapend beton. Glazen vliesgevels. Recent: exterieur bekleed met witgemoffelde aluminium gevelplaten. Hierachter de oorspronkelijke donkergrijze en zwarte leisteen.
Interieur (indeling)	Op de open verdiepingen zijn functie-eenheden als kantoren, receptie, portiersloge, toiletgroepen, wasruimten, wachtkamers, showrooms, reparatiewerkplaatsen, spuiterij en andere (technische) ruimten ondergebracht in centrale 'eilanden' of in afzonderlijke ruimten langs de zuid- oost of noordgevel. Extern zijn deze eenheden ook als zodanig te onderscheiden. Met uitzondering van de kelder die bijna in zijn geheel is ingericht als magazijn, zijn de open ruimten bestemd voor auto's: elke verdieping voor een bepaald soort auto. De verdiepingen zijn met elkaar verbonden middels hellingbanen, die zich vanaf de hoofdingang op de zuidoosthoek vertakken naar de begane grond, de verdiepingen en naar de kelder. Het parkeerdek is voor auto's via de autolift te bereiken. Behalve het trappenhuis op de zuidwesthoek, zijn er nog enkele secundaire verkeersruimten in de vorm van trappenhuisen met steektrappen en een personenlift, centraal in het gebouw en aan de oostzijde.
interieur, techniek en materialen	Gewapend beton, geasfalteerde hellingbanen. Centrale werkruimten met glazen ruiten in ijzeren kozijnen en ijzeren deuren. Zwarte leisteen als wandafwerking in de hal van de personeelsingang.
Kunstwerken/orgels/gedenktekens/meubels die bestanddeel zijn:	Nr. 1 Bronzen beeld van Bram Roth in de hal van de personeelsingang. Nr. 2 Reliëf op oostgevel en ingang oostgevel
nr. 1	
Materiaal/techniek	Brons

Locatie (in/aan het beschermde monument)	In de hal van de voormalige personeelsingang (rechts in de voorgevel)
Kunstenaar	Roth, B. (Bram)
Voorstelling	Abstract, organisch gevormd wandreliëf
nr. 2	
Materiaal/techniek	Geleisterd beton
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Voorgevel begane grond rechts van de voormalige personeelsingang (rechts in de gevel). Ook in de tochtput van de ingang zelf op de linker- en rechterwand.
Voorstelling	Abstracte voorstelling; blokken in reliëf en verdiepte velden: hoog, laag, vierkant en rechthoekig.
Groen erfgoed: beplanting	nvt
Stedenbouwkundige ligging situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang	Het pand bevindt zich aan het Stadionplein en maakt onderdeel uit van het gebouwencomplex rond het Olympisch Stadion in het gebied ten westen van de Amstelveenseweg in Amsterdam Zuid.
Geschiedenis	Dit is de tweede Citroëngarage van Jan Wils op het Stadionplein. Dit gebouw nam de functie van garage over van het eerste gebouw dat toen volledig werd ingericht als kantoor- en verkoopruimte. De twee gebouwen vormen een onderdeel van het door Wils bebouwde terrein rond het eveneens door hem gebouwde Olympisch Stadion. Samen met het eerste Citroëngebouw geeft het uitdrukking aan de decennia-lange aanwezigheid van het automobielbedrijf Citroën in dit gebied. In de periode waarin Wils deze garage bouwde werd zijn bureau versterkt door de architecten F. Ottenhof en M.J.B. Meysen.
Relevante wijzigingen	De kassa's in de noordelijke gevel zijn recent (jaartal onbekend maar waarschijnlijk ná 2002) verdwenen achter witgemoffelde aluminium gevelplaten. In de verkoopgelegenheid bevonden zich een drietal gesmeed ijzeren panelen van Van den IJssel. Deze zijn bij de meest recente verbouwing (datum onbekend) tot showroom verdwenen; huidige lokatie onbekend.
Bezocht	Eline Jörg, 7 augustus 2012, interieur en exterieur bekeken en gefotografeerd. Eline Jörg 21 augustus 2012, interieur.

Overige

De tweede Citroëngarage, gebouwd op de plek van de voormalige Olympische schermzaal, vormt het sluitstuk van een gebied waarin alle gebouwen en artefacten zijn ontworpen door architect Jan Wils. Het terrein werd in 1926, met het oog op de Olympische Spelen van 1928, bouwrijp gemaakt en aan de westzijde begrensd door een met gebogen loop gegraven gracht, de Stadiongracht, die in 1915 ook al door Berlage in diens Plan Zuid was voorzien. Met de bouw van het Olympisch Stadion op deze plek deed zich de mogelijkheid voor om Plan Zuid ook aan de westzijde – naast de Berlagebrug in het oosten en het Zuiderstation in het zuiden – een monumentaal accent te geven. Hiertoe werd de verkeersstructuur uit het oorspronkelijke Plan Zuid ‘in de geest van Berlage’ gewijzigd door de dienst der Publieke Werken en stadsarchitect A.R. Hulshoff, met als belangrijkste resultaat de monumentale stedenbouwkundige oost-west as tussen het Van Tuyll van Serooskerkenplein en het Stadionplein, met als sluitstuk de Marathontoren en het Olympisch Stadion. Het sportcomplex werd daarmee tot ijkpunt van de ontwikkeling van de wijk. Komende uit de richting van het Van Tuyll van Serooskerkenplein verbreedt de monumentale as zich eerst in het Stadionplein, om daarna weer te versmallen en te eindigen in een klein voorplein direct voor het stadion. Aan dit voorplein werden een tijdelijk krachtsportgebouw (zuidzijde) en een tijdelijk schermgebouw (noorden) neergezet, die beide na afloop van de spelen weer werden afgebroken. Het stedenbouwkundig concept werd echter gehandhaafd.

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

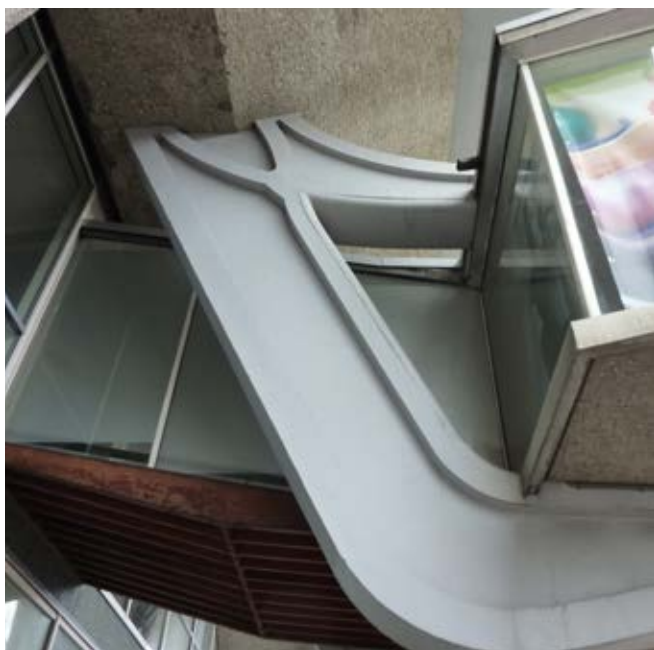
Auteur, Titel, Plaats/jaar, pp De items voorzien van een nummer. Bijv. 1. Archief architect in ...

Nr. 1	A. J. Looyenga, Stadion, stadionplein en Stadionwijk in Amsterdam, Cuypersbulletin 8 (2002) nr. 1 pp 8-14
Nr. 2	Bedrijfsgebouw Citroën N.V. te Amsterdam. Bouw (1964) pp. 830-836.
Nr. 3	H. van Bergeijk, Jan Wils, De Stijl en verder, Rotterdam, 2007.
Nr. 4	E. Daale & E.G. van der Plas, De omgeving van het Olympisch Stadion, Amstelodamum 90 (2003) nr 4 pp. 3-8
Nr. 5	M.T. van Thoor, Toppers in gevaar: bescherming van het individuele monument, Amsterdam monumenten & archeologie 1 (2002) pp 128-135

Monument

Amsterdam Autopon

Register

<i>Gemeente</i>	Amsterdam
<i>Plaats</i>	Amsterdam
<i>Straat/huisnummer</i>	Overtoom 527-557 en Zocherstraat 42-50
<i>Postcode</i>	1054 LK
<i>Kadastrale aanduiding</i>	Amsterdam U U 868o
<i>Aanduiding of korte omschrijving</i>	Garage met showroom en galerijflat

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en); Van de opkomende consumptiemaatschappij, waarin de auto binnen breed bereik kwam.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar; Kenmerkend voor de gebouwen van Ingwersen die op Le Corbusier zijn geïnspireerd.

wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp; volgt

wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst; Mozaïekstenen voorgevel.

III Situationele en ensemblewaarde

betekenis van het object als essentieel (cultuurhistorisch, functioneel en/of architectuurhistorisch en visueel) onderdeel van een complex; De galerijflat vormt een gesloten wand van het stedelijk bouwblok.

a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving; Vanaf het Surinameplein en de hierop aansluitende gelijknamige straat vormt het Autopon-gebouw een eerste blikvanger waarvoor de brug van de Overtoomsesluis de entree is.

b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur; Exterieur nog gaaf ondanks verschillende functiewijzigingen

wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid; Oorspronkelijke bouwmaterialen nog allemaal aanwezig.

als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie; Continuïteit van de woonfunctie.

KENNIS: FEITENVERZAMELING

Oorspronkelijke functie(s), <i>bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr)</i> <i>op grond van een thesaurus,</i> <i>overeenkomend met</i> <i>registeromschrijving</i>	Handel, kantoren, opslag, transport. Woningen en woningbouwcomplexen.
Typologie	Garage met galerijflat
Huidige functie (met jaartal)	Fitnesscentrum en appartementen. Fitnesscentrum. Woonfunctie ongewijzigd. Waarneming oktober 2012
Naam object	Autopon
Stijl/stroming	Modernisme
Bouwtijd (ook de planfase)	1955-1961
Architect(en)/ontwerper(s)	Ingwersen, J.B. (Jacob Ben)
Uitvoerder (aannemer e.d.)	
Opdrachtgever	Shell Nederland en Pon's Automobiel N.V.
Exterieur	Zowel aan de Overtoom als aan de Zocherstraat wordt de architectonische verschijningsvorm van dit complex gekenmerkt door hoge gevels die zijn verlevendigd met betonnen rasters die aan de kant van de Overtoom worden gecombineerd met in beton gegoten pilotis. De gevelopeningen van de diverse woningen liggen ingebed in de rasters die de stalen ramen en balkondeuren omvatten. Duidelijk is te zien waar de inpandige trappenhuizen de woningreeksen ontsluiten. Ze zijn 'vrijgehouden' van de gevelrasters en markeren de uiteinden van de gevels. Langs de Overtoom heeft de gevel een gebogen opzet waardoor ze krachtig naar voren treedt. Dit effect wordt versterkt door de grintbetonnen pilotis die zich naar beneden toe verjongen. Het spel van licht en schaduw binnen de inpandige gaanderijen op de begane grond vormt een eenheid met de afwisselend vormgegeven betonrasters op de bovenverdiepingen. Hier zijn de sober opengewerkte borstweringen van de balkons ingepast tussen de verticaalstijlen en worden ze afgewisseld door schaduwrijke inhammen. De naar voren gestoken 'zwevende' vitrine ter hoogte van de hoofdingang en het al even zwevende balkon van de tweelaagse woning op het dak vormen markante accenten. Aan de Zocherstraat is de in een evenwijdig vlak uitgevoerde gevel iets terughoudender maar vergelijkbaar gedetailleerd. De eerste twee bouwlagen vormen een sokkel waarboven zich het betonnen raster langs de vensterreeksen van de woningen verheft. Verticaalstijlen versterken het stuwende karakter van de onderste bouwlagen en pas na een schaduwrijke lage horizontaalstrook volgt het betonraster. Ook ditmaal is er een levendige opzet met verspringende borstweringen en inhammen. Uiterst links vormt een langs de gevel gelegen bordestrap een markant accent dat het oog naar het langs de linker zijgevel gelegen inpandige trappenhuis voert. Net als aan de Overtoom nemen de trappenhuisvensters een terughoudende positie in.
gebouw, constructietechniek	Gewapend beton, grindbeton, glas, staal, leistenen plavuizen, mozaïek

Stedenbouwkundige ligging <i>situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang</i>	Het gebouw ligt in een gebied waar verschillende uitbreidingsplannen van de gemeente elkaar raken. Als een drukke verkeersroute in het stadsdeel Oud-West behoort de Overtoom tot een gebied waarvan de bebouwing grotendeels tot stand kwam door de grote stadsuitbreidingen vanaf het laatste kwart van de negentiende eeuw. Ten westen van het water van de Schinkel en de Kostverlorenvaart sluit de Overtoom ter hoogte van het betreffende gebouw aan op de buurten rond het Surinameplein en nog verder naar het westen gelegen, op de Westelijke Tuinsteden. De aanleg en bebouwing van het Surinameplein met omgeving is grotendeels tot stand gekomen op basis van het Algemeen Uitbreidingsplan van Amsterdam (A.U.P.) van Cornelis van Eesteren uit 1929-1934. Het naar de Overtoomsesluis gerichte bouwwerk heeft een gebogen voorgevel die de bocht bij de aansluiting van de Overtoom op de Amstelveenseweg volgt. Ook de Amstelveenseweg is een drukke verkeersroute. Het Autopton-gebouw maakt hier deel uit van een aaneengesloten gevelwand met bebouwing uit diverse periodes en sterk wisselende hoogtes. Behalve door de Overtoom (noordkant) en de Amstelveenseweg (westzijde) wordt het betreffende bouwblok aan de achterkant (zuidzijde) omkaderd door de Zocherstraat. Deze via een dubbele knik verlopende straat sluit aan de oostkant van het blok haaks aan op de Overtoom. Aan de Zocherstraat staan woningbouwcomplexen uit de jaren 1910 en 1920 en direct aan de zuidzijde ligt het Vondelpark. Het Autopton-gebouw loopt ononderbroken door van de Overtoom naar de Zocherstraat en is langs beide straten langs de rooilijnen gesitueerd. Aan de Overtoom is er evenwel een inpandige gaanderij waardoor de bouwmasa op de onderste verdiepingen terugwijkt van de openbare weg. Door zijn vormgeving neemt het bouwwerk aan beide straten een opvallende plek in temidden van de overwegend uit oudere panden bestaande bebouwing.

Geschiedenis	Nadat Pon's Automobielhandel uit het gebouw vertrok werd het eerst gebruikt door een andere Volkswagen dealer en later als meubelzaak. Tegenwoordig (2012) is een sportschool hier gevestigd.
<i>Relevante wijzigingen</i>	Een jaar na de oplevering werd het gebouw met een tussenverdieping uitgebreid om extra kantoorruimte te realiseren. De sportschool heeft een zwembad gerealiseerd in het gebouw.
<i>Bezocht</i>	Eline Jörg, 2 oktober 2012 van buiten bekeken.

Monument

Den Haag 2^e Visafslag Scheveningen

Register

Provincie	Zuid-Holland
Gemeente	Den Haag
Plaats	Den Haag
Straat/huisnummer	Visafslagweg 1
Postcode	2583 DM
Aanduiding of korte omschrijving	Bedrijfsgebouw met kantoor, veilingzaal, kade en laadperron.
Complexonderdeel van complex [naam of complexnummer]	N.v.t.

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en); Het monument bezit cultuurhistorische waarde vanwege functionele karakter, robuuste vormgeving, markante situering.
Functioneel ruimtelijke samenhang, infrastructuur van aan- en afvoer (over water en over land) met kade en los/ laadbomen voor vrachtwagens.

als bijzondere uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling; Nieuwe naoorlogse havenontwikkeling.

als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en); Opslag, afslag en andere functies onder één dak.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar; +

wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp; +

wegens de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur(onderdelen). +

III Situationele en ensemblewaarde

betekenis van het object als essentieel (cultuurhistorisch, functioneel en/of architectuurhistorisch en visueel) onderdeel van een complex; Karakteristiek onderdeel vissershaven

a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving; Beeldbepalend gebouw binnen havencomplex

b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;

a. bijzondere betekenis van het complex wegens de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing in relatie tot de onderlinge historisch-ruimtelijke context en in relatie tot de daarbij behorende groenvoorzieningen, wegen, wateren, bodemgesteldheid en/of archeologie; Situering op een havenpier in het midden van een havencomplex

b. bijzondere betekenis van het object wegens de wijze van verkaveling/ inrichting/ voorzieningen.

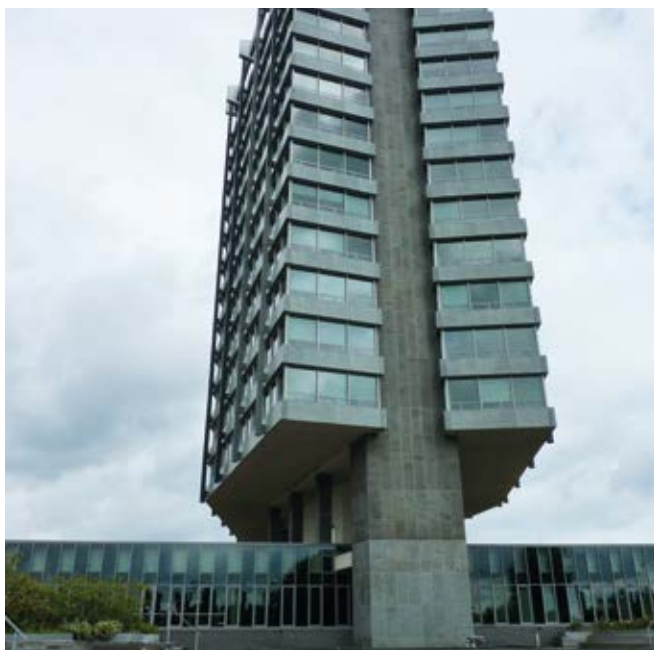
KENNIS: FEITEN

Naam object	Visafslag
<i>Stijl/stroming</i>	Functionalisme
<i>Bouwtijd (ook de planfase)</i>	1962 ontwerp 1962-1964 bouw
<i>Architect(en)/ontwerper(s)</i>	Sjoerd Schamhart
Exterieur	Langgerekt gebouw (345 meter) gevormd door een loods met 23 sheddaken op het noorden en op de kop een kantoorgebouw voor de Dienst van het Haven- en Marktwezen met een vertrek voor de havenmeester, een mijnzaal en kantine. Op betonnen palen uitgebouwd in de haven. Aan landzijde een laadperron boven straatniveau ter breedte van ca 1 meter breed, aan de havenzijde een kade.
<i>Interieur (indeling)</i>	Onder de sheddaken het afslaggedeelte dat geheel kolomvrij is uitgevoerd, een voorgespannen v-ligger overspande de ruimte.
Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang	De visafslag is een beeldbepalend gebouw aan de eerste haven van Scheveningen. Door zijn langgerekte vorm vult het de hele kade aan de westzijde. De kop aan de zuidkant is afwijkend van vorm, meer alzijdig zowel de haven als de havenmond overziend. Door zijn situering en vorm vormt de visafslag een soort buffer tussen haven en zee.
<i>Archeologische relevantie ondergrond (zie Archis, Kich, gemeentearcheoloog of...)</i>	n.v.t.
Toegepaste materialen	
<i>gebouw, constructietechniek</i>	De gevels bestaan uit vertikaal geplaatste, geprefabriceerde betonnen gevelelementen.
Kunstwerken/orgels/gedenktkens/meubels die bestanddeel zijn:	Betonreliëf in het interieur.
<i>nr. 1</i>	
<i>Materiaal/techniek</i>	Betonreliëf.
<i>Locatie (in/aan het beschermde monument)</i>	In de centrale hal is door de kunstenaar in de betonwanden een reliëf aangebracht.
<i>Kunstenaar</i>	Aat Verhoog
<i>Datering</i>	1962
<i>Afmetingen</i>	500 vierkante meter
Groen erfgoed	nvt

<i>Geschiedenis</i>	Ondeelbaar project. Bepaald door grote horizontale maat en het concept van plek in de duinen. Schamhart: de visafslag kon daarom een breed gebaar zijn, in confrontatie met het duin, het water en de boten van de haven, de in de haven werkende mensen, en andere kleinschalige activiteiten. Lange neutrale loods met sheddaken gericht op het noorden, alleen de kop op het zuiden herbergt bijzondere functies. Kenmerkend voor de architectuur van Sjoerd Schamhart zijn respect voor de gebruiker en voor bestaande stedelijke structuren.
<i>Relevante wijzigingen (</i>	Wijzigingen aan het pand zijn met name in het interieur. Exterieur vervangen ramen, dichtzetten van de deuren voor laden vrachtwagens.
<i>Bezocht</i>	Op 23 november 2012 door D. Valentijn (gemeente Den Haag), D. Koper (RCE)

KENNIS: BRONNEN

<i>Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites</i>	Auteur, Titel, Plaats/jaar, pp De items voorzien van een nummer. Bijv. 1. Archief architect in ...
	Cees van Boven (red.), Gids van de Moderne Architectuur in Den Haag, Den Haag 1998, p. 302
	Dick Valentijn,

Monument

Eindhoven Kantoorgebouw Philips

Register

Identificatienummer Basisregistratie 0772100000900164

Provincie Noord-Brabant

Gemeente Eindhoven

Plaats Eindhoven

Straat/huisnummer Boschdijk 525

Postcode 5621 JG

Kadastrale aanduiding Woensel H 1888

Aanduiding of korte omschrijving Kantoorgebouw

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);</i>	Als exponent van het belang van Philips voor het beeld en de economie van Eindhoven en Nederland en van de exponentiële groei van Philips zelf. Gebruik van moderne kunst als uitdrukking van belang van bedrijf.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling;</i>	Als landmark en als markering van de bebouwde kom van Eindhoven.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);</i>	Vanwege de nog zeer weinig toegepaste constructie met een gevel, opgehangen aan de betonnen kern.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;</i>	Vanwege de nog zeer weinig toegepaste constructie met een gevel, opgehangen aan de betonnen kern.
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	Door de wijze waarop de technieken zijn toegepast is een zeer plastisch gebouw ontstaan en hebben ook de gevels de nodige plasticiteit gekregen.

III Situationele en ensemblewaarde

<i>a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving;</i>	Het gebouw ligt zeer beeldbepalend aan het begin van de bebouwde kom van Eindhoven.
<i>b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;</i>	

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

<i>wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;</i>	De plasticiteit en uitstraling zijn, ondanks renovatie van het gebouw, behouden gebleven.
<i>wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid;</i>	Het gebouw is in technisch-constructief opzicht gaaf gebleven.
<i>als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie;</i>	Als goed herkenbaar kantoorgebouw met een zeer representatieve functie.

KENNIS: FEITENVERZAMELING

Typologie	Kantoorgebouw
<i>Huidige functie (met jaartal)</i>	Kantoorgebouw (2012)
<i>Stijl/stroming</i>	Modern
<i>Bouwtijd (ook de planfase)</i>	1960-1964
<i>Architect(en)/ontwerper(s)</i>	Architectenbureau Verhave-Luyt-De Jongh, Roosenburg, D. (zijdelings) Adviseurs: Philips Technische Bedrijven Backer en Dicke, Rotterdam (beton- en staalconstructies)
<i>Uitvoerder (aannemer e.d.)</i>	Hollandse Beton Mij Nederland te Den Haag (beton- en afbouw) De Vries Robbé te Gorinchem (staalconstructie) Gebrs. Van Swaay te Den Haag (ventilatie) Fa. Burgers te Eindhoven (centrale verwarming) Fa. Nolte te Eindhoven (elektrische installatie) Fa. J. van Straten te Den Haag (Schindler liften)
<i>Opdrachtgever</i>	Philips N.V..
<i>Exterieur</i>	Gebouw bestaande uit een hoog- en laagbouwgedeelte. Visvormige hoogbouw, 68 m. hoog, ca. 70 X 30 m. lang en breed, lengteas noord-zuid, met 12 kantoorverdiepingen en terugliggende 13e, 14e en 15e verdieping. Laagbouw bestaande uit meerdere bouwlichamen.
<i>gebouw, constructietechniek</i>	Kern hoogbouw in gewapend beton met aanweerszijden in staalconstructie uitgevoerde vloeren, opgehangen door middel van hangstijlen aan stalen spanten die via grote betonnen liggers zijn opgelegd op de betonnen kern. Plastiek in de gevel nagestreefd door naar buiten uitgebouwde borstweringen, oorspronkelijk van geëmailleerd staal, in samenspel met de hangstijlen.
<i>Interieur (indeling)</i>	Hoogbouw: Aan weerszijden van de kern kantoorstrook. In de kern de liftenhal, ventilatieleidingsschachten, goederenlift, toiletten, trappenhuisen. Traveeën van kantooruimten van 188 cm. Laagbouw oostzijde: entreehal, voorlichtingscentrum en restaurant.
<i>interieur, techniek en materialen</i>	Gewapend betonnen kern, constructie (zie exterieur) had mede als uitgangspunt dat kantooruimte zoveel mogelijk vrij van kolommen meosten zijn.
Kunstwerken/orgels/ gedenktkens/meubels die bestanddeel zijn:	Nog niet bekend.
Groen erfgoed: beplanting	n.v.t.

Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang	Gebouw, gelegen op een markant punt aan het begin van de bebouwde kom van Eindhoven. Lengte-as van de hoogbouw Noord-zuid, evenwijdig aan de Boschdijk. Laagbouw in meerdere bouwlichamen, overwegend oost-west. Het gebouw is bereikbaar vanaf het Vrede-oord. Parkeerplaatsen lager gelegen zodat het uitzicht op het gebouw vanaf de openbare weg niet belemmerd wordt.

Geschiedenis

	In het kantoorgebouw werden ondergebracht allen commerciële en daarmee verbonden activiteiten van Philips Nederland N.V. Voorzien was een bezetting van ca 1600 personen, met een maximumcapaciteit van 1900. De orderafdeling, op de eerste verdieping van de laagbouw, was afgestemd op de horizontale contacten én op de verticale contacten met de kantoorafdelingen.

<i>Relevante wijzigingen</i>	In 2006 heeft renovatie plaatsgevonden, met name aan de gevels. Ramen vervangen door dubbel glas, Beplating borstwering door aluminium met ‘spetterdecoratie” om oorspronkelijke uitstraling te behouden.

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

Nr. 1	Verhave-Luyt-De longh, Kantoorgebouw voor Philips te Eindhoven, Bouwkundig Weekblad (1965) p. 264-269.
Nr. 2	Hoogstraten, Dorine van, Dirk Roosenburg: zrchitect 1887-1962 (p. 171-172)
Nr. 3	Bouwwereld.nl, Nieuwe beplating voor hangende gevel.
Nr. 4	Architectenweb, Gevelrenovatie – Philips, Eindhoven

Al gebruikte bronnen (websites scan of kopie opslaan omdat dit wijzigt, of van alles een kopie opslaan???) 1,2,3,4,

Monument

Mijdrecht Kantoor Johnson-Wax

Register

<i>Provincie</i>	Utrecht
<i>Gemeente</i>	De Ronde Venen
<i>Plaats</i>	Mijdrecht
<i>Straat/huisnummer</i>	Groot-Mijdrechtstraat 81
<i>Postcode</i>	3641 RV
<i>Kadastrale aanduiding</i>	Mijdrecht B 2531 gedeeltelijk Mijdrecht B 2521 gedeeltelijk
<i>Aanduiding of korte omschrijving</i>	Kantoorgebouw met vijver

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en); Voorbeeld van heroplevende monumentale bedrijfsarchitectuur in dit geval sterk gestuurd door de Amerikaanse opdrachtgever. Tevens als voorbeeld van het toenemend belang van Nederland als internationale vestigingsplaats voor bedrijven

als bijzondere uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling; Vestigingslocatie van belang in relatie tot Schiphol als internationale luchthaven.

als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en); Vanwege de typologie kantoorgebouw

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek; Ja

voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar; Als een van zijn meest toonaangevende ontwerpen en tevens het laatste grote bedrijfscomplex.

wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp; Ja

wegens de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur(onderdelen). De wijze waarop de vormen van fabrieksgebouw en kantoorgebouw ruimtelijk met elkaar worden verbonden door middel van het tussenlid

III Situationele en ensemblewaarde

a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving; Iconische beeldwaarde

b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur; Ja

wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid; Ja

als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie; Ja

in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke, dorps- of landschappelijke omgeving. In relatie tot de ligging aan de provinciale weg

V Zeldzaamheid

belang van het object/complex wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht; Uniek in zijn sculpturale architectonische vormgeving. Het gebouw als plastiek.

Receptiegeschiedenis, prijzen e.d. Navolging in de architectuur; reacties in nieuwsberichten, kranten, status zoals Unesco e.d.

KENNIS: FEITEN

Oorspronkelijke functie(s),
bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr)
op grond van een thesaurus,
overeenkomend met
registeromschrijving Handel, kantoor, opslag transport
Boerderij, molen fabriek
Kastelen, landhuizen, parken

Typologie
Kantoorgebouw
Fabrieksgebouw
Vijver

Huidige functie (met jaartal) Kantoorgebouw staat leeg (2012)
Fabrieksgebouw nog in functie (2012)

Naam object Het kantoorgebouw heeft als bijnaam De Boemerang

Stijl/stroming Functionalisme
Kantoorgebouw opgevat als vrije kunst

Bouwtijd (ook de planfase) 8 november 1962 bouwvergunning
Bouwjaar 1964
Uitbreiding fabrieksgebouw oostzijde fase 1
Uitbreiding fabrieksgebouw zuidzijde fase 2

Architect(en)/ontwerper(s) H.A. Maaskant
G.P. de Bruyn (kantoorgebouw)
Ir. H.G. Senf (kleurgebruik)
Architectenbureau Maaskant, van Dommelen, Kroos en ir. Senf

Uitvoerder (aannemer e.d.) Constructeur betonconstructie: Constructiebureau Maaskant N.V.

Opdrachtgever SC Johnson. Persoonlijke interesse en bemoeienis door de heer H.F Johnson jr., die een vrije opdracht gaf en vooral geen 'normaal' gebouw wilde.

Exterieur Kantoorgebouw
Tussenlid
Fabrieksgebouw Grotendeels gesloten vanwege functionele eisen behalve noordzijde waar kantoren en dergelijke

<i>Interieur (indeling)</i>	Kantoorgebouw. Vanuit centrale hal aan beide zijden een gang met min of meer trapeziumvormige directiekantoren langs de noordzijde. Conferentiekamer met afgeronde hoek. Opmerkelijk veel verkeersruimte in verhouding tot de functionele ruimte Tussenlid op Y-vormige plattegrond vormt functioneel en visueel de verbinding tussen kantoor en fabriek in een pleinachtige opzet. Fabrieksgebouw Rechthoekig , bijna vierkant gebouw om rechthoekige patio. Langs de noordzijde strook met entree (noordzijde hoofdentree westzijde personeel) gang, trappenhuizen, centrale hal ter hoogte van tussenlid en kantoorfuncties. Het artikel van Messchaert geeft de meest uitgebreide documentatie van het interieur.

Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang	De locatiekeuze is mede ingegeven vanwege de gunstige ligging ten opzichte van Schiphol. Het gebouw ligt op het industrieterrein van Mijdrecht. Bij het ontwerp is voorts rekening gehouden met de ligging langs de provinciale weg, die geen uitrit mogelijk maakte. Er is bewust gestreefd naar een markante ligging ten opzichte van deze weg. De vijver scheidt afstand en voorkwam dat er een parkeerplaats zou ontstaan..

Archeologische relevantie <i>ondergrond (zie Archis, Kich, gemeentearcheoloog of...)</i>	Archis toont voor deze locatie geen gegevens. Verwachtingen onbekend

Toegepaste materialen

<i>gebouw, constructietechniek</i>	Kantoorgebouw beton, gewapend en nagespannen vensters staal en glas Tussenlid beton, vensters staal en glas Fabrieksgebouw staalconstructie, modulemaat 12,5 x 12,5 m., gevels prefab beton en aluminium bekleding, stalen glaspuien

<i>Interieur/afwerking</i>	Opmerkelijk kleurgebruik geldt voor gehele gebouw (o.a. blauwe plafonds Kantoorgebouw Tussenlid Fabrieksgebouw Linoleum vloeren Borstwering met Mosategels Binnenwand naar patio stalen pui betonnen zuilen Pui over 2 verdiepingen Centrale hal met wit marmeren vloer

Kunstwerken/orgels/ gedenktekens/meubels die bestanddeel zijn:	Diverse kunstwerken

Groen erfgoed: <i>aanleg/beplanting</i>	De rechthoekige vijver onder het kantoorgebouw vormt een onlosmakelijk deel van het ontwerp. Oorspronkelijk lag oostelijk hiervan een sportveld. Deze ruimte is nu als klein park ingericht.

Geschiedenis	De opdrachtgever H.F. Johnson jr. was geïnteresseerd in architectuur en bevriend met Frank Lloyd Wright. Wright ontwierp zowel kantoren (Racine) als het woonhuis van Johnson. Johnson bemoeide zich actief met het ontwerp van het kantoor in Mijdrecht. Hij was naar zegge “ niet geïnteresseerd in normale gebouwen.” Mede onder zijn invloed is de sculpturale vorm van het kantoorgebouw tot stand gekomen. Van hem komt ook de naam “boemerang”. Architect G.P. de Bruyn heeft een belangrijk aandeel gehad in dit ontwerp. Voor zover bekend hebben er geen ingrijpende wijzigingen plaatsgevonden. Voor het nagenoeg vierkante productie en opslaggebouw was bij aanvang al een mogelijkheid tot uitbreiding voorzien. Deze heeft later in twee fasen plaats gevonden tot de huidige omvang. In het najaar van 2001 werd begonnen met een restauratie van zowel het exterieur als het interieur van het kantoorgebouw o.l.v. architectenbureau DHV/AIB uitvoering Hazenberg TBI bouw.

<i>Relevante wijzigingen (</i>	Onbekend

<i>Overige</i>	De kantoorvleugel (Boemerang) is gemeentelijk monument.

KENNIS: BRONNEN

<i>Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites</i>	Auteur, Titel, Plaats/jaar, pp De items voorzien van een nummer. Bijv. 1. Archief architect in ...
Nr. 1	De Wasfabriek te Mijdrecht in: Bouw 18 (1936) p. 886
Nr. 2	Johnson Wax, Mijdrecht. In; Bouw 23 (1968) p. 278 -283
etc.	Nederlandse fabriek van Johnson Wax in Polytechnisch tijdschrift 22 (1967) p. 254b-257b
	K.Z. Messchaert, Waardstelling Welgesteld in: Praktijkhandboek Instandhouding Monumenten 2001 afl 7 p. 2 -20
	Carla Debets, Aanpak beton en kozijnen moet verval stoppen; conservering exterieur De Boemerang in Mijdrecht in Bouwwereld 2004 jg 100 nr 9 p. 42 -44

Monument

Rotterdam Hilton Hotel

Register

Provincie	Zuid-Holland
Gemeente	Rotterdam
Plaats	Rotterdam
Straat/huisnummer	Weena 10
Postcode	3012 CM
Kadastrale aanduiding	Rotterdam, 6e afd. S 4433
Aanduiding of korte omschrijving	Hiltonhotel

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);</i>	Het hotel is van belang als getuige van de snelle economische groei van Rotterdam in de jaren '50 van de vorige eeuw. Het is gebouwd om te kunnen voldoen aan de enorme toename van het zakelijk verkeer als gevolg van uitbreidingen van de haven en de intensivering van het vliegverkeer. Met de Hiltons in Amsterdam en Rotterdam werd voor het eerst de luxe van de moderne Amerikaanse hotels in Nederland geïntroduceerd (het 'American-style luxury hotel').
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling;</i>	Het hotel past functioneel in de historisch ruimtelijke ontwikkeling van het Rotterdamse wederopbouwplan Hofplein/Weena
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);</i>	Met de beide Hiltons werd de uniforme Amerikaanse hotel formule voor het eerst in Nederland geïntroduceerd. Niettemin kreeg elk hotel een eigen, lokale identiteit. Typologisch zetten het Amsterdamse en Rotterdamse Hilton de toon voor latere hotelbouw. De interne structuur van publieksruimtes, hotelkamers en logistiek vond veelvuldig navolging.
<i>wegens innovatieve waarde of pionierskarakter;</i>	Met de Hiltons in Rotterdam en Amsterdam deed de 'American-style luxury hotel' zijn intrede in Nederland.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;</i>	Toonaangevend vanwege een 'Amerikaanse bouwstijl'. De 'Hiltons' in Amsterdam en Rotterdam zijn de eerste hotels van de Hilton Company die door een niet-Amerikaanse architect zijn ontworpen. Zij combineren een internationale standaard met lokale kunstuitingen. Bouwtechnisch was de constructie in meerdere opzichten vernieuwend voor Nederland (glijbekisting, constructieve tussenverdieping).
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	volgt
<i>wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst;</i>	Door de toepassing van hoogwaardige bouwmaterialen zoals composietmarmer, vert-de-suède marmer, travertijn, graniet, aluminium, houten betimmeringen en veel glas moest het hotel een luxe sfeer ademen waar de gast zich onmiddellijk op zijn gemak voelde. Van de toegepaste kunst resten nog de beide glasappliqués van Joop van de Broek.

III Situationele en ensemblewaarde

<i>betekenis van het object als essentieel (cultuurhistorisch, functioneel en/of architectuurhistorisch en visueel) onderdeel van een complex;</i>	
<i>a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving;</i>	Het hotel vormt door zijn ligging aan het Hofplein, op de hoek van het Weena en de Coolsingel, een markant onderdeel van het centrum van Rotterdam.
<i>b. bijzondere betekenis van het object wegens de wijze van verkaveling/ inrichting/ voorzieningen.</i>	b. De onderbouw van het hotel volgt de schuine zijde van de kavel aan de Kruiskade. De terugliggende voorgevel herinnert aan de oude rooilijn van het toen nog veel bredere Weena (nu Weena-Zuid). De zijde aan de Coolsingel markeert de voorste van de dubbele rooilijn van het Coolsingelplan (aan de andere zijde wordt deze gemarkeerd door het kunstwerk van Gabo).

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

<i>wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;</i>	Het exterieur is van een grote architectonische gaafheid. Er hebben sinds de bouw geen wijzigingen van betekenis plaatsgevonden. Het interieur is op de begane grond gewijzigd qua indeling en afwerking. Belangrijkste elementen als de vide, de gebogen trap met de glaswand daarachter en de glazen wand van de vrm. wintertuin zijn bewaard gebleven. De keukens, dienst- en administratieruimtes zijn qua structuur niet ingrijpend gewijzigd. De indeling van het beddenhuis is de oorspronkelijke. De decoratieve wandpanelen in het lift- en trappengebouw en in de hotelkamers zijn verdwenen.
<i>wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid;</i>	Het hotel is van belang vanwege de bijzondere betonconstructie waarbij het beddenhuis is ontworpen als een boxframe (d.w.z. zonder balken) dat rust op een constructieve tussenverdieping die de druk overbrengt op ca. 8 meter uiteenstaande pijlers op de eerste verdieping en begane grond. De begane grond en eerste verdieping zijn als een aparte staalconstructie als het ware los onder het beddenhuis geschoven.
<i>als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie;</i>	Het hotel is van belang omdat het zonder noemenswaardige veranderingen aan het exterieur en het beddenhuis nog steeds indruk maakt als luxe-hotel naar Amerikaans model.
<i>in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke, dorps- of landschappelijke omgeving.</i>	Door ingrijpende grootschalige stedelijke ontwikkelingen is het hotel niet langer van belang als onderdeel van een visueel gave omgeving.

V Zeldzaamheid

<i>belang van het object/complex wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht;</i>	Door de vrijwel gelijktijdige bouw van het Amsterdamse en Rotterdamse Hilton is er geen sprake van een absolute zeldzaamheid. Beide zijn de eerste van een geheel nieuw gestandaardiseerd hotel- type naar Amerikaans model, sterk gericht op de wensen van de moderne toerist en/of zakenman: een luxe omgeving waarbij de kamer niet meer alleen dient als slaap-, maar ook als verblijfsruimte (studio-opstelling) en voorzien is van allerlei noviteiten (mengkranen, toilet met drukspoeler, deurvergrendeling, stortkokers voor vuil linnengoed e.d.). De hotels zijn, ook nieuw voor Nederland, tevens voorzien van vergader- en congresfaciliteiten.
<i>Roerende objecten van belang voor het gebouw en zijn waarde</i>	Er zijn geen roerende objecten meer uit de bouwtijd.
<i>Receptiegeschiedenis, prijzen e.d.</i>	In het algemeen positief ontvangen. Kritiek kwam er van A. Buffinga (Bouw 1964).

KENNIS: FEITEN

Oorspronkelijke functie(s), <i>bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr)</i> <i>op grond van een thesaurus,</i> <i>overeenkomend met</i> <i>registeromschrijving</i>	Horeca, Hotel-restaurant
Typologie	Horeca, Hotel-restaurant
<i>Huidige functie (met jaartal)</i>	Horeca, Hotel-restaurant
Naam object	Hilton Hotel Rotterdam
<i>Stijl/stroming</i>	Naoorlogs Amerikaans modernisme
<i>Bouwtijd (ook de planfase)</i>	1958-1961 (ontwerpfase) 1961-1963 (bouwtijd)
<i>Architect(en)/ontwerper(s)</i>	Architect: H.A. (Hugh Aart) Maaskant
<i>Uitvoerder (aannemer e.d.)</i>	Dura's Aannemingsmaatschappij N.V. te Rotterdam en vele onderaannemers.
<i>Opdrachtgever</i>	Hilton Company
<i>Exterieur</i>	Het hotel bestaat uit drie bouwdelen boven elkaar: de kavelvullende, representatieve onderbouw van twee bouwlagen, de 2,5 meter hoge constructieve tussenlaag en het acht lagen hoge beddenhuis. De over de hele breedte iets terugliggende, ononderbroken vensterzones van het beddenhuis geven het gebouw een sterk horizontaal karakter, dat door enkele asymmetrisch geplaatste verticale elementen doorbroken wordt, nl. het in de achtergevel uitgebouwde en boven het platte dak uitstekende lift- en trappenhuis en de reeks 'televisievensters' in de noord- en oostgevel. Het lift- en trappenhuis is asymmetrisch ten opzichte van de breedte en de lengte van het beddenhuis geplaatst. Dominante bouwmaterialen zijn zwart graniet, glas- en aluminium in de onderbouw en travertijn voor het beddenhuis. Op de voor- en achterzijde van het dak staat in originele belettering "HILTON".
<i>Interieur (indeling)</i>	Kelder verdieping (oorspronkelijk met installaties, voorraadkamers, werkplaatsen, personeelsruimtes e.d., nu parkeergarage). Begane grond met publieksruimtes (entree, receptie, cafés, restaurants en schuin naar achteren uitgebouwde vrm. balzaal) en bedrijfsruimtes (keukens en administratie). Behalve de vide met trap in de lobby en de wintertuin op de eerste verdieping is de oorspronkelijke indeling verdwenen. Boven de constructie laag het beddenhuis met 254 kamers verdeeld over 8 étages, alle identiek, twee aan twee gespiegeld en voorzien van een badkamer met ligbad en toilet. Op de vier hoeken van elke étage zijn ruimere kamers gesitueerd. De indeling van het beddenhuis is de oorspronkelijke. Door toepassing van een glijbekisting kon de liftschacht in tien dagen non-stop werken gestort worden, wat een aanzienlijke verkorting van de bouwperiode mogelijk maakte. Technisch is het hotel interessant vanwege een constructieve, 2,5 meter hoge tussenverdieping die de overgang mogelijk maakt van het boxframe van het beddenhuis naar de open ruimtes van de begane grond. De leidingschachten, die vanuit de tussenverdieping naar het beddenhuis omhooggaan en terugkomen, zijn door afneembare panelen in de gangen bereikbaar. Daardoor kunnen reparaties plaatsvinden zonder de gasten te storen.

<i>Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang</i>	Het hotel ligt aan het Weena, het zakencentrum en de drukke oost-west verkeersader van Rotterdam langs het Centraal Station. Het vormt, gelegen aan het Hofplein, de hoek met de Coolsingel. De begane grond en de eerste etage zijn aan de achterzijde (zuid), de rooilijn van de Kruiskade volgend, schuin uitgebouwd. De kamers aan de voorzijde (noord) kijken uit op het Weena en het Hofplein, die aan de achterzijde op de Kruiskade. De omgeving is door schaalvergroting ingrijpend gewijzigd. Was het Hilton bij de bouw het grootste, nu is het het kleinste gebouw in zijn omgeving.

Toegepaste materialen

<i>gebouw, constructietechniek</i>	De begane grond en de eerste etage vormen een van de betonbouw losstaande glas- en aluminiumconstructie. De gevels van de onderbouw bestaan afwisselend uit open (glas en aluminium) en gesloten delen (platen van zwart graniet). Het gewicht van het beddenhuis wordt via een zware constructieve tussenlaag naar ca. 8 meter uiteen geplaatste pijlers op begane grond en eerste verdieping afgeleid. Deze tussenlaag biedt tevens ruimte aan de infrastructuur van leidingen naar de kamers en terug. Het beddenhuis is een betonnen boxframe met een maat van telkens twee kamers, van elkaar gescheiden door halfsteens baksteenwanden. De gevels zijn afgewerkt met travertijnplaten.

<i>Interieur/afwerking</i>	Van het luxe interieur uit de bouwtijd resten nog het vide met de gebogen trap naar de verdieping, de gebogen appliqué glaspanelen achter deze trap naar de eerste verdieping en de appliqué glasgevel van de wintertuin. Het interieur was indertijd zo ontworpen dat het zonder al te grote ingrepen aan de smaak van de tijd kon worden aangepast.

Kunstwerken/orgels/ gedenktekens/meubels die bestanddeel zijn:	1. Gebogen wand van glasappliqué achter de trap op de begane grond; 2. Appliqué glasgevel van de vrm. wintertuin op de eerste verdieping.

nr. 1

<i>Materiaal/techniek</i>	Glasappliqué
<i>Locatie (in/aan het beschermde monument)</i>	Gebogen wand achter de trap van de lobby naar de eerste verdieping.
<i>Kunstenaar</i>	Joop van den Broek
<i>Voorstelling</i>	De verwoesting en wederopbouw van Rotterdam
<i>Datering</i>	1962-1963
<i>Afmetingen</i>	Ca. 7 x 7 meter

nr. 2

<i>Materiaal/techniek</i>	Glasappliqué
<i>Locatie (in/aan het beschermde monument)</i>	Glasgevel van de wintertuin (nu Jardin) aan de Kruiskade.
<i>Kunstenaar</i>	Joop van den Broek
<i>Voorstelling</i>	Natuurvoorstelling met bomen
<i>Datering</i>	1962-1963
<i>Afmetingen</i>	Ca. 27 x 4,5 meter

Groen erfgoed	n.v.t.

Geschiedenis

Al 20 jaar voor de opening, in 1943, onderzocht de Hotel Urgentie Commissie in Rotterdam met een optimistische kijk in de toekomst de noodzaak van en de mogelijkheid voor de bouw van een groot, op Amerikaanse leest geschoeid hotel. Al snel na de oorlog nam het bezoek van toeristen en zakenlieden explosief toe. In 1954 signaleerde de Kamer van Koophandel dat hotelfaciliteiten ver achterbleven bij de snelle uitbreiding van de haven. In Amsterdam waarschuwde de Holland Promotion Society dat de stad de snel groeiende stroom toeristen zou mislopen als er niet snel voldoende hotelcapaciteit bij zou komen. De beide instellingen (KvK en HPS) gingen in 1958 samenwerken. De gedachten gingen uit naar Hilton. Die exploiteerde wel hotels, maar bouwde niet zelf. Uiteindelijk ging Hilton akkoord, op voorwaarde dat er tegelijk in Amsterdam en Rotterdam een nieuwbouw zou verrijzen. Daarmee zijn de beide hotels de eerste bouwinvestering van de Amerikaanse hotelketen. Amsterdam en Rotterdam zijn, na Istanbul (1955-1958, Skidmore, Owings & Merrill), de tweede en derde Hilton-vestiging in Europa.

Relevante wijzigingen

Het exterieur is aan alle zijden nagenoeg dat van 1963. Er is niets bijgebouwd of afgebroken. De oorspronkelijke indeling en afwerking van de begane grond en eerste verdieping is bij eerdere renovaties en bij de laatste van 2012-2013 geheel gewijzigd. De winkels zijn verdwenen. Aan de bouwtijd herinneren alleen nog de gebogen trap (oorspronkelijk met glazen zijanten), de glazen wand daarachter en de glasgevel van de vrm. wintertuin aan de zijde van de Kruiskade. De oorspronkelijke interne structuur van het beddenhuis is vrijwel ongewijzigd.

Bezocht

Door A. de Vries, exterieur en interieur, op 30 juli 2012.

Overige

Het Hilton is naast het Groothandelsgebouw (1949-1953), de Lijnbaanflats (1948-1958) en de Euromast (1958-1960) een van de vele gebouwen waarmee Maaskant (1907-1977) het naoorlogse Rotterdam een nieuw gezicht gaf. Het hotel toont de stijl van de architect zoals hij die graag praktiseerde: 'fors, zakelijk en realistisch', met een voorliefde voor toegepaste kunst. Hij ontwierp bij voorkeur grootschalige, monumentale kantoorgebouwen, fabrieken en handelsgebouwen. Het Hilton is een van Maaskants vele gebouwen die laten zien dat zijn ideeën wortelen in het Nieuwe Bouwen. Het Rotterdam Hilton toont ten volle zijn ideeën over architectuur van het grote gebaar en staat model voor het optimisme en het geloof in een nieuwe, welvarende, internationale wereld.

Het hotel wordt momenteel verbouwd. Deze omschrijving is conform de situatie zoals die er medio 2013 uit zal zien.

KENNIS: BRONNEN

Bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

Nr. 1	M. Provoost, Hugh Maaskant, architect van de vooruitgang, Rotterdam 2003.
Nr. 2	Het Rotterdamse Hiltonhotel, Bouw 4(1964)98-103
Nr. 3	A. Buffinga, De Hiltonhotels in Amsterdam en Rotterdam, Bouw 4(1964)103-105
Nr. 4	Rotterdamse Hilton-hotel geopend, Bouwwereld 59(1963)1006-1009
Nr. 5	www.nai.nl

Al gebruikte bronnen (websites scan of kopie opslaan omdat dit wijzigt, of van alles een kopie opslaan???)

Interviews bewoners, gebruikers

n.v.t.

Monument

Utrecht
SHV gebouw

Register

Provincie	Utrecht
Gemeente	Utrecht
Plaats	Utrecht
Straat/huisnummer	Rijnkade 1 (hoofdingang) Mariaplaats 21
Postcode	3511 LK 3511 LC
Kadastrale aanduiding	Utrecht C 7364 gedeeltelijk Utrecht C 7234 gedeeltelijk, C 7986
Aanduiding of korte omschrijving	Kantoorgebouw met parkeerkelder, groenaanleg en beeld
Complexonderdeel van complex [naam of complexnummer]	N.v.t.

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);</i>	Voorbeeld van de toenemende internationale handelsactiviteiten en opbloei van de economie in de loop van de Wederopbouwperiode, mede dankzij de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal. Tevens voorbeeld van een historisch Nederlands familiebedrijf. Voorbeeld van toepassing moderne kunst om het belang van het bedrijf te accentueren.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling;</i>	Beginnende cityvorming (kantoren- en hoogbouw) aansluitend op het historische centrum van de stad en in relatie tot de ontwikkeling van Hoog Catharijne.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);</i>	Typologische ontwikkeling van een vroege toepassing van een ondergrondse parkeergarage op eigen terrein als uitdrukking van de toenemende automobilititeit

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;</i>	Als karakteristiek voorbeeld van naoorlogs Functionalisme. Als een van de meest geslaagde voorbeelden uit de periode 1959 -1965.
<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	Vanwege zijn plaats in het oeuvre van het architectenbureau Op ten Noort Blijdestein
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	Door de nagestreefde monumentaliteit en verzorgde uitvoering.
<i>wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst;</i>	Zoals zichtbaar is in de rijke natuursteentoepassing in het ex- en interieur en vanwege het reliëf aan de buitenzijde en het mozaïek aan de binnenzijde.
<i>wegens de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur(onderdelen).</i>	In het bijzonder door de positionering van het trappenhuis in relatie tot het grote venster in de zijgevel.

III Situationele en ensemblewaarde

<i>a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving;</i>	Beeldbepalende ligging op de hoek van de Singel en de Mariaplaats. Vormt opvallend modern element in ouder stedenbouwkundig blok.
<i>b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;</i>	

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

<i>wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;</i>	Grotendeels gaaf. Het geheel nog zeer goed herkenbaar.
<i>wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid;</i>	Constructie en materiaaltoepassing goeddeels behouden

<i>als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie;</i>	Het pand heeft zijn oorspronkelijke functie behouden als hoofdkantoor van de SHV
<i>wegens de waardevolle accumulatie van belangwekkende historische bouw- en/of gebruiksfasen;</i>	Opmerkelijke uitbreiding uit 1973 geheel in stijl van het bestaande gebouw
<i>in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke, dorpse of landschappelijke omgeving.</i>	Van belang is hier het contrast met het historische centrum (Mariaplaats) zoals dat ook tot uitdrukking komt in de begrenzing van het beschermde gezicht. Voorts schakellootie tussen de oude stad en Hoog Catharijne.
<i>Roerende objecten van belang voor het gebouw en zijn waarde</i>	Omdat het gebouw al lang in gebruik is als hoofdvestiging van de SHV zijn er roerende stukken te vinden die herinneren aan deze geschiedenis. Zo zijn er diverse glas-in-lood panelen in een museale ingelijste setting. Sommige zijn afkomstig uit dit pand andere uit andere vestigingen. Interessant is de collectie directeursportretten. Ook zijn er voorwerpen of (werktuig- en sloop)modellen die herinneren aan de activiteiten van het bedrijf. Oorspronkelijk meubilair is niet aangetroffen.
<i>Onderdelen zonder monumentale waarde:</i>	De renovatie van 2003 – 2005 is met zorg uitgevoerd, maar in het kader van de hier beoogde bescherming worden er geen monumentale waarden toegekend aan de daarbij nieuw ingebrachte onderdelen.
- Exterieur	Geen waarde exterieur
- Interieur	Geen waarde interieur
<i>Receptiegeschiedenis, prijzen e.d.</i>	onbekend

KENNIS: FEITEN

Oorspronkelijke functie(s), <i>bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr)</i> <i>op grond van een thesaurus,</i> <i>overeenkomend met</i> <i>registeromschrijving</i>	Topterm: Handel, kantoren, opslag, transport
Typologie	Term: Kantoorgebouw
<i>Huidige functie (met jaartal)</i>	Kantoorgebouw, hoofdkantoor SHV 2012.
Naam object	SHV gebouw
<i>Stijl/stroming</i>	Functionalisme, Nieuwe Zakelijkheid
<i>Bouwtijd (ook de planfase)</i>	Op dit moment zijn er geen gegevens over de planfase. Het artikel in Bouw 14 (1959) toont de maquette. De start van de bouw ligt in het najaar van 1958 De symbolische eerste steen is gelegd op 24 juni 1959 Opening 16 september 1960 door Prins Bernhard
<i>Architect(en)/ontwerper(s)</i>	Ingenieurs- en Architectenbureau Op ten Noort Blijdenstein, tevens uitbreiding 1973 Kentie en Partners, renovatie 2003 -2005

<i>Uitvoerder (aannemer e.d.)</i>	N.V. Algemene Bouwonderneming "Albouw" uit Breda
<i>Opdrachtgever</i>	Steenkolen Handels-Vereeniging (SHV)
<i>Exterieur</i>	Een bouwdeel evenwijdig aan de Rijnkade met de hoofdingang. Loodrecht daarachter een bouwdeel langs de Mariaplaats met toegang middels onderdoorgang tot achterliggend binnenterrein en ondergrondse (deels oorspronkelijke) parkeergarage. Daarnaast aan de zijde van de Mariaplaats een afsluitend bouwdeel oorspronkelijk bedoeld voor appartementen in 2003 - 2005 verbouwd tot kantoor. Vleugel langs de Rijnkade in oorsprong twee en vijf traveen aan weerszijde van een vooruitspringende ingangspartij. In 1973 in exact aansluitende architectuur vergroot.
<i>Interieur (indeling)</i>	Achter de hoofdingang aan de Rijnkade ontvangsthuis met monumentaal trappenhuis. Oorspronkelijke liftschaft aan de linkerzijde nog aanwezig. De oorspronkelijke structuur van twee gangen haaks op elkaar vanuit de hal met aan weerszijden kantoren nog herkenbaar. Zie verder bij Relevante wijzigingen Tweede oorspronkelijk trappenhuis in de rechter travee van de vleugel langs de Mariaplaats.
Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang	Op deze locatie vanuit het particuliere woonhuis van één van de oprichters, familie van Beuningen, gestart. Pand oorspronkelijk aan de singel gelegen. In 1962 ontwierp de stedenbouwkundige J.A. Kuiper een plan tot gedeeltelijke demping van de singel waaronder dit westelijke deel, dat in de jaren 1970 als verdiepte rijweg werd uitgevoerd. Het Utrecht City Project (UCP), later Aanpak Stationsgebied, uit de jaren 1990 beoogt in 2018 het water in de singel te laten terugkeren. Het pand ligt net buiten het beschermde gezicht van Utrecht. Destijds nadrukkelijk uitgesloten vanwege vermeende verstoring van het historische stadsbeeld.
Archeologische relevantie ondergrond (zie Archis, Kich, gemeentearcheoloog of...)	Ligt op een gewaardeerd terrein (AMK-terrein) van zeer hoge archeologische waarden.
Toegepaste materialen	
<i>gebouw, constructietechniek</i>	De constructie bestaat uit gewapend beton, deels gecombineerd met en staalskelet. De gevels uitgevoerd in baksteen bekleed met natuursteen. Vaste binnenmuren in baksteen. Venters oorspronkelijk van geanodiseerd aluminium. Vernieuwd in 2003-2005. De gevels zijn bekleed met natuursteen. Respectievelijk groen Altakwartsiet op de vleugel langs de Rijnkade en het appartementsdeel. Muurreliëfs zijn van Muschelkalk.
<i>Interieur/afwerking</i>	Van belang is de afwerking van de hoofdhal met diverse soorten natuursteen voor de trap, de vloer en twee oorspronkelijke zuilen. Bekleding trap marmer uit Italië Zuilen, grijsbruin geaderd Lido-marmer Bij de renovatie in 2003 -2005 is gebruik gemaakt van natuursteen uit dezelfde groeve als de bestaande natuursteen elementen. Trappenhuis met omlopende rechte steektrappen met bordessen leuning van geanodiseerd aluminium met houten afdekking. Vrijwel originele tocht- en toegangspui in geanodiseerd aluminium
Kunstwerken/orgels/ gedenktekens/meubels die bestanddeel zijn:	1. Drie reliëfs in de zijgevel 2. Vloermozaïek in het hoofdtrappenhuis 3. Diverse tegeltableaus
<i>nr. 1</i>	Drie reliëfs in de zijgevel
<i>Materiaal/techniek</i>	Natuursteen, tuf

Locatie (in/aan het beschermde monument)	Zijgevel, zuidzijde van de vleugel langs de Rijnkade
Kunstenaar	Pieter d'Hont
Voorstelling	De drie stenen verbeelden de activiteiten van het bedrijf van boven naar beneden: Energiewinning, Rijnvaart en Mijnbouw. Zij worden begeleid door drie kleinere stenen waarin de letters S-H-V
Datering	Uit de bouwtijd
Afmetingen	Niet opgemeten

nr. 2	Vloermozaïek in het hoofdtrappenhuis
Materiaal/techniek	Het mozaïek is samengesteld uit een groot aantal soorten natuursteen in kleur en textuur verschillend
Locatie (in/aan het beschermde monument)	In de vloer in de as van het omlopende trappenhuis Steen met inscriptie: aangeboden door het personeel september 1960
Kunstenaar	Nicolaas Wijnberg (gesigneerd)
Voorstelling	Allegorie op de jaargetijden en de oogstgave van het land
Datering	Gedateerd 1960
Afmetingen	Niet opgemeten

Nr. 3	Diverse tegeltableaus
Materiaal/techniek	Geglazuurde tegels
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Diverse locaties in het gebouw. Deze tableaus zijn soms afkomstig uit dit SHV gebouw soms uit andere kantoren. Ook de tableaus uit dit gebouw zijn op andere dan de oorspronkelijke locatie herplaatst. Zij vormen een bestanddeel van het gebouw en vertegenwoordigen monumentale waarde.
Kunstenaar	onbekend
Voorstelling	Veelal havengezichten
Datering	onbekend
Afmetingen	Niet opgemeten

Groen erfgoed: aanleg/beplanting Langs de vleugel aan de Mariaplaats ligt een smal, iets verhoogd plantsoen met daarin het bronzen beeld van Paul Gregoire, voorstellende Man met Stier (1967, schenking NS).

Geschiedenis In 1913 verhuisde het in 1896 opgerichte bedrijf Steenkolen Handels Vereniging het hoofdkantoor naar de riante stadsvilla van de familie Van Beuningen. Toen deze te klein werd voor het groeiende bedrijf, werd besloten een nieuw kantoor te bouwen op het naastgelegen perceel. De opdracht ging naar het Utrechtse architectenbureau Op ten Noort Blijdenstein.
In 1973 werd de stadsvilla gesloopt en de vleugel langs de singel vergroot. In 2003-2005 is het pand gerenoveerd en gemoderniseerd.

Relevante wijzigingen (	In 1973 werd de aan de noordzijde gelegen villa van de familie Van Beuningen gesloopt. De vleugel aan de Rijnkade werd vervolgens met zes travereën uitgebreid. Het Bureau Op ten Noort Blijdestein ontwierp deze uitbreiding geheel aansluitend aan het bestaande ontwerp. De overgang is vrijwel onzichtbaar. In 2003 – 2005 vond onder leiding van architectenbureau Kentie en Partners uit Amsterdam de renovatie plaats. De veranderingen waren technisch van aard, klimaatinstallatie, dubbelglas in nieuwe kozijnen, arbo- en brandweereisen, verwijderen asbest, plaatsen zonnepanelen op het dak. Het gebruiksgemak van het gebouw werd verbeterd door de ontvangsthall te vergroten en van een nieuwe liftpartij te voorzien. Er is veel aandacht besteed aan het zo goed mogelijk bijpassen van nieuw marmer in de hal voor de vloer en de twee nieuwe zuilen. De oorspronkelijke liftschacht is behouden en wordt gebruikt voor de doorvoer van technische voorzieningen. Hij is ingebouwd in een nieuwe serviceunit. Het principe van de binnengang met links en rechts kamers is gebleven, maar de indeling van de vertrekken is met nieuwe (beweegbare) wanden uitgevoerd.. Een noodtrappenhuis in de uitbreiding van 1973 werd vergroot. De parkeergarage werd vergroot en het binnenterrein opnieuw ingericht Het pand is gesplitst in het voorste (SHV) deel en apart te verhuren vleugel en voormalig appartement deel daarachter. Na de renovatie 2003 -2005 is het binnenterrein opnieuw ingericht tot binnentuin met ondermeer Metasequoia's
Bezocht	9-8-2012 Marceline Dolfin
Overige	De SHV beheert een bedrijfsarchief waarin opgenomen stukken betreffende de (ver)bouw van het pand.

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

Nr. 1	Marieke Kuipers (red) Toonbeelden van de wederopbouw. Architectuur, stedenbouw en landinrichting van herrijzend Nederland, Zwolle 2002. pp 97, 108
Nr. 2	Wandelend door het SHV-huis. In eigen beheer uitgegeven gedenkboekje naar aanleiding van de renovatie 2003 - 2005
Nr. 3	'Kantoorgebouw te Utrecht' in: Bouw 14 (1959) nr1, p. 14
<i>Al gebruikte bronnen (websites scan of kopie opslaan omdat dit wijzigt, of van alles een kopie opslaan???)</i>	Alleen de nummers hier noemen van reeds geraadpleegde bronnen . De overige bronnen zijn dus nog niet geraadpleegd en kunnen nog nieuwe gegevens opleveren. Van websites een gedateerde kopie/scan opslaan ivm wijzigingen in het internet.
<i>Interviews bewoners, gebruikers</i>	9-8-2012 Toelichting tijdens bezoek door de heren Joost Klink, Company Secretary (tevens mede auteur van het boek Wandelend door het SHV-huis) en Henny Doornekamp, Manager Facilitaire Zaken. Aanvullende mail met enkele gegevens van de heer Klink d.d. 7-11-20012.

Monument

Wassenaar ANWB Hoofdkantoor

Register

Provincie	Zuid-Holland
Gemeente	Wassenaar
Plaats	Wassenaar
Straat/huisnummer	Wassenaarseweg 220
Postcode	2596 EC DEN HAAG
Aanduiding of korte omschrijving	Hoofdkantoor

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en); Als symbool van het toenemende belang van toerisme en (auto)mobilititeit.

als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en); Vanwege het gebruik van betonnen prefab schaaldaken voor de overkoepeling van de rotonde en de kantine op het dak.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar; Het ANWB kantoor vormt een belangrijk onderdeel in het werk van J.F. Berghoef.

wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp; Met name de vormgeving van de rotonde is bijzonder.

wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst; Baksteen is hier niet alleen als bekleding van het betonskelet toegepast, maar heeft ook een belangrijke ornamentele functie.

III Situationele en ensemblewaarde

a. bijzondere betekenis van het complex wegens de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing in relatie tot de onderlinge historisch-ruimtelijke context en in relatie tot de daarbij behorende groenvoorzieningen, wegen, wateren, bodemgesteldheid en/of archeologie; Het gebouw is fraai gelegen aan de rand van Park Clingendael en vormt een landmark ten opzichte van de omringende bebouwing en parkaanleg.

b. bijzondere betekenis van het object wegens de wijze van verkaveling/inrichting/voorzieningen.

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur; Ondanks de vele verbouwingen en toevoegingen is de oorspronkelijke architectuur nog steeds goed herkenbaar.

als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie; Het ANWB kantoor heeft nog voor een groot deel de oorspronkelijke functie.

KENNIS: FEITEN

Typologie	Kantoorgebouw met (groen)aanleg, parkeerterrein en brug.
Naam object	ANWB Hoofdkantoor
Stijl/stroming	
Bouwtijd (ook de planfase)	Ontwerp 1958 Bouw 1960
Architect(en)/ontwerper(s)	Architectenbureau prof. ir. J. F. Berghoef en ir. H. Klarenbeek Met medewerking van ir. J. Hondius en ir. J. Lamers
Exterieur	Complex van gebouwen bestond naast het hoofdkantoor uit gebouwen voor de technische diensten, een wegwachthotel en enkele dienstwoningen. Belangrijk waren betere communicatie tussen de verschillende afdelingen en ruime parkeergelegenheid. Er was gerekend op uitbreiding van het gebouw, daarmee werd in 1971 gestart en in 1973 werden de bouwwerkzaamheden afgerond. Het hoofdgebouw bestaat uit een rotonde (het bezoekersdeel) en een rechthoekige kantoorvleugel opgetrokken in lichte baksteen uit Noord-Brabant. De rotonde heeft een hoogte van 15 meter en een doorsnede van 50 meter. Een bordestrap en een luifel geven toegang tot de rotonde. Op de begane grond zijn werkruimten over twee verdiepingen. Voor de entree ligt een langgerekt parkeerterrein, toegankelijk middels een brug. Langs twee randen van het parkeerterrein een groenaanleg (van landschapsarchitect Wim Boer? Check). Kantoorgebouw bestaat uit 6 bouwlagen met kelder en met dakopbouw (kantine). En buitenterras.
Interieur (indeling)	Kantooruimte met verplaatsbare wanden. Zorgvuldig gedetailleerde trappenhuizen met lichtarmaturen (inclusief verdiepingnummers), tegelwerk, balustrade. Kantine op het dak, open ruimte met lichtarmaturen.
Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang	Aan de noordoostkant van Den Haag gesitueerd hoofdkantoor, op de hoek van de Van Alkemadelaan en de Wassenaarseweg, zeer goed bereikbaar vanaf de snelweg en met ruime parkeergelegenheid. Het complex grenst aan het park van Clingendael. Aan de Wassenaarseweg ligt een brede groenstrook aan het water met een parkachtige inrichting.
Archeologische relevantie ondergrond (zie Archis, Kich, gemeentearcheoloog of...)	n.v.t.

Toegepaste materialen

---

gebouw, constructietechniek

Rotonde wordt gedekt door een betonnen koepel bestaande uit geprefabriceerde betonschaalelementen voorgespannen door staalkabels. De koepel rust op een voorgespannen ringbalk gedragen door twaalf kolommen (ontwerp van prof. ir. A. M. Haas). Rondom de open ruimte een krans van werkvetrekken met conische schaaldaken van betonelementen. Dakbedekking met koperfolie. Ruitjes met dubbel zonwerend glas waartussen een glasvezel.

Kantoorgebouw

Betonskelet. Het metselwerk is ook gedeeltelijk geprefabriceerd. Aluminium kantelramen, in kozijnen van wenge hout. Onder de ramen baksteenmozaïeken in geglazuurde steen. Dak van de kantine bestaat uit geprefabriceerde betonnen schaaldelen (ontwerp van Haas).

Interieur/afwerking

Rotonde

Vloer is uitgevoerd in twee soorten San Sebastian natuursteen met banden van gris col di gapo. Windroos is als decoratie opgenomen. Centraal een bronzen waterbakken met een meisjesfiguur naar ontwerp van beeldhouwer H. M. Wezelaar. Een rondschrift van de dichter Jan Engelman: verwonder u. De ruimte zwelt en mindert. Verwonder hom alles wat bestaat. Ga ver op reis. Gij wordt alleen gehinderd door t wereldliteratuur wanneer uw geest geen verre reis verstaat..

Kantoorgebouw

In vergaderzaal een wand met reliëf van beeldhouwer J. W. Radecker waarin historie en evolutie van verkeer en toerisme worden uitgebeeld. Zorgvuldig gedetailleerde trappenhuisen met lichtarmaturen (inclusief verdiepingsnummers), tegelwerk, balustrade. Kantine op het dak, open ruimte met opvallende lichtarmaturen aan de wand.

**Kunstwerken/orgels/
gedenktekens/meubels die
bestanddeel zijn:**

Plastiek op de bordesmuur van twee helpende handen.

Op de kopse gevels ook baksteenmozaïeken naar ontwerp van Haagse kunstenaar J.G. Groeting. Bekroning met het ANWB embleem met gouden kroon: kunstwerk van beeldhouwer H.J. Etienne.

Groen erfgoed:

aanleg/bepanting

Groenstrook ingericht als park met zitjes aan het water. Een bomenlaan van iepen omzomen het terrein, rechte wandel paden en verspringende vlakken. Aanleg van terrassen aan het water afgezoomd met bielzen. Ontwerp van landschapsarchitect J. W. C. Boer. Aan de rand van de vijver een pompstationnetje tbv een dubbel rioleringsysteem.

Op parkeerterrein 16 lichtmasten. Midden voor de rotonde een vlaggenmast.

Verschillende kunstwerken die de ANWB cadeau heeft gekregen.

Bakstenen brug met toog en een opstaande gemetselde rand. Hek met rechthoekig gemetselde zijvleugels voorzien van een baksteenmozaïek. Traliehekwerk.

Geschiedenis

1965 volgde een opdracht voor uitbreiding van het kantoorgedeelte, in massa ongeveer even groot als het hoofdgebouw. Het ontwerp is gemaakt in 1969, de bouw duurde van 1971-73.

In 1969 is het technische gebouw verbouwd. In 1973 is het parkeerterrein uitgebreid. Verder volgden een interne verbouwing van de techno-hal, een restauratie van de puien van de rotonde, een niet nader aangeduide uitbreiding, een uitbreiding van de alarmcentrale, een computercentrum en een luchtbrug.

Relevante wijzigingen (

Uitbreidingen in 1972 (gepland en voorzien, ook uitbreiding parkeerterrein), 1993 en 2002
1991 verbouwing interieur rotonde door Ron Bekink

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

Auteur, Titel, Plaats/jaar, pp De items voorzien van een nummer. Bijv. 1. Archief architect in ...

Cees van Boven (red.), Gids van de Moderne Architectuur in Den Haag, Den Haag 1998, p. 302

Dick Valentijn,

Monument

Zwolle Kantoor Schrale's Beton

Register

Provincie	Overijssel
Gemeente	Zwolle
Plaats	Zwolle
Straat/huisnummer	Willemsvaart 21
Postcode	8019 AB
Kadastrale aanduiding	Zwolle P 3231
Aanduiding of korte omschrijving	Kantoorgebouw

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarden: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);</i>	Het kantoorgebouw is een uitdrukking van de naoorlogse economische ontwikkelingen in het algemeen en die in de bouwsector in het bijzonder.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);</i>	Het pand is een goed voorbeeld van een modern kantoorgebouw uit de Wederopbouw. Het kantoorgebouw illustreert de ontwikkelingen in de fabricage en toepassing van geprefabriceerde betonelementen. Schrale's beton ontwierp en realiseerde complexe betonconstructies en vervaardigde op eigen terrein prefab betononderdelen. Het kantoorgebouw is door het bedrijf zelf gerealiseerd.
<i>wegens innovatieve waarde of pionierskarakter;</i>	De toepassing van dubbelglas is relatief nieuw voor die tijd.

II Architectuur- en kunsthistorische waarden: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;</i>	Het kantoorgebouw is een goed voorbeeld van het naoorlogse functionalisme. Het pand is ontworpen vanuit het gebruik. Rietveld heeft het materiaalgebruik tot een minimum beperkt. De detaillering is sober, minimaal en doelmatig. De constructie is zichtbaar in het interieur. Het motto licht, lucht en ruimte is ook hier van toepassing. Dankzij de glaspuien hebben alle ruimtes een relatie met buiten en kan het daglicht naar binnen stromen. Er is zicht van buiten naar binnen en het pand heeft een luchtig aanzien. De lichtstrook in de binnenwanden laat het licht door in de gang. Bovendien wordt een ruimtelijke werking gerealiseerd doordat het plafond doorloopt en geen grenzen worden ervaren. De indeling is aan het gebruik aan te passen door de verplaatsbare binnenwanden.
<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	Het kantoorgebouw is een voorbeeld van het naoorlogse werk van de architect/meubelontwerper/docent Gerrit Th. Rietveld (1888-1964). Rietveld hoorde in de jaren 1920 bij de groep vernieuwende architecten en speelde daar een belangrijke rol: eerste bij De Stijl en daarna het functionalisme. In de jaren vijftig kreeg zijn werk een herwaardering. Binnen zijn oeuvre is dit pand een van de weinige kantoorgebouwen die hij heeft ontworpen. Kenmerkend voor de ontwerpen van Rietveld is de toepassing van een maatvoering.
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	Rietveld ontdeed zijn gebouwen van hun massiviteit door terugliggende en vooruitspringende vlakken en transparante glaspuien. Ook dit kantoorpand is een zorgvuldige compositie van vlakken en lijnen; van twee volumes, verbonden door de terugliggende entree met een trap en een schoorsteen als hoogteaccent. De open fietsstalling contrasteert met de gesloten onderbouw met serviceruimtes.
<i>wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst;</i>	Rietveld experimenteerde graag met materialen, zoals met de betonnen onderdelen in dit kantoorgebouw. Rietveld heeft lange tijd weinig beton gebruikt in zijn ontwerpen, maar pakte het materiaal na de oorlog weer op. Het kantoorgebouw is hier een voorbeeld van.
<i>wegens de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur(onderdelen).</i>	Rietveld heeft behalve het exterieur, ook het interieur ontworpen: de indeling, de vloer-, wand- en plafondafwerkingen en de trappen. De indeling van het gebouw is flexibel door de verplaatsbare binnenwanden.

III Situationele en ensemblewaarden

<i>a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving;</i>	Het kantoorgebouw is zeer beeldbepalend door het vrijstaande, opgetilde volume op een open terrein en door de ligging aan de Willemsvaart. Het talud maakt het tot een markante plek.

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

<i>wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;</i>	Het pand is grotendeels in originele staat behouden gebleven. Enkele aanpassingen doen afbreuk aan het gevelbeeld, zoals de hemelwaterafvoeren, de zonwering en de tweede trap op het talud. Meer recente wijzigingen hebben het karakter van het pand intact gelaten, zoals de wijze waarop de kantoren in de voormalige garages zijn ingepast, of zijn in stijl gedaan, zoals de naamsaanduiding van de huidige eigenaar.
<i>wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid;</i>	Het exterieur is grotendeels in originele staat behouden gebleven, met uitzondering van het glas. Bij de interieurrenovatie in 2001 zijn de authentieke vloer- en plafondbewerking vervangen en het kleurschema is een benadering van de oorspronkelijke kleuren, maar er is getracht het oorspronkelijke beeld zoveel mogelijk te behouden. Het pand verkeert in matige tot goede staat.
<i>als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie;</i>	Het pand functioneert nog altijd als kantoorgebouw en is als zodanig goed herkenbaar.
<i>in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke, dorps- of landschappelijke omgeving.</i>	De beeldbepalende situering aan de Willemsvaart is ongewijzigd, zij het dat het pand op grotere afstand van het water is komen te liggen. De heggen hebben het vrijstaande karakter en openheid van het omringende terrein in beperkte mate aangetast.

V Zeldzaamheid

<i>belang van het object/complex wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht;</i>	Het pand is een van de weinige kantoorgebouwen die Rietveld ontworpen heeft.
<i>Roerende objecten van belang voor het gebouw en zijn waarde</i>	Bank in de hal, naar ontwerp van Rietveld, AEG-wandklokken en houten archiefkasten, alle uit de bouwtijd.

KENNIS: FEITEN

Oorspronkelijke functie(s) <i>bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr)</i> <i>op grond van een thesaurus,</i> <i>overeenkomend met</i> <i>registeromschrijving</i>	Handel, kantoren, opslag, transport
Typologie	Kantoorgebouw
<i>Huidige functie (met jaartal)</i>	Kantoorgebouw (2012)
<i>Stijl/stroming</i>	functionalisme
<i>Bouwtijd (ook de planfase)</i>	1957 (ontwerp); 1958-59 (bouw); 1963 (ontwerp uitbreiding); 1965 (uitvoering uitbreiding)

<i>Architect(en)/ontwerper(s)</i>	Bureau Rietveld, Van Dillen en Van Tricht, namelijk: - Gerrit Th. Rietveld (Utrecht 1888- Utrecht 1964): oorspronkelijke gebouw - J.C. Meulenbelt - Jan C. Rietveld (zoon van Gerrit Rietveld, Utrecht 1919-1986): uitbreiding in 1965
<i>Uitvoerder (aannemer e.d.)</i>	Schrale's beton- en aannemingsmaatschappij nv te Zwolle Rollecate te Staphorst: stalen kozijnen en deuren
<i>Opdrachtgever</i>	Schrale's beton- en aannemingsmaatschappij nv te Zwolle
<i>Exterieur</i>	Tweelaags gebouw op een min of meer rechthoekige plattegrond onder een platdak. Het gebouw bestaat uit een hoger volume met gesloten eerste bouwlaag en een lager volume met een open eerste bouwlaag. Op de overgang van beide bouwdelen zijn de hoofdingang en een schoorsteen gesitueerd.
<i>Interieur</i>	Op de eerste bouwlaag bevonden zich oorspronkelijk de garages, personeelsingang, archief en serviceruimten. De tweede bouwlaag kent een intern niveauverschil en bevatte de hal, kantoorruimtes en een tekenkamer.
Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang	Het vrijstaande kantoorgebouw ligt op een groot terrein tussen de Willemsvaart en de naastgelegen Nieuwe Veerallee, de IJsselallee en bossages met daarachter de spoorlijn. De Willemsvaart verbond de stadsgracht met de IJssel. Sinds de aanleg van het Zwolle-IJsselkanaal in 1964 werd deze functie van de vaart overbodig en is de Willemsvaart gedeeltelijk gedempt en versmald ten behoeve van de aanleg van de Nieuwe Veerallee, een drukke ontsluitingsweg. Aan de overzijde van de Willemsvaart ligt een woonwijk uit de eerste helft van de twintigste eeuw. Tegen het linker deel van de eerste bouwlaag van de voorgevel is een talud opgeworpen. Een diagonale trap over het met gras begroeide talud leidt naar de hoofdingang in de tweede bouwlaag. Rond het kantoorgebouw bevindt zich een open, bestraat (werk)terrein met daaraan meer recente loodsen. Aan de voorzijde is een lage heg geplant; aan de rechter zijde een hoge. Het door Rietveld ontworpen talud kende oorspronkelijk een oplopend grindpad naar de trap direct voor de hoofdingang. Het pand was dicht op het water van de Willemsvaart gesitueerd, doordat de weg smaller was en de vaart breder. Het kantoorgebouw bevindt zich niet in een rijksbeschermd gezicht.
<i>Archeologische relevantie ondergrond (zie Archis, Kich, gemeentearcheoloog of...)</i>	Het gebied is niet gekarteerd; de archeologische waarde is onbekend. Op de gemeentelijke verwachtingskaart heeft het terrein geen hoge waarde. Gemeentelijk beleid is van toepassing.
Toegepaste materialen	
<i>gebouw, constructietechniek</i>	Eerste bouwlaag: constructie van gewapend beton; gevels van geborstelde betontegels, plaatmateriaal en zwart geglaazuurde baksteen. Tweede bouwlaag: staalconstructie; borstwering bekleed met plaatmateriaal en daarboven glaspuien met stalen ramen met oorspronkelijk dubbele beglazing. Betonnen trap met natuurstenen afdekking en stalen leuning. Schoorsteen in wit geglaazuurde verblendsteen met in stalen letters de bedrijfsnaam. Uitbreiding 1965: geheel bekleed met plaatmateriaal. Platte daken met vernieuwde neonletters. Het hele gebouw (in alle drie dimensies) is gebaseerd op een stramien van 100 cm (ook verdubbeld of gehalveerd toegepast), met een tussenstramien van 26 cm voor de constructie.

Interieur/afwerking

Wandafwerking van wit geglaazuurde baksteen en geborstelde betontegels.
De binnenmuren van houtvezelplaat zijn tussen vloer en plafond geklemd en verplaatsbaar. Het onderste deel van de wanden is gesloten; aan de bovenzijde zijn ramen aangebracht.
Betonnen trappen met ijzeren trapleuning met mipolam greep.
Keuken met een teakhouten blad, wit keramische gootsteen en kastdeuren van draadglas.
De oorspronkelijke polyvinyl gietvloer, de vensterbanken van marbrite glas en de gelinieerde zachtboard plafondplaten met tl-verlichting zijn vervangen.

Rietveld gaf de ruimtes vorm door kleurvlakken op de muren. Hij gebruikte kleuren voor optische effecten of om elementen op te laten vallen. In dit geval heeft hij overwegend grijs gebruikt voor de binnenzijde van de gevels, geel voor de binnenwanden, enkele rode en grijze binnenwanden en grijze deuren.

Geschiedenis

Schrals Beton- en Aannemings-maatschappij nv was opgericht in 1919 en was sinds de jaren 1920 gevestigd aan de Willemsvaart. In 1957 werd het onderdeel van de Hollandsche Beton Maatschappij (HBM). Het bedrijf ontwierp en realiseerde complexe betonconstructies en verrichtte alle werkzaamheden van een woning- en utiliteitsbouwer. Op eigen terrein werden prefab betononderdelen vervaardigd. Een moderne bedrijfsvoering bracht een grotere kantoorstaf met zich mee, zoals werkvoorbereiders, calculatie- en inkoopafdelingen, een uitgebreidere administratie en meer tekenaars, hetgeen aanleiding was voor de nieuwbouw in 1958-59.

In 1957 was Binnert Schröder de directeur van Schrals beton. Hij en Gerrit Rietveld kenden elkaar via zijn moeder, Truus Schröder-Schröder, interieurarchitecte. Samen met haar had Rietveld in 1924 het Rietveld Schröderhuis in Utrecht ontworpen. In de jaren daarna had Rietveld in haar woning zijn architectenbureau. Truus Schröder-Schröder werd zijn compagnon. Na het overlijden van zijn vrouw trok Rietveld definitief bij haar in.

Gerrit Rietveld ontwierp ook een gedeelte van het meubilar, zoals een kapstok en de bank in de hal, en richtte het kantoor in. Tevens ontwierp hij de lichtreclame met neonletters op het dak.

Vanaf de oplevering heeft het gebouw steeds aan beton gerelateerde bedrijven gehuisvest. Nadat Schrals beton werd samengevoegd met restauratieaannemer Schakel is in 1965 het pand uitgebreid. In 1986 verhuisde het bedrijf en vestigde Materieelservice van HBM zich in het kantoorgebouw. Daarna volgde in 2002 HBG Vastgoed, tegenwoordig AM Zwolle geheten.

Relevante wijzigingen	In 1965 is het pand uitgebreid met een vleugel aan de rechter zijde. Gerrit Rietveld had deze uitbreiding al geprojecteerd. Zijn zoon Jan Rietveld zag toe op de uitvoering ervan. In de jaren 1970 is het dak geïsoleerd waarbij het afschot is verlegd van het centrum naar de gevels, waartegen hemelwaterafvoeren moesten worden geplaatst. Het neonbord werd gesloopt. Intern werden wanden in een andere kleur overschilderd, werd de tl-verlichting vervangen en zijn de glazen vensterbanken vervangen door keramische tegels. Op het talud is een extra trap aangebracht. In 2001-02 is het kantoorgebouw gerenoveerd naar ontwerp van Arend Rutgers, projectarchitect van HBG, en uitgevoerd door HBG Utiliteitsbouw. Bouwkundige gebreken zijn verholpen en latere wijzigingen zijn zoveel mogelijk ongedaan gemaakt. Nieuwe toevoegingen zijn aangepast aan het ontwerp en de ontwerpopvattingen van Rietveld. De isolatie en het binnenklimaat zijn verbeterd. Tegen de boeiboorden is zonwering aangebracht. Alle ramen zijn van nieuwe dubbele beglazing voorzien. De plattegronden zijn op enkele punten gewijzigd en ruimtes zijn van functie veranderd. De garages zijn omgebouwd tot kantoorruimte met grote glaspuien ter plaatse van de houten schuifdeuren. De kluis is weggebroken. Het interieur is opnieuw geschilderd, waarbij de oorspronkelijke kleuren zijn benaderd. De oorspronkelijke gietvloer is vervangen door een rubberen vloer met dezelfde kleur en uitstraling. De glazen vensterbanken zijn teruggebracht. De gelinieerde zachtboard plafondplaten zijn vervangen door vergelijkbare exemplaren met andere afmetingen. De neonletters op het dak zijn vervangen door de naam van de huidige eigenaar in dezelfde typografie en op eenzelfde wijze aangebracht.
Bezocht	Jojanneke Clarijs, 17-12-2012: exterieur en interieur. Gesproken met W.K. Broekhuizen
Overige	Het hele gebouw (in alle drie dimensies) is gebaseerd op een stramien van 100 cm (ook verdubbeld of gehalveerd toegepast), met een tussenstramien van 26 cm voor de constructie. Een stramien geeft volgens Rietveld verantwoorde en rustige verhoudingen met wiskundige zuiverheid en orde. En meer praktisch: het maakt het gebruik van fabrieksmatig vervaardigde bouwelementen mogelijk. Zoals gebruikelijk in zijn werk heeft hij het materiaalgebruik tot een minimum beperkt. De detaillering is sober, minimaal en doelmatig. Rietveld heeft altijd veel glas toegepast om een lichte interieurs en een ruimtelijk effect te creëren. Binnenruimtes gaan over in de buitenruimte. Het kantoorgebouw kent elementen die ook bij andere ontwerpen terugkomen, zoals de hoofdingang in het midden van het gebouw en als koppeling tussen verschillende bouwvolumes die nog eens wordt geaccentueerd door een prominente schoorsteen. Ook het overbruggen van een niveauverschil door een trap naar de entree heeft hij vaker toegepast. Rietveld koos materialen en kleuren vanwege het visuele effect dat hij ermee kon bereiken. Hij gaf de ruimtes vorm door kleurvlakken op de muren. Hij gebruikte kleuren voor optische effecten of om elementen op te laten vallen. In dit geval heeft hij overwegend grijs gebruikt voor de binnenzijde van de gevels, geel voor de binnenwanden, enkele rode en grijze binnenwanden en grijze deuren. Het pand is reeds gemeentelijk monument.

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

Nr. 1	Archief van Gerrit Rietveld in de collectie van het NAI te Rotterdam
Nr. 2	Rietveld collectie bij het Centraal Museum te Utrecht
Nr. 3	Bouwarchief gemeente Zwolle
Nr. 4	Historisch Centrum Overijssel, toegang 635-222, 635-223 en 635-224
Nr.5	“Kantoorgebouw voor Schrale’s Beton te Zwolle”, in: Bouwkundig Weekblad 77 (1959) 36, p.430-431.
Nr.6	HBM Maatschappijdag 27 juni 1959 Schrale’s beton bouwt in beton, beton aannemers bond BAB Amsterdam Holland, juni 1959 nr 12.
Nr.7	J. Buch, Een eeuw Nederlandse architectuur 1880-1990, NAI uitgevers, Rotterdam 1993.
Nr.8	H. Ibelings (red.), Architecten in Nederland: van Cuypers tot Koolhaas, Ludion, 2005.
Nr.9	M. Kuper en I. van Zijl, Gerrit Th. Rietveld 1888-1964 Het volledige werk, Centraal Museum, Utrecht 1992.
Nr. 10	D. van Hoogstraten, Architectuurgids van Zwolle in de 20e eeuw, Zwolle 1999, p.34.
Nr.11	T. de Vries, “Renovatie Rietveld gebouw praktisch benaderd”, in: Renovatie en Onderhoud 27 (2002) 4, p.16-19.
Nr.12	A. Rutgers, “Rietveldkantoor”, in: Docomomo_nl 3 (2003) 5, p.9-11.
Nr. 13	R. Dettingmeijer, M. van Thoor en I. van Zijl, Rietvelds universe, Rotterdam 2010.
Nr. 14	I. van Zijl, Gerrit Rietveld, 2010.
Nr. 15	AM, Rietveld aan de Willemsvaart, Zwolle 2010.
Nr. 16	Bierman Henket architecten, AM Rietveldkantoor Zwolle. Cultuurhistorische verkenning en opname, Vught 2011.
Nr. 17	Gemeente Zwolle, Redengevende omschrijving van het gemeentelijk monument, datum onbekend.
Nr.18	www.vierkant.net/blog/31/rietveld-in-zwolle www.architectuur.org/rietveld12.php www.architectuurgids.nl www.wederopbouwdatabank.nl www.nai.nl (samengevoegde databases van NAI en Bonas)

Al gebruikte bronnen (websites scan of kopie opslaan omdat dit wijzigt, of van alles een kopie opslaan???) 5, 10-12, 15-18

Categorie

Infrastructuur

Monument

Almelo
NS Station

Register

Provincie	Overijssel
Gemeente	Almelo
Plaats	Almelo
Straat/huisnummer	Stationsplein 1
Postcode	7607 GD
Aanduiding of korte omschrijving	Spoorwegstation

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);</i>	Deze is in het bijzonder herkenbaar in de wijze van constructie en de transparantie van het dak en hiernaast in de vergaande toepassing van glazen gevels, die tezamen het stationsgebouw een lucide en zwevend karakter verlenen.
<i>wegens innovatieve waarde of pionierskarakter;</i>	Die herkenbaar is in de afwisselende toepassing van gesloten elementen en licht doorlatende stroken in het dak van het hoofdvolume en de voor(rij)ruimte, waardoor in het interieur een verrassend lichtspel bestaat.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;</i>	In het bijzonder vanwege de hier ingeslagen weg naar de lichtvoetige en lucide transparantie van stationsgebouwen, die in de volgende jaren zou resulteren in verschillende andere 'doorzichtige' stations en andere openbare gebouwen.
<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	Namelijk voor NS-architect K.(G.) van der Gaast (1923-1993) en voor J.H. Baas (1909-1990).
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	In het bijzonder die van de prominente, V-vormige draagconstructie onder de kokervormige ligger in de voor(rij)ruimte en de reeks kleiner en/of lichter uitgevoerde beeldrijmen hiervan en verder in de parallelle elementen die het opengewerkte dak accentueren.
<i>wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst;</i>	Namelijk in de toepassing van een veelkleurig glasplastic boven de toegang van de tunnel naar het eilandperron en de neventoegang en van een gegoten aluminium decoratie boven de hoofdtoegang.
<i>wegens de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur(onderdelen).</i>	Die wordt bereikt en geaccentueerd door vergaande transparantie van in het bijzonder de glazen zuidwestelijke gevel en de natuurlijke belichting van het interieur via de lichtstroken in het dak.

III Situationele en ensemblewaarde

<i>a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving;</i>	a. volgt
<i>b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;</i>	b. volgt

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

<i>wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;</i>	Die niet alleen herkenbaar is in de gave hoofdlijnen van onder meer dak en toren, maar ook in gaafheid van onderdelen en details (ook in het interieur), zoals onder meer in het reliëf boven de toegang, het kantoor voor plaatskaarten, het glazen plastic boven de toegang tot de tunnel en de rotonde in de tunnel.
<i>wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid;</i>	Die zich onder meer laat herkennen in de gaafheid van de (draag)constructie van het dak en de voor(rij)ruimte.
<i>als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie;</i>	Het stationsgebouw functioneert nog steeds als zodanig.

(van specifiek het complex) wegens de gaafheid en herkenbaarheid van het gehele ensemble van samenstellende onderdelen (hoofd- en bijgebouwen, hekwerken, tuinaanleg e.d.);	De gaafheid en herkenbaarheid strekken zich uit over het totale ensemble van hoofdvolume en voor(rij) ruimte en over de hieraan gekoppelde aan- en uitbouwen, alsmede over de tunnel met rotonde en de entree aan de andere zijde van het spoor.

Onderdelen zonder monumentale waarde:

- Exterieur	Toegevoegde uitbouw toegang tunnel zuidwestzijde ten behoeve van personenlift. (Relatief) recent aangebrachte logo's NS en vergelijkbare zaken.
- Interieur	Later ingebrachte liften, logo's en vergelijkbare zaken. Interieur en inventaris plaatskaartenkantoor en andere verspreide (voormalige) dienst- en wachruimten en dergelijke. Interieur en inventaris ondergrondse fietsstalling.

KENNIS: FEITENVERZAMELING

Oorspronkelijke functie(s) <i>bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr)</i> <i>op grond van een thesaurus,</i> <i>overeenkomend met</i> <i>registeromschrijving</i>	Spoorwegstation, gekenmerkt door een dekking met een reeks van parallelle witte elementen, die ten dele rusten op een asymmetrische, schijnbaar zelfdragende constructie.
Typologie	Spoorwegstation, Stationsgebouw, Doorgangstation, Langsstation, Eilandstation
Huidige functie (met jaartal)	Spoorwegstation (sinds 1962)
Naam object	Station Almelo
Stijl/stroming	Expressief modernisme
Bouwtijd (ook de planfase)	1960-1962/64
Architect(en)/ontwerper(s)	K.(G.) van der Gaast (1923-1993) m.m.v. J.H. Baas (1909-1990)
Uitvoerder (aannemer e.d.)	N.V. Het Spoorwegbouwbedrijf, Utrecht (Tunnelwerken) Fa. Ter Beek-Miel, Almelo, (Aannemer, uitvoerder stationsgebouw) Fa. Bailey, Nieuw-Lekkerland (Aannemer, uitvoerder staalskelet) Verder kleine en onderaannemers
Oprachtgever	Nederlandse Spoorwegen en Gemeente Almelo

Het stationsgebouw ligt aan de noordoostzijde langs de ongeveer van noordwest naar zuidoost gerichte spoorweg. Het gebouw bestaat in essentie uit een overwegend glazen rechthoek met aan weerszijden hiervan smalle, bakstenen bouwdelen van ongelijke lengte.

Het gebouw kent een uit een staalskelet opgetrokken hoofdvolume waarin op grote schaal glazen invulling is gegeven en dat aan de verst van het spoor gelegen zijde (noordoostzijde) op de begane grond eindigt met een eenlaagse in bakstenen uitgevoerde, ook als uitbouw te ervaren beuk. Hier tegenover, aan de spoorzijde, ligt een eveneens deels gesloten gevel, die zich aan de noordoostzijde voortzet in een lange aanbouw en aan de zuidwestzijde in een lange overkapping. Boven beide beuken is een glazen gevelvoortzetting aanwezig. Het gebouw heeft een in hoofdzaak rechthoekige plattegrond van ca. 30 x 25 m. De hoogte bedraagt ongeveer 6 m, maar deze hoogte wordt slechts over één gebruiksvloer benut. De dekking van het stationsgebouw bestaat uit een reeks van zeven haaks op de spoorweg staande, langgerekte, circa 3 m brede, metalen elementen. De omstreeks 40 cm dikke elementen worden gescheiden door ongeveer 1 m brede lichtstroken die bestaan uit in serie geplaatste kunststof koepels; de koepels zijn niet authentiek. Deze sequentie van elementen en lichtstroken wordt voortgezet aan de zuidoostzijde van het gebouw, waar een overgangsruiimte of voor(rij)ruimte (zowel voor auto's als bussen) van ongeveer 25 x 25 m is overkapt. Hiermee wordt goed zichtbaar dat deze zijde de hoofdgevel bevat en dat het gebouw dus niet is voorzien van gelijkwaardige ingangen. Het dak wordt enerzijds gedragen door een haaks op de elementen staande kokervormige ligger. Deze ligger wordt onder meer gedragen via een V-vormige constructie in de voor(rij)ruimte en door profielbalken die in de glazen gevels zijn verwerkt. Aan de spoorzijde is een reeks vergelijkbare, maar belangrijk kleinere V-vormige dragers, die zich uitstrekt over de volle lengte van de voor(rij)ruimte én de hieronder een aanvang nemende lange overkapping met wachtruimte. De dakelementen worden aan de spoorzijde gedragen door een reeks ranke stalen buizen, die paarsgewijze eveneens in V-vorm zijn opgesteld, ten dele bovenop de lange overkapping. Een contrapunt wordt gevormd door de ongeveer 20 m hoge, ranke, gewapend betonnen, opengewerkte uurwerktoren aan de zuidwestelijke spoorzijde van het hoofdvolume. De toren is slechts voorzien van één wijzerplaat: aan de zijde van de voor(rij)ruimte. Ook hiermee wordt de ongelijkwaardigheid van de beide zijden van het station onderstreept. De toren is van oudsher bekleed met verglaasde, zwarte steen, maar het exterieure deel is later voorzien van een donkere pleisterlaag. De toren is voorzien van rookkanalen en kan vanuit de kelder door middel van klimijzers worden bestegen. Ter hoogte van de wijzers is een ijzeren werkkooi. Wijzers en uuraanduiding van oudsher met neonlicht.

Het grotendeels door glazen gevels begrensde en bepaalde hoofdvolume kent in de hoofdgevel zeven venstertraveeën en vijf door staalprofielen van elkaar gescheiden glasniveaus. In de tweede travee van rechts de (niet authentieke) toegang met erboven een in gegoten aluminium uitgevoerd reliëf. In de overliggende glazen gevel een vergelijkbare, maar niet identieke invulling: de breedte telt vijf traveeën met de toegang in de tweede van links. De vensters zijn hier tot aan de vierde laag uitsluitend vertikaal van elkaar gescheiden. Het verschil met de hoofdgevel laat zich verklaren uit het andere en mogelijk min of meer tijdelijke karakter dat deze tweede gevel had. Tot in de jaren '90 was dit deel van het station bestemd voor afwikkeling van stukgoed- en/of postzaken en er waren ondoorzichtige grijze deuren en/of luiken en voor twee traveeën strekte zich een laad- en losbordes uit. Daarna heeft een wijziging plaatsgevonden, waarbij de gevel geheel transparant is gemaakt. Vermoedelijk zijn alle vensters en glazen in beide gevels tegelijkertijd vervangen, waarschijnlijk bij de bestemmingswijziging van dit deel van het station.

Er zijn enkele grote en kleine aan- en uitbouwen. De grootste hiervan is een noordwestwaarts vanuit het hoofdvolume voortgezette, langs het spoor liggende aanbouw. Het betreft een ca. 30 x 8 m beslaand, vlak gedekt, bakstenen, eenlaags bouwdeel. Deze zijde van het station bevatte tot enige jaren terug een goederen- en postafdeling. Beide lange gevels bevatten een aantal (al dan niet later ingebrachte) toegangen met ijzeren deuren; de van het spoor afgewende gevel was tot in de jaren '90 vrijwel blind. Onder het overstekende dak - en boven de toegangen - een doorlopende vensterstrook.

Aan de zuidoostzijde van het hoofdvolume strekt zich in het verlengde van dit bouwdeel parallel aan het spoor een tweede constructie uit: een overkapping bij het vroegere busstation die eindigde met een (gesloten) wachtkamer (totaal circa 70 x 8 m). De wachtkamer wordt nu uitgebaat als eetgelegenheid. De overkapping wordt gedragen door een reeks V-vormige, betonnen dragers. Het interieur van de wachtkamer is later aanzienlijk gewijzigd. Een tweede uitbouw bestaat uit een eveneens langgerekt (circa 35 m) bakstenen bouwdeel, dat de totale lengte van de noordoostgevel van het hoofdvolume omvat en aan weerszijden dus enkele meters uitsteekt buiten de 30 m lange, rechthoekige plattegrond. Dit langgerekte bouwdeel is rechts voorzien van een 14-tal vierkante vensters van ca. 1 m², nog voorzien van authentiek hang- en sluitwerk. Onderlangs deze gevel een flauwe helling met betonnen balustrade en ijzeren leuning die voorheen toegang gaf tot de fietsenkelder. De toegang is echter dichtgemetseld, waardoor de stalling nu alleen nog binnendoor bereikbaar is. De basis van de gevel is langs de helling zichtbaar uitgevoerd in gewapend beton. Het vlak gedekte dak van de uitbouw was vroeger voorzien van enige lichtkoepels, maar deze zijn niet meer aanwezig.

Tot de constructie behoort een gewapend betonnen tunnel die naar het eilandperron en naar een stationstoegang aan de andere zijde van het spooreplacement leidt. De tunnel is ongeveer 40 m lang en bestaat uit twee naast elkaar liggende buizen die worden gescheiden door rechte kolommen en een betonnen balustrade. De ene buis (vanuit de hal gezien links) was bedoeld voor passage buiten de stationsfunctie om; de in- en uitgang hiervan bevindt zich onder de luifel, alwaar een helling met goten voor fietsen. De andere tunnelbuis (rechts) voor reizigers. De tunnel eindigt aan de westzijde van oudsher in een tweetal opgangen, die zijn ondergebracht in een smal en langgerekt gebouwtje (circa 30 x 4,50 m) dat grotendeel uit gewapend beton en glas is samengesteld. Eén opgang is lui en is voorzien van goten voor rijwielen. Ter hoogte van het perron ligt een 'rotonde' in de tunnel die wordt gekenmerkt door een enigszins verhoogd plafond. In 2008 is een drietal liftinstallaties met aparte entrees in de tunnel ingebracht.

---

gebouw, constructietechniek

Staal, Gewapend Beton, Baksteen, Glas

Interieur (indeling)

De indeling van het interieur zo van toepassing, bijvoorbeeld zijgang en kamers-en-suite, of kantoorruimten voor en werkruimten achter.

Het interieur van het stationsgebouw wordt weerspiegeld in het exterieur. Door de transparantie van ruimten laten deze zich van buitenaf merendeels gemakkelijk herkennen. Het hoofdvolume wordt geheel ingenomen door een rechthoekige, ongeveer 30 x 25 x 6 m metende stationshal. Een opvallend element in het interieur is de kokervormige ligger die het dak draagt. De parallelle dakelementen zijn aan de binnenzijde voorzien van latjes en de rechthoekige lichtkoepels zijn gevat in een zwarte pakking. De vloer is belegd met grote, vierkante natuurstenen plavuizen.

Aan de dichtst bij de sporen gelegen zijde van de hal sluit een plaatskaartenkantoor aan op de lange uitbouw voor de post- en goederenafhandeling. Het plaatskaartenkantoor steekt tot onder de kokervormige ligger in de hal en is circa 6 m breed. De (intussen niet meer als zodanig aanwezige) loketfunctie had een zwaartepunt aan de beide zijden die het dichtst bij de hoofdingang liggen: ze zijn boven de balie van Sainte Anne marmer vrijwel geheel voorzien van een in (zwart geschilderde) platte ijzeren roeden gevatte glazen wand. Geheel links een toegang. Aan de derde zijde is dit slechts ten dele voortgezet en bevinden zich verder een in ijzer gevatte glazen deur en rechts een bakstenen muur waarin drie vierkante, relatief kleine ramen. Boven de loketten een wit overstek van enkele decimeters. In 2004 zijn de loketten gesloten, waarna het interieur van het kantoor integraal is verwijderd; anno 2012 stond het kantoor leeg.

Aan de spoorzijde rechts van het plaatskaartenkantoor een eveneens geheel lege, tweede bedrijfsruimte, die deel zal hebben uitgemaakt van het kantoor van de stukgoed- en postafhandeling. Hier een van vloerniveau tot ongeveer 3 m doorlopende, in vergelijkbare ijzeren roeden gevatte glazen wand. Aan de andere zijde van de kantoorruimte een kortere, vergelijkbare glazen wand die uitsteekt op het spoor. Gehele gevel van de hal boven circa 4 m (ook voor zover gelegen boven het plaatskaartenkantoor uitgevoerd in in metaal gevat glas. De huidige geheel transparante (noordoostelijke) gevel was eerder tot diezelfde hoogte ondoorzichtig en gesloten met een toegang (oostelijke travee) en losdeuren.

Tegenover de korte zijde van het plaatskaartenkantoor een bakstenen wand, deel uitmakend van de uitbouw aan die zijde. Boven de bakstenen wand integraal een glazen einde van de gevel. Links in de wand in glas en metaal uitgevoerde gevelopening onder betonnen latei; een publieksfunctie (met o.m. bagagedepot) heeft de ruimte, die via enige vierkante ramen ook uitgeeft naar buiten, anno 2012 niet. Rechts in de wand is een tot de buitengevel terugwijkende, eveneens onder betonnen latei gebrachte, brede nis waarin een trap naar de kelder begint Leuning en balustrade in vierkant ijzer, gelakt hout en rood plastic. Rechts in de nis een authentieke deur; links een relatief recent ingebracht toilet. Links naast het plaatskaartenkantoor trap naar de tunnel met hierboven grote witte letters "NAAR DE TREINEN". Links hier weer van de basis van de toren met rookkanaal, uitgevoerd in zwarte baksteen. Halverwege boven de trap een glasappliqué in blauwtinten en gevat in ijzeren frame-elementen. Eén van de glazen midden onder is blijkens tintverschil vervangen.

Onder de stationshal en de uitbouwen bevindt zich een vrij omvangrijk keldercomplex, waarvan het grootste deel steeds in gebruik is geweest als fietsenstalling, maar waarin zich ook (twee) ruimten bevinden die als schuilkelders waren bestemd. De schuilkelders zijn niet bezocht, maar ze laten zich vanaf de publieke ruimte herkennen door de aanwezigheid van zware stalen luiken in gangen en wanden. Een van de kelders strekt zich parallel met de hoofdgevel uit en kon zo'n 100 personen herbergen. Naar verluidt betreft het een schuilkelder voor toevallige aanwezigen in het station en een kelder die in gebruik was van de B.B. (Bescherming Bevolking). Binnen de kelders zijn - naast zware gewapend betonnen muren - vierkante paddenstoelkolommen aanwezig als constructieve elementen. In de kelder bevinden zich beperkte sporen van de vroegere stookinrichting en ook is er een toegang tot de toren / het rookkanaal. De indeling / inrichting van de fietsen- en brommerstalling (voorheen ca. 1000 plaatsen) is relatief recent. Een toegang aan stadszijde is dichtgezet.

De zich vanaf de hal naar links uitstreckende overkapping bestaat uit een witte luifel op ongeveer 4 m hoogte, die aansluit bij de lijn die binnen overal wordt gehanteerd. De luifel eindigt met een wachtruimte voor het (vroegere) busstation. Het gebouwtje is nu in gebruik als eetgelegenheden met keukens en sanitaire voorzieningen en strekt zich uit over ruim twee traveeën, rond drie V-vormige dragers van de luifel. Aan de rechterzijde van de luifel / overkapping ligt een helling naar de fietsenstalling.

De tunnel onder sporen door strekt zich vrijwel haaks op de stationshal uit en bestaat uit twee vlak gedekte, parallelle buizen die door middel van een lage balustrade en kolommen van elkaar zijn gescheiden. Vanuit de stationshal bezien is de rechter buis bestemd voor voetgangers, de linker voor fietsen. De buizen komen samen onder het eilandperron, waar tevens een rotonde is gecreëerd met de trap naar boven. De verdere tunnel leidt naar de westelijke zijde van het spoor waar hij uitkomt in een smal gebouwtje dat evenwijdig met het spoor is gebouwd. Rechts bevat het gebouwtje en luie trap met goot voor fietsen; links een trap.

In of kort voor 2008 zijn wijzigingen uitgevoerd, waardoor een drietal (nieuwe) personenliften toegang tot de tunnel konden gaan verschaffen.

Kunstwerken/orgels/gedenktekens/meubels die bestanddeel zijn:

---

nr. 1

Materiaal/techniek	Glasappliqué (Techniek op grond van gelijmd glas) Geabstraheerd vorm gegeven, overwegend in blauwe tinten uitgevoerd, glazen voorstelling, bestaande uit afzonderlijke elementen die zijn gevat in metalen roeden.
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Het glasappliqué bevindt zich aan de spoorzijde in de stationshal boven de neergaande trap naar de tunnel en rechts naast de voet van de toren. De andere zijde maakt deel uit van de gevel onder de overkapping aan de spoorzijde.
Kunstenaar	Willem Heesen (1925-2007), werkzaam bij Glasfabriek Leerdam.

Voorstelling	“Het Vertrek. “ De voorstelling laat centraal onder meer twee wuivende personen zien en rechts hiervan een wuivende vrouw met koffer. [Midden onder is een van de glazen elementen vervangen, wat zichtbaar is door tintverschil)
Datering	1963. Schenking aan NS, onthuld op 10 december van dat jaar.
Afmetingen	Ca. 3.25 x 2.85 m
nr. 2	
Materiaal/techniek	Plastiek van gegoten aluminium.
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Het plastiek bevindt zich aan de buitenzijde boven de hoofdtoegang aan het Stationsplein.
Kunstenaar	J.H. Baas
Voorstelling	Mogelijk een geabstraheerde weergave van de stationsnaam ('Almelo' in streektaal).
Datering	1964
Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang	Het station ligt iets noordelijker dan het oude gebouw en is hierdoor naast de as van de Egbert Gorterstraat komen te liggen. Het stationsplein kreeg hierdoor ruimte, maar aan de noord- en de oostzijde was de ruimte rond het station nogal krap bemeten. In relatief recente tijd vond herinrichting van de ruimte plaats, waardoor de busperrons naar deze zijde zijn verplaatst en het stationsgebouw ook aan de noordkant een transparant karakter kreeg.
Relevante wijzigingen	De tunnels en kelders zijn in 1960 als eerste geconstrueerd en vervolgens kwam het stationsgebouw aan de beurt. De belangrijkste wijzigingen bestaan uit het pleisteren van de toren, de opening van de noordoostelijke gevel van het hoofdgebouw en de verandering van de toegang naar de kelder, Hiernaast vormt de afbouw van de loketfunctie, in 2004, een belangrijke verandering. De vrachtafhandeling aan de noordoostzijde van het hoofdvolume en via de langgerekte aanbouw is opgeheven. Hierdoor kon het gebouw aan die zijde worden geopend en is er ook een toegang gemaakt die uitgaat naar het huidige busstation. De directe omgeving van het station en de inrichting van de openbare ruimte onder de luifel is belangrijk gewijzigd; busstation en voorrijdfunctie verdwenen.
Bezocht	Frits Niemeijer, 24-10-2012, (Binnen en buiten)

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

Nr. 1	Station te Almelo; architect: ir. K. van der Gaast. In: Bouw, nr. 11, 18 maart 1961, p. 339.
Nr. 2	K. van der Gaast en J.H. Baas: Het nieuwe stationsgebouw te Almelo. In: Bouw, nr. 30, 25 juli 1964, pp. 58-62.
Nr. 3	Stationsweb: Almelo http://www.stationsweb.nl/station.asp?station=almelo
Nr. 4	V.M. Lansink Spoorwegstations; Categorieaal onderzoek wederopbouw 1940-1965. Zeist, 2004: http://www.cultureelerfgoed.nl/sites/default/files/u4/Spoorwegstations.pdf
Nr. 5	NAi / Bonas: K. van der Gaast: http://zoeken.nai.nl/CIS/persoon/2964
Nr. 6	P. Groenendijk en P. Vollaard Architectuurgids. http://architectuurgids.nl/project/list_projects_of_city/cit_id/8/prj_id/998
Nr. 7	http://www.kunstbus.nl/kunst/willem+heesen.html
Nr. 8	http://www.cultureelerfgoed.nl/sites/default/files/u4/stationsBook-screen_deel2.pdf Victor Lansink (telefonisch en via mail, okt. 2012)
Nr. 9	W.R.F. van Leeuwen en H. Romers
Nr. 10	Een spoor van verbeelding; 150 jaar monumentale kunst en decoratie aan Nederlandse stationsgebouwen. Zutphen, 1988. C. Douma
Nr. 11	Stationsarchitectuur in Nederland 1938-1998. Zutphen, 1998. P. Saal en F. Spangenberg
Nr. 12	Kijk op stations. Amsterdam / Brussel, 1983.

Al gebruikte bronnen (websites scan of kopie opslaan omdat dit wijzigt, of van alles een kopie opslaan???) Nrs. 1 t/m 12. (Alle geraadpleegd oktober 2012)

Interviews bewoners, gebruikers Vroegere beheerder fietsenstalling (24 okt. 2012). Verder geen personeel aanwezig.

Monument

Krimpen aan den IJssel/ Capelle aan den IJssel, Stormvloedkering Hollandse IJssel

Register

<i>Provincie</i>	Zuid-Holland	
<i>Gemeente</i>	Capelle aan den IJssel; Krimpen aan den IJssel	
<i>Plaats</i>	Capelle aan den IJssel; Krimpen aan den IJssel	
<i>Straat/huisnummer</i>	Capelle aan den IJssel: - Donizettistraat; - Ketensedijk - Algeraweg ongenummerd Krimpen aan den IJssel: - IJsselstraat - IJsseldijk - Cornelis Gerardus Roosweg ongenummerd	
<i>Kadastrale aanduiding</i>	Capelle aan den IJssel B8639 Capelle aan den IJssel B9663? Capelle aan den IJssel B9414 Capelle aan den IJssel B 8639 (Schutsluis) Capelle aan den IJssel B 10143 (schutsluis)	Krimpen aan den IJssel A7812 Krimpen aan den IJssel A7071 Krimpen aan den IJssel A7813
<i>Aanduiding of korte omschrijving</i>	Weg- en waterbouwkundige werken; Stormvloedkering met schutsluis en verkeersbrug	

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);</i>	...als onderdeel van de strijd tegen het water, die bepalend is voor het beleid van de Nederlandse rijksoverheid in de tweede helft van de twintigste eeuw. De stormvloedkering is daarnaast illustratief voor het streven naar integratie van economische en waterstaatkundige belangen die de Nederlandse aanpak hierin kenmerkt.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling;</i>	...als eerste onderdeel van het belangrijkste waterstaatkundige project van de wederopbouwperiode. ...vanwege de combinatie met de brug van uitzonderlijke betekenis als mijlpaal in de toegankelijkheid van de Krimpenerwaard
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);</i>	...vanwege de betekenis van de stormvloedkering als toonbeeld in de ontwikkeling van de waterbouwtechniek, in het bijzonder die van de kunstwerken van de Deltawerken.
<i>wegens innovatieve waarde of pionierskarakter;</i>	.. vanwege de technische originaliteit van de reeks deltawerken in hun geheel en dit eerste deltawerk in het bijzonder, zowel wat betreft het concept en de technische oplossingen, als wat betreft de organisatie van het ontwerp- en bouwproces. ...vanwege de innovatieve toepassingen in de constructie van het vaste brugdeel en de basculebrug.
<i>wegens bijzondere herinneringswaarde.</i>	...als symbool voor de Watersnoodramp van 1953 en de Nederlandse strijd tegen het water, vanwege de directe verbinding met deze nationale gebeurtenis als eerste kunstwerk van de Deltawerken

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;</i>	...vanwege de technische originaliteit van de constructies in beton en staal en de hoogwaardige constructieve en esthetische vormgeving van het geheel
<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	...als kenmerkend onderdeel van het werk van de architecten van Rijkswaterstaat en van betekenis vanwege de rol van de Deltawerken in de ontwikkeling van de organisatie en expertise-opbouw binnen deze organisatie.
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	... vanwege de hoogwaardige constructieve en esthetische vormgeving die onder meer tot uiting komt in de vorm van de heftorens en de schuiven, de esthetische uitwerking van de constructie van de brug met vakwerliggers, de combinatie van beton en staal en het ondersteunende oorspronkelijke kleurgebruik.

III Situationele en ensemblewaarde

<i>betekenis van het object als essentieel (cultuurhistorisch, functioneel en/of architectuurhistorisch en visueel) onderdeel van een complex;</i>	...de met de heftorens verbonden schutsluis en brug, vormen essentiële onderdelen van een complex kunstwerken ter bescherming van het achterliggende gebied tegen het water, en zijn fysiek, esthetisch en historisch onlosmakelijk met elkaar verbonden;
<i>a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving;</i>	(a)...vanwege de opvallende vormgeving en de situering in de Hollandsche IJssel is sprake van hoge beeldbepalende waarde als onderdeel van het rivierlandschap. De stormvloedkering is een belangrijke onderdeel van het panorama.
<i>b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;</i>	

a. bijzondere betekenis van het complex wegens de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing in relatie tot de onderlinge historisch-ruimtelijke context en in relatie tot de daarbij behorende groenvoorzieningen, wegen, wateren, bodemgesteldheid en/of archeologie;	(a)... als onderdeel van een serie kunstwerken in zuidwest Nederland ter bestrijding watersnood in het door de overheid aangewezen Deltagebied
b. bijzondere betekenis van het object wegens de wijze van verkaveling/inrichting/voorzieningen.	

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid;	Het complex kunstwerken is gaaf bewaard gebleven; in opzet, constructietechniek en in materiaalgebruik. Dit geldt zowel voor het totaal van het waterbouwkundige kunstwerk, als voor de essentiële onderdelen van de heftorens met schuiven, schutsluis en brug, afzonderlijk. Ondanks aanpassingen, is ook de integriteit van de constructie van de vaste en beweegbare brug behouden. De technische inrichting in de heftorens en het bijzondere bascule-mechaniek van de brug, zijn in hun essentie bewaard gebleven.
in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke, dorpse of landschappelijke omgeving.	Het vormt een uniek onderdeel in het goed herkenbaar gebleven rivierlandschap, gekenmerkt door (lint) bebouwing langs dijken en riviergebonden industrie. Juist het behoud van de visuele en historische betekenis van economie en landschap waren reden voor om te kiezen voor beweegbare afsluiting in plaats van een permanente.

V Zeldzaamheid

belang van het object/complex wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht;	Vanwege functie, geschiedenis en pionierswaarde vertegenwoordigt de stormvloedkering een hoge zeldzaamheidswaarde;

Onderdelen zonder monumentale waarde:

- Exterieur	Geen waarde exterieur
- Interieur	Geen waarde interieur

Receptiegeschiedenis, prijzen e.d.

De opening van de stormvloedkering op in oktober 1958 was vanwege de verbinding met de watersnoodramp een belangrijke nationale gebeurtenis en werd breed uitgemeten in de pers, waarbij ook de mijlpaal van de oeververbinding naar de Krimpenerwaard werd benadrukt. Het complex was toen echter nog niet compleet.

KENNIS: FEITENVERZAMELING

Oorspronkelijke functie(s), bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr) op grond van een thesaurus, overeenkomend met registeromschrijving	Weg- en waterbouwkundige werken; waterkering; Stormvloedkering met sluis en verkeersbrug
Typologie	Stormvloedkering; schutsluis; verkeersbrug (basculebrug met vakwerkliggerbrug)
Huidige functie (met jaartal)	Stormvloedkering (sinds 1958); Schutsluis (1958); verkeersbrug met voetgangers en fietsersgedeelte (1958)
Naam object	(1) Stormvloedkering Hollandse IJssel; (2) Algerakering; Algerasluis; Algerabrug. De onderdelen van de waterkering zijn bij de opening in 1958 genoemd naar de toenmalige Minister van Verkeer en Waterstaat J. Algera, die met de uitvoering van de Deltawerken was belast en even tevoren was afgetreden;
Bouwtijd (ook de planfase)	18 januari 1954 (start werkzaamheden en voorbereidende werkzaamheden terrein); 1954-1958 (bouw van schutsluis, heftorens, brug, plaatsing schuif zeezijde); 22 oktober 1958 (in gebruikneming vaste oeververbinding); 1976 (plaatsing tweede stormvloedschuif, volgens aangepast ontwerp);
Architect(en)/ontwerper(s)	H.G. Kroon (Rijkswaterstaat); J. A.G. (Job) van der Steur (Rijkswaterstaat); In 1956 werd binnen Rijkswaterstaat de Deltadienst ingericht, die optrad als ontwerper, aanbesteder en toezichthouder.
Uitvoerder (aannemer e.d.)	
Opdrachtgever	Het Rijk in het kader van de Deltawet.
Exterieur	Complex kunstwerken ter bescherming van polders tegen overstroming bij zeer hoge waterstanden, bestaande uit een beweegbare rivierafsluiting van twee achter elkaar gelegen stalen schuiven aan betonnen heftorens, een schutssluis en een verkeersbrug over de rivier. De stormvloedkering versmalt de Hollandse IJssel tot een tachtig meter brede doorvaart. Gekozen werd voor een dubbele kering, waarbij de riviermond geheel afsluitbaar is met twee stalen schuiven en een ten westen gelegen, parallel aangelegde schutsluis. De stormvloedkering is als een dubbele kering; extra sterk gemaakt voor de zekerheid (wat weer een kenmerk is voor de bouwtijd). De kering bestaat uit twee stel betonnen heftorens, van elk 45 meter hoog waartussen stalen schuiven hangen van elk ca. 82 meter breed en 11,50 meter hoog. De metalen schuiven worden in neergelaten toestand ondersteund door twee betonnen drempels op de bodem van de rivier. De naast de stormvloedkering gelegen schutsluis, dient ten eerste om het scheepvaartverkeer te laten passeren wanneer de stormvloedkering gesloten is en ten tweede om schepen door te laten die te hoog zijn om onder de schuiven door te varen. De betonnen sluis met een breedte van 24 meter heeft 5 stel sluisdeuren. Behalve de gebruikelijke eb- en vloeddeuren voor het schutten nog een extra stel stormvloeddeuren in het benedenhoofd.

Exterieur Naast de zuidelijke stormvloedschuif ligt over de werken een verkeersbrug, bestaande uit een vast gedeelte ter plaatse van de kering en over de sluiscolk een beweegbaar gedeelte voor het doorlaten van scheepvaartverkeer. Het rijdek van de vaste brug heeft een lengte van 82,2 meter en is 19,4 meter breed. De aanbrug van de vaste brug bevindt zich aan de Ijsseldijk in Krimpen aan den IJssel, terwijl zich over de Ketensedijk aan de Capelse zijde, een viaduct bevindt.

Het complex in de rivier omvat ook beide oevers, waarbij aan beide zijde een terrein is afgescheiden voor dienstgebouwen, onder andere het kantoor van rijkswaterstaat uit de bouwtijd van het complex. Deze dienstgebouwen vallen niet onder de bescherming van rijkswege. De gebouwen op het grondgebied van Capellen aan den IJssel zijn op basis van de gemeentelijke erfgoedverdening als gemeentelijk monument beschermd.

---

gebouw, constructietechniek De gebruikte materialen zijn hoofdzakelijk beton (heftorens, schutsluis, brugdelen) en staal (schuiven en sluisdeuren, brugdelen).

De schuiven van de heftorens zijn samengesteld uit segmenten van elk 10 x 6 meter. De constructie is verstijfd met langsliggers en dwarsdragers en wordt aan de achterkant gesteund door twee horizontaal verlopende bogen om de overdracht van de waterdruk over te dragen op de torens. De in 1957 geplaatste schuif kan uitsluitend op en neer bewogen worden op de kentering van eb naar vloed of omgekeerd. Bij de in 1976 geplaatste schuif zijn technische verbeteringen toegepast, zodat deze ook bij stromend water kan worden bewogen.

Ook het ontwerp van de verkeersbrug kenmerkt zich door bijzondere constructies. De basculebrug is als eerste in Nederland uitgevoerd met een schelpconstructie. De vaste brug is de eerste vakwerliggerbrug in Nederland met een stalen rijdek.

Interieur (indeling)

---

interieur, techniek en materialen Bedieningsmechanismen van schuiven in de heftorens nog aanwezig, evenals het mechanisme in de basculekelder.

Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang Het complex is gelegen in de benedenmond van de Hollandse IJssel tussen Krimpen aan den IJssel en Capelle aan den IJssel.

De civiele werken maken onderdeel van een goed van de omgeving te onderscheiden terrein van Rijkswaterstaat, dat begrensd wordt door een hekwerk en zich verder onderscheidt door toepassing van groene grasvlakken en functionele verhardingen. De verkeersbrug is een cruciaal onderdeel in de provinciale weg.

Het complex bezit vanwege de situering en de bijzondere vorm van heftorens en constructie van de verkeersbrug, een hoge beeldbepalende waarde en fungeert als 'landmark' in de omgeving.

Geschiedenis	Het complex met civiele werken in de Hollandse IJssel is het eerste grote kunstwerk van de Nederlandse Deltawerken, die naar aanleiding van de Watersnoodramp van 1 februari 1953 in hoog tempo werden gebouwd om zuidwest Nederland te beschermen tegen hoog water. Bij de watersnood ten gevolge van dijkdoorbraken door een noordwesterstorm in combinatie met springtij, een ramp van internationale betekenis, vielen veel slachtoffers te betreuren en werd grote schade aangebracht in Zeeland, delen van Noord-Brabant en Zuid-Holland, maar ook in België en Engeland. Vanaf de jaren vijftig was de strijd tegen het water een van de grote investeringsgebieden van de Nederlandse overheid. De planvorming en uitvoering van een rivierafsluiting bij Krimpen en Capelle aan den IJssel, waarvoor al langer plannen bestonden - vanwege de lage ligging van het gebied en vanwege de hoge bevolkingsdichtheid - kwam ten gevolge van de ramp in een stroomversnelling. Gekozen werd voor een beweegbare stormvloedkering om in de toekomst hoge waterstanden te kunnen weren zonder een permanente belemmering te vormen voor de scheepvaart. Bij de opening van de verkeerbrug en de stormvloedkering in 1958, was de stormvloedkering nog niet voltooid. De tweede schuif werd halverwege de jaren zeventig geplaatst, volgens een aangepast ontwerp zodat de schuif ook bij stromend water kan worden gesloten. De stormvloedkering in de Hollandse IJssel werd gecombineerd met een eerste vaste oeververbinding over de Hollandsche IJssel met met de Krimpenerwaard. Hiervoor werden al sinds 1927 plannen gemaakt, die vanwege een lagere prioriteitstelling niet tot uitvoering leidden.
<i>Relevante wijzigingen</i>	1988 (verbreding brug in verband met het sterk toegenomen verkeer); 1990/1995 (vernieuwing en sloop sluis- en burgwachtershuis tot aan de onderbouw; bouw van nieuw bedieningsgebouw op de westelijke oever); 2009 (renovatie brug); onbekend tijdstip (vernieuwen houten brugdek en wijzigen kleurstelling hekwerken en trappen van het gehele complex)
<i>Bezocht</i>	D.Takens, 6 november 2012; globaal bekeken vanaf noordwestelijke oever; exterieur en basculekelder inwendig (ook tijdens werkend mechaniek);

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

Nr. 1	Omschrijving van het complex voor de gemeentelijke monumentenlijst, Capelle aan den IJssel.
Nr. 2	Bosma, 'De kunstwerken van Rijkswaterstaat', in: Schot, Lintsen, Rip en De la Bruhèze (red.), Techniek in Nederland in de twintigste eeuw, Deel 1, p. 80-87.
Nr. 3	Ronald Stenvert, Chris Kolman, Saskia van Ginkel-Meester, Elisabeth Stades-Vischer, Sabine Broekhoven en Ronald Rommes, Monumenten in Nederland. Zuid-Holland, Zeist /Zwolle 2004, 68-69.
Nr. 4	'De Algerabrug en stormvloedkering bij Krimpen aan den IJssel', in: Catharina L. van Groningen, Geïllustreerde beschrijving De Krimpenerwaard, Zwolle/Zeist 1996, 99-100
Nr. 5	Kiemeneij-Hommes, M., 'De totstandkoming van de Algerabrug te Krimpen aan den IJssel', H.E.K., 13 (1988), 1, 1-23
Nr. 6	H.J. Stuvel, Grendel van Holland, Rotterdam 1961, 48-62.
Nr. 7	C.J.M. Schuyt en Ed Taverne, 1950. Welvaart in zwart-wit, Den Haag 2000, 149 Over de heroïsche uitstraling en technische originaliteit van de Deltawerken: "Terwijl in de meeste andere technische domeinen Nederland veelal een adoptie- en diffusieland is van uitheemse technische vindingen, hebben Nederlanders van oudsher een fundamentele bijdrage geleverd aan de mondiale ontwikkeling van waterstaatkundige middelen als windmolens, vijzels, dijken, keringen, dammen, stuwen en sluisen. De Deltawerken spannen in dat opzicht de kroon, door de ongekeerde schaal en beheersing van technische problemen en door de navenante mobilisatie van kennis, materieel en logistieke coördinatie." (p.149)
Nr. 8	Bruggenboek
Nr. 9	Marieke Kuipers (red.), Toonbeelden van de Wederopbouw. Architectuur, stedenbouw en landinrichting van herrijzend Nederland, Zeist/Zwolle 2002, @.
Nr. 10	Polytechnisch Tijdschrift Bouwkunde, @ (1961) @, 5116, 5596, 5956.
Nr. 11	'Deltawerken online'(www.deltawerken.com)
Nr. 12	'Stormvloedkering Hollandsche IJssel in gebruik. Ter bescherming van enkele miljoenen mensen', Nieuwsblad van het Noorden, 22 oktober 1958, @.
Nr. 13	'Stormvloedkering Hollandse IJssel', op website Architectuurgids.nl/architectureguide.nl (bezocht op 15-03-12)
Nr. 14	G. P. van de Ven en F. H. J. van Aesch, Mensen in een waard vol wind en water: geschiedenis van de waterhuishouding in de Krimpenerwaard, Hilversum 2004, @
Nr. 15	A. Bosch, W. van der Ham, E. Berkens, H. Lintsen, Twee eeuwen Rijkswaterstaat 1798-1998, Zaltbommel 1998.
Nr. 16	Hilde de Haan, Ids Haagsma, 'De Deltawerken : techniek, politiek, achtergronden, ...1984, o.a. 84-85
Nr. 17	'Schuif aangebracht in stormvloedkering', De Waarheid, 6 november 1976, 3. (Foto met onderschrift ter gelegenheid van de plaatsing van de tweede schuif in 1976. Foto met in de voorgrond de Algerabrug met twee jongens en een brommer)
Nr. 18	http://www.bunkerbeheer.nl/index.php/stormvloedkering-de-hollandsche-ijssel website van de stichting Bunkerbeheer met webpagina over de atoombunker bij de Stormvloedkering aan de zijde van Krimpen aan den IJssel.
Nr. 19	Bewegend beeld (I-phone) van bascule in werking op 6-11-12 (R.ten Kate, gemeente Capelle aan den IJssel) (Bestand opvragen)

Monument

Dreischor Pasveersloot

Register

Provincie	Zeeland
Gemeente	Schouwen-Duiveland
Plaats	Dreischor
Straat/huisnummer	Welleweg 32
Postcode	4315 PG
Kadastrale aanduiding	BROUWERSHAVEN L 632
Aanduiding of korte omschrijving	Oxidatiesloot voor afvalwaterzuivering met pompinstallatie, rotor en bedieningsgebouw

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);</i>	De Pasveersloot is een belangrijk industrieel monument. Het principe van de oxidatiesloot is de aanzet geweest tot een belangrijke nieuwe ontwikkeling op het gebied van de afvalwaterzuivering en daarmee een mijlpaal op milieugebied. Nu alle processen in één bak konden plaatsvinden konden de bouwkosten, die juist in die jaren sterk stegen, beperkt blijven.
<i>wegens innovatieve waarde of pionierskarakter;</i>	Het concept van de Pasveersloot bleef niet beperkt tot kleine installaties in Nederland, maar leidde tot internationale bekendheid.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	Het concept vond op grote schaal navolging. Daardoor werd zijn naam van Pasveer verbonden aan alle waterzuiveringssystemen van dit type.

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

<i>wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;</i>	Het complex is volledig behouden gebleven en kan in principe nog steeds functioneren.
<i>als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie;</i>	Er hebben geen wijzigingen plaatsgevonden. Daardoor is de functie nog volledig herkenbaar.

V Zeldzaamheid

<i>belang van het object/complex wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht;</i>	Hoewel niet de oudste in zijn soort, is de Pasveersloot van Dreischor is de enige oxidatiesloot in ons land die volledig en ongeschonden bewaard is gebleven.
<i>Receptiegeschiedenis, prijzen e.d.</i>	De Nederlandse uitvinding van de oxidatiesloot vond wereldwijd navolging. Nog altijd is de internationale belangstelling voor dit object groot met, name vanuit ontwikkelingslanden.

KENNIS: FEITENVERZAMELING

Oorspronkelijke functie(s), <i>bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr) op grond van een thesaurus, overeenkomend met registeromschrijving</i>	Oxidatiesloot voor afvalwaterzuivering met pompinstallatie, rotor en bedieningsgebouw
Typologie	Waterzuivering
<i>Huidige functie (met jaartal)</i>	Waterzuivering (2012)
Naam object	Pasveersloot

Stijl/stroming	n.v.t.
Bouwtijd (ook de planfase)	1960
Architect(en)/ontwerper(s)	Pasveer, Dr. Ir. A.
Opdrachtgever	Rijkswaterstaat
Exterieur	De installatie is in feite heel eenvoudig en bestaat uit een langwerpige rondgaande sloot. De sloot is voorzien van een rotor met daarnaast een kast met aandrijfmechanisme om zuurstof in het water te brengen en om stroming in de sloot te krijgen.
gebouw, constructietechniek	Het afvalwater wordt via de riolering naar de installatie gebracht via een pomp. Daarna komt het in het circuit om gezuiverd te worden. De machinaal aangedreven rotor brengt zuurstof in het water en zorgt voor de voortstuwing. De ingebrachte zuurstof komt beschikbaar voor de bacteriën, die de voedingsstoffen in het water kunnen afbreken. Het water blijft 2 à 3 dagen in het circuit om gezuiverd te worden. Op regelmatige tijden wordt de rotor stilgezet zodat de bacteriën kunnen bezinken. Het gezuiverde water kan dan op de naastliggende waterloop worden afgelaten. Het slib wordt vervolgens uit het circuit gehaald en kan dan op het naastgelegen droogbed worden gedroogd. De slootkanten zijn bekleed met natuursteen (zgn. kinderkopjes).
Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang	De Pasveersloot is gelegen ten noorden van de dorpskern van Dreischor tussen de Welleweg en een daaraan min of meer parallel lopende poldervaart.
Archeologische relevantie ondergrond (zie Archis, Kich, gemeentearcheoloog of...)	De Pasveersloot ligt voor zover bekend niet op een terrein van archeologische waarde.
Geschiedenis	Na de Tweede Wereldoorlog wilde men voortaan niet langer afvalwater uit bewoningsgebieden rechtstreeks lozen op het oppervlaktewater. De technieken die men daar eerst voor gebruikte konden alleen de bezinkende delen uit het afvalwater halen, waardoor de vervuiling met onf. 30 procent werd gereduceerd. Na een onderzoek van dr. ir. A. Pasveer (TNO-Delft) werd in 1953 begonnen met de aanleg van oxidatiesloten (de zgn. Pasveersloten), die tegen relatief geringe kosten de vervuiling met ca. 70 procent konden reduceren. De Pasveersloot in Dreischor heeft ruim 40 jaar dienst gedaan om het afval water van Dreischor te zuiveren. Wegens de beperkte capaciteit is de sloot uiteindelijk in 2001 buiten bedrijf gesteld. Na een grondige renovatie door de Stichting Beschermd Erfgoed Schouwen-Duiveland is de Pasveersloot in 2003 als monument overgenomen door Het Streek- en Landbouwmuseum Goemanszorg. Tegenwoordig zuivert de rioolwaterzuivering bij Kerkwerf het water van Dreischor.
Relevante wijzigingen	Geen
Bezocht	J. von Santen, J. van Rooijen (18 september 2012)

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

---

Nr. 1	Lohuizen, K. van, Van beerput tot oxidatiesloot, RWS RIZA, rapport 2006.011, Lelystad, 2006 pag. 303-306
Nr. 2	Groeneveld, Ir. N., Afvalwater, industrieel erfgoed van de zuivering van afvalwater in Nederland, Zeist, Stichting Industrieel Erfgoed, 1994, pag. 33

Al gebruikte bronnen (websites scan of kopie opslaan omdat dit wijzigt, of van alles een kopie opslaan???)

Monument

Emmeloord Poldertoren

Register

Identificatienummer Basisregistratie	017110000012589
Provincie	Flevoland
Gemeente	Noordoostpolder
Plaats	Emmeloord
Straat/huisnummer	De Deel 25
Postcode	8302 EK
Kadastrale aanduiding	NOORDOOSTPOLDER AZ 742
Aanduiding of korte omschrijving	Poldertoren. Combinatie van watertoren, klokkentoren en uitkijktoren.

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

als bijzondere uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling; Binnen het ontwerp van de Noordoostpolder en van Emmeloord als centrumplaats kan de Poldertoren worden beschouwd als het middelpunt van het totale ontwerp van de polder.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp; De toren is harmonieus en fraai van verhoudingen. De afzonderlijke onderdelen van de toren vormen ondanks hun verscheidenheid een duidelijke eenheid. Het silhouet is eenvoudig en toch boeiend, wat mede wordt veroorzaakt doordat de toren naar boven toe 60 cm. smaller wordt.

wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst; Vanwege de toepassing van gewapend beton en het gebruik van baksteen.

wegens de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur(onderdelen). Met het uiterlijk van een watertoren omvatte de Poldertoren ook een carillon, uurwerk en een uitkijkplatform.

III Situationele en ensemblewaarde

betekenis van het object als essentieel (cultuurhistorisch, functioneel en/of architectuurhistorisch en visueel) onderdeel van een complex; De Poldertoren symboliseert de eenheid van de poldergemeenschap en is het belangrijkste landmark in de polder.

a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving; De Poldertoren markeert letterlijk en figuurlijk het hart van de Noordoostpolder en is ontworpen als eindpunt van veel zichtlijnen.

b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek; De Poldertoren is gelegen in een hoek van De Deel, het centrale plein van Emmeloord, waar ook de wekelijkse markt gehouden werd. Letterlijk in het centrum van de poldersamenleving.

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur; Hoewel de Poldertoren is herbestemd tot kantoren, restaurant en een winkel, heeft deze zijn oorspronkelijke karakter als markeerpunt behouden.

in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke, dorps- of landschappelijke omgeving. De toren is het centrale punt van het nog goed herkenbare stedenbouwkundige ontwerp van Emmeloord.

V Zeldzaamheid

belang van het object/complex wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht; De combinatie van verschillende functies (water-, uitkijk- en klokkentoren) is uniek. Dat geldt ook voor de combinatie van symboliek (eenheid, herkenbaarheid en zichtbaarheid) en functionalisme.

---

uitzonderlijk belang van het object/ Als hoogste watertoren van Nederland (65,30 meter).
complex wegens relatieve zeldzaamheid De Poldertoren kreeg met de oplevering eind jaren vijftig het grootste klokkenspel van Nederland.
in relatie tot één of meer van de onder I
t/m III genoemde kwaliteiten.

KENNIS: FEITENVERZAMELING

Oorspronkelijke functie(s), Boerderij, molen, bedrijf
bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr)
op grond van een thesaurus,
overeenkomend met
registeromschrijving

Typologie Watertoren

Huidige functie (met jaartal) Multifunctioneel gebouw (vvv, dependance museum, restaurant, trouwzaal en uitkijktoren)

Naam object Poldertoren

Stijl/stroming Traditionalisme

Bouwtijd (ook de planfase) 1950-1959, start bouw 12 juni 1957, in gebruik genomen op 20 juni 1959.

Architect(en)/ontwerper(s) H. van Gent, J.W.H.C. Pot

Uitvoerder (aannemer e.d.) H. Fokkens Naarden N.V. te Velp
Nederlandse Klokkengieterij B. Eijsbouts NV Asten (uurwerk, carillon en windwijzer)
P.J. de Gruyter Zwollerkerspel (betonconstructie)

Opdrachtgever Waterleiding Maatschappij 'Overijssel'

Exterieur De toren is achthoekig en is in totaal 65,3 meter hoog (70, 5 meter incl. windvaan). Daarmee is het een van de hoogste watertorens in Nederland. Het bezoekers zit op 43,4 meter hoogte. De breedte van de poldertoren is aan de voet 14 meter en op het bezoekersplatform 13,4 meter.

Verder is de toren voorzien van een uitzichtplateau in de opengewerkte lantaarn met tentdak en carillon. De vergulde windvaan heeft de vorm van een koggeschip.

Vier zijden van de poldertoren zijn voorzien van een wijzerplaat. De cijfers en wijzers zijn verguld.

<i>gebouw, constructietechniek</i>	De toren heeft een bekleding van geelgrijze baksteen rond een skelet van gewapend beton. De metselwerkschil draagt alleen zichzelf en speelt slechts een beperkte rol in de stabiliteit. In de toren is verwerkt: 1220 m³ beton, 185 ton wapeningsstaal, 600.000 bakstenen, 624 ton cement en 7200 draineerbuizen. De grote toegangs- en lichtpuien op de begane grond zijn van aluminium. De (smalle) lichtopeningen bestaan uit diep geplaatste betonramen met roeden van aluminium. Om vorstschade te voorkomen is in de buitenste steenmuur tegen de waterdichte pleisterlaag aan vijf van de acht zijden van de toren een verticale drainage ingemetseld, om een snelle droging van het buitenmetselwerk te bevorderen. Deze bestaat uit speciaal vervaardigde buisjes van poreus beton met een dikte van 5 cm. De bochtstukken zijn van gres. Het piramidedak rust op een houten dakconstructie en is met koperen platen bekleed. De toren is 63,5 m hoog. De basis van de Poldertoren heeft een doorsnede van 14 m. Bovenop de toren staat een 5 m. hoge windwijzer.
<i>Interieur (indeling)</i>	De toren had oorspronkelijk zes verdiepingen. Op de derde t/m de vijfde verdieping bevonden zich drie waterreservoirs. In de voet van de toren bevond zich eveneens een waterreservoir. De zesde verdieping werd gevormd door het uitkijkplatform, waarboven het carillon. De toren heeft een trap met 243 treden. Een lift voert van de begane grond naar het platvorm dat op 43,4 m. hoogte ligt. In de toren hangt het (destijds) grootste klokkenspel van Nederland. Een actie onder de bevolking leverde 48 klokken op. De grootste klok weegt 2382 kg en doet tevens dienst als luidklok. Op 20 juli 1959 werd het carillon officieel overgedragen aan de toenmalige minister van Verkeer en Waterstaat Het Openbaar Lichaam 'de Noordoostelijke Polder' (de voorloper van de gemeente Noordoostpolder) stelde het uurwerk beschikbaar. Dit uurwerk is thans verbonden met de wereldatoomklok in Zurich. Deze klok zendt een signaal naar een zogenaamde telebox in de toren, die dit signaal vervolgens doorgeeft aan het uurwerk in de toren.
<i>interieur, techniek en materialen</i>	Het interieur van de toren bevat voor de opslag van water drie betonnen vlakbodemreservoirs, in de vorm cilinders met een inwendige diameter van 8,7 meter. De reservoirs worden gedragen door achtkolommen van 1,1 x 0,7 meter onder de rand, een achthoekige kolom van 1,2 meter in het midden en een ringbalk van 1 m. hoog. De drie hoogreservoirs hebben een inhoud van 425 m³ Het laagreservoir een inhoud van 575 m³. Daarmee was de totale wateropslagcapaciteit 1850 m³.
Kunstwerken/orgels/gedenktekens/meubels die bestanddeel zijn:	n.v.t.
<i>nr. 1</i>	Carillon van 48 klokken (waaronder van ieder dorp 1 klok) met inscripties.
<i>Materiaal/techniek</i>	Brons
<i>Locatie (in/aan het beschermde monument)</i>	In de toren
<i>Kunstenaar</i>	Klokkengieterij Eijsbouts
<i>Datering</i>	1958-1959
<i>Afmetingen</i>	Cl (2382 kg)-d1-chromatisch-c5

<i>nr. 2</i>	Windvaan
<i>Materiaal/techniek</i>	Brons
<i>Locatie (in/aan het beschermde monument)</i>	Bekroning van de toren.
<i>Kunstenaar</i>	Gieterij Eijsbouts
<i>Voorstelling</i>	Een Koggeschip
<i>nr. 3</i>	Uurwerk met 4 wijzerplaten
<i>Materiaal/techniek</i>	Vergulde cijfers en wijzers
<i>Locatie (in/aan het beschermde monument)</i>	Aan 4 gevelvlakken
<i>Kunstenaar</i>	Gieterij Eijsbouts
<i>Opdrachtgever</i>	Het openbaar lichaam 'de Noordoostelijke Polder' (voorloper gemeente)
<i>nr. 4</i>	Speeldoosje: Figurenomloop
<i>Voorstelling</i>	Om het hele en het halve uur komen de figuren (een mammoet, een oermens, een koggeschip, een pionier, een maaidorser en een fabriek) naar buiten.
<i>Datering</i>	Op 9 september 1992, ter gelegenheid van 50 jaar NOP
Groen erfgoed: <i>beplanting</i>	n.v.t.
Stedenbouwkundige ligging, <i>situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang</i>	De Poldertoren is gelegen aan de zuid-westzijde van De Deel, het centrale plein van de kern Emmeloord, en is het middelpunt van de gehele Noordoostpolder.
Archeologische relevantie ondergrond	De toren staat voor zover bekend niet op een terrein van archeologische waarde.

Geschiedenis

Al tijdens het ontwikkelen van de Noordoostpolder besloot men dat in het hart van de polder op het centrale plein in Emmeloord een hoge toren zou moeten komen te staan. Deze toren zou moeten fungeren als een baken, dat van ver af zichtbaar zou moeten zijn en moest als symbool dienen voor de eenheid van de polder. Het mocht geen kerktoren worden, want geen van de kerken mocht over de anderen domineren. Omdat voor de watervoorziening van de polder een watertoren noodzakelijk was is er uiteindelijk voor gekozen om de watertoren deze functie te geven.

In december 1950 schreef de Waterleidingmaatschappij 'Overijssel' een prijsvraag uit voor het ontwerp hiervan. De opgave bestond uit het ontwerpen van een watertoren, die die symboolfunctie moest kunnen vervullen. Daarom zou de toren behalve drie waterreservoirs ook een uitzichtplateau en ruimte voor een carillon moeten krijgen. Uit de drie bekroonde ontwerpen van M. Duintjer, H Mieras en B. van Kasteel en van H. van Gent werd uiteindelijk het traditionalistische ontwerp 'Utilis' van H. van Gent geselecteerd. De jury had echter wel twijfels of de ontwerper in staat was alle met dit ontwerp samenhangende problemen m.b.t. detaillering en materiaalgebruik op te lossen. Kennelijk was Van Gent zich hiervan ook bewust. Daarom werd voor de realisering van het ontwerp ook J.W.H.C. Pot van bureau Pot-Keegstra aangetrokken. Op 12 juni 1957 werd met de bouw begonnen en op 20 juni 1959 is de toren officieel in gebruik genomen.

Inmiddels heeft de Poldertoren, evenals de meeste watertorens, zijn functie verloren. De gemeente Noordoostpolder heeft in 2005 de toren overgenomen van waterleidingbedrijf Vitens. Na een renovatie in 2008 en 2009 heeft de toren een nieuwe bestemming gekregen.

Relevante wijzigingen

In 1992 werd de toren voorzien van een figurenomloop, die om het hele en halve uur naar buiten komt. De figurenomloop bestaat uit een mammoet, een oermens, een koggeschip, een pionier, een maaidorser en een fabriek.

Bij de renovatie in 2008 moest voor de nieuwe bestemming voldoende vloeroppervlak worden gecreëerd, maar ook moest meer daglicht worden toegelaten. Daarvoor zijn in de onder – en bovenbouw extra vloeren gemaakt. Op plekken met te weinig daglicht zijn de functies ondergebracht die geen daglicht nodig hebben, zoals installaties. De bestaande verdiepinghoogte is gehalveerd van 8 naar 4 meter, zodat het aantal verdiepingen werd verdubbeld. Omdat de meeste ramen in het bovenste deel zitten, ter hoogte van de voormalige reservoirs, is daar het restaurant gemaakt. De waterreservoirs zijn gehandhaafd, maar om voldoende licht in de betonnen cilinders te krijgen zijn grote gaten in de schil hiervan aangebracht.

Op de onderste vier verdiepingen bevinden zich nu het VVV en een museum. In de kelder is een expositieruimte. Op de 5e t/m de 8e verdieping zijn technische en sanitaire ruimtes ondergebracht. Op de 9e en 10e verdieping bevindt zich een restaurant, op de 11e een trouwzaal en de 12e verdieping wordt gevormd door het platform. (nov. 2012)

Bezocht

G.W. Eshuis (7-11-2012)

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

Nr. 1	Eck A.D. van, Poldertoren te Emmeloord, in: Bouw; 14 (1959) p. 712-717
Nr. 2	Ideeënprjzsvraag voor een poldertoren te Emmeloord (N.O.P) In; Forum; (1952) p. 60-66
Nr. 3	P. Korthagen, M. Moerman en P. Peters, Hergebruik watertorens: maximaal gebruik van bestaande draagkracht; in: Cement; (2009) nr. 4, p. 30-33
Nr. 4	www.flevolandergoed.nl
Nr. 5	www.emmeloord.info

Al gebruikte bronnen (websites scan of kopie opslaan omdat dit wijzigt, of van alles een kopie opslaan???) 1 t/m 5.

Interviews bewoners, gebruikers H. Cnossen, Gemeente Noordoostpolder

Monument

Enschede Purfina Tankstation

Register

Identificatienummer Basisregistratie	0153100000261382
Provincie	Overijssel
Gemeente	Enschede
Plaats	Glanerbrug
Straat/huisnummer	Gronausestraat 1317
Postcode	7534 AK
Kadastrale aanduiding	Lonneker E 8381
Aanduiding of korte omschrijving	Benzinestation met pompeiland, woning en reclamezuil

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);</i>	Het object is van algemeen belang wegens de betekenis voor de geschiedenis van de mobiliteit, meer in het bijzonder het gemotoriseerde verkeer dat na de Tweede Wereldoorlog als gevolg van de groeiende welvaart sterk toenam.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);</i>	Het object is een bijzonder exponent van een technische ontwikkeling, meer in het bijzonder van de opkomst en opmars van het gemotoriseerde verkeer dat met name in de periode na de Tweede Wereldoorlog een ongekennde intensiteit en omvang kreeg.
<i>wegens innovatieve waarde of pionierskarakter;</i>	Het object heeft een opvallende en onorthodoxe vormgeving en is geïnspireerd op de architectuur van Amerikaanse benzinestations. Het object is in zijn verschijningsvorm voor Nederlandse begrippen uitzonderlijk en zeldzaam.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;</i>	Het object vertegenwoordigt belangrijke architectuurhistorische waarde.
<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	In het oeuvre van architect Sybold van Ravesteyn (1889-1983) is het object een van de weinige bewaard gebleven benzinestations: van de circa 25 benzinestations die Van Ravesteyn tussen 1935 en 1963 ontwierp, bleef amper een handjevol behouden. "Glanerbrug" behoort tot de finale proeven van de architect die in het bouwjaar 1961 de respectabele leeftijd van 72 jaar bereikte.
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	Het object heeft een opvallende verschijningsvorm die nauw met de functie samenhangt: het object trekt de aandacht van de weggebruiker door de markante hoofdvorm, de lijnvoering, het roadsign, de bewimpeling, de kleurwerking en draagt zodoende bij aan de overweging tot het al dan niet inlassen van een reispauze voor brandstof-inname en/of verversingen. Het benzinestation lijkt zichzelf in formaat te willen overtreffen en springt de reiziger zó geestdriftig tegemoet, dat het inlassen van een pauze vrijwel onontkoombaar wordt.
<i>wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst;</i>	Het object is deels opgetrokken in gewapend beton, een bouw materiaal dat Van Ravesteyn ook in andere gebouwen toepaste en waarin hij als zeer deskundig gold.

III Situationele en ensemblewaarde

<i>a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving;</i>	Het object fungeert als blikvanger en vervult een rol als identificerend bouwwerk met grote herkenningswaarde.
<i>b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;</i>	

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

<i>wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;</i>	Het object is uit- en inwendig gaaf en herkenbaar behouden gebleven.
<i>wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid;</i>	Het object bezit een zekere constructieve, materiële, technische gaafheid.

<i>als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie;</i>	Het object vervult in vrijwel ongewijzigde vorm nog steeds de functie van benzinestation en de specifieke architectonische identiteit heeft niets aan zeggingskracht ingeboet, met dien verstande dat ten westen van het roadsign een gebouw is opgetrokken dat door zijn formaat en plaatsing in visuele zin afbreuk doet aan de wervende uitwerking van het roadsign.
<i>wegens de waardevolle accumulatie van belangwekkende historische bouw- en/of gebruiksfasen;</i>	Van Ravesteyn ontwierp het object maar maakte daarbij gebruik van een reeds ter plaatse bestaand bouwwerk zijnde een winkelpand met hulppostkantoor (1920) dat 12 jaar later werd verbouwd tot woning voor een huisarts met praktijk (1932). Van Ravesteyns verbouwing tot benzinestation met woning kwam in 1961 tot stand en is in architectonisch opzicht dominant.
<i>(van specifiek het complex) wegens de gaafheid en herkenbaarheid van het gehele ensemble van samenstellende onderdelen (hoofd- en bijgebouwen, hekwerken, tuinaanleg e.d.);</i>	Het object is gaaf en herkenbaar; de elementen bestaande uit pompeiland, roadsign en loge/woonhuis zijn goed herkenbaar en vormen één compositorisch geheel
<i>in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke, dorps- of landschappelijke omgeving.</i>	De relatie tussen het object en zijn omgeving is gaaf en past binnen de structuur van de langgerekte nederzetting ter weerszijden van de Gronausestraat. Het object springt ten opzichte van de rooilijn terug en biedt aldus ruimte aan komende en gaande klanten.

V Zeldzaamheid

<i>belang van het object/complex wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht;</i>	In architectonisch opzicht bezit het object hoge zeldzaamheidswaarde. Uit de naoorlogse periode, toen het automobilisme langzaam maar zeker tot ontwikkeling kwam, zijn nauwelijks kleinschalige benzinestations bewaard gebleven. Tijdens het MSP is slechts een beperkt aantal vooroorlogse benzinestations wettelijk beschermd (w.o. in Nijmegen, 's-Hertogenbosch, Vught). In typologische optiek springt "Glanerbrug" eruit vanwege de opvallende en expressieve architectonische vormgeving. Het object lijkt zichzelf in formaat te willen overtreffen en springt de passant zó geestdriftig tegemoet, dat het inlassen van een stop vrijwel onvermijdbaar lijkt.
<i>uitzonderlijk belang van het object/complex wegens relatieve zeldzaamheid in relatie tot één of meer van de onder I t/m III genoemde kwaliteiten.</i>	Het object te Glanerbrug heeft zeldzaamheidswaarde als klein benzinestation uit de periode van de Wederopbouw (1961). Het object bleef behouden, doorstond ontwikkelingen als invoering van ongelode benzine, toename van gemotoriseerd verkeer, veranderde milieu-eisen, wisselende eigenaars/aardoliemaatschappijen en aangepaste voorzieningen ten aanzien van de veiligheid van de exploitant en het comfort van de klant en vervult desondanks nog steeds zijn oorspronkelijke functie.

Onderdelen zonder monumentale waarde:

- Exterieur	Het tegen de achterzijde van het benzinestation gebouwde volume (Heldersplein 3) vertegenwoordigt geen monumentale waarde.

KENNIS: FEITENVERZAMELING

Oorspronkelijke functie(s), <i>bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr) op grond van een thesaurus, overeenkomend met registeromschrijving</i>	Handel, kantoren, opslag,
Typologie	Tankstation (benzinestation).
Huidige functie (met jaartal)	Tankstation (benzinestation) sinds 1961.
Stijl/stroming	Functionalisme.

<i>Bouwtijd (ook de planfase)</i>	Planfase: 1958-1960. Vergunningverlening op 3 januari 1961. Van Ravesteyn ontwierp het object, maar maakte daarbij gebruik van een reeds ter plaatse bestaand bouwwerk, zijnde een winkelpand met hulppostkantoor (1920) dat 12 jaar later werd verbouwd tot woning voor een huisarts met praktijk (1932). Van Ravesteyns verbouwing tot benzinstation met woning kwam in 1961 tot stand en is in architectonisch opzicht dominant. In 1968 vond verbouwing in het woonhuisgedeelte plaats. Het benzinstation wijzigde op details. De verbouwing was een opdracht van Fina Nederland en kostte 46.500 gulden; Van Ravesteyn was in 1968 niet (meer) betrokken.
<i>Architect(en)/ontwerper(s)</i>	Ir. Sybold van Ravesteijn (1889-1983).
<i>Uitvoerder (aannemer e.d.)</i>	Bouwbureau Van Hal, architecten NIVA te Borne en Delden.
<i>Opdrachtgever</i>	N.V. Mafina.
<i>Exterieur</i>	Van Ravesteyns ontwerp bestaat uit een combinatie van benzinstation met woning, een pompeiland en een roadsign (of reclamezuil). Het benzinstation met woning telt één bouwlaag en is plat gedekt. De plattegrond van het benzinstation heeft de vorm van een rechthoek en is aan de linkerzijde (=west) uitgebouwd met een magazijn. Aan deze zijde is de voorgevel van het benzinstation verlengd en als schermgevel uitgevoerd die is voorzien van een haakse knik. Terzijde (even verder westwaarts) staat het roadsign, bedoeld als “eye-catcher”. Komend vanaf de Duitse grens wordt het oog van de weggebruiker getroffen door zes hoge, pal naast elkaar gemetselde identieke bakstenen pijlers. De sokkel is met lichtblauwe tegeltjes bekleed, een houten latei dekt de pijlers af en vormt het voetstuk voor de merknaam van de aardoliemaatschappij in reuzenformaat. Het pompeiland ligt ten zuiden van de loge. Van Ravesteyn hechtte veel belang aan het silhouet van gebouwen, zo blijkt uit een lezing die voor de Kring Utrecht van de BNA hield. Tegen de achterzijde van het benzinstation is een woonhuis gebouwd (Heldersplein 3). Dit woonhuis is vanaf de Gronausestraat nauwelijks zichtbaar wegens de schermgevel van het benzinstation. Heldersplein 3 bezit geen monumentale waarde. Naast het benzinstation zijn het pompeiland en het roadsign essentieel voor de beleving, het begrip en de waardering van het object.
<i>gebouw, constructietechniek</i>	Fundering op staal: tot 80 cm onder het maaiveld, metselwerk van boerengrauw met trasraamklinkers (twee versnijdingen). Vloer van beton, betegeld (wit en gemêleerd). Betegelde lichtblauwe plint ter hoogte van vier lagen (dubbelhard gebakken). Gevels hardgraauw voor dragende muren, niet-dragende binnenmuren in boerengrauw of poriso. Achterwand loge is betegeld (wit, dubbelhard gebakken). Plafonds gestucadoord op steengaas. Lucht- en wasemkanalen zink. Witte sauslaag op de gevels. Gevelbeëindiging bestaat uit lichtrode Groninger strengperssteen. Dak met vuren beschieting, bekleed met twee lagen ruberoïd voorzien van fijn ingewalst grind.
<i>Interieur (indeling)</i>	De indeling van het interieur: loge voor de pompbediende, gang, toilet dames, toilet heren, magazijn, woonkamer, badkamer, keuken, gang, toilet, twee slaapkamers.
<i>interieur, techniek en materialen</i>	Zie hiervoor.
Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang	Het object staat aan een oude handelsweg tussen Nederland en Duitsland; deze locatie hangt nauw samen met de functie: weggebruikers de gelegenheid bieden om brandstof in te nemen en hen over te laten gaan verversingen te gebruiken. In de jaren waarin de reiziger bij de landsgrens wegens af te wikkelen douane-formaliteiten werd opgehouden, kon aan de afstand van 350 meter tot het benzinstation een commercieel-strategische betekenis worden toegekend waarbinnen de “stopping power” effect zou sorteren. De hoogwaardige esthetiek van het object fungeert als katalysator van de commerciële functie. De stopping power kwam en komt tot stand door de expressieve vormgeving van het benzinstation in combinatie met het roadsign en de bewimpeling. Het benzinstation springt ten opzichte van de rooilijn sterk terug en biedt aldus ruimte aan komende en gaande klanten.

Archeologische relevantie ondergrond (zie Archis, Kich, gemeentearcheoloog of...)	Het object staat niet op een AMK of beschermd archeologisch monument. Volgens de gemeentelijke archeologische verwachtingskaart staat het wel op een terrein van middelhoge verwachting voor de archeologie.
Relevante wijzigingen	Van Ravesteyn ontwierp in opdracht van N.V. Mafina het object maar maakte daarbij gebruik van een reeds ter plaatse bestaand bouwwerk zijnde een winkelpand met hulppostkantoor (1920) dat 12 jaar later werd verbouwd tot woning voor een huisarts met praktijk (1932). Van Ravesteyns verbouwing tot benzinstation met woning kwam in 1961 tot stand en is in architectonisch opzicht dominant. In 1968 vond verbouwing in het woonhuisgedeelte plaats. Het benzinstation wijzigde op details. De verbouwing was een opdracht van Fina Nederland en kostte 46.500 gulden; Van Ravesteyn was in 1968 niet (meer) betrokken. Groot onderhoud/partiële restauratie: 2009
Bezocht	Op 12 december 2012 door Michiel Verweij en Hans Groesgen, beiden RCE, in aanwezigheid van de heer A. (Bert) Haer namens de gemeente Enschede.
Overige	Nog een opmerking over het roadsign. De bedoeling van zo'n object is even simpel als doeltreffend: het dient een wervende invloed uit te oefenen, dat wil zeggen passanten tot een brandstofpauze over te halen. De aardoliemaatschappijen spreken in dit verband over "stopping power" en houden naast de uitwerking van deze kracht ook rekening met de bedenktijd die de aanrijdende automobilist nodig heeft om te besluiten al dan niet te pauzeren of te tanken. In de jaren van grensformaliteiten had de stopping power van het roadsign (nog) een bijzondere commerciële betekenis.

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

Nr. 1	S. van Ravesteyn, "De taal der architectuur" in: Bouwkundig Weekblad 68 (1950) p.304-307.
Nr. 2	Joop Segers, "Benzinstations: een geschiedenis van de benzinedistributie in Nederland" in: Industriële archeologie (1984), nr. 13, p. 164-180.
Nr. 3	M.S. Verweij, "Glanerbrug, een benzinstation naar ontwerp van ir. S. van Ravesteyn" in: Jaarboek monumentenzorg, Zwolle/Zeist 1999, p. 159-167.
Nr. 4	Meike Scharlemann en Jan-Derk Koudijs (onder redactie van Tjeerd Boersma), S. van Ravesteyn (1889-1983): de meester van de gebogen lijn, Rotterdam, 2005.
Nr. 5	Omschrijving uit het gemeentelijke monumentenregister.
Nr. 6	Werkomschrijving Partiële restauratie AVIA Pompstation Glanerbrug projectnummer: 074-9 Datum: oktober 2009. Stichting Behoud Kerkelijke Gebouwen in Overijssel-Flevoland, Vaassen.
Al gebruikte bronnen (websites scan of kopie opslaan omdat dit wijzigt, of van alles een kopie opslaan???)	-
Interviews bewoners, gebruikers	-

Monument

Hagestein Stuwcomplex

Register

Provincie	Utrecht
Gemeente	Vianen
Plaats	Hagestein
Straat/huisnummer	Lekdijk
Kadastrale aanduiding	Hagestein A 1683
Aanduiding of korte omschrijving	Stuw met schutsluis en waterkrachtcentrale

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);</i>	Als bijzondere uitdrukking van de Nederlandse verbondenheid met het water en de deskundigheid van de waterstaatkundige beheersing
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling;</i>	Als uitdrukking van de technische beheersing van het Nederlandse rivierensysteem
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);</i>	Als voorbeeld van een nieuw type stuw. En de wijze van de betonconstructie
<i>wegens innovatieve waarde of pionierskarakter;</i>	Vanwege het vernieuwende karakter van de vizerstuw en de toepassing van een waterkrachtcentrale

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	In het bijzonder vanwege de wijze waarop het civieltechnische ontwerp op expressionistische wijze is vormgegeven door de architect.

III Situationele en ensemblewaarde

<i>a. bijzondere betekenis van het complex wegens de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing in relatie tot de onderlinge historisch-ruimtelijke context en in relatie tot de daarbij behorende groenvoorzieningen, wegen, wateren, bodemgesteldheid en/of archeologie;</i>	De stuw is een markant element in het rivierlandschap
<i>b. bijzondere betekenis van het object wegens de wijze van verkaveling/ inrichting/ voorzieningen.</i>	

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

<i>wegens de architectonische gaafheid en/ of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;</i>	Ja
<i>wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid;</i>	Ja
<i>als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie;</i>	Stuw, sluis en waterkrachtcentrale zijn nog altijd als zodanig in gebruik.
<i>(van specifiek het complex) wegens de gaafheid en herkenbaarheid van het gehele ensemble van samenstellende onderdelen (hoofd- en bijgebouwen, hekwerken, tuinaanleg e.d.);</i>	Ja

KENNIS: FEITEN

Typologie

Huidige functie (met jaartal) 2013: stuw- en sluiscomplex

Naam object Vizerstuw naar aanleiding van de vormvergelijking van de stuw met het vizier van een ridderhelm

Stijl/stroming Functionalisme en expressionisme

Bouwtijd (ook de planfase) 1953 -1955 technisch ontwerp Rijkswaterstaat
1956 Architectonisch ontwerp Hamdorff
1956 – 1958 bouw
NB jaartallen wisselen in de diverse publicaties

Architect(en)/ontwerper(s) Ir.Pieter C. Blokland als civiel ingenieur
Wouter Christiaan Hamdorff als architect

Uitvoerder (aannemer e.d.) ?

Opdrachtgever Rijkswaterstaat, directie Sluizen en stuwen

Exterieur

Interieur (indeling) Het inwendige van de objecten valt geheel samen met hun functionaliteit.

Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang Het complex is gelegen in de rivier de Lek. De stuw ligt aan de zuidwest zijde, de schutsluis aan de noordoostzijde. De sluis heeft drie gecombineerde machine- bedieningsgebouwtjes twee aan twee gepositioneerd bij de deuren. De stuw heeft twee landhoofden en een middeneiland. Hierop bevindt zich de waterkrachtcentrale. Onder het stuwcomplex ligt een tunnel die door middel van een lift op beide landhoofden bereikbaar is.
Dit complex vormt een waterbouwkundige eenheid met de nagenoeg identieke complexen bij Amerongen (voltooid 1966) en Driel (voltooid 1970)

Archeologische relevantie ondergrond (zie Archis, Kich, gemeentearcheoloog of...) Op de Indicatieve kaart archeologische waarden (ikaw) is het een gebied met een lage trefkans. Uit de directe omgeving zijn vondsten uit de Romeinse tijd en scheepswrakken en metaalvondsten uit de nieuwe tijd aangetroffen (Archis).

Toegepaste materialen

gebouw, constructietechniek Beton en staal.

Interieur/afwerking Beton

Kunstwerken/orgels/ gedenktekens/meubels die bestanddeel zijn: Alle historische mechanieken die nodig zijn voor de werking van de stuw, waterkrachtcentrale, lift en sluisen

Geschiedenis	Het gehele waterbouwkundige complex, Hagestein, Amerongen, Driel is gebouwd met een driedig doel: De regulering van de waterstand en de bevaarbaarheid van de rivieren de IJssel, Nederrijn en Lek Het op peil houden van de drinkwatervoorziening Het tegen gaan van verzilting Dit vergt een permanente samenwerking tussen de drie onderdelen. De schutsluizen zijn daarbij nodig voor het scheepverkeer op het moment dat de schutten gesloten zijn. Aanvankelijk is het ontwerp geheel door civieltechnisch ingenieursverzorgd., vermoedelijk in een team onder verantwoordelijkheid van P. Blokland. In 1956 is architect Hamdorff gevraagd de esthetische vormgeving van de stuw voor zijn rekening te nemen. Hamdorff is vooral bekend vanwege zijn villa's in Amsterdamse schoolstijl. Toch bouwde hij al eerder utilitaire gebouwen zoals de watertoren van Laren. Betonbouw was echter iets nieuws voor hem. Vanwege de grote breedte van de rivier kon niet met conventionele stuwdeuren worden gewerkt. Daarom zijn de vizerstuwen ontworpen. Het complex Hagestein kwam als eerste gereed, daarna volgde Amerongen (1966) en als laatste Driel (1970) De driecomplexen zijn nagenoeg identiek. Hagestein heeft als enige van begin af aan een waterkrachtcentrale op het middeneiland gehad. Oorspronkelijk als proef gebouwd heeft deze tot 1974 electriciteit geleverd. Daarna is de centrale buitenwerking gesteld. In de afgelopen jaren 2010 e.v. zijn pogingen ondernomen om de centrale weer in gebruik te nemen. Tot nu toe zonder succes. Van meet af aan is rekening gehouden met de aanleg van een vispassage. De nieuwste inzichten op dit gebied hebben er toe geleid dat er in 2004 een geheel nieuwe vispassage aan de zuidzijde van de stuw is aangelegd.
<i>Relevante wijzigingen (</i>	In de loop van de tijd is het nodige technische herstel en onderhoud aan het complex uitgevoerd zonder dat dit geleid heeft tot fundamentele wijzigingen. Het matig functioneren van de waterkrachtcentrale heeft geleid tot het buiten gebruikstellen ervan. De bediening van de sluis is van de sluishuisjes verplaatst naar het centrale bedieningsgebouw.
<i>Bezocht</i>	Diverse malen najaar 2012 en begin 2013 M.Dolfin, G. Troost, C. Van Kooten.
<i>Overige</i>	Tijdens het bezoek bleek dat Rijkswaterstaat een grootscheepse renovatie in voorbereiding heeft. De toestand van het complex en de functionaliteit ervan verdragen geen vertraging van dit proces. Tevens is gebleken dat er voor het centrale bedieningsgebouw geen positief behoudsperspectief is. Om die reden wordt dit buiten de bescherming gelaten.

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

Nr. 1	Hof, J Het stuwcomplex te Hagestein in; Cement 10 (1958) nr. 10 (pag. 945-955)
Nr. 2	Hof, J Het stuwcomplex te Hagestein (II), in; Cement 11 (1959) nr. 4 (pag. 339-353)
etc.	

Monument

Hengelo
Europatunnel

Register

Identificatienummer Basisregistratie	Volgt d.t.v. Registratie, het BAG-formulier is niet in de rode dossiermap opgenomen
Provincie	Overijssel
Gemeente	Hengelo
Plaats	Hengelo
Straat/huisnummer	Spoorstraat ongenummerd
Postcode	7551 ..
Kadastrale aanduiding	Hengelo (O) D 14775, O 5452, O 4982
Aanduiding of korte omschrijving	Viaduct
Complexonderdeel van complex [naam of complexnummer]	Europatunnel

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);</i>	Als onderdeel van de historische infrastructuur tussen oost en west Nederland en de verbinding met het buitenland
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling;</i>	Als onderdeel van de historische spoorwegverbinding tussen oost en west, in zowel nationaal als internationaal verband
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);</i>	Als uitzonderlijk voorbeeld (vorm, materialen, detaillering) van een spoorwegviaduct uit de naoorlogse periode (1959).
<i>wegens innovatieve waarde of pionierskarakter;</i>	In de maatvoering van de Europatunnel is rekening gehouden met de toenemende eisen van het zich snel na de Tweede Wereldoorlog ontwikkelende moderne verkeer, zowel in aantallen weggebruikers als in soorten verkeersmiddelen.
<i>wegens bijzondere herinneringswaarde.</i>	De Europatunnel in Hengelo markeert vanwege de frisse presentatie, de moderne verschijningsvorm en de uitmonstering met symbolische sculptuur de moderne tijd die na de Tweede Wereldoorlog langzaam gestalte kreeg en neemt daardoor op symbolische wijze afstand van het verdriet en de verwoestingen die Hengelo tijdens de Tweede Wereldoorlog troffen.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;</i>	Wegens de architectonische kwaliteit van de Europatunnel.
<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	De Europatunnel is een markant voorbeeld uit het rijke bouwkunstige oeuvre van de Nederlandse Spoorwegen en geldt als bijzondere proeve van utiliteitsbouw.
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	De verzorgde detaillering en materiaalkeuze komen o.m. tot uitdrukking in de kolommen, het fries, de evenwichtige toepassing van bak- en natuursteen, de ornamentiek en de beeldhouwkunst alsmede in de plasticiteit van het ontwerp van de Europatunnel.
<i>wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst;</i>	De toepassing van de verschillende materialen als (gewapend) beton, gietsteen en koper is afgewogen en verfijnd hetgeen bijzonder opmerkelijk is, aangezien de Europatunnel een proeve van utiliteitsbouw is.
<i>wegens de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur(onderdelen).</i>	Uit- en inwendig vertoont de Europatunnel eenzelfde verzorgde materiaalbehandeling. Er is sprake van een coherent en consistent ontwerp.

III Situationele en ensemblewaarde

<i>a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving;</i>	De Europatunnel is prominent in het centrum van Hengelo gesitueerd en fungeert binnen de stedelijke omgeving als belangwekkend infrastructureel element uit de naoorlogse periode waarin verkeer en verkeersafwikkeling een hoofdrol spelen.
<i>b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;</i>	

a. bijzondere betekenis van het complex wegens de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing in relatie tot de onderlinge historisch-ruimtelijke context en in relatie tot de daarbij behorende groenvoorzieningen, wegen, wateren, bodemgesteldheid en/of archeologie;	De Europatunnel bezit stedenbouwkundige betekenis wegens de prominente en structurerende ligging op een oud verkeersknooppunt in de stad Hengelo en wegens de functionele, ruimtelijke en visuele samenhang met het spoorwegstation (uit 1951). Het stationsgebied van Hengelo is na verwoestend oorlogsgeweld volgens eigentijdse en toekomstgerichte opvattingen heringericht; in dit op moderne leest geschoeide stadsdeel neemt de Europatunnel een markante plaats in.
b. bijzondere betekenis van het object wegens de wijze van verkaveling/ inrichting/ voorzieningen.	

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;	De Europatunnel is in architectonisch opzicht gaaf en herkenbaar bewaard gebleven.
wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid;	De Europatunnel is in constructief, materieel en technisch opzicht nauwelijks aangetast.
als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie;	De Europatunnel is goed herkenbaar als voorbeeld van utiliteitsbouw, is sinds de opening op 28 november 1959 nauwelijks gewijzigd en fungeert als icoon van Hengelo dat in de tweede helft van de 20ste eeuw een dynamische ontwikkeling van dorp naar moderne stad doormaakte.
in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke, dorps- of landschappelijke omgeving.	De functionele en visuele nabijheid van het naoorlogse spoorwegstation (1951) en de Europatunnel verlenen de Hengelose binnenstad een geheel eigen identiteit met stedelijke bedrijvigheid en (inter)nationaal transport als (immateriële) pijlers.

V Zeldzaamheid

belang van het object/complex wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht;	Gave spoorwegviaducten uit de periode van de Wederopbouw (1940-1965) zijn zeldzaam: in architectuurhistorisch perspectief is de Europatunnel te Hengelo een opmerkelijke functionerende en gave proeve van utiliteitsbouw uit de geschiedenis van de Nederlandse bouwkunst en verder geldt de Europatunnel als een bijzonder geslaagd voorbeeld uit de bedrijfsgeschiedenis van de Nederlandse Spoorwegen.
uitzonderlijk belang van het object/complex wegens relatieve zeldzaamheid in relatie tot één of meer van de onder I t/m III genoemde kwaliteiten.	In de Europatunnel komen verschillende architectonische talenten en opvattingen bijeen: het gebruik van (gewapend) beton, functionaliteit gekoppeld aan schoonheid, een krachtige lijnvoering, geproportioneerde volumewerking en de toepassing van beeldhouwwerk/sculpturen ter verhoging van (de beleving van) het markante silhouet.

KENNIS: FEITENVERZAMELING

Oorspronkelijke functie(s), bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr) op grond van een thesaurus, overeenkomend met registerschrijving	.Topterm: Weg- en waterbouwkundige werken .Term: spoorwegviaduct
Huidige functie (met jaartal)	Spoorwegviaduct (1959)
Naam object	Europatunnel

<i>Stijl/stroming</i>	Functionalisme
<i>Bouwtijd (ook de planfase)</i>	1958-1959
<i>Architect(en)/ontwerper(s)</i>	N.V. Nederlandse Spoorwegen (Afd. Betonbouw)
<i>Uitvoerder (aannemer e.d.)</i>	N.V. Het Spoorwegbouwbedrijf (Utrecht)
<i>Opdrachtgever</i>	N.V. Nederlandse Spoorwegen
<i>Exterieur</i>	Rechthoekig spoorwegviaduct met doorgangen voor voetgangers, (brom)fietsers en bestuurders van motorvoertuigen. Spoorlijnen op het viaduct.
<i>gebouw, constructietechniek</i>	Draagconstructie van gewapend beton, vulling en opbouw van baksteen. Kunstwerken van gietsteen en koper (reliëfs).
<i>Interieur (indeling)</i>	Spoorwegviaduct met 5 doorgangen, de doorgangen van elkaar gescheiden door kolommen van gewapend beton.
<i>interieur, techniek en materialen</i>	Gewapend beton, baksteen, grijs graniet op de afgeronde hoeken, tegels tegen de binnenwanden, ijzeren bekroning/sierrand in meandervorm op het viaduct (zijde Industriestraat, zuid). Gecanneleerde, betonnen kolommen ondersteunen het tunneldek en vormen tevens de afscheiding tussen de verkeersbanen.
Kunstwerken/orgels/ gedenktkens/meubels die bestanddeel zijn:	-
<i>nr. 1</i>	-
<i>Materiaal/techniek</i>	Kunststeen
<i>Locatie (in/aan het beschermde monument)</i>	Noordzijde van de Europatunnel (Spoorstraat), midden boven de doorgangen voor gemotoriseerd verkeer, op een sokkel en ter hoogte van de sporen bovenop de Europatunnel.
<i>Kunstenaar</i>	Martin Stolk
<i>Voorstelling</i>	“Wederopbouw” (twee staande mansfiguren met tussen hen in een balk)
<i>Datering</i>	Kort na 1959
<i>Stijl/stroming</i>	Abstract Expressionisme
<i>Afmetingen</i>	-
<i>nr. 2</i>	
<i>Materiaal/techniek</i>	Koper
<i>Locatie (in/aan het beschermde monument)</i>	Zuidzijde van de Europatunnel (Industriestraat), bevestigd aan het metselwerk boven de voetgangersdoorgang aan de oostzijde.
<i>Kunstenaar</i>	Jan van Eijl
<i>Voorstelling</i>	De geschiedenis van Hengelo
<i>Datering</i>	Kort na 1959
<i>Stijl/stroming</i>	Abstract Expressionisme
Groen erfgoed: beplanting	Tegen het spoorwegtalud, aan de noord-oostzijde van de Europatunnel, staan 4 ronde betonnen bloem-/plantenbakken opgesteld op de getrapte verlopende keermuur; alle 4 uit de bouwtijd,

---

Stedenbouwkundige ligging, <i>situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang</i>	De Europatunnel te Hengelo grenst in het noorden aan de Spoorstraat en splitst zich ten zuiden van het spoorwegemplacement in de Industriestraat (west) en het Industrieplein (oost). Het NS station Hengelo (1951) ligt ten oosten van de Europatunnel.

Archeologische relevantie <i>ondergrond (zie Archis, Kich, gemeentearcheoloog of...)</i>	Geen archeologische gegevens beschikbaar bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

---

Geschiedenis	-

<i>Relevante wijzigingen</i>	Betegeling van de wanden van de tunneldoorgangen, circa 2010.

<i>Bezocht</i>	Michiel Verweij en Hans Groesgen (beiden Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed) en Jan-Kees Stegeman, gemeente Hengelo d.d. 12 december 2012.

<i>Overige</i>	De Europatunnel is op 28 november 1959 geopend. Het object staat op de gemeentelijke monumentenlijst. De baksteen is in kettingverband gemetseld. Aan de zuid-oostzijde is een verticale scheur in het metselwerk aangetroffen (rechts van de metaalplastiek)

KENNIS: BRONNEN

<i>Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites</i>	Auteur, Titel, Plaats/jaar, pp De items voorzien van een nummer. Bijv. 1. Archief architect in ...

Nr. 1	M. van Daalen, "Spoorwegproblemen te Hengelo (O.)" in: <i>Publieke Werken</i> (1947) 15 nr. 7, p. 77-80.

Nr. 2	M. van Daalen, "De spoorwegdoorgangen in Hengelo – Dwingend verbetering gewenst in 16 gevallen-" in: <i>Tijdschrift Wederopbouw</i> (1947) 2 nr. 2, p. 18-21.

Nr. 3	A.L. van Schelven, <i>Hengeler Wind – De ontwikkeling van het industrieel klimaat van Hengelo sinds 1865</i> , Haarlem 1965.

Nr. 4	G.J.I. Kokhuis, <i>Historie van Hengelo</i> , Hengelo 1983.

Nr. 5	E. Fuldauer, P. Hamer en J. Hinke, <i>Hengelo herrezen – Fotodocumentaire over de vijftiger jaren – Hengelo 1986</i> .

<i>Al gebruikte bronnen (websites scan of kopie opslaan omdat dit wijzigt, of van alles een kopie opslaan???)</i>	-

---

<i>Interviews bewoners, gebruikers</i>	-

Monument

IJsselstein Gerbrandytoren

Register

Provincie	Utrecht
Gemeente	IJsselstein
Plaats	IJsselstein
Straat/huisnummer	Hogebiezendijk 21
Postcode	3401 RS
Kadastrale aanduiding	IJsselstein H 778
Aanduiding of korte omschrijving	televisietoren, getuid en drie tuiblokken
Complexonderdeel van complex [naam of complexnummer]	Niet van toepassing

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);</i>	Vanwege de bestuurlijke/beleidsmatige ontwikkeling van het nationale televisiebeleid. Vanwege de technische ontwikkelingen van de televisie uitzendmogelijkheden. Vanwege de doorbraak van en de betekenis van het medium televisie in de Nederlandse maatschappij.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling;</i>	Vanwege de geografische ligging centraal in het land en als hart van het netwerk van televisiezendmasten in het land.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);</i>	De toepassing van glijbeton was een relatief nieuwe techniek. Het type, televisiezendmast, is geheel nieuw en karakteristiek voor deze periode.
<i>wegens innovatieve waarde of pionierskarakter;</i>	In samenhang met de overige torens, maar niet individueel.
<i>wegens bijzondere herinneringswaarde.</i>	Herinnering aan het vroege televisietijdperk

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;</i>	Vanwege de toepassing van glijbeton Als voorbeeld van een innovatief bouwtype
<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	Vanwege het oeuvre van architect Auer in relatie tot de Rijksgebouwendienst
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	Vanwege de grote zichtbaarheid van de toren is dit een belangrijk aspect geweest in het ontwerpproces.

III Situationele en ensemblewaarde

<i>a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving;</i>	De zendmast heeft iconische beeldwaarde als landmark.
<i>b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;</i>	

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

<i>wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;</i>	De televisietoren is nagenoeg oorspronkelijk
<i>wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid;</i>	De televisietoren is nagenoeg oorspronkelijk
<i>als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie;</i>	De televisietoren vervult nog zijn oorspronkelijke functie
<i>in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke, dorpse of landschappelijke omgeving.</i>	Hoewel de toren iets minder vrij staat in zijn omgeving ter hoogte van het maaiveld is de visuele gaafheid nog aanwezig.

Roerende objecten van belang voor het gebouw en zijn waarde	Niet van toepassing
Onderdelen zonder monumentale waarde:	Alle technische voorzieningen en apparatuur ten behoeve van de zendfuncties, dataopslag enz. Het merendeel hiervan staat los en vormt daarom geen bestanddeel van het gebouw.
- Exterieur	n.v.t.
- Interieur	Alle ingebouwde ruimtes ten behoeve van de opstelling van apparatuur
Receptiegeschiedenis, prijzen e.d.	Van de zijde van erfgoedorganisaties bestond een zekere weerstand tegen dit soort torens als mogelijke aantasting van het open landschap, de historische skyline of de eventuele windhinder voor molens.

KENNIS: FEITEN

Oorspronkelijke functie(s), <i>bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr)</i> <i>op grond van een thesaurus,</i> <i>overeenkomend met</i> <i>registeromschrijving</i>	Topterm: Boerderij, molen, bedrijf
Typologie	televisietoren
Huidige functie (met jaartal)	2012: zendmast voor TV, DVB en FM tevens voor mobiele telefonie en meer recent ook dataopslag
Naam object	Sinds 1965: Prof.mr. P.S.Gerbrandytoren (De benaming 'Zendmast Lopik' heeft betrekking op de zendmasten die hier voor het radioverkeer staan)
Stijl/stroming	Functionalisme
Bouwtijd (ook de planfase)	Ontwerp: 1957, toen al toegepast voor de torens van Mierlo, Goes, Roermond, Markelo en Smilde (1957 -1959) Bouw: 1958 - 1961
Architect(en)/ontwerper(s)	Ir. Anton Auer
Uitvoerder (aannemer e.d.)	Hollandse Beton Maatschappij (H.B.M.)
Opdrachtgever	Nederlandse Omroep Zendermaatschappij (Nozema)
Exterieur	Een ronde, betonnen onderbouw van 100m. hoog, met bordessen waarvan twee afgedicht met glaspuien. Hierop op middels een pen-gat verbinding een stalen, getuide mast van 250 m. Daarop een antenne.
Interieur (indeling)	De verdiepingvloeren zijn in principe niet nader ingedeeld. Tegen de buitenmuur een schacht waarin een lift, een kabelschacht en een stalen wenteltrap. De stalen mast heeft een eigen lift en trap
Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang	IJsselstein/Lopik als 'midden van het land' was een belangrijk centrum van zendmasten en zendapparatuur. De zendmast ligt in de directe nabijheid van het voormalige Nozema zendstation (Biezendijk 3, rijksmonument 512136)

Archeologische relevantie ondergrond (zie Archis, Kich, gemeentearcheoloog of...)	Geen specifieke aandachtspunten

Toegepaste materialen

gebouw, constructietechniek	De toren bestaat uit gewapend beton geconstrueerd volgens de zogeheten glijbekistingmethode. (19 dagen bouwtijd). De zendmast is van staal Tuidraden verankerd aan tuiblokken
Interieur/afwerking	Beton
Kunstwerken/orgels/gedenktekens/meubels die bestanddeel zijn:	Niet van toepassing
Groen erfgoed: aanleg/beplanting	Niet van toepassing

Geschiedenis

In de eerste helft van de jaren 1950 kreeg het nieuwe medium televisie beleidsmatig vorm onderleiding van minister Jo Cals. Hij is verantwoordelijk voor een tweetal nota's (1951, 1955), de Wet op het Kijkgeld (1955) en het Televisiebesluit (1956). Ondermeer is in deze tijd besloten tot de bouw van vijf televisietorens om daarmee het gehele land te dekken. Er zouden torens moeten komen in Appelscha, Markelo, Lopik, Goes en Roermond. Die van Appelscha werd uiteindelijk in Hoogersmilde gebouwd. Lopik als 'midden van het land' had inmiddels al een belangrijke positie binnen eerder ontwikkelde radiozendstations en –apparatuur. Kort na de oorlog verplaatst de Wereldomroep zijn zendactiviteit naar hier. De binnenlandse radio ontvangst kende ook een 'zendmast Lopik'.

In Lopik werd als eerste een experimentele zendmast gebouwd (afgebroken in 1962). Daardoor is de huidige toren als laatste in de reeks gebouwd. De toren werd op 9 mei 1961 geopend door H.M. Koningin Juliana.

Architect A. Auer, destijds in dienst bij de Afdeling Constructie van de Rijksgebouwendienst ontwierp naast de zendmast van IJsselstein nog diverse andere zendmasten. De toren van IJsselstein zou de meest bekende worden en symbool voor de televisie. De toren was lange tijd het hoogste bouwwerk van Europa. Nu nog steeds het hoogste van Nederland.

Sinds 1992 wordt (als dat o.a. technisch en financieel mogelijk is) de toren in kersttijd door middel van verlichting langs de tuidraden verlicht tot grootste kerstboom ter wereld. Dit project kreeg een vermelding in het Guinnessbook of records.

Relevante wijzigingen	- Vanaf december 2006 is in Nederland de digitale ethertelevisie in gebruik genomen. Op 2 augustus 2007 is de analoge televisieantenne met behulp van een helikopter verwijderd en vervangen door de huidige iets lagere. - Op 15 juli 2011 was er een kleine brand. Na herstel was de zender op 11 april 2012 weer operationeel.

Bezocht	17 augustus 2012, Marceline Dolfijn. Betonnen toren uitwendig en inwendig voor zover de zenderopstelling het toeliet. Niet in de stalen mast geweest.

Overige	In het lemma Noodstudio Lopik van Wikipedia wordt vermeld dat zich onder de Gerbrandytoren een bunker bevindt ten behoeve van een noodstudio. Dit is niet juist. Deze bunker staat bij het Nozemagebouw aan de Biezendijk. De drie geschakelde gebouwtjes op het terrein van de toren bevatten onder andere de aggregaten voor de noodstroomvoorziening. Deze gebouwtjes zijn van later datum en zijn niet in de bescherming inbegrepen.

KENNIS: BRONNEN

<i>Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites</i>	Auteur, Titel, Plaats/jaar, pp De items voorzien van een nummer. Bijv. 1. Archief architect in ...
Nr. 1	Kuipers, M., (red.) Toonbeelden van de Wederopbouw, Architectuur, stedenbouw en landinrichting van herrijzend Nederland, Zwolle 2002
Nr. 2	Kuipers, M., Skyscrapers for the skymasters, Modern landmarks in the Concrete Atlantis' for Eurovisin in the Netherlands. Ongepubliceerd artikel, beschikbaar gesteld door de auteur.
Nr. 3	Peeters, K., 1990, 'Het zenderpark Lopik/IJsselstein, Historische Kring IJsselstein (nr. 52 maart) 257 -267.
Nr. 4	Stichting Omroep Zender Museum (red) 90 Jaar goed ontvangen. De historie van het uitzenden van omroepsignalen in Nederland, Lopikerkapel 2011
Nr. 5	Wijck, C.T.F. van der, 1955 "Overwegingen bij de keuze van Lopik als plaats voor een TV-zender, nationale en internationale aspecten." De Ingenieur 64 (8) 24-E.27.
<i>Al gebruikte bronnen (websites scan of kopie opslaan omdat dit wijzigt, of van alles een kopie opslaan???)</i>	http://degrootstekerboom.nl/informatie/over-de-kerstboom/de-zendmast/ http://www.geschiedenis24.nl/nieuws/2011/juli/Televisiemasten.html http://www.nai.nl/ http://nl.wikipedia.org/wiki/Noodstudio_Lopik
<i>Interviews bewoners, gebruikers</i>	Bezoek 17 augustus 2012 Marceline Dolfin met de heer E. Boerema, General Manager Alticom, (eigenaar) rondleiding en toelichting.

Monument

Marknesse Waterloopkundig Laboratorium De Voorst (Waterloopbos)

Register

Provincie	Flevoland
Gemeente	Noordoostpolder
Plaats	Marknesse
Straat/huisnummer	Voorsterweg / 36
Postcode	8316 PT
Aanduiding of korte omschrijving	Laboratorium, bestaande uit groenaanleg en waterwerken.

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling;</i>	die herkenbaar is door de geschematiseerde en op schaal uitgevoerde proefopstellingen van water- en oeverwerken en waardoor een uitzonderlijk landschap van nationaal en internationaal tot de verbeelding sprekende historisch-ruimtelijke artefacten en relictten daarvan is ontstaan.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);</i>	die herkenbaar is aan de oorsprong als een (grotendeels) in de open lucht tot stand gebracht en werkend laboratorium met proefopstellingen voor waterloopkundig of hydrodynamisch onderzoek en bestaande uit schaalmodellen van waterbouwkundige werken.
<i>wegens innovatieve waarde of pionierskarakter;</i>	die herkenbaar is in toepassing van experimentele hydrodynamische simulatietechnieken ten behoeve van (latere) realisering van waterwerken en infrastructurele voorzieningen en in het dynamische karakter ervan, dat een steeds opnieuw inrichten van het terrein inhield.
<i>wegens bijzondere herinneringswaarde.</i>	als binnen een ruimtelijke structuur geconcentreerde verzameling relictten van belangrijk geabstraheerde schaalmodellen uit een periode die vooraf ging aan die van de ver doorgevoerde computersimulatie en als representant van een praktische onderzoeksfase die vooraf ging aan de constructie van vele belangrijke waterbouwkundige werken in Nederland en andere landen –in het bijzonder in de wederopbouwjaren.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;</i>	Als aanleg ten dienste van de ontwikkeling van civiele waterbouw in gebieden die aan getijden en stroming onderhevig zijn, in het bijzonder betreffende grote (betonnen) water- en sluiswerken, waterkeringen en oeverwerken.

III Situationele en ensemblewaarde

<i>a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving;</i>	Bewuste locatiekeuze vanwege de hydrologische omstandigheden van die locatie in de Noordoostpolder.
<i>a. bijzondere betekenis van het complex wegens de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing in relatie tot de onderlinge historisch-ruimtelijke context en in relatie tot de daarbij behorende groenvoorzieningen, wegen, wateren, bodemgesteldheid en/of archeologie;</i>	In de combinatie van natuurlijke (bodem- en reliëffactoren) en aangelegde (bos, infrastructuur) onderdelen, samen ten doel hebbend een zo efficiënt en realistisch mogelijk werkende laboratoriumsituatie / simulatie van de hydrodynamische realiteit te verkrijgen.
<i>b. bijzondere betekenis van het object wegens de wijze van verkaveling/ inrichting/ voorzieningen.</i>	a. die herkenbaar is in de overwegend orthogonale aanleg van wegen en wateren en het in de structuur ingeweven complex van proefopstellingen en die hiernaast aanwezig is in bijzondere, aan de bedekte functie van laboratorium gekoppelde archeologische waarden en verder in hoge algemene archeologische verwachting.
	b. die herkenbaar is in relictten van de aanleg van de initiële rechthoekige verkaveling en de ontwateringsstructuur van de droogmakerij en in invulling van de hierbij ontstane blokken met waterbouwkundige werken met overlagen, sluisen en talrijke proefopstellingen, waardoor een complex systeem van waterwerken, waterlopen, hulpmiddelen en landinrichting is ontstaan.

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

<i>wegens de waardevolle accumulatie van belangwekkende historische bouw- en/of gebruiksfasen;</i>	Die in het bijzonder herkenbaar is in de palimpsest van vormen door sequentie van inrichting, bebouwing en (her)gebruik van (delen van) het perceel en van schaalmodel(len) en overige kunstwerken.

<i>(van specifiek het complex) wegens de gaafheid en herkenbaarheid van het gehele ensemble van samenstellende onderdelen (hoofd- en bijgebouwen, hekwerken, tuinaanleg e.d.);</i>	In de relatie van de totaalaanleg van het complex in het algemeen en in de relatie tussen de totaalaanleg en de verwante en de in de directe nabijheid van elkaar gelegen schaalmodellen en objecten in het bijzonder.

V Zeldzaamheid

<i>belang van het object/complex wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht;</i>	Als onderdeel van een op deze schaal in Nederland uniek, grotendeels in de open lucht tot stand gebracht laboratorium voor fysiek en proefondervindelijk waterloopkundig onderzoek.
<i>uitzonderlijk belang van het object/complex wegens relatieve zeldzaamheid in relatie tot één of meer van de onder I t/m III genoemde kwaliteiten.</i>	Vanwege de bijzondere betekenis voor de waterstaatkundige en de ruimtelijke inrichting van ons land -waarvan met name de Deltawerken, en de haven- en kanaalwerken van Rotterdam, Amsterdam en Vlissingen alsmede de grote rivierwerken zijn te noemen- en hiernaast voor een aantal andere landen.

KENNIS: FEITENVERZAMELING

Oorspronkelijke functie(s), <i>bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr) op grond van een thesaurus, overeenkomend met registeromschrijving</i>	Binnen een boscomplex gelegen ensemble van (intussen deels niet zichtbare) vereenvoudigde, met experimenteel hydrodynamisch doel aangelegde schaalmodellen van waterwerken.
Typologie	Waterwerken (schaalmodellen van waterwerken)
<i>Huidige functie (met jaartal)</i>	Park / Waterpartijen (waarneming 2012; sinds 1951)
Naam object	Waterloopkundig Laboratorium De Voorst (Waterloopbos)
<i>Stijl/stroming</i>	N.v.t.
<i>Bouwtijd (ook de planfase)</i>	1951; naar behoefte vonden inbreiding, uitbreiding, aanpassing en vernieuwing plaats van 1954 tot ca. 1996.
<i>Architect(en)/ontwerper(s)</i>	O.m.: Ir. J.Th. Thijsse (1893-1984) Ir. H.J. Schoemaker (1913-2011) Ir. E.W. Bijker (1924-2012) Ir. J. van der Wel (getijregeling) Ir. A.J. Hoekstra Ir. T. van der Meulen Ir. R. Reinalda
<i>Uitvoerder (aannemer e.d.)</i>	Bouwbureau Laboratorium De Voorst Gedetacheerd: Fa. Leijnse
<i>Opdrachtgever</i>	O.m.: Rijkswaterstaat, meerdere directies; Waterschappen; Vele binnen- en buitenlandse havens en havenbedrijven; Nedeco (=Nederlands Adviesbureau voor Ingenieurswerk in het Buitenland); Nederlandse Maatschappij voor Havenwerken;

<i>Exterieur</i>	In essentie systematische, op rechthoekig polderstramien gebaseerde bosaanleg, waarin een netwerk van waterlopen en wegen en hierbinnen een ensemble van -in principe als tijdelijk bedoelde- aanleggen van schaalmodellen van vele typen waterwerken.
<i>gebouw, constructietechniek</i>	Beton, Betontegels, Baksteen, Kalkzandsteen -eventueel ook in combinatie- in de hoofdaanleg van waterwerken. Verder IJzer en Hout –gewoonlijk in combinatie- en deze materialen hoofdzakelijk in bewegende delen.
Groen erfgoed: beplanting	Het Waterloopkundig Laboratorium is gevestigd binnen een vanaf 1944 aangelegd bos (het Voorsterbos(ch)), dat op relatief slechte poldergrond binnen de Noordoostpolder was ontworpen. Het bos van het laboratorium is kort na 1951 van het Voorsterbos afgesplitst. Bij de aanleg van het Voorsterbos is gebruik gemaakt van het in de gehele droogmakerij gangbare rechthoekige netwerk van waterlopen, op basis waarvan talrijke standaardkavels van 800 x 300 m en afgeleiden ervan ontstonden. Het netwerk van waterlopen van dit afwateringssysteem werd gecompleteerd met drainagegreppels en sloten, waardoor rond 1950 een fijnmazig en overwegend regelmatig ingedeeld netwerk van waterlopen het Voorsterbos dooraderde. Bij de verdere bosaanleg is hierbinnen een netwerk van haakse paden gerealiseerd. De talrijke proefopstellingen van het laboratorium zijn aangelegd binnen deze structuur van wateren en paden. Mettertijd is het oudste netwerk van de haakse infrastructuur hier en daar wat vervaagd, maar grotendeels is het –ondanks de sequentie van bouw van proefopstellingen- intact of herkenbaar gebleven. De waterlopen vervulden een belangrijke functie in het laboratorium omdat ze als aan- en afvoerkanalen dienst deden. De oorspronkelijke bosaanleg omvatte loof- en naaldhout: vooral beuk, eik en den. Nu is de variatie belangrijk groter. De bosaanleg was omstreeks 1950 grotendeels voltooid en toen was ook zichtbaar dat in het noordelijk gedeelte van het bos een buiten het rechthoekige stramien van de aanleg vallende weg was aangelegd, de Scheveweg. Bij de scheiding van het Voorsterbos en het bos van het Waterloopkundig Laboratorium is grotendeels gebruik gemaakt van bestaande kavelsloten, terwijl verder onder meer een grenssloot werd gegraven langs de Scheveweg. De talrijke proefopstellingen zijn aangelegd binnen deze structuur van wateren en paden. Mettertijd is het oudste netwerk van de haakse infrastructuur weliswaar hier en daar vervaagd, maar grotendeels bleef het –ondanks de proefopstellingen- intact of herkenbaar. De waterlopen vervulden een belangrijke functie binnen het laboratorium omdat ze als permanente aan- en afvoerkanalen dienst deden. Tot de opvallendste onderdelen van deze infrastructuur behoren in dit verband de zogenoemde Romijnoverlaten of –stuwen, die als ‘doseersluisjes’ fungeerden en waarlangs de waterlopen en de proefopstellingen werden gevoed en de waterdoorvoer voldoende nauwkeurig gemeten kon worden. Dergelijke overlaten zijn op diverse plaatsen (in niet identieke uitvoering) in het bos aanwezig en ze behoren tot de basisvoorzieningen van het laboratorium. Toen de inrichting van het Laboratorium eenmaal een feit was, zijn binnen het bestaande stramien van hoofdvaarten achtereenvolgens vele hydrologische proefopstellingen gerealiseerd, waarvan een deel zich nog laat herkennen als soms grillig gevormde waterlopen met erin aangelegde waterwerken, maar een ander deel nu onder een relatief jong plantendek schuil gaat. Het Waterloopbos is anno 2012 zo’n 65 à 70 jaar oud en het omvat dus uitsluitend jonge en jongvolwassen bomen. Er is, mede als gevolg van de bestemming en ook door de stammendichtheid van het bos (nog) vrij weinig ontwikkelde onderbegroeiing. Ook de op talrijke plaatsen in de bodem aanwezige (stenen resten van) constructies zorgen voor enige belemmering van toename van de vegetatie. De relatief recente wijziging van de bestemming van het bos bracht hierin echter grote verandering teweeg: de natuur wint snel terrein, waardoor de aanleg en structuur van proefopstellingen op meerdere plaatsen aan het vervagen zijn.
Archeologische relevantie <i>ondergrond (zie Archis, Kich, gemeentearcheoloog of...)</i>	De ‘Archeologische kaart Flevoland’ laat zien dat er voor (vrijwel) het gehele Voorsterbos een hoge of middelhoge trefkans bestaat voor wat betreft archeologische waarden. Er zijn diverse waarnemingen gedaan, waarvan er één ‘hoge archeologische waarde’ kent.

Geschiedenis

Het Waterloopkundig Laboratorium De Voorst / (het Waterloopbos) kwam in de jaren '50 tot stand als een grootschalige buitenlocatie en als proefstation voor het gelijknamige laboratorium dat was verbonden aan de toenmalige Technische Hogeschool van Delft. Tot de belangrijkste initiatiefnemers behoorde professor doctor Johannes Theodoor Thijsse (1893-1984) directeur van het laboratorium van 1927-1960. Beide laboratoria speelden een belangrijke rol in de voorbereiding en realisatie van talrijke grote waterwerken in ons land, maar ook in verschillende andere landen. Voor wat betreft Delft ging het onder meer om de Afsluitdijk en de Noordoostpolder. De betekenis van het Laboratorium De Voorst betreft –voor Nederland- onder meer onderzoek ten behoeve van de Deltawerken, die een direct gevolg waren van de ramp van 1 februari 1953. En verder ook grote haven- en kanaalwerken (zoals Rotterdam, Amsterdam, Vlissingen en IJmuiden), rivier-, oever- en kustwerken (zoals die van de Rijnsplitsing bij Pannerden, de dijkverzwaringen en de kanalisaties van de grote rivieren en van de Eerste Maasvlakte). De keuze voor het Voorsterbos als locatie was het resultaat van onderzoek door ir. J.E. Prins, waarbij zowel het terrein en de loop van het water –inclusief doorlaatbaarheid en reliëffactoren- als sociografische en sociaal-economische factoren werden meegewogen. Doorslaggevend waren onder meer de lage agrarische grondwaarde, het natuurlijke verval tussen het IJsselmeerpeil en het polderpeil en de aanwezigheid van bedrijven voor fabricage en assemblage van metalen en houten onderdelen in Vollenhove.

De proeven werden uitgevoerd met uit beton, steen, ijzer en hout gebouwde schaalmodellen die op schematische wijze de belangrijkste ruimtelijke en waterstaatkundige objecten en structurelementen representeerden en die fysieke waterloopkundige / hydrodynamische metingen mogelijk maakten. Het onderzoek gebeurde grotendeels proefondervindelijk en met behulp van grote elektronische rekenmachines, maar nog zonder de moderne krachtige computers. De komst van computersimulatie betekende zelfs de doodsteek voor het laboratorium.

De schaalmodellen zijn aangelegd in het bos, waarbij de al bestaande structuur van ontwateringssloten wel leidend, maar niet beperkend was: sommige proeven vergden een veel grotere aanleg dan binnen een of twee percelen kon worden gerealiseerd. Hiernaast en hierna zijn talrijke andere modellen uitgevoerd op basis van al eerder voor ander onderzoek aangelegde waterstructuren –gewoonlijk door ze te vergraven of door ze voorzien van andere stroomsystemen. Een deel van de proeven werd bovendien uitgevoerd in enkele speciaal hiertoe opgetrokken hallen. De volgnummers van de proefnemingen van het Delftse laboratorium en dat in De Voorst zijn niet van elkaar te onderscheiden en lopen door elkaar. De eerste opdracht M1 (Model 1), in Delft, werd verstrekt in 1926. Het totaal aantal reikt omstreeks 1995 tot rond 1250. De eerste ca. 350 hiervan kunnen gedateerd worden in de jaren 1927-1950 en de nummers ca. 350-700 in de jaren 1951-1960. Het eerste nummer in het Waterloopkundig Laboratorium De Voorst was het model voor afsluiting van de Braakman M359, 4 juli 1951) Een tweede vroeg model is nr. M398, voor de Rijnstuw te Amerongen. Voor zover bekend zijn beide modellen niet meer aanwezig. De nummers ca. 500-900 stammen uit de periode 1959-1965.

De in De Voorst gebouwde nummers M359 tot ca. M900 zijn karakteristiek voor de jaren van de wederopbouw vanwege de periode van het ontstaan, maar ook en vooral vanwege hun relatie met vele tientallen uitgevoerde grote waterbouwkundige werken, zoals die in het Deltagebied, bij onze grote havens en aan de grote rivieren. De proeven vonden ook daarna volop doorgang, maar het zwaartepunt is getalsmatig op de eerste 15 jaar komen te liggen; slechts een kwart van de experimenten is uitgevoerd in de laatste 30 jaar van het bestaan van het laboratorium. Het werd –na een privatisering in 1995- in het volgende jaar opgeheven.

Een belangrijk gedeelte van het laboratoriumterrein is in 2002 in handen gekomen van Natuurmonumenten, nadat daarvóór een projectontwikkelaar er vakantiehuizen had willen realiseren. Natuurmonumenten heeft in de volgende jaren alle hallen laten slopen en stelde daarna het terrein open voor publiek. Een deel van de hierbinnen aangelegde experimentele waterwerken vormt sindsdien een speciale attractie; er wordt naar gestreefd restauraties te realiseren terwijl er bovendien manifestaties worden georganiseerd, zoals opvoeringen, kunstprojecten, enz.

De opzet van Waterloopkundig Laboratorium De Voorst was van meet af aan gericht op verandering –en niet op behoud van elementen en structuren. Wijziging van de inrichting van het terrein en hiermee dus dynamiek van de plattegrond is dan ook een kenmerk van het laboratorium dat deel is van de waarden die het vertegenwoordigt. In die zin is er sprake van een hoge mate van uitzonderlijkheid: vrijwel altijd is (een zo groot mogelijke) authenticiteit een noodzakelijke voorwaarde voor een monumentstatus. Een belangrijk facet van de cultuurhistorische betekenis van het laboratorium ligt daarentegen in zijn ‘palimpsestkarakter’: het beschrijven, weer uitvlakken en (meermalen) opnieuw beschrijven van de bodem. Dat een belangrijk deel van de werken door latere ‘overschrijving’ moeilijk of niet meer herkenbaar is, is ook een gevolg van het feit dat op sterk uiteenlopende schaalniveaus is gewerkt: er zijn modellen operationeel geweest in ‘duizendtallen’, ‘honderdtallen’ en ‘tientallen’. Tot de eerste categorie –die in de ruime opzet van De Voorst amper is toegepast- behoort een model van de Westpapelse Zeedijk uit 1964, met een horizontale schaal van 1:2500 (nr. M855). Meest kenmerkend zijn schaalgetallen lopend van ca. 1:30 t/m 1:300. De modellen kennen meestal een horizontaal en verticaal (vaak wel een factor vijf) verschillend schaalgetal.

In de huidige situatie –waarin slechts een deel van de aanleg is blootgelegd- zijn onder meer (resten van) de modellen van de riviersplitsing bij Westervoort (M395; 1951/1955), van de Haringvlietsluizen (M505 en M515; 1954), van de haven en de pieren van IJmuiden (M526; 1956) en van ‘Fundamenteel onderzoek driedimensionale ontgroningen zeegaten’ (M863; 1964) herkenbaar. Het meest uitgestrekte model –oorspronkelijk ca. 600 m lang – was dat van de Nieuwe Maas en de Nieuwe Waterweg tussen Krimpen tot aan Hoek van Holland (opgedeeld in M315, M346 en M719; 1954/1957/1960). Tot dit stelsel behoorden ook de nrs. M555 en M556. Een deel ervan (m.n. M315) is nog als structuur herkenbaar, maar het model is later ‘opgeknippt’ voor gebruik in onderzoek binnen andere projecten. Een nog goed herkenbaar, belangrijk model is dat wat werd aangelegd voor de Willemsspoortunnel in Rotterdam (M1083; ca. 1970). Andere markante (en herkenbaar gemaakte) werken zijn onder meer de haven van Beirut (Syrië) (M794; 1962), de haven van Marsa-el-Brega (Libië) (M1183), de Koelwatervijver van de Maasvlaktecentrale (M1193, M1217), de installaties voor onderzoek in Grote Stroomgoot t.b.v. de Deltawerken (M1233, M1243), de pekinstallatie voor een haven in Bangkok (Thailand) (M770; 1961) en de opstelling voor onderzoek van de stabiliteit van zogenoemde blokkendammen onder invloed van stroom en golven voor de Deltawerken (M995; ca. 1967). De beide laatste waren ondergebracht in grote hallen, die - net als verschillende andere overdekkingen - in het begin van de 21ste eeuw zijn gesloopt. De loods waarin het onderzoek voor Bangkok werd uitgevoerd, was de enige die tot stand is gebracht in de jaren 1951 t/m 1965, nl. in 1961 of 1962. Enkele andere die dateren van omstreeks 1970, zijn gehandhaafd, maar deze liggen buiten het beschermde deel van het Waterloopbos.

Enkele nadere omschrijvingen:

Romijnoverlaten bestaan uit twee of drie (en soms zelfs vier) gemetselde of betonnen hoofden met een of meerdere ijzeren sluitingen en dito (al dan niet elektrisch bewogen) bedieningsmechanisme(n). Typerend voor dit type kering en overlaat is het feit dat de kering in het water is gelegen en dat de doorstroom wordt beperkt door omhoog halen ervan, waardoor er minder water overheen kan stromen. Er liggen meerdere exemplaren op het terrein, die niet alleen verschillen naar omvang maar ook naar uitvoering. De Romijnoverlaat is genoemd naar zijn tester (niet naar de uitvinder), D.G. Romijn, die deze overlaat rond 1930 in het toenmalige Nederlands-Indië hielp ontwikkelen voor gebruik in irrigatiewerken. Van M315 (schaalmodel 1:75, horizontaal) is het deel rond het Rotterdamse Noordereiland en Katendrecht met de beide takken van de rivier duidelijk herkenbaar. Het werk is onder meer aangelegd in baksteen en betonnen banden, waarvan de contouren zich over enige tientallen meters als een duidelijk samenhangend, bochtig systeem in het bos aftekenen.

Van M505 resp. M515 (schaalmodel 1:30, h.) is een deel van de meetinstallatie voor de verwachte ontgronding bij de sluizen in het Haringvliet en de aan en afvoer van water bewaard gebleven. Van M995 (schaalmodel 1: 20, h.) resteert onder meer een ruim waterbassin met een opstelling bestaande uit een circa 15 m lange ijzeren constructie met over de volle lengte aan de ene zijde vaste en aan de andere zijde door middel van elektromotoren beweegbare, houten keringen en hiertussen een stortebed van zware keien.

M1193/M1217 is een schaalmodel (1:20, h.) van de koelwatervijver van de Maasvlaktecentrale. Het model laat zich nog tamelijk goed herkennen als een vrij groot, uit beton en (kalkzandsteen?) klinkers geconstrueerd bassin met verdelende 'wandjes'.

Het aantal aangelegde onderzoekseenheden gedurende de periode waarin het laboratorium functioneerde ligt rond de 1250, maar hiervan zijn aan de oppervlakte slechts enige tientallen benoembare / herkenbare voorbeelden aanwezig. Dit is ten dele een gevolg van hergebruik en aanpassing van onderdelen, maar ook van latere sloop, verwaarlozing en overwoekering. In de bodem –d.w.z. ten dele óp en ten dele iets beneden maaiveldniveau- bevinden zich echter nog talrijke relictten en sporen van aangelegde werken. In de laatste jaren is er veel energie gestoken in het opnieuw zichtbaar maken van een deel van deze erfenis. Hierbij kon niet exclusief worden gekozen voor elementen uit de eerste decennia van de aanleg, omdat deze soms meer kenmerken waren kwijtgeraakt dan latere opvolgers. Wel trachtte men een aantal voor de zoste-eeuwse Nederlandse en voor de internationale waterbouwkundige geschiedenis markante toonbeelden te doen herleven. Ook sporen en resten van niet nader benoemde onderdelen zijn echter op zeer ruime schaal voorhanden en blijven in een toegedekte toestand bewaard.

De talrijke hergebruikte proefinrichtingen waren steeds zo veel mogelijk binnen het bestaande rechthoekige netwerk aangelegd, maar dit bleek niet altijd haalbaar. Op den duur is dit netwerk dan ook duidelijke sporen gaan dragen van aanpassingen ten behoeve van voeding en waterafvoer. In plaats van een voornamelijk regelmatig, fijnmazig patroon van sloten en paden is een netwerk van afwisselend kleine en grotere eenheden ontstaan, dat onder andere terug te vinden is op (recente) topografische kaarten. Hiernaast zijn op ruime schaal aangelegde structuren en elementen en resten daarvan op het terrein aanwezig en die zich over minimaal honderden, maar regelmatig over vele duizenden vierkante meters uitstrekken.

Hoewel er (vermoedelijk) geen twee proefopstellingen aan elkaar gelijk zijn, bestaan er wel overeenkomsten tussen vele. Dit hangt samen met het doel waarvoor ze werden aangelegd, met het materiaalgebruik en met de inrichtingen die werden toegepast. Zo hadden de opstellingen vrijwel zonder uitzondering tot doel gevolgen van waterstromen bij veranderingen in de natte of de droge infrastructuur te onderzoeken. Er zijn talrijke modellen van haven- en kustwerken, waterkeringen, rivier- en kanaalsystemen, stuwen, schut- en stroomsluizen en waterinlaten en/of -uitlaten, enz. tot stand gebracht. Deze vertoonden -uiteraard naar hun aard- belangrijke onderlinge overeenkomsten. Ook de toepassing van relatief eenvoudige bouwmaterialen (baksteen en kalkzandsteen, betontegels en ongewapend beton) en van (mechanische) hulpmiddelen (waaronder golfslagmakers, schuiven, typen sluisdeuren, kabel- en transportbanen met lorries, vaartuigen en andere drijvende objecten, enz.), bracht mee dat de structuren op schaal overeenkomsten vertonen.

Bezocht

Door wie, datum; buiten of binnen bekeken.
Frits Niemeijer, 30-08-2012, buiten.

Overige

Het Waterloopkundig Laboratorium in Voorst en de zusterorganisatie in Delft hebben vanaf het begin een belangrijke rol vervuld in het Deltaplan. Er zijn op verschillende schaalniveaus modellen tot stand gebracht voor proefnemingen, waarbij onder meer toenmalig directeur Thijsse richtinggevend was. Onder zijn leiding en op zijn advies zijn onder meer de uitwateringssluizen in de Haringvlietdam beproefd en uitgevoerd onder toepassing van 17 openingen van 56,50 meter, elk voorzien van zogenoemde segmentdeuren.

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

Nr. 1	http://www.google.nl/search?q=waterloopkundig+laboratorium+de+voorst&num=30&hl=nl&gbv=2&prmd=ivns&source=Inms&tbm=isch&sa=X&ei=5KlpUOeZJpGFhQeR3lHwBA&ved=0CAcQ_AUoAQ
Nr. 2	J.T.W.H. van Woensel Het Waterloopkundig Laboratorium in de Noordoostpolder. In: Cultuur Historisch Jaarboek voor Flevoland, Het Zuiderzeeproject: Flevolands Industrieel Erfgoed. Lelystad, 1996, pp.9-27.
Nr. 3	http://www.nieuwarchief.nl/serie5/pdf/naw5-2001-02-3-266.pdf
Nr. 4	(http://www.stedengeschiedenis.nl/Downloads/WG/TWG2008_022-031.pdf)
Nr. 5	Driemaandelijks bericht Deltawerken. nr. 1 t/m 60, Augustus 1957 t/m mei 1972. Diverse artikelen. http://repository.tudelft.nl/search/hydro/?q=driemaandelijks+deltawerken (o.m.: 1958, no. 4 (Deltawerken); 1960, no. 12 (Haringvliet); 1962, nr. 23 (Haringvliet); 1964, no. 29 (Haringvliet); 1970, no. 54 (Haringvliet); 1972, no. 60 (Deltawerken).
Nr. 6	De afsluiting van het Haringvliet 1971; Deel 1 van de documentatiereeks Bouwen en Baggeren. Een uitgave van het maandblad Weg- en Waterbouw: http://repository.tudelft.nl/view/hydro/uuid%3Ac496986c-efb3-4660-97f2-8fd76c6ac57b/
Nr. 7	K. van der Molen (red.) Drift; Waterloopbos; art in nature laboratory. Z.p., z.j.
Nr. 8	E.W. Bijker Het Waterloopkundig Laboratorium "De Voorst" in de Noord Oost polder met korte toelichting van de onderhanden modellen. In: De Ingenieur, 68e jrg. No. 47, pp. B. 195-200.
Nr. 9	A.J. Hoekstra Algemene beschrijving van de inrichting van het Waterloopkundig Laboratorium "De Voorst". In: De Ingenieur, 68e jrg. No. 47, pp. B. 200-204. E. Allersma, A.J. Hoekstra, E.W. Bijker Transport patterns in the Chap Phya Estuary. Delft, 1966. http://journals.tdl.org/ICCE1/article/view/2450
Nr. 10	J.M. Dirkzwager Water - van natuurgebeuren tot dienstbaarheid; uitgegeven ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van het waterloopkundig laboratorium delft, september 1977. Den Haag, 1977.
Nr. 11	

Al gebruikte bronnen (websites scan of kopie opslaan omdat dit wijzigt, of van alles een kopie opslaan???) 1 t/m 7 (Alle geraadpleegd september en oktober 2012)

Interviews bewoners, gebruikers

Norbert Kwint
Boswachter Flevoland & Zwarte Meer & Vreugderijkerwaard
communicatie en beleid bij Natuurmonumenten

en

Ton van der Meulen
Oud-werknemer bij het Waterloopkundig Laboratorium; nu vrijwilliger bij
Natuurmonumenten

Natuurmonumenten
Beheereenheid Flevoland
Kraggenburgerweg 21
8317 RG Kraggenburg
T (0527) 25 25 70 - M (06) 55 825 125
T kantoor Harderhoek (0320) 288208

Door: F. Niemeijer, 30 augustus 2012.

Monument

Nieuw-Balinge Munitiemagazijnencomplex

Register

Identificatienummer Basisregistratie	1731100000017759
Provincie	Drenthe
Gemeente	Midden-Drenthe
Plaats	Westerbork/Nieuw-Balinge
Straat/huisnummer	Hoogeveenseweg 22 t/m 26
Postcode	7938 TA
Kadastrale aanduiding	Westerbork P 1012, 1013 en 1014
Aanduiding of korte omschrijving	Munitiedepot
Complexonderdeel van complex [naam of complexnummer]	Munitiemagazijnencomplex Nieuw-Balinge te Westerbork, bestaande uit 8 munitiebunkers S1-S8, 6 munitiebunkers A1-A6, 1 wachtgebouw, 1 onderhoudsgebouw, 3 munitiebunkers B1-B3, 3 munitiebunkers C1-C3, 2 dienstwoningen en terreinaanleg

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);</i>	Als uitvloeisel van internationale militaire en politieke ontwikkelingen uit de periode na de Tweede Wereldoorlog.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling;</i>	Als bijzondere uitdrukking van een historisch-ruimtelijke ontwikkeling uit de periode na de Tweede Wereldoorlog.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);</i>	Als bijzonder voorbeeld van historische militaire aanleg, bouwkunst en strategie.
<i>wegens innovatieve waarde of pionierskarakter;</i>	Niet zozeer vanwege het pionierskarakter, maar als proeve van een eeuwenoude militaire bouwkundige traditie waar opslagplaatsen voor wapentuig deel van uitmaken, meer in het bijzonder 'arsenalen'.
<i>wegens bijzondere herinneringswaarde.</i>	Vanwege de herinnering aan de naoorlogse periode, de periode van de Koude Oorlog, toen het Warschaupact (oost) en de NAVO (west) decennialang in een status quo verkeerden (1940-1989).

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;</i>	Het munitiemagazijnencomplex Nieuw-Balinge heeft grote betekenis voor de geschiedenis van de architectuur, meer in het bijzonder de militaire bouwkunst en bouwkunde.
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	Het munitiemagazijnencomplex Nieuw-Balinge is een proeve van een doelmatige en sobere, op het militaire bedrijf gerichte ontwerp-kunst en -kunde waarin esthetiek een ondergeschikte rol vervult en assimilatie met de (natuurlijke) omgeving leidend is.
<i>wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst;</i>	De toepassing van gewapend beton en gronddekking, beplanting met bomen en struweel, het ontbreken van ornamentiek of visuele expressie is in het munitiemagazijnencomplex Nieuw-Balinge in optima forma ten uitvoer gebracht en biedt een treffend voorbeeld van militaire bouw- en ingenieurskunde.
<i>wegens de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur(onderdelen).</i>	De doelmatige vormgeving, de uiterst hechte constructie en dito materialisatie, uitsluitend toegepast vanwege de militaire functie van het munitiemagazijnencomplex, bepalen zowel het exterieur als het interieur van "Nieuw-Balinge" en verschaffen het ontwerp een bijzondere cohesie met Spartaanse associaties.

III Situationele en ensemblewaarde

<i>betekenis van het object als essentieel (cultuurhistorisch, functioneel en/of architectuurhistorisch en visueel) onderdeel van een complex;</i>	Het munitiemagazijnencomplex heeft structurele betekenis voor het landschap op basis van het specifieke verkavelings- en inrichtingspatroon, aangezien het complex vrijwel onzichtbaar in het terrein is ingepast en aansluit bij de landelijke omgeving (het monumentale complex grenst aan het Mantingerveld en ligt in een ecologische verbindingzone).
<i>a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving;</i> <i>b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;</i>	Het munitiemagazijnencomplex is zodanig ontworpen en uitgevoerd, dat het niet tot nauwelijks in het omgevende landschap opvalt, integendeel, de ware gesteldheid van het terrein is gecamoufleerd door middel van begroeiing, beplanting, kleur en verborgen opgestelde bouwvolumina.

a. bijzondere betekenis van het complex wegens de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing in relatie tot de onderlinge historisch-ruimtelijke context en in relatie tot de daarbij behorende groenvoorzieningen, wegen, wateren, bodemgesteldheid en/of archeologie;	De ligging van het munitiemagazijnencomplex in de periferie van ons land, in een dun bevolkt gebied in de oostelijke flank van Nederland, is indicatief voor zowel het contemporaine vigerende vijandbeeld en de richting waaruit de potentiële oorlogsdreiging ten tijde van de Koude Oorlog zou komen (maar niet kwam).
b. bijzondere betekenis van het object wegens de wijze van verkaveling/inrichting/voorzieningen.	Infrastructuur en inrichting, bebouwing, begroeiing en beplanting van het munitiemagazijnencomplex hebben bijzondere en educatieve betekenis voor het begrip en het Nachleben van het fenomeen Koude Oorlog.

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;	Het munitiemagazijnencomplex in Nieuw-Balinge is in zijn architectonische hoedanigheid, zowel uit- als inwendig gaaf bewaard gebleven. Deze kwaliteiten dragen in belangrijke mate bij aan de herinneringswaarde en de zeggingskracht van het complex als lieu de mémoire van de Koude Oorlog.
wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid;	In bouwkundige, constructieve en materieel-technische zin is het munitiemagazijnencomplex in Nieuw-Balinge gaaf overgeleverd.
als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie;	Op basis van de bij IV 1 en IV 2 genoemde eigenschappen geldt het munitiemagazijnencomplex in Nieuw-Balinge als een uitstekend herkenbaar voorbeeld van een belangrijk militair-historische voorziening ten behoeve van de landsverdediging.
(van specifiek het complex) wegens de gaafheid en herkenbaarheid van het gehele ensemble van samenstellende onderdelen (hoofd- en bijgebouwen, hekwerken, tuinaanleg e.d.);	Het munitiemagazijnencomplex in Nieuw-Balinge is zowel wat betreft de afzonderlijke onderdelen als het geheel uitermate compleet en herkenbaar behouden en dat alles komt tot uitdrukking in: de omheining (waardoor de demarcatie tussen openbaar terrein en de militaire enclave tot stand is gebracht), de infrastructuur (greppels, paden, opstelplaatsen, wegen) en de inrichting (begroeiing, beplanting, opstallen).
in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke, dorpse of landschappelijke omgeving.	Het munitiemagazijnencomplex Nieuw-Balinge is vrijwel volledig met de de landschappelijke omgeving geassimileerd: camouflage en onopvallendheid zijn primaire voorwaarden voor het in militair opzicht volwaardig laten functioneren van "Nieuw-Balinge".

V Zeldzaamheid

belang van het object/complex wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht;	In nationaal perspectief heeft het munitiemagazijnencomplex Nieuw-Balinge hoge zeldzaamheidswaarde, met name in militair-historisch opzicht.
uitzonderlijk belang van het object/complex wegens relatieve zeldzaamheid in relatie tot één of meer van de onder I t/m III genoemde kwaliteiten.	In nationaal perspectief heeft het munitiemagazijnencomplex Nieuw-Balinge hoge zeldzaamheidswaarde, met name in cultuurhistorisch opzicht. Het complex is een icoon uit de tijd van de Koude Oorlog. Het is een militair complex met prachtige en gave munitiebunkers, met en zonder gronddekking en bijbehorende dienstgebouwen.

KENNIS: FEITENVERZAMELING

Oorspronkelijke functie(s), <i>bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr)</i> <i>op grond van een thesaurus,</i> <i>overeenkomend met</i> <i>registeromschrijving</i>	Topterm: verdedigingswerken en militaire gebouwen. Hoofdterm: militaire opslagplaats.
Typologie	
<i>Huidige functie (met jaartal)</i>	Term: munitiedepot.
Naam object	Munitiemagazijnencomplex Nieuw-Balinge
<i>Stijl/stroming</i>	Functionalisme.
<i>Bouwtijd (ook de planfase)</i>	1960.
<i>Architect(en)/ontwerper(s)</i>	Ministerie van Defensie.
<i>Uitvoerder (aannemer e.d.)</i>	
<i>Opdrachtgever</i>	Ministerie van Defensie.
<i>Munitiebunker, grondgedekt (8 stuks)</i> <i>exterieur, S1 t/m S8: alle naast elkaar</i> <i>geplaatst en noord-zuid gericht, haaks</i> <i>op de zuidelijke lusweg, met</i> <i>opstelplaats voor de bunker</i>	Met uitzondering van de voorgevel is de gehele munitiebunker van een gronddekking voorzien. Rechthoekige plattegrond. Gewapend beton. De voorzijde in de vorm van een afgeplatte gelijkbenige driehoek met in het midden dubbele deuren (groen, staal) onder betonnen latei. Stalen electriciteitskastje en ventilatierooster met schuifluik tegen de voorzijde. Op de bunker ligt grond en daarop groeit beplanting (loof- en naaldhout, onderbegroeiing); aan de achterzijde, bovenop, een ventilatiekanaal. Voor de bunker een opstelplaats, geplaveid met betonplaten.
<i>Munitiebunker, grondgedekt (8 stuks),</i> <i>S1 t/m S8 indeling</i>	Een indeling ontbreekt. Het betonnen interieur is het best voor te stellen als een tientallen meters diep segment van een overwelfde tunnel.
<i>Munitiebunker, grondgedekt (8 stuks),</i> <i>S1 t/m S8 interieur, techniek en</i> <i>materialen</i>	Vloer, wanden en overwelling van gewapend beton, wit geschilderd. Uit veiligheidsoogpunt is het electriciteitscircuit geaard.
<i>Munitiebunker, (6 stuks)</i> <i>exterieur, A1 t/m A6, verspreid over het</i> <i>complex</i>	Rechthoekige plattegrond. Metalen zadeldak. Op de nok 3 ventilatieschoorstenen. Voor de bunker een opstelplaats, geplaveid met betonplaten. Gevels van gele baksteen. Voorgevel ingedeeld met 4 dubbele stalen deuren en op kniehoogte 3 rechthoekige ventilatieopeningen van gegalvaniseerd zink. Rondom de bunker staan 4 hoge metalen masten met bliksemafleiders opgesteld, aan de lange zijden verbonden door kabels. Aan 3 zijden van de bunker lopen greppels.
<i>Munitiebunker, (6 stuks) A1 t/m</i> <i>A6,indeling</i>	Een indeling ontbreekt.
<i>Munitiebunker, (6 stuks), A1 t/m A6,</i> <i>interieur, techniek en materialen</i>	Betonvloer. Gevels in schoon metselwerk. Stalen vakwerkspanten, 4 stuks.
<i>Wachtgebouw BWG, (1 stuk, meteen</i> <i>links van de poort)</i> <i>exterieur</i>	Rechthoekige plattegrond. Gevels van oranje/gele baksteen. Zadeldak van beton met daarop metalen roevendak. Uitspringende ingangspartij met plateau. Samengestelde vensters in alle gevels (staal, beton). Voorgevel (rechts) met roldeur t.b.v. motorvoertuigen, portaalomlijsting van beton. Voorterrein geplaveid met klinkers. Beplanting met o.a. conifeer en rododendron.

Wachtgebouw BWG, (1 stuk, meteen links van de poort) indeling	Niet betreden. Van buitenaf zichtbaar: ingangspartij, verschillende kleine vertrekken, gang.
Wachtgebouw BWG, (1 stuk, meteen links van de poort) interieur, techniek en materialen	
Onderhoudsgebouw OG, (1 stuk, op enkele tientallen meters ten oosten van BWG) exterieur	Rechthoekige plattegrond. Gevels van gele baksteen ingedeeld met o.a. ingangspartij, samengestelde (stalen) vensters en 2 dubbele, hoge openslaande (stalen) deuren. Lessenaarsdak. Het OG is aan 3 zijden omgeven door een muur van verticaal opgestelde betonplaten ter hoogte van circa 3.00 m en voorzien van een grondkering (m.u.v. de voorzijde). Tussen de 3 gevels en de betonkering is een pad uitgespaard. Om het OG staan als bliksembeveiliging 4 hoge masten opgesteld die door staalkabels zijn verbonden. Betonnen sokkel met restant van vlaggenmast.
Onderhoudsgebouw OG, (1 stuk, op enkele tientallen meters ten oosten van BWG) indeling	Gang, verschillende vertrekken voor werk en verblijf (3 stuks), sanitair.
Onderhoudsgebouw OG, (1 stuk, op enkele tientallen meters ten oosten van BWG) interieur, techniek en materialen	Betonvloer. Bakstenen binnenmuren (wit geschilderd) met betegelde plint (anthracietkleurig), aardstrippen tegen binnenmuren. Plafond van betoncassettes op stalen balken, H-profiel. Binnenzijden van vensters voorzien van tralies. Stalen binnendeuren met panieksluiting en stalen deurposten. Binnenwand met 2 dubbele schuif-/doorgeefluiken, afsluitbaar en voorzien van aardedraden en koperstrippen. Stalen kozijnen en stalen balken van de dakconstructie eveneens geaard. Elektrische contactdozen en schakelaars van bakeliet.
Munitiebunker, (3 stuks, in de noord-oosthoek van het complex) B1 t/m B3 exterieur	Rechthoekige plattegrond, plat dak, gevels van gele baksteen. Voorgevel met 2 x 2 dubbele stalen deuren en ventilatieluiken op kniehoogte. Evenwijdig aan de voorgevel staan bij de hoeken 2 masten t.b.v. bliksembeveiliging, onderling door een staalkabel verbonden. Dito aan de achterzijde. Opstelplaats voor de bunker geplaveid met betonplaten.
Munitiebunker, (3 stuks, in de noord-oosthoek van het complex) B1 t/m B3 indeling	Ongedeelde binnenruimte.
Munitiebunker, (3 stuks, in de noord-oosthoek van het complex) B1 t/m B3 interieur, techniek en materialen	Vloer van beton, binnenmuren van baksteen.
Munitiebunker, (3 stuks, verspreid over het noordelijke deel van het complex) C1 t/m C3 exterieur	Vrijwel vierkante plattegrond, plat dak, gevels van oranje/gele baksteen. Dubbele deur in voorgevel; ventilatieluiken in zijgevel. Evenwijdig aan de voorgevel staan bij de hoeken 2 masten t.b.v. bliksembeveiliging, onderling door een staalkabel verbonden. Dito aan de achterzijde. Opstelplaats voor de bunker geplaveid met betonplaten.
Munitiebunker, (3 stuks, verspreid over het noordelijke deel van het complex) C1 t/m C3 indeling	Ongedeelde binnenruimte.
Munitiebunker, (3 stuks, verspreid over het noordelijke deel van het complex) C1 t/m C3 interieur, techniek en materialen	Vloer van beton, buitendeur van staal, binnenmuren van baksteen, dak van beton belegd met metalen platen.
Dienstwoning, (2 stuks, aan de oostzijde van de Hoogeveenseweg, links (noord) en rechts (zuid) van de oprit van/naar het munitiemagazijnencomplex), exterieur	Rechthoekige plattegrond. Twee bouwlagen: begane grond en zolderverdieping. Gevels gemetseld met machinaal vervaardigde baksteen (donkerrood). Dakpan machinaal vervaardigd (grijs). Gemetselde schoorsteen op de nok, noordzijde.

Dienstwoning, (2 stuks) aan de oostzijde van de Hoogeveenseweg, links (noord) en rechts (zuid) van de oprit van/naar het munitiemagazijnencomplex), indeling	Niet bezocht.
Dienstwoning, (2 stuks) aan de oostzijde van de Hoogeveenseweg, links (noord) en rechts (zuid) van de oprit van/naar het munitiemagazijnencomplex), interieur, techniek en materialen	Niet bezocht.
Groen erfgoed: beplanting	Het terrein van het monumentale complex heeft de vorm van een trapezium en is beplant met verschillende soorten bomen en begroeiing met als doel: camouflage van de opstallen en de structuren. Er zijn zowel loof- als naaldbomen geplant. Acht munitiebunkers zijn bovengronds afgedekt met een laag teelaarde en daarop groeien bomen (loof- en naald-) en onderbegroeiing. Vanaf het maaiveld en vanuit de lucht lijkt het munitiemagazijnencomplex een begroeid en geaccidenteerd terrein. Feitelijk is vrijwel het gehele complex beplant en begroeid, met uitzondering van de wegen en de opstelplaatsen (voor motorvoertuigen, bijvoorbeeld aan de voorzijde van de munitiebunkers). De meeste bunkers zijn omgeven door een greppel.
Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang	Het complex ligt in de begrensde Ecologische Hoofdstructuur (EHS) en wordt omringd door bos en natuur, een Natura 2000 gebied. De westzijde van het munitiemagazijnencomplex grenst aan natuurgebied het Mantingerveld. Het complex ligt aan de oostzijde van de Hoogeveenseweg, heeft de vorm van een trapezium en is met twee lusvormige wegen ingedeeld. De bebouwing is aan één zijde van een weg geconcentreerd. Drie wegen zijn oost-west gericht en twee noord-zuid. Ten noorden van het complex, buiten de omheining, ligt een ovaalvormig meertje, mogelijk bedoeld als blusvijver. Aan de zijde van de Hoogeveenseweg staan, ten westen van het complex en buiten de omheining, ter weerszijden van de hoofdingang, twee dienstwoningen.
Archeologische relevantie	Het munitiemagazijnencomplex Nieuw-Balinge is geen archeologisch monument, in de zin van de Monumentenwet, noch conform het Bestemmingsplan. Het complex ligt in een zone met hoge archeologische trefkans (zie kaartje). Bij de eventuele ontwikkeling van het terrein is het aanbevelenswaardig een bureauonderzoek te (laten) doen met – als daartoe aanleiding bestaat – nader inventariserend veldonderzoek.
Geschiedenis	Het munitiemagazijnencomplex Nieuw-Balinge ligt in een relatief jong ontginningsgebied dat tijdens de Duitse bezetting (1940-1945) door Joodse tewerkgestelden is ontgonnen. Het complex is in 1960 gebouwd en in 2009 gesloten. Het monumentale complex is kort na 2009 overgedragen aan Natuurmonumenten. De lokale bevolking sprak een sterke voorkeur uit voor de vestiging van een museum op het terrein genaamd Nationaal Museum Joodse Werkkampen. De stichting Joodse Werkkampen is samen met de Stichting Militair Erfgoed initiatiefnemer voor dit museum in en met de militaire gebouwen. Door de nabijheid van het Herinneringscentrum in Westerbork kan een samengesteld lieu de mémoire ontstaan met een zeer bijzondere en coherente genius loci.

Bezocht	Op 18 december 2012 bezochten Annemarie de Groot, Karina de Jong, Michiel Verweij en Ben de Vries (allen Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed) het voormalig munitiemagazijnencomplex Nieuw-Balinge, met instemming en medeweten van eigenaar Natuurmonumenten in de persoon van Bob Beintema, beheerder gebouwen.
Overige	De Dienst Landelijk Gebied (DLG) zoekt in opdracht van het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit een nieuwe bestemming van het voormalig munitiemagazijnencomplex die moet beantwoorden aan de natuurdoelen van de EHS en Natura 2000.

KENNIS: BRONNEN

Nr. 1	Handboek Militaire Terreinen - 53 Objecten geïnventari-seerd. Handboek als onderdeel van het "Project Ontwik-keling Militaire Terreinen" (PrOMT), Utrecht juli 2005.
Nr. 2	Michiel Kruidenier, Militair erfgoed – Categorieaal onderzoek Wederopbouw 1940-1965, Zeist maart 2007 (in opdracht van de Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten).
Nr. 3	Masterplan Nieuw-Balinge, publicatie van Dienst Landelijk Gebied, Natuurmonumenten, provincie Drenthe, gemeente Midden-Drenthe, maart 2011.
Nr. 4	Michael Beugelsdijk en Teun Schuwer, Verkocht wegens vrede – Een overzicht van de 53 herontwikkelde militaire terreinen, publicatie van Dienst Landelijk Gebied, mei 2011.
Nr. 5	Wayne D. Cocroft en Roger J.C. Thomas, Cold war: building for nuclear confrontation 1946-1989, Londen 2003.
Nr. 6	Isja Finaly, Herbestemming van kazernecomplexen, Delft 1996.
Nr. 7	S.A.W. Mies, "De mobilisatiemagazijnen complexen" in: F.H. van den Beemt e.a., Driehonderd jaar bouwen voor de landsverdediging, 's-Gravenhage 1988, p. 146-148.

Monument

Spijkenisse Drinkwaterleidingbedrijf Berenplaat

Register

Provincie	Zuid-Holland
Gemeente	Spijkenisse
Plaats	Spijkenisse
Straat/huisnummer	Berenplaat bij 10
Kadastrale aanduiding	Spijkenisse K 1273; K1274
Aanduiding of korte omschrijving	Waterzuivering, gebouwen met terreinaanleg en onttrekkingskanaal ten behoeve van de drinkwaterproductie

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);</i>	Vanwege cultuurhistorische waarde, als toonbeeld van techniek en architectuur uit de late wederbouwperiode, van bijzondere betekenis vanwege het toonaangevende opdrachtgeverschap van het gemeentelijke waterleidingsbedrijf dat onder meer tot uiting komt in de grote aandacht voor de architectonische verschijningsvorm bij de aanleg van de productielocatie.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling;</i>	van belang voor de geschiedenis van de drinkwatervoorziening in Nederland, als een van de grote drinkwaterzuiveringsinstallaties die in verband met de groei van de bevolking en industrie, toename van het watergebruik en de toenemende vervuiling van het rivierwater in de tweede helft van de twintigste eeuw nieuw werden aangelegd.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);</i>	Vanwege de moderne installaties voor winning en reiniging van drinkwater en vanwege de bij de bouw gehanteerde vooruitstrevende constructies en bouwmethoden in beton
<i>wegens innovatieve waarde of pionierskarakter;</i>	Vanwege de innovatieve betonconstructies en bouwtechnieken; vanwege pionierswaarde als eerste in een serie nieuwe drinkwaterwinstations na de Tweede Wereldoorlog in Nederland

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;</i>	Vanwege de betekenis van het complex voor de ontwikkeling van het modernisme na de Tweede Wereldoorlog; Voor de geschiedenis van de bouwtechniek vanwege het revolutionaire gebruik van beton voor de constructies van met name de filterhal en het ijzersulfaatgebouw; tevens illustratief voor de grote vlucht die de toepassing van dit materiaal nam in de tweede helft van de twintigste eeuw bij grote bouwprojecten voor infrastructuur en waterbouwkunde.
<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	Als hoofdwerk in het vroege oeuvre van bouwmeester Wim Quist, in het bijzonder als uitdrukking van zijn persoonlijke visie op het functionalisme.
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	Vanwege de bijzondere architectuur van het totale ensemble. Vanwege de grote variëteit binnen het complex aan hoogwaardige architectonische oplossingen voor functionele ruimtes. Vanwege de typerende plastische constructies van onder andere het filtergebouw,.
<i>wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst;</i>	Als toonbeeld van betontoepassingen in gewapend en voorbespannen beton; vanwege de bijzondere vormgeving die in dit complex met het materiaal is bereikt
<i>wegens de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur(onderdelen).</i>	Vanwege de betekenis van de silhouetten van de betonconstructies, zowel inwendig als buiten de gebouwen -alsook de installaties- voor het gevelbeeld van de transparante gebouwen en het totaalbeeld van het complex; tevens vanwege het geregiseerde zicht vanuit de werkplekken in de gebouwen op het complex en de omgeving.

III Situationele en ensemblewaarde

<i>a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving;</i>	(b) vanwege de hoge beeldbepalende waarde
<i>b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;</i>	

a. bijzondere betekenis van het complex wegens de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing in relatie tot de onderlinge historisch-ruimtelijke context en in relatie tot de daarbij behorende groenvoorzieningen, wegen, wateren, bodemgesteldheid en/of archeologie;	Vanwege de ensemblewaarden van het gebouwencomplex met het bijbehorende spaarbekken; vanwege de functie van de hele aanleg als markerend element in het landschap, waarbij de vorm van de vroege landtong nog altijd herkenbaar is.
b. bijzondere betekenis van het object wegens de wijze van verkaveling/inrichting/voorzieningen.	

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

(van specifiek het complex) wegens de gaafheid en herkenbaarheid van het gehele ensemble van samenstellende onderdelen (hoofd- en bijgebouwen, hekwerken, tuinaanleg e.d.);	Het complex is herkenbaar bewaard gebleven; in materiaalgebruik en detaillering zijn de gebouwen grotendeels gaaf; Alle essentiële onderdelen van het complex zijn nog aanwezig;

V Zeldzaamheid

uitzonderlijk belang van het object/complex wegens relatieve zeldzaamheid in relatie tot één of meer van de onder I t/m III genoemde kwaliteiten.	Vanwege de grote schaal van het complex voor de productie van drinkwater in Nederland, vanwege de uitzonderlijke betonconstructies, vanwege de zeer hoge architectonische kwaliteit

Receptiegeschiedenis, prijzen e.d.

1.	Veel aandacht besteed aan de bouw en oplevering in vakbladen (Cement), landelijke dagbladen. Als fantastische architectonische prestatie.
2.	Aan de architect werd in 1970 de A.J. van Eckprijs van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs toegekend voor het drinkwaterproductiebedrijf.
3.	Positionering “Met de gebouwen op de Berenplaat toont Quist zich een inventief constructeur, die het wezen van de opgave door expressie van functie en constructie op voorbeeldige wijze weet bloot te leggen.” (Architectuurgids)

KENNIS: FEITENVERZAMELING

Oorspronkelijke functie(s), bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr) op grond van een thesaurus, overeenkomend met registeromschrijving	drinkwaterzuivering

Typologie	Nutsbedrijf; Waterwin en waterzuiveringsstation

Huidige functie (met jaartal)	Waterwin- en waterzuiveringsstation

Naam object	Drinkwaterproductiebedrijf Berenplaat NB: Bedrijfslocatie Berenplaat is vernoemd naar de nederzetting die bekend stond en staat als Beerenplaat, met dubbel e.
Stijl/stroming	Modernisme; functionalisme
Bouwtijd (ook de planfase)	1959-1965 (ontwerp en uitvoering hoofdonderdelen); 1966 (opening van het complex); 1965-1967 (uitvoering hoofdgebouw en dienstwoningen)
Architect(en)/ontwerper(s)	W.(Wim) G. Quist; Dienst Gemeentewerken Rotterdam (diverse afdelingen)
Uitvoerder (aannemer e.d.)	Zie bij afzonderlijke onderdelen;
Opdrachtgever	Rotterdams Gemeentelijke Drinkwaterleiding (D.W.L.);
Exterieur	De Berenplaat is een industrieel complex ("waterfabriek") voor de productie van drinkwater uit rivierwater, bestaande uit een serie gebouwen voor de verschillende functies in het proces van waterwinning, waterzuivering en opslag, met elk een eigen vorm en architectonische expressie. De gebouwen zijn gesitueerd op met gras ingezaaide percelen binnen een geometrische aanleg van wegen en paden (complexonderdeel @). De gebouwen ontleen hun grote architectonische uitdrukingskracht met name aan de spectaculaire constructies in schoon beton. Daarnaast is de afwisselende toepassing van transparante en volledig gesloten gevels kenmerkend. De esthetische omgang met zowel de draagconstructies (expressieve betontoepassingen) als de logistieke en technische voorzieningen (o.a. kleurtoepassingen voor machines en het laten zien van machines in het gevelbeeld), is in alle onderdelen van het complex doorgezet. De Berenplaat heeft met oudere waterleidingsterreinen gemeen dat elke functie is ondergebracht in een afzonderlijk gebouw of aangelegde structuur. Het water wordt van het ene naar het andere gebouw gepompt en doorloopt zo de verschillende reinigingsstadia. Het eerste onderdeel in de productie van het drinkwater is de waterwinning via inlaten in het spaarbekken (geen te beschermen onderdeel van het complex) dat het grootste deel van de landtong inneemt en een capaciteit heeft van een half miljard kubieke meter water. Het spaarbekken verzorgt een buffer met rivierwater voor perioden waarin laag water zorgen voor verminderde kwaliteit van het te zuiveren drinkwater. Het spaarbekken is door middel van strekdammen (geleidedammen) ingedeeld, zodat door meandering van het water een eerste natuurlijke reiniging plaatsvindt van het water. Aan de westzijde van het spaarbekken sluit een afgesloten onttrekkingskanaal aan (zie complexonderdeel @, "aanleg"). Het onttrekkingskanaal heeft een directe verbinding met de rivier en een verbinding met het spaarbekken aan de westzijde. De productie-, opslag- en dienstgebouwen en de entree tot het terrein bevinden zich op het oostelijke deel van het terrein. De eerste chemische reiniging vindt plaats in het doseringsgebouw (complexonderdeel @) parallel aan en aan de westzijde van het onttrekkingskanaal. Dit opvallend lange gebouw dat zich kenmerkt door de aan de buitenzijde geplaatste en zichtbare constructie van portaalspanten, herbergt een grotendeels ondergrondse installatie met draaiende trommels waar het water wordt gezeefd en van chemicaliën wordt voorzien. Het hierbij behorende opslaggebouw voor bij de zuivering in het doseringsgebouw gebruikte, en via schepen aangevoerde, lizersulfaat (complexonderdeel @) ligt aan de zuidzijde ervan nabij de laad- en loskade. Ten noordoosten van het doseringsgebouw ligt het door zijn vormgeving meest opvallende gebouw van het complex, een groot rechthoekig filtergebouw (complexonderdeel @) met een installatie om water te zuiveren van organische en chemische verontreiniging in een hal bestaande uit twintig expressief vormgegeven betonschalen op kolommen. Ten oosten van het filtergebouw een gebouw met pompstation voor het pompen van het water naar het voorzieningsgebied, dat tevens de centrale schakelruimte voor het complex huisvest (Hogedrukpompstation, complexonderdeel @). Opvallend is de decoratieve toepassing van prefab betonnen stapelementen als zonwerende gevels aan de zuid- en oostzijde van het gebouw.

	Aan de oostzijde van het hogedruk pompstation twee grote opslaggebouwen voor gezuiverd water, met grote schaaldaken en een rondlopende draagconstructie van zware kolommen (reinwaterreservoirs, complexonderdeel @). Centraal, te midden van het door de gevelwanden van het filtergebouw en het doseringsgebouw gevormde pleinruimte ten zuiden van filtergebouw, een vrij in een vijver gesitueerd vleugelvormig hoofdgebouw op kolommen (complexonderdeel @). Het gebouw waarin kantoren en laboratoria zijn ondergebracht, geeft vanuit alle ruimten uitzicht over het complex. In het zuidwesten van het terrein liggen negen modern vormgegeven en in het groen gesitueerde dienstwoningen (complexonderdeel @). Waarden op rijksniveau nader te bepalen. De aan de zuidzijde van het pompstation gelegen werkplaatsen behoren niet tot de als beschermd monument voorgedragen objecten. Deze zijn voor de monumentale waarde niet van belang. NB: Het overleg met eigenaar Evides, die bezwaar heeft, moet nog worden voortgezet op basis van de definitieve selectie van objecten. Het spaarbekken heeft wel cultuurhistorische waarde, maar voorgesteld wordt om dit (nu) niet in het beschermde complex op te nemen. De staat en waarde van de dienstwoningen moet nog nader worden vastgesteld, zie bij het betreffende formulier/.
<i>gebouw, constructietechniek</i>	Moderne betonconstructies, hyparschalen;
Kunstwerken/orgels/gedenkttekens/meubels die bestanddeel zijn:	Op het terrein bevinden zich diverse kunstwerken (zie bij complexonderdeel @, aanleg)
Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang	Het ongeveer rechthoekige terrein met gebouwen voor de drinkwaterproductie wordt aan de zuidwestkant (aan de zijde van Spijkenisse) ontsloten via de openbare weg, en is aan de zuidzijde benaderbaar voor scheepverkeer via een loskade aan het Spui. Het onttrekkingskanaal en aansluitende spaarbekken omvat het overige deel van de landtong ten oosten van het terrein. In de stedenbouwkundige compositie van het waterleidingsterrein, zijn de functionele relaties van de gebouwen en hun samenhang met de landschappelijke structuren afleesbaar. Van belang vanuit een stedenbouwkundig oogpunt in de opzet van het terrein is de ruimtelijke groepering van gebouwen om de grote centrale pleinruimte met het hier vrij gesitueerde kantoorgebouw, waardoor het complex georiënteerd lijkt naar op het zuiden, naar het water van het Spui. Het kleine silogebouw geeft deze ruimte een krachtig accent aan het einde van de loskade. Aan deze open ruimte een hoge mate van silhouetwerking van de expressieve betonconstructies van de omliggende gebouwen
Geschiedenis	De bouw van het nieuwe complex in het midden van het (nieuwe) voorzieningsgebied van het waterbedrijf tegenover Poortugaal en ten noorden van Oud-Beijerland heeft te maken met de noodzaak van het onttrekken van schoner rivierwater vanwege de toenemende vervuiling van het rivierwater bij Rotterdam, maar illustreert ook het toenemende ruimtegebrek door stadsuitbreidingen. De zeer grote omvang van het nieuwe complex en de situering centraal in een nieuw voorzieningsgebied in plaats van in de stad Rotterdam is bovendien illustratief voor de toename van industrie en de groei van de regio en het inspelen op verwachte toename verbruik door groei van de welvaartstaat. De Berenplaat verzorgde ook het industriewater voor de complexen in de Rotterdamse haven. Het complex werd gebouwd ter vervanging van het negentiende-eeuwse drinkwatercomplex van de D.W.L. bij Kralingen, ten oosten van Rotterdam. Door de groei van de stad Rotterdam en het omliggende voorzieningsgebied was het negentiende- eeuwse drinkwaterleidingbedrijf aan de Honingerdijk in Kralingen niet meer afdoende voor de levering van drinkwater met voldoende kwaliteit aan de inwoners. In de loop van de 20e eeuw werd de kwaliteit van het Rotterdamse drinkwater berucht.

Geschiedenis	Er was een grotere capaciteit nodig, een infrastructuur gericht op chemische reiniging, en –ten behoeve van een constante kwaliteit ook bij laag water– een opslagmogelijkheid voor de aanleg van reserves. De gemeente Rotterdam kocht voor de aanleg van een nieuw complex een plaat tussen de Oude Maas en het Spui ter hoogte van Oud-Beijerland. De nieuwe locatie gaf de mogelijkheid drinkwater te onttrekken uit de Oude Maas in plaats van het vervuilde Rijnwater uit de Nieuwe Maas bij Kralingen met Rijnwater. Hiervoor werd als onderdeel van het complex een groot spaarbekken aangelegd om verzekerd te zijn van een goede kwaliteit water bij lage waterstanden. De plaat kende tot dan toe een agrarisch gebruik. De vorm van de plaat is gebruikt als basis voor de aanleg van het complex. De meeste boerderijen zijn gesloopt voor de aanleg. Vanaf de jaren zeventig komt het water voor de Berenplaat uit de Biesbosch, waarvoor een nieuw winstation werd gebouwd. Het terrein is aan de noordzijde (buiten bescherming) met gebouwen uitgebreid. Onder meer werden vierkante reservoirs toegevoegd om de capaciteit voor reinwateropslag te vergroten. De laatste uitbreidingen in 2006, naar ontwerp van Quist Wintermans architecten
Bezocht	D.Takens (17 oktober 2012);
Overige	Architect Wim Quist ontwierp voor het gemeentelijke waterbedrijf van Rotterdam drie waterproductielocaties, waarvan de waterfabriek in Berenplaat de eerste was. Het is een vroeg werk binnen zijn oeuvre. Quist kreeg de opdracht voor Berenplaat toen hij nog studeerde aan Academie van Bouwkunst in Amsterdam. Voor de ontwerpgeschiedenis is de nauwe samenwerking tussen architect, opdrachtgever en technici kenmerkend. @Monografische gegevens architect en positionering invoegen.

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

Nr. 1	Koos Bosma, Aart Mekking, Koen Ottenheim en Auke van der Woud (red), <i>Bouwen in Nederland 600-2000</i> , Zwolle 2007, 623.
Nr. 2	Colenbrander, Bernard, <i>Stijl. Norm en handschrift in de Nederlandse architectuur van de negentiende en twintigste eeuw</i> , Rotterdam 1993, 272-275.
Nr. 3	Mariëlle Hageman, <i>De Nederlandse architectuur 1000-2005</i> , Bussum 2004, 275.
Nr. 4	Marieke Kuipers (red.), <i>Toonbeelden van de Wederopbouw. Architectuur, stedenbouw en landinrichting van herrijzend Nederland</i> , Zeist/Zwolle 2002, 123.
Nr.5	<i>De Ingenieur</i> , 75 (1963) 27-52, 72, 81 en 96.
Nr.6	Van Praag, <i>Nederland bouwt</i> , @ 1966.
Nr. 7	Quist, W.G, 'Drinkwaterproductiebedrijf Berenplaat bij Rotterdam', <i>Bouwkundig Weekblad</i> , 85 (1967) 4, 60-72.
Nr. 8	'Rotterdams drinkwater', <i>Bouw</i> , 20 (1965) 14, 480
Nr.9	'Rotterdams drinkwaterproductiebedrijf op de Berenplaat II: Het ijzersulfaatgebouw', <i>Bouw</i> , 21 (1966) 6, 178-179.
Nr. 10	<i>Rotterdams drinkwaterproductiebedrijf: Het doseringsgebouw</i> , <i>Bouw</i> , 21 (1966) 6, 180-182,
Nr.11	'Rotterdams drinkwaterproductiebedrijf op de Berenplaat III: Twee reinwaterreservoirs', <i>Bouw</i> , 21 (1966) 50, 2014-2025

Nr.12	'Berenplaat', Cement, XVII (1965) 10-1
Nr.13	'Het drinkwaterproductiebedrijf Berenplaat', Cement, XVII (1965) 1, 12-19.
Nr. 14	'Het drinkwaterproductiebedrijf Berenplaat', Cement , XVII (1965) 3, 174-179.
Nr.15	'Beton in beeld. Drinkwaterproductiebedrijf 'Berenplaat'', Cement, XVII (1965) 1, 29-32 (platen)
Nr.16	'Het drinkwaterproductiebedrijf Berenplaat', Cement XVII (1965) 2, 75-82
Nr.17	De Architect (1982) 3, 2.
Nr.18	"De Berenplaat", Trinkwasseraufbereitungswerk in Rotterdam', Der Baumeister, 64 (1967) 10, 1290-1293.
Nr.19	'Berenplaat', Het Timmerhuis, 20 (1965) 2, @
Nr. 20	A. van der Woud, K. Zwarts, Wim Quist, The magic of rationale, 2008
Nr. 21	A. van der Woud, Wim Quist Projecten 87-92, 1992 Toelichting: Over de uitbreiding van het complex.
Nr. 22	A. van der Woud, Wim Quist: architect, 1989
Nr.23	Quist, W.G., 'Natuurlijkheid gepaard aan distinctie', Plan, @ (1979) 11, 16-25
Nr 24 krant	Zoet helder water is peperduur...Waar Rotterdam zijn dorst lest...de Berenplaat, Het Vrije Volk, dinsdag 23-11-1965, p. 5
Nr 25 Krant	R. Blijstra, 'Quist kreeg een verblijdende kans. Opvallende effecten in een "waterwinstad"', De Waarheid, 28-04-1966, 5
Nr. 26 Film	David Haneke (Director): : Fried Mertens (Co-director), 'de architect en het water' (Nederland, Homescreen, 1999/2001, 11 minutes, Video.)
Nr. 27	Wasseraufbereitungsanlage Berenplaat bei Rotterdam (Quist), Bauwelt 41 (1967), @
Nr. 28 Krant	Limburgs dagblad, 24 november 1965, 3 Foto filtergebouw met onderschrift
Literatuurverwijzingen op: www.bonas.nl/archiwijzer	

Monument

Stavoren J.L. Hooglandgemaal

Register

Identificatienummer Basisregistratie	0104100000132963
Provincie	Friesland
Gemeente	Súdwest Fryslân
Plaats	Stavoren
Straat/huisnummer	Stadsfenne 33
Postcode	8715 JM
Kadastrale aanduiding	STAVOREN B 1405
Aanduiding of korte omschrijving	Gemaal (boezemgemaal) met beeld en vlaggenstok

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en); Het gemaal is een van de meest markante bouwwerken uit de wederopbouwperiode die zijn gebouwd t.b.v. de voortdurende strijd tegen het water.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek; Het gemaal is van belang omdat de pompen ook als architectonisch element gelden. Daarnaast is het een van de vroegste gemalen waarbij de architectuur als een op zich zelf staand gegeven wordt beschouwd.

wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp Vanwege de bijzondere vormgeving en de transparantie van het gebouw is het een van de meest opmerkelijke gebouwen voor bedrijf en techniek uit de betreffende periode.

III Situationele en ensemblewaarde

a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving; Het gemaal is een markant object binnen zijn omgeving. Door de bijzondere vormgeving sluit de architectuur fraai op die omgeving aan.

b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur; Het gebouw zelf en de buitenzijde van de pompinstallaties zijn nog grotendeels in oorspronkelijke staat.

KENNIS: FEITENVERZAMELING

Oorspronkelijke functie(s), Boerderij, molen, bedrijf
bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr) op grond van een thesaurus, overeenkomend met registeromschrijving

Typologie

Huidige functie (met jaartal) Boezemgemaal (2012), sinds 1967

Naam object J.L. Hooglandgemaal

Stijl/stroming functionalisme

Bouwtijd (ook de planfase) 1958-1966

Architect(en)/ontwerper(s) Jong P. de

<i>Uitvoerder (aannemer e.d.)</i>	J.G. Nelis, IJmuiden
<i>Opdrachtgever</i>	Provincie Fryslân
<i>Exterieur</i>	Het gebouw heeft een functionele uitstraling vanwege de strenge opbouw en materiaalkeuze, symbolisch in de staande kolommen van de voorgevel, die werken als een rooster. Symbolisch is ook de gebogen daklijn, die gedragen lijkt te worden door de beren aan de zijkanten van het gebouw die naar de onderzijde toe breder uitlopen. De architect koos nadrukkelijk voor een gebogen lijn om het gebouw duidelijk te laten afwijken van de horizontale lijnen van dijk, zee en landschap. Het gebouw lijkt het gat in de dijk te willen omvatten en opvangen. De plasticiteit komt hier niet voort uit de ordening van de van de bouwvolumen of het verspringen van gevelementen., maar door de totaliteit van al deze verschillende aspecten. Op het dak boven de hoofdingang bevindt zich een kunstzinnig vormgegeven scheepvaartsein met zes lichten, dat de scheepvaart in de haven waarschuwt voor het verschil in stroming als het gemaal in werking is. Afhankelijk van welke van de zes lichten branden, wordt aangegeven of er gespuid of water ingelaten wordt. Op de balustrade van de stoep bevindt zich een bronzen plastiek, voorstellende de 'waterwolf' Het beeld is pas in 1973 geplaatst, maar maakt wel onderdeel uit van het oorspronkelijk ontwerp. Aan de noordzijde van het gebouw bevindt zich een vlaggenmast op een natuurstenen sokkel.
<i>gebouw, constructietechniek</i>	Baksteen, beton en glas. Het gemaal is gebouwd in een bouwput direct binnen de oude zeedijk en rust op een fundering van ruim 600 palen van gewapend beton met een lengte van negen tot elf meter. Ook het in- en uitstroombegedeelte en de kelders zijn van gewapend beton. In de gevels van de machinehal is tussen de staande bakstenen kolommen veel glas verwerkt. De kolommen staan niet volledig haaks op de gevel om de het invallende zonlicht vanuit het zuiden enigszins te temperen. Bij de bestrating van het terrein binnen de rooilijn is gebruik gemaakt van natuursteen evenals voor de balustrade van de stoep.
<i>Interieur (indeling)</i>	Het gemaal bestaat uit een hoofdgebouw en een bijgebouw, waarin zich een werkplaats, transformatorruimte, hal, ontvangstkamer, personeelskamers en een magazijn bevinden. Het hoofdgebouw is onderverdeeld in een grote machinehal en een onderbouw. De machinehal is 15 meter diep, 45 meter lang en gemiddeld 9 à 11 meter hoog. De hal is aan de bovenzijde afgesloten met een gebogen dak. In de machinehal staan vier horizontale schroefpompen van Stork opgesteld, die elk een capaciteit hebben van 1040 m³ per minuut. Elke pomp bestaat in feite uit een 45 meter lange buis met een hoogte van ca. 3,5 meter.
<i>interieur, techniek en materialen</i>	De schroefpomp is vooral geschikt voor niet te grote opvoerhoogten en relatief grote opbrengsten. Elke pomp wordt aangedreven door een elektromotor van 285 pk. Via een tandwielkast. Alle vier de pompen hebben ook nog een motor met een groter vermogen (570 pk.) voor perioden van grote wateroverlast. De totale capaciteit kan daarmee worden opgevoerd tot bijna 6000 m³ per minuut. Omdat het stroomverbruik daarmee aanzienlijk stijgt worden deze motoren alleen ingezet als het niet anders kan. De pompen zijn geheel vervaardigd van gietijzer met stalen aansluitstukken op de betonnen in- en uitstroombegedeeltes. De persbuizen zijn voorzien van terugslagkleppen, die ook omhoog kunnen blijven staan als er water uit het IJsselmeer moet worden ingelaten De schroefpomp draait dan de andere kant op. In dat geval is het noodzakelijk dat de motor wordt afgekoppeld.

Kunstwerken/orgels/gedenktekens/meubels die bestanddeel zijn:

---

nr. 1

Materiaal/techniek	Bronzen plastiek
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Op balustrade bij hoofdingang
Kunstenaar	Auke Hetteema
Voorstelling	Waterwolf
Datering	1973

---

nr. 2

Materiaal/techniek	Keramisch reliëf
Locatie (in/aan het beschermde monument)	In kantoor/ontvangstruimte
Kunstenaar	Chris Fokma
Voorstelling	Kaart van Friesland
Datering	1965

Groen erfgoed:
beplanting

n.v.t.

Stedenbouwkundige ligging,
situering (incl. aanduiding windstreek),
omgeving van belang

Het gemaal is gelegen aan de IJsselmeerkust ten zuiden van de dorpskern van Stavoren tussen het Johan Frisokanaal en het IJsselmeer. Ten noorden van het gemaal bevindt zich de sluis tussen het kanaal en het IJsselmeer. Tussen de sluis en het gemaal waren drie dienstwoningen gebouwd. Hiervan zijn inmiddels twee gesloopt t.b.v. de aanleg van een tweede sluis.

Het gebouw is van een sierlijke eenvoud en voegt zich in de lijnen van water weg en land. Ondanks dat het een groot gebouw is sluit het daardoor aan op de schaal van de omgeving.

Archeologische relevantie
ondergrond (zie Archis, Kich,
gemeentearcheoloog of...)

Het gemaal en ook de naastgelegen sluis en dienstwoningen liggen voor zover bekend niet op een terrein van archeologische waarde.

Geschiedenis

Al in 1913 bestonden er plannen om twee gemalen te bouwen aan de zuidkust van Friesland. Al in 1920 werd het Woudagemaal bij Lemmer in gebruik genomen. Het zou tot 1966 duren voordat met het P.J. Hooglandgemaal het tweede gemaal voltooid was. Het definitieve besluit tot de bouw werd door Provinciale Staten pas in 1958 genomen. Aanleiding hiervoor waren de ernstige overstromingen van het binnenwater in de jaren 1948 en 1951. Bij de keuze voor de locatie bij Stavoren speelden naast de mogelijkheden voor watertoevoer en -afvoer ook de aansluiting met de bebouwde kom en het sparen van landbouwgrond een rol.

Het nieuwe gemaal, genoemd naar de oud-gedeputeerde voor waterstaatszaken J.L. Hoogland, is in het voorjaar van 1967 officieel in gebruik genomen.

Momenteel (oktober 2012) wordt de aangrenzende sluis verdubbeld. Met dit doel zijn twee van de bijgelegen dienstwoningen gesloopt.

<i>Relevante wijzigingen</i>	Bij een recente aanpassing zijn alle pompen gereviseerd en geautomatiseerd en is de capaciteit van het gemaal vergroot. Alle pompen kunnen nu ook afzonderlijk van elkaar functioneren. Het gemaal kan nu volledig op afstand (computergestuurd) worden bediend. Dankzij de capaciteitsuitbreiding heeft het gemaal nu een maximum capaciteit van 120 kubieke meter per seconde, dus 7200 m³ per minuut. Het gemaal is bovendien visvriendelijker gemaakt. Vissen kunnen nu zonder problemen het gemaalstelsel passeren.
<i>Bezocht</i>	G.W. Eshuis (11 oktober 2012)
<i>Overige</i>	Het P.J. Hooglandgemaal loost 6000 m ³ water per minuut in het IJsselmeer. Daarmee is het een van de grootste gemalen in Europa.

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

Nr. 1	Stichting Kultuer en Toerisme yn Fryslân, Malen om het peil: enkele gemalen in Friesland en hun achtergrond, Elizabeth de Groot, Leeuwarden, 1996, (Monument van de Maand; jrg. 11 (1996) p. 33-40
Nr. 2	Piet de Vries, architect; catalogus tentoonstelling Fries Museum, Leeuwarden 18 oktober – 24 november 1908, uitg. Fries Museum/Stichting Moderne Architectuur Friesland, Leeuwarden, 1980 (p. 22, 37-39)
Nr. 3	P. Terpstra, Het J.L. Hooglandgemaal te Staveren, brochure Wetterskip Fryslân, 1967
<i>Al gebruikte bronnen</i>	Nrs. 1-3
<i>Interviews bewoners, gebruikers</i>	Dhr. B. Hartstra, Beheerder

Monument

Stellendam Sluizen stormvloedkering Haringvliet

Register

Provincie	Zuid-Holland
Gemeente	Goedereede en Hellevoetsluis
Plaats	Stellendam (gem. Goedereede)
Straat/huisnummer	Haringvlietplein 1 (bij)
Postcode	3251 LD
Kadastrale aanduiding	A2803 C 560
Aanduiding of korte omschrijving	Uitwateringssluizen Stormvloedkering, met schutsluis, bedieningsgebouw, dam en wegtracé

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);</i>	Als exemplarisch onderdeel van een veel groter ensemble van waterbouwkundige werken ter beteugeling en regulering van zee- invloeden en rivierwateruitstroming.
<i>wegens innovatieve waarde of pionierskarakter;</i>	Als voorbeeld van een waterbouwkundig kunstwerk dat tot stand kwam door constructie in een speciaal voor dit doel gerealiseerd poldertje op de bodem van een zeegat en het geheel onder toepassing van door hydrodynamische modellen en/of technologische experimenten verkregen kennis. De constructie geldt ook mondiaal als een markant voorbeeld van bijzondere Nederlandse innovatieve waterbouwkunde.
<i>wegens bijzondere herinneringswaarde.</i>	Als indirecte herinnering aan en als direct voortvloeisel uit de Watersnoodramp van 1953.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;</i>	Als voorbeeld van een grootschalig, op basis van gewapend betonnen pijlers en van vertikaal scharnierende, stalen deuren gebouwde, doserende uitwateringssluis en zeewaterkering. Hier moest worden vormgegeven aan een zeer complexe opgave, zowel in programma, techniek en uitvoering.
<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	Als voorbeeld van de visionaire aanpak van waterstaatkundige problematiek door ir. J. van Veen en vervolgens door een commissie van ontwerpers en deskundigen van en onder leiding van Rijkswaterstaat, verenigd in de zogenoemde Deltacommissie.
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	De vorm komt voort uit de constructievereisten, die robuust zijn gestyleerd als uitdrukking van veiligheid.

III Situationele en ensemblewaarde

<i>betekenis van het object als essentieel (cultuurhistorisch, functioneel en/of architectuurhistorisch en visueel) onderdeel van een complex;</i>	Als essentieel onderdeel van de Deltawerken, die zijn ontworpen en uitgevoerd in een periode van ongeveer 50 jaar en die ten doel hadden de veiligheid en ontsluiting van het zuidwestelijk deel van Nederland te waarborgen. Het ensemble laat zich het duidelijkst herkennen in de samenhang met het bedieningsgebouw en de grote schutsluis ten zuiden van de reeks van 17 uitwateringssluizen en in de dammen, die ter weerszijden hiervan de verbinding vormen met de aangrenzende (vroegere) eilanden.
<i>a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving;</i>	De betekenis ligt vooral als fysieke scheiding van zee en binnenwateren en de verkorting van de kustlijn. Als verbinding tussen de Zuid-Hollandse eilanden.
<i>b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;</i>	Als vergroting van het gevoel van veiligheid.
<i>a. bijzondere betekenis van het complex wegens de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing in relatie tot de onderlinge historisch-ruimtelijke context en in relatie tot de daarbij behorende groenvoorzieningen, wegen, wateren, bodemgesteldheid en/of archeologie;</i>	De sluizen vormen een integraal onderdeel van de totale aanleg, oeverinrichting toegangswegen, recreatieve voorzieningen etc.

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;	Vanwege de vrijwel integrale conservering van de samenstellende gebouwde elementen.
wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid;	Vanwege de vrijwel integrale conservering van de samenstellende constructieve elementen.
als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie;	Vanwege het nog steeds voortdurende en in de relatief verre toekomst te verwachten behoud van de oorspronkelijke functie.
in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke, dorps- of landschappelijke omgeving.	Vanwege de gaafheid in de samenhang met de in de nabije omgeving en grotendeels in dezelfde periode tot stand gebrachte ruimtelijke structuren en elementen.

V Zeldzaamheid

belang van het object/complex wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht;	Vanwege de zeldzaamheid van het hier toegepaste keersysteem in technisch opzicht en naar de schaal waarin het is uitgevoerd en de constructietechniek op basis van nieuwe rekenmethodes.
uitzonderlijk belang van het object/complex wegens relatieve zeldzaamheid in relatie tot één of meer van de onder I t/m III genoemde kwaliteiten.	In het bijzonder als onderdeel van op deze schaal -ook mondiaal- uniek waterbouwkundig ensemble met innovatieve waarde.
Receptiegeschiedenis, prijzen e.d.	De Deltawerken staan in de internationale 'Top 10 Feats of Engineering': http://science.discovery.com/top-ten/2009/feats-engineering/feats-engineering-09.html

KENNIS: FEITENVERZAMELING

Oorspronkelijke functie(s), bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr) op grond van een thesaurus, overeenkomend met registeromschrijving	Reeks van 17 geschakelde uitwateringssluizen die deel uitmaken van een stormvloedkering in een breed zeeget.
Typologie	Uitwateringssluizen Stormvloedkering
Huidige functie (met jaartal)	Uitwateringssluizen. Waarneming 2012; sinds 1966 / 1970.
Naam object	Haringvlietsluizen / Haringvlietdam.
Stijl/stroming	???
Bouwtijd (ook de planfase)	1955-1970 (ontwerp); 1956-1967 (polder/bouwput); 1959-1969 (bouwtijd); 1967-1971 (aansluitende dammen)
Architect(en)/ontwerper(s)	Rijkswaterstaat, Deltacommissie; Directie Deltawerken-Noord (1956-1964); Directie Afsluitingswerken (1964-1967)

<i>Uitvoerder (aannemer e.d.)</i>	NV NESTUM (NV Nederlandse Sluis- en Tunnelbouw Maatschappij)
<i>Opdrachtgever</i>	Idem Rijkswaterstaat
<i>Exterieur</i>	Ruim 1 km lange reeks van 17, ongeveer 56,50 meter brede, geschakelde uitwateringssluizen met keerdeuren tegen hoog zeewater en het geheel voorzien van een op de constructie aangelegde verkeersweg. De segmentdeuren bestaan uit gebogen (al dan niet dubbele) platen die met behulp van een horizontale as kunnen worden bewogen. De naam verwijst naar het boogsegment van een cirkel waaruit de deur bestaat. De deuren zijn door middel van armen met de assen verbonden. Het deurtype is in het begin van de 20ste eeuw uitgevonden door de Duitse hoogleraar ir. G. Krey. Er zijn op ruime schaal proefnemingen gedaan voor de afsluiting van het Haringvliet en voor de mechanische aspecten hiervan bij de Waterloopkundige Laboratoria te Delft en in Voorst (NOP) en bij TNO Delft, Afdeling Werktuigkundige constructie. De zeegat afsluitende dammen aan de noord- en zuidzijde van de uitwateringssluizen zijn kort na de sluisen tot stand gebracht door middel van stortbedden van keien die met behulp van kabelbanen op hoogte zijn gebracht en die vervolgens 'zeewaardig' werden bekleed.
<i>gebouw, constructietechniek</i>	Gewapend beton Staal
<i>Interieur (indeling)</i>	Binnen de gewapend betonnen Nablaliggers en tussen de opeenvolgende pijlers is een doorgaande verbinding uitgespaard die ruimte biedt voor een enkelzijdige, betonnen loopbrug ten dienste van het onderhoud van aanwezige mechanica en machinerieën. De toegangen vanuit de pijlers zijn min of meer rond; de wanden van de gang hebben een 'trechtersvormig' schuin beloop. De lager dan de loopbrug opgestelde apparatuur omvat o.m. elektromotoren en cilinders; deze zijn vanaf de loopbrug bereikbaar via ijzeren trappen.
<i>interieur, techniek en materialen</i>	Gewapend beton Staal
Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang	De sluisen zijn onderdeel van de Haringvlietdam die de verbinding vormt tussen de beide (vroegere) eilanden Voorne-Putten (noord) en Goeree-Overflakkee (zuid). De dam is de afsluiting in geval van stormvloed van het Haringvliet, het zeegat waarlangs driekwart van het water van de rivieren Rijn en Maas wordt afgevoerd.
Geschiedenis	De Watersnoodramp van 1 februari 1953 was de directe aanleiding voor het ter hand nemen van de zogenoemde Deltawerken. De werken bestonden in het bijzonder uit afsluiting van de zeegaten in het zuidwesten het land en uit verkorting van de te verdedigen kustlijn en in het verlengde hiervan uit voorzieningen om de afvoer van rivierwater en invloed van zeewater te reguleren. Verder ging het om ontsluiting van de eilanden in dit gebied door nieuwe infrastructuur en om verbetering van de agrarische toestand door ruilverkaveling. Er waren in 1953 al enige voorbereidingen getroffen en zelfs al werken afgerond, maar de ramp zette de zaken op scherp. Zo is in 1951/52 het plan gemaakt om tot afsluiting van het Haringvliet te komen met een dam, onder gebruikmaking van een systeem van uitwateringssluizen voor de lossing van het water van de Rijn (/ Waal / Nieuwe Merwede) en de Maas (/ Hollandsch Diep). De sluisen werden als eerste geconstrueerd en er is hiertoe een minipolder tot stand gebracht in de mond van het Haringvliet – tussen Hellevoetsluis (op Voorne-Putten) en Stellendam (op Goeree-

---

Overflakkee). Het poldertje bestond uit een bijna rechthoekig, door een zware dijk omgeven, droog gemaakt werkeiland van ca. 1400 x 560 m dat in de periode 1956-1958 tot stand kwam. Hierbinnen zijn in de jaren 1958-1966 de uitwateringssluizen gebouwd, waarna het eiland weer is opgeruimd. Vervolgens -maar deels parallel met deze werken- zijn de schutsluis bij Stellendam (1969) en twee dammen die de uitwateringssluizen met de beide voormalige eilanden verbinden aangelegd (1968-1970).

De eigenlijke uitwateringssluizen bestaan uit 17 doorlaten tussen 18 zware gewapend betonnen pijlers (of hoofden) en met hiertussen twee x 17 vertikaal scharnierende, kerende sluisdeuren (zogenoemde segmentschuiven). Er zijn namelijk schuiven aan zee- en aan rivierzijde aangebracht. DE totale lengte van het sluisencomplex bedraagt 1048,50 m. De hoofden aan de twee einden van het complex zijn iets anders vormgegeven dan de overige. Ze omvatten een opslag- en werkruimte en ook een tunneltje dat onder de verkeersweg doorgaat. Het wegdek, inclusief een baan voor langzaam verkeer aan de rivierzijde en een voetpad aan de zeezijde, is 22 m breed (2 x 3,20 m + 4,50 m + 1 m, van elkaar gescheiden door vangrails). De pijlers zijn in principe beloopbaar en omvatten ook een ijzeren trap om een lager niveau te bezoeken.

De totale constructie is gefundeerd op ca. 22.000 gewapend betonnen palen en een ruim 80 m brede, gewapend betonnen grondplaat die tevens als vlak voor de afvoer van het rivierwater en als vloer voor de deuren dient. De hoofden zijn vanaf de betonvloer ca. 23,50 m hoog en reiken tot 18,00 m + NAP. Ze meten tot 6 m + NAP ongeveer 50 x 15 m; dan verjongen ze zich in het middelste deel naar 50 x 5 m. De pijlers bezitten hierbuiten een uitbouw die het bewegingsmechanisme voor de schuiven herbergt. Aan de rivierzijde zijn de pijlers voorzien van een spits toelopende uitbouw met hierop een ijzeren balustrade en iets hoger van een balkon, eveneens met balustrade. De ook onder het wateroppervlak doorlopende spits dient om schade door (kruisend) ijs te minimaliseren. Aan de zoute zeezijde is dit niet nodig en rijzen de pijlers recht uit het water, met een bordes op zo'n 10,50 m hoogte. De verjonging van de pijlers is bestemd voor het aan weerszijden ervan opleggen van zogenoemde nablaliggers (een nabla is een 'delta' op zijn punt). De driehoekige nablaliggers zijn uitgevoerd in voorgespannen gewapend beton en zijn binnen de grote driehoek versterkt met een omgekeerde kleinere driehoek. Ze werden ter plaatse in serie vervaardigd en met behulp van een portaalkraan op hun plaats gebracht. De driehoeken zijn zowel bestemd om scharnieren voor de deuren te bevestigen als om het wegdek over de kering te dragen. Er liggen steeds twee nablaliggers op een hoofd – één aan elke kant- en hiertussen bevinden zich nog 22 exemplaren. De ruimte tussen de dus in totaal 24 segmenten is opgevuld met beton en door middel van stalen kabels staat het geheel zodanig onder trekspanning dat iedere overspanning zelfdragend is. Na deze samenvoeging van de elementen is in feite een reeks driehoekige kokers ontstaan. Omdat de waterkering ook als brug fungeert, is de constructie typologisch ook als kokerliggerbrug te benoemen. Per deur zijn er vier scharnierpunten aan de koker bevestigd, die alle met een gevorkte drager zijn uitgerust. In de pijlers zijn per segmentdeur twee hydraulisch werkende bewegingsmechanismen gemonteerd. Hiermee kunnen de segmentdeuren worden opgehaald en neergelaten met behulp van zogenoemde plunjercilinders. Deze worden op hun beurt aangestuurd door elektromotoren.

De 17 (dubbelwandige) deuren aan de zeezijde en aan de rivierzijde zijn in essentie gelijk, maar die aan de zeezijde reikenn twee meter lager (resp. 3 m + NAP en 5 m + NAP). Er is rekening gehouden met vrij langdurige, hoge rivierwaterstanden. De deuren aan de zeezijde sluiten met naar buiten gerichte hoek aan op de betonnen drempel van de sluisen, terwijl die aan de rivierzijde juist naar de rivierzijde hellen.

Een hoofdontwerper van de Haringvlietsluizen wordt in de geraadpleegde literatuur niet genoemd; er wordt zonder uitzondering gesproken van een project van Rijkswaterstaat en/of van het Ministerie van Verkeer en Waterstaat.

Al voordat het Deltaplan tot uitvoering kwam –en ook nog vóór de watersnoodramp van februari 1953- heeft ir. J. van Veen uitgewerkte voorstellen gepresenteerd om de in zijn ogen te zwakke kustverdediging in het zuidwestelijk deel van ons land aan te pakken door middel van een kustverkorting. Zijn plannen omvatten ook de constructie van een dam met uitwateringssluizen in het Haringvliet. Van Veen –die een deel van dit werk publiceerde onder het pseudoniem 'dr. Cassandra', wordt hierom dan ook wel beschouwd als geestelijk vader van de Deltawerken.

Relevante wijzigingen (	1956: eerste zinkstukken bouwput 1957: bouwput voltooid 1958: start sluisvloer 1959-1962; heien, bouw pijlers / hoofden 1961-1964: plaatsing nablalliggers 1962: start aanleg machinekamers in pijlers 1964-1967: plaatsing segmentschuiven 1967-1970: aanleg dammen 1970/1971: oplevering.
Bezocht	Frits Niemeijer (november 2012), buiten.
Overige	Het Waterloopkundig Laboratorium in Voorst in de Noordoostpolder, dat eveneens als rijksmonument uit de wederopbouwperiode is ingeschreven, heeft vanaf het begin een belangrijke rol vervuld in het Deltaplan. Er zijn op verschillende schaalniveaus modellen tot stand gebracht voor proefnemingen, waarbij onder meer toenmalig directeur J.Th. Thijsse (1893-1984), richtinggevend was. Onder zijn leiding en op zijn advies is het sluiscomplex beproefd en uitgevoerd onder toepassing van openingen van 50 à 60 meter, voorzien van segmentdeuren. Vanaf het begin van de 21ste eeuw is gediscussieerd over het zogenoemde 'kierbesluit' -een voorstel de sluisen aan te passen en de zeewering ook bij vloed beperkt open te zetten voor ecologische doeleinden, met name om de barrière die de waterkering is voor trekvisserij te heffen. Het voornaamste bezwaar is het risico van extra zoutbelasting van de eilanden. In 2012 heeft het kabinet besloten het kierbesluit –dat ook in Europees verdrag voorkomt- gefaseerd zal worden uitgevoerd om het eventueel tussentijds te kunnen bijsturen. Rond 2010 heeft 'conservering' plaatsgevonden van de schuiven van de kering.

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

Nr. 1	Driemaandelijks bericht Deltawerken. Nr. 1, augustus 1957 t/m nr. 60. Diverse artikelen en berichten. http://repository.tudelft.nl/search/hydro?q=driemaandelijks+deltawerken
Nr. 2	http://nl.wikipedia.org/wiki/Haringvlietdam
Nr. 3	http://nl.wikipedia.org/wiki/Deltawerken
Nr. 4	http://www.zeeuwsarchief.nl/zeeuwse-verhalen/de-werken-afzonderlijk/
Nr. 5	H.B. Miserus: Inventaris van het Archief van de Delta-Commissie 1953-1961. Z.p.,1975: http://www.scribd.com/doc/62849399/Inventaris-van-het-archief-van-de-Delta-Commissie-1953-1961
Nr. 6	Archief Deltacommissie http://www.zeeuwegezocht.nl/nl/zoeken?miview=inv2&mivast=1539&mizig=210&miaet=239&miaet=1&micode=362.1&minr=1144799&milang=nl

Nr. 7	G.J. Arends: Sluizen en Stuwen; De ontwikkeling van de sluis- en stuwbouw in Nederland tot 1940. Delft, 1994.
Nr. 8	https://beeldbank.rws.nl/Search?SearchCriteria=Water&fromDate=1-1-1963&toDate=31-12-1963&displayMode=1&collectionId=3
Nr. 9	Fotograaf Aart Klein: http://www.geheugenvannederland.nl/?/nl/zoekresultaten/pagina/1/Haringvlietdam/subject%20all%20%22Haringvlietdam%22%20AND%20%28isPartOf%20any%20%22NFA04%22%20%29
Nr. 10	De afsluiting van het Haringvliet 1971; Deel 1 van de documentatiereeks Bouwen en Baggeren. Een uitgave van het maandblad Weg- en Waterbouw: http://repository.tudelft.nl/view/hydro/uuid%3Ac496986c-efb3-4660-97f2-8fd76c6ac57b/
Nr. 11	Persbericht Rijkswaterstaat: Kierbesluit http://www.rijkswaterstaat.nl/actueel/nieuws_en_persberichten/2011/juni2011/kabinet_voert_kierbesluit_uit_sluizen_in_haringvliet_ook_bij_vloed_op_een_kier.aspx
Nr. 12	Biografie van Johan van Veen (1893-1959) (Historici.nl) http://www.historici.nl/Onderzoek/Projecten/Aalberse/BWN/lemmata/bwn5/veen
Nr. 13	Wederopbouwdatabank http://www.wederopbouwdatabank.nl/php/main.php?c-Object=WObject&c-Action=show&c-Offset=3&c-Limit=25&o-Order=ASC&c-Last=4&c-Submit=1&s-Code=&l-ID_typefunctie=&l-ID_provincie=ZH&l-ID_gemeente=511&l-ID_plaats=&l-ID_architect=&l-ID_kunstenaar=&s-Architect=&s-Kunstenaar=&s-Plaats=&s-Straat=&l-Ind_Pre_Selectie=&ID=1458454329 Infrawiki: Kokerliggerbrug http://www.infrawiki.nl/index.php?option=com_content&view=article&id=754:kokerliggerbrug&catid=37:begrippen&Itemid=165
Nr. 14	The realization and function of the Northern basin of the Delta Project. The Hague, 1973. repository.tudelft.nl/.../14-The_realization_and_function_of_the_northern_basin_of_the_Delta_project.pdf
Nr. 15	J.R. Hoogland
Nr. 16	Ingenieur van den Waterstaat; Geschiedenis van de organisatie van de Rijkswaterstaat en zijn managers. Heerenveen, 2010.
<i>Al gebruikte bronnen (websites scan of kopie opslaan omdat dit wijzigt, of van alles een kopie opslaan???)</i>	1 t/m 18 (Alle geraadpleegd oktober / november 2012)
<i>Interviews bewoners, gebruikers</i>	met wie, door wie, wanneer, relatie geïnterviewde met het object.

Monument

Tilburg NS Station

Register

<i>Provincie</i>	Noord- Brabant
<i>Gemeente</i>	Tilburg
<i>Plaats</i>	Tilburg
<i>Straat/huisnummer</i>	Spoorlaan 35, Tilburg
<i>Aanduiding of korte omschrijving</i>	Station, bestaande uit stationsgebouw met ontvangthal, voetgangerstunnel, restaurant, winkels, dienstruimten, twee perrons met wachtruimten, fietsenstalling, keermuren, klokkentoren, seinhuis, busstation, voorplein, voorrijstrook.

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);</i>	Het is van belang als uitdrukking van een belangrijke maatschappelijke ontwikkeling, de groei van het personenvervoer per spoor, waarbij langere afstanden werden afgelegd.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling;</i>	Het station is een uitdrukking van de ontwikkeling om spoorlijnen te verhogen, een zogenaamd hoogspoor.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);</i>	Het station is van groot belang als typologisch vernieuwend voorbeeld van een station als doorgangsruiimte. In de stationsarchitectuur was het gebruikelijk gesloten gevels te bouwen. Met deze traditie is met dit gebouw gebroken. Van der Gaast ontwikkelde na de Tweede Wereldoorlog het concept van de overkapping als paraplu waaronder transparante gebouwen staan. In station Tilburg is dit concept volledig tot ontplooiing gekomen.
<i>wegens innovatieve waarde of pionierskarakter;</i>	Het station is een zeer vroeg voorbeeld van een hig-tech oplossing voor een complexe bouwopgave. Er is gebruikt gemaakt van vernieuwende staalconstructies. Voor het eerst werden hypparschalen in staal gebouwd. Tevens zijn hier voor het eerst in een stationsgebouw bij de bouw roltrappen toegepast, om de perrons vanuit de tunnel toegankelijk te maken. Daarmee vertegenwoordigt het station innovatieve waarde. Het station vormde een voorbeeld en inspiratie voor stationsarchitectuur in de decennia daarna.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;</i>	Het station is vertegenwoordigt hoge architectuurhistorische waarde, het is van belang voor de architectuurgeschiedenis en de bouwtechniek.
<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	Het gebouw wordt algemeen gezien als het hoogtepunt in het oeuvre van de architect Van der Gaast.
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	Het gebouw is tevens van belang vanwege de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp.
<i>wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst;</i>	En vanwege de toepassing van de kunst, namelijk negen panelen met glasmozaïek van Piet Buys bij de ingangen.
<i>wegens de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur(onderdelen).</i>	Het station is van belang vanwege de bijzondere samenhang tussen het exterieur en het interieur waarbij binnen en buiten met elkaar zijn verweven door de schikking van transparante volumes onder de overkapping. Hiermee worden doorzichten bereikt van de stad naar het spoor en vanaf het spoor naar de stad.

III Situationele en ensemblewaarde

<i>a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving;</i>	Het station is met zijn prominente ligging aan de Spoorlaan, waarbij de markante overkapping van weerszijden van de laan goed is te zien, van een bijzondere en beeldbepalende betekenis voor het aanzien van Tilburg.
<i>b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;</i>	

a. bijzondere betekenis van het complex wegens de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing in relatie tot de onderlinge historisch-ruimtelijke context en in relatie tot de daarbij behorende groenvoorzieningen, wegen, wateren, bodemgesteldheid en/of archeologie;	Het station is van bijzondere betekenis vanwege de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing in relatie tot de historisch ruimtelijk context en de daarbij horende infrastructuur.
b. bijzondere betekenis van het object wegens de wijze van verkaveling/ inrichting/ voorzieningen.	Het station en bijbehorend hogespoor nemen een bijzondere positie in tegenover het centrum van de stad. Zo ligt de entree recht tegenover de belangrijkste aanvoerstraat naar de binnenstad.

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

wegens de architectonische gaafheid en/ of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;	Het stationsgebouw is redelijk gaaf,
wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid;	De technische constructie van de overkapping is van belang vanwege zijn gaafheid.
als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie;	De oorspronkelijke functie is nog aanwezig en zeer goed herkenbaar.
wegens de waardevolle accumulatie van belangwekkende historische bouw- en/ of gebruiksfasen;	-
in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke, dorps- of landschappelijke omgeving.	Het station is binnen de stedelijke omgeving gaaf bewaard gebleven.

V Zeldzaamheid

belang van het object/complex wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht;	De vormgeving van het dak is uniek en ook innovatief qua constructieberekening
Receptiegeschiedenis, prijzen e.d.	In de literatuur wordt het station gezien als hoogtepunt in het oeuvre van Van der Gaast, als een van de hoogtepunten in de naoorlogse architectuur en als een van de belangrijkste twintigste-eeuwse stationsgebouwen.

KENNIS: FEITENVERZAMELING

Oorspronkelijke functie(s), bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr) op grond van een thesaurus, overeenkomend met registeromschrijving	Station
Typologie	Op grond van de thesaurus, onder "term": bijv. Kop-hals-rompboerderij.
Huidige functie (met jaartal)	Station (2012).

Naam object	nvt
<i>Stijl/stroming</i>	Functionalisme, naoorlogs modernisme
<i>Bouwtijd (ook de planfase)</i>	1957-1965 Presentatie eerste schetsen februari 1959 Goedkeuring definitief plan oktober 1960 Start bouw 24 oktober 1961 Feestelijke ingebruikname 16 november 1965
<i>Architect(en)/ontwerper(s)</i>	Ir. K. (Koenraad) van der Gaast Ingenieursbureau Oosterhoff Tjebbes en Barends (constructie-advies)
<i>Uitvoerder (aannemer e.d.)</i>	De Vries Robbé & Co. (uitvoering constructie) Heerkens Van Bavel P. Buys (glasmozaïeken)
<i>Opdrachtgever</i>	Nederlandse Spoorwegen
<i>Exterieur</i>	Het station bestaat uit een gebouw met aan de linkerzijde een restaurant (op pilotis), winkels, in het midden een ontvangsthal, rechts dienstruimten en een fietsenkelder, en twee perrons. Het geheel wordt overdekt door een grote overkapping. Aan de oostzijde een klokkentoren. Aan de voorzijde een voorrijstrook en een voorplein met winkels. Aan de linkerzijde een busstation, aan de rechterzijde een expeditieterrein voor vrachtwagens en de fietsenstalling, die gelegen is onder het postperron. Vanuit die ontvangsthal loopt een voetgangerstunnel die met trappen en roltrappen toegang biedt tot de perrons. De klokkentoren is opgetrokken in metselwerk met een gedeeltelijke bekleding van natuursteen, en doet tevens dienst als schoorsteen. In de toren is een klokkenspel aangebracht.
<i>gebouw, constructietechniek</i>	Het dak is samengesteld uit twaalf hypparschalen, in twee rijen van zes. De schalen meten elk 21 bij 21 meter en zijn van elkaar gescheiden door lichtstroken van circa 4,20m breed, die de perrons van daglicht voorzien. De schalen zijn bekleed met hout. Het dak wordt gedragen door tien steunpunten, verdeeld over drie rijen. Vier betonnen portalen staan op het eerste perron. Zowel aan de voorzijde als aan de achterzijde van het gebouw staan drie stalen pylonen. Deze pylonen zijn schuin geplaatst en steken door het dak heen. Spankabels verbinden de pylonen met de randbalken van de hypparschalen. Op het tweede perron staan twee wachtgebouwen. De gebouwen hebben betonnen plinten met daarop een frame van stalen H-balken. Daarbinnen zijn glaspuien aangebracht met staalprofielen. De borstwering is gevuld met groen opaalglas, daarboven zijn grote raamvlakken aangebracht, daarboven een rij bovenlichten. Toegepaste materialen: staal, glas, hout, beton, baksteenmetselwerk. Het kleurgebruik van de overkapping is roomwit voor het staalconstructie, zwart voor de houten bekleding. Het kleurgebruik voor de gebouwen is omgekeerd: zwart voor de staalconstructie, roomwit voor de invulling met puin.
<i>Interieur (indeling)</i>	Hal over twee verdiepingen, oorspronkelijk waren hier de loketten, tegenwoordig winkels. Vanuit het linkerdeel van de hal bereikt men een tunnel met trappen en roltrappen die naar de twee perrons leiden. Aan de rechterzijde was een snelgoedafdeling en een bagagedepot. Tegenwoordig bevinden zich hier loketten.
<i>interieur, techniek en materialen</i>	Terrazzo voor de vloeren in de hal en de tunnel, Fietsenkelder in beton. Betonnen stoeptegels op de perrons (perron 1 is later geasfalteerd), wandtegels (aangebracht in 2002).

Kunstwerken/orgels/gedenktekens/meubels die bestanddeel zijn:

---

nr. 1

Materiaal/techniek Negen panelen met glasmozaïek (polychroom, figuratief)

Locatie (in/aan het beschermde monument) Bij de ingang, aan weerszijden van de deuren.

Kunstenaar Piet Buys

Voorstelling Het komen en gaan van gehaaste reizigers

Datering 1965

Afmetingen 290x112 centimeter elk.

---

nr. 2

Locatie In de klokkentoren

bijzonderheden Geschonken door Comité Herdenking Oorlogsslachtoffers Tilburg

---

Groen erfgoed: beplanting n.v.t.

Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang In het stedenbouwkundig ontwerp voor Tilburg dat na de Tweede Wereldoorlog is uitgevoerd, is een oost-westverbinding gerealiseerd om de toegenomen verkeersstromen door de stad te leiden. Het spoor werd verhoogd en kreeg onderdoorgangen, zodat het niet langer een barrière vormde tussen twee delen van de stad. De Spoorlaan werd een brede boulevard binnen de nieuwe cityring. Het oude station maakte plaats voor een nieuw station, op het punt waar de Stationsstraat op de Spoorlaan uitkomt. Er was slechts een smalle strook beschikbaar zodat het station zo dicht mogelijk tegen de spoorbaan aangebouwd werd. Het gebouw werd op een verhoogd emplacement geplaatst. Een deel van het station kwam onder de perrons te liggen. Door het plaatsen van een grote overkapping werden spoor en stad visueel met elkaar verbonden. De opvallend vormgegeven overkapping zorgt voor de goede zichtbaarheid van het gebouw vanaf beide zijden van de de Spoorlaan.

Archeologische relevantie Nog niet bekend
ndergrond (zie Archis, Kich, gemeentearcheoloog of...)

Relevante wijzigingen Oorspronkelijk bezat het stationsgebouw een zonneterras, dit is gesloopt. De ruimte die is gebouwd als bagageruimte en goederenloods doet dienst als fietsenstalling en fietsenwinkel. In 1991 is de overkapping gerenoveerd, waarbij in overleg met Van der Gaast de houten delen zwart zijn geschilderd en het staal roomwit. In 2002 het gebouw gerenoveerd door Box architecten. Hierbij is de ontvangsthal gewijzigd. De loketten aan de achterwand zijn verwijderd en vervangen door winkels. Op de plaats waar oorspronkelijk het bagageloket was, aan de rechterzijde, is een loket aangebracht. De vier kroonluchters uit de bouwtijd zijn verwijderd en vervangen door plafondlampen. Het (schoon) metselwerk van het ontvangstgebouw en de toren zijn geschilderd in een gele kleur. Ook is toen de blauwe kleur aangebracht op de kokerlamellen op de buitenzijde van de eerste verdieping. Op de kokerlamellen zijn nieuwe opschriften en uurwerken aangebracht.

Er zijn zonneschermen aangebracht. In de entrees zijn nieuwe automatische schuifdeuren geplaatst. Aan de rechterzijde ter plaatse van het dienstgedeelte is op de begane grond metselwerk verwijderd om winkelpuien te maken. Er is een bruggetje over de fietstunnel gemaakt. Bij de overstekken boven de uitgang en de tunnel naar fietskelder zijn verlaagde plafonds met verlichting aangebracht. In de loop der jaren zijn diverse wijzigingen doorgevoerd zoals het plaatsen en vervangen van automaten, bewegwijzering etcetera. Veel vensters zijn dichtgezet of afgeplakt waardoor de transparantie van het gebouw is afgenomen. Bij de entree van de fietskelder is een betonnen reliëf aangebracht, het oorspronkelijke grijze beton is overgeschilderd en in enkele vakken zijn de kleuren geel, rood en blauw aangebracht.

Bezocht

Bezocht door L.J.J. von Santen 24 juli 2012

KENNIS:BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

Nr. 1	K. van der Gaast, "Ontwerp stationsgebouw Tilburg", in: Bouw 1963 nr 28 pp 914-915
Nr. 2	K. van der Gaast, "Stationsoverkapping te Tilburg" in: Bouw, 1964 nr 10 pp 311-312
Nr. 3	K. van der Gaast, "Het nieuwe stationsgebouw te Tilburg, Bouw, 1966 nr 18 pp 648-652
Nr. 4	P. Wilhelm, "Stationsoverkapping te Tilburg", in TABK, 1964 pp 619-624
Nr. 5	C. Douma, Stationsarchitectuur in Nederland 1938-1998, Zutphen 1998 pp 105-109
Nr. 6	M. Kuipers, Toonbeelden van de wederopbouw
Nr. 7	Leon van Meijel
Nr. 8	Hans Ibelings, Nederlandse architectuur in de twintigste eeuw, 1995, pp 92-95, 110.
Nr. 9	J. van Dal, Architectuur langs de rails, Overzicht van stationsarchitectuur in Nederland, 1981 p. 85-110
Nr. 10	K. Brummel, Architectuurgids Tilburg 1850-2001, Tilburg 2002
Nr. 11	A. Barnhard, "Stations Van der Gaast" in: Forum, 1984, nr 4, pp 152-157
Nr. 12	"Stationsoverkapping te Tilburg, Katholiek Bouwblad 1964 pp 620-624
Nr. 13	Crimson architectural historians, De Collectie. Cultuurhistorische visie naoorlogse stationsgebouwen. In opdracht van Bureau Spoorbouwmeester, Rotterdam 2006-2007
Nr. 14	Hurk-van Haagen, T. van den, K. vander Gaast (1923-1993), Transparantie en overhulde constructies. Rotterdam, 2004
	Hurk-van Haagen, T. van den, "Station Tilburg 40 jaar" in: Tilburg. Tijdschrift voor geschiedenis, monumenten en cultuur. 23 (2005) e, pp. 86-92
Nr. 15	Leeuwen, W.R.F. van en H. Romers, Een spoor van verbeelding: 150 jaar monumentale kunst en decoratie aan Nederlandse stationsgebouwen, Amsterdam/Oosterbeek 1988

Monument

Zaltbommel Watertoren

Register

Identificatienummer Basisregistratie	29710000002210
Provincie	Gelderland
Gemeente	Zaltbommel
Plaats	Zaltbommel
Straat/huisnummer	Steenweg 90
Postcode	5301 MZ
Kadastrale aanduiding	Zaltbommel L 1573
Aanduiding of korte omschrijving	Topterm: boerderij, molen, bedrijf Hoofdterm: nutsbedrijf Term: watertoren
Complexonderdeel van complex [naam of complexnummer]	n.v.t.

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);</i>	De watertoren is een symbool van de centrale drinkwatervoorziening, zijnde een gebouwd en herkenbaar exponent van een bijzondere, grotendeels ondergrondse infrastructuur van onze geïndustrialiseerde en hoogontwikkelde samenleving.
<i>wegens innovatieve waarde of pionierskarakter;</i>	De toepassing van drie reservoirs getuigt van ver doorgevoerde rationalisatie van het drinkwaterbedrijf in de naoorlogse periode (hetgeen samenvalt met bevolkingsgroei en toenemend watergebruik per hoofd van de bevolking).

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;</i>	Opmerkelijke architectuur- en bouwhistorische waarden liggen besloten in de kenmerkende vorm van de watertoren, bestaande uit een combinatie van cilinder en kegel alsook in de toegepaste bouwtechniek waar gebruik is gemaakt van voorgespannen beton en gewapend beton en van glijbekisting. Het monument heeft vlakbodemreservoirs van beton en een betonnen schacht met een uitkraging. Het buitenoppervlak van de toren is niet afgewerkt. Architect-ingenieurs H. Brouwer (1920-1974) en T.T. Deurvorst (-) bouwden de watertoren met een hoogte van 38.00 meter in een uiterst praktische architectonische vorm, een enorme waterbeker,
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	De architecten wisten dit ontwerp sober en doelmatig te realiseren in een voor de ontstaanstijd nieuwe vormgeving waarin esthetiek en functionaliteit harmonieus samengaan. De watertoren heeft dankzij de materialisatie en de elementaire architectonische hoofdvormen een opmerkelijk evenwichtige compositie die van zowel kleine als grote(re) afstand goed tot uitdrukking komt en bijzondere esthetische kwaliteiten bezit. Zo zijn de stortvoegen gemaskeerd door 1 cm teruggelaten, horizontaal lopende banden van 0.30 meter hoog, die in de huid van de watertoren zijn ingelaten; tussen de banden is een afstand van circa 3.00 meter aangehouden. Voorts is het patroon van (triplex) bekistingplaten zichtbaar, conform het voorschrift van de architecten.
<i>wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst;</i>	Dankzij consequent constructief en esthetisch gebruik van het materiaal beton in combinatie met de elementaire, sobere hoofdvormen is de watertoren exemplarisch voor de na de Tweede Wereldoorlog gebouwde watertorens in ons land.
<i>wegens de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur(onderdelen).</i>	De architectuur van de watertoren is zowel elementair als functioneel en biedt een hechte samenhang tussen exterieur en interieur, tussen functie en vorm: een betonnen schacht met uitkragend reservoir.

III Situationele en ensemblewaarde

<i>betekenis van het object als essentieel (cultuurhistorisch, functioneel en/of architectuurhistorisch en visueel) onderdeel van een complex;</i>	De watertoren ligt excentrisch ten opzichte van Zaltbommel, buiten de bebouwde kom en vormt een prominent blik-, herkennings- en oriëntatiepunt voor de stad Zaltbommel en haar directe omgeving, de Bommelerwaard.

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

<i>wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;</i>	De watertoren is architectonisch gaaf, zowel van buiten als van binnen, van fundament tot en met het uitzichtplateau. De herkenbaarheidsgraad van dit monument is als gevolg optimaal. De GSM-installatie bovenop de watertoren maakt geen deel uit van het oorspronkelijke ontwerp, wijkt in aard en verschijningsvorm af van het monument en verstoort de beeldwaarde.

wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid;	De watertoren is bouwkundig gaaf, zowel van buiten als van binnen en van fundament tot uitzichtplateau. Hetzelfde geldt voor de installaties, niet zijnde de GSM-installatie. Ter hoogte van het tweede reservoir zijn aan de buitenzijde van het monument verschillende sporen van herstel van het beton zichtbaar.
als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie;	volgt
wegens de waardevolle accumulatie van belangwekkende historische bouw- en/of gebruiksfases;	Niet van toepassing: de watertoren heeft één bouwfase: van januari 1962 tot september 1964.

V Zeldzaamheid

belang van het object/complex wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht;	Binnen het oeuvre van de architecten Deurvorst en Brouwer neemt de watertoren te Zaltbommel een bijzondere positie in vanwege de gaafheid en de gehanteerde hoofdvorm die in de naoorlogse jaren als noviteit gold. Daarnaast is de kwaliteit van "eerlijkheid" vermeldenswaardig: het bouw materiaal beton werd conform de bedoeling van de architecten in al zijn puurheid getoond en de grootte, de hoogte van de reservoirs en de constructieve opbouw komen in het uiterlijk van het monument tot uitdrukking.
uitzonderlijk belang van het object/complex wegens relatieve zeldzaamheid in relatie tot één of meer van de onder I t/m III genoemde kwaliteiten.	Drie betonnen vlakbodembeservoirs bezitten constructief-historisch belang vanwege het pionierskarakter.

Onderdelen zonder monumentale waarde:

- . De lage, bakstenen, platgedekte gebouwtjes ten westen en ten zuiden van de watertoren vertegenwoordigen niet een zodanige architectuurhistorische waarde dat inschrijving in het Register van beschermde monumenten op zijn plaats is.
- . Het ondergrondse buizenstelsel van de watertoren vertegenwoordigt geen monumentale waarde.
- . De GSM-installatie bezit geen monumentale waarde.
- . De lage, betonnen muurtjes ten westen, ten noorden en ten oosten van het monument zijn van ondergeschikt belang.

KENNIS: FEITEN

Oorspronkelijke functie(s), bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr) op grond van een thesaurus, overeenkomend met registeromschrijving	Topterm: boerderij, molen, bedrijf. Hoofdterm: nutsbedrijf.
Typologie	Term: watertoren.
Huidige functie (met jaartal)	Watertoren.
Naam object	Watertoren.
Stijl/stroming	Functionalisme.
Bouwtijd (ook de planfase)	Januari 1962 tot september 1964.
Architect(en)/ontwerper(s)	H. Brouwer en T.T. Deurvorst (Arnhem).

<i>Uitvoerder (aannemer e.d.)</i>	Adviseur: Ingenieursbureau Oosterhoff, Tjebbes en Barends te Arnhem. Berekening voorgespannen reservoirs: N.V. I.B.-I.S. (Ingenieurs Bureau voor Industrie Service) te 's-Gravenhage. Uitvoering: I.B.C. (Internationale Bouw Compagnie) te Best.
<i>Opdrachtgever</i>	Waterleiding Maatschappij Gelderland te Velp.
<i>Interieur (indeling)</i>	Fundering met 67 Franki palen met daarop een gestorte funderingsplaat van gewapend beton (diameter 14.40 m, dikte 1.50 m). Kelderruimte. Begane grond. Van beneden naar boven: reservoir 1 (450 m ³), reservoir 2 (920 m ³), reservoir 3 (1340 m ³). Per reservoir is een inspectiebordes aangebracht. In het hart van de watertoren bevindt zich een binnenschacht (in een tijdsbestek van 254 uur uitgevoerd met glijbekisting) van 4.00 m doorsnede ten behoeve van leidingen en een lift. Aparte schacht voor een ladder die alle verdiepingen met elkaar verbindt. De lift voert tot aan het uitzichtplateau op het dak van de watertoren, vanwaar een schitterend panorama valt te bewonderen. De verankeringsconsoles, die noodzakelijk zijn wanneer ronde reservoirs met kabels worden voorgespannen, zijn ter verfraaiing van het uiterlijk aan de binnenzijde van de wand geplaatst (voorspanning met Freyssinetkabels 12/5).
Groen erfgoed: beplanting	N.v.t. De watertoren staat niet op een terrein van archeologische waarde, er zijn ook geen vondsten uit de omgeving bekend. De gemeentelijke archeologische beleidskaart geeft geen waarde voor de archeologie en dus ook geen voorschriften voor het bebouwde deel van het terrein.
Geschiedenis	N.v.t.
<i>Relevante wijzigingen</i>	N.v.t.
<i>Bezocht</i>	Michiel Verweij, Kiki Zagt en Annet Rood (allen Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed op 22 november 2012) in aanwezigheid van de heer Jan van de Kamp, medewerker van Vitens Waterbedrijf.
<i>Overige</i>	. De watertoren te Oerebro (Zweden) diende wat betreft het exterieur als inspiratiebron van de watertoren te Zaltbommel. . De watertoren aan de Steenweg 90 te Zaltbommel is op 22 augustus 2006 aangewezen als gemeentelijk monument. . Pal ten oosten van het monument ligt de N322 (Steenweg), een drukke provinciale weg; de invoegstrook van de N322 (Steenweg) ligt vlak langs de watertoren. Aan de noordzijde loopt op enige afstand van de watertoren een drukke verkeersweg (N322 Van Heemstraweg West). Ten westen van de watertoren loopt in noord-zuidrichting een fietspad. De watertoren is via een secundaire weg (noord-zuid) ontsloten door middel van de Middelsteeg die parallel aan de Steenweg loopt. De wijdsheid van het vlakke weidegebied manifesteert zich grotendeels aan de westzijde. Op het terrein van de watertoren ligt aan de noordzijde een kleine vijver; het is niet bekend of deze vijver als overstort van de watertoren fungeert (of niet).

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

Nr. 1	Z.a., "Uit andermans en eigen koker – Huzarenstukje van de glijbouwtechniek – De watertoren van Oerebro; reservoir van 3200 ton 35 m hoog opgevijseld" in: Bouw – Centraal weekblad voor het bouwwezen (1959) 14de jaargang nr. 1, p. 15 t/m 17.
Nr. 2	Z.a., "Paddestoelvormige watertorens in Gelderland" in: Bouw – Centraal weekblad voor het bouwwezen (1959) 14de jaargang nr. 19, p. 553.
Nr. 3	M.G.P.L. Spruit, "De nieuwe watertoren te Zaltbommel" in: Bouw – Centraal weekblad voor het bouwwezen (1963) 18de jaargang nr. 10, p. 286 t/m 288.
Nr. 4	Z.a., "Watertorens in Gelderland" in: Bouw – Centraal weekblad voor het bouwwezen (1959) 14de jaargang nr. 24, p. 693.
Nr. 5	J. Oosterhoff en J.H. Pestman, "De nieuwe watertoren te Zaltbommel" in: Cement maandblad gewijd aan cement en beton tevens officieel orgaan van de Betonvereniging (1964) jaargang 16, p. 698 t/m 702.
Nr. 6	Kees Metz, Het gezicht van Nederland – Zaltbommel, Abcoude 1993, p. 50-51.
Nr. 7	Henk van der Veen, Watertorens in Nederland, Rotterdam 1994, p. 42, 93, 104-105.
Nr. 8	H. van der Veen, Watertorens in Nederland – waardebeoordeling en selectie (PIE Rapportenreeks), Zeist 1994, p. 5 t/m 8, 11, 13 t/m 16.
Nr. 9	Z.a., Bommel in bedrijf, uitgave Open Monumentendag 14 september 1996, p. 11 t/m 13.
Nr. 10	Kees Metz, Architectuurgids Zaltbommel, Zaltbommel 1997, p. 9-10, 57.
Nr. 11	Henk van der Veen, De beste Nederlandse watertorens – waardebeoordeling en selectie, z.p., juni 1998
Nr. 12	Fons Brasser, Water Towers Watertorens Wassertuerm, Rotterdam 2005, p. 17, 144-145.
Nr. 13	Redengevende beschrijving Zaltbommel, Steenweg, Gemeente Zaltbommel – Monumentenzorg, 3 pagina's, beschrijver Marinus van Dintel, januari 2005.

Monument

Zierikzee, Colijnsplaat Zeelandbrug

Register

Provincie	Zeeland
Gemeente	Schouwen-Duiveland, Noord-Beveland
Plaats	Zierikzee, Colijnsplaat
Straat/huisnummer	Prov. Weg N 256
Kadastrale aanduiding	Zierikzee N 262, 350, 574, Kortgene N 455, 506, 105
Aanduiding of korte omschrijving	Verkeersbrug

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

als bijzondere uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling; De Zeelandbrug is van groot belang als uitdrukking van de ontwikkeling waarbij grote infrastructurele projecten werden uitgevoerd om de bereikbaarheid per auto te vergroten.

als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en); De brug is van groot belang vanwege de bouwtechniek.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek; De Zeelandbrug is van groot belang voor de geschiedenis van de bouwtechniek.

wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp; De Zeelandbrug heeft hoogwaardige esthetische kwaliteiten, doordat de functionele en economisch bepaalde ontwerpeisen hebben geleid tot een spectaculaire ritmiek van 52 zich herhalende gebogen bruelementen op 95 pijlers.

III Situationele en ensemblewaarde

a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving; De brug is zeer beeldbepalend voor zijn omgeving en wordt gezien als symbool voor de provincie Zeeland. De brug is van groot belang omdat het een snelle verbinding vormt van de provincie Zeeland met het Noorden waardoor agrarische producten sneller afgevoerd konden worden en ook de bereikbaarheid voor toeristen beter werd. De brug zorgde voor een betere verbinding van Vlissingen, Middelburg en Goes met Zierikzee, Bruinisse en Rotterdam.

b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;

De brug verbond letterlijk en figuurlijk de eilanden met de rest van Nederland, waarna Zeeland beter bereikbaar werd en minder geïsoleerd.

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur; De Zeelandbrug is met uitzondering van de leuning en gaaf bewaard gebleven.

V Zeldzaamheid

belang van het object/complex wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht; Innovatieve vorm van overspanning. Eerste brug in open zeewater

uitzonderlijk belang van het object/complex wegens relatieve zeldzaamheid in relatie tot één of meer van de onder I t/m III genoemde kwaliteiten. Bij oplevering was het de langste brug van Europa en nog steeds is het de langste brug van Nederland.

KENNIS: FEITENVERZAMELING

Oorspronkelijke functie(s), <i>bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr)</i> <i>op grond van een thesaurus,</i> <i>overeenkomend met</i> <i>registeromschrijving</i>	Verkeersbrug
Huidige functie (met jaartal)	Verkeersbrug 2012
Naam object	Zeelandbrug (sinds 1967, daarvoor Oosterscheldebrug)
Bouwtijd (ook de planfase)	Oprichting 29 mei 1962 Bouwperiode 1963-1965 Openstelling voor wegverkeer op 15 december 1965 door koningin Juliana
Uitvoerder (aannemer e.d.)	Combinatie Brug Oosterschelde. (Samenwerkingsverband van aannemers Van Hattum en Blankevoort NV Beverwijk en de NV Amsterdamsche Ballast Maatschappij)
Opdrachtgever	Provincie Zeeland /NV Provinciale Zeeuwse Brug Maatschappij
Exterieur	De brug bestaat uit 54 pijlers met daartussen 52 geprefabriceerde overspanningen van 95 meter en een beweegbaar gedeelte van 40 meter (basculebrug). De brug heeft twee rijstroken en een smal fietspad. Een vluchtstrook ontbreekt. De brug heeft een lengte van 5022 meter. De overspanningen laten een doorvaarthoogte van 15 meter toen.
gebouw, constructietechniek	Voor elke van de 54 pijlers zijn drie holle betonnen palen in de zeebodem geboord. Daarop werd een koppelstuk in de vorm van een omgekeerde V geplaatst. Hierop steunen drie kokers die de geprefabriceerde overspanningen van 95 meter vormen.
Interieur (indeling)	nvt
interieur, techniek en materialen	nvt
Groen erfgoed: beplanting	nvt
Stedenbouwkundige ligging, <i>situering (incl. aanduiding windstreek),</i> <i>omgeving van belang</i>	De brug overspant de Oosterschelde en verbindt Schouwen-Duivenland met Noord-Beveland. De brug is onderdeel van de N256.
Archeologische relevantie <i>ondergrond (zie Archis, Kich,</i> <i>gemeentearcheoloog of...)</i>	niet bekend
Relevante wijzigingen	De brug is in 2000 aangepast met als doel de brug verkeersveiliger te maken. De leuning aan beide zijden zijn toen vervangen door betonnen voertuigkeringen, zogenaamde barriers, die het uitzicht wegnemen. De brugleuning aan de buitenzijde van het fietspad is niet vervangen, zodat fietsers nog steeds uitzicht hebben. Vanwege het zoute water wordt de coating van de brug voortdurend bijgehouden.
Bezocht	L.J.J. von Santen juli 2012

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

---

Nr. 1	Marieke Kuipers, Toonbeelden van de Wederopbouw. Architectuur, stedenbouw en landinrichting van herrijdend Nederland, Zwolle 2002

<i>Al gebruikte bronnen (websites scan of kopie opslaan omdat dit wijzigt, of van alles een kopie opslaan???)</i>	Alleen de nummers hier noemen van reeds geraadpleegde bronnen . De overige bronnen zijn dus nog niet geraadpleegd en kunnen nog nieuwe gegevens opleveren. Van websites een gedateerde kopie/scan opslaan ivm wijzigingen in het internet.

<i>Interviews bewoners, gebruikers</i>	met wie, door wie, wanneer, relatie geïnterviewde met het object.

Categorie

Verzuiling

Monument

Amstelveen Paaskerk

Register

Identificatienummer Basisregistratie	036210000082159
Provincie	Noord-Holland
Gemeente	Amstelveen
Plaats	Amstelveen
Straat/huisnummer	Augustinuspark 1
Postcode	1185 CN
Kadastrale aanduiding	Amstelveen M 2691
Aanduiding of korte omschrijving	Kerk

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);</i>	Het kerkgebouw voorziet zowel in een grote kerkzaal op de verdieping als een kleinere kerkzaal voor de jeugd en diverse nevenruimtes in het souterrain. Deze indeling komt voort uit de naoorlogse ontwikkelingen binnen de protestantse kerk waarbij het kerkgebouw niet alleen meer de plaats was waar op zondagochtend samengekomen werd maar het gebouw een centrale plek in het leven in de wijk kreeg waarbij er gedurende de hele week activiteiten in het kerkgebouw plaatsvonden.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);</i>	Als voorbeeld van een verdiepingskerk, een vernieuwend bouwtype dat met name in de protestantse kerkbouw na de Tweede Wereldoorlog toegepast werd.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;</i>	Vanwege de toepassing van een schaaldak – een hyperbolische paraboloid – dat gezien kan worden als vernieuwend binnen de eigentijdse Nederlandse architectuur.
<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	De kerk vormt een hoogtepunt in het oeuvre van architect Van Asbeck.
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	De hoge kwaliteit van het ontwerp vertaalt zich in de hoofdvorm van het gebouw met de zeer bijzondere en kenmerkende dakvorm die geïnspireerd is op het werk van de architect Le Corbusier. Ook de uitvoering en de zorgvuldige detaillering van de gevels verwijst naar dit werk. Daarnaast ontleent de kerk esthetische kwaliteit aan de fraaie wijze waarop de architect de kerk in de groene omgeving gepositioneerd heeft.
<i>wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst;</i>	Het bijzondere glas-in-beton raam van kunstenaar J. Meine Jansen met een voorstelling die verwijst naar Goede Vrijdag en Pinksteren, vertegenwoordigt kunsthistorische waarde.

III Situationele en ensemblewaarde

<i>a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving;</i>	De kerk ligt vrijstaand in de kern van het Augustinuspark. Door deze vrije, fraaie ligging is het kerkgebouw bepalend voor het aanzien en de beleving van het park. Bovendien is de kerk een landmark in de omringende wijk Keizer Karelpark.
<i>b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;</i>	

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

<i>wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;</i>	Het exterieur van de kerk is in gave staat behouden. De hoofdopzet van de kerk is nog gaaf; boven kerkzaal en beneden nevenruimtes. De afzonderlijke ruimtes zijn nog steeds als zodanig herkenbaar.
<i>wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid;</i>	De hoofdconstructie met het bijzondere schaaldak is gaaf bewaard.
<i>als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie;</i>	Het kerkgebouw is als zodanig nog steeds herkenbaar en functioneert nog steeds als protestantse kerk.
<i>in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke, dorps- of landschappelijke omgeving.</i>	Zowel de stedenbouwkundige aanleg als de groenaanleg van het omringende Augustinuspark verkeren grotendeels in gave toestand.

KENNIS: FEITENVERZAMELING

Oorspronkelijke functie(s), bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr) op grond van een thesaurus, overeenkomend met registeromschrijving	Kerk Deze en de volgende regel wordt de registeromschrijving. De eerste functie(s) van het object(en). Invullen op grond van thesaurus. De “topterm” Hier geen dateringen: voor de ontwikkelingsgeschiedenis met dateringen, zie verderop.
Typologie	Kerk Verdiepingskerk Op grond van de thesaurus, onder “term”: bijv. Kop-hals-rompboerderij.
Huidige functie (met jaartal)	Kerk Op grond van de thesaurus. Het jaartal van waarneming; zo bekend ook aangeven sinds wanneer.
Naam object	Paaskerk Het gaat om een naamgeving, niet (alleen) om de functiebenaming. Bijv. “Kasteel Doorwerth”. Het kan dus zijn dat er geen naam is.
Stijl/stroming	Shake-hands Inspiratie kapel Ronchamps van Le Corbusier Op grond van thesaurus, mits van toepassing. Bijvoorbeeld: shake-hands, neogotiek, classicisme, landschapsstijl etc.
Bouwtijd (ook de planfase)	1961-1963 Evt. vergezeld van specificatie, zoals “1930 (ontwerp); 1932-35 (bouwtijd); 1960 (uitbreiding keuken)
Architect(en)/ontwerper(s)	Ir. J.B. baron van Asbeck Invullen op grond van thesaurus
Uitvoerder (aannemer e.d.)	Aannemersbedrijf Woudenberg
Opdrachtgever	Kerkvoogdij Hervormde Gemeente Amstelveen
Exterieur	Kerk op vierkante plattegrond met een houten schaaldak met een opvallende gewelfde vorm, bestaande uit een combinatie van een parabool en een hyperbool, met twee hoge en twee lage hoeken. De kerk is een zogenaamde verdiepingskerk; in het souterrain zijn de nevenruimtes ondergebracht, de kerkzaal bevindt zich op de verdieping. Beschrijving gemeentelijk monument De gevels zijn opgetrokken in baksteen, vertind, en in gebroken wit gekeimd. De schoorsteen is gemetseld in een antracietkleurige baksteen.

Exterieur	Noordgevel In deze nagenoeg gesloten gevel bevindt zich de hoofdtoegang tot de kerkzaal, die bereikbaar is via een luie buitentrap; deze komt uit op een buitengeplaatst toegangsportaal. Onder dit portaal bevindt zich een berging, die aan de buitenzijde niet zichtbaar is; wel zijn hier vier vierkante ramen van de hobbyruimte in het sousterrain aanwezig. Aan de gevel is een klokkenspel aangebracht. Tussen het dak en de bovenzijde van het metselwerk bevindt zich een glasstrook. Oostgevel Behoudens de glasstrook langs het dak is de gevel van de kerkzaal nagenoeg gesloten uitgevoerd. De hoofdtoegang tot het sousterrain is excentrisch; alleen in het sousterrain zijn vensters aangebracht voor de aldaar aanwezige ruimten. Aan de rechterzijde bevindt zich één van de steunberen met aangrenzend een groot raam ten behoeve van de kerkzaal, terwijl aan de linkerzijde een groot kruis tegen de gevel is aangebracht. Zuidgevel Deze gevel grenst volledig aan het water. De kerkzaal bezit naast de rondgaande glasstrook hier wel twee grote buitenvensters. Eén daarvan is geplaatst naast de links aanwezige steunbeer; een sierraam met gekleurd glas gevat in betonnen roeden is excentrisch in de gevel geplaatst en markeert de plaats van het lithurgisch centrum. Westgevel Behoudens het raam bij de steunbeer en de glasstrook langs het dak, is ook hier de gevel van de kerkzaal nagenoeg gesloten. De toegang tot het sousterrain is excentrisch aangebracht. Ook hier zijn ten behoeve van de benedenruimten vensters aangebracht en een (secundaire) toegang met terras. Aan de rechterzijde bevindt zich één van beide steunberen met aangrenzend een groot raam ten behoeve van de kerkzaal. Vierkante plattegrond Kleine vensters met gekleurd glas De hoofdkenmerken van het exterieur of vormgeving van het object kort omschrijven. Het gaat daarbij bijv. om vorm plattegrond, vorm kap, bouwlagen, traveeën. Hier ook essentie van de aanleg van een fabrieksterrein, schoolplein of groenaanleg beschrijven (zie daarvoor ook beplanting).
gebouw, constructietechniek	Bijzondere dakconstructie; schaaldak Schaaldak rust op twee betonnen steunberen, muren zijn niet dragend Gevels wit gepleisterde baksteen
Interieur (indeling)	Kerkzaal op de verdieping
interieur, techniek en materialen	Vloer grindtegels Wanden wit pleisterwerk
Kunstwerken/orgels/gedenktekens/meubels die bestanddeel zijn:	
nr. 1	
Materiaal/techniek	Glas-in-beton venster Op grond van thesaurus. Bijv. glas-in-loodraam – roosraam. Je kunt onder Nr. 1 ook een samenhangende serie benoemen van 1 kunstenaar. Er is dan zoveel overlap (kunstenaar, techniek, locatie) dat het aanmaken van extra nummers niet zinvol is.

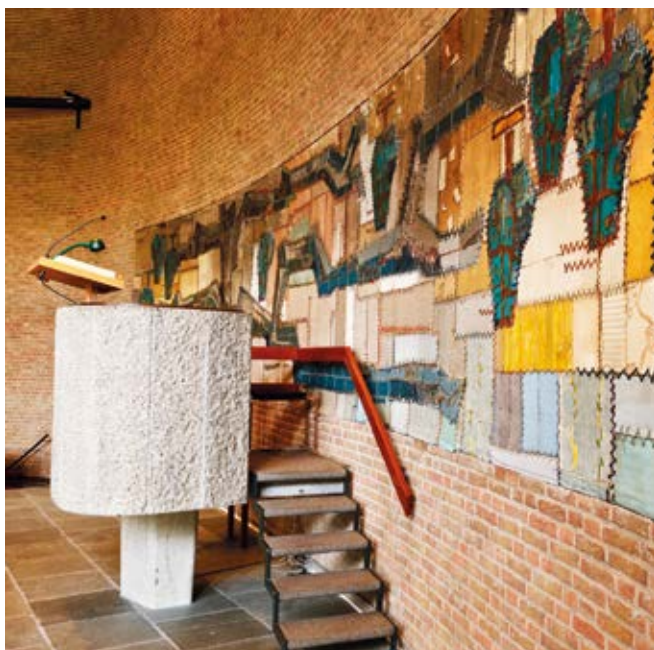

Locatie (in/aan het beschermde monument)	In de wand achter het podium (aandachtswand) Spreekt voor zich, kort beschrijvend waar het is, ook binnen, buiten. Bijv. "tweede pijler van het schip, rechts".
Kunstenaar	Jan Meine Jansen (1908-1994) uit Driebergen Op basis van thesaurus.
Voorstelling	Twee kruisen, die omringd worden door geel, oranje en rood gekleurde vlammen: een verwijzing naar Goede Vrijdag en Pinksteren. De officiële titel en/of iconografisch zo exact mogelijke duiding.
Datering	Evt. vergezeld van specificatie, zoals "1930 (ontwerp); 1932-35 (uitvoering)
Afmetingen	Alleen mits opgemeten. Globaal kan het al blijken uit "locatie".
nr. 2	
Materiaal/techniek	Oorspronkelijk kerkmeubilair
Kunstenaar	N.V. 's Gravenhaagse Meubelfabriek te Den Haag Op basis van thesaurus.
Groen erfgoed: beplanting	Historische beplantingsschema's, zo bekend, noemen. Meest karakteristieke beplanting daaruit met Latijnse aanduiding en zo mogelijk plaatsomschrijving.
Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang	De kerk is vrij gelegen in het Augustinuspark. Aan de windrichting? zijde ligt het gebouw half in de grote vijverpartij van het park. De groenaanleg is rond de vijver en de kerk gegroepeerd, waardoor de kerk als een symbolisch eiland in de zee van rondom staande flatgebouwen ligt.
Archeologische relevantie ondergrond (zie Archis, Kich, gemeentearcheoloog of...)	De kerk ligt niet op een terrein met archeologische verwachtingswaarde.
Relevante wijzigingen (	Interne verbouwing in 2012
Bezocht	Nog niet bezocht in kader van aanwijzing Door wie, datum; buiten of binnen bekeken.
Overige	Oorspronkelijk was aan de noordoostzijde nog een klokkentoren gepland, maar deze is nooit gerealiseerd.

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites Auteur, Titel, Plaats/jaar, pp De items voorzien van een nummer. Bijv. 1. Archief architect in ...

Nr. 1	Drs. F.Z. Ort, Zomaar een dak...hervormde kerkbouw tussen 1945 en 1995, Zoetermeer 1994.
Nr. 2	M. Kuipers e.a., Toonbeelden van de wederopbouw: architectuur, stedenbouw en landinrichting van herrijzend Nederland, Zwolle 2002.
Nr. 3	Redengevende omschrijving gemeente Amstelveen
Nr. 4	Reliwiki

Monument

Arnhem Opstandingskerk

Register

Provincie	Gelderland
Gemeente	Arnhem
Plaats	Arnhem
Straat/huisnummer	Rosendaalseweg 505-507
Postcode	6824 KL
Kadastrale aanduiding	ARNHEM C 7694
Aanduiding of korte omschrijving	Kerkgebouw met toren en kosterwoning

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarden: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);</i>	Het kerkgebouw is een uitdrukking van de ontwikkelingen op religieus gebied, met name die in de gereformeerde kerk. De Opstandingskerk is als nieuwe wijkgemeente een voorbeeld van de naoorlogse expansie. Het kerkgebouw is een uitdrukking van de naoorlogse verzuiling. In de Opstandingskerk wordt dit geïllustreerd door de vele nevenruimtes.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);</i>	De Opstandingskerk is een voorbeeld van het in de jaren 1950-1960 vaak toegepaste type van de zaalkerk. Kenmerkend voor de naoorlogse kerkenbouw is de vrijstaande klokkentoren van bescheiden formaat.

II Architectuur- en kunsthistorische waarden: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;</i>	Het kerkgebouw is een voorbeeld van het naoorlogse neo-expressionisme, te herkennen in de ei-vormige plattegrond, de plastische, gebogen gevels van de kerkzaal en de afgeronde vorm van de toren.
<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	De Opstandingskerk is een belangrijk ontwerp binnen het oeuvre van de Arnhemse architect ir. Jan Rotshuizen (1917-2007).
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	Het kerkgebouw wordt gekenmerkt door een bescheiden maar zorgvuldige vormgeving. Het karakter van het gebouw wordt bepaald door de ei-vormige plattegrond en de hoge, massieve en gebogen gevels van de kerkzaal en door de afgeronde vorm van de klokkentoren. Het gebouw kent een contrast in de architectuur van de kerkzaal en die van de secundaire ruimtes. De kerkzaal is een besloten ruimte met weinig en hooggeplaatste ramen, waardoor de buitenwereld buitengesloten wordt en tegelijkertijd een sterke concentratie naar binnen ontstaat, op het liturgisch centrum. De secundaire ruimtes daarentegen zijn open vormgegeven, met grote raampartijen.
<i>wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst;</i>	In het kerkgebouw zijn kunstwerken aanwezig als het glas-in-beton en het wandkleed. De kerk illustreert de opkomst van het toepassen van kunst van religieuze aard in de protestantse kerkbouw, wat een breuk met het verleden betekende. Het wandkleed domineert de ruimte door zijn omvang en de soberheid van de verdere inrichting.
<i>wegens de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur(onderdelen).</i>	Rotshuizen ontwierp zowel het exterieur als het interieur.

III Situationele en ensemblewaarden

<i>a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving;</i>	Het kerkgebouw is zeer beeldbepalend door de vrije en verhoogde ligging op een helling langs een drukke verbindingsweg. Ook door zijn omvang is het gebouw beeldbepalend. De klokkentoren werkt als een markeringsteken.
<i>b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;</i>	

<i>bijzondere betekenis van het complex wegens de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing in relatie tot de onderlinge historisch-ruimtelijke context en in relatie tot de daarbij behorende groenvoorzieningen, wegen, wateren, bodemgesteldheid en/of archeologie;</i>	De situering en opzet van het gebouw is afgestemd op het terrein en maakt gebruik van de reeds aanwezige niveauverschillen. De verhoogde ligging met een oprit maar het voorplein maakt een letterlijk "opgaan" naar kerk mogelijk. Dit laatste is vaker toegepast bij kerken uit deze periode.

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

<i>wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;</i>	Het exterieur en het interieur zijn op enkele punten aangepast, waardoor de gaafheid zeer beperkt is aangetast. Het aanzien van het gebouw is niet wezenlijk veranderd. Het beeld van de eivormige kerkzaal met klokkentoren is er nog. In het interieur is de oorspronkelijke plattegrond nog grotendeels aanwezig, evenals interieurafwerkingen en elementen als de kansel, doopvont en wandkleed. De toegevoegde raampartij in de kerkzaal is een aantasting van de beslotenheid van de zaal, maar is aan de minst zichtbare zijde gerealiseerd. De oorspronkelijke indeling van de kosterwoning is nog te herkennen aan de aanzetten van de binnenwanden. De uitbreiding aan de voorzijde is het pand in stijl uitgebreid. De nieuwe entreepartij is door zijn vormgeving als latere toevoeging herkenbaar. Het karakter van het oorspronkelijke bankenplan is nog gedeeltelijk aanwezig.
<i>wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid;</i>	De gaafheid is behouden, ondanks het vervangen van enkele ramen.
<i>als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie;</i>	Het kerkgebouw is als zodanig nog steeds herkenbaar en functioneert nog steeds als protestantse kerk.
<i>in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke, dorpse of landschappelijke omgeving.</i>	De hoge en vrijstaande ligging aan een pleintje en gazon langs de verbindingsweg is nog altijd van toepassing.

V Zeldzaamheid

<i>Roerende objecten van belang voor het gebouw en zijn waarde</i>	De oorspronkelijke kerkeraadbanken en kerkbanken. Een deel ervan is nog aanwezig in de kerkzaal; een aantal banken staat verspreid door het gebouw opgesteld. De oorspronkelijke, eenvoudige avondmaaltafel is niet aangetroffen tijdens het bezoek op 28-8-2012.
<i>Receptiegeschiedenis, prijzen e.d.</i>	In de contemporaine literatuur genoemd als een van de belangrijkste Gereformeerde kerken (Overbosch 1964).
<i>Overige</i>	Het pand is geen gemeentelijk monument.

KENNIS: FEITEN

Oorspronkelijke functie(s) <i>bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr) op grond van een thesaurus, overeenkomend met registeromschrijving</i>	Religieus gebouw
Typologie	Gereformeerde Gemeente Nederland Zaalkerk
Huidige functie (met jaartal)	Protestantse Kerk in Nederland (2012) Zaalkerk (2012) Kinderdagverblijf (2012)
Naam object	Opstandingskerk
Stijl/stroming	Neo-expressionisme
Bouwtijd (ook de planfase)	1959-1962 (bouw); 1962 (ingebruikname)
Architect(en)/ontwerper(s)	Bureau Rotshuizen en Dekker uit Arnhem, namelijk: Jan Rotshuizen b.i. (Arnhem 1917-Arnhem 2007) en Cor de Lange.
Opdrachtgever	Gereformeerde Kerk Arnhem
Interieur	Het hoogteverschil op het terrein is gebruikt om onder de kerkzaal een benedenverdieping met secundaire ruimtes te creëren.
Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang	De kerk ligt niet in een rijksbeschermd stads/dorpsgezicht. Bij het ontwerp is gebruik gemaakt van de helling op het terrein, waardoor men letterlijk “opgaat” naar de kerk. Aan de voorzijde van het kerkgebouw ligt een gazon met enkele bomen. Een oprit leidt omhoog naar een voorpleintje met twee niveaus. Het pleintje wordt aan de zuidoost zijde begrensd door de hoge ei-vormige kerkzaal met de aangebouwde toren, aan de noordoost zijde door het lagere rechthoekige bijgebouw en door bakstenen plantenbakken. Het geheel is gesitueerd aan de Rosendaalseweg, een belangrijke verbindingsweg tussen het centrum en Rosendaal. Het terrein wordt omgeven door woningen van de wijk Geitenkamp en Monnikenhuizen. De kerk bevindt zich tussen de groengebieden van Monnikenhuizen en park Angerenstein in Arnhem-Noord.
Archeologische relevantie ondergrond (zie Archis, Kich, gemeentearcheoloog of...)	De kerk ligt voor zover bekend niet op een terrein van archeologische waarde.

Toegepaste materialen

<i>gebouw, constructietechniek</i>	De kerkzaal is opgetrokken in gele, gemêleerde baksteen. De gevels van het bijgebouw zijn roder en voorzien van willekeurig gesitueerde, verdiepte kruisvormen in het metselwerk. Platte daken. Houten deuren. Grote vensterpartijen ter hoogte van de secundaire ruimtes en het bijgebouw
<i>Interieur/afwerking</i>	In het kerkgebouw zijn de indeling en de oorspronkelijke interieurafwerkingen aanwezig, zoals de leistenen, betonnen en tegelvloeren, schoon metselwerkwallen en schrootjesplafonds. Ook resteren elementen als de kansel, het doopvont, het wandkleed, het orgel en kerkbanken. Leisteen vloer in de kerkzaal. Vloer van gewassen grindbetonplaten in de hal. Vloeren van kleine witte en grijze tegeltjes op diverse plekken. Wanden van schoon metselwerk. Plafond met zig-zagprofiel en afgewerkt met overdwars aangebrachte schrootjes in de kerkzaal. Schrootjesplafond in de hal.
<i>Kunstwerken/orgels/ gedenktekens/meubels die bestanddeel zijn:</i>	Muurperforatie Orgel Doopvont Kansel Wandkleed Drie luidklokken Diverse vertrekken met ingebouwde kasten
<i>nr. 1</i>	Muurperforatie
<i>Materiaal/techniek</i>	Glas-in-beton Het glas was afkomstig uit België
<i>Locatie (in/aan het beschermde monument)</i>	Hoog in de zuidwestgevel
<i>Kunstenaar</i>	Albert Diekerhoff (1917-1997), beeldhouwer uit Arnhem Met assistentie van mw A van Salland uit Arnhem (pseudoniem, 1915-2007)
<i>Voorstelling</i>	Petrus met haan en opgaande zon, symbool voor de dag van Christus' opstanding
<i>Datering</i>	Circa 1962
<i>nr. 2</i>	Orgel
<i>Materiaal/techniek</i>	Elektrisch pijporgel Mahoniehouten kast
<i>Locatie (in/aan het beschermde monument)</i>	In de kerkzaal, op het balkon boven de toegangsdeuren
<i>Kunstenaar</i>	Fa Van den Berg & Wendt, Nijmegen/Zwolle
<i>Datering</i>	1965 In 1969 hersteld na brandschade
<i>Afmetingen</i>	4,4m breed, 5,5m hoog, 1m diep
<i>Nr 3</i>	Doopvont, aangeboden door de jeugd
<i>Materiaal/techniek</i>	Ruw bewerkte natuursteen

Locatie (in/aan het beschermde monument)	In het liturgisch centrum in de kerkzaal
Kunstenaar	Ontwerp: de heren K.W. Ganzevoort en M. Bakker, twee leden van de jeugdraad Uitvoering: steenhouwerij Meijer
Datering	Circa 1962
nr. 4	Kansel, anonieme schenker
Materiaal/techniek	Ruw bewerkte natuursteen
Locatie (in/aan het beschermde monument)	In het liturgisch centrum in de kerkzaal
Kunstenaar	Ontwerp: J. Rotshuizen, de architect van het kerkgebouw Uitvoering: steenhouwerij Meijer
Datering	Circa 1962
nr. 5	Wandkleed
Materiaal/techniek	Appliqué-techniek Lapjes textiel afkomstig van de gemeenteleden en winkeliers
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Tegen de achterwand van het liturgisch centrum (zuidoostgevel)
Kunstenaar	mw A van Salland uit Arnhem (pseudoniem, 1915-2007)
Voorstelling	De Ware Wijnstok
Datering	1963 Hersteld in 1968 na brandschade en in 1997.
Afmetingen	Circa 2m hoog en 10m breed
nr. 6	Drie luidklokken, tonen d, e en fis
Materiaal/techniek	Klokkenbrons (koper/tin) met klepels van mangaanbrons
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Toren
Kunstenaar	Nederlandse Klokkengieterij B. Eysbouts nv te Asten
Voorstelling	Opschriften resp: "wij luiden tot eer", "van God de Heer" "anno 1962"
Datering	1962
nr. 7	Ramen afkomstig uit de gesloopte Pniëlkerk in Arnhem
Materiaal/techniek	Gebrandschilderde ramen
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Het oorspronkelijke raam is uit elkaar gehaald en in de kerkzaal herplaatst. Zes delen zijn voor de vensters in de noordwestgevel geplaatst; de rest tegen de zuidwestgevel.
Kunstenaar	Johan Mekink (1904-1991) uit Oosterbeek
Voorstelling	Diverse christelijke symbolen
Datering	1961 In 2000 in de Opstandingskerk ingebracht

Geschiedenis	Al voor de Tweede Wereldoorlog waren er plannen voor een nieuw kerkgebouw, gesitueerd op de hoek van de Julianalaan en de Karthuizerstraat. Op die plek is in 1949 een noodkerk van betonplaten neergezet: de Julianakerk. Tot die tijd werd gekerkt in het gymlokaal van de Talmaschool. Voor de bouw van het nieuwe gebouw aan de Julianalaan werd een ontwerpprijsvraag uitgeschreven. Onder het motto “Hora est” won ir. Rotshuizen, lid van de Gereformeerde Gemeente. Het plan werd echter niet uitgevoerd en er werd een andere, betere locatie voor een kerkgebouw gevonden, waarvoor Rotshuizen de ontwerp opdracht kreeg. De naam Opstandingskerk is het resultaat van een prijsvraag onder de gemeenteleden en was geïnspireerd op de haan in het glas-in-betonraam (de haan die Petrus wakker riep is een symbool van de Opstanding). Rotshuizen was lid van de Gereformeerde Kerk Arnhem. Rotshuizen heeft meer kerken ontworpen, onder meer de Salvatorkerk uit 1954-55 en de Kandelaar uit 1975, beide gereformeerd en in Arnhem. In 1969 is er brand geweest op de benedenverdieping. In de loop der jaren zijn meubelen en kunstwerken van elders in het kerkgebouw ingebracht.
Relevante wijzigingen	Na de brand in 1969 is in de kerkzaal een grote pui met ramen en een nooduitgang geplaatst, evenals een brandtrap aan de buitenzijde. De voormalige kosterwoning is verbouwd tot kantoor: de binnenwanden zijn op de aanzetten na verwijderd; enkele gevelopeningen zijn gewijzigd; en aan de voorzijde is het pand in stijl uitgebreid. De entreepartij is aangepast en voorzien van een ronde luifel. De voormalige fietsenkelder is dichtgezet. De benedenzaal en aangrenzende ruimtes zijn verbouwd tot kinderdagverblijf. Het achterste gedeelte van het bankenplan is gewijzigd. De banken zijn verwijderd en er staan nu losse zitjes. De kerkeraadsbanken zijn verwijderd. Enkele vensters zijn vernieuwd of voorzien van dubbelglas.
Bezocht	Kiki Zagt, 15-05-2012, exterieur Jozanneke Clarijs, 28-08-2012, exterieur en interieur mvv het kinderdagverblijf
Overige	Gesprek Jozanneke Clarijs met de heren Van 't Riet en Van Santen (sic) van het college der kerkrentmeesters op 28-8-2012: De kerk staat waarschijnlijk neutraal tegenover aanwijzing als rijksmonument. Momenteel onderzoekt de Protestantse Gemeente Arnhem hoe zij verder wil in de toekomst. Daarbij wordt ook bekeken wat er met de kerkgebouwen gebeurt en of er kerkgebouwen gesloten en afgestoten worden. Een en ander wordt ingegeven door dalende aantallen kerkbezoekers en chronische financiële tekorten. In 2013 wordt hierover een besluit genomen. In 2011 is onderhoud gepleegd, onder meer aan de dakbedekking en het schilderswerk. De toren behoeft op termijn herstel van het voegwerk. Het nabijgelegen tankstation zal worden gesloopt en op die plek zullen woningen worden gebouwd. Het gazon aan de voorzijde is eigendom van de gemeente.

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

Nr. 1	H.R. Blanckesteijn en W.G. Overbosch, "Een hut om in te schuilen", pp.82-85.
Nr. 2	J. van Dongen jr, "Drie protestantse kerken in Arnhem: Opstandingskerk, Bethlehemkerk, Bethaniëkerk", in: Katholiek Bouwblad 31 (1964), nr 4, pp.72-81 (met plattegrond, foto)
Nr. 3	H.C. Endedijk, Als een adelaar zijn vleugels... Geschiedenis van de Gereformeerde Kerk van Arnhem, Arnhem z.j.
Nr. 4	W.G. Overbosch, "Aantekeningen bij de Gereformeerde Opstandingskerk (1962) aan de Rozendaalsestraat in Arnhem, gebouwd door het architectenbureau ir. J. Rotshuizen en C. Dekker", in: Mededelingen Prof. Dr. G. van der Leeuwstichting 1964, nr. 29, pp.1327-1335 (met plattegrond, foto)
Nr. 5	F. Rotshuizen, De drie levens van E.J. Rothuizen / E.J. Rotshuizen, Arnhem 2005 (dit boek gaat over de vader van J. Rotshuizen: Evert Jan Rotshuizen (1888-1979), die ook in Arnhem werkzaam was als architect, publicist en oprichter van PBNA voor schriftelijk technisch onderwijs)
Nr. 6	R. Steensma en C.A. van Swigchem, Hondervijftig jaar gereformeerde kerkbouw, Kampen 1986, p.108, 114 en 155 (met foto ext.)
Nr. 7	R.H.J. Wander, Kerken. Duizend jaar religieuze bouwkunst in Arnhem, (Reeks Arnhemse monumenten 2), Uitgeverij Matrijs, Utrecht/Arnhem 1997.
Nr. 8	W. van der Zouwen en J. Overbeek, De lotgevallen van de Opstandingskerk, Arnhem 2007.
Nr. 9	Monumenten Advies Bureau, Inventarisatie en waardebeoordeling kerken en kapellen in de gemeente Arnhem, 3 delen, Nijmegen/Arnhem 1991.
Nr. 10	www.opstandingskerkarnhem.nl www.reliwiki.nl www.wederopbouwdatabank.nl www.nai.nl (samengevoegde databases van NAI en Bonas)
<i>Al gebruikte bronnen (websites scan of kopie opslaan omdat dit wijzigt, of van alles een kopie opslaan???)</i>	Nrs. 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10.
<i>Interviews bewoners, gebruikers</i>	Gesprek Jojanneke Clarijs met de heren Van 't Riet en Van Santen (sic) van het college der kerkrentmeesters op 28-8-2012.

Monument

Brunssum R.K. Kerk H. Gregorius de Grote

Register

Monumentnummer	11255
Identificatienummer Basisregistratie	8991000000264127
Provincie	Limburg
Gemeente	Brunssum
Plaats	Brunssum
Straat/huisnummer	Kerkstraat 127
Postcode	6441 BN
Kadastrale aanduiding	Brunssum C 6375
Aanduiding of korte omschrijving	Kerk met doopkapel, klokkentoren en aanleg met hoofdtrappartij, zijtrappartij, erfafscheiding en bloembakken Reeds beschermd vanwege onderdelen: doopvont (Fo220) orgel (Fo460)

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en); Als geslaagd voorbeeld van een R.K. wederopbouwkerk in het centrum van een Limburgs mijndorp.

wegens bijzondere herinneringswaarde. Van belang als herinnering aan het mijnverleden van het dorp Brunssum.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek; Als voorbeeld van expressionistische bouwstijl en de toepassing van beton daarbinnen.

voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar; Als vroeg voorbeeld van het oeuvre van de internationaal bekende architect Gottfried Böhm

wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp; Vanwege de zorgvuldige toepassing van materialen, detaillering en constructie; de situering van de volumes; expressieve vormgeving.

wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornametiek en/of monumentale kunst; Vanwege de toegepaste materialen, detaillering en constructie zoals onder meer de glas-in-loodramen, de toepassing van beton, de verlichting.

wegens de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur(onderdelen). vanwege de samenhang tussen het kerkgebouw, de klokkentoren en de omringende aanleg.

III Situationele en ensemblewaarde

a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving; De kerk is gebouwd in een helling aan de rand van het centrum van Brunssum. Voor de kerk strekt zich een groot plein uit. De kerk domineert vanwege haar omvang de omgeving, terwijl de toren een landschapsbaken is. De lage toren van de Mariakapel en de klokkentoren staan in de zichtassen van twee straten die zich voor de kerk kruisen.

b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur; Aan het kerkgebouw hebben sinds de bouw geen ingrijpende wijzigingen plaatsgevonden.

wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid; Materiaal, techniek en constructies zijn nog volledig gaaf.

als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie; Het kerkgebouw fungeert nog steeds als parochiekerk.

(van specifiek het complex) wegens de gaafheid en herkenbaarheid van het gehele ensemble van samenstellende onderdelen (hoofd- en bijgebouwen, hekwerken, tuinaanleg e.d.); Het gehele ensemble is nog vrijwel onveranderd.

V Zeldzaamheid

belang van het object/complex wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht; Het is het enige belangrijke werk van Godfried Böhm in Nederland uit zijn beginperiode. Ook van belang als toonbeeld van internationale invloed (vooral vanuit Duitsland)

KENNIS: FEITENVERZAMELING

Oorspronkelijke functie(s), Kerkgebouw
bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr)
op grond van een thesaurus,
overeenkomend met
registeromschrijving

Typologie r.k. kerk

Huidige functie (met jaartal) Kerk (2012)

Naam object Heilige Gregorius de Grote

Stijl/stroming expressionisme, traditionalisme

Bouwtijd (ook de planfase) 1959 (ontwerp), 1961 (eerste steen), 1963 (ingewijd)

Architect(en)/ontwerper(s) Gottfried Böhm

Uitvoerder (aannemer e.d.) Fa. Gebr. Janssen, Venray; architect Ockhuysen

Opdrachtgever Directie van staatsmijnen/ kerkbestuur

Korte karakteristiek exterieur ENTREEPORTAAL gesitueerd aan de linkerzijde van de ZAALKERK als verlenging van de plint in de voorgevel. Het portaal met rechthoekige plattegrond bestaat uit een bouwlaag en wordt afgesloten door een plat dak. De voorgevel is opgetrokken in beton met daarin de hoofdingang. De hoofdingang, bestaande uit een dubbele houten cassettedeur met bronzen deurgrepen in de vorm van een vis, is aan de buitenzijde toegankelijk via een betonnen TRAPPARTIJ (zie onderdeel AANLEG) . De achtergevel bestaat grotendeels van glas met een dubbele glazen deur met dezelfde bronzen grepen. Deze deur geeft toegang tot het BUITENTERRAS (zie onderdeel AANLEG). Aan geeft het entreeportaal toegang tot de MARIAKAPEL. Aan de rechterzijde bevindt zich de toegang tot de ZAALKERK bestaande uit een glazen wand met een dubbele glazen deur met daarachter een trappartij naar de verhoogd gelegen kerkzaal. MARIAKAPEL gesitueerd aan de linkerzijde van het ENTREEPORTAAL. De mariakapel met vierkante plattegrond bestaat uit een bouwlaag afgesloten door een vierzijdige torenspits bekroond door een kruis met kroontje. De gevels zijn, evenals de torenspits, opgetrokken in beton. In de zijgevel een bescheiden halfronde, risalerende, staande raamopening voorzien van glas-in-lood. In de achtergevel een bescheiden, teruggelegen vierkante raamopening. ZAALKERK met ABSIS. De ZAALKERK met rechthoekige plattegrond bestaat uit een bouwlaag afgesloten door een plat dak. De voorgevel bestaat uit een betonnen plint met daarboven een rechthoekige, liggende raampartij voorzien van glas-in-loodramen achter een betonnen inkadering (frame). De inkadering bestaat uit een latei ondersteunt door betonnen zuilen. De betonnen plint loopt door aan de overige zijden voor zover er geen helling aanwezig is. Het fungeert als een horizontaal plateau ter compensatie van het hellende vlak waarop de kerk gebouwd is en markeert de begrenzing van het religieus complex. De overige gevels zijn opgetrokken in baksteen in kruisverband met aan de bovenzijde een fries van verticaal metselwerk in halfsteens verband. In deze gevels 62 regelmatig verdeelde

---

achthoekige raamopeningen gevuld met glas-in-loodramen. In de recher zijgevel een zijentree met betonnen TRAPPARTIJ (zie onderdeel AANLEG). De entree risaleert en is opgebouwd uit beton en glas afgesloten door een geknikte luifel. ABSIS gesitueerd centraal in de achtergevel van de ZAALKERK. De halfronde gevel van de absis bestaat uit zeven gekoppelde glas-in-loodramen met betonnen plint en afsluiting, afgesloten door een plat dak.

DOOPKAPEL centraal gesitueerd voor de voorgevel van de ZAALKERK, verbonden met de zaalkerk middels een verbindingslid, verhoogd geplaatst op een betonnen pijler. De doopkapel met cirkelvormige plattegrond bestaat uit een bouwlaag en wordt afgesloten met een ronde torenspits. De betonnen cirkelvormige gevel is opgebouwd uit een grove betonnen tandlijst aan de boven en onderzijde waarvan de tanden met elkaar gekoppeld worden door achthoekige zuilen. Aan de binnenzijde bevinden zich gekoppelde glas-in-loodramen.

De DAGKAPEL is gesitueerd in de helling, uiterst links tegen de linker zijgevel van de ZAALKERK. De dagkapel met rechthoekige plattegrond bestaat uit twee bouwlagen, afgesloten met een plat dak. De gevels zijn opgetrokken in beton met op de verdieping aan de linker en rechterzijde een grote identieke raampartij met glas-in-lood met aan de buitenzijde meerszijdige betonnen zuilen. De functioneel ruimten onder de dagkapel geven nder meer toegang tot de straat en het BUITENTERRAS (zie onderdeel AANLEG) SACRISTIE met rechthoekige plattegrond bestaande uit een bouwlaag met plat dak, bevindt zich rechts tegen de rechter zij gevel. De bakstenen gevels opgetrokken in baksteen zijn voorzien van meerdere raamopeningen.

Vrijstaande KLOKKENTOREN met vierkante plattegrond is 45 meter hoog en wordt afgesloten door een vierzijdige betonnen torenspits, bekroond door een bol met weerhaan. De toren is ongeleed en vervaardigd uit (kiesel)beton. Boven in de gevels van de toren bevinden zich aan vier zijden kleine, regelmatig verdeelde, vierkante galmgaten.

TERREINAANLEG bestaande uit BUITENTERRAS, HOOFDTRAPPARTIJ, ZIJTRAPPARTIJ, GRASVELD en ERFAFSCHIEDING als onderdeel van het religieuze complex 'heilige gregorius de grote'. Rechthoekige buitenruimte begrensd door een stenen muur bestraat met stoeptegels met daarin regelmatig verdeelde, vierkante betonnen bloembakken.

Korte karakteristiek interieur

Het ENTREEPORTAAL is een rechthoekige ruimte met plafond dat functioneert als verkeersruimte naar de Mariakapel (links), het buitenterras (recht door) en de trap naar de kerkzaal (rechts). De ruimte heeft een wit, vlak gestucadoord plafond. De vloeren bestaan uit een grootformaat rode plavuizen, zogenaamde 'Tonhohlplatten'. Tussen portaal en trap naar de kerkzaal bevindt zich een glazen pui met tochtdeur voorzien van bronzen grepen in de vorm van een vis.

Het interieur van de MARIAKAPEL is een vierkante ruimte zonder plafond waardoor de onafgewerkte binnenwanden van de betonnen vierzijdige torenspits zichtbaar zijn.

ZAALKERK met ABSIS. De ZAALKERK is een hoge rechthoekige ruimte met plafond waarvan de wanden uitgevoerd zijn in schoon metselwerk en de vloeren een grootformaat rode plavuizen, zogenaamde 'Tonhohlplatten'. De trappartij vanuit het ENTREEPORTAAL geeft toegang tot de hoog gelegen kerkzaal met bovenaan de trap een hardstenen WIJWATERBEKKEN. In het verlengde van de trap bevindt zich de betonnen zangtribune, die bereikbaar is via een spiltrap. Op de zangtribune bevindt zich het ORGEL. Links voor de zangtribune ligt de kerkzaal, rechts achter de zangtribune bevindt zich de DOOPKAPEL. In de kerkzaal staan 18 rechthoekige betonnen pijlers met daarop een hoekig golvend plafond in schaalbeton, wit geschilderd. De drie strakke antracietkleurige BANKENblokken van staal en hout (?) staan binnen deze 'zaal in zaal' en hebben onbelemmerd zicht op het priesterkoor. Aan weerszijden van de 'zaal in zaal' gangen voor processies en betonnen BIECHTSTOELEN. Het priesterkoor verheft zich vier treden boven het niveau van de kerkvloer. Centraal op het priesterkoor bevindt zich een in wit beton uitgevoerd BALDAKIJN waarvan de wit marmeren vloer doorloopt in de absis, bestaande uit zestien achthoekige pijlers met overkapping. In het baldakijn bevindt zich het vieringaltaar. De ABSIS is een halfronde ruimte met een vlak plafond, wanden van glas-in-loodramen en een wit marmeren vloer, centraal gelegen in het verlengde van het priesterkoor in de ZAALKERK. De ruimte is toegankelijk via twee treden. Centraal in de absis bevindt zich de sacramentstoren.

Het interieur van de DOOPKAPEL is een cirkelvormige ruimte zonder plafond waardoor de onafgewerkte binnenwand van de ronde betonnen torenspits zichtbaar is. De wanden zijn van glas-in-lood en de vloer van in cirkels gelegde grootformaat rode plavuizen (Tonhohlplatten). Centraal in de ruimte bevindt zich het DOOPVONT.

Het interieur van de DAGKAPEL is een rechthoekige ruimte met een vlak gestuukt plafond waarvan twee wanden worden gevormd door glas-in-loodramen, een wand in schoon metselwerk van bruinrode baksteen en een open wand richting kerkzaal bestaande uit dubbele pijlers en een vouwwand. De vloeren van de dagkapel bestaan uit een grootformaat rode plavuizen (Tonhohlplatten). In de ruimte staan drie BANKENblokken, axiaal opgesteld naar het zij-altaar. Onder de dagkapel bevindt zich een tweede bouwlaag, opgedeeld in meerdere functionele ruimten.

Het interieur van de SACRISTIE is opgedeeld in meerdere ruimten ten behoeve van de functie van sacristie.

**Kunstwerken/orgels/
gedenktekens/meubels die
bestanddeel zijn:**

deurgrepen ENTREEPORTAAL
gedenksteen ENTREEPORTAAL
ramen MARIAKAPEL
ramen DOOPKAPEL, ZAALKERK, DAGKAPEL
ramen ZAALKERK
ramen ABSIS
orgel ZAALKERK
wijnvat ZAALKERK
verlichting ZAALKERK
verlichting DOOPKAPEL
bankenplan ZAALKERK/ DAGKAPEL
baldakijn/offeraltaar ZAALKERK/ ABSIS
vieringaltaar ZAALKERK
sacramentsaltaar ABSIS
doopvont DOOPKAPEL

nr. 1	Deurgrepen
Materiaal/techniek	Brons
Locatie (in/aan het beschermde monument)	ENTREEPORTAAL: dubbele houten deuren hoofdingang, dubbele glasdeuren richting trap, dubbele glasdeuren richting terras
Voorstelling	Vis
Datering	1963
nr. 2	Gedenksteen
Materiaal/techniek	Hardsteen
Locatie (in/aan het beschermde monument)	ENTREEPORTAAL, links van de trap naar kerkzaal
Kunstenaar	
Voorstelling	TER HERINNERING / MGR. EDMOND BEEL / * 30 SEPTEMBER 1910 + 16 JUNI 1996 / BOUWPASTOOR VAN DE ST. GREGORIUS-KERK TE BRUNSSUM / PASTOOR-DEKEN ALHIER 1955 T/M 1964 / GESCHONKEN DOOR GEMEENTE BRUNSSUM / 08 SEPTEMBER 2002
Datering	2002
Afmetingen	-
nr. 3	Ramen
Materiaal/techniek	Glas-in-lood: opaalglas, lood

Locatie (in/aan het beschermde monument)	Ramen MARIAKAPEL
Kunstenaar	Gottfried Böhm (ontwerp), H. Felix (uitvoering)
Voorstelling	Vrije compositie, Non figuratief, decoratief
Datering	Ca 1963
Afmetingen	Rechthoekig, vierkant
nr. 4	Ramen
Materiaal/techniek	Glas-in-lood: structuurglas
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Twee gevels DAGKAPEL, gevels DOOPKAPEL en voorgevel ZAALKERK
Kunstenaar	Gottfried Böhm (ontwerp), H. Felix (uitvoering)
Voorstelling	Ornament, Non figuratief, decoratief
Datering	Ca 1963
nr. 5	Ramen
Materiaal/techniek	Glas-in-lood: opaalglas
Locatie (in/aan het beschermde monument)	62 ramen in drie gevels ZAALKERK
Kunstenaar	Gottfried Böhm (ontwerp), H. Felix (uitvoering)
Voorstelling	Non figuratief
Datering	Ca 1963
Afmetingen	Achthoekig, 1,80m (j. poels)
nr. 6	Ramen ABSIS
Materiaal/techniek	Glas-in-lood
Locatie (in/aan het beschermde monument)	ABSIS
Kunstenaar	Gottfried Böhm (ontwerp), H. Felix (uitvoering)
Voorstelling	Druiventrossen
Datering	Ca 1963
nr. 7	Orgel (beschermde rijksmonument nummer 11255)
Locatie (in/aan het beschermde monument)	ZAALKERK, Sinds 1962, afkomstig uit voorganger huidige kerk.
Kunstenaar	Gebr. Müller (Reifferscheid, D); Fa Verschueren Heythuysen
Datering	1857, gewijzigd 1955
nr. 8	Wijwaterbak
Materiaal/techniek	Hardsteen

Locatie (in/aan het beschermde monument)	ZAALKERK, bovenaan trap
Kunstenaar	R van dawen
Voorstelling	Vierkante onderbouw die overgaat in een achthoek met daarop een achthoekig witmarmeren bekken.
Datering	1963
Afmetingen	-
nr. 9	Verlichting
Materiaal/techniek	Glas, textiel
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Zaal in ZAALKERK
Voorstelling	Verticale snoeren waaraan op regelmatige afstand bolvormige lichtkappen met aan het eind een tulpvorm
Datering	1963
Afmetingen	-
nr. 10	Lamp
Materiaal/techniek	Glas, staal
Locatie (in/aan het beschermde monument)	DOOPKAPEL
Voorstelling	Achtarmige kroonluchter bestaande uit een stalen frame met aan de uiteinden glazen lichtkappen van melkglas
Datering	1963
nr. 11	Bankenplan
Materiaal/techniek	Staal en hout(?)
Locatie (in/aan het beschermde monument)	ZAALKERK, DAGKAPEL
Kunstenaar	Gottfried Böhm
Datering	1963
nr. 12	Baldakijn/ offeraltaar
Materiaal/techniek	Beton, marmer
Locatie (in/aan het beschermde monument)	ZAALKERK
Kunstenaar	Gottfried Bohm
Datering	1963
nr. 17	Sacramentsaltaar
Materiaal/techniek	Lasa venato (wit marmer)

Locatie (in/aan het beschermde monument)	ABSIS
Kunstenaar	Gottfried Bohm
Voorstelling	Ronde voet met daarop een vierkante opbouw waarin zich het tabernakel bevindt. De opbouw loopt over in een tentdak.
Datering	Ca 1963
nr. 18	Doopvont (beschermd als rijksmonument nummer 11255)
Materiaal/techniek	Hardsteen, koper
Locatie (in/aan het beschermde monument)	DOOPKAPEL
Voorstelling	Vierkante voet, achzijdige bovenbouw in twee geledingen, die overgaat in een ronde stam waaromheen een krans; de ronde kuip heeft een achzijdige rand waaraan vier consoles, bolvormig geprofileerde deksel met bol en kruis
Datering	1672, ca 1500 (kuip), XIXB (deksel)
Geschiedenis	Aanleiding voor de bouw was de aanwezige en toekomstige schade aan de bestaande kerk als gevolg van de staatsmijnbouw. De mijnbouw heeft een belangrijke rol gespeeld in de geschiedenis van Brunssum. De aanleiding voor de bouw van de kerk en de financiering zijn een belangrijke herinnering aan de mijnbouw.
Relevante wijzigingen	Zit- en staanplaatsen voor het zangkoor nabij altaar in vervangen, maar in dezelfde stijl.
GEBOUWD en/of AANGELEGD ERFGOED	Bronnen waardestellend onderzoek
Ingevuld door, datum	Consulent architectuurhistorie (mw. Drs. W.M.M. van Bers), 20 september 2012
<i>veldonderzoek</i>	
Bezoek	Consulent architectuurhistorie (Drs. W.M.M. (Mieke) van Bers), 9 augustus 2012, in – en exterieur.
<i>Afbeeldingen</i>	
Digitale Foto's	Consulent architectuurhistorie (Drs. W.M.M. (Mieke) van Bers), 9 augustus 2012, in – en exterieur.
Digitale foto's	fotograaf
Literatuuronderzoek	
Nr. 1	Dr A. Jacobs en Drs. A.A. Wiekart, Kerken na 1940. Inventarisatie en waardenstelling kerkelijke bouwkunst na 1940, Roermond Stichting Monumentenhuis Limburg, 2003.
Nr. 2	G.M.I.Quaedvlieg – Orgeldocumentatie Limburg (Stadsbibliotheek Maastricht)
etc.	W. Moonen, Brunssum door de eeuwen heen
	Jos h. poels, Ware schoonheid of louter praal, de bisschoppelijke bouwcommissie van roermond en de kerkelijke kunst van limburg in de twintigste eeuw, 2001 stichting historische reeks maastricht.

Wolfgang Voigt, Böhm, G. (Gottfried), 1920- - Gottfried Böhm, 2007
'Bedevaartkerk in Neviges, architect Gottfried Bohm', Bouw 1970, 25, 16, 664-665.
'Kerken dom Bohm', Katholiek Bouwblad 1956-57, 24, 19, 289-294.
'Kinderdorp Bensberg architect prof, Gottfried Bohm', Bouw 1972, 27, 48, 1534-1536.
'Begint de victorie in Amsterdam?', Wonen TABK 1967, 34, 21, 473-488.
Wolfgang Pehnt, Gottfried Bohm, 1999

Receptiegeschiedenis, prijzen e.d. Navolging in de architectuur; reacties in nieuwsberichten, kranten, status zoals Unesco e.d.

archiefontoerzoek

kerkarchie	Situatieschets Plattegrond handgeschetst Plattegrond handgeschetst 6b Ontwerp plantsoen 1:100 th kindermans Oostgevel met toren en mariakapel Zuidgevel met absis Funderingsplan tekeninkt Begane grond 1:100 blad 2 (grundriss erdgeschoss) Begane grond 1:100 blad 3 (grundriss erdgeschoss) Perspectiefschets interieur noord- zuid Noordgevel 1:100 Plan onderbouw blad 23 Plan bovenbouw blad 29 Plan bovenbouw blad 30 Dwarsdoorsnede blad 31 Lengte doorsnede blad 32 Lengte doorsnede blad 33 Zuidgevel 1:50 blad 68 Noordgevel 1:50 blad 69

Digitale bronnen

Al gebruikte bronnen (websites scan of kopie opslaan omdat dit wijzigt, of van alles een kopie opslaan???)	http://www.charlesvos.nl/religieuze-weken/werken-in-kerken/h-gregorius-de-grote-brunssum http://www.demijnen.nl/ http://www.kerkgebouwen-in-limburg.nl/view.jsp?content=498 http://www.rijckheynt.nl/sjablonen/rijckheynt/pagina.asp?subsite=100&pagina=338 http://www.glasmalerei-ev.de/pages/b3180/b3180.shtml http://nl.wikipedia.org/wiki/Gottfried_B%C3%B6hm http://www.architectenweb.nl/aweb/archipedia/archipedia.asp?ID=498

Personen

Interviews bewoners, gebruikers met wie, door wie, wanneer, relatie geïnterviewde met het object.

Erfgoedinstellingen- en organisaties

OVERIG ERFGOED	Cultuurhistorische (wetenschappelijke) waardstelling van andersoortig erfgoed (archeologie, cultuurlandschap, stedenbouwkundig erfgoed, roerend erfgoed) ten behoeve van ander instrumentarium

STEDENBOUWKUNDIG ERFGOED

<i>Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang</i>	De Gregoriuskerk is gebouwd in een helling aan de rand van het centrum van Brunssum. Voor de kerk strekt zich een groot plein uit. De kerk domineert vanwege haar omvang de omgeving, terwijl de toren een landschapsbaken is. De lage toren van de Mariakapel en de klokkentoren staan in de zichtassen van twee straten die zich voor de kerk kruisen.

ARCHEOLOGISCH ERFGOED

<i>Archeologische relevantie ondergrond (zie Archis, Kich, gemeentearcheoloog of...)</i>	Consulent erfgoed en ruimte (archeologie), consulent archeologie In het midden van de 12de eeuw wordt al melding gemaakt van een Gregoriuskerk te Brunssum bestaande uit een middenschip, een zijbeuk en een koor. In 1667 werd het koor vernieuwd en in 1698 werd een toren gebouwd. Deze kerk werd in 1840 afgebroken. Architect Dominic Ritzen uit Heerlen ontwierp een classicistisch kerkje, dat in 1920 tot gemeenschapshuis 'Unitas' werd verbouwd. Dit bouwwerk is inmiddels ook afgebroken. Schuin tegenover de kerk van 1840 werd tussen 1917 en 1919 onder architectuur van architect Jozef Tonnaer uit Den Haag een neo-romaanse kruisbasiliek gebouwd. Weldra manifesteerde zich ernstige mijnschade. Zie ook: http://www.rijckhey.nl/sjablonen/rijckhey/pagina.asp?subsite=100&pagina=338 Bijv. archeologisch RM, of gemeentelijk archeol. mon. of relevantie binnen AMK

ROEREND ERFGOED

<i>nr. 1</i>	Sculptuur
<i>Materiaal/techniek</i>	Eikenhout
<i>Locatie (in/aan het beschermde monument)</i>	ZAALKERK
<i>Kunstenaar</i>	Charles vos
<i>Voorstelling</i>	Antonius van Padua: Op een console staat Antonius en is voorgesteld als Franciscaan. Hij staat ten voeten afgebeeld en heft zijn rechterhand naar boven. Rechts van hem zit een oude, bebaarde bedelaar. De bedelaar zit aan de rechterzijde van Antonius gehurkt op zijn knieën met zijn benen onder zich in. Zijn rechterhand ligt op zijn knie; met zijn linkerhand houdt hij zijn andere knie vast. Hij kijkt op naar Antonius. Links knielt een jonge vrouw met een hoofddoek die met beide armen een kind omhoog houdt. Het kind biedt Antonius een lelietak aan
<i>Datering</i>	1934 (niet gedateerd)
<i>Afmetingen</i>	Hoogte 135 cm., breedte 54 cm., diepte 40 cm.
<i>nr. 15</i>	Tabernakel (geen bestanddeel?)
<i>Materiaal/techniek</i>	Geelkoper
<i>Kunstenaar</i>	R van dawen
<i>Voorstelling</i>	Op de deuren staan twee engelen in gotische driepassen. Inscriptie: Rob van Dawen fec. Venlo 1926. Afkomstig uit de oude Gregoriuskerk van 1919
<i>Datering</i>	1926
<i>Afmetingen</i>	-
<i>Stijl</i>	Neogotisch?

nr. 2	Tabernakel
Materiaal/techniek	Email, metaal
Kunstenaar	Rob van Dawen
Voorstelling	Kruis met vis tegen een rode achtergrond, het geheel wordt omgeven door een blauwe band Op de deuren staan twee engelen in gotische driepassen. Inscriptie: Rob van Dawen fec. Venlo 1926. Afkomstig uit de oude Gregoriuskerk van 1919
Datering	1926
Afmetingen	-
nr. 3	Vieringsaltaar (geen bestanddeel?)
Materiaal/techniek	Marmer
Locatie (in/aan het beschermde monument)	DAGKAPEL
Voorstelling	Tombe-altaar op twee zeer lage stipes. Zij-altaar, baksteen, natuursteen, ca. 1963. Gemetselde tombe met daarop een hardstenen mensa.
Datering	1963
nr. 4	Communiebank (geen bestanddeel?)
Materiaal/techniek	Eikenhout
Voorstelling	In gezwenkte vorm: tussen vier pilasters drie opengewerkte panelen; in het middelste paneel een rond medaillon met kelk, anker en kruis; hier omheen bladornamenten, druiven, vruchten, bloemen
Datering	1854
nr. 5	Bidstoelen
Materiaal/techniek	Eikenhout
Voorstelling	Vorm van zwanenhals; voorzijde opengewerkt medaillon met respectievelijk monogrammen van jesus en Maria
Datering	XIXb
Stijl	Biedermeijer
nr. 6	Kruiswegstaties
Materiaal/techniek	Eikenhout
Locatie (in/aan het beschermde monument)	ZAALKERK
Kunstenaar	J. Weerts
Voorstelling	Reliëf met polychromie
Datering	1950-53
Afmetingen	105x117cm
nr. 7	Staakmadonna
Materiaal/techniek	Hout

<i>Kunstenaar</i>	Meesterteken J.W. (Joh. Wery), stadsteken,; vijfpuntige ster (Maastricht),
<i>Voorstelling</i>	Maria draagt kind op de linkerarm. Kind draagt wereldbol. In de rechterhand van Maria de scepter
<i>Datering</i>	Jaarletter M, trembleersteek; Beeld XVIII, mariakroontje 1741, kroontje kind 1742
<i>nr. 8</i>	Kruisbeeld
<i>Materiaal/techniek</i>	hout
<i>Locatie (in/aan het beschermde monument)</i>	ZAALKERK, priesterkoor
<i>Voorstelling</i>	Corpus van Jezus aan kruis
<i>Datering</i>	Balken 1850; corpus XVb
<i>nr. 9</i>	diversen

Monument

Den Haag American Protestant Church

Register

<i>Provincie</i>	Zuid-Holland
<i>Gemeente</i>	Den Haag
<i>Plaats</i>	Den Haag
<i>Straat/huisnummer</i>	Esther de Boer van Rijklaan 20
<i>Postcode</i>	2597 TJ
<i>Kadastrale aanduiding</i>	Den Haag X 5051
<i>Aanduiding of korte omschrijving</i>	Kerkgebouw met vrijstaande klokkentoren

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

wegens bijzondere herinneringswaarde. Vanwege de herinneringswaarde als expo-paviljoen op de Wereldtentoonstelling van Brussel van 1958.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek; De kerk is van architectuurhistorische waarde als uniek vormgegeven kerkgebouw, ontstaan vanuit een geprefabriceerd paviljoen van de wereldtentoonstelling van 1958.

wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp; volgt

wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst; De toepassing van industriële materialen en prefab-constructiewijze in een kerkgebouw is vooruitstrevend te noemen.

III Situationele en ensemblewaarde

a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving; volgt

b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek; volgt

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur; Ondanks enkele latere wijzigingen (met name inwendig) is het gebouw grotendeels ongewijzigd bewaard gebleven.

wegens de waardevolle accumulatie van belangwekkende historische bouw- en/of gebruiksfasen; Bijzonder is de bouwgeschiedenis van de kerk, die in 1958 als tijdelijk paviljoen werd opgericht en in 1962 een vaste bestemming en functie kreeg.

Roerende objecten van belang voor het gebouw en zijn waarde N.v.t.

Onderdelen zonder monumentale waarde:

- Interieur Het orgel vertegenwoordigt geen waarde; het betreft hier een industrieel assemblageproduct, dat bovendien niet meer in oorspronkelijke toestand verkeert

Overige De kerk is in november 2004 aangewezen als gemeentelijk monument. Ter zijde van de ontmoetingsruimte/koffieruimte is de vloer aan het verzakken. Dit is mogelijk te wijten aan een probleem met de fundering op deze locatie.

KENNIS: FEITEN

Oorspronkelijke functie(s) <i>bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr)</i> <i>op grond van een thesaurus,</i> <i>overeenkomend met</i> <i>registeromschrijving</i>	Kerk met vrijstaande klokkentoren
Typologie	
<i>Huidige functie (met jaartal)</i>	Kerk (1962) met vrijstaande klokkentoren, herbouw van expo-paviljoen Wereldtentoonstelling 1958
Naam object	American Protestant Church
<i>Stijl/stroming</i>	Functionalisme
<i>Bouwtijd (ook de planfase)</i>	1958 gebouwd als expo-paviljoen voor de wereldtentoonstelling in Brussel. 1962 verplaatst naar Den Haag en aldaar opnieuw opgebouwd, gewijd en in gebruik genomen met uitbreiding en dichtzetting van de onderdoorgang
<i>Architect(en)/ontwerper(s)</i>	Paul Calame-Rosset (Zwitserse architect, oorspronkelijk ontwerp) H.H. Immerzeel (Nederlandse architect, betrokken bij herbouw in Den Haag in 1962, samen met Calame-Rosset)
<i>Uitvoerder (aannemer e.d.)</i>	Onbekend
<i>Opdrachtgever</i>	Opdrachtgever herbouw te Den Haag: de congregatie van de American Protestant church

---

Interieur (indeling)

Het tijdelijke paviljoen dat op de expo in Brussel van 1958 werd neergezet, kreeg in 1962 een vaste bestemming als kerkgebouw van de American Protestant church in het Haagse Benoordenhout.

Het grondplan van het kerkgebouw heeft de vorm van een pion.

In het ronde deel (noordwestzijde) is de kerkruimte ingericht, die plaats biedt aan 350 personen. Ter weerszijden van de kansel bevinden zich over de volledige hoogte van de kerkzaal plexiglas ramen met kleuraccenten, voorzien van voorzetbeglazing. Voor het overige zijn de gevels van de kerkruimte blind. Aan de achterzijde van de kerkzaal is in de wand een balkon opgenomen, waar zich ook het (buiten de bescherming vallende) orgel bevindt. De kerkzaal ligt ongeveer een meter boven maaiveldniveau, en is vanuit de laggerekte aanbouw bereikbaar via een kleine trappartij.

Het langgerekte aansluitende volume (zuidoostzijde) bevat de overige functies. Hierin bevinden zich op de begane grond de receptie, de hal met later toegevoegde wenteltrap naar de verdieping, een ontmoetingsruimte en kantoren. Op de verdieping zijn onder andere lokalen ondergebracht. Bij de opstelling van het paviljoen in Brussel was de begane grondverdieping van dit bouwdeel open: bezoekers konden vrij passeren onder het kantoorvolume op poten dat zo als luifel fungeerde. Bij de plaatsing in Den Haag werden ter plaatse van de begane grond wanden toegevoegd. Daarnaast werd dit volume met een beuk uitgebreid in zuidoostelijke richting. Hierin werd de ontmoetingsruimte en keuken ingericht. Op de kopzijde van deze gevel werd een metalen kruis aangebracht dat bij de opstelling in Brussel boven het altaar had gehangen.

De ronde gevel van de kerkzaal is grotendeels bekleed met verticaal geleed aluminium plaatwerk, boven een lage bakstenen plint. Afgezien van de twee hoge met gekleurd plexiglas gevulde vensters, zijn de gevels van dit volume blind. De ronde kerkzaal wordt gedekt door een overkragend lessenaarsdak. De langwerpige aanbouw is deels opgetrokken uit baksteen. Dit volume is in twee bouwlagen horizontaal geleed met grotendeels uit vensterstroken bestaande lange gevelwanden, boven lage witgeschilderde borstweringen. Dit volume kent een plat dak. De entreepartij aan de oostzijde is van relatief recente datum. De begane grondlaag van de zuidelijke kopgevel bestaat uit een bakstenen begane grondgevel met daarboven een iets uitspringend geveldeel van de verdieping dat net als het kerkzaalvolume is bekleed met verticaal gelede witgekleurde aluminium gevelplaten.

Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang

De kerk is gelegen in de wijk Benoordenhout.

Archeologische relevantie ondergrond (zie Archis, Kich, gemeentearcheoloog of...)

Geen (Huisatlas, geraadpleegd september 2012).

Toegepaste materialen

---

gebouw, constructietechniek

De gevels van het geprefabriceerde volume waarin zich de kerkzaal bevindt, zijn opgebouwd uit aluminium platen van het type 'Robertson cladding'. De kerkzaal wordt gedekt door een overkragend lessenaarsdak, waarvoor het 'Robertson Q deck' is toegepast: een afdekking met stalen panelen waarover rubberoid met ingebrande leislag is gelegd.

De goten waren oorspronkelijk van plastic.

De trapeziumvormige bijbouw is deels in baksteen en deels in aluminium platen opgetrokken.

De vrijstaande kerktoren is opgebouwd uit stalen H-profielen.

Interieur/afwerking

De vloer van de kerkzaal is een stalen 'Robertson Q floor'. Hierop lagen oorspronkelijk plastic tegels.

Kunstwerken/orgels/gedenktekens/meubels die bestanddeel zijn:

---

nr. 1

Materiaal/techniek	Ramen met gekleurd plexiglas
Locatie (in/aan het beschermde monument)	In de kerkzaal, ter weerszijden van de kansel.
Kunstenaar	Onbekend
Voorstelling	Abstracte kleurvlakken
Datering	1958
Afmetingen	Exacte afmetingen onbekend. Vrijwel over de volledige hoogte van de kerkzaal doorlopend.

---

nr. 2

Materiaal/techniek	Zeshoekige vrijstaande klokkentoren, opgebouwd uit stalen H-profielen. Op de betonnen voet zijn platen met religieuze teksten aangebracht.
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Vrijstaand, gelegen ten oosten van de kerk
Kunstenaar	Onbekend
Voorstelling	N.v.t.
Datering	1958
Afmetingen	Bijna 20 meter hoog

---

nr. 3

Materiaal/techniek	Metalen kruis dat bij de wereldtentoonstelling in Brussel boven het altaar hing.
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Het kruis bevindt zich tegen de zuidelijke kopgevel van de langgerekte bijbouw. Bij de wereldtentoonstelling in Brussel hing dit kruis boven het altaar.
Kunstenaar	Onbekend
Voorstelling	Kruis
Datering	1958
Afmetingen	Ongeveer 3 meter in hoogte

Groen erfgoed: N.v.t.
aanleg/beplanting

Geschiedenis	Het paviljoen in religieuze sfeer werd in 1958 gebouwd voor de Wereldtentoonstelling in Brussel, naar ontwerp van de Zwitserse architect Paul Calame-Rosset. Het idee om een tentoonstellingsruimte in religieuze sfeer te bouwen, was afkomstig van de Nederlandse dominee Pieter Fagel. In het paviljoen kon het protestantse geloof in al haar facetten worden getoond. Er werden onder meer kerkdiensten gehouden voor de bezoekers van de Wereldtentoonstelling. Eventueel kon men de kerkdienst van buiten volgen. Hiertoe werden grote doorgangen gemaakt en de wanden van de kerkzaal bestonden voor een groot deel uit plexiglas. Het geprefabriceerde gebouw werd na afloop van de Expo in Brussel opgeslagen. De American Women's Club in Den Haag bracht van uit de gehele wereld geld bijeen (218.000 dollar) om het gebouw voor Den Haag te verwerven. Met behulp van de gemeente werd een stuk grond in de wijk Benoordenhout aangekocht. Het gedemonteerde gebouw werd per ponton naar Den Haag verscheept. De wederopbouw van het gebouw geschiedde onder leiding van de Nederlandse architect Immerzeel, waarbij architect Calame-Rosset om assistentie werd gevraagd bij het identificeren van de verschillende onderdelen en het maken van aanvullende tekeningen. Op 8 april 1962 werd de kerk officieel gewijd en in gebruik genomen door de American Protestant Church.
Relevante wijzigingen	1958 gebouwd als expo-paviljoen voor de wereldtentoonstelling in Brussel. 1962 verplaatst naar Den Haag en aldaar opnieuw opgebouwd, gewijd en in gebruik genomen met uitbreiding en dichtzetting van de onderdoorgang
Bezocht	Bezocht door Marije de Heer Kloots - de Korte op 31 juli 2012, in aanwezigheid van M. Göltzsch (gemeente Den Haag) en vertegenwoordiging vanuit de APC (Rob Meijer, R.Meijer@fundus.nl).
Overige	Er bestaan plannen voor uitbreiding van de kerk (juni 2012, te raadplegen in map op S-schijf). Deze lijken goed verenigbaar met de monumentale waarde van het kerkgebouw.

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

	Omschrijving 'American Protestant Church' in register van beschermde monumenten in de gemeente Den Haag (31 november 2004)
	Cees van Boven (red.), Gids van de Moderne Architectuur in Den Haag, Den Haag 1998, p. 302
	Dick Valentijn (red.), De Wederopbouw. Haagse gids voor architectuur en stedenbouw in de periode 1945-1965, Den Haag 2002
	Harloff, E. (red.), The American Protestant Church of The Hague. A House of Prayer for All Nations, Den Haag 2009

Al gebruikte bronnen

<i>Interviews bewoners, gebruikers</i>	N.v.t.

Monument

Den Haag Christus Triumfatorkerk

Register

Provincie	Zuid-Holland
Gemeente	Den Haag
Plaats	Den Haag
Straat/huisnummer	Juliana van Stolberglaan 154
Postcode	2595 CL
Kadastrale aanduiding	's Gravenhage, Sectie R, perceel 11618
Aanduiding of korte omschrijving	Kerk met klokkentoren, trappartij en kosterswoning
Complexonderdeel van complex [naam of complexnummer]	N.v.t.

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);</i>	Als voorbeeld van een kerk waarin de architect het liturgisch centrum mocht vormgeven wat resulteerde in een amfiteatergewijze opstelling met de kansel iets uit het midden geplaatst.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);</i>	Vanwege het voorgespannen metselwerk dat uniek was in zijn soort.
<i>wegens innovatieve waarde of pionierskarakter;</i>	Vanwege de gekozen oplossing van de architect om het lawaai van het verkeerskruispunt waaraan de kerk is gesitueerd uit te sluiten: gekantelde penanten blokkeren het directe zicht en dubbele beglazing zorgt voor een goede geluidsisolatie.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;</i>	De kerk is van architectuurhistorische waarde als bijzonder vormgegeven (zaalkerk op de eerste verdieping (zgn. verdiepingskerk). Van bouwtechnische waarde vanwege de toepassing van voorgespannen metselwerk.
<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	Binnen het oeuvre van Drexhage, die in toenemende mate abstractie doorvoerde in zijn kerkenbouw.
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	Vanwege het vertalen van een traditionele opzet (basement, kerkzaal, klokkentoren) op een technisch functionalistische wijze met hoekige contouren en vlakken.
<i>wegens de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur(onderdelen).</i>	Van buiten is te zien waar de kerkzaal is.

III Situationele en ensemblewaarde

<i>a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving;</i>	De kerk is markant gelegen aan een kruispunt en vormt een ijkpunt in de stedelijke opbouw van de wijk.
<i>b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;</i>	De kerk verheft zich boven het stadsgewoel door het plaatsen van het hoofdvolume en de klokkentoren op een 'podium'.
<i>wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;</i>	Het exterieur is gaaf. Het interieur is nagenoeg gaaf.
<i>Receptiegeschiedenis, prijzen e.d.</i>	Navolging in de architectuur; reacties in nieuwsberichten, kranten, status zoals Unesco e.d.
<i>Overige</i>	De klokkentoren staat niet op de BAG

KENNIS: FEITEN

Oorspronkelijke functie(s), <i>bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr)</i> <i>op grond van een thesaurus,</i> <i>overeenkomend met</i> <i>registeromschrijving</i>	Kerk met kosterswoning en vrijstaande klokkentoren
Typologie	Zaalkerk.
Huidige functie (met jaartal)	Kerk (sinds 1962) met woning (sinds 1962) en verhuurbare nevenruimten.
Naam object	Christus Triumfatorkerk
Stijl/stroming	Functionalisme
Bouwtijd (ook de planfase)	1957 ontwerp 1957-1962 bouw
Architect(en)/ontwerper(s)	G. Drexhage
Uitvoerder (aannemer e.d.)	
Opdrachtgever	Gereformeerde kerkenraad 's-Gravenhage-Oost
Exterieur	De kerk bestaat uit twee blokvormige volumes op een T-vormige plattegrond: A) een hoogopgaand rechthoekig volume met overstek (kerkzaal) op een terugliggende onderbouw (bijeenkomstzalen) en haaks daarop B) een lager bijgebouw met hal en kosterswoning. Op de ZO hoek staat een vrijstaande klokkentoren. Het hoofdvolume met kerkzaal heeft een extra accent gekregen doordat geplaatst is op een verhoging op het maaiveld als een podium: vanaf de stoep aan de Laan van Nieuw Oost-Indië zijn een paar optreden naar de kerk.
Interieur (indeling)	Kelderverdieping onder het bijgebouw (met installaties, opslagkamers, jeugdsoos e.d.). Begane grond met ontmoetingsruimtes (entree, hal, zalen) en bedrijfsruimtes (keuken en kantoor). Ontvangsthal, 'social hall', voorzien van een vide en een trap. Verdieping met rechthoekige kerkzaal voorzien van 144 gemetselde penanten van 10 meter hoog, die onder een hoek van 45 graden staan, als zijnde lamellen. Daartussen smalle vensterstroken bezet met dubbel glas. Bijzondere lichtinval en bijzondere relatie binnen-buiten. De 13 penanten achter het lithurgisch centrum hebben een haaks aangemetseld verlegstuk gekregen, zodat de kerkgangers niet verblind raken. Dak van stalen spanten met bimsbeton cassetteplaten, waaronder een houten schrootjes plafond. Lampen als sterren aan de hemel. Verdieping van bijgebouw met vide, balkon, kerkenraads- en predikantskamer. Op de kop van het bijgebouw de kosterswoning over 3 bouwlagen inclusief een kelder.
Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang	De kerk is gelegen in het Bezuidenhout op de kruising van twee drukke verkeerswegen: Juliana Stolberglaan en Laan van Nieuw Oost-Indië. De lengteas van de kerkzaal loopt evenwijdig aan de Laan van Nieuw Oost-Indië. Door de kerk en klokkentoren op een verhoging van enkele treden te plaatsen is een soort podium ontstaan aan de zijde van de Laan van Nieuw Oost-Indië. De vrijstaande klokkentoren is net naast de gevellijn van het gebouw geplaatst, waardoor deze vanuit de verte al zichtbaar is.

Archeologische relevantie ondergrond (zie Archis, Kich, gemeentearcheoloog of...)

---

n.v.t.

Toegepaste materialen

---

gebouw, constructietechniek

Hoofdconstructie van de kerkzaal bestaat uit twee zware rechthoekige betonnen randbalken: 1 om het dak en 1 om de verdieping waartussen voorgespannen metselwerkkolommen (penanten) met nagerekt staal.

De hoofdconstructie van de onderbouw en het bijgebouw bestaat uit een betonnen frame ingevuld met een lichte staalconstructie. Beide bouwdelen zijn onderheid.

De 42 meter hoge toren is op staal gefundeerd en bestaat uit 2 gladde betonwanden en een dakplaat. De buitenwanden zijn witgeschilderd en de binnenwanden waren oorspronkelijk zwart (nu ook wit).

De top was oorspronkelijk ingericht voor een carillon, maar er is slechts een luidklok geplaatst.

Interieur/afwerking

De vloeren van de kerkzaal, gangen en ontvangsthallen zijn van kwartsiet-scherven.

**Kunstwerken/orgels/
gedenktekens/meubels die
bestanddeel zijn:**

Orgel uit de bouwtijd (1964), evenals banken (opnieuw bekleed), doopvont, kansel en avondmaalstafel, kruisteken van profielijzer in de kerkzaal.

Kerkenraadskamer met interieurafwerking: wengé lambrisering en herakliet-beplating. De inrichting is daar in kleur en materiaalkeuze op afgestemd met wengé tafels en stoelen met stalenframe uit de bouwtijd.

De ramen met kleuraccenten in de hal zijn afkomstig van andere kerken en daar recentelijk (in ca.1995 en 2011) geplaatst.

Groen erfgoed:
aanleg/beplanting

n.v.t.

Relevante wijzigingen

Het exterieur is uit de bouwtijd. Er is niets bijgebouwd of afgebroken.

De oorspronkelijke indeling en afwerking (vloeren, trap) is nagenoeg behouden. De kerkzaal is in 2010 gemoderniseerd (nieuwe bekleding banken, uitbreiding liturgisch centrum) en in één zaal op de begane grond is de trapsgewijze theaterindeling vervangen door een vlakke vloer.

Bezocht

Door D. Koper op 7 september 2012

Overige

Rondom de kerk een bestrating met 30x30 tegels. Over de hele zijde langs de Laan van Nieuw Oost-Indië 3 stoep treden.

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

Auteur, Titel, Plaats/jaar, pp De items voorzien van een nummer. Bijv. 1. Archief architect in ...

Cees van Boven (red.), Gids van de Moderne Architectuur in Den Haag, Den Haag 1998, p. 302

Bouw 1962, p.1876

Bouwkundig weekblad 1963, p.140

R. Steensma, C.A. van Swigchem - Honderdvijftig jaar gereformeerde kerkbouw, Kampen, 1986

W. Hammer, De architect G. Drexhage, scriptie Delft, 1995

Monument

Haarlem Pastoor van Arskerker

Register

<i>Provincie</i>	Noord-Holland
<i>Gemeente</i>	Haarlem
<i>Plaats</i>	Haarlem
<i>Straat/huisnummer</i>	Prinses Beatrixplein 4 (Kerk) / Kromhoutlaan 12 (pastorie)
<i>Postcode</i>	Respectievelijk 2033 WH en 2033 WJ
<i>Kadastrale aanduiding</i>	Haarlem P 1250
<i>Aanduiding of korte omschrijving</i>	Kerkgebouw met pastorie, patio en groenaanleg

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);

als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);

In de vormgeving in een modernistische stijl, en de opzet van de kerk met een hoofdruimte voor de zondagse diensten en een zijbeuk voor niet-zondagse diensten, weerspiegelen zich de ideeën omtrent kerkelijke architectuur zoals die bestonden in de bouwperiode. Ook de indeling met afzonderlijke devotiekapellen, een patio met binnentuin, en in de wand opgenomen biechtstoelen met ingangsnissen, vormt hiervan een goede illustratie.

wegens innovatieve waarde of pionierskarakter;

De Pastoor van Arskerk is binnen Holt's oeuvre van innovatieve waarde: de drie kerken die hij vóór de Van Arskerk ontwierp, gingen uit van een traditionele basilicale indeling. Vanwege de wijze waarop Holt de kerkrimte in Haarlem indeelde, heeft het ontwerp een pionierskarakter.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;

Het kerkgebouw met pastorie, uit 1959-1961, is in samenhang ontworpen door de modernistisch werkende architect G.H.M. Holt. De in een modernistische stijl uitgevoerde Pastoor van Arskerk vertegenwoordigt binnen Holts oeuvre het eerste kerkgebouw dat hij op een traditiedoorbrekende wijze vorm gaf. Kerk, pastorie, plein en tuin vormen een architectonische eenheid.

wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;

volgt

wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst;

Het door Ger Lataster vervaardigde glas-appliqué raam, en het bronzen altaarcrucifix (corpus) van Theo Mulder, beide in het kerkgebouw, vertegenwoordigen kunsthistorische waarde.

wegens de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur(onderdelen).

Holt ontwierp ook het meubilair van de kerk. Hierdoor kan het geheel worden gezien als een gesamtkunstwerk.

III Situationele en ensemblewaarde

a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving;

Kerk en pastorie vormen een wezenlijk onderdeel van de bebouwing aan de noordzijde van het Prinses Beatrixplein, op de hoek van de Kromhoutlaan. Hier nemen beide objecten, met diverse hoogteverschillen, afwisselend materiaalgebruik, en schuine dakhellingen, een markante positie in.

b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;

bijzondere betekenis van het complex wegens de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing in relatie tot de onderlinge historisch-ruimtelijke context en in relatie tot de daarbij behorende groenvoorzieningen, wegen, wateren, bodemgesteldheid en/of archeologie;

De situeringswaarde van kerk en pastorie wordt versterkt doordat de gebouwen op een ruim eigen terrein zijn gelegen, waar ze tezamen met de aanwezige groenelementen een schilderachtig ensemble in de omgeving vormen.

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

wegens de architectonische gaafheid en/ of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;

als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie;

Roerende objecten van belang voor het gebouw en zijn waarde

Het ensemble is op grotendeels gave wijze bewaard gebleven.

Kerk, pastorie en aanleg vormen in samenhang belangrijke voorbeelden van moderne kerkelijke architectuur.

Tegen de kerkwanden bevinden zich de twaalf, hardstenen wijdingskruizen met een bijbehorende wandkandelaar (brons en ijzer).
De tabernakel op het sacramentsaltaar werd uitgevoerd in verzilverd metaal, met sierstenen.
Er zijn diverse heiligenbeelden in geglaazuurde keramiek: Goede Herder, Jozef, Antonius van Padua. Twee Mariabeelden in kunststeen (Madonna met Kind en Lourdestype).

Onderdelen zonder monumentale waarde:

- Exterieur De aanbouw aan de achterzijde van de kerk ('de Vleugel') is van recenter datum. Deze wordt geen monumentale waarde toegekend.

- Interieur Het orgel is niet beschermenswaardig. Het gaat hier om een unit-orgel

Overige De kerk en de pastorie zijn in 2002 aangewezen als gemeentelijk monument.

KENNIS: FEITEN

Oorspronkelijke functie(s), bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr) op grond van een thesaurus, overeenkomend met registeromschrijving

Kerkgebouw met pastorie

Typologie

Huidige functie (met jaartal) Kerk met pastorie (2012)

Naam object Pastoor van Arskerk met bijbehorende pastorie

Stijl/stroming Modernisme

Bouwtijd (ook de planfase) 1958 ontwerp voltooid
1959 eerste paal
1961 oplevering

Architect(en)/ontwerper(s) G.H.M. Holt

Peter Sigmond heeft verklaard eveneens betrokken te zijn geweest bij het ontwerp van de kerk. Dit bracht hij naar voren in het interview dat de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed in 2012 met hem hield. Sigmond werkte destijds voor het bureau van Holt. Hij zou zich in het ontwerp hebben laten inspireren door het Hongaarse woonhuistype.

<i>Uitvoerder (aannemer e.d.)</i>	Onbekend
<i>Opdrachtgever</i>	Bisdom Haarlem
<i>Exterieur</i>	KERK Het kerkgebouw heeft een samengestelde plattegrond, bestaande uit een blokvormige hoofdvorm, waarop aan de west- en oostzijde enkele uitbouwen aansluiten (respectievelijk portaal/devotiekapel/klokkentoren, en bergruimtes/verwarmingsruimte). Opmerkelijk is de in het zicht gelaten stalen spantconstructie. Binnen de overwegend door blokvormige bouwmassa's gedomineerde omgeving valt het kerkgebouw door zijn modernistische vormgeving met een open klokkenstoel, een asymmetrische voorgevel met diverse gevelopeningen en deels hellende voorzijde, sterk in het oog. PASTORIE Het kerkgebouw is middels een eenlaagse gang verbonden met de gelijktijdig door Holt gerealiseerde tweelaagse pastorie (Kromhoutlaan 12, ten noordoosten van de kerk). In tegenstelling tot de in Limburgse carboonsteen en beton uitgevoerde kerkgevels, werd de pastorie in (witgeschilderde) baksteen opgetrokken waardoor een levendig contrast is ontstaan. De schuine dakhellingen onderstrepen de relatie tussen beide bouwdelen. Binnen de voorgevel van de pastorie (noordzijde) bevindt zich een ingangspui. De pastorie heeft een rechthoekig grondplan.
<i>Interieur (indeling)</i>	KERK De kerk bestaat uit een tweedelige ruimte: een brede hoofdruimte, en een ten zuiden hiervan aansluitende smallere zijbeuk. Beide ruimtes hebben een schuine dakhelling, die naar elkaar oplopen. De dakhelling van de zijbeuk is flauwer dan die van de hoofdruimte. Aan de zuidzijde werden zowel de zijbeuk als de hoofdruimte voorzien van een brede lichtbeuk, met daarin glaskunst (glas applique in de zijbeuk, blank glas in een gevarieerde houten sierroedenverdeling in de hoofdbeuk). Door de tweedeling van de kerkruimte heeft Holt het onderscheid tussen de zondagse vieringen en de diensten op door-de-weekse dagen geaccentueerd. De laatste vinden plaats in de zijbeuk, waar ook het sacramentsaltaar staat. Aan de oostzijde van de hoofdruimte situeerde Holt het liturgisch podium met hoofdaltaar, doopvont, en orgel. Andere speciale elementen zijn de devotiekapel bij de hoofdingang, die de onderbouw vormt van de klokkentoren en werd uitgevoerd met een absis. De indirecte lichtinval, boven het devotiebeeld, draagt bij aan het bijzondere karakter van het kerkinterieur. Hetzelfde geldt voor de bij binnenkomst direct zichtbare binnentuin, die aan de overzijde van de hoofdentree is gelegen.
<i>Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang</i>	De kerk met bijbehorende pastorie en aanleg is gelegen aan de noordzijde van het Prinses Beatrixplein, op de hoek van de Kromhoutlaan. De voorgevel van de kerk is gericht naar genoemd plein. De pastorie bevindt zich ten noordoosten van de kerk, en is gericht op de Kromhoutlaan.
<i>Archeologische relevantie ondergrond (zie Archis, Kich, gemeentearcheoloog of...)</i>	N.v.t.

Toegepaste materialen

---

gebouw, constructietechniek

KERK

De breed opgezette, asymmetrisch ingedeelde voorgevel bestaat uit een laag gedeelte (voorzijde zijbeuk), waarop een terugwijkend hoger deel aansluit (voorzijde hoofdruimte). Beide onderdelen hebben aan de bovenzijde een brede houten lijst, met liggende houtdelen. Het uitgebouwde stalen toegangsportaal met daarin de hoofdingang is links in de voorgevel gelegen. De voorgevel van de kerk werd uitgevoerd in (oorspronkelijk al witgeschilderd) stampbeton.

Ter linkerzijde van het gebouw is de in Limburgse carboonsteen opgetrokken klokkentoren geplaatst. Deze heeft een open voorzijde, die zicht biedt op de stalen klokkenstoel, met drie bronzen luidklokken. De achterzijde van de toren is gesloten en kent een halfronde vorm. De schuine dakhelling van de toren is uitgevoerd in beton met bekistingssporen. De binnenzijde is van oorsprong wit geschilderd. In de top bevindt zich een stalen kruis. Aan de onderzijde van de klokkenstoel bevindt zich een betonnen insteek, waaronder de lichtbeuk van de devotiekapel is gelegen.

De zijgevels zijn uitgevoerd in Limburgse carboonsteenbrokken. Tegen de linker zijgevel bevindt zich een betonnen regenwatervergaarbak met bronzen afvoerpijp.

Het terugwijkende deel van de kerkgevel links van de toren sluit aan op de patio ten oosten van de toren. Hier bevindt zich een hoge cilindervormige betonnen uitbouw met bekistingssporen: deze bevat het trappenhuis van de zangtribune in de kerk. De patio wordt naar het noorden toe afgesloten door een later toegevoegde (niet-beschermenswaardige) uitbouw.

De achtergevel van de kerk (noordzijde) is blind. Aan de noordoostzijde sluit het gebouw aan op het verbindingslid tussen kerk en pastorie. De daken zijn met moderne bitumen gedekt. Het gebouw kreeg spouwmuuren: aan de buitenzijde in Limburgse carboonzandsteenbrokken en aan de binnenzijde in - oorspronkelijk al witgeschilderde - in halfsteens verband gemetselde kalkzandsteen.

De kerk is opgezet met een (in het interieur) in het zicht gelaten staalskelet, met forse stalen kolommen op de overgang tussen hoofdruimte en zijbeuk (I-profielen). Aan de noordzijde van de hoofdruimte zijn de stalen kolommen verzonken binnen de wand, aan de zuidzijde van de zijbeuk zijn ze vrijstaand tegen de wand geplaatst.

PASTORIE

De (oorspronkelijk al witgeschilderde) gevels van de pastorie zijn gemetseld in baksteen in halfsteens verband, met platvolle voegen. Dit bouwdeel kent gevelopeningen met houten invullingen.

Interieur/afwerking	KERK Het interieur van de kerk behield zijn oorspronkelijke inrichting, alsmede de originele indeling. Het interieur bestaat uit een hoofdruimte (noord) en een hierop aansluitende zijbeuk (zuid). Het priesterkoor bevindt zich aan de oostzijde van de hoofdruimte. De in het zicht liggende daken bevatten grenen gordingen en sporen, waartussen heraklithplaten liggen. De vloeren werden uitgevoerd in gewapend stampbeton. De looppaden en het (betonnen) priesterkoor werden voorzien van flagstones in kwartsiet, en het bankenplan van vloerbekleding in zwart linoleum. Het vloerniveau van de devotiekapel in het westelijke deel van het gebouw ligt lager dan de kerkruimte. Het granieten doopvont met een deksel in gehamerd messing bevindt zich aan de oostzijde van de kerk. Langs de zuidwand van de kerk bevindt zich een reeks biechtstoelen die deels bereikbaar zijn via wandnissen, met ingangen met een houten deur (opgeklampt). Ze worden afgewisseld door een tweede devotiekapel, eveneens opgenomen binnen een wandnis. Biechtstoelen en kapel liggen op een hoger niveau (doorlopende trede langs de zuidwand, met flagstones). Tegen de westwand van de hoofdruimte bevindt zich een betonnen balkon dat werd ontworpen als zangtribune. PASTORIE Het interieur van de pastorie heeft een vergelijkbare afwerking als het kerkgebouw: wanden in schoonmetselwerk, vloeren met flagstones in kwartsiet. Het trappenhuis (bordestrap) werd eveneens voorzien van flagstones, en bevat stalen hekwerken met houten leuning.
Kunstwerken/orgels/ gedenktekens/meubels die bestanddeel zijn:	Holt ontwierp ook het meubilair (waaronder het bankenplan), waardoor architectuur en inrichting een stilistische eenheid vormen. Het bankenplan omvat essenhouten banken met ijzeren steunen, die zijn ingegoten in de vloeren. De aanwezige altaartombes (hoofdaltaar en sacramentsaltaar) zijn uitgevoerd in graniet. Het orgel is niet beschermenswaardig. Het gaat hier om een unit-orgel (mededeling Rudi van Straten - orgelspecialist RCE - d.d. 6 augustus 2012)
nr. 1	Gevelsteen
Materiaal/techniek	Natuursteen
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Binnen de oostwand van de kerk
Kunstenaar	Onbekend
Voorstelling	Eerste steen, met tekst: ME POSUIT PRIM LAPIDEM /ECCLESIAE IN HONOREM /SANCTI JOANNIS MARIAE VIANNEY REV PL DOM /WILHELMUS N ZIJLSTRA /DIE 14 FEBR ANNO 1960.
Datering	14 februari 1960
nr. 2	Kruiswegstatie
Materiaal/techniek	Geglazuurde keramiek (hoogrelief)
Voorstelling	Kruiswegstatie
Datering	Waarschijnlijk bouwtijd
Afmetingen	Onbekend
nr. 3	Crucifix
Materiaal/techniek	Hout (kruis) en brons (corpus)

Locatie (in/aan het beschermde monument)	Boven het hoofdaltaar
Kunstenaar	Theo Mulder
Voorstelling	Crucifix
Datering	Waarschijnlijk bouwtijd
Afmetingen	Onbekend

nr. 4	Glas appliquéraam in de zijbeuk, in de voorgevel van de kerk
Materiaal/techniek	Glas appliqué
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Glasraam in de zijbeuk
Kunstenaar	Ger Lataster (Lataster profileerde zich als één van de belangrijkste vernieuwende kunstenaars in Nederland. Hij was verbonden aan de in 1955 opgerichte Liga Nieuw Beelden (een ander lid was Karel Appel).
Voorstelling	Abstract
Datering	Waarschijnlijk bouwtijd
Afmetingen	Onbekend
	Vermoedelijk werd het glas appliquéraam uitgevoerd door het glasatelier van Van Tetterode in Amsterdam, dat deze techniek sterk bevorderde en waarvoor Lataster diverse ontwerpen leverde.

nr. 5	Wandrelief, voorstellende Pastoor van Ars
Materiaal/techniek	Wandrelief in staal
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Tegen de westelijke wand van de hoofdbeuk.
Kunstenaar	Johannes Vianney
Voorstelling	Pastoor van Ars
Datering	Waarschijnlijk bouwtijd
Afmetingen	Onbekend

Groen erfgoed: aanleg/beplanting	Rond de kerk met pastorie ligt een ruim eigen terrein. Aan de voorzijde van de kerk bevindt zich een tuin met diverse groenelementen. Bij de hoofdingang is een betonnen voorplein met een dito rustbank (die als overgang tussen straat en kerk is bedoeld), en een vrijstaand houten kruis aanwezig. Het geveldeel rechts van de voorgevel wordt voorafgegaan door een betonnen 'bloembak' met groenelementen. Tussen de toren en hoofdruimte van de kerk bevindt zich een patio met een binnentuin met diverse (anno 2012 overwoekerende) groenelementen en flagstones. De pastorie wordt omgeven door een bijbehorende tuin. Het deel van de aanleg dat is gelegen tussen de pastorie en de nieuwe aanbouw ('de Vleugel') is van recente datum.

Geschiedenis	Op 14 februari 1960 legde W.N. Zijlstra, deken van Haarlem, de eerste steen voor de Pastoor van Arskerk in Haarlem-Parkwijk (Prinses Beatrixplein 6). Deze wijk vormde een nieuwe uitbreiding van de stad en was nog in ontwikkeling. Bij het ontwerp van deze kerk was architect Holt gebonden aan het feit dat het gebouw goedkoop moest worden uitgevoerd, uitgaande van een standpunt van de Nederlandse bisschoppen. Holt speelde een belangrijke rol binnen de moderne Nederlandse bouwkunst, en realiseerde een groot aantal gebouwen in binnen- en buitenland. De Pastoor van Arskerk was Holts derde kerkgebouw. In de voorafgaande periode bouwde hij in Amsterdam de St.-Jozefkerk (1950-1952), en in Dussen de Maria Geboortekerk (1953-1954). Bij deze kerken ging hij nog uit van een tamelijk traditionele vormgeving, met een basilicale opbouw. De Pastoor van Arskerk kreeg een traditiedoorbrekend karakter, een gegeven dat zou worden voortgezet in het ontwerp van Holts vierde kerkgebouw: de Amsterdamse Verrijzeniskerk (1963-1965). Het Haarlemse kerkgebouw toont onder andere de invloed die Holt onderging van de Zwitserse architect W. Moser, waarmee hij bevriend was. Dit blijkt vooral uit de opmerkelijke tweedeling van de ruimte, bestaande uit een brede hoofdruimte en een smallere en verlaagde zijbeuk. Een vergelijkbare ruimteopvatting hanteerde Moser voor zijn kerk in Zürich-Altstetten (1941). De massa van het Haarlemse gebouw en de wijze waarop de lichtinval bijdraagt aan het liturgisch gebruik van de kerk, vertoont affiniteit met de kerk van Ronchamps (1950-1955) van Le Corbusier.
Relevante wijzigingen	De Pastoor van Arskerk met pastorie onderging slechts enkele moderne wijzigingen. Aan de achter- en linkerzijde van de kerk bevinden zich enige jongere toevoegingen. De oorspronkelijke dakdekking (rubberoid leien) werd vervangen door bitumen. De oorspronkelijke inrichting van de kerk bleef integraal behouden. Het deel van de aanleg dat is gelegen tussen de pastorie en de nieuwe aanbouw ('de Vleugel', niet beschermenswaardig) is van recente datum.
Bezocht	De kerk is bezocht op 16 augustus 2012 door M. de Heer Kloots, in aanwezigheid van de heer J. Beijnon (penningmeester kerkbestuur, 06-22455084). Pastor Niesten graag aanhouden als contactpersoon.

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

Nr. 1	Gemeentelijke registeromschrijving 2002
Nr. 2	Holt, G.H.M., 'Parochiekerk van de H. Pastoor van Ars in Haarlem-Oost', in: Katholiek Bouwblad 1962, p. 261-268
Nr. 3	Holt, G.H.M., 'Parochiekerk van de H. Pastoor van Ars in Haarlem-Oost', in: Bouwkundig Weekblad 1962, p. 110-113
Nr. 4	Boer, H.P.G. de, Architect G.M.H. Holt (1904); sociale woningbouw, kerkbouw, theaterbouw, Amsterdam 1983
<i>Al gebruikte bronnen (websites scan of kopie opslaan omdat dit wijzigt, of van alles een kopie opslaan???)</i>	N.v.t.
<i>Interviews bewoners, gebruikers</i>	N.v.t.

Monument

Heerlen R.K. Kerk Christus Koning

Register

Identificatienummer Basisregistratie	091700000011413
Provincie	Limburg
Gemeente	Heerlen
Plaats	Heerlen
Straat/huisnummer	Navolaan 83
Postcode	6414 HE, 6414 GG
Kadastrale aanduiding	HEERLEN O 1735 HEERLEN O 554
Aanduiding of korte omschrijving	Kerkgebouw met vrijstaande klokkentoren

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);</i>	De centrale opstelling van het interieur van de kerk is een vroeg voorbeeld van het inrichten van een kerk conform de opvattingen van het Tweede Vaticaans Concilie.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling;</i>	De kerk is een goed voorbeeld van de centrale positie die bij de ontwikkeling van stadsuitbreidingen aan kerkelijke voorzieningen binnen de wijken werd toegekend.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);</i>	Toepassing van betonramen

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	De kerk is een hoogtepunt in het werk van de architect Fanchamps.
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	volgt
<i>wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst;</i>	De kerk is bijzonder door het gebruik op een dergelijke schaal van glasbouwstenen en de ruimtelijke werking die daar van uitgaat. Het vele invallende licht moet het hemelse Jeruzalem symboliseren. Ook het baksteenmozaïek aan de buitenzijde van de devotiekapel is als onlosmakelijk onderdeel van de architectuur van groot belang.

III Situationele en ensemblewaarde

<i>bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;</i>	De kerk is van belang als landmark in de wijk. Ook als afsluiting van het grote plein aan de voorzijde is de kerk van grote waarde.

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

<i>wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;</i>	Aan de buitenkant is de kerk nog vrijwel volledig gaaf. Door de (reversibele) afsluiting van een deel van de glaswanden en de plaatsing van de sluitmuur achter het altaar is de ruimtelijke werking van het interieur wel aangetast.
<i>in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke, dorps- of landschappelijke omgeving.</i>	De kerk neemt een centrale plaats in in het nog steeds herkenbare concept van naoorlogse mijnkolonie, dat aan het ontwerp van de wijk Vrieheide ten grondslag heeft gelegen.

V Zeldzaamheid

<i>belang van het object/complex wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht;</i>	Door de grootschalige toepassing van betonramen, is het ontwerp van deze kerk vrij uniek.

Onderdelen zonder monumentale waarde:

- *Interieur* De afsluiting van de glaswanden en de sluitmuur achter het altaar uit 1984

KENNIS: FEITENVERZAMELING

Oorspronkelijke functie(s) Religieuze gebouwen

*bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr)
op grond van een thesaurus,
overeenkomend met
registeromschrijving*

Typologie R.K. Kerkgebouw met klokkentoren

Huidige functie (met jaartal) Momenteel geen, gezocht wordt naar een nieuwe bestemming (2012)

Naam object R.K. Kerk Christus Koning

Stijl/stroming Modernisme

Bouwtijd (ook de planfase) Ontwerp 1961
Bouw 1964-1965

Architect(en)/ontwerper(s) Fanchamps, J. J.

Uitvoerder (aannemer e.d.) N.V. International Bouw Compagnie, Best

---

Opdrachtgever Dienst Cultuur, Planologie en Bouwzaken van het Bisdom Roermond

---

Exterieur De bovenkerk is kubusvormig en staat op een ingesnoerd vierkant onderlichaam. Langs de kerk staan de betonnen kolommen van het skelet.

Aan de westzijde van de kerk is aan het plein een halfronde kapel tegen de bovenkerk geplaatst. Aan weerszijden bevinden zich de twee deuren van de hoofdingang, die worden bereikt door een trap. Tochtportalen en kapel zijn zwevend tegen de kerk geplaatst onder platte daken.

Aan de zijde van de Navolaan is de zij-ingang van de bovenkerk bereikbaar boven een trap.

Aan de noordwestzijde van de kerk staat los hiervan een betonnen klokkentoren. Deze is geheel gesloten op een sleuf aan de hoekzijde na. Aan de noordzijde ligt een trap naast de kerk, die vanaf het plein langs de campanile naar beneden voert. Hier bevindt de toegang tot de dagkapel, die is afgesloten met een dubbele houten deur.

---

gebouw, constructietechniek De vliesgevels zijn geheel opgebouwd uit glasbouwstenen, gevat in een schokbetonnen cassette. Langs het platte dak loopt een, bij de verbouwing in 1984 aangebracht, trespaboerboord. De vliesgevel rust op een betonnen witte band. Het onderlichaam is eveneens opgebouwd uit glasbouwstenen in een schokbetonnen cassette. Aan de oostzijde is met baksteen in halfsteensverband een uitbreiding gemaakt, zodat de muren nu onder de gevel van de bovenkerk komen.

Interieur (indeling)

De entree van de kerk wordt gevormd door de hoofdingangen, die via een tochtportaal uitkomen in de kerk, naast de devotiekapel. Deze kapel ligt achter een met een bakstenen blad afgeschermd trap, die naar de trapeziumvormige zangtribune met twee insnoeringen leidt. De devotiekapel is half rond en wordt verlicht door een ronde lichtkoepel in het rechte plafond. De kerk is kubusvormig en wordt verlicht door de glasbouwstenen in de vliesgevels.

Centraal in de kerk ligt het priesterkoor, dat is verhoogd door een supedaneum. Het priesterkoor wordt afgesloten door een muur, die los in de kerk staat en het zicht op de trappen en de voormalige ambo- en tabernakelplaats ontnemt. De muur is gebogen en loopt tot halverwege het plafond. Rondom het koor staan banken opgesteld.

Achter de sluitmuur loopt een trap naar de benedenkerk, geflankeerd door twee verhogingen. De trap is afgezet met ijzeren hekwerk. Op de beide verhogingen stonden destijds de tabernakel en de ambo. Naast de sluitmuur bevindt zich aan de oostzijde een zijingang met een tochtportaal.

Achter de sluitmuur bevinden zich twee devotieplaatsen in de hoeken van de kerk, aan weerszijden van de muur, die zijn opgebouwd uit gordijnen, die aan een ijzeren geraamte zijn opgehangen. De benedenkerk kan worden bereikt door twee trappen vanuit de kerk, via een halletje, waaraan tevens de sacristie, de opslagruimtes en de koffiekamers liggen.

De dagkerk is rechthoekig en kent een axiaal bankenplan. Het vieringaltaar staat op een supedaneum, met daarachter een tabernakel en een expositieluis. Rechts in de kerk is een wand gebouwd met biechtstolen, waartussen bakstenen devotiealtaren staan. Links treedt licht de ruimte binnen door glasbouwstenen. In het midden bevindt zich de toegang naar buiten in een tochtportaal.

---

interieur, techniek en materialen

Het plafond is met hout betimmerd, centraal is een vierkante neonverlichting aangebracht met een oranje geschilderde cassette. Op de vloer ligt vloerbedekking.

De glasbouwstenen zijn deels tussen de kolommen van het betonskelet afgeschermd door bladen van houtwolcementplaten.

Kunstwerken/orgels/gedenktekens/meubels die bestanddeel zijn:

nr. 1

Materiaal/techniek

Baksteenreliëf

Locatie (in/aan het beschermde monument)

Aan buitenmuur devotiekapel

Kunstenaar

Ramakers, L

Voorstelling

Intocht van Christus in Jeruzalem

Datering

1965

Stedenbouwkundige ligging De kerk is centraal gelegen in de wijk Vrieheide. De kerk staat aan de achterzijde aan een kleine straat, de *situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang* hoofdingang ligt aan een groot plein, zodat de kerk hier de omgeving bepaalt. De toren fungeert als landmark, ondanks de begroeiing, de glooiingen in het landschap en de omringende bebouwing.

Archeologische relevantie Kerk en toren liggen voor zover bekend niet op een terrein van archeologische waarde.
ondergrond (zie Archis, Kich, gemeentearcheoloog of...)

Geschiedenis In 1959 wijzigde de gemeente het karakter van de voormalige mijnkolonie Vrieheide door haar op te nemen in de stadsuitbreidingsplannen. Daarmee kreeg de wijk in plaats van de dorpse structuur een meer stadse uitstraling. Omdat de bestaande kerk te klein was moest een nieuwe kerk worden gebouwd. In 1961 kwam J.J. Fanchamps met een eerste ontwerp. Op 25 juli 1965 kon de kerk worden geconsecreerd.

In 1964 splitste het bisdom het rectoraat. Het rectoraat Christus Koning werd verheven tot parochie en het nieuwe rectoraat H. Judas Thaddeus nam de boerderij Carisborg in gebruik als noodkerk. Het gevolg was dat de financiële draagkracht van de nieuwe parochie sterk achteruit ging. Bovendien bleek de kerk al zeer snel te groot te zijn.

De kerk kreeg al gauw met bouwtechnisch problemen te kampen. De in beton gevatte glasbouwstenen lekten tussen de voegen, zodat rondom in de kerk aan de binnenzijde goten werden geplaatst om het water af te voeren. Het vlechtijzer van de dragende kolommen was niet voldoende bedekt met beton, waardoor betonrot de constructie verzwakte. Ook het dak was lek. Daarnaast waren er problemen m.b.t. de klimaatregeling. Daarom waren er in 1977 al plannen om de kerk te slopen en te vervangen. Dit mede omdat de bovenkerk slechts bij uitzondering werd gebruikt, meestal was de dagkerk groot genoeg, ook op de zondagen. Omdat er voor de parochie geen betaalbare alternatieven waren, werd toch in 1984 besloten de kerk op te knappen.

In juli 2004 werd de kerk aan de eredienst onttrokken. In 2008 vond ook de laatste viering plaats in de dagkapel. Naar een nieuwe bestemming wordt nog gezocht. De dreiging van sloop lijkt afgewend.

Relevante wijzigingen Bij de verbouwing in 1984 is het interieur sterk gewijzigd. Het altaar bleef staan, maar tussen het altaar en de trappen plaatste men een sluitmuur. Het supedaneum werd uitgebreid naar die richting en de tabernakel kreeg een plaats achter het altaar. Aan weerszijden van de sluitmuur werd het zicht afgesloten door devotieplaatsen, die waren afgeschermd met een gordijn op een ijzeren constructie. De banken gingen daar weg, zodat de centrale positie van het altaar werd opgegeven.

Vanwege de problemen m.b.t. de klimaatbeheersing in de kerk kregen de muren tussen de kolommen een afscherming van houtwolcementplaten. Daardoor kwam er minder licht in de kerk. Bovendien isoleerden de platen de kerk ook beter. Aan de buitenzijde kregen de boeiboorden een trespa afdekking en bouwde men de onderzijde uit, zodat het geheel ingesnoerde onderdeel nu deels met baksteen werd uitgebreid tot de onderzijde van de bovenkerk. Het priesterkoor kreeg een nieuwe tabernakel en een bijbehorende ambo, achter het altaar. In 1995 kreeg het koor een afscheiding in de vorm van een hekwerk, dat tevens als communiebank kon worden gebruikt.

In 2008 is het orgel verwijderd en overgedragen aan de Fatimakerk in Brunssum

---

Bezocht G.W. Eshuis 22-1-2013

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

---

Nr. 1	A. Jacobs, A.A. Wiekart, Kerken na 1940 in Limburg; inventarisatie en waardenstelling kerkelijke bouwkunst na 1940, Stichting Monumentenhuis Limburg, Roermond, 2003
Nr. 2	A. Jacobs, Het 'Nieuwe Jeruzalem', De Christus Koningkerk van Nieuw-Einde; in: Land van Herle I 59(2009) nr. 1. pag. 23-34
Nr. 3	www.kerkgebouwen-in-limburg.nl

Al gebruikte bronnen (websites scan of kopie opslaan omdat dit wijzigt, of van alles een kopie opslaan???)

Monument

Hengelo Raphaëlkerk

Register

Provincie	Overijssel
Gemeente	Hengelo
Plaats	Hengelo
Straat/huisnummer	Josef Haydnlaan 66 (kerk) Mozartlaan 139 (pastorie)
Postcode	
Kadastrale aanduiding	Hengelo (O) 4454
Aanduiding of korte omschrijving	Kerk met pastorie en vrijstaande klokkenstoel

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en); Door ondermeer het gebruik van de 30.000 in elkaar geschoven flessen om een koepeldak te creëren.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek; De kerk is van architectuurhistorische waarde vanwege het bijzonder vormgegeven kerkgebouw

voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar; Voor het oeuvre van architect H.J. van Wissen, die een fraaie abstractie doorvoerde in de kerk en een optimale ruimtebeleving in de ronde kerkzaal creëerde.

wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp; Door het vertalen van een traditioneel programma (kerk en pastorie) in een functioneel en modern gebouw.

Door de centraalbouw en de plaatsing van de banken werd het mogelijk gemaakt om de mis zo dicht mogelijk met en bij de kerkgangers te vieren.

wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst; Vanwege de toepassing van de monumentale wandkunst en de kleurige glas-in-loodramen.

III Situationele en ensemblewaarde

a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving; Vanwege de beeldbepalende en centrale ligging in de wederopbouwwijk Klein Driene. De kerk ligt op een middenruimte tussen een meer traditionalistisch vormgegeven en een meer modernistische woonbuurt.

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur; De kerk, pastorie en klokkenstoel zijn overwegend gaaf.

Onderdelen zonder monumentale waarde:

Receptiegeschiedenis, prijzen e.d In 2007 is de kerk aangewezen als gemeentelijk monument.

Overige Rondom de kerk en pastorie een open aanleg bestaande uit gras met een aantal bomen. Achter de pastorie een meer besloten tuin.

KENNIS: FEITENVERZAMELING

Oorspronkelijke functie(s) Kerk, pastorie en klokkenstoel

Typologie Centraalbouw

Huidige functie (met jaartal)	Kerk met pastorie
Naam object	St. Raphaelkerk
Stijl/stroming	Functionalisme
Bouwtijd (ook de planfase)	1959 (oplevering en inwijding)
Architect(en)/ontwerper(s)	H.J. van Wissen
Uitvoerder (aannemer e.d.)	Adviseur betonconstructies: ir. A.J. Uilenreef, Laren (NH)
Opdrachtgever	A. de Mey (bouwpastoor)
Exterieur	De kerk is gebouwd op cirkelvormige plattegrond en wordt door een koepel afgedekt. De wanden van de kerk zijn in rode handvorm baksteen uitgevoerd en een deel is bekleed met grijze kwartsiettegels van 40x40 cm. Om de hoge kerkzaal een ombouw uitgevoerd in gele waalsteen. De kerk is deels onderkelderd. Onder de betonnen ringbalk is een glasstrook van glas-in-lood aangebracht. In de buitenwanden zijn vele uitsparingen gemaakt die bezet zijn met sterk gekleurd glas-in-lood. Aan de noordzijde de entreepartij, onder een rechthoekig portaal. Centraal in dit portaal bevindt zich de doopkapel. Naast de kerk, voor de hoofdentree, staat een vrijstaande klokkenstoel. De stoel is opgebouwd uit betonnen kolommen die onderling zijn verbonden door drie cirkelvormige betonbanden. In de klokkenstoel hangen klokken. De pastorie is met de kerk verbonden door een smalle gang lage gang met geschakelde ruimten. De pastorie heeft een rechthoekige plattegrond en is twee bouwlagen hoog met plat dak. Links naast de pastorie een aangebouwde garage met carport. De verbindingsgang en de pastorie zijn opgetrokken in gele baksteen en voorzien van gestucte delen.
gebouw, constructietechniek	De basis van de kerk bestaat uit 8 zware gewapende betonkolommen, die boven gekoppeld zijn door een randbalk ter breedte van 1,80 meter. Die randbalk draagt de koepel. De koepel is samengesteld uit z.g. 'fuseé ceramique', en heeft een schaaldikte van ca. 12 cm. En een overspanning van 31 meter. 30.000 in elkaar geschoven flessen vormen de basis voor het koepeldak.
Interieur (indeling)	Centraal binnen de entreepartij ligt de iets verdiepte doopkapel, rechts van de entreepartij bevindt zich een kleine devotiekapel. De doopkapel en het priesterkoor liggen lijnrecht tegenover elkaar. De ronde kerkzaal is voorzien van vijf segmentvormige bankenplannen die richting priesterkoor zijn geplaatst. Onder het priesterkoor is een crypte gerealiseerd die tevens als dagkapel gebruikt kan worden. De ombouw, met daarin de processiegangen, de devotiekapel en ingangspartijen met de doopkapel, is laag gehouden. Als tegenstelling met de hoge ronde kerkruimte is de afsluiting van de laagbouw 'schoepvormig', waardoor de mogelijkheid ontstond om zijdelingse belichting te plaatsen in de buitenwanden. De binnenwanden van de ombouw zijn uitgevoerd in gele waalsteen. Een deel van de ombouw is in later stadium van de kerkzaal gescheiden door het plaatsen van tussenwanden.

<i>interieur, techniek en materialen</i>	De onderzijde van de koepel is oorspronkelijk in een zachte terracotta rode stucmortel gestucadoord en de wanden van de kerkzaal in donkergrijs. Onder de koepel is een verlaagd plafond aangebracht van houten delen. Onder de betonnen randbalk van de koepel brede strook glas-in-lood. In het priesterkoor twee hoge glas-in-loodramen, hiertussen een gesloten wand die vrij achter de kolommen doorloopt. De wand is in een kalkmortel gepleisterd en in de natte kalk is door Eugen Keller een groot fresco aangebracht van ca 100 m². De kerkzaal en het koor hebben een betegelde vloer. De doopkapel is voorzien van een vloer in mozaïek (natuursteen en geglazuurde steen). De crypte is eveneens deels voorzien van een vloer van mozaïek van natuurstenen delen.

<i>Kunstwerken/orgels/ gedenktekens/meubels die bestanddeel zijn:</i>	In de doopkapel staan een doopvont en een wat hoger doopvont van natuursteen. Op het priesterkoor een natuurstenen altaar. Achter het altaar een tabernakel voorzien van gekleurd mozaïek. In de crypte een altaar van natuursteen en beton. Achter het altaar een bronzen tabernakel op een natuurstenen console. Nasst het altaar een natuurstenen doopvont op een metalen onderstel. Tevens in de kerk een aantal kunstwerken:

nr. 1

<i>Materiaal/techniek</i>	2 glas-in-loodramen
<i>Locatie (in/aan het beschermde monument)</i>	Aan weerszijden van het priesterkoor
<i>Kunstenaar</i>	Eugen Keiler
<i>Voorstelling</i>	Geloof, hoop en liefde en het lijdensverhaal
<i>Datering</i>	Ca. 1959

Nr. 2

<i>Materiaal/techniek</i>	Glas-in-loodramen
<i>Locatie (in/aan het beschermde monument)</i>	In de buitenwand van de doopkapel
<i>Kunstenaar</i>	Eugen Keiler
<i>Voorstelling</i>	Scenes uit het leven van Christus
<i>Datering</i>	Ca. 1959

Nr. 3

<i>Materiaal/techniek</i>	Glas-in-loodramen
<i>Locatie (in/aan het beschermde monument)</i>	In de buitenwand van de dagkapel
<i>Kunstenaar</i>	Eugen Keiler
<i>Voorstelling</i>	Scenes uit het leven van Maria
<i>Datering</i>	Ca. 1959

nr. 4	
Materiaal/techniek	Fresco
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Achterwand priesterkoor
Kunstenaar	Eugen Keiler
Voorstelling	Voorstellingen uit de Apocalyps van de Heilige Johannes
Datering	Ca. 1959
Afmetingen	Ca. 100 m ²

Nr. 5	
Materiaal/techniek	Schildering, witte lijnen op een grijs geschilderde achtergrond
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Achterwand in de crypte
Kunstenaar	Eugen Keiler
Voorstelling	Scenes uit het leven van de H. Raphaël
Datering	Ca. 1959

Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang

De kerk is gelegen op de hoek Josef Haydnlaan-Mozartlaan in Hengelo in de wijk Klein Driene die in 2011 als een van de 30 belangrijkste Wederopbouwgebieden in de Visie Erfgoed en Ruimte is aangewezen.

Het bouwterrein gaf door zijn grootte en vrije ligging de gelegenheid om een zelfstandige bouwvorm te kiezen.

En mede door de wens van pastoor De Mey om de mis zo dicht mogelijk bij en met de gelovigen te vieren, werd als vorm een centraalbouw gekozen. Hierdoor werd het mogelijk contrast met de woningbouwblokken in de omgeving te creëren en fungeert de beeldpalende kerk als visueel middelpunt van de wijk.

Bezocht	juni 2012 (Mariël Kok), 11 december 2012 (Mariël Kok)

KENNIS: BRONNEN

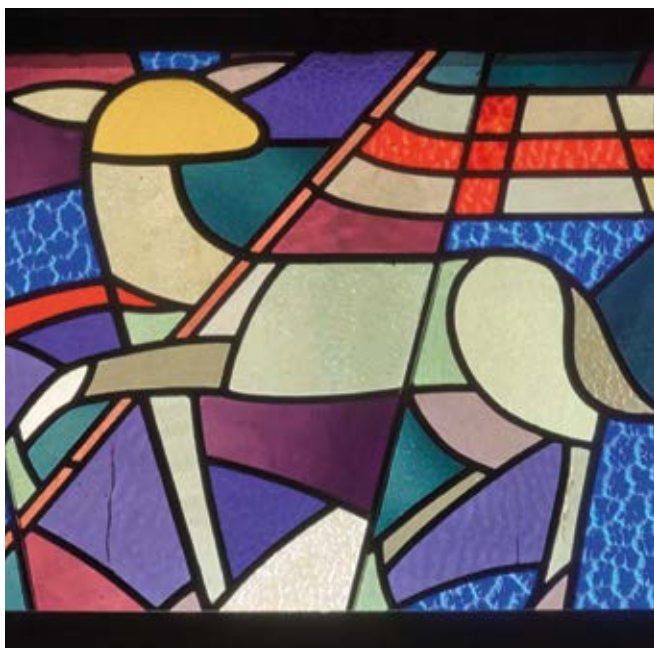
Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

Nr. 1	St. Raphaëlkerk te Hengelo, Bouwkundig weekblad 78 (1960), nr. 9, p. 193-196
Nr. 2	Twee kerken, Katholiek Bouwblad 26 (1959-1960), nr. 15, p. 225-231
Nr. 3	Johan Thüss, De Raphael- en Exoduskerk, Hengelosche schatkamer uit de zestiger jaren, Hengelo toen en nu, 36 (2011), p. 11-13

Al gebruikte bronnen (websites scan of kopie opslaan omdat dit wijzigt, of van alles een kopie opslaan???)

http://nl.wikipedia.org/wiki/Herman_van_Wissen
<http://www.koschinski.nl/raphaelkerk.htm>

Monument

Leidschendam R.K. Kerk St. Opifex

Register

Provincie	Zuid-Holland
Gemeente	Leidschendam-Voorburg
Plaats	Leidschendam
Straat/huisnummer	Burgemeester Sweenslaan 5
Postcode	2262 BN
Kadastrale aanduiding	VEUR, Sectie B, perceel 4771
Aanduiding of korte omschrijving	Religieuze gebouwen. Kerk met klokkentoren pastorie en kosterswoning.
Complexonderdeel van complex [naam of complexnummer]	N.v.t.

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);</i>	Vanwege de functioneel-ruimtelijke relatie tussen kerk en wijk. Als uiting van de wijk(parochie)gedachte waarbij de kerk een centrale positie inneemt wat tot uiting komt in de open ligging aan het voorterrein omgeven door andere sociale voorzieningen.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

---

<i>voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;</i>	De kerk is van architectuurhistorische waarde als uniek vormgegeven modernistisch kerkgebouw, als voorbeeld van centraalbouw waarbij alle zichtlijnen naar het altaar leiden, vanwege de meervoudige plattegrond,
<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	als representant van het gedachtegoed van Van der Leur dat 'architectuur geen verhulling moet zijn, maar onderdeel van het geheel',
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	vanwege de geheel open indeling van de kerkplattegrond en vanwege het veelvuldige toegepast glas-in-lood dat door zijn voorstelling bijdraagt aan de lithurgie en door het gekleurde van de glas-in-loodramen invallende licht bijdraagt aan de sacrale sfeer.
<i>wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst;</i>	Vanwege de toegepaste moderne materialen voor het interieur, zoals beton voor het altaar.

III Situationele en ensemblewaarde

<i>a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving;</i>	Vanwege de bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn wijk in het groen.
<i>a. bijzondere betekenis van het complex wegens de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing in relatie tot de onderlinge historisch-ruimtelijke context en in relatie tot de daarbij behorende groenvoorzieningen, wegen, wateren, bodemgesteldheid en/of archeologie;</i>	Vanwege de bijzondere betekenis van het object wegens de wijze van situering/voorzieningen.

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

	Vanwege de gaafheid en herkenbaarheid van kerk en klokkentoren zowel in situering binnen de wijk als de architectonische gaafheid van het exterieur.
<i>Als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke functie.</i>	volgt

---

V Zeldzaamheid

Van uitzonderlijk belang van het object volgt wegens relatieve zeldzaamheid in relatie tot één of meer van de onder I t/m III genoemde kwaliteiten.

KENNIS: FEITEN

Oorspronkelijke functie(s), Kerk met pastorie en kosterswoning. Vrijstaande klokkentoren.
bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr)
op grond van een thesaurus,
overeenkomend met
registeromschrijving

Typologie Kerk

Huidige functie (met jaartal) 2007 bezinningscentrum
2011 cultureel centrum

Naam object St. Joseph Opifex Kerk

Stijl/stroming Modernisme

Bouwtijd (ook de planfase) 1960 ontwerp
1960-1962 bouw
1962 gewijd en in gebruik genomen
1987 wijziging kosterswoning
2007 buiten gebruik, nieuwe functie als cultureel centrum, interieur aangepast: vaste banken en doopvont verwijderd, hoofdaltaar verplaatst, nieuwe gebogen wanden geplaatst.

Architect(en)/ontwerper(s) Hendrik C. van de Leur, architect Nijmegen

Opdrachtgever Opdrachtgever bisdom

Exterieur In het grondvlak twee haaks gesitueerde rechthoekige volumes, de kerkruimte over één bouwlaag en de woningen over twee bouwlagen, en een boven de kerkruimte uitstekende, cilindervormige kerkzaal (trommel) als hoogste element. De kerkzaal is vertikaal geled met stroken glas-in-lood vensters, de rechthoekige volumes kennen een meer horizontale geleiding. Afwisseling van gesloten delen en door penanten opengewerkte delen. Een verbijzondering is de doopkapel: zichtbaar in het exterieur door de koepel met glas-in-lood. Aan de achterzijde van de kerkzaal uitgebouwde biechtstoelen. In het lage deel van de kerkruimte de entreepartij.
In het westelijke volume de pastorie en kosterswoning.

Losstaande klokkentoren met luidklok. In zijaanzicht heeft de toren een kruisvorm.

Interieur (indeling) Ronde kerkzaal met vertikale stalen ramen met glas-in-lood. Dak met betonnen spanten en lichtkoepel boven het celebratiealtaar. Centrale opstelling.
Kerkzaal loopt door in lagere aanbouw. Zowel in de lichte kerkzaal als in de lagere aanbouw zijn zitplaatsen. Lithurgisch centrum is met een diagonale as door het gebouw verbonden met de doopkapel. Deze heeft een verdiept basin belegd met marmer, voorstelling met vissen, en wordt bekroond door een lichtkoepel met glas-in-lood.
Links van de kerkzaal de sacristie en andere functionele vetrekken; rechts van de kerkzaal de rechthoekige vleugel met een bijeenkomstruimte en de woningen. Zeer eenvoudige afwerking.

Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang De kerk is gelegen in de wederopbouwwijk De Heuvel en is opvallend door zijn afwijkende vorm: rond in een verder rechthoekig ingerichte omgeving. Het centrum van de wijk wordt gevormd door een groene ruimte met grasvelden, waterpartijen en bomen/heesters. De centrumfuncties (voorzieningen) zoals twee kerken en een school zijn hier gevestigd.

Archeologische relevantie ondergrond n.v.t.
(zie Archis, Kich, gemeentearcheoloog of...)

Toegepaste materialen

---

gebouw, constructietechniek De kerk is opgemetseld in zachtgele baksteen afgedekt door een plat dak met brede betonnen rand. De dakconstructie bestaat uit beton met spanten in een waaiervorm in de kerkzaal. De vrijstaande kerktoren is opgebouwd uit dezelfde gele baksteen met een betonnen dekplaat en een koperen afdekking van de luifel boven de luidklok.

Interieur/afwerking De vloer van de kerkzaal is van kwartsiet-scherven. De doopkapel heeft een ingelegde marmeren vloer.

Kunstwerken/orgels/gedenktekens/meubels die bestanddeel zijn: Glas-in-lood ramen in de kerkruimte. Orgel uit de bouwtijd. Sacramentsaltaar in kerkzaal. Betonreliëf in zijvleugel.

---

nr. 1

Materiaal/techniek Glas-in-loodramen

Locatie (in/aan het beschermde monument) Langwerpige stroken in de kerkzaal, maar ook kleinere ramen, met gekleurd glas.

Voorstelling Zowel voorstellingen als geometrische motieven.

Datering 1962

---

nr. 2

Materiaal/techniek Sacramentsaltaar van beton.

Locatie (in/aan het beschermde monument) In de kerkzaal.

Kunstenaar H.C. van der Leur

Datering Mei 1962

---

nr. 3

Materiaal/techniek Betonreliëf. Gepatineerd.

Locatie (in/aan het beschermde monument) Boven de entree van Burg. Sweenslaan 9

Kunstenaar Wilhelminus Maria Pim van Moorsel

Voorstelling 'driekoningen – afweezegen' met tekstband: 19*C*M*B*63

Datering 1963

Overige Bijzonder is de lichtinval in de kerk. Door het glas-in-lood levert het een spel op van gekleurde vlakken en patronen. Mystieke sfeer.

Geschiedenis	In 1959 werd gestart met de bouw van een nieuwe wijk, De Heuvel. Deze wijk maakte deel uit van een groot woningbouwproject dat meerdere wijken omvatte. Prof. ir. W. de Bruyn was verantwoordelijk voor het plan waarin ca 250 ha weide- en tuinbouwgebied de basis vormde en waarbij de visie werd bepaald door sociologische inzichten. De belangrijkste uitgangspunten werden door de toekomstige bewoners ingebracht: wonen aan een straat en wonen in de natuur. Een grote centrale ruimte werd ingericht voor alle buurtvoorzieningen. In deze context mocht architect Hendrik Christiaan van de Leur (1898-1994) een nieuwe kerk ontwerpen en bouwen. Van de Leur was sinds 1929 als zelfstandig architect gevestigd in Nijmegen en vanaf 1936 bisschoppelijk inspecteur voor het Bisdom 's-Hertogenbosch. Geschoold in de traditionele stijl (Bossche School) onder Dom Bellot ontwikkelde Van Leur na de WOII meer een moderne stijl van bouwen. De St. Joseph Opifexkerk is een van zijn laatste nieuwbouwwerken.
Bezocht	25 september 2012
Relevante wijzigingen	Het exterieur van de kerkzaal is uit de bouwtijd. Er is niets bijgebouwd of afgebroken. Het exterieur van de zijvleugel (oorspronkelijk met pastorie en kosterwoning) is gewijzigd door plaatsing van kunststof vensters. De kerkzaal is in 2007 bij de herbestemming opnieuw ingericht. De banken zijn verwijderd. Oorspronkelijke vloer is behouden. Het interieur van de zijvleugel is gemoderniseerd.

KENNIS: BRONNEN

<i>Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites</i>	Auteur, Titel, Plaats/jaar, pp De items voorzien van een nummer. Bijv. 1. Archief architect in ...
<i>Al gebruikte bronnen (websites scan of kopie opslaan omdat dit wijzigt, of van alles een kopie opslaan???)</i>	Alleen de nummers hier noemen van reeds geraadpleegde bronnen . De overige bronnen zijn dus nog niet geraadpleegd en kunnen nog nieuwe gegevens opleveren. Van websites een gedateerde kopie/scan opslaan ivm wijzigingen in het internet.

Monument

Maarsse Emmaüspriorij

Register

<i>Provincie</i>	Utrecht
<i>Gemeente</i>	Stichtse Vecht
<i>Plaats</i>	Maarsse
<i>Straat/huisnummer</i>	Diependaalsedijk 17
<i>Postcode</i>	3601 GH Maarsse
<i>Kadastrale aanduiding</i>	Maarsse A 4810
<i>Datum inschrijving in register beschermde monumenten</i>	NB priorij bijvoegen in complex historische buitenplaats als onderdeel 11 en begraafplaats noemen in de aanleg
<i>Aanduiding of korte omschrijving</i>	Priorij met pandhof

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);</i>	De abdij is een uitdrukking van de (late) verzuilde maatschappij en de rol van het kloosterleven daarin, met enerzijds de religieuze contemplatieve kant, anderzijds de maatschappelijke, vormende kant.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling;</i>	De stichting van de abdij op een voormalige buitenplaats past in een traditie van 19de en 20ste eeuwse kloosterstichtingen op buitenplaatsen of in kastelen.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);</i>	Laat voorbeeld van kloosterbouw, door de opvattingen van de architect als nieuw concept ontworpen (binnen de eenheid, meer zelfstandige bouwvolumes)

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;</i>	De abdij is een goed voorbeeld van de door Dom van der Laan ontwikkelde traditionalistische Bossche School architectuur waarin het begrip 'plastisch getal' een grote rol speelt. Architect Jan de Jong geldt als meest getalenteerde leerling.
<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	Na een periode van experimenteren met het 'plastische getal' komt De Jongs' werk hiermee tot volle bloei. De abdij is daarvan een uiting.
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	Ja, in het bijzonder vanwege de fraaie ruimtelijke disposities en karakteristieke detailleringen (deur- en raamkozijnen, trappen, maatverhoudingen van gesloten wanden en de openingen daarin
<i>wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst;</i>	Bewust traditioneel materiaalgebruik (baksteen en hout) als uiting van het traditionalisme van deze stijl. Toepassing van beton in het interieur.
<i>wegens de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur(onderdelen).</i>	Het gehele ontwerp is erop gericht een eenheid tussen massa's, uitwendige architectuur en inwendige ruimten te verkrijgen.

III Situationele en ensemblewaarde

<i>betekenis van het object als essentieel (cultuurhistorisch, functioneel en/of architectuurhistorisch en visueel) onderdeel van een complex;</i>	Vanwege de bijzondere aandacht die besteed is aan de inpassing van het gebouw in een bestaande waardevolle historische structuur in een tijd waarin dit niet gebruikelijk was.
<i>a. bijzondere betekenis van het complex wegens de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing in relatie tot de onderlinge historisch-ruimtelijke context en in relatie tot de daarbij behorende groenvoorzieningen, wegen, wateren, bodemgesteldheid en/of archeologie;</i>	Zie bij 1.
<i>b. bijzondere betekenis van het object wegens de wijze van verkaveling/ inrichting/ voorzieningen.</i>	

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;	De priorij is buitengewoon gaaf bewaard zowel het in- als exterieur van het gebouw op zichzelf als het daarbij behorende meubilair.
wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid;	Wat voor de architectonische gaafheid geldt, geldt in gelijke mate voor de materiële gaafheid
als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie;	Daar de priorij nog in zijn oorspronkelijke functie is behouden, valt het gebouw hiermee volledig samen
wegens de waardevolle accumulatie van belangwekkende historische bouw- en/of gebruiksfasen;	n.v.t.
(van specifiek het complex) wegens de gaafheid en herkenbaarheid van het gehele ensemble van samenstellende onderdelen (hoofd- en bijgebouwen, hekwerken, tuinaanleg e.d.);	De Priorij vormt een onderdeel van de buitenplaats Doornburg, waarvan eveneens de oorspronkelijke hoofdstructuur gaaf bewaard is gebleven.

V Zeldzaamheid

uitzonderlijk belang van het object/complex wegens relatieve zeldzaamheid in relatie tot één of meer van de onder I t/m III genoemde kwaliteiten.	De stijl van de Bossche school is 'boven de rivieren' relatief zeldzaam.
Roerende objecten van belang voor het gebouw en zijn waarde	Van groot belang is het meubilair, tafels, banken, kasten, lichtarmaturen enz. dat door Hans Dom van der Laan voor het gebouw is ontworpen.
Receptiegeschiedenis, prijzen e.d.	De Haan (2012) benoemt de priorij als één van de 'juweeltjes' in het oeuvre van De Jong.

KENNIS: FEITEN

Oorspronkelijke functie(s), bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr) op grond van een thesaurus, overeenkomend met registeromschrijving	Religieus gebouw.
Typologie	Priorij
Huidige functie (met jaartal)	Priorij (2012)
Naam object	Priorij Emmaus
Stijl/stroming	Bossche School

Bouwtijd (ook de planfase)	1960: Ontwerpjaar 3 oktober 1964, eerste steenlegging 28 april 1966 Inwijding en consecratie van de kerk door kardinaal Alfrink (steen in de kapel) 1964 -1966: Bouwjaren 2006, Renovatie
Architect(en)/ontwerper(s)	Jan de Jong in samenwerking met Dom Hans van der Laan Renovatie 2006: Architectenbureau De Twee Snoeken
Uitvoerder (aannemer e.d.)	Firma van Uden uit Rosmalen (mededeling Zr. Margaret 27-11-2012)
Opdrachtgever	Eerwaarde Zusters Kannunikessen van het Heilige Graf
Exterieur	Sobere baksteenbouw van binnen de eenheid als vier zelfstandig ontworpen, rechthoekige volumes, twee bouwlagen onder platdak rondom een binnenhof. Aan de westzijde twee evenwijdig doorgetrokken armen gescheiden door groene ruimte, de voorhof. Onder dit westelijke deel een souterrain deels ondergronds vanwege accidentatie in het terrein. Accent met klokkentoren op de kapel. Rechthoekige vensteropeningen en halfopen gaanderijen langs de bovenste verdieping. In het artikel in het Bouwkundig weekblad 85 (1967) nr. 26 p. 24 - 29 ligt De Jong de compositorische grondslag toe (juxta- en superpositie). Het maatstelsel van het gebouw is nog niet geanalyseerd (De Haan 2012 p. 63). Het net excentrisch geplaatste kruis in de binnenhof markeert het 'harmonische midden'. Getracht is het uitgesproken contrasterende gebouw zo bescheiden mogelijk een plaats te geven binnen dit geheel. Door de half open voorhof ontstaat een aantakking op het landschap.
Interieur (indeling)	Positionering van ruimtes rondom open binnenhof met half open kloostergang.. Intern omgaand gangenstelsel met brede, deels dubbele gangen. Kerk en kapittelzaal langs de noordzijde gescheiden door atrium ruimte. Aan deze zijde tevens de toegang. Refter aan de westzijde als schakel tussen binnenhof en voorhof. In de kelder technische- en keukenvertrekken. Op de begane grond naast de kerk en kappittelzaal, kantoor- en ontvangstruimten en dergelijke. Karakteristieke trappenhuizen. Woonvertrekken (cellen) op de verdieping. Kerkzaal 'superpositie' in twee richtingen, kleine halfronde apsis links. Stenen altaartafel waarboven hangend kruis. Kapittelzaal zonder kolommen met 'superpositie' in het plafond.
Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang	De Priorij ligt binnen het rijksbeschermd dorpsgezicht van Maarssen. De Priorij is gelegen op de beschermde buitenplaats Doornburgh. (complexnummer 527406) aan de zuidoostzijde van het park op een enigszins geaccidenteerd terrein. De positionering van het gebouw is op advies van de toenmalige Rijksdienst voor de Monumentenzorg door Dom van der Laan bepaald. De uitgangspunten voor de ligging worden toegelicht in het artikel in het Bouwkundig Weekblad 85 (1967) nr. 26 p. 24 - 29.
Archeologische relevantie ondergrond (zie Archis, Kich, gemeentearcheoloog of...)	Het terrein maakt onderdeel uit van een groter gebied dat als AMK terrein bekend is in Archis. Het wordt gewaardeerd met hoge archeologische waarden middeleeuwen, nieuwe tijd.

Toegepaste materialen	Buitenwanden bruine baksteen Binnenwanden: klinkerisolite (een betonsoort) Scheidingswanden duroxblokken Alle binnenwanden vertind met kalkmortel Alle houten binnenwanden, plafonds, deuren en puien: vurenhout Transparant gekleurd Buitendeuren, ramen en kozijnen: redwood (Bron: Bouwkundig Weekblad 85 (1967) nr. 26 p. 24 - 29.) Tevens plafonds in beton brut. Diverse vloer afwerkingen afhankelijk van het soort ruimte. In de gangen bijvoorbeeld gewassen grint beton.
<i>gebouw, constructietechniek</i>	Baksteen en beton
<i>Interieur/afwerking</i>	Deze architectuurstijl brengt met zich mee dat er vrijwel geen ‘verhullende’ interieurafwerking is. Dit wordt versterkt door de opzettelijke soberheid van het gebouw.
Kunstwerken/orgels/ gedenktekens/meubels die bestanddeel zijn:	- Kruis links naast de voordeur tegen de buitenmuur - Kruis met anker op de binnenplaats op conisch gemetseld voetstuk Eventueel overige objecten nog bekijken in hoeverre ze als bestanddeel zijn te benoemen
<i>nr. 1</i>	
<i>Materiaal/techniek</i>	Wandplastic, metaal
<i>Locatie (in/aan het beschermde monument)</i>	Op de buitengevel links naast de hoofdingang
<i>Kunstenaar</i>	René van Seumeren (1923 -1989) naar ontwerp van mevrouw H. Brenninkmeijer (mededeling Zr. Margaret 27-11-2012)
<i>Voorstelling</i>	Verrijzende Christus
<i>Datering</i>	?
<i>Afmetingen</i>	Niet opgemeten
<i>nr. 2</i>	
<i>Materiaal/techniek</i>	Metaal
<i>Locatie</i>	In de pandhof, vrijstaand op conisch gemetseld voetstuk
<i>Kunstenaar</i>	Ontwerp Dom van der Laan, uitvoering Jan de Jong
<i>Voorstelling</i>	Kruis- en ankervorm gecombineerd in één vorm
<i>Datering</i>	bouwtijd
<i>Afmetingen</i>	Niet opgemeten
<i>Relevante wijzigingen (</i>	In 2006 heeft een renovatie van de Priorij plaatsgevonden door het architectenbureau De Twee Snoeken. Er was sprake van achterstallig onderhoud, de omvang van de verblijfsruimte en de sanitaire voorzieningen waren uit de tijd. Aanpassingen (compartimentering en vluchtwegen) zijn gedaan om te kunnen voldoen aan huidige brandweereisen.
<i>Bezocht</i>	Bezocht door Marceline Dolfin op: 24 juli en 15 november 2012
<i>Overige</i>	Het gebouw is gemeentelijk monument

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

Nr. 1	Jong J. de, Dom H. van der Laan, 'Klooster in Maarssen', Bouwkundig weekblad 85 (1967) nr. 26 p. 24-29.
Nr. 2	Haan, Hilde de, Ids Haagsma, Gebouwen van Jan de Jong: 1917-2001, pionier van het plastische getal, Haarlem 2012
Nr. 3	Monumentenregisterblad gemeente Maarssen nr. 94404

Al gebruikte bronnen (websites scan of kopie opslaan omdat dit wijzigt, of van alles een kopie opslaan???)

http://www.jandjongstichting.nl/
http://www.priorijemmaus.nl/ http://www.cementonline.nl/archief/cement-1954-047-24/klinker-isoliet.20290.lynkx
http://www.tweesnoeken.nl/

Interviews bewoners, gebruikers

Monument

Meerssen H. Jozef Arbeiderkerk

Register

Identificatienummer Basisregistratie	93810000007621
Provincie	Limburg
Gemeente	Meerssen
Plaats	Meerssen
Straat/huisnummer	Pastoor Dominicus Hexstraat 25 en 67
Postcode	6231 HE
Kadastrale aanduiding	Meerssen E1
Aanduiding of korte omschrijving	Kerkgebouw, bestaande uit vijf samengestelde bouwvolumes waarin ondergebracht: 1. Entreportaal met zangtribune en dagkapel 2. Zaalkerk en doopkapel, 3. koor en kinderkapel 4. sacristie 5. klokkentoren

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

als bijzondere uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling; De kerk is een goed voorbeeld van de centrale positie die bij de ontwikkeling van stadsuitbreidingen aan kerkelijke voorzieningen binnen de wijken werd toegekend.

als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en); volgt

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar; Voor het oeuvre van H. Koene en Charles Eyck, als ook voor de kunstenaars Daan Wildschut, Piet Killaars, Frans Gast

wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp; Als 'gesamtkunstwerk' van de architect H. Koene en de kunstenaar Charles Eyck.

wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst; Vanwege de zorgvuldig toegepaste materialen, detaillering en constructie

wegens de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur(onderdelen). volgt

III Situationele en ensemblewaarde

a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving; De kerk staat centraal in een nieuwbouwwijk aan een groot plein met winkelvoorzieningen. De toren steekt boven de wijk uit en fungeert reeds van verre als landmark. Ook de aanleg rondom de kerk een terreinaanleg bestaande uit plein en plantsoenen markeert een centrale plaats in de wijk.

b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur; Er hebben nauwelijks wijzigingen plaatsgevonden bij in- en exterieur Daardoor is de kerk vrijwel volledig gaaf gebleven.

als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie; De kerk is nog als parochiekerk in gebruik.

wegens de waardevolle accumulatie van belangwekkende historische bouw- en/of gebruiksfasen; De dagkapel uit 1984 is van belang als latere toevoeging aan het ontwerp ten behoeve van het gebruik.

V Zeldzaamheid

belang van het object/complex wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht; Als een van de beste voorbeelden uit deze periode van een gezamenlijk ontwerp van architect een beeldend kunstenaar.

KENNIS: FEITENVERZAMELING

Oorspronkelijke functie(s), Kerkgebouw
bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr)
op grond van een thesaurus,
overeenkomend met
registeromschrijving

Typologie kerk

Huidige functie (met jaartal) Rooms katholieke kerk (2012)

Naam object Heilige Jozef Arbeider

Stijl/stroming Traditionalisme, functionalisme

Bouwtijd (ook de planfase) 1957 (opdracht), 1958 (eerste spade, eerste steen), 16 mei 1959 (ingezegend), 13 mei 1959 (consecratie)

Architect(en)/ontwerper(s) Charles Eijck (ontwerp), Harry Koene (bouwtechnische uitvoering ontwerp)

Uitvoerder (aannemer e.d.) Bouwbedrijf P. Smeets en Zn.

Opdrachtgever Bouwpastoor H.W.J. Creusen

Korte karakteristiek exterieur Bakstenen KERK bestaande uit vijf samengestelde bouwvolumes waarin ondergebracht ENTREEPORTAAL met ZANGTRIBUNE en DAGKAPEL, ZAALKERK en DOOPKAPEL, KOOR en KINDERKAPEL, SACRISTIE en KLOKKETOREN. Het merendeel van de gevels is opgetrokken in geelgrijze getrokken mondsteen in wild verband, platvol gevoegd. De gevels zijn rijk gedecoreerd met onder meer (betonnen) reliëfs en raamopeningen voorzien van glas-in-lood. De hoogte en de afsluiting van de gevels variëren.

Smal hoog ENTREEGEBOUW met op de begane grond de ENTREE en de DAGKAPEL (1984) en op de verdieping de ZANGTRIBUNE (1957) met rechthoekige plattegrond, bestaande uit twee bouwlagen onder een overstekend lessenaarsdak, ondersteund door vier, vierkante betonnen kolommen. Onder de luifel een decoratieve vloer vervaardigd uit beton met keramische bouwfragmenten. De vloer leidt naar de teruggelegen hoofdingang in de zuid westgevel bestaande uit gegoten bronzen deuren naar ontwerp van Frans Gast. Het dak is gedekt met Italiaanse pannen. De bakstenen gevels zijn gesloten. De noord westgevel is gedecoreerd met twee betonnen reliëfs naar ontwerp van Frans Gast.

Hoge ZAALKERK met rechthoekige plattegrond afgesloten door een flauw hellend zadeldak met aan de zuidzijde een lage zijbeuk met DOOPKAPEL bestaande uit een bouwlaag, afgesloten door een plat dak. Aan de noord westzijde het ENTREEGEBOUW. De noord oostgevel geheel gesloten. Aan de zuidoostzijde het KOOR met KINDERKAPEL. Boven de gesloten zuidgevel van de zijbeuk, voorzien van betonnen reliëfs naar ontwerp van Frans Gast, een betonnen gevel voorzien van regelmatig verdeelde vierkante, ruitvormige en kruisvormige openingen gevuld met glas-in-loodramen naar ontwerp van Charles Eyck. De gevel wordt aan de bovenzijde afgesloten door een betonnen fries met figuren in basreliëf.

KOOR en KINDERKAPEL aan de zuid oostzijde van de ZAALKERK ondergebracht in een langgerekt hoog bouwvolume met rechthoekige plattegrond, afgesloten door een lessenaarsdak gedekt met Italiaanse pannen. Uiterst rechts in de zuid westgevel de entree tot de kinderkapel bestaande uit een dubbele houten deur. Linksboven in de gevel een rond raam met glas-in-lood naar ontwerp van Daan Wildschut en een kruis als bekroning van de gevel. De gesloten zuidgevel is hoger opgetrokken. De rechterhelft van de zuid oostgevel is gesloten met siermetselwerk in reliëf ter plaatse van het KOOR, een boogvormige rij bakstenen bekroond door een kruis. In het linker deel van de gevel een tweetal vierkante raamopeningen voorzien van glas-in-lood naar ontwerp van G. Mesterom. In de noord oostgevel boven de sacristie bevindt zich een rond raam voorzien van glas-in-lood naar ontwerp van Charles Eyck.

SACRISTIE gesitueerd in het verlengde van het KOOR met KINDERKAPEL met rechthoekige plattegrond, bestaande uit een bouwlaag afgesloten door een lessenaarsdak, tegengesteld gesitueerd aan dat van het koor en de kinderkapel. In de gevels van de sacristie rechthoekige, staande raamopeningen met glas-in-lood naar ontwerp van G. Mesterom. Tegen de noord westgevel een bakstenen schoorsteen aan werszijde geflankeerd door een smal staand stalen raam.

De KLOKKETOREN is verbonden met de SACRISTIE middels een tussenlid. De toren met rechthoekige plattegrond is opgetrokken in baksteen, bekroond door een smeedijzeren engel met kruis naar ontwerp van Charles Eyck. De gevels zijn grotendeels gesloten met een enkele kleine raamopening per verdieping, met bovenaan grotere galmgaten. Naast de galmgaten de wijzerplaat van het uurwerk.

Korte karakteristiek interieur

Bakstenen KERK bestaande uit vijf samengestelde bouwvolumes waarin ondergebracht ENTREEPORTAAL met ZANGTRIBUNE en DAGKAPEL, ZAALKERK, DOOPKAPEL, KOOR en KINDERKAPEL, SACRISTIE en KLOKKETOREN. De bakstenen binnenmuren zijn wit gepleisterd. De plafonds zijn afgewerkt met akoustisch pleisterwerk. De betonnen wand met lichtopeningen aan de binnenzijde is geïsoleerd ter voorkoming van condens. De vloeren van het ENTREEPORTAAL, DAGKAPEL, DOOPKAPEL, KERKZAAL EN KINDERKAPEL zijn vervaardigd van platen breukmarmer met voegen van donkere terrazzo. In de DAGKAPEL, KERKZAAL en KINDERKAPEL staan houten banken vastgenageld op een houten ondervloer. De banken van de kerkzaal onderscheiden zich van de overige banken in vormgeving.

De binnenwanden van het ENTREEPORTAAL zijn uitgevoerd in schoon metselwerk met op de vloer een vrijstaande natuurstenen/ betonnen wijwaterbekken. Twee glasdeuren in een stalen kader voorzien van een religieuze decoratie geeft toegang tot de KERKZAAL. De DAGKAPEL is eveneens toegankelijk vanuit het entreeportaal en is met behulp van een glazen wand met gordijn gescheiden van de KERKZAAL. De twee paddestoelvormige kolommen in deze ruimte ondersteunen de ZANGTRIBUNE met ORGEL.

Het horizontale plafond van de KERKZAAL is voorzien van meerdere identieke plafondlampen gevat in een decoratieve krans van pijlen in stucwerk. Tegen de wit gepleisterde noord oostgevel de muurschildering naar ontwerp van Charles Eyck. De kerkzaal wordt van de zijbeuk gescheiden door een betonnen latei ondersteund door vierkante kolommen. In de zijbeuk twee betonnen biechtstoelen. De biechtstoelen worden gevormd door een vrijstaande gebogen wand van grindbeton met centraal in de wand geplaatst, een korbboogvormige houten deur. In de muur ingemetselde kruiswegstaties die doorlopen in gevel van de KINDERKAPEL waarvoor wederom een biechtstoel.

Het plafond van de KINDERKAPEL volgt de vorm van het lessenaarsdak, is wit gepleisterd en voorzien van een decoratieve lattenconstructie direct onder het plafond. Aan het plafond meerdere hanglampen met gedecoreerd snoer met aan het uiteinde piramidevormige lichtkapjes.

Het plafond van de kinderkapel loopt door boven het KOOR. Het priesterkoor is verhoogd en afgewerkt met gepolijst Petit Granit. Het verhoogde koor wordt aan weerszijden geflankeerd door een organische gevormde preekstoel van grindbeton met daarop de bronzen letters AANHOORT en VOLBRENGT. Op het priesterkoor bevindt zich een natuurstenen altaartafel met op het hoogkoor een tweede natuurstenen altaartafel. De overige attributen op het priesterkoor zijn als roerend aan te merken.

In de SACRISTIE bevinden zich meerdere ruimten voorzien van vaste kasten voor de liturgische gewaden. De plafonds zijn voorzien van hardboard, de muren wit gepleisterd.

Het interieur van de KLOKKETOREN is niet bezocht.

Toegepaste materialen

---

gebouw, constructietechniek

Beton, middeneuropees dennenhout, vurenhout, dakleer, dakvilt, klinker, handvormsteen, gezoet en gepolijst hardsteen, breuk marmer, terrazzo, hard gebakken tegels, vuurkleitiegels, kunsthartegels, spritsen, verglaasde vensterbanktegel, zachtboard platen, houtwolplaten, astrikraft, stalen buitenramen, stalen spanten, lood, zink, gesmoorde italiaanse pannen, securit glas, kristalglas, dubbel dik blank glas, stopverf, standolieverf,

---

Kunstwerken/orgels/ gedenktkens/meubels die bestanddeel zijn:

ramen zuidgevel KERKZAAL, Charles Eyck
rond raam zuid westgevel KINDERKAPEL, Daan Wildschut
rond raam noord oostgevel KOOR, Charles Eyck
muurschildering KERKZAAL, Charles Eyck
muurschildering DOOPKAPEL, Charles Eyck
deur ENTREEPORTAAL, Frans Gast
figuurtjes ZIJBEUK, Piet Killaars
Orgel ZANGTRIBUNE (instrument technisch niet als waardevol aan te merken)
reliëfs BUITENGEVELS, Frans Gast
twee ramen KINDERKAPEL, atelier mesterom
banken KERKZAAL en KINDERKAPEL
biechtstoelen KERKZAAL EN KINDERKAPEL
verlichting KERKZAAL, KINDERKAPEL
doopvont DOOPKAPEL
wijwaterbekken
preekstoel KOOR
windvaan KLOKKETOREN
klokken KLOKKETOREN
uurwerk KLOKKETOREN
gedenksteen ENTREEPORTAAL
twee ramen SACRISTIE, atelier Mesterom
altaren KOOR

---

nr. 1

Ramen

Materiaal/techniek

Glas-in-lood

*Locatie (in/aan het beschermde
monument)*

Zuid westgevel KERKZAAL

Kunstenaar

Charles Eyck

Voorstelling

Nieuwe testament, scene's uit het leven van christus volgens Lucas, Johannesevangelie, handelingen van de apostelen.

Datering

1959

Afmetingen

Vierkante, kruisvormige en ruitvormige openingen

---

nr. 2

Raam

Materiaal/techniek

Glas-in-lood

*Locatie (in/aan het beschermde
monument)*

Zuid westgevel KINDERKAPEL

Kunstenaar

Daan Wildschut

Voorstelling

Zittende christus met een boek in zijn handen waarop een Alfa en Omegateken, in een ingesnoerde mandorla met de evangelistensymbolen rondom, elk met een boek.

Datering

1959

Afmetingen	Rond
nr. 3	Raam
Materiaal/techniek	Glas-in-lood
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Noord oostgevel KOOR
Kunstenaar	Charles Eyck
Voorstelling	Kruisafname met dobbelstenen en doornenkroon op de voorgrond
Datering	1959
Afmetingen	Rond
nr. 4	Muurschildering
Materiaal/techniek	Muurschildering/ polychroom
Locatie (in/aan het beschermde monument)	KERKZAAL
Kunstenaar	Charles Eyck
Voorstelling	Goede herder op een achtergrond van een vis, opgebouwd uit banderolles met teksten: PASTOR BONUS/ BONITAS/ AUCTOR VITAE/ VIA NOSTRA/ FORTITUDO MARTIRUM (sic)/ DEUS NOSTER. Achter Christus de tekst: ICHTUS. Links in de afbeelding een mand met vijf broden en twee vissen
Afmetingen	Wandvullend
nr. 5	Muurschildering
Materiaal/techniek	Muurschildering
Locatie (in/aan het beschermde monument)	DOOPKAPEL
Kunstenaar	Charles Eyck
Voorstelling	Mozesfiguur
nr. 6	Deur hoofdingang
Materiaal/techniek	Brons/ gegoten
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Noord westgevel ENTREEGEBOUW
Kunstenaar	Frans Gast
Voorstelling	Links negen panelen met afbeeldingen uit het oude testament: geboorte van eva, verdrijving van adam en eva, ark van noe, abraham en melchisedech, Mozes en de koperen slang, Davis en de profeet nathan, moze slaat water op de rots, Elias op de vurige wagen. Rechts negen panelen met afbeeldingen uit het nieuwe testament: annunciatie, geboorte te Bethlehem, doop van chrsitus in de jordaan, genezing van de blindgeborene, goede herder, wonderbare visvangst, judaskus, calvarie, verrijzenis. Handgrepen in de vorm van een olifantenkop met omhoog gekrulde slurf
Datering	1959

nr. 7	Reliëfs
Materiaal/techniek	Keramiek
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Ingemetseld in kolommen ZIJBEUK
Kunstenaar	Piet Killaars
Voorstelling	Twaalf apostelen
Datering	1959
nr. 8	Orgel
Locatie (in/aan het beschermde monument)	ZANGTRIBUNE
Datering	In 1973 geplaatst, afkomstig uit Brunssum
nr. 9	Reliëfs
Materiaal/techniek	beton
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Buitengevels
Kunstenaar	Frans Gast
Voorstelling	Vogel; Christuskop; duif en een oor (influistering door de heilige geest); banderol met drie spijkers; INRI; kruis met drie kruisjes eromheen; staande jozef op timmergereedschap met in zijn handen een zaag; christusmonogram met gestyleerde ankers; vis met de tekst ICHTUS; Agnus dei; monogram A met een kruis; christusmonogram met A en omega; leeuw; IXTUS symbool; lam gods
Datering	1959
nr. 10	Twee ramen
Materiaal/techniek	Glas-in-lood
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Zuid oostgevel KINDERKAPEL
Kunstenaar	Atelier G. Mesterom jr.
Voorstelling	Raam 1: Afbeelding van christus die een aantal kinderen naar zich toe laat komen, geflaneerd door vogels en schapen. Raam 2: non figuratief
Datering	1997, gesigneerd DESIGN G. MESTEROM/ OTTAWA CANADA 1997/ ATT MESTEROM
nr. 11	Banken
Materiaal/techniek	hout
Locatie (in/aan het beschermde monument)	KERKZAAL, KINDERKAPEL, DAGKAPEL
Voorstelling	Banken
Datering	1959 (KERKZAAL, KINDERKAPEL), 1984 (DAGKAPEL)

nr. 12	Biechtstoelen
Materiaal/techniek	Beton
Locatie (in/aan het beschermde monument)	KERKZAAL, KINDERKAPEL
Voorstelling	Biechtstoelen
Datering	1959
nr. 13	Verlichting
Materiaal/techniek	Glas, stuc, textiel
Locatie (in/aan het beschermde monument)	KERKZAAL, KINDERKAPEL
Voorstelling	Twee verschillende vormen
Datering	1959
nr. 14	Doopvont
Materiaal/techniek	Natuursteen/ koper
Locatie (in/aan het beschermde monument)	DOOPKAPEL
Kunstenaar	Charles Eyck
Voorstelling	Cylindrische onderbouw met daarop een gebouchardeerde cilindrische cuppa met een heilig putje en een waterbekken. Afgesloten door een koperen deksel. Tekst: LEVEN WEKKEND WATER ZAL IK U GEVEN.
Datering	1959
nr. 15	wijwaterbekken
Materiaal/techniek	Natuursteen
Locatie (in/aan het beschermde monument)	ENTREEPORTAAL
Kunstenaar	Charles Eyck
Voorstelling	Ruw behakte staander met daarboven een cilindrische cuppa met in reliëf een ark van noe, een duif met palmtak, een kruis met A en , en een hart met ee kruis.
Datering	1959
nr. 16	Preekstoel
Materiaal/techniek	Beton
Locatie (in/aan het beschermde monument)	KOOR
Voorstelling	Preekstoel
Datering	1959

nr. 17	Windvaan
Materiaal/techniek	Ijzer
Locatie (in/aan het beschermde monument)	KLOKKETOREN
Kunstenaar	Charles Eyck
Voorstelling	Engel met kruis
Datering	1959
nr. 18	Klokken
Locatie (in/aan het beschermde monument)	KLOKKETOREN
Voorstelling	Klokken
nr. 19	uurwerk
Locatie (in/aan het beschermde monument)	KLOKKETOREN
Voorstelling	uurwerk
nr. 20	Gedenksteen
Materiaal/techniek	natuursteen
Locatie (in/aan het beschermde monument)	ENTREEPORTAAL
nr. 20	Twee ramen
Materiaal/techniek	Glas-in-lood
Locatie (in/aan het beschermde monument)	SACRISTIE
Kunstenaar	G. Mesterom jr.
Voorstelling	Non figuratief
Datering	1997, gesigineerd: G. MESTEROM STUDIO'S/ OTTAWA CANADA
nr. 20	Altaartafels (roerend?)
Materiaal/techniek	Natuursteen
Locatie (in/aan het beschermde monument)	PRIESTERKOOR
Kunstenaar	Charles Eyck
Voorstelling	Tafel
Datering	1959
Relevante wijzigingen	1984 inrichting dagkapel

GEBOUWD en/of AANGELEGD ERFGOED	Bronnen waardestellend onderzoek

---

Ingevuld door, datum	Consulent architectuurhistorie (mw. Drs. W.M.M. van Bers), 28 september 2012

---

veldonderzoek

Bezoek	17 augustus 2012: In- en exterieur. Consulent architectuurhistorie (Mw. Drs. W.M.M. van Bers), specialist kerkelijke bouwkunst (a. reinstra), projectleider wederopbouw 1959-1965 (de heer B. de Vries)

Afbeeldingen

Digitale Foto's	Specialist kerkelijke bouwkunst (A. Reinstra), 17 augustus 2012, in – en exterieur.

Digitale foto's	Fotograaf

Literatuuronderzoek

Nr. 1	Dr A. Jacobs en Drs. A.A. Wiekart, Kerken na 1940. Inventarisatie en waardenstelling kerkelijke bouwkunst na 1940, Roermond Stichting Monumentenhuis Limburg, 2003.

Nr. 2	G.M.I.Quaedvlieg – Orgeldocumentatie Limburg (Stadsbibliotheek Maastricht)

---

etc.	Ad van Gils, Kerk St Joseph-Arbeider: middelpunt van geloof en christelijke kunst, Meerssven 1995

Jos h. poels, Ware schoonheid of louter praal, de bisschoppelijke bouwcommissie van roermond en de kerkelijke kunst van limburg in de twintigste eeuw, 2001 stichting historische reeks maastricht.

Thunnissen, A.W.P., Een nieuwe kerk te Meerssven, Katholiek bouwblad 24 (1957), 13, 193-198

Thunnissen, A.W.P., De nieuwe kerk te Meerssven', Katholiek bouwblad 26 (1958-1959), 23, 353-357

Tuynman, G., 'Bij drie Nederlandse Kerken: kerk te Meerssven', Bouwkundig Weekblad 79(1961)3, 45-46 52-57

Bouwkundig Weekblad 1961, p. 45-46 en 52-57 (plattegrond, tekening, foto)

Prof.dr. G.van der Leeuwstichting "Lijst van Nederlandse kerken 1945-1963"

Lijst RK-kerken van L. Dubbelaar

---

archiefonterzoek

Gemeentearchief	Tekeningen, bestek, correspondentie

Digitale bronnen

Al gebruikte bronnen (websites scan of kopie opslaan omdat dit wijzigt, of van alles een kopie opslaan???)	www.kerkgebouwen-in-limburg.nl

---

Personen

Interviews bewoners, gebruikers	Jaap Zomerplaag, Jan de Waal,

---

Erfgoedinstellingen- en organisaties	

OVERIG ERFGOED	Cultuurhistorische (wetenschappelijke) waardstelling van andersoortig erfgoed (archeologie, cultuurlandschap, stedenbouwkundig erfgoed, roerend erfgoed) ten behoeve van ander instrumentarium

ARCHEOLOGISCH ERFGOED

Archeologische relevantie ondergrond (zie Archis, Kich, gemeentearcheoloog of...)	De kerk ligt voor zover bekend niet op een terrein van archeologische waarde.

ROEREND ERFGOED

nr. 1	kandelaren
Materiaal/techniek	Ijzer
Kunstenaar	Charles Eyck

nr. 2	Meubilair KOOR
Materiaal/techniek	Hout
Kunstenaar	Charles Eyck

nr. 3	Tafels
Materiaal/techniek	Natuursteen
Kunstenaar	Charles Eyck

nr. 3	Lopers
Materiaal/techniek	Textiel, geknoopt

nr. 4	Kasten sacristie

nr. 5	Tabernakel
Materiaal/techniek	Brons
Kunstenaar	Charles Eyck
Voorstelling	Rechthoekige kluis met op de deuren een gevleugelde engel een stfkruis met korenaar, geflankeerd door een sierrand in hoog reliëf
Datering	1959

nr. 6	Tabernakel
Materiaal/techniek	Koper
Datering	XIXB

Monument

Nagele Gereformeerde kerk

Register

<i>Identificatienummer Basisregistratie</i>	01710100000032481
<i>Provincie</i>	Flevoland
<i>Gemeente</i>	Noordoostpolder
<i>Plaats</i>	Nagele
<i>Straat/huisnummer</i>	Ring 15
<i>Postcode</i>	8308 AL
<i>Kadastrale aanduiding</i>	NOORDOOSTPOLDER DZ 59
<i>Aanduiding of korte omschrijving</i>	Kerkgebouw met vrijstaande klokkentoren en ommuring.

Kennis: Waardering

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);</i>	De kerk is een toonbeeld van de opvattingen van waaruit de ontwerpers van de nieuwe polderdorpen het gemeenschapsleven in dit nieuw te ontwikkelen gebied vorm probeerde te geven.
<i>wegens innovatieve waarde of pionierskarakter;</i>	Het kerkgebouw is bijzonder omdat het onderdeel uitmaakt van een cluster van kerk- en schoolgebouwen per gezindte in het groene hart van het polderdorp Nagele. Het verhaal van de maakbaarheid (of poging tot) van een nieuwe samenleving is hierdoor afleesbaar.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;</i>	Het kerkgebouw is een toonbeeld voor het naoorlogse modernistische denken in Nederland. De lichtval in het liturgisch centrum en de buitenkansel verwijzen naar de kerk van Le Corbusier in Ronchamp.
<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	Het kerkgebouw is, naast de Lijnbaan in Rotterdam en de gebouwen van de TH Delft, een belangrijk onderdeel van het oeuvre van het architectenbureau Van den Broek en Bakema.
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	De geleidelijke overgang van de openbare naar de kerkelijke ruimte wordt in en om dit kerkgebouw op een bijzondere en esthetisch zeer fraaie wijze vormgegeven.
<i>wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst;</i>	Het kerkgebouw is een voorbeeld in Nederland om met gebruik van eenvoudige, eigentijdse materialen zoals onder andere betonsteen, tot een hoogwaardig architectonisch ontwerp te komen.

III Situationele en ensemblewaarde

<i>betekenis van het object als essentieel (cultuurhistorisch, functioneel en/of architectuurhistorisch en visueel) onderdeel van een complex;</i>	De kerk is een van de centrale gebouwen in het door Mien Ruys ontworpen centrale rechthoekige groene park van Nagele: De Brink, dat het hart vormt van het als totaalontwerp gerealiseerde en nog altijd goed herkenbare complex van voorzieningen op De Brink.
<i>bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving;</i>	Het kerkgebouw is een van de objecten die zich bevinden in de groene centrale ruimte van het modernistische polderdorp Nagele.

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

<i>wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;</i>	Op de vervanging van het houtwerk (nu kunststof) na is de essentie van dit kerkgebouw nog nauwelijks gewijzigd ten opzichte van de oorspronkelijke vormgeving en materiaalgebruik.
<i>als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie;</i>	De kerk is nog steeds als zodanig in gebruik.

Kennis: Feitenverzameling

Oorspronkelijke functie(s) Religieuze gebouwen/ Kerk en kerkonderdeel/ Kerk/ Fo270 en Religieuze gebouwen/ Kerk en bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr) kerkonderdeel/ Kerktoren/ Fo290
op grond van een thesaurus,
overeenkomend met
registeromschrijving

Typologie

Huidige functie (met jaartal) SOW Kerkgebouw met klokkentoren (2012)

Naam object Gereformeerde Kerk Nagele

Stijl/stroming Modernisme/brutalisme

Bouwtijd (ook de planfase) 1958-1960. In gebruik genomen in 1960.

Architect(en)/ontwerper(s) J.B. (Jaap) Bakema (1914-1981) van het architectenbureau Van de Broek en Bakema

Opdrachtgever Gereformeerde gemeente Nagele

Exterieur

De kerk is zodanig ontworpen dat er sprake is van een geleidelijke overgang van de openbare ruimte naar de kerkelijke ruimte. Een muur van gestapelde betonblokken begint laag, als een bank, en klimt dan in met een paar sprongen op tot een muur die een voorhof aan twee kanten insluit. De derde zijde van de voorhof wordt gevormd door de buitenmuren van de kerk.

De los voor de kerk geplaatste klokkentoren dient als bakken voor de omgeving, maar ook als poortgebouw voor het omsloten kerkplein met aan de zuidzijde de kerkzaal en aan de oostzijde een haaks lager bouwdeel met gemeenschapsruimte en consistoriekamer.

De kerk kent geen duidelijke voor- of achterkant, maar bestaat als het ware uit een spiraal van een in hoogte oplopende bouwmassa, die culmineert in de voor de kerk geplaatste vrijstaande toren.

Aan de westgevel bevindt zich een buitenkansel met aan de voorzijde een kruis. Hiermee wordt verwezen naar de kerk Notre-Dame du Haut in Ronchamps van Le Corbusier.

De toren is een grotendeels gesloten koker met een vierkante grondvorm. Hij is aan vier kanten open aan de onderzijde t.b.v. de toegang tot de kerk. Onder de luidklok zijn aan de noord en de zuidzijde twee gevelopeningen over vrijwel de gehele breedte van de toren. Ter hoogte van de luidklok zelf zitten dezelfde gevelopeningen, maar dan aan de oost- en westzijde, zodat de klok vrij in het zicht hangt. Aan de bovenkant van de toren is aan de linkerkant van alle vier de zijden een verticale sleuf gemaakt. Bovenop de toren bevindt zich een vlaggenmast.

Gebouw, constructietechniek

De kerk en de toren zijn gebouwd met eerlijke materialen, om te verwijzen naar de zuiverheid die het gebouw wil uitdrukken. De kerk is gebouwd van betonstenen van ca. 25 bij 35 cm. Op kolommen, eveneens van betonsteen zijn voorgespannen betonbalken gelegd, die weer zijn afgedekt door dunne betonplaten. De vensters en de deuren zijn van hout, m.u.v. de kleine ramen aan de buitenzijde van de kerkzaal. Deze laatste hebben metalen sponningen.

De daken zijn van grind op mastiek.

De klokkentoren is bekleed met platen van ruw beton en wit geschilderd.

Interieur (indeling)

De entree van het kerkgebouw bevindt zich samen met bibliotheek, consistoriekamer, keuken en koffiekamer in het laagste bouwdeel. Naar de voorhof toe heeft dit deel een open karakter. Daarna volgt een hogere ruimte, die als vergader- en toneelzaal dienst kan doen. De kerkzaal is weer hoger dan deze beide ruimtes. Door het gebruik van blinde muren heeft deze een gesloten karakter. Het meeste licht in de kerkzaal komt door laaggeplaatste ramen aan de zijde van de voorhof. Aan de buitenzijde van de kerkzaal zijn slechts kleine ramen in metalen sponningen aangebracht. Het liturgisch centrum met doopvont, avondmaalstafel en kansel is het hoogste deel van de kerk. De relatie met de wereld buiten de kerk wordt vooral aangeduid door een verticaal venster van vloer tot plafond naast preekstoel en avondmaalstafel.

De kerkzaal heeft boven het liturgische centrum een opbouw die voor lichtval van bovenaf zorgt. Hierdoor daalt het licht, net als Het Woord, op de gemeente neer. Ook dit is een verwijzing naar de kerk Notre-Dame du Haut in Ronchamps van Le Corbusier.

De kerk heeft geen drempels. Dat heeft de architect bewust gedaan om de kerk zowel letterlijk als figuurlijk voor iedereen toegankelijk te laten zijn en aan niemand inzichten op te dringen. Daarnaast heeft de architect in zijn ontwerp willen weergeven, dat een kerk midden in de wereld staat. De ramen zijn daarom bewust laag geplaatst. Om dat te benadrukken zitten er ook uitsparingen in de muur rond de voorhof.

In de kerkzaal zijn de losse stoelen lineair opgesteld en gericht naar het liturgische centrum.

interieur, techniek en materialen

De vloer van de kerkzaal en de hal is bedekt met Noorse leisteen.
Preekstoel, doopvont en orgelgalerij zijn van beton. De avondmaalstafel is van hout.

Kunstwerken/orgels/gedenktekens/meubels die bestanddeel zijn:

Materiaal/techniek	Glas in lood
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Tegen achterwand liturgisch centrum (afkomstig uit raam voormalige NH Kerk in Nagele)
Kunstenaar	Hendriks, Berend
Voorstelling	Gestileerde voorstelling van schip met golven
Datering	1959

Groen erfgoed: beplanting n.v.t.

Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang

De kerk werd gebouwd binnen de stedenbouwkundige structuur van het dorp Nagele. De woonhoven liggen om een gemeenschappelijke rechthoekige ruimte, waarbinnen zich de scholen en de kerken bevinden. De kerk ligt in het meest noordwestelijke deel van deze centrale groene ruimte.

Archeologische relevantie ondergrond (zie Archis, Kich, gemeentearcheoloog of...)

Kerk en toren liggen voor zover bekend niet op een terrein van archeologische waarde.

Geschiedenis

In 1998 is uit de federatie van de Hervormde Gemeente en de Gereformeerde Kerk te Nagele een gezamenlijke gemeente gevormd binnen de Protestantse Kerk in Nederland (PKN), waarbij de kerk als Samen Op Wegkerk (SOW) in gebruik is genomen.

Relevante wijzigingen	In 1984 is de achterwand van de voorhof naar voren geschoven zodat deze nu het verlengde vormt van de scheidingswand tussen kerkzaal en toneelzaal. In de nieuw ontstane ruimte is een oppasruimte gerealiseerd. Ook is de keuken verplaatst. Bij de verbouwing zijn de houten schroten van de gevel vervangen door kunststof platen met een repeterende nerf, kleur lichtbruin (hopjes). Bij die gelegenheid zijn de ramen aan de voorhofzijde van de kerkzaal en de overige vertrekken van dubbel glas voorzien. In 2006 is de kleurstelling van de kerkzaal gewijzigd. Het houtwerk en de verwarming zijn in verschillende tinten oudroze geschilderd.

Bezocht	G.W. Eshuis (16-11-2012)

Kennis: Bronnen

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

Nr. 1	Gereformeerde Kerk in Nagele, in: Bouwkundig Weekblad 79(1961) nr.24, p. 476-483
Nr. 2	Kerken te Nagele (N.O.P.), in: Bouwkundig Weekblad 81 (1963) nr. 22 p. 414-419
Nr. 3	R. Dettingmeijer, De kerk in het midden: van godshuis tot 'een ander huis: het belang van kerken in de Wederopbouw, In: Bulletin KNOB 101 (2002) nr. 1 p.1-15
Nr. 4	Tekst van de radiotoespraak, gehouden voor de microfoon van het I.K.O.R. ("Het Geladen Schip) op zondagavond 28 januari 1962 door Ds. W. Overbosch over de Gereformeerde kerk te Nagele (N.O. Polder) van het architectenbureau Van den Broek en Bakema te Rotterdam, In: Mededelingen Prof. Dr. G. van der Leeuwstichting (1962) p. 916-922
Nr. 5	Reliwiki.nl

Al gebruikte bronnen (websites scan of kopie opslaan omdat dit wijzigt, of van alles een kopie opslaan???) 1 t/m 5

Interviews bewoners, gebruikers	Mw. M. Hospers - de Groot, Dhr. J. Reitsema (kerkbestuur)

Monument

Odiliapeel R.K. kerk H. Kruisvinding

Register

Identificatienummer Basisregistratie	0856100000348061 0856010000371446
Provincie	Noord-Brabant
Gemeente	Uden
Plaats	Odiliapeel
Straat/huisnummer	Oudedijk 41-43
Postcode	5409 AA
Kadastrale aanduiding	Uden D 2641
Aanduiding of korte omschrijving	Kerkgebouw met pastorie

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);</i>	Als voorbeeld van een kerk waarin wordt ingespeeld op vernieuwingen in de liturgie, waarmee deze dichterbij het volk werd gebracht. De kerkzaal is één ruimte, waardoor gelovigen direct contact hebben met de viering aan het altaar.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;</i>	Vanwege de volkomen toepassing van de theorie van Dom Hans van der Laan in nieuwe vormen, waarbij de basiliekvorm, die oorspronkelijk in de cursus Kerkelijke Architectuur veel werd toegepast, geheel is losgelaten.
<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	Als enige nog bestaande, complete, volledig naar ontwerp van Jan de Jong gebouwde kerk, inclusief inrichting geheel volgens de architectuurtheorie van de Bossche school, die tezamen met in hetzelfde jaar voltooide kerken (Gemert, Rijswijk) van de architect veel opzien baarde.
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	Ex- en interieur vormen samen met de inrichting een eenheid die rust uitstraalt. Ook de kleurtoepassing draagt hieraan bij.
<i>wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst;</i>	Toepassing van beton voor deze kerk en gewassen grindbeton is typerend voor deze stijl.

III Situationele en ensemblewaarde

<i>a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving;</i>	Het kerkgebouw is beeldbepalend voor het centrum van het dorp Odiliapeel.

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

<i>wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;</i>	De kerk is, zowel in ex- als in interieur en inrichting in oorspronkelijke staat.
<i>wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid;</i>	De kerk is nog geheel in oorspronkelijke staat.
<i>als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie;</i>	Het gebouw is goed herkenbaar als voor de bouwtijd en de architectuurstroming van de Bossche School modern kerkgebouw.

V Zeldzaamheid

<i>belang van het object/complex wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht;</i>	Als zeldzaam voorbeeld van een kerkgebouw in strenge Bossche schoolstijl

---

uitzonderlijk belang van het object/
complex wegens relatieve zeldzaamheid
in relatie tot één of meer van de onder I
t/m III genoemde kwaliteiten.

Als enige nog bestaande complete kerk uit het oeuvre van Jan de Jong, waarbij de basiliekvorm is losgelaten.

Roerende objecten van belang voor het
gebouw en zijn waarde

Onderdelen zonder monumentale waarde:

Receptiegeschiedenis, prijzen e.d.   Zeer wisselende reacties in contemporaine tijdschriften: van lovend tot boeiend maar beklemmend.

KENNIS: FEITEN

Oorspronkelijke functie(s),   Kerk en pastorie
bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr)
op grond van een thesaurus,
overeenkomend met
registeromschrijving

Typologie   Zaalkerk met omgang, aangebouwde pastorie.

Huidige functie (met jaartal)   Kerk (2012), sinds bouw (1959).

Naam object   R.K. kerk H. Kruisvinding

Stijl/stroming   Bossche School

Bouwtijd (ook de planfase)   1958/1959, consecratie: 29 november 1959

Architect(en)/ontwerper(s)   De Jong, J.; Van Hooff, W. (kleurontwerp); Hanneke Mols-Van Gool (reliëf in altaar)

Exterieur   Omgang met aan de buitenzijde enigszins naar boven toelopende palissaden waartussen glas. Daarboven uit steekt de kerkzaal, met ramen in Bossche Schoolverhoudingen en zeer flauw hellend tentdak. Bovenop een dakruiter. De hoofdingang (westelijk) bestaat uit een vooruitstekend portaal. De toren op de noordwestelijke hoek steekt voor de linker zijgevel uit. De linker (noord) zijgevel (van de omgang) loopt door in de pastorie, die aangebouwd is aan de oostzijde. Aan de zuidzijde is de sacristie aangebouwd.

Interieur (indeling)   Kerkzaal, iets verdraaid ingestoken in omlopende gang en ten opzichte hiervan enkele treden verlaagd, het priesterkoor verhoogd met een ciborium waarachter een kleine absis. De biechtstoelen, die de ingangen in de kerkzaal hebben, steken in de omgang. In de omgang (taps toelopende gangen) een Mariakapel met koepel, de doopkapel onder de toren met de doopvont op een verlaagd vloerdeel, een dagkapel die taps toeloopt. De scheiding tussen omgang en kerkzaal bestaat uit pijlers waartussen openingen in streng Bossche Schoolritme. Boven de hoofdingang van de kerkzaal een luifel. In de kerkzaal zijn de banken opgesteld in vier strakke rijen. Op het priesterkoor zitplaatsen voor priester en misdienaars in hiërarchisch formaat. In de dagkapel eveneens een rij banken.

Stedenbouwkundige ligging, situering   Gelegen bij de enigszins scheve kruising van de Oudedijk en de Wolfstraat, waarop met de wat
(incl. aanduiding windstreek), omgeving
van belang   verdraaide insteek van de kerkzaal in de omgang is ingespeeld. Omgang parallel aan Oudedijk, kerkzaal parallel aan Wolfstraat.

Toegepaste materialen

---

gebouw, constructietechniek

Beton, gedecoreerd met grove stenen voor de omgang, in de vorm van palissaden, waartussen blank glas. Het portaal in glad afgewerkt beton. De erboven uitstekende kerkzaal in zachtgele baksteen met beton afwerking. Sacristieaanbouw in zachtgele baksteen met stalen vensters. De toren is uitgevoerd in zachtgele baksteen. Pastorieaanbouw in zachtgele baksteen. Buitendeuren in bruin gebeitst hout met nageldecoratie en veel grof grijs geschilderd beslag.

Interieur/afwerking

Grijze stenen met betonnen afwerking. Biechtstoelen beton met eenvoudige decoratie en houten deuren in originele grijsachtige beitskleur. Vloeren gewassen grind. Plafond in kerkzaal ruw hout in natuurlijke kleur. Bankenplan hout in originele groenachtige beitskleur. Altaartombe (ook zijaltaar) natuursteen gezoet met decoraties in bas-reliëf. Vloer rond altaar en zijaltaar natuursteen. Ciborium beton. Altaar in dagkapel beton, evenals wijwatervaten en doopvont.

---

*Kunstwerken/orgels/gedenktekens/
meubels die bestanddeel zijn:*

Bankenplan en overig meubilair naar ontwerp van Jan de Jong.

Geschiedenis

Architect Jan de Jong (1917-2001) was student en later docent aan de cursus kerkelijke architectuur in 's Hertogenbosch, die in de naoorlogse periode georganiseerd werd in verband met de noodzaak vele kerken te bouwen. Dom Hans van der Laan en zijn broer Nico brachten hier hun inzichten over dispositie en ordonnantie, de leer van het plastische getal, driedimensionale maatverhoudingen, in. Als basis werd in oorsprong nog veelal uitgegaan van de basiliekvorm.

De stroming is bekend geworden onder de naam "Bossche School".

Jan de Jong wordt gezien als de architect die in vorentaal het meest baanbrekend is geweest van de Bossche Schoolarchitecten, vooral met de kerken in Gemert (verbouwd, interieur verdwenen), Rijswijk (gesloopt) en Odiliapeel, alle opgeleverd in 1959. Deze kerken speelden als zaalkerken al in op de komende vernieuwingen in de liturgie in de Rooms-Katholieke kerk, waarmee onder meer de liturgie dichter bij het volk werd gebracht. Hij brak in deze kerken met de tot dan voor de cursisten van het centrum voor kerkelijke architectuur meest toegepaste basilicavorm.

Kleuradviseur Wim van Hooff (1918-2002) werkte veel samen met Bossche schoolarchitecten en jarenlang ook met Jan de Jong. Hij ondersteunde het gedachtegoed van de Bossche school en had een uitgesproken visie op kleurgebruik, dat de architectuur moet ondersteunen. Aan Van Hooff is in 2000 een oeuvreprijs van het Fonds voor beeldende kunsten, vormgeving en bouwkunst toegekend.

Relevante wijzigingen

De toren is na de bouw van een extra metsellaag eromheen voorzien omdat de steen te zwak bleek te zijn.

Bezocht

Gerda Cornelissen-Bakker, 11 oktober 2012, buiten en binnen.

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

1	De Haan, H. de; Haagsma, I; Gebouwen van Jan de Jong, pionier van het plastische getal. Haarlem 2012.
2	De Haan, H. de; Haagsma, I; Gebouwen van het Plastische Getal, een lexicon van de 'Bossche School'. Haarlem 2010.
3	De Haan, H. de; Haagsma, I; Wim van Hooff, vakman polychromeur: kleur en architectuur, Oeuvreprijs 2000.
4	De Haan, H. de; Haagsma, I; Plastisch Lexicon, Haarlem 1996
5	Een Excursie, In: Kunst en Religie; 43 (1961) nr. 1, p. 4-16.
6	Schelling, H.G.J., Vijf nieuwe Nederlandse kerken; in: Bouwkundig Weekblad; 78 (1960) nr. 22, p. 477-498
7	Mr. A.J.J. van Rooij; Discussies rond de kerkelijke architectuur, in: Katholiek Bouwblad 27 (1960-'610 P. 301-316

Al gebruikte bronnen (websites scan of kopie opslaan omdat dit wijzigt, of van alles een kopie opslaan???) 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7.

Monument

Rotterdam H. Dominicuskerk (Steigerkerk)

Register

Provincie	Zuid-Holland
Gemeente	Rotterdam
Plaats	Rotterdam
Straat/huisnummer	Hang 17; Hang 18; Hang 19; 1e Nieuwstraathof 2 (Hoofdadres is Hang 18 = hoofdingang kerk)
Postcode	3011 GG; 3011 GG; 3011 GG; 3011 GN
Kadastrale aanduiding	Rotterdam 4 ^e Afd, Sectie AF 902 Rotterdam 4 ^e Afd, Sectie AF 901
Aanduiding of korte omschrijving	R.K. parochiekerk met plein en klokkentoren, klooster-pastorie, kruisgang en parochiehuis

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);</i>	Op basis van nieuwe liturgische opvattingen geïnspireerde kerkbouw
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling;</i>	Als centraal gesitueerd en beeldbepalend onderdeel van de na het bombardement van mei 1940 wederopgebouwde stad Rotterdam
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);</i>	Vanwege de opzet met een zondagskerk (gemeenschapskerk) en een dagkerk; vanwege de zeldzame opzet met klooster
<i>wegens innovatieve waarde of pionierskarakter;</i>	Vanwege de met de kerk verbonden ontwikkeling van de oeucomenische beweging
<i>wegens bijzondere herinneringswaarde.</i>	Wederopbouw stad

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	Als onderdeel in het oeuvre van het architectenbureau Kraaijvanger.
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	Vanwege de kwaliteit van het ontwerp in een modern-eclectische bouwstijl, waarin degelijke en functionele uitgangspunten zijn gecombineerd met monumentale en artistieke elementen
<i>wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst;</i>	Vanwege de grote rol en de kwaliteit van de kunstwerken in en aan het gebouw, zowel in het architectonische ontwerp (glas-in-betonwand) als in de relatie tussen binnen en buiten (toepassing mozaïeken bij entree en in beihctstoelen)
<i>wegens de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur(onderdelen).</i>	Het in elkaar overlopen van ruimten van het interieur, de overgang met een voorplein naar de publieke wereld.

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

<i>wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;</i>	De kerk en de onderdelen zijn grotendeels gaaf bewaard gebleven, zowel wat betreft de architectonische vormen, dit geldt met name ook voor het interieur.
<i>wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid;</i>	als het diverse materiaalgebruik, waarbij slechts op onderdelen vernieuwingen in ander materiaal heeft plaatsgevonden
<i>als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie;</i>	omdat alle samenstellende elementen bij elkaar bewaard zijn gebleven,
<i>in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke, dorps- of landschappelijke omgeving.</i>	Waarbij de relatie met het Steiger, en de ertegenover gelegen Vlasmarkt en >>> bewaard zijn gebleven

V Zeldzaamheid

<i>belang van het object/complex wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht;</i>	Vanwege de bijzondere samenhang van parochiekerk met klooster-pastorie en daarvoor kenmerkende kruisgang
<i>uitzonderlijk belang van het object/complex wegens relatieve zeldzaamheid in relatie tot één of meer van de onder I t/m III genoemde kwaliteiten.</i>	Het gebouw heeft een hoge zeldzaamheidswaarde, als één van de weinige en nog bestaande, na de oorlog herbouwde kerken in de binnenstad van Rotterdam.
<i>Roerende objecten van belang voor het gebouw en zijn waarde</i>	Zie in de kunstwerkenlijst (n.t.b. welke onderdelen als roerend zijn op te vatten en welke als bestanddeel)

Onderdelen zonder monumentale waarde:

- Exterieur	Geen waarde exterieur
- Interieur	Geen waarde interieur:
<i>Receptiegeschiedenis, prijzen e.d.</i>	Navolging in de architectuur; reacties in nieuwsberichten, kranten, status zoals Unesco e.d.

KENNIS: FEITENVERZAMELING

Oorspronkelijke functie(s), <i>bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr) op grond van een thesaurus, overeenkomend met registeromschrijving</i>	Religieuze gebouwen parochiekerk; dominicanenklooster annex pastorie, plein, klokkentoren en parochiecentrum
Typologie	Kerkgebouw; zaalkerk; kerkgebouw met klooster en parochiehuis (gemeenschapshuis)
<i>Huidige functie (met jaartal)</i>	Parochiekerk en Dominicanenklooster annex pastorie (1960);
Naam object	Sint Dominicus; Sint Dominicuskerk; H. Dominicuskerk; Citykerk Het Steiger; Steigersekerk; Steigerkerk.
<i>Stijl/stroming</i>	Gematigd Modernisme; Shake-hands; modern-eclectische bouwstijl
<i>Bouwtijd (ook de planfase)</i>	1953-1957 (ontwerp); 1959-1960 (bouwtijd kerk en kerkelijk centrum); 14 mei 1960 (inwijding kerk door mgr. M.A. Jansen, bisschop van Rotterdam);
<i>Architect(en)/ontwerper(s)</i>	E.H. en H.M. Kraaijvanger; Ir. A.M. Kraaijvanger; Knol, C.F.A. (projectarchitect)/ architectenbureau Kraaijvanger; Kraaijvanger, H.M.J.H.
<i>Uitvoerder (aannemer e.d.)</i>	N.V. Albouw, Breda (hoofdaannemer)
<i>Opdrachtgever</i>	R.K. kerkbestuur van de Heilige Dominicus; G.W. Lampe (bouwpastoor kerk); Pastoor Rakenstichting (opdrachtgever kerkelijk centrum);

<i>Exterieur</i>	Gebouwencomplex van blokvormige, platgedekte volumes op rechthoekige of trapeziumvormige (kerkruimte) grondslag, die aan de noordzijde (Hang) een voorplein flankeren. Het geheel kenmerkt zich door een eenvoudige geometrische opzet. De representatieve voorgevel van de kerk aan dit voorplein is in contrast hiermee uitgevoerd als uitdrukkingvolle glas-in-betonwand, met tevens monumentale kunsttoepassing aan weerszijden van het hierin uitgebouwde entreeportaal. Etcetera (afmaken)
<i>gebouw, constructietechniek</i>	De gebouwen zijn aan de hand van betonconstructies in combinatie met dragende baksteen muren opgebouwd, waarbij de baksteenconstructies zijn gebruikt voor de architectonische expressie. Bij de verschillende volumes overheersen gemetselde muurvlakken, waarbij de verschillende bouwdelen zijn uitgevoerd met onderscheidende baksteensoort en metselwijze. etc
<i>Interieur (indeling)</i>	Haaks op de gemeenschapskerk staat een kleinere lagere dagkerk dat in een eigen bouwdeel is ondergebracht. De kerkruimten komen in het liturgisch centrum samen, waarbij het sacramentsaltaar gericht is naar de dagkerk en het hoofdaltaar naar de centrale kerkruimte (gemeenschapskerk of zondagskerk). Een expressief vormgegeven afscheiding in de vorm van betonnen lamellen vormt een lichtbeuk en overgang van het hogere plafond van de hoofdkerkruimte naar het lagere bouwdeel met de dagkerk aan de oostzijde. Het klooster wordt aan de kerkruimten geschakeld door een pandhof met kruisgangen, waarvan de oostelijke zijbeuk van de kerk tevens een arm van de kruisgang vormt. Vanuit beide kerkruimten is de kruishof waarneembaar. De zondagskerk staat in open verbinding met de kruisgang, terwijl vanuit de dagkerk de hof via de met transparante houten puien uitgevoerde noordwand te zien is. De corridor die parochiehuis (nu afzonderlijk verhuurd) en kerkruimte met elkaar verbindt, huisvest de Mariakapel. Al deze elementen benadrukken het in elkaar overlopen van ruimten dat kenmerkend is voor het complex.
<i>interieur, techniek en materialen</i>	De afwerking van het interieur kenmerkt zich (evenals het exterieur) door een natureel gebruik van veel verschillende soorten materialen, baksteen, beton, betonsteen en verschillende soorten natuursteen. De dagkerk onderscheidt zich inwendig, evenals de doopkapel in de pandhof, door eenvoudige afwerking met gestucte wanden. Schoon metselwerk wanden van gele baksteen zijn toegepast in de kruisgangen. De vloeren zijn belegd met natuursteen (Alta-kwartsiet in kruisgang en paden hoofdkerk; vloer priesterkoor in Cristallinategels) en linoleum (vloeren kruisgang); houten plafond in kerk met een bescheiden glasstrook op de overgang van gevels naar dak. Het dak lijkt van binnenuit te zweven door de toepassing van een doorlopend, smal bovenlicht tussen dakrand en metselwerk van de gevels. Zichtbaar betonrasteraan oostzijde kerkzaal, ingevuld gedeeltelijk met betonstenen? Voor de functie gebruikelijke inrichting en inventaris met vaste en roerende onderdelen.
Kunstwerken/orgels/ gedenktekens/meubels die bestanddeel zijn:	Orgel: Het voor de situatie bij het koor opvallende en als inrichtingselement betekenisvolle orgel, is wat betreft het instrument in klank te zeer veranderd om nog als origineel orgel uit de vroege wederopbouwperiode door te gaan. Door herintoneren heeft een belangrijk deel van zijn typische klanken verloren Het instrument is daarom niet monumentaal. Banken dagkerk: De zitbanken in de dagkerk zijn niet meer aanwezig (multifunctioneel gebruik);
<i>nr. 1</i>	
<i>Materiaal/techniek</i>	Glaskunstwerk; Glas-in-beton
<i>Locatie (in/aan het beschermde monument)</i>	Vormt de voorgevel van de centrale kerkruimte
<i>Kunstenaar</i>	Berend Hendriks (1918-1997)
<i>Voorstelling</i>	Roeping van Abraham; Doortocht door de Rode Zee
<i>Datering</i>	1960 (op basis van bouwtijd kerk)

<i>nr. 2</i>	
<i>Materiaal/techniek</i>	Glaskunstwerk; glas-in-beton
<i>Locatie (in/aan het beschermde monument)</i>	Beslaat het gedeelte van de westwand van de zondagskerk ter plaatse van het priesterkoor.
<i>Kunstenaar</i>	Berend Hendriks (1918-1997)
<i>Voorstelling</i>	De komst van het Nieuwe Jeruzalem
<i>Datering</i>	1960 (op basis van bouwtijd kerk)

<i>nr. 3</i>	
<i>Materiaal/techniek</i>	Mozaïek; Natuursteenmozaïek (2 stuks)
<i>Locatie (in/aan het beschermde monument)</i>	Aan weerszijden van de hoofdentree van de kerk aan de Hang
<i>Kunstenaar</i>	Theo Mols (1929-2010)-
<i>Voorstelling</i>	Dominicus (links) en de Goede Herder (rechts)
<i>Datering</i>	1960 (op basis van bouwtijd kerk)

<i>nr. 4</i>	
<i>Materiaal/techniek</i>	Mozaïek; Natuursteenmozaïek (2 stuks)
<i>Locatie (in/aan het beschermde monument)</i>	Voorzijde biechtstoelen in de zondagskerk (biechtstoelen staan tegen westwand)
<i>Kunstenaar</i>	Theo Mols (1929-2010)
<i>Voorstelling</i>	Deemoedige Verloren Zoon/De vreugde van de Vergevende Vader
<i>Datering</i>	1960 (op basis van bouwtijd kerk)

<i>nr. 5</i>	
<i>Materiaal/techniek</i>	Reliëf-betonreliëf; fries; sierbeton (4 stuks)
<i>Locatie (in/aan het beschermde monument)</i>	Daklijst kerk noordzijde; daklijst klokkentoren (fries); stenen boven en onder het galmgat;
<i>Kunstenaar</i>	Wilhelmus M. (Pim) van Moorsel ; Atelier Albert Termote;
<i>Voorstelling</i>	Kerkgevel: Dominicanes (de 'honden des Heren' die de schapen naar de stal voeren) Kokkentoren: aanvliegende vogels; een nest met jonge vogels;
<i>Datering</i>	1960 (op basis van bouwtijd kerk)

<i>nr. 6</i>	
<i>Materiaal/techniek</i>	Glaskunstwerk; Glas-in-lood (4 stuks)
<i>Locatie (in/aan het beschermde monument)</i>	In de zuidgevel van de dagkerk (3) en de sacristie (1)
<i>Datering</i>	1960 (op basis van bouwtijd kerk)

<i>nr. 7</i>	
<i>Materiaal/techniek</i>	Sculptuur; betonnen plastic op een betonnen console
<i>Locatie (in/aan het beschermde monument)</i>	Met de gevel verbonden sculptuur aan de zuidgevel van de kerk aan de Nieuwstraat
<i>Kunstenaar</i>	J. (Jan) Vlasblom
<i>Voorstelling</i>	Apostel Paulus (predikend)
<i>Datering</i>	1960

<i>nr. 8</i>	
<i>Materiaal/techniek</i>	Hoofdaltaar;Natuursteen
<i>Locatie (in/aan het beschermde monument)</i>	Op verhoging in het priesterkoor
<i>Datering</i>	1960 (op basis van bouwtijd kerk)

<i>nr. 9</i>	
<i>Materiaal/techniek</i>	Vrijstaande sculptuur; keramiek
<i>Locatie (in/aan het beschermde monument)</i>	Op het altaar van de Mariakapel (in altaarnis aan noordzijde kapel)
<i>Kunstenaar</i>	G. (Gerard) Héman Op basis van thesaurus.
<i>Voorstelling</i>	Mariabeeld; Maria met kind, met een voetstuk waarin voorstelling met representatieve elementen uit het contemporaine stadsbeeld van Rotterdam, o.a. Euromast, Maastunnel, het Witte Huis.
<i>Datering</i>	1960

<i>nr. 10</i>	
<i>Materiaal/techniek</i>	Sacramentsaltaar; Natuursteen
<i>Locatie (in/aan het beschermde monument)</i>	Op het verhoogde priesterkoor, georiënteerd op de vml. dagkerk
<i>Datering</i>	1960 (op basis van bouwtijd klooster)

<i>nr. 11</i>	
<i>Materiaal/techniek</i>	Glaskunswerk; glas-in-lood (2 stuks)
<i>Locatie (in/aan het beschermde monument)</i>	In het oratorium van het Dominicanenklooster annex pastorie;
<i>Kunstenaar</i>	Theo Mols
<i>Datering</i>	1960 (op basis van bouwtijd klooster)

<i>nr. 12</i>	
<i>Materiaal/techniek</i>	Doopvont; natuursteen onderbouw met bronzen vont met deksel;
<i>Locatie (in/aan het beschermde monument)</i>	Centraal in de doopkapel (de indeling van de vloer volgt de plaatsing van het doopvont)
<i>Kunstenaar</i>	Jan Noyons (1918-1982)

Voorstelling	De doop van Jezus in de Jordaan
Datering	1960 (op basis van bouwtijd klooster)

nr. 13

Materiaal/techniek	Zitbanken; blankgelakte houten zittingen en leuning; zwartgelakte metalen frames;
Locatie (in/aan het beschermde monument)	In de zondagskerk (twee 'blokken' gescheiden door een middenpad)
Datering	1960 (op basis van bouwtijd klooster)
Stijl/stroming	Modernisme

nr. 14

Materiaal/techniek	Deuren; gegalvaniseerd staal in decoratief patroon, gedeeltelijk gevuld met geslepen kristal;
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Als toegangsdeur in de noordwand van de kruisgang, tussen voorplein en kruisgang
Kunstenaar	Jan Noyons (1918-1982)
Datering	1960 (op basis van bouwtijd klooster)

nr. 15

Materiaal/techniek	Kruiswegstaties; brons; ets
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Langs de wanden van de kruisgang
Kunstenaar	Jan Noyons (1918-1982), naar tekeningen van Lambertus Simons
Voorstelling	15 staties (de gebruikelijke 14 aangevuld met een vijftiende statie gewijd aan de herrezen Christus)
Datering	1960 (op basis van bouwtijd klooster)
Afmetingen	Klein !

Nr. 16

Materiaal/techniek	Vrijstaande sculptuur; heiligenbeeld
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Op het Jozefaltaar of Gilde-altaar (links van de hoofdentree)
Kunstenaar	Albert Termote
Voorstelling	H. Jozef met Jezus
Datering	1960

Nr. 17

Materiaal/Techniek	Eerste steen; ingemetselde hoeksteen; natuursteen;
locatie	Exterieur, onderaan de noordoostelijke gevelhoek van de kerk
voorstelling	Inscripties aan twee zijden en het Christusmonogram; 'anno domini 1959' en 'wie op Hem zijn geloof bouwt, wordt niet teleurgesteld, 1 Petrus 2-6'
datering	1959

Groen erfgoed: beplanting	Pandhof/patio, vijver met fontein; Het pandhof kent een hoofdaanleg met een rechthoekige vijver in het verlengde van het staande venster in de zuidzijde van de doopkapel, smalle paden en gevuld met breuksteen en kleine heesters. De hoofdropzet met vijver is herkenbaar aanwezig, de invulling van de vlakken echter verwaterd door gewijzigd beheer van het groen in hof.
Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang	Inkorten De kerk is gesitueerd aan de zuidkant van de Steigersgracht in het bouwblok tussen Hang, Keizerstraat, Nieuwstraat en ds. Jan Scharpstraat, die wordt gekenmerkt door terugliggende rooilijnen en wisselende bouwhoogtes. Het hoogteverschil tussen Hang en achterliggende Nieuwstraat heeft geleid tot de verhoogde ligging van de kerk. Het kerkgebouw is gelegen aan de Steigersgracht, een rustige plek in de binnenstad, mede omdat aan dit water bijna alleen achterkanten van gebouwen grenzen. Het gebouw trekt zich bovendien letterlijk terug, door de terugliggende rooilijn. Hierdoor is een klein voorplein ontstaan waaraan de entree van de kerk is gelegen, precies in de as van de Delftsevaart. De zondagskerk is niet georiënteerd. Het koor van de centrale kerkruimte ligt op het zuiden De dagkerk is gericht naar het westen. Het front van de kerk ligt teruggerooid ten opzichte van de openbare weg aan het water van het Steiger, door het voorliggende verhoogde voorplein waardoor de monumentale werking wordt versterkt. Het complex is georiënteerd op de Vlasmarkt. De hoge klokkentoren staat visueel los van het volume van de kerkruimte, en speelt een beeldbepalende rol in de omgeving. De kerk maakt onderdeel uit van het bouwblok tussen Nieuwstraat en Hang en beslaat de gehele diepte van het blok. De gesloten achtergevels aan de Nieuwstraat worden gedeeltelijk met siermettselwerk verlevendigd en de toepassing van een gevelsculptuur (Paulus). Aan de oostzijde heeft zowel de kerk als het Klooster een aanvullende entree.
Geschiedenis	De bouw van de kerk hangt samen met het bombardement op Rotterdam en de eropvolgende wederopbouw van de binnenstad. De kerk is gebouwd ter vervanging van en als voortzetting van twee verwoeste parochiekerken in de binnenstad. Oecomenische geschiedenis van de kerk, mede samenhangend met de zielzorg door de gemeente van Dominicanen, is bepalend voor de opzet van de kerk, maar ook de positie die de kerk decennialang heeft gekend. Kenmerkend in het interieur is de integratie van een zondagskerk en een kerkruimte voor dagelijks gebruik en de belangrijke rol die beeldende kunsttoepassingen hebben in de architectonische uitwerking van de kerk. De bouw van de kerk werd mede mogelijk door giften vanuit het (katholieke) bedrijfsleven, onder andere door Vroom & Dreesmann (schenking voor de klokkentoren), van Unilever (natuursteen voor het altaar). De verwarmingsinstallatie was afkomstig van de noodbebouwing van de C&A.
Relevante wijzigingen (	2000 (? multifunctioneel gebruik dagkerk, dichtzetten ruimte met een schuifwand); 2010 (?) renovatie voorplein, wijzigen van de bestrating naar de stijl van de gemeente Rotterdam; 19@ (renovatie gevels klooster);
Bezocht	D.Takens, 02-10-2012; buiten en binnen (niet het klooster en het parochiehuis van binnen bekeken)
Overige	Toelichting kunstwerken: 1. Het Mariabeeld in de Mariakapel is geschonken door ... (vgl. de voorstellingen, doorsnede Rivier), van oudsher verbonden met de 'Steigerse kerk'.

Roerende inventaris

Kandelaars op het altaar (Ad –niet jan ? - Noyons)

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

---

Nr. 1	Omschrijving van het monument, gemeentelijke monumentenlijst Rotterdam (Document bewaard op de S-schijf)
Nr. 2	‘Sint Dominicuskerk te Rotterdam / Kraaijvanger’, Bouwkundig Weekblad, 81 (1963) 9, 143-145.
Nr. 3	Wijnand Galema en Gaby Hutjes, E.H. Kraaijvanger (1899-1978) en H.M. Kraaijvanger (1903-1981): tussen traditionalisme en modernisme op zoek naar schoonheid voor een moderne wereld (BONAS: 11), Rotterdam 2000, p. @
Nr. 4	‘St. Dominicuskerk te Rotterdam’, Bouw, 16 (1961) 48, p. 1536-1539
Nr. 5	Hans Baaij, Beeldengids Centrum/ City sculpture Guide Rotterdam, Rotterdam 2001, p. 66-69. Over de voorgeschiedenis van het Paulusbeeld aan de zuidgevel.
Nr. 6	Hendrik-Jan Tolboom (red), Onvermoede Weelde. Natuursteengebruik in Rotterdam 1850-1965, Utrecht 2012, p. 83, 87, 108, 124, 174, 183, 184, 190.
Nr. 7	Th.C. Droog, ‘Baksteen symbool van blijvende geestelijke waarde’, Baksteen. Tijdschrift gewijd aan de eigenschappen en toepassing van klei-produkten, 4 (1962) 1, p. 1-20, over St. Dominicus: p. 2, 8-10, 17
Nr. 8	Steven de Nooij en Miep in’t Veen (red), Gedenkboek. Verwoesting, herbouw, herdenken en vooruitzien. Momenten van herdenken en genieten 13 t/m 16 mei 2010. Citykerk Het Steiger, Sint Dominicus, Rotterdam, Rotterdam zj [2010?]
Nr. 9	D’laine Camp, ‘Modern Eclecticisme: wederopbouwarchitectuur van H.M. en E.H. Kraaijvanger 1945-1960’, De Architect, 24 (1993) 4, p. 48-67.
Nr. 10	A.J.H.M. Haak, Nieuwe kerkbouw in Vlaanderen en Nederland: Raadhuis Hilvarenbeek van 21 juli tot 1 september, s.l. 1962 [tentoonstelling], p. 18-19. Foto en plattegrond, opgenomen als nummer 18.
Nr. 11	www.hetsteiger.nl/kerkgebouw website van Citykerk Het Steiger
Nr. 12	Rooy, A.J.J. van, Nederlandse kerkbouw op een keerpunt, Haarlem z.j., p. 67 Plattegrond
Nr. 13	‘@’, Cement, (1965), p. 431-435, p. 434-435 Met foto

Monument

Rotterdam St. Bavokerk

Register

<i>Provincie</i>	Zuid-Holland
<i>Gemeente</i>	Rotterdam
<i>Plaats</i>	Rotterdam
<i>Straat/huisnummer</i>	Sommelsdijkstraat 45; Slinge 775
<i>Postcode</i>	3086 BK; 3086 EZ
<i>Kadastrale aanduiding</i>	Charlois L590 + nog een stukje dat erbuiten valt, maar waarvan het nummer niet op de kaart te zien is (nog nagaan bij Annemiek)
<i>Aanduiding of korte omschrijving</i>	Kerkgebouw met muur en trappartij, pastorie, voorplein, vrijstaande klokkentoren en groenaanleg

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);</i>	Als gaaf en goed voorbeeld van katholieke kerkenbouw uit de periode van de latere wederopbouw, in het bijzonder verbonden met de bouw van nieuwe woonwijken en de opbouw van een nieuw bisdom in Zuid-Holland.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling;</i>	Vanwege de verbondenheid met de wijk Pendrecht, de verzuiling en de wijkgedachte.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);</i>	Vanwege de gesublimeerde toepassing van moderne (spant)constructies; Sublieme vorm van een constructiewijze die typisch is voor de WO-periode.
<i>wegens innovatieve waarde of pionierskarakter;</i>	Vanwege de moderne opzet van het interieur waarin al gepreludeerd werd op het Tweede Vaticaans Concilie

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;</i>	Vanwege de toepassing van moderne materialen, de met het modernisme verbonden esthetische verzorging van de moderne constructie
<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	Als voorbeeld van oeuvre van een jong architect (Nefkens) na de Tweede Wereldoorlog, die een grote reeks kerkgebouwen en woongebouwen op zijn naam heeft.
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	Bijzonder vanwege de esthetische uitwerking van de toegepaste constructie van portaalspanten,
<i>wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst;</i>	Vanwege hoogwaardige kunsttoepassingen, integratie van glas-in-beton en architectuur, als wezenlijk onderdeel van afwisseling gesloten en open als onderdeel ruimtevorming kerk;
<i>wegens de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur(onderdelen).</i>	Verbindingen buiten en binnen,

III Situationele en ensemblewaarde

<i>betekenis van het object als essentieel (cultuurhistorisch, functioneel en/of architectuurhistorisch en visueel) onderdeel van een complex;</i>	Vanwege ruimtelijke en historisch-functionele samenhang van het kerkgebouw, het voorplein en de vrijstaande klokkentoren, de pastorie en de omringende groenaanleg;
<i>a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving;</i>	Vanwege de belangrijke beeldbepalende waarde van het kerkgebouwen en de vrijstaande klokkentoren in de wijk
<i>b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;</i>	

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

<i>wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;</i>	Het geheel van kerk, voorplein, klokkentoren en pastorie is zowel uit- als inwendig compleet en grotendeels gaaf bewaard gebleven.

wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid;	Het materiaalgebruik en de detaillering zijn nog grotendeels authentiek
als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie;	+
(van specifiek het complex) wegens de gaafheid en herkenbaarheid van het gehele ensemble van samenstellende onderdelen (hoofd- en bijgebouwen, hekwerken, tuinaanleg e.d.);	+
in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke, dorps- of landschappelijke omgeving.	Situering gehandhaafd/beeldebepalende waarde en betekenis binnen aanleg wijk nog aanwezig, ondanks aanpassingen aan delen van deze wijk.

V Zeldzaamheid

belang van het object/complex wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht;	Vanwege de kwaliteit en compleetheit en opvallende behandeling van de constructie is het kerkgebouw van Nefkens opvallend in de reeks kerkgebouwen uit de periode, en door sloop inmiddels zeldzaam geworden
Roerende objecten van belang voor het gebouw en zijn waarde	(zie voorlopig onder onroerende objecten)

Receptiegeschiedenis, prijzen e.d.

Besproken in contemporaine publicaties over nieuwe kerkenbouw, zie o.a. bron nummer @ en @;

KENNIS: FEITENVERZAMELING

Oorspronkelijke functie(s), bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr) op grond van een thesaurus, overeenkomend met registeromschrijving	Parochiekerk met dienst- en parochieruimten en pastorie;
Typologie	Kerkgebouw; (asymmetrische) hallekerk; kerkelijke dienstwoning
Huidige functie (met jaartal)	Parochiekerk (2012, sinds 1960); pastorie (2012, sinds 1960)
Naam object	St. Bavo (varianten: H. Bavo; Bavokerk; O.L.V. van Lourdes)
Stijl/stroming	Naoorlogs modernisme; naoorlogs functionalisme
Bouwtijd (ook de planfase)	1957-1958 (ontwerp); 1958-1960 (bouw); 26 juni 1960 (consecratie door bisschop mgr. M.A. Jansen);

<i>Architect(en)/ontwerper(s)</i>	Ir. H.N.M. (Harry) Nefkens (Rotterdam 1918-); Architectenbureau Ir. Harry Nefkens Architect B.N.A.(volgens stempel op bouwtekeningen); H. Van Hunnik, architect HBO Rotterdam (medewerker, Volgens bouwtekeningen). Ir. P.P.H Duncker c.i, Rotterdam (advisering constructie)
<i>Uitvoerder (aannemer e.d.)</i>	Fa. A.G. Sondermeijer & Zoon, Rotterdam-Roermond (aannemer); Firma Schokbeton, Zwijndrecht (leverancier betonconstructie);
<i>Opdrachtgever</i>	R.K. Kerkbestuur St. Bavo; A.P. Loerakker (bouwpastoor)
<i>Exterieur</i>	Het kerkgebouw met pastorie bestaat uit een compositie van twee platgedekte doosvormige volumes en een vrijstaande slanke klokkentoren. De hoofdvolumes van de kerk (hoogste volume) en de pastorie (twee bouwlagen) zijn met elkaar verbonden door een eenlaags tussenlid waarin zich consistorie en entree tot de onder de kerk gelegen parochieruimtes bevindt. De klokkentoren staat vrij, maar is met het geheel verbonden door de situering op een verhoogd voorplein. Het kerkelijke complex is opgenomen in een strook met bijzondere functies (confessionele ? scholen, kerk) binnen de woonwijk Pendrecht. Aan straatzijden zijn pastorie en kerk met groenaanleg (gazon en lage heesters bij de kerk, tuinaanleg bij de pastorie) van openbare weg afgescheiden. Het kerkgebouw ligt parallel aan de hoofdweg, met expressief behandelde en door glas-in-beton geopende gevel aan de hoofdweg en voorplein met vrijstaande klokkentoren (campanile). De pastorie is ondergebracht in een zelfstandig volume, dat door een tussenlid is geschakeld aan het kerkgebouw. Het voorplein is ten opzichte van het straatniveau verhoogd aangelegd, en bereikbaar via enkele treden in het verlengde van de kerk. Het ingaan van de kerk wordt hierdoor architectonisch ondersteund en begeleid. De facade van de kerk is hierbij vanwege zijn geslotenheid een soort achterwand van het voorplein, maar door het in de as van de hoofdkerk geplaatste entreeportaal, kan vanaf het voorplein wel rechtstreeks op het altaar worden gekeken.Het betreden van een kerk wordt door de inzet van deze middelen een 'belevenis'. De blinde kopgevels van de kerk, zowel in het interieur als in het exterieur, zijn verlevendigd door/ uitgevoerd in verzorgd schoon metselwerk in gele steen die door de opvallend brede voeg een bescheiden expressie vertoont.
<i>gebouw, constructietechniek</i>	Portaalconstructies in beton, gedeeltelijk dragende wanden; het dak is opgehangen aan de betonconstructie. De constructiewijze van de kerk met zeven gewapend betonnen portaalspanen, een kenmerkende constructiewijze die in de periode na WOII te vinden is bij onder andere stationsgebouwen, gymzalen en kantines, is zichtbaar aan het exterieur. De spanen die de kerk dragen (of: waaraan het gebouw is opgehangen) zijn van buiten nadrukkelijk aanwezig en verlenen het gebouw, ook door hun onderlinge verhouding, maatvoering en de iets toelopende vorm, een bijzondere, poëtische expressie. De ruimte wordt aan een zijde geheel bepaald door de volledig geopende zuidwand van de kerk, versierd met een monumentale glas-in-betonvoorstelling waarbij de glaspanelen gevat zijn in gestapelde schokbetonnen elementen. Het gebouw is sober in zijn hoofdtoon, maar kent toch een grote variatie aan materialen en afwerkingen. Het gewapend beton van de spanen (en van de uitgebouwde entreepartij) is gedeeltelijk gebouchardeerd, In contrast met de geopende oostgevel zijn de noord en zuidgevel gesloten wanden van lichtgekleurd metselwerk. Behalve de betonnen spanen en de gestapelde prefabelementen, ook sierbeton toegepast voor raamomlijstingen (dagkerk). In de klokkentoren een stalen spiltrap die zichtbaar is en mede de expressie bepaalt.

Interieur (indeling)	Parochiekerk bestaat uit een ongedeelde hoofdkerkruimte of zondagskerk van oorspronkelijk 535 zitplaatsen, eindigend in het liturgisch centrum, en haaks op het liturgisch centrum een kleinere dagkerk van oorspronkelijk 120 zitplaatsen ingericht in de noordelijke nevenruimte (annex, zijbeuk). Deze asymmetrische opzet bepaalt ook de inwendige dispositie. Portaalspanten bepalen expressie, maar belermern door hun plaatsing niet het vrije zicht op het liturgisch centrum. Etc. >>>> In de pastorie een gang aan de noordzijde met bijzondere trap met opgehangen treden; en houten wand waarachter dienruimten en kasten. Aan de straatzijde woon- en slaapvertrekken.
interieur, techniek en materialen	Veelheid aan moderne en traditionele materialen op moderne manier toegepast. Zichtbare beton van de hoofddragconstructie en de gestapelde betonelementen, gesloten wanden in schoon baksteen metselwerk. Vloeren belegd met natuursteenscherven, behalve onder de altaren waar rechthoekige platen zijn toegepast. Het priesterkoor in contrasterend geel ten opzichte van de zwart-grijze vloer van de gemeenteruimte. Plafond van houten delen, terwijl boven de tribune (balkon) groengesausde houtwolcementplate n zijn toegepast. Natuursteen (Altra kwartsietscherven (vloer schip)); Jura marmerplaten (vloer priesterkoor); scherven Solnhofener (vloer priesterkoor); vurenhout (plafond schip); Stalen ramen. Unit in de annex voorzien van smalle houten delen in bijzondere (tropische) houtsoort.
Kunstwerken/orgels/ gedenktekens/meubels die bestanddeel zijn:	De kunstwerken die onderdeel uitmaken van het casco en de overige vaste onderdelen van het kerkinterieur zijn nog vrijwel volledig aanwezig. In het interieur bevinden zich ook roerende elementen met bijzondere waarde. Hiervoor zij verwezen naar de inventarisatie van het bisdom. De communiebanken (eenvoudige houten lijsten op metalen staanders) uit de bouwtijd zijn niet meer aanwezig. In de natuursteen schervenvloer van het priesterkoor zijn de dichtgesmeerde bevestigingspunten van de communiebanken nog als verwijzing aanwezig. Het orgelinstrument uit 1961 (thans niet meer op de galerij maar links naast het priesterkoor in de hoofdkerkruimte opgesteld) vertegenwoordigt geen monumentale waarde op rijksniveau. (mededeling orgelafdeling, RCE, dd. 2012). Het zijaltaar (tafel van hout en metaal – nog aanwezig in het gebouw?) Priesterkoor, aan de westzijde van de (vroegere) altaren; op de kruising van kerk en dagkerk, 1960 Kruisbeeld hangend, 1960 Gerard Hack-Rutten, Maastricht Sacramentshuisje/ (op altaar)
nr. 1	
Materiaal/techniek	Glaskunstwerk; glas-in-beton (is het glas-in-lood in beton?); glas in claustra's (schokbeton elementen); polychroom;
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Het kunstwerk vormt de gehele zuidgevel van het kerkgebouw (hoofdkerkruimte);
Kunstenaar	Marinus (Bob) Zijlmans (1918-1992)
Voorstelling	Van links naar rechts: Het Laatste Avondmaal (brood, wijn en vis en de portretten van Christus en de twaalf apostelen); het Lijden van Christus (het kruis met daaromheen afbeeldingen van de Hof van Olijven, de handwassing van Pilatus, de gesel, doornenkroon en spijkers, de mantel, de dobbelstenen en de kraaiende haan); de Opstanding (herrijzende phoenix).

Datering	1960 (datering ante quem op basis van bouwtijd kerk);

---

nr. 2

Materiaal/techniek	Glaskunstwerk; Glas-in-lood (serie van 6 ramen)

Locatie (in/aan het beschermde monument)	Naast elkaar in de noordgevel (dagkerk)

Kunstenaar	Marinus (Bob) Zijlmans (1918-1922)

Voorstelling	De boodschap aan Maria; De geboorte van Jezus; en 4 meer.

Datering	1960

Nr. 3

Materiaal/techniek	Mozaïek (wandmozaïek)- Keramisch/schervenmozaïek (polychroom)

Locatie (in/aan het beschermde monument)	Aan de voorgevel, maakt onderdeel van de entreepui die verder nog bestaat uit twee stel deuren in het vooruitgeschoven portaal

---

Kunstenaar	Marinus (Bob) Zijlmans, 1918-1992

Voorstelling	De Heilige Bavo

Datering	1960

Afmetingen	Ter grootte van een stel entreedeuken;

---

nr. 4

Materiaal/techniek	Gevelsculptuur; reliëf; keramiek;

Locatie (in/aan het beschermde monument)	Aan de voorgevel, direct boven het entreeportaal;

Kunstenaar	Atelier St. Joris te Beesel; (Piet) Schoenmakers (1919-2009)

Voorstelling	Jezus met zijn leerlingen op het meer van Genesareth

---

Datering	1959 (terminus ante quem op basis van bouwtijd Onze Lieve vrouw Onbevlekt Ontvangen))

Toelichting: In 2004 aan de Bavokerk geplaatst. Oorspronkelijk gemaakt voor de parochiekerk Onze Lieve vrouw Onbevlekt Ontvangen in de wijk Zuidwijk in Rotterdam (Slinge 126, architect H.Nefkens) en aldaar in 1959 aan de voorgevel geplaatst. In 2004 is de kerk gesloten en zijn de Bavokerk en OLVOO gefuseerd. In augustus 2010 is de OLVOO gesloopt.

Afmetingen	Ca. 3x3 meter

---

nr.5

Materiaal/techniek	Hoofdaltaar; sarcofaagaltaar; gepolijste hardsteen (sokkels) en gepolijste “verde aver” platen (groene Italiaanse marmersoort)

Locatie (in/aan het beschermde monument)	Priesterkoor, op een verhoging van platen juramarmers;

Datering	1960

Nr. 6

Materiaal/techniek	Zitbanken; hout, metalen voet, vilten knielkussens aan haakjes
Locatie (in/aan het monument)	(nog xxx stuks in de zondagskerk – in andere ruimten vervangen door stoelen of verplaatst naar zondagskerk)
datering	1960

nr. 6

Materiaal/techniek	Sacramentsaltaar; natuursteen;
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Op het priesterkoor (achter het hoofdaltaar)
Datering	1960

nr. 7

Materiaal/techniek	Doopvont- juramarmmer (gepolijst); metalen deksel;
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Priesterkoor, rechts op enige afstand van de altaren
Datering	1960

Groen erfgoed: beplanting

Het samenstel van gebouwen is voorzien van samenbindende groenaanleg, die zowel eenheid versterkt tussen de elementen als de overgang naar de openbare structuren van de wijk verzorgd. Tussen de gebouwdelen geometrisch aangelegde (vlakverdeling) gazons, gescheiden door een pad naar de entree aan de Slinge. Een dergelijke aanleg kenmerkte ook de aanleg van het gehele terrein met kerk en scholen, wat nu deels verloren is gegaan. Groenaanleg sluit aan bij stempel-aanleg van Pendrecht.

Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang

Situering van het complex langs doorgaande weg (hoofdweg) door zuidelijke tuinvijken van de stad die ten zuiden van de parkgordel Zuiderpark zijn aangelegd na WOII. De kerk is onderdeel van de naoorlogse tuinvijk in Rotterdam-Zuid en heeft een markante situering op een straathoek waarbij ook strakke belijning van omzomende gazons een rol speelt. Belangrijkste vertrekken van pastorie met uitzicht op de doorgaande Slinge; De kerk met pastorie is gelegen in de door architecte-stedenbouwkundige Lotte Stam-Beese op basis van stempels ontworpen tuinvijk Pendrecht in Rotterdam-Zuid, die tussen @ en @ werd bebouwd met woningen en wijkvoorzieningen door verschillende (Rotterdamse) architectenbureau's. De kerk is binnen de wijk onderdeel van een complex met door hetzelfde architectenbureau als een geheel ontworpen scholen op een terrein tussen de Slinge, Sommelsdijkstraat, Kerkwervingel.

Geschiedenis

Ontstaansgeschiedenis:

Van 1955 tot en met 1960 noodkerk aan Sommelsdijkstraat 25, gebouwd nog iov Stichting fonds voor kerkenbouw, nog vanuit het bisdom Haarlem. Ook door Nefkens. De Bavokerk is sinds de samenvoeging van twee parochies van Zidwijk en Pendrecht in 2004 de thuisbasis van de nieuwgevormde parochie van O.L.V. van Lourdes. De naamgeving van de kerk verwijst naar de verdwenen middeleeuwse Bavokerk van het voormalige dorp Pendrecht.

Architectonisch en liturgische positionering (binnen de geschiedenis van de kerkenbouw:

Kerk is al meteen volgens principes van tweede vaticaanse concilie opgezet; veel contact met de gelovigen en de mis werd van aanvang aan met het gezicht naar de parochianen opgevoerd. Doopvont ook centraal, op het priesterkoor.

Geschiedenis	Voor de tijd typische elementen in de kerk verwerkt, die zowel verwijst naar elementen die al eerder werden ontwikkeld, als vooruitwijst naar nog eerder te ontwikkelen elementen: de ontwikkeling van een dagkerk, parochiecentrum met twee zalen, een verhoogd voorplein, glas in betonwand, de vrijstaande klokkentoren, de gesloten entreegevel met uitspringend entreeportaal, de buiten het gebouw geplaatste portaalspanconstructie. Tijdens zondagsdiensten vormt de dagkerk extra zitruimte. Dit was ook een kritiekpunt. Dat het niet erg modern was omdat in de jaren dertig tav dergelijke experimenten al was geconcludeerd dat het nadelig was voor de beleving van de gemeenschap van gelovigen, omdat een deel van de gelovigen een beetje weggeschoven werd. Van Rooy waardeerde de andere kerk meer. Positionering architect: Nefkens was een van de toonaangevend architect uit de wedeopbouwperiode, die bovendien veel kerken heeft gebouwd in het jonge bisdom Rotterdam (1956). In zijn latere levensloop werden duidelijk andere accenten gelegd in zijn loopbaan; smenhangend met de andere rol die hij zich als architect en ontwikkelaar, eigenbouwer kreeg. Accent op economie ipv op scheppende creativiteit.
Relevante wijzigingen	2004 (plaatsing sculptuur afkomstig van kerk OLVOO aan de oostgevel); 2005 (renovatiewerkzaamheden en toevoeging glazen inbouw of voorportaal aan de oostzijde van de hoofdkerkruimte, om deze ruimte wat kleiner te maken in verband met een kleiner aantal gelovigen”) Deze wijzigingen vonden plaats naar aanleiding van de samenvoeging van parochies.
Bezocht	Danielle Takens, 2012 (van binnen en van buiten, behoudens privevertrekken in de pastorie)

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

Nr. 1	v. R, 'Nieuw programma cursus "Kerkelijke Architectuur"', Brede basis wekt verwachtingen, Katholiek bouwblad: tijdschrift voor architectuur en beeldende kunsten, 25 (1957-1958) 7, 97-99.
Nr. 2	'Drie kerken', Bouw, 3 (1958) 20, 508-509.
Nr. 3	'St Bavokerk, Rotterdam', Bouw, 16 (1961) 48, 1544-1546
Nr. 4	Dienst Bouw- en woningtoezicht: Bouwtekeningen, Gemeentearchief Rotterdam, inventarisnummer B2-30-1958 ('Plan voor het bouwen van een kerkgebouw met pastorie Sommesdijkstraat hoek Slinge/Slinge 775/Sommesdijkstraat 45)
	Toelichting: veel tekeningen van kerk en pastorie; inclusief detailleringen; Wat mist zijn gegevens over uitwerking liturgische meubels en zitplaatsen;
Nr. 5	
Nr. 6	Zweerink, K. (red), Van Pendrecht tot Ommoord. De geschiedenis en toekomst van de naoorlogse wijken in Rotterdam, Bussum (Uitgeverij THOTH) 2005, 47
Nr. 7	Thunnissen, A.W.P, 'Twee ruimtebeelden', Katholiek bouwblad: tijdschrift voor architectuur en beeldende kunsten, 25 (1958) 9, 129-133.
Nr. 8	Sips, P.A.N, 'Ridderkerk, Hoogvliet, Pendrecht, Morgestond, Wassenaar, Schiedam', Katholiek Bouwblad, 30 (1963) 11, 251-255, 253 (plattegrond) en 254.
Nr. 9	Rooy, A.J.J. van, Nederlandse kerkbouw op een keerpunt, Haarlem (de Toorts) z.j. [1960], 64 en 66.

Nr. 10	www.lourdesparochie.nl Website Lourdesparochie met historische informatie en ikonografische duidingen van de kunstwerken (print op S:)
Nr. 11	Website reliwiki
Nr. 12	Blijstra, R, Nederlandse bouwkunst na 1900, Utrecht/Antwerpen (Het Spectrum, Pictura-reeks) 1962,162. Toelichting: foto;
Nr. 14	Aimée de Back, Jo Coenen, Marieke Kuipers en Wiek Röling (redactie), 'Gesloopt, gered, bedreigd', Rotterdam (Episode) 2004, 85. Toelichting: Een foto (exterieur) in verband met bespreking casus kerkenproblematiek Pendrecht (sloop OLVOO en behoud Bavo bij het samengaan van de parochies)
Nr. 15	http://www.sbke.nl/ Website (Print opgenomen in S) Toelichting: Website Stichting Beesels keramisch erfgoed, over de herkomst van het keramisch reliëf aan de voorgevel van de kerk. Eijck, Henk van, Rotterdam-Pendrecht 1950-1970, Oostvoorne 1999, 45. Toelichting: foto met bijschrift 'Verkenningen 2', Katholiek bouwblad: tijdschrift voor architectuur en beeldende kunsten, 30 (1963) 11, 241-250, 245 en 248-249. 'St. Bavokerk aan de Slinge te Pendrecht', @, (1958-1959)-11, 27-28. Toelichting: Over de kerk in aanbouw. Met afbeelding (maquette); allerlei aannemers e.d. genoemd die bij de bouw betrokken zijn. 'St. Bavo – gedurfd kerkgebouw met vrijstaande klokkentoren', @ 5 (1959-1960) 13, 35. Toelichting: Ongeveer gelijk aan nr. X Bijdrage ter gelegenheid van consecratie van de kerk. Met foto interieur. 'Scholencomplex te Rotterdam (Pendrecht). Ir. Harry Nefkens BNA, J. Lambrechts, HBO projectmedewerke', Bouw, 18 (1963) 32, 1018-1021. Toelichting: Artikel betreft de (nu deels gesloopte) scholen naast de kerk. Bevat een plattegrond van het terrein inclusief de kerk. Een uitstraling van jongensachtig optimisme, 1947-1998. 50 jaar architecten bureau ir. Harry Nefkens BV (aangeboden door ...), Rotterdam zj [1998] Met oeuvelijst Televisieuitzending (KRO), 08-09-1960, 'Het Huis voor God en ons', aflervng 3: De idelale rooms-katholieke kerk' (met o.a. St. Bavokerk) Bewaarplaats: beeld en Geluid (nog niet geraadpleegd)
Interviews bewoners, gebruikers, bij de bouw betrokkenen	Interview met H.N.M. Nefkens en L. Nefkens, door Ben de Vries en Agnes Szekeres (RCE), 5 oktober 2012 (architect en echtgenote architect).

Monument

Venlo Nicolaaskerk

Register

Identificatienummer Basisregistratie	0983100000012732
Provincie	Limburg
Gemeente	Venlo
Plaats	Venlo
Straat/huisnummer	Van Postelstraat 53
Postcode	5914 PN
Kadastrale aanduiding	Venlo A 3805, 3806 en 5059
Aanduiding of korte omschrijving	Kerkgebouw met doopkapel, klokkenstoel, pastorie en aanleg
Situering complex/ kaart met daarop aangegeven de onderdelen van het complex	Gelegen in de wijk Venlo Noord, tussen Wolweversstraat, Bisschop Hoensbroeckstraat, Gadiotstraat en Van Postelstraat

KENNIS: WAARDESTELLING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);</i>	Het kerkgebouw is van cultuurhistorische waarde als herkenbare vroeg naoorlogse uitdrukking van de katholieke identiteit van Venlo in het algemeen, en de Nicolaasparochie in het bijzonder.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling;</i>	De kerk is een goed voorbeeld van de centrale positie die bij de ontwikkeling van stadsuitbreidingen aan kerkelijke voorzieningen binnen de wijken werd toegekend.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);</i>	Als vroeg voorbeeld van het gebruik van ringdeuvelspanten
<i>wegens innovatieve waarde of pionierskarakter;</i>	De inrichting van het interieur van de kerk en de doopkapel is een vroeg voorbeeld van het inrichten van een kerk conform de opvattingen van het Tweede Vaticaans Concilie.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;</i>	Van groot belang voor de architectuurgeschiedenis als representatief, toonaangevend en gaaf voorbeeld van de modernisering in de rooms katholieke kerkarchitectuur van de jaren zestig. De functionele zaalruimte en de centralistische theateropstelling zijn de typologisch vernieuwende uitkomst van een herbezinning op de liturgie, functie en positie van de kerk. Elke zitplaats heeft vrij zicht op het altaar. De introverte opzet, de gerichte lichtinval, het zorgvuldige materiaalgebruik, het eenvoudige meubilair en vooral de ruimtewerking bepalen de bijzondere uitdrukingskracht en uniciteit van de Nicolaaskerk.
<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	Als eerste kerk in een reeks van vernieuwende ontwerpen is de Nicolaaskerk van grote betekenis voor het oeuvre van de innovatieve kerkenbouwer G.J. van der Grinten.
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	Vanwege zorgvuldige toepassing van materialen, detaillering en constructie; situering van volumes; expressieve vormgeving.
<i>wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst;</i>	Vanwege de toepassing van ringdeuvelspanten
<i>wegens de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur(onderdelen).</i>	Zoewel gebouw als meubilair zijn ontworpen door de architect

III Situationele en ensemblewaarde

<i>a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving;</i>	Kerk, doopkapel, klokkenstoel en pastorie manifesteren zich als een stedenbouwkundig accent in het hart van de wijk Genooi in Venlo-Noord; een overwegend vroeg naoorlogse wijk met een functioneel-ruimtelijke indeling conform de parochiegedachte. Samen met de voorzieningen rond het voorplein vormt de kerk een karakteristiek parochiecentrum in het hart van de wijk (ensemblewaarde). Het kerkgebouw is van belang voor de herkenbaarheid en oriëntatie in de wijk
<i>b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;</i>	

a. bijzondere betekenis van het complex wegens de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing in relatie tot de onderlinge historisch-ruimtelijke context en in relatie tot de daarbij behorende groenvoorzieningen, wegen, wateren, bodemgesteldheid en/of archeologie;	Vooraf dankzij de massieve hoofdvorm en de introverte, afstandelijke verschijningsvorm van het kerkgebouw die betekenis geeft voor het stadsbeeld. De vrije ligging, de tweezijdige oriëntatie, de groene aanleg van het perceel, het verharde voorplein en de losse klokkenstoel dragen bij aan de waardige uitstraling van de Nicolaaskerk.
b. bijzondere betekenis van het object wegens de wijze van verkaveling/inrichting/voorzieningen.	

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;	Ondanks interne aanpassingen is het oorspronkelijke concept van de kerk nog goed herkenbaar.
als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie;	Het kerkgebouw is nog voor de eredienst in gebruik, maar gezocht wordt naar een nieuwe bestemming.
wegens de waardevolle accumulatie van belangwekkende historische bouw- en/of gebruiksfases;	Kerkgebouw, doopkapel en klokkenstoel vormen een harmonieuze eenheid.

V Zeldzaamheid

belang van het object/complex wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht;	Als een van de beste vroege voorbeelden van inrichting van een kerk volgens de opvattingen van het Tweede Vaticaans concilie.

KENNIS: FEITENVERZAMELING

Gegevens

Oorspronkelijke functie(s), <i>bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr)</i> <i>op grond van een thesaurus,</i> <i>overeenkomend met</i> <i>registeromschrijving</i>	Kerkgebouw met doopkapel, klokkenstoel, pastorie en aanleg
Typologie	r.k. kerk
Huidige functie (met jaartal)	r.k. kerk (2012)
Naam object	Sint Nicolaas
Stijl/stroming	Traditionalisme, functionalisme
Bouwtijd (ook de planfase)	1959 (ontwerp), september 1960- december 1961 (uitvoering), 1961 (in gebruikneming)
Architect(en)/ontwerper(s)	Prof Ir. G.J. van der Grinten (architect BNA, Amersfoort)

<i>Uitvoerder (aannemer e.d.)</i>	Fa Jos gerats en Zn, Blerick (aannemer) NV Ingenieursbureau Dwars, Heederik en Verhey, Amersfoort (adviseur dakconstructie) Ir. W.H.M. Hermans, Voerendaal (elektrotechnisch adviseur) V. Wolff elektrotechnisch Bedrijf NV, Venlo (installateur)
<i>Opdrachtgever</i>	De Zeer Eerwaarde Heer N.Th. Huybers (Bouwpastoor) Parochie van de H. Nicolaas te Venlo
<i>Geschiedenis</i>	Op 1 oktober 1946 werd in het noordwesten van de stad , bij Genooi, een nieuwe parochie opgericht, Sint Nicolaas. Als tijdelijke parochiekerk bleef de kapel in Genooi in gebruik. Doordat deze te klein was werd besloten tot een tweede kerk, ondergebracht in een voormalig restaurant. In 1949 werd een parochiehuis opgeleverd dat tevens ingericht werd als noodkerk. In 1955 werd P.H. Weegels als architect gevraagd voor een nieuwe kerk. In 1958 gaf hij de opdracht terug, waarna G.J. van der Grinten werd gevraagd een tijd- en streekeigen kerk te bouwen.
<i>Situering</i>	Het parochiecentrum St. Nicolaas bevindt zich in de wijk Genooi in Venlo-Noord. Deze wijk is gedeeltelijk voor de oorlog en grotendeels na de oorlog gebouwd op basis van het Uitbreidingsplan Meeuwbeemd Noord (1957). In dit plan neemt het parochiecentrum een centrale plaats in tussen een wijkpark en de noordelijke uitbreiding.
Omschrijving	
<i>Korte karakteristiek exterieur</i>	Bakstenen DOOPKAPEL met cirkelvormige plattegrond opgetrokken in paars blauwe klinkers in koppenverband, bestaat uit een bouwlaag afgesloten door een kegeldak. De gesloten gevels gaan over in het kegeldak met een oculus in de top De doopkapel is aan de noordzijde verbonden met het KERKGEBOUW middels een glazen tussenlid. KERKGEBOUW met rechthoekige plattegrond, waarvan de buitengevels zijn opgetrokken in paars blauwe klinkers in halfsteens verband voorzien van baksteenrelief met glazen bouwstenen, afgesloten door een flauw hellend zadeldak met lichtstraat en schoorsteen. De DOOPKAPEL is een apart bouwvolume dat met een glazen tussenlid is verbonden met de linker zijgevel (noord) van het KERKGEBOUW. De voorgevel (oost) van het KERKGEBOUW is grotendeels gesloten met uitzondering van de dubbele glasdeur centraal in de gevel. De gevel wordt verticaal geleed door acht bakstenen steunberen. Deze deurpartij is de hoofdingang van de kerk. De linker zijgevel (noord) is grotendeels gesloten met uitzondering van de zeven willekeurig geplaatste vierkante ramen van wisselend formaat. De rechter zijgevel (zuid) is identiek aan de linker zijgevel. De achtergevel (west) is identiek geleed als de voorgevel. De gevel is gesloten met uitzondering van de raam – en deuropeningen onder in de gevel ten behoeve van de ingangen, sacristie en zijkapellen. Uiterst links en rechts bevindt zich een dubbele glasdeur die toegang geeft tot de KERKZAAL en een van de ZIJKAPELLEN. De linkerentree geeft tevens toegang tot de KERKZAAL, een ZIJKAPEL en de DOOPKAPEL. In de derde travee van rechts bevindt zich een enkele glasdeur met flankerende raampartij van glazen bouwstenen die toegang geeft tot de SACRISTIE. De overige raampartijen bestaan uit glazen bouwstenen aan de bovenzijde afgesloten door twee gekoppelde liggende valramen. In de architectonische expressie van doopkapel en kerkgebouw ligt de nadruk op een sober vormgegeven en naar binnen gekeerd gebouw waarin de gemeenschap van gelovigen centraal staat, zonder de tot dan toe gebruikelijke representatieve en hiërarchische elementen. In een overzichtelijke en ornamentloze zaal met een centralistische theateropstelling onder één dak kunnen gelovigen optimaal contact maken met elkaar en met God, zo was de vernieuwende gedachte. Vrijstaande KLOKKENSTOEL bestaande uit een open constructie van stalen I-profielen waarin de drie klokken hangen boven elkaar. De staalconstructie heeft de vorm van een hoge vierpoot met enkele dwarsverbindingen.

PASTORIE gesitueerd aan de zuidwestzijde van de kerk op de hoek van de wolweversstraat en de Bisschop van Hoensbroeckstraat. De pastorie met rechthoekige plattegrond bestaat uit een bouwlaag en een zolderverdieping onder een zadeldak. De gevels zijn opgetrokken in een paarsblauwe klinker met aan de voorzijde (zuid) grote glaspartijen. Aan de noordzijde bevindt zich de ingang.

Korte karakteristiek interieur

De binnengevel van de DOOPKAPEL is schoon metselwerk met stalen spanten voorzien van stralingslampen. Het kegeldak is naar boven toe geopend. De vloer is belegd met gewassen betontegels. In de ruimte een doopvont.

De binnengevels van het KERKGEBOUW zijn opgetrokken in kleine betonblokken (pora-lux stenen). Het plafond is betimmerd met vurenhout, de vloer met uitgewassen betontegels met uitzondering van het liturgisch centrum. De ruimte wordt overspannen door houten spanten ondersteund door muren versterkt met pilasters. De tussenmuur scheidt de hoofdruimte van de bijruimten. De bijruimte is aan de zaalzijde met redwood bekleed. In de BIJRUIMTEN zijn ondergebracht de ZIJ –EN BIECHTKAPELLEN, SACRISTIE en NEVENRUIMTEN. Boven de bijruimte bevindt zich het zangkoor. Het liturgisch centrum lag verdiept en was belegd met tegels in basaltlava. Boven het liturgisch centrum een lamp vormgegeven als een metalen ster. Het altaar is bijna middenin de ruimte geplaatst met 900 zitplaatsen over drie zijden verdeeld. Aan de vierde zijde, boven de inbouw, sluit het koor de kring. In de inbouw bevinden zich onder meer ingangen, zijkapellen en sacristie. De kerkruimte kent een amfiteatersgewijze rangschikking van zitplaatsen, dakvorm en lichtinval ondersteunt de concentratie op het liturgisch centrum.

Bouwgeschiedenis

Relevante wijzigingen

Sloop kleuterschool als onderdeel van het complex

In 1966 is het sacramentsaltaar van het liturgisch centrum verplaatst naar de linker zijkapel, is het vieringsaltaar naar voren geschoven en het hekwerk en de verdieping rond het liturgisch centrum verwijderd

In 1986 zijn verrijdbare schermen en staande lampen geplaatst om de kerkruimte op te splitsen waarmee een dagkapel werd ingericht. Voorste en twee achterste kerkbanken verwijderd om plaats te maken. Het zangkoor kreeg een plek in de kerkruimte. Orgel in voormalige sacramentskapel geplaatst. Transformatie en sloop biechtstoelen tot archief- en keukenkasten. Venster tussen kerkruimte en dagkapel ondoorzichtig gemaakt.

Toegepaste kunst, beplanting, materialen, constructies en detailleringen

---

gebouw, materialen, constructies en detailleringen

ringdeuvelspanten
baksteenrelief met glazen bouwstenen

Bestanddelen toegepaste kunst gebouw (Kunstwerken/orgels/gedenktekens/meubels):

Verlichting
wijwaterbekken
altaren
orgel

Aanleg, beplanting

n.v.t.

---

nr. 1

Materiaal/techniek

Ringdeuvelspanten

Locatie (in/aan het beschermde monument)

Kerkruimte

Kunstenaar

Van der grinten

Datering

1961

---

nr. 2

Materiaal/techniek Baksteenrelief met glazen bouwstenen

Locatie (in/aan het beschermde monument) Buitengevels

Kunstenaar A.M.H.M Neyens

Datering 1961

---

nr. 3 Wijwaterbekken

Materiaal/techniek Metaal

Locatie (in/aan het beschermde monument) Noord ingang kerkruimte

Kunstenaar Van der grinten

Voorstelling Kom

Datering 1961

---

nr. 4

Materiaal/techniek Orgel

Locatie (in/aan het beschermde monument) Bijruimte

---

nr. 5

Materiaal/techniek Verlichting, godslamp

Locatie (in/aan het beschermde monument) Kerkruimte

Voorstelling Metalen ster

Datering 1961

---

nr. 6

Locatie (in/aan het beschermde monument) Doopkapel

Voorstelling Doopvont

---

nr. 7

Materiaal/techniek Wandkleden wol en zijde

Locatie (in/aan het beschermde monument) Kerkruimte

Kunstenaar N. neyens- wiegman

Voorstelling Verrezen christus

Datering 1961

---

nr. 8

Materiaal/techniek   Zijden applicatieborduurwerk

Locatie (in/aan het beschermde monument)   Kerkruijnte

Kunstenaar   n. neijens wiegman

Voorstelling   Kruiswegstaties

Datering   1961/ 1985

GEBOUWD en/of AANGELEGD   Bronnen waardestellend onderzoek
ERFGOED

Ingevuld door, datum   Consulent architectuurhistorie (mw. Drs. W.M.M. van Bers), 31 oktober 2012

Veldonderzoek

Bezoek   Consulent architectuurhistorie (Drs. W.M.M. (Mieke) van Bers), 24 augustus 2012, in – en exterieur.

Afbeeldingen

Digitale Foto's   Consulent architectuurhistorie (Drs. W.M.M. (Mieke) van Bers), augustus 2012, in – en exterieur.

Digitale foto's   Fotograaf

Literatuur

Nr. 1   Grinten, Ir. G.J. van der, 'Sint Nicolaaskerk te Venlo', Bouwkundig weekblad, 81(1963)22, 401-408

Nr. 2   'Ringdeuvelspanen voor kerk te Venlo', Katholiek bouwblad, 30 (1963)1, 19

Etc.   Balen, H.J. van, 'Verhulde glorie: de Sint Nicolaaskerk in Venlo van Prof Ir. J. v. d. Grinten arch. B.N.A.', Katholiek bouwblad, 31 (1964)8, 182-187

STOA Ede, 'gemeente Venlo: architectuur en stedenbouw 1940-1970', augustus 2005, 26-27 en 108

Colsen, Ch., Architectuur in Noord- en Midden limburg (1900-2000), z.p. 2000.

Klaaskerk, augustus 1966

Bogers, A.W.M., 50 jaar Sint-Nicolaasparochie Venlo 1946-1996, Venlo 1996.

Archiefonderzoek

---

kerkarchief   niet uitgevoerd

Gemeentearchief   niet uitgevoerd

Internet

Al gebruikte bronnen (websites scan of kopie opslaan omdat dit wijzigt, of van alles een kopie opslaan???)   Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Wederopbouw databank, preselectie (zomer 2006, code KERJ0273) www.cultureelerfgoed.nl

---

Jacobs A. en A.A. Wiekart, Kerken na 1940: Inventarisatie en waardstelling kerkelijke bouwkunst na 1940. Roermond 2003, www.kerkgebouwen-in-limburg.nl

---

Receptiegeschiedenis, prijzen e.d.	Navolging in de architectuur; reacties in nieuwsberichten, kranten, status zoals Unesco e.d.
Erfgoedinstellingen- en organisaties	Prof dr g van der leeuwstichting 'lijst van Nederlandse kerken 1940-1963 Lijst rk kerken L. Dubbelaar
Eigenaren, bewoners, gebruikers	Pastoor (..)

Overheidsinstellingen

gemeente	Ambtenaar cultuurhistorie (r. denessen)
Provincie	
Rijk	Specialist kerkelijke bouwkunst (Albert Reinstra), specialist orgels en uurwerken (Rudi van Straten), consulent erfgoed en ruimte (Jon van Rooijen), consulent archeologie (Fred Braunen), consulent cultuurlandschap (Cees van Rooijen)

OVERIG ERFGOED

STEDENBOUWKUNDIG ERFGOED

Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang	Doopkapel met kerkgebouw, pastorie en kleuterschool (gesloopt) gebouwd in een buitenwijk van Venlo ten tijde van de bouw van de kerk bewoond door arbeiders en middestanders (beschrijving gemeente venlo) Omdat parochies van oudsher in Venlo een belangrijke rol vervulden in het gemeenschapsleven, werd deze sociaal-maatschappelijke en religieus-bestuurlijke eenheden als structurerende maatstaf genomen in de vroeg naoorlogse stadsuitbreidingen. De begrenzingen van parochies en wijken vielen waar mogelijk samen. Het parochiecentrum St. Nicolaas bevindt zich in de wijk Genooi in Venlo-Noord. Deze wijk is gedeeltelijk voor de oorlog en grotendeels na de oorlog gebouwd op basis van het Uitbreidingsplan Meeuwbeemd Noord (1957). In dit plan neemt het parochiecentrum een centrale plaats in tussen een wijkpark en de noordelijke uitbreiding. Ten westen van het plein staan de voormalige noodkerk en enkele scholen.

ROEREND ERFGOED

nr. 1	
Materiaal/techniek	Houten beelden
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Kerkruimte
Kunstenaar	Charles Vos
Voorstelling	Pastoor ars, gertruda, engelbewaarder, martinus van tours, tarcisius, johannes de dooper, christus koning.
Datering	1932-1940
nr. 2	
Materiaal/techniek	Kandelaren
Kunstenaar	Van der Grinten
Datering	1961

<i>nr. 3</i>	Altaren
<i>Locatie (in/aan het beschermde monument)</i>	Priesterkoor
<i>Kunstenaar</i>	Van der Grinten
<i>Voorstelling</i>	Altaren
<i>Datering</i>	1961

Categorie

Vorming

Monument

Amsterdam Scholengemeenschap Buitenveldert

Register

Identificatienummer Basisregistratie	0363100012125515
Provincie	Noord-Holland
Gemeente	Amsterdam
Plaats	Amsterdam
Straat/huisnummer	De Cuserstraat 1-3
Postcode	1081 CK
Kadastrale aanduiding	Amsterdam AK AK 707
Aanduiding of korte omschrijving	Lyceum met schoolpleinen, tuinaanleg en kunstwerk

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);

De opzet van de school is gebaseerd op de eisen van een bijzonder, aan Dalton verwant, onderwijssysteem. Daarom is de school zodanig vormgegeven, dat er naast klassikaal onderwijs ook individueel of in groepjes les kan worden gegeven. Ook de aula met podium is een bijzonderheid in dit schoolgebouw. Met deze inrichting van de gezamenlijke ruimte werd aangesloten bij nieuwe idealen in het onderwijs waarbij de aula of schoolhal bedoeld was om de zgn. gemeenschapszin onder de jeugd te stimuleren. Deze aula is een van de beste en vroegste voorbeelden daarvan.

wegens innovatieve waarde of pionierskarakter;

De lichtwerking, waarmee Duintjer in zijn eerder gebouwde kerken al veelvuldig experimenteerde, heeft hij hier nu ook voor het eerst en op bijzonder geslaagde wijze bij een schoolgebouw toegepast.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

In dit schoolgebouw komen belangrijke kenmerken van het werk van Marius Duintjer samen. Daarnaast is het een goed voorbeeld van de zogenaamde 'shake hands architectuur' met zijn horizontale werking van de zware, uitkragende, vloer- en dakheden in combinatie met de grote glaspuien en de verfijnde vierkante roede indeling, de maximale openheid, het gebruik van onbewerkt materiaal, een open plattegrond en een heldere indeling van de ruimten en looproutes.

Duintjer ontwierp met deze school een sterk en vitaal gebouw, waarin hij zijn architectuurvisie vrijwel volledig kon vormgeven. De bijzondere kenmerken, die hiervan het resultaat zijn, zijn ook na alle verbouwingen nog steeds bewaard gebleven. In en met dit gebouw, dat tot de hoogtepunten van zijn totale werk behoort, varieerde Duintjer op het thema van licht en ruimte, zoals hij dat ook bij zijn eerste kerken deed, maar nu in een geheel nieuwe vorm.

Het kunstwerk bestaande uit de 'kletsmuurtjes' op het linker schoolplein is de eerste keer dat dergelijke objecten op een schoolplein zijn geplaatst. Sindsdien heeft dit voorbeeld veel navolging gevonden.

wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;

De gesloten voorgevel is door de stapeling van de serres ritmisch opengeboken. In het interieur geeft dit in de gangen een levendige afwisseling van licht en donker. De lange gevel wordt iets uit het midden onderbroken ter hoogte van de entreehal, waar het torenachtige trappenhuis een verticaal accent geeft in een verder sterk horizontaal belijnd gebouw. Bovenop de toren werd een sterrenwacht geplaatst, die het gebouw het karakter van een 'landmark' geeft.

Het alom aanwezige licht wordt gefilterd door de rastervormige glaspuien en weerkaatst door het water of als ritme gebruikt in het licht- en schaduwspel in het interieur.

De architect lijkt zich bij het ontwerp van dit gebouw sterk te hebben laten inspireren door de Japanse architectuur. Zoals in een traditioneel Japans huis de rijstpapieren wanden het licht filteren, zo brengen in dit lyceum de vele vensterrasters nuanceringen aan in de werking van het licht.

Dit alles maakt het gebouw tot een van de belangrijkste werken van Duintjer.

III Situationele en ensemblewaarde

a. bijzondere betekenis van het complex wegens de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing in relatie tot de onderlinge historisch-ruimtelijke context en in relatie tot de daarbij behorende groenvoorzieningen, wegen, wateren, bodemgesteldheid en/of archeologie;	De school is vanaf afstand een blikvanger en een belangrijke landmark, vooral vanwege de markante ligging tussen de De Cuserstraat en de waterpartij en parkaanleg aan de achterzijde. De zuidzijde van het schoolgebouw heeft een zeer fraai uitzicht over de Kalfjeslaan en een 'waterplein' dat onderdeel uitmaakt van de ringvaart van Buitenveldert.
b. bijzondere betekenis van het object wegens de wijze van verkaveling/ inrichting/ voorzieningen.	

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

wegens de architectonische gaafheid en/ of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;	Ondanks de recente aanbouw zijn de oorspronkelijke delen van het gebouw vrijwel nog volledig intact. Ook de vaste onderdelen van het interieur verkeren nog grotendeels in hun oorspronkelijke staat.
als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie;	De school heeft nog altijd de oorspronkelijke functie.

Onderdelen zonder monumentale waarde:

Receptiegeschiedenis, prijzen e.d.	Na de voltooiing van het gebouw is hierover bijzonder waarderend geschreven in de vakliteratuur.

KENNIS: FEITEN

Oorspronkelijke functie(s), bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr) op grond van een thesaurus, overeenkomend met registeromschrijving	Lyceum met schoolpleinen, tuinaanleg en kunstwerk

Typologie	Lyceum
Huidige functie (met jaartal)	Lyceum (2012)

Naam object	Christelijk Lyceum Buitenveldert.

Stijl/stroming	shake-hands

Bouwtijd (ook de planfase)	1959-1963

Architect(en)/ontwerper(s)	Duintjer, M.F. Van der Klei Th.J.N (medewerking)

Uitvoerder (aannemer e.d.)	N.V. Aannemingsmaatschappij P. Bot & Zoon te Heerhugowaard

Opdrachtgever	Stichting Christelijke Lycea in Amstelland

Exterieur

Het schoolgebouw staat volledig vrij en heeft een plat dak. Het gebouw bestaat uit twee en drie bouwlagen met 27 lokalen, twee gymnastieklokalen en een aula. Het schoolgebouw behoort tot het type corridorschool met lokalen aan een zijde van de gang. De plattegrond is samengesteld uit vijf bouwdelen, waarin een combinatie tussen een kruis en een E-vorm te herkennen is, terwijl de eerste en tweede verdieping alleen T-vormig zijn.

Het gebouw is onder te verdelen in vijf volumes, waaronder drie hoofdvolumes. Het eerste hoofdvolume is het hoofdgebouw met de theorielokalen, dat in oost-westelijke richting ligt. Het is rechthoekig van vorm en bestaat uit drie bouwlagen. De lokalen liggen aan de achterzijde en zijn voorzien van buitenterrassen. Deze terrassen zijn als openluchtclassen ontworpen. De gangen aan de voorkant zijn voorzien van vijf erkers met werknissen. Aan de uiteinden van de gangen van de eerste en tweede verdieping zijn beglaasde uitbouwen met secundaire trappenhuizen.

Het tweede bouwvolume is de aulavleugel, het enige bouwdeel aan de zuidkant van het hoofdgebouw. Het is vrijwel vierkant en heeft een vooruitgeschoven ligging met een verlagings naar het water. Een omloopbordes rondom de aula kan dienen als aanlegsteiger.

Het derde bouwdeel is het brede gymnastiekgebouw aan de noordkant in het midden van het hoofdgebouw. Bij de laatste verbouwing is tussen de beide vides van gymzalen een mediatheek gebouwd.

Het vierde en het vijfde volume, ook aan de noordkant, waren bestemd voor conciërgewoning en lokalen. Deze zijn inmiddels gesloopt en vervangen door nieuwbouw.

De gesloten voorgevel van het drie tot vier verdiepingen hoge schoolgebouw is door de stapeling van de serres ritmisch opengedoken. De lange gevel wordt iets uit het midden onderbroken ter hoogte van de entreehal, waar het torenachtige trappenhuis een verticaal accent geeft in het sterk horizontaal belijnde gebouw. Als kroon op het schoolgebouw werd bovenop de toren een sterrenwacht geplaatst, die sterk bijdraagt aan het karakter van 'landmark' voor het gebouw.

---

gebouw, constructietechniek

De constructie bestaat uit een combinatie van betonskeletten en constructieve wanden.

Begane grond:

De entree bevindt zich in een verbindingsdeel met garderobe, tussen het hoofdgebouw en het gymgebouw in, en sluit met een haakse hoek aan op de hal in het hoofdgebouw. Aan de oostkant van de hal met balie-buffet, leidt de begeleidende gang langs de conciërgeruimte en de toiletblokken naar vier klaslokalen. Deze gang omvat aan de noordzijde twee uitbouwen als werknissen. Na het laatste lokaal met zijlokaaltje dat als handenarbeidruimte dient, begint het vierde bouwdeel, één van de twee naar voren (naar het noorden) geschoven vleugels. Deze parterrevleugel huisvestte aanvankelijk de conciërgewoning met daarachter een transformatorruimte en een 'bromfietsstalling'. Deze vleugel is verbouwd tot administratieruimte.

Het centrale trappenhuis bevindt zich aan de westkant van de hal met daarachter de kamer van de conrector en de toiletten. Aan de westelijke gang liggen zes leslokalen, eveneens met buitenterrassen. Aan deze gang zijn drie uitbouwen als werknissen. De oostelijke, naar voren geschoven vleugel, het vijfde bouwdeel, bevatte ook lokalen, maar is inmiddels vervangen door nieuwbouw met eveneens lokalen..

Hart van de school is de aula aan de zuidkant van de hal, bedoeld voor overblijven, muziekonderwijs, toneelvoorstellingen en bijeenkomsten. De aula springt het meest in het oog vanwege het bijzondere licht dat door de rastervormige gevels binnenvalt. Opvallend zijn ook de grote paddestoelkolommen in de aula die donker afsteken tegen het scherpe licht in de aula, dat door de weerkaatsing van het omringende water versterkt wordt. Met de door treden gevormde verlaging van de hal naar de aula en door het gebruik van schuifwanden is een toneelpodium te creëren.

Het gymnastiekgebouw tegenover de aula, bevat in het midden kleedruimten met douches geflankeerd door de twee gymzalen. Daartussen bevindt zich op de bovenverdieping de recent gebouwde mediatheek.

Eerste verdieping:

De eerste verdieping van het hoofdgebouw is qua indeling vrijwel identiek aan de begane grond. De eerste twee lokalen aan de oostzijde waren oorspronkelijk de aardrijkskundelokalen. Aan de oostkant van de hal waren een bibliotheek en een godsdienstlokaal, die door glazen schotten van de hal worden gescheiden. Daarnaast bevindt zich de administratie en aansluitend, aan de kopse kant van de aulavleugel, is een lerarenkamer. Aan de westkant in deze vleugel liggen drie ruimtes, twee voor de schoolarts en bij de hal, ook achter glazen schotten een grote kamer voor de rector.

Overige verdiepingen:

De tweede verdieping is aan de oostzijde gelijk aan de lagere bouwlagen waarbij het lokaal boven het aardrijkskundelokaal voor handwerken bedoeld is. De westkant heeft vijf lokalen. Het lokaal naast de hal is een dubbel lokaal voor natuur- en scheikunde. Boven de bibliotheek en de godsdienststruimte bevindt zich een biologielokaal terwijl boven de lerarenkamer nog een natuur- en een scheikundelokaal met bijbehorende kabinetten en een kamer voor de amanuensis gelegen zijn.

Alleen het volume boven de hal heeft een derde en vierde verdieping. De derde verdieping bevat een tekenlokaal, een dakterras en een trap naar de sterrenwacht op de vierde verdieping.

De kelderverdieping is bestemd voor ketelhuis en fietsenstalling.

<i>interieur, techniek en materialen</i>	Het interieur is nog vrijwel geheel in zijn oorspronkelijke staat. De kolommen en de balken van gewapend beton zijn zowel in het interieur als in het exterieur in het zicht gelaten en hebben ook een compositorische functie.. De afscheidingen tussen de gang en enkele bijzondere lokalen zijn van glas waardoor er een transparante werkomgeving gecreëerd is. De ingangen van enkele lokalen hebben door aanwezige kasten brede dagkanten en werken als poorten. Bij de inrichting van de lokalen die ook nog voor het overgrote deel in de originele staat verkeren, is ook veel hout gebruikt.
Sedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang	De school is gelegen aan de zuidrand van de wijk Buitenveldert aan de De Cuserstraat (een woonstraat) aan de noordzijde. De school ligt te midden van een brede, van oost naar west lopende groen- en parkstrook bij de Kalfjeslaan en het Kleine Loopveld. De situering van de school is bijzonder, omdat zij aan deze stadsgrens ligt en aan de oostkant aan de Buitenveldertselaan grenst, die als een van de belangrijkste doorgaande routes naar Amstelveen geldt. De school ligt niet in een rijksbeschermd stads/dorpsgezicht.
Archeologische relevantie <i>ondergrond (zie Archis, Kich, gemeentearcheoloog of...)</i>	De school ligt voor zover bekend niet op een terrein van archeologische waarde.
Toegepaste materialen	
<i>gebouw, constructietechniek</i>	De betonconstructie is afgewerkt met rode Groninger baksteen en stalen puien met een ruitindeling van 75 x 75 cm. Verder kenmerkt de afwerking zich door onbehandelde betonconstructies, wit geschuurde wanden, met grestegels belegde traphallen, onbehandeld plaatswerk en veel blank hout. Ook is veel gebruik gemaakt van glazen bouwstenen in de buitenwanden.
<i>Interieur/afwerking</i>	Wit geschuurde vulwanden, vloertegels en akoestische platen tegen plafond. Kolommen in aula. In het interieur is veel blank hout en glas verwerkt. Op allerlei plekken werd vast meubilair ontworpen: inbouwkasten in de kamer van de rector en losstaande kasten als ruimteafscheidings bij de garderobe. Ingangen van lokalen kregen poortachtige entrees door de daar geplaatste kasten. Er werd met heel weinig kleur gewerkt omdat het schoolleven al kleurrijk genoeg zou zijn.
Kunstwerken/orgels/gedenktekens/meubels die bestanddeel zijn:	
<i>nr. 1</i>	Compositie op van bakstenen muurtjes, banken en tafels met abstracte afbeeldingen in reliëf (de zgn. "kletsmuurtjes").
<i>Materiaal/techniek</i>	Baksteen, beton. In plaats van voor een traditioneel bronzen beeld koos Karsten voor een bestratingpatroon van het voorplein in verschillende materialen, een vlaggenstok en muurtjes van uiteenlopend formaat die de bezoekers van het plein als het waren moeten dirigeren. De muurtjes konden tevens dienst doen als 'kletsmuurtjes' als ongedwongen zit- en kletsgelegenheid. Karsten wilde hiermee een ruimtelijk beeld ontwerpen dat het functioneel gebruik en de optische beleving in zich tracht te verenigen.
<i>Locatie (in/aan het beschermde monument)</i>	Op linker voorplein school
<i>Kunstenaar</i>	Karsten, Ch.F.J.
<i>Datering</i>	1963

Groen erfgoed: <i>aanleg/beplanting</i>	C. van Empelen ontwierp de tuin die, met name aan de waterkant, nog nauwelijks is gewijzigd. Door de opzet hiervan en door gebruik te maken van hagen loodrecht op het gebouw creëerde de tuinarchitect als het ware een aantal studieplekken in de open lucht.
Geschiedenis	Voor het ontwerp van deze school ontving Duintjer in 1959 de opdracht. In 1963 werd de school voltooid en in gebruik genomen. Bij de bouw van de school was ook een kunstbudget beschikbaar dankzij de 1% regeling van het rijk. Op aanwijzing van Duintjer kreeg Charles Karsten de opdracht. In plaats van een traditioneel bronzen beeld ontwierp Karsten een bestratingspatroon van het voorplein in verschillende materialen, een vlaggenstok en muurtjes van uiteenlopend formaat. De architect en de Rijksadviescommissie keurden het ontwerp goed. Het schoolbestuur was aanvankelijk teleurgesteld en besloot de leerlingen naar hun mening te vragen. Toen deze ook in meerderheid hun instemming betuigden ging ook het schoolbestuur akkoord. Het resultaat bleek baanbrekend, gezien het grote aantal pleinmeubelen dat sindsdien is gebouwd.
<i>Relevante wijzigingen</i>	Het totale gebouw werd pas in 1976 voltooid met de bouw van de westvleugel. Dit bouwdeel is als laatste bouwdeel gerealiseerd en komt in de eerste plattegronden van Duintjer niet voor. In 2006 ontwierp Thomas Rau een uitbreiding van de school met twee vleugels aan de beide uiteinden van de voorzijde. Daarbij verdween de oorspronkelijke bouwvolumes op die plaatsen, inclusief de conciërgewoning aan de oostzijde. Ook werd op de eerste verdieping in de ruimte tussen de beide gymzalen een mediatheek gebouwd. Om veiligheidsredenen is de toegang tot de beide voorpleinen en het gebouw nu afgesloten met een hekwerk.
<i>Bezocht</i>	G.W. Eshuis (9 oktober 2012)
<i>Overige</i>	Het gebouw is ontworpen voor een lyceum met ruim 800 leerlingen. De opzet van de school is beïnvloed door een bijzondere vorm van onderwijs dat verwant is aan het Daltonsysteem. Daarbij krijgen de leerlingen op een individuele wijze de leerstof aangeboden. Om die reden zijn onder meer aan de voorzijde erkers aangebracht die als werknissen ontworpen zijn.

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

Nr. 1	Chr. Lyceum "Buitenveldert" te Amsterdam, In: Bouw; 20 (1965) nr. 40, p. 1456-1461
Nr. 2	M. van Bijleveld, T. Claassen,, m.m.v. C. Curré, M.F. Duintjer 1908-1983: strak, helder, open – architectuur als drager van een nieuwe samenleving, Rotterdam, 2007
Nr. 3	Het christelijk lyceum "Buitenveldert" te Amsterdam, In: Bouwkundig Weekblad, 83 (1965) p. 2-6
Nr.4	P.K.A. Pennink, Marius Duintjer, architect, Amsterdam, 1986
Nr. 5	R. de Graaf, G. v.d. Lagemaat, Charles Karsten 1904-1979; architect van beelden, In; Wonen-TA/BK (1984) nr. 4, p. 14-15)
Nr. 6	School voorbeelden: inventarisatie en selectie van schoolgebouwen buiten de Singelgracht in Amsterdam 1850-1965, Amsterdam, 2004
Nr. 7	Website Nederlands Architectuur Instituut, (zoeken,nai.nl/CIS/persoon/2466)
Nr.8	D. van Hoff, J v.d. Werf, G. Goethals, Langs moderne architectuur (1945-heden), architectuurroutes in Nederland en België, Utrecht/Antwerpen, 1997
Al gebruikte bronnen	1 t/m 5 en 7 en 8
Interviews bewoners, gebruikers	Dhr. H.J.M. Ligthart, rector

Monument

Apeldoorn Kweekschool voor kleuteronderwijzeressen

Register

<i>Provincie</i>	Gelderland
<i>Gemeente</i>	Apeldoorn
<i>Plaats</i>	Apeldoorn
<i>Straat/huisnummer</i>	Henri Dunantlaan 6
<i>Postcode</i>	7312 BE
<i>Kadastrale aanduiding</i>	HOOG SOEREN R 2924
<i>Aanduiding of korte omschrijving</i>	Kweekschool met tuin

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarden: belang van het object/complex

als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);

De kweekschool is een bijzondere uitdrukking van de demografische ontwikkelingen na de Tweede Wereldoorlog. De bouw van de kweekschool is een indirect gevolg van de naoorlogse geboortegolf. Net als elders in het land werd in Apeldoorn een groot aantal nieuwe schoolgebouwen gerealiseerd voor de verschillende onderwijsvormen.

De kweekschool is een bijzondere uitdrukking van de naoorlogse ontwikkelingen op het gebied van het onderwijs. In 1958 werd de algemeen bijzondere opleiding voor kleuteronderwijzeressen opgericht. Naar aanleiding hiervan is de kweekschool opgericht.

als bijzondere uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling;

De kweekschool is gesitueerd in een van de naoorlogse stadsuitbreidingen van Apeldoorn. Apeldoorn kende na de Tweede Wereldoorlog een groeiende vraag naar woningen als gevolg van de geboortegolf en van de toenemende werkgelegenheid (onder meer doordat Apeldoorn een verzamellocatie van overheidsinstellingen werd). Het noordelijke deel van Driehuizen, waar de kweekschool is gelegen, is een voorbeeld van de invulling van lege, binnenstedelijke gebieden om het groene buitengebied te sparen van bebouwing. Net als de nieuwbouwwijken uit die tijd werd het ruim opgezet, met veel openbaar groen.

als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);

Het schoolgebouw is een uitdrukking van de toen heersende opvattingen over het onderwijs aan een kweekschool. Klaslokalen werden gecombineerd met een algemene ruimte, grote hal en fietsenkelder.

II Architectuur- en kunsthistorische waarden: (bijzonder) belang van het object/complex

voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;

De kweekschool is een voorbeeld van het poëtisch functionalisme. Deze stijl is te herkennen in de functionalistische opzet met platte daken, zichtbare betonconstructie, stalen ramen en deuren, ruime opzet met veel daglichttoetreding (conform het adagium "licht, lucht en ruimte"), gecombineerd met decoratieve details als de gebogen luifels, ronde vensters, steunberen en gevels van glasblokken. De symmetrische opzet van de gebouwdelen rond een cour d'honneur met een entreepaviljoen als corps-de-logis komt voort uit de klassieke paleisbouw. Typerend voor het poëtisch functionalisme is ook het brede dakoverstek.

De tuinaanleg is kenmerkend voor naoorlogse buitenruimtes bij instellingen als de kweekschool. De ruimte is eenvoudig ingericht en heeft, met name aan de voorzijde, een open karakter.

voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;

De kweekschool is een van de laatste ontwerpen van de Apeldoornse architect Gerardus Wilhelmus van den Beld (1883-1960).

De school is een voorbeeld van een vroeg werk uit het oeuvre van Caspar Melchior Balthasar van den Beld (1918-1992), zoon van de Apeldoornse architect G.W. van den Beld. Na het overlijden van zijn vader voltooide hij het schoolgebouw.

De sgraffito is een voorbeeld van het oeuvre van de Apeldoornse kunstenaar Gaby (Gabrielle) Bovelander (Den Haag 1931).

wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;

De kweekschool heeft een evenwichtige opzet, een markante hoofdvorm, een zorgvuldig en bijzonder materiaal- en kleurgebruik en opvallende detaillering. De speelse details als de gebogen luifels, ronde vensters, steunberen en gevels van glasblokken onderscheiden het ontwerp van andere poëtisch-functionalistische gebouwen.

wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst;

De sgraffito van Gaby Bovelander is een voorbeeld van de naoorlogse toepassing van beeldende kunst in de architectuur. Het onderwerp van de sgraffito, onderwijzeressen en kleuters, sluit nauw aan bij de oorspronkelijke functie van het gebouw.

wegens de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur(onderdelen).	Aan het exterieur is te zien welke functie erachter ligt: grote glaspuien ter hoogte van de klaslokalen, hal en toneelzaal. De ronde vensters verbijzonderen de zijentrees. Achter de glasblokken ligt de gang. Deze indeling is nog steeds aanwezig. Ook historische afwerklagen als schoonmetselwerk wanden zijn aanwezig, evenals radiatoren, trappen, tochtpuien, etc.

III Situationele en ensemblewaarden

betekenis van het object als essentieel (cultuurhistorisch, functioneel en/of architectuurhistorisch en visueel) onderdeel van een complex;	De kweekschool maakt deel uit van een strook met naoorlogse schoolgebouwen tussen de Asselsestraat en de John F. Kennedylaan. Aan de Henri Dunantlaan staan ook flatgebouwen uit hetzelfde tijdvak: het derde kwart van de 20ste eeuw.
a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving; b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;	De kweekschool is beeldbepalend door zijn prominente ligging aan de Henri Dunantlaan en op de hoek met de Asselsestraat.
a. bijzondere betekenis van het complex wegens de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing in relatie tot de onderlinge historisch-ruimtelijke context en in relatie tot de daarbij behorende groenvoorzieningen, wegen, wateren, bodemgesteldheid en/of archeologie; b. bijzondere betekenis van het object wegens de wijze van verkaveling/ inrichting/ voorzieningen.	Kenmerkend voor de naoorlogse stedenbouwkundige uitgangspunten is de situering van de vrijstaande school op een ruime kavel met veel groen en grenzend aan het openbare Sprengenpark.

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;	Het gebouw is nagenoeg volledig gaaf bewaard gebleven. De indeling, bestaande uit een centrale hal en aan weerszijden lange gangen met aan één zijde de voormalige leslokalen, is grotendeels nog aanwezig. Het feit dat op enkele plaatsen kleinere vertrekken zijn gecreëerd ten behoeve van de nieuwe functie, doet slechts weinig afbreuk aan het karakter van de plattegrond. De tuinaanleg rond de school verkeert voor een deel nog in de oorspronkelijke staat.
wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid;	Het gebouw is nagenoeg volledig gaaf bewaard gebleven.
als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie;	De oorspronkelijke functie is nog zeer goed herkenbaar.
(van specifiek het complex) wegens de gaafheid en herkenbaarheid van het gehele ensemble van samenstellende onderdelen (hoofd- en bijgebouwen, hekwerken, tuinaanleg e.d.);	De historische, functionele en ruimtelijke relatie tussen het schoolgebouw en de tuinaanleg bestaat nog steeds.
in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke, dorps- of landschappelijke omgeving.	De kweekschool maakt nog steeds deel uit van een strook met naoorlogse schoolgebouwen tussen de Asselsestraat en de John F. Kennedylaan. Aan de Henri Dunantlaan staan ook nog steeds flatgebouwen uit hetzelfde tijdvak: het derde kwart van de 20ste eeuw. Het Sprengenpark is er ook nog.

V Zeldzaamheid

<i>uitzonderlijk belang van het object/ complex wegens relatieve zeldzaamheid in relatie tot één of meer van de onder I t/m III genoemde kwaliteiten.</i>	Het schoolgebouw in combinatie met de tuin is zeldzaam door hun uitzonderlijke gaafheid.
<i>Overige</i>	Van den Beld was één van de meest gerenommeerde architecten uit Apeldoorn en heeft in belangrijke mate bijgedragen aan het uiterlijk van de stad. Binnen zijn oeuvre onderscheidt het gebouw zich door verschillende speelse elementen. De sgraffito van Gaby Bovenlander werd mogelijk gemaakt door de zogenaamde percentageregeling van de rijksoverheid uit 1955, waarbij 1% van de bouwkosten kon worden besteed aan beeldende kunst. Men hechtte grote waarde aan de verheffende en motiverende werking van beeldende kunst.

KENNIS: FEITEN

Oorspronkelijke functie(s), bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr) op grond van een thesaurus, overeenkomend met registeromschrijving	Cultuur, gezondheid, wetenschap
Typologie	Kweekschool Tuin
Huidige functie (met jaartal)	Kinderdagverblijf, bso, kantoor, yogaruimte (2012)
Stijl/stroming	Poëtisch functionalisme
Bouwtijd (ook de planfase)	1959 (ontwerp); 1961-63 (bouw)
Architect(en)/ontwerper(s)	Gerardus Wilhelmus van den Beld (Doornspijk 1883- Apeldoorn? 1960) Caspar Melchior Balthasar van den Beld (Apeldoorn 1918-1992)
Interieur	U-vormig grondplan rond een gazon. Centrale hal met aan weerszijden een lange gang die doorloopt in de zijvleugels. De gang ligt aan de voorzijde, aan het gazon. Schoollokalen en overige ruimtes zijn aan de achterzijde van deze gang gesitueerd. Het centrale gedeelte is onderkelderd. Aan het eind van de rechter zijvleugel bevindt zich een onderkelderde toneelzaal.
Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang	De kweekschool is gesitueerd in de wijk Driehuizen, in een van de naoorlogse uitbreidingen van Apeldoorn. Het pand ligt tussen de Henri Dunantlaan, Asselsestraat en het Sprengpark. De kweekschool maakt deel van een strook met naoorlogse schoolgebouwen tussen de Asselsestraat en de John F. Kennedylaan. Aan de Henri Dunantlaan staan school- en flatgebouwen uit hetzelfde tijdvak: het derde kwart van de 20ste eeuw. De Asselsestraat kent daarentegen een vooroorlogse bebouwing. Het vrijstaande pand wordt omgeven door een tuin.
Archeologische relevantie ondergrond (zie Archis, Kich, gemeentearcheoloog of...)	Het perceel betreft geen AMK-terrein.

Toegepaste materialen

---

gebouw, constructietechniek

Betonconstructie.
Gevels van crèmekleurige verblendsteen, glasblokken en gele en rode baksteen.
Steunberen van crèmekleurige verblendsteen. Aangemetselde plantenbakken.
Stalen kozijnen, ramen en deuren. Lekdorpels van kunststeen of bruineglazuurde steen.
Kelderkoekoeken van hardsteen met ijzeren roosters. Oculi.
Platdak met betonnen overstek.
Schoorsteen van rode baksteen.

Een uitgebreidere beschrijving is opgenomen in de redengevende omschrijving van de gemeente Apeldoorn uit 2007.

Interieur/afwerking

Linoleum in de gangen. Tegelvloeren in de sanitaire ruimtes.
Lage vensterbanken van hooggepolijst arduin. Vensterbanken van tegels.
Wanden van schoonmetselwerk van gele en rode nageruwde strengperssteen.
De houten vensters tussen de gang en lokalen zijn uitgevoerd als vitrines. Houten kozijnen en binnendeuren.
Stalen tochtputen. Verwarmingsradiatoren.
Trappen van leisteen en arduin met stalen balustrades.
Twee stenen in de entree ter herinnering aan de eerste steenlegging.
Toneelzaal met convectorputten, schoonmetselwerk van gele baksteen, houten afwerking tegen de wanden en het plafond en verlichtingsarmaturen in de plafond.

Een uitgebreidere beschrijving is opgenomen in de redengevende omschrijving van de gemeente Apeldoorn uit 2007.

Kunstwerken/orgels/ gedenktkens/meubels die bestanddeel zijn:

nr. 1

Materiaal/techniek

Sgraffito in chromatische kleurstelling

*Locatie (in/aan het beschermde
monument)*

Oostelijke buitengevel van de toneelzaal (straatzijde)

Kunstenaar

Gaby (Gabrielle) Boveland (Den Haag 1931)

Voorstelling

Onderwijzeressen en kleuters

Datering

1964

Groen erfgoed: aanleg/beplanting

Aan de voorzijde bevindt zich een ruim gazon met een perk en een omzoming door borders met heesters. Aan de overige zijden is een vergelijkbare aanleg gerealiseerd. Rechts zijn enkele bomen in de borders opgenomen. Aan de achterzijde gaat de tuin over in de bosschages van het Sprengenpark.

Geschiedenis

Voormalige kweekschool voor kleuterleidsters.
Het pand heeft daarna een kantoorfunctie gehad.

Op 17 september 1963 legde K. Vondeling de eerste steen.

Relevante wijzigingen	De toneelzaal had wellicht oorspronkelijk een andere functie, maar fungeert al heel lang als toneelzaal. Op enkele plaatsen zijn kleinere vertrekken gecreëerd ten behoeve van de nieuwe functie. De sanitaire ruimtes zijn vernieuwd. Op het oude enkelglas is een veiligheidsfolie aangebracht. De toneelzaal is voorzien van veiligheidsglas. De fietsenkelder is opgedeeld in verschillende ruimtes. Het gazon aan de voorzijde is voorzien van speeltoestellen en speelmogelijkheden voor de kinderen. Aan de rechter zijde is een parkeerplaats aangelegd.
Bezocht	Jojanneke Clarijs, 08-10-2012: exterieur en interieur.
Overige	Het pand is aangewezen als gemeentelijk monument. Oorspronkelijk adres: Staringlaan 70.

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

Nr. 1	Redengevende omschrijving door de gemeente Apeldoorn uit 2007.
Nr. 2	Bestektekeningen in gemeentearchief Apeldoorn (CODA): 1961/701, 1967/977.
Nr. 3	Schaaf, N. van der, Gaby Boveler. Veertig jaar kunst, Apeldoorn 1978.
Nr. 4	Kemperink, R.M. (eindred.), Geschiedenis van Apeldoorn, Zutphen 1993, p. 273.
Nr. 5	Wijnberg, L., Gaby Boveler: tussen alles en niets, Apeldoorn 2001.
Nr. 6	Es, E. van, Apeldoorn. Naoorlogse architectuur, Apeldoorn 2004, p. 148-149.
Nr. 7	Gemeente Apeldoorn, Een blik op naoorlogs Apeldoorn 1945-1970, Apeldoorn 2011.
Nr. 8	www.helpwandkunststoporen.nl
Al gebruikte bronnen (websites scan of kopie opslaan omdat dit wijzigt, of van alles een kopie opslaan???)	1, 7, 8

Monument

Arnhem Academie voor Beeldende Kunst en Kunstnijverheid (nu ArtEZ) met sculptuur

Register

Provincie	Gelderland
Gemeente	Arnhem
Plaats	Arnhem
Straat/huisnummer	Onderlangs 9
Postcode	6812 CE
Kadastrale aanduiding	ARNHEM P 5179
Aanduiding of korte omschrijving	Kunstacademie met sculptuur

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarden: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);</i>	Het schoolgebouw is een uitdrukking van de ontwikkelingen in het hoger onderwijs; meer specifiek als voorbeeld van een kunstacademie. Het gebouw weerspiegelt Rietvelds opvattingen over het onderwijs aan de kunstacademie. Naast de beoefening van de meer traditionele vakkennis, zouden de studenten zich ook moeten richten op de massaproductiewijzen van de eigen tijd. (Dit naar aanleiding van het te lage esthetische peil van de meeste gebruiksvoorwerpen en de stijlloosheid van de meeste meubelen volgens Rietveld). Industriële vormgeving zou een integraal onderdeel van iedere vakles moeten zijn.
<i>wegens innovatieve waarde of pionierskarakter;</i>	De vliesgevel is speciaal door Rietveld voor de Academie (en die van Amsterdam) ontworpen. Destijds was het een ongekennde en gedurfde constructie. Het principe van een vliesgevel was in de jaren 1950 niet nieuw. Wel zeer vernieuwend was het feit dat de vliesgevel losstaat van de betonnen draagstructuur en dat de vliesgevel over de volle hoogte transparant is en geen gesloten borstweringen heeft. Kenmerkend zijn de vlakke detaillering met dunne glaslatten. De gevel is zo één ononderbroken glasvlak.
<i>wegens bijzondere herinneringswaarde.</i>	

II Architectuur- en kunsthistorische waarden: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;</i>	Het schoolgebouw is een goed voorbeeld van het naoorlogse functionalisme. Het is één van de laatste voorbeelden van deze stijl. Het schoolgebouw is ontworpen vanuit het gebruik en het materiaalgebruik is tot een minimum beperkt. De detaillering is sober, minimaal en doelmatig, zoals bijvoorbeeld bij de glasprofielen. De sculptuur van Volten is van kunsthistorische waarde als goed voorbeeld van een naoorlogse constructivistische sculptuur.
<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	Het schoolgebouw is een belangrijk ontwerp binnen het oeuvre van de architect/meubelontwerper/docent Gerrit Th. Rietveld (1888-1964). Het schoolgebouw is samen met het pand voor IvKNO het grootste gebouw binnen zijn oeuvre en een van zijn laatste ontwerpen. Zijn architectonische opvattingen komen er optimaal tot uitdrukking. Rietveld zelf rekende het pand tot zijn belangrijkste projecten. Als voorbeeld van een renovatie binnen het oeuvre van architect Hubert-Jan Henket (geb. 1940). De sculptuur is van belang als voorbeeld van het oeuvre van André Theo Aart Volten (Andijk 1925 – Amsterdam 2002), een van de belangrijkste Nederlandse beeldhouwers van de generatie na 1945.
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	volgt
<i>wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst;</i>	Kenmerkend voor Rietveld is dat hij zelf de detaillering ontwierp, bijvoorbeeld de betonconstructie, de glasprofielen (niet meer aanwezig) en de frames van stalen profielen voor de binnenwanden.
<i>wegens de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur(onderdelen).</i>	Rietveld streefde in zijn ontwerpen naar een eenheid tussen buiten en binnen. Dankzij de glasgevel is deze relatie zeer sterk. Rietveld heeft behalve het exterieur, ook het interieur ontworpen: de indeling, de vloer-, wand- en plafondafwerkingen en de trappen. Maar ook ingebouwde meubelen zijn van zijn hand, zoals wandkasten en wandvitrites. De indeling van het gebouw is in hoge mate flexibel, doordat de gevel los staat van de constructie en doordat de binnenwanden vrij invulbaar zijn.

III Situationele en ensemblewaarden

<i>betekenis van het object als essentieel (cultuurhistorisch, functioneel en/of architectuurhistorisch en visueel) onderdeel van een complex;</i>	De sculptuur van Volten heeft een 'constructieve' relatie met het gebouw.
<i>a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving;</i> <i>b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;</i>	Het schoolgebouw is zeer beeldbepalend gelegen langs een drukke weg. Ook door het grote volume en de situering aan een gazon is het pand zeer beeldbepalend.
	Beeldhouwer André Volten hield zich intensief bezig met de rol van de beeldende kunst in de openbare ruimte. Zijn sculptuur bij de kunstacademie is hier een voorbeeld van.
<i>a. bijzondere betekenis van het complex wegens de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing in relatie tot de onderlinge historisch-ruimtelijke context en in relatie tot de daarbij behorende groenvoorzieningen, wegen, wateren, bodemgesteldheid en/of archeologie;</i> <i>b. bijzondere betekenis van het object wegens de wijze van verkaveling/inrichting/voorzieningen.</i>	Het gebouw heeft een paviljoenachtig karakter. De begane grond ligt circa één meter boven het maaiveld met eronder een terugliggend souterrain, waardoor het gebouw los komt van de grond. In de architectuur is een relatie gelegd met de omgeving. De situering en de hoogteverschillen van de volumes en de transparantie van het gebouw spelen in op de vorm van het terrein, op de achtergrond van een hoge, steile, begroeide stuwwal en op de ligging aan de oever van de Rijn met aan de overzijde de schaars bebouwde Betuwevlakte. Dankzij de transparantie van het gebouw is ook aan de binnenzijde de omgeving en het landschap te ervaren.

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

<i>wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;</i>	De verplaatsbare binnenwanden met vitrines en kasten zijn nog aanwezig, evenals verschuifbare krijtborden, tussendeuren, centraal aangestuurde klokken, tegelwanden in het sanitair en het verzinkbare podium in de kantine. De radiatoren, gesitueerd tussen de betonnen draagconstructie, zijn nog altijd op die plek aanwezig. De structuur van een centrale gang met aan weerszijden lokalen is op hoofdlijnen behouden. Latere wijzigingen aan het interieur, zoals het verplaatsen van binnenmuren, hebben het karakter niet wezenlijk aangetast. Latere toevoegingen zoals de uitbreidingen van de werkplaatsen en de verdieping zijn in stijl gedaan. Het oorspronkelijke kleurschema is verloren gegaan en gedeeltelijk gereconstrueerd.
<i>wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid;</i>	Het vervangen van het glas en Rietvelds profielen van de vliesgevel is een aantasting van de oorspronkelijke materialisering, constructie en detaillering. Echter het uiterlijk en de uitstraling van het pand zijn voldoende behouden. De sculptuur van Volten is gaaf. Meer recent is ze gerestaureerd.
<i>als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie;</i>	Het gebouw heeft nog steeds de oorspronkelijke functie van kunstacademie en is als zodanig zeer goed herkenbaar.
<i>(van specifiek het complex) wegens de gaafheid en herkenbaarheid van het gehele ensemble van samenstellende onderdelen (hoofd- en bijgebouwen, hekwerken, tuinaanleg e.d.);</i>	De ruimtelijke relatie tussen het schoolgebouw en de sculptuur is nog altijd aanwezig.
<i>in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke, dorps- of landschappelijke omgeving.</i>	De situering tegen de achtergrond van de begroeide stuwwal en aan de oever van de Rijn is nog altijd van toepassing.

V Zeldzaamheid

<i>belang van het object/complex wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht;</i>	Dor de vernieuwende wijze waarop de vliesgevel is uitgevoerd.
<i>uitzonderlijk belang van het object/complex wegens relatieve zeldzaamheid in relatie tot één of meer van de onder I t/m III genoemde kwaliteiten.</i>	Het schoolgebouw is uniek binnen het oeuvre van Rietveld en binnen de naoorlogse functionalistische architectuur.
<i>Receptiegeschiedenis, prijzen e.d.</i>	In 1963 werd in de pers met verontwaardiging gereageerd op de bouw van het PGEM-kantoor naast het Academiegebouw. Hieruit blijkt indirect de waardering voor het gebouw van Rietveld.
<i>Overige</i>	Henket is werkzaam in het hele land en is naast zijn architectenbureau Bierman Henket architecten ook (internationaal) actief in het architectuuronderwijs en als jurylid. Het oeuvre van Volten kenmerkt zich door non-figuratieve, constructivistische sculpturen. Volten was in 1954 medeoprichter van de kunstenaarsgroep Liga Nieuw Beelden. In 1996 kreeg Volten voor zijn werk de belangrijke Oeuvreprijs van het Fonds voor Beeldende Kunsten, Vormgeving en Bouwkunst.

KENNIS: FEITEN

Oorspronkelijke functie(s), <i>bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr</i> <i>op grond van een thesaurus,</i> <i>overeenkomend met</i> <i>registeromschrijving</i>	Cultuur, gezondheid, wetenschap
Typologie	Kunstacademie Sculptuur
<i>Huidige functie (met jaartal)</i>	Kunstacademie, Sculptuur (2012)
Naam object	Academie voor Beeldende Kunst en Kunstnijverheid (nu ArtEZ)
<i>Stijl/stroming</i>	functionalisme
<i>Bouwtijd (ook de planfase)</i>	1957-1959 (ontwerp); 1961-63 (bouw); 1963 (officiële opening); 1996-97 (renovatie)
<i>Architect(en)/ontwerper(s)</i>	Bureau Rietveld, Van Dillen en Van Tricht, namelijk: Gerrit Th. Rietveld (Utrecht 1888- Utrecht 1964) Joan van Dillen (Den Bosch 1930- Utrecht 1966)
<i>Uitvoerder (aannemer e.d.)</i>	
<i>Opdrachtgever</i>	Het bestuur van de Academie voor Beeldende Kunst en Kunstnijverheid in Arnhem

---

Stedenbouwkundige ligging, <i>situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang</i>	Het schoolgebouw ligt niet in een rijksbeschermd stads/dorpsgezicht. Het schoolgebouw is evenwijdig gesitueerd aan de oever van de Rijn en tegen de achtergrond van een hoge, steile, begroeide stuwwal. Voor het pand is een gazon aangelegd met enkele bomen en een sculptuur van Andre Volten. Het schoolgebouw wordt van de Rijn gescheiden door de weg en woonboten. Aan de overzijde van het water ligt de grotendeels onbebouwde Betuwevlakte. Het gebouw heeft een paviljoenachtig karakter. De begane grond ligt circa één meter boven het maaiveld met eronder een terugliggend souterrain, waardoor het gebouw los komt van de grond. De situering en hoogteverschillen van de volumes en de transparantie van het gebouw spelen in op de vorm van het terrein, de ligging aan de oever en tegen de stuwwal. Echter in 1963 werd deze groene achtergrond geweld aangedaan door de bouw op 18 m afstand van een kantoor van de Provinciale Gelderse Electriciteits Maatschappij (PGEM). In 1993 zijn dit een aangrenzend, hoger gelegen, ouder gebouw van de PGEM door de Academie betrokken en met het Rietveldgebouw verbonden door een glazen loopbrug.

Archeologische relevantie ondergrond <i>(zie Archis, Kich, gemeentearcheoloog of...)</i>	Het schoolgebouw ligt voor zover bekend niet op een terrein van archeologische waarde.

<i>Gebouw, constructietechniek</i>	Kenmerkend voor het functionale zijn de rechthoekige volumes en de horizontaliteit. Gestandaardiseerde prefab-onderdelen en industriële materialen zijn toegepast. Rietveld heeft het materiaalgebruik tot een minimum beperkt. Rietveld zag het exterieur als een gaaf ritmisch betonskelet, niet verder bekleed dan voor goed onderhoud en aangenaam gebruik wenselijk is.

Toegepaste materialen	Materialen als staal, glas en beton zijn kenmerkend voor het (naoorlogse) functionalisme. De betonconstructie is zichtbaar in het interieur.

<i>gebouw, constructietechniek</i>	Betonnen skelet met kolommen en balken. Vloer van gewapend beton. Vernieuwde vliesgevel van glazen panelen in stalen profielen met horizontale schuiframen. Gesloten kopgevels in wit geschilderde baksteen. Blauw geglazuurde baksteen bij de hoofdingang. Grijs-beige schoorsteen. Platte daken van gewapend beton. De werkplaatsen zijn uitgevoerd als staalconstructie met sheddaken.

Het hele gebouw (in alle drie dimensies) is gebaseerd op een stramien van 2,1 m (ook verdubbeld of gehalveerd toegepast).

Kenmerkend voor de ontwerpen van Rietveld is de toepassing van een maatvoering. Het hele gebouw (in alle drie dimensies) is gebaseerd op een stramien van 2,1 m (ook verdubbeld of gehalveerd toegepast). Bijvoorbeeld in de vierkante ramen van de vliesgevel, vensterstroken, keldervensters, werkplaatsen, interne kolommenstructuur en de balken. Rietveld paste dit niet dogmatisch toe: uit praktische overwegingen liet hij kleine afwijkingen toe op onopvallende plaatsen. Een stramien geeft volgens Rietveld verantwoorde en rustige verhoudingen met mathematische zuiverheid en orde. En meer praktisch: het maakt het gebruik van fabrieksmatig vervaardigde bouwelementen mogelijk. Rietveld ontwierp veel zelf, zoals de glasprofielen en de stalen profielen voor de binnenmuren. Zijn ontwerpen moesten op industrieel-mechanische wijze te vervaardigen zijn.

Rietveld heeft het materiaalgebruik tot een minimum beperkt. De detaillering is sober, minimaal en doelmatig, zoals bijvoorbeeld bij de glasprofielen.

Rietveld heeft altijd veel glas toegepast om een ruimtelijk effect te creëren en om binnenruimtes over te laten lopen in de buitenruimte. De vliesgevel is hiervan een voorbeeld bij uitstek. Transparantie diende ook om een overzicht door het gebouw mogelijk te maken.

	Rietveld wilde mensen bewust, actief de ruimte laten gebruiken, bv door verschuifbare wanden en meervoudig gebruik van de ruimte. In het schoolgebouw is dit gebeurd door de verplaatsbare en vrij invulbare binnenmuren. Maar ook de brede gangen zijn voor meerdere doeleinden bruikbaar. Rietveld gaf de ruimtes vorm door kleurvlakken op muren, plafond en vloer. Voor de Academie koos hij rustige kleuren, overwegend grijs: de mensen en de kunstwerken zouden kleur geven aan het gebouw en zo beter uitkomen. Hij gebruikte grijs ook om de architectuur te nuanceren; en kleuren voor optische effecten of elementen op de laten vallen. In dit geval rood, geel, blauw, oranje, groen, roze.
<i>Interieur/afwerking</i>	Het motto licht, lucht en ruimte is ook hier van toepassing. De ruimte is te vinden in de brede gangen en trappen. De indeling is praktisch en aan het gebruik aan te passen door de verplaatsbare binnenwanden. Dankzij de glasgevel hebben alle ruimtes een relatie met buiten en kan het daglicht naar binnen stromen. Er is zicht van buiten naar binnen en overhoekse doorzichten door de transparante verticale hoeken van de gevels. Intern is het gebouw ook zeer transparant, bv door de lichtstroken en open vitrines in de binnenwanden. Volgens Rietveld was goed zicht en overzicht erg belangrijk bij “de beoefening van het visuele” en verschillende afdelingen kunnen door zichtbaarheid stimulerend voor elkaar zijn (Rietveld in 1955, Henket 1997 p.41). Linoleum- en betonvloeren. Wand en schoorsteen metselwerk. Verplaatsbare tussenwanden met stalen kokerprofielen, waarin spaanplaatpanelen en ruiten (tussen de klaslokalen) of kast- of vitrine-elementen en ruiten (tussen de gang en klaslokalen). Trappen van gewapend beton met een metalen leuning. Verlaagd plafond van wegneembare platen. Rietveld gaf de ruimtes vorm door kleurvlakken op muren, plafond en vloer. Voor de Academie koos hij rustige kleuren, overwegend grijs: de mensen en de kunstwerken zouden kleur geven aan het gebouw en zo beter uitkomen. Hij gebruikte wel kleuren voor optische effecten of om elementen op te laten vallen. In dit geval rood, geel, blauw, oranje, groen, roze. Helaas is het kleurschema verloren gegaan.
<i>Vrijstaand kunstwerk dat ook onder de bescherming valt</i>	Zonder titel
<i>Materiaal/techniek</i>	Geschilderd verzonken staal
<i>Locatie (in/aan het beschermde monument)</i>	Op het gazon aan de voorzijde van het gebouw, nabij de hoofdingang
<i>Kunstenaar</i>	André Theo Aart Volten (Andijk 1925 – Amsterdam 2002), beeldhouwer
<i>Datering</i>	Circa 1963
Geschiedenis	De Academie voor Beeldende Kunst en Kunstnijverheid was in 1926 opgericht onder de naam Academie Kunstbeoefening in Arnhem. In 1988 is deze gefuseerd met de Toneelschool uit 1956, het Conservatorium, de Academie van Bouwkunst uit 1949 en de Dansacademie uit de jaren 1930, alle uit Arnhem, onder de naam Hogeschool voor de Kunsten Arnhem (HKA). In 2002 is de HKA gefuseerd met de Academie voor Kunst en Industrie uit Enschede uit 1949 en de Hogeschool voor de Kunsten Constantijn Huygens uit Kampen/Zwolle en voert sindsdien de naam ArtEZ. Het gebouw van de Academie is ontworpen als een variatie op het pand van het Instituut voor Kunstnijverheidsonderwijs (IvKNO) in Amsterdam. Dit gebouw werd door Rietveld ontworpen in de periode 1951-59, maar is pas in 1967 opgeleverd. Rietveld hoorde in de jaren 1920 bij de groep vernieuwende architecten en speelde daar een belangrijke rol: eerste bij De Stijl en daarna het functionalisme. In de jaren vijftig kreeg zijn werk een herwaardering.

	Het was Rietvelds bedoeling beide gebouwen tegelijk te realiseren om voordeel te halen uit de grotere hoeveelheid raam- en prefab betonelementen. Beide schoolgebouwen hebben hetzelfde materiaalgebruik, constructie, stramien van 2,1 m en flexibele indeling. Overigens kreeg Amsterdam uiteindelijk standaard stoeltjesprofielen voor de vliesgevel en niet de speciaal door Rietveld ontworpen profielen. Bezuinigingen en concessies tijdens de bouw zijn ten koste gegaan van de algehele uitvoering en de klimaatbeheersing. Het gebouw vertoonde al in 1963 een eerste bouwkundig gebrek: lekkende ruiten. Na ingebruikname bleek de ventilatie onvoldoende, met als gevolg hitteopbouw dan wel koudeval bij de vliesgevel aan de zuidzijde.
Relevante wijzigingen	In de loop der decennia zijn binnenwanden verplaatst om lokalen te vergroten. De tweede verdieping is rond 1977 in stijl uitgebreid vanwege het toenemend aantal studenten. De werkplaatsen zijn in stijl uitgebreid. In 1986 zijn de dakbedekking en delen van het linoleum vernieuwd, de luxaflex en plafonds hersteld. In de periode 1993-1995 is de kantine ten koste van twee lokalen uitgebreid en het souterrain opnieuw ingedeeld. In 1993 is de luchtbrug naar de voormalige PGEM-gebouwen aan de Utrechtsestraat gereliseerd naar ontwerp van Hubert-Jan Henket bna architecten. Hubert-Jan Henket bna architecten heeft in 1996-1997 een grootscheepse stijlzuivere renovatie verzorgd, waarbij de glazen gevelpanelen zijn vervangen door dubbel glas, glaslatten zijn verdikt en verbreed en eilandplafonds en lamellenplafonds zijn aangebracht. Kleuren aan het exterieur en het interieur zijn opnieuw aangebracht. In 2001-2004 is naast het hoofdgebouw een ondergrondse dansschool gebouwd naar ontwerp van Hubert-Jan Henket. Deze is via een tunnel verbonden met de hoofdentree van het Rietveldgebouw.
Bezocht	Iris Contant, 04-06-2012: exterieur Jojanneke Clarijs, 13-08-2012: exterieur en interieur
Overige	Het pand is reeds gemeentelijk monument. Aanspreekpunt bij vragen is de heer Martien van Gulp, Hoofd Facilitaire Zaken. Gesprek met de heer Kuileman, voorzitter van het college, en Van Gulp op 13-08-2012: ArtEZ zelf staat positief tegenover aanwijzing als rijksmonument, tenzij dit beperkingen oplevert in het gebruik als schoolgebouw. De komende jaren verwacht ArtEZ meer leerlingen, waardoor men de indeling in lokalen en kantoren zal willen aanpassen. Waarschijnlijk zal een nieuwe koelinstallatie geïnstalleerd worden op het dak. Ook is er een wens tot het creëren van een expositieruimte, bijvoorbeeld door het (tijdelijk) verwijderen van een binnenwand. Men wil graag de receptie in de hal (de voormalige conciërgeruimte) vergroten om de zichtbaarheid ervan te vergroten. Waarschijnlijk zal er ook een vraag komen om de toegankelijkheid voor gehandicapten te verbeteren.

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

Nr.1	Archief van Gerrit Rietveld in de collectie van het NAI te Rotterdam: inv.nrs.169-171.
Nr.2	Architectuur Bouwen 1998 5
Nr.3	Bauen + Wohnen 1965, p.443
Nr.4	Bouw 1963, p.1477, 2006-7
Nr.5	J. Buch, Een eeuw Nederlandse architectuur 1880-1990, NAI uitgevers, Rotterdam 1993.
Nr.6	De Architect 2004 9
Nr.7	Domus 1965 9
Nr.8	H.J. Henket e.a., De Kunstnijverheidsscholen van Gerrit Rietveld – The Artschools of Gerrit Rietveld, De Balie, Amsterdam 1997.
Nr.9	H. Ibelings (red.), Architecten in Nederland: van Cuypers tot Koolhaas, Ludion, 2005.
Nr.10	Architectuur in Nederland. Jaarboek 2004-2005
Nr.11	M. Kuper en I. van Zijl, Gerrit Th. Rietveld 1888-1964 Het volledige werk, Centraal Museum, Utrecht 1992, pp.324-325.
Nr.12	W. Lavooij, Gebouwd in Arnhem. Jongere bouwkunst vanaf 1840, Zutphen 1990, pp.129-131.
Nr.13	[G. Rietveld], "Akademie voor beeldende kunst en kunstnijverheid te Arnhem", in: Bouwkundig Weekblad 18 (1963) nr.24, pp.464-467.
Nr.14	www.architectuurgids.nl www.wederopbouwdatabank.nl www.nai.nl (samengevoegde databases van NAI en Bonas) www.artez.nl www.andrevolten.nl
Nr. 15	Redengevende omschrijving uit 1997 van de gemeente Arnhem (objectno.: 1.111 Amid: 489)
<i>Al gebruikte bronnen (websites scan of kopie opslaan omdat dit wijzigt, of van alles een kopie opslaan???)</i>	Nrs. 8, 11, 13, 14, 15.
<i>Interviews bewoners, gebruikers</i>	Gesprek van Jozanneke Clarijs met de heer Kuileman, voorzitter van het college, en Martien van Gurp op 13-08-2012. Telefoongesprek van Jozanneke Clarijs met Paul Goeden van de Stichting André Volten, Reguliersdwarsstraat 86A, 1017 BN Amsterdam 06-27531351.

Monument

Delft Aula Technische Universiteit Delft

Register

Provincie	Zuid-Holland
Gemeente	Delft
Plaats	Delft
Straat/huisnummer	Mekelweg 5
Kadastrale aanduiding	Delft K 2810
Aanduiding of korte omschrijving	Aula met luchtbrug en kunstwerk.
Complexonderdeel van complex [naam of complexnummer]	N.v.t.

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);</i>	Het gebouw bezit cultuurhistorische waarde vanwege zijn bijzondere representatieve functie voor de TU en als markering van de belangrijke naoorlogse ontwikkelingsfase van de TU.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;</i>	De aula is van architectuurhistorische waarde voor het oeuvre van architecten Van den Broek & Bakema, als gaaf voorbeeld van brutalistische architectuur en vanwege de hoge esthetische kwaliteit van compositie, detaillering en materiaalgebruik. Vanwege de bijzondere bouwconstructie. Vanwege de interessante ruimtelijke opzet, het expressieve karakter en de sculpturale vormgeving. As zeldzaam voorbeeld van brutalisme in de Nederlandse architectuur.
<i>wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst;</i>	Vanwege de combinatie van architectuur en kunst (betonplastiek) in een ruimtelijke samenhang.
<i>Wegens de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur(onderdelen), constructie en interieurafwerking en de 'leesbaarheid' van de verschillende functies in het gebouw.</i>	volgt

III Situationele en ensemblewaarde

<i>betekenis van het object als essentieel (cultuurhistorisch, functioneel en/of architectuurhistorisch en visueel) onderdeel van een complex;</i>	Vanwege de markante situering aan het begin van de Mekelweg. a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving; b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van de TU-wijk; a. bijzondere betekenis van het complex wegens de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing in relatie tot de onderlinge historisch-ruimtelijke context en in relatie tot de daarbij behorende groenvoorziening en infrastructuur gelet op de opzet naar voorbeeld van een zogenoemd schaatsmodel of railmodel.

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

<i>wegens de architectonische gaafheid en herkenbaarheid van ex- en interieur;</i>	volgt
<i>wegens de materiële, bouwtechnische en constructieve gaafheid;</i>	volgt
<i>als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke functie;</i>	volgt
<i>in relatie tot de structurele van de stedelijke, omgeving.</i>	De aula ligt nog altijd op een scharnierpunt van oude stad en nieuwe wijk.

V Zeldzaamheid

belang van het object wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch en bouwtechnisch opzicht;

Onderdelen zonder monumentale waarde: Dit veld alleen invullen als dit van belang is door afspraken met een eigenaar bij aanwijzing. Wat hier zonder monumentale waarde is, zal in de toekomst niet zomaar waarde hebben (zekerheid eigenaar).

- Exterieur Geen waarde exterieur

- Interieur Geen waarde interieur

Receptiegeschiedenis, prijzen e.d. Navolging in de architectuur; reacties in nieuwsberichten, kranten, status zoals Unesco e.d.

Overige De aula is aangewezen als gemeentelijk monument. Het kunstwerk staat niet op de BAG

KENNIS: FEITEN

Oorspronkelijke functie(s), Aula
bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr)
op grond van een thesaurus,
overeenkomend met
registeromschrijving

Typologie Auditorium (representatie) en onderwijsgebouw

Huidige functie (met jaartal) Aula (1969)

Naam object Aula TU Delft

Stijl/stroming Brutalisme

Bouwtijd (ook de planfase) 1957 eerste ontwerp
1961 start bouw
1966 oplevering bouw

Architect(en)/ontwerper(s) Van den Broek & Bakema

Uitvoerder (aannemer e.d.) aannemer H.F. Boersma / constructeur H. van Dusschoten, Rijksgebouwendienst

Opdrachtgever Rijksgebouwendienst

<i>Exterieur</i>	Het langwerpige gebouw, dat met de korte zijde naar de Mekelweg is gekeerd, is te onderscheiden in drie bouwdelen: het zwevende auditorium dat als luifel boven de hoofdtoegang hangt, het middeldeel met hoofdentree, garderobe en trappenhuis en het opgetilde achterste deel met de collegezalen. De collegezalen waren voor de naastgelegen Natuurkundefaculteit, een luchtbrug verbindt beide gebouwen. De aula bestaat uit een betonconstructie uit ter plaatse gestort gewapend en voorgespannen beton. De voorspanning is in het interieur zichtbaar in schroefinden in het beton, die ook als ornament meedoen. Het auditorium is schotelvormig met schuin oplopende betonnen wanden, gedragen door massieve betonnen kolommen en afgedekt met een vrij zwevend dak. Tussen dak en kuip een glasstrook en omlopende buitengalerij. Het gehele gebouw wordt afgedekt door een vouwdak. Gevels van ruw beton, vensterstroken met zware houten stijlen in een gelijkmatig ritme, bewegende delen van staal. Aan de achterzijde steekt het dagverblijf van de amanuensis als bakje uit de gevel. De trapzone in het interieur zet zich voor in het exterieur en versterkt daarmee de expressiviteit. De ritmiek van de wisselende plaatsing van de raampartijen in de gavel draagt ook hieraan bij.
<i>Interieur (indeling)</i>	De hoofdentree is een grote open, centrale ruimte met een vide waarin dubbele trappen leiden naar de foyer op het eerste bordes en het auditorium. De zone met de binnentrappen zet zich buiten voort. Deze buitentrappen versterken de expressiviteit. De ruimtewerking van de foyer wordt gedomineerd door de split-levelopbouw. Het auditorium heeft de vorm van een halve zeshoek, 52 bij 34 meter, 152 senaatszetels en 1040 zitplaatsen. Galerij aan binnen- en buitenzijde. De 4 collegezalen zijn gegroepeerd rondom een ruitvormige hal. Ze hebben een trapeziumvorm en zijn geheel gesloten.
Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang	Het vrijstaande gebouw ligt op de hoek van de Mekelweg en de Christiaan Huygensweg en markeert, door zijn naar voren geschoven positie, de Mekelweg als centrale as van de TU wijk (midden). De wijk is opgezet naar voorbeeld van een zogenoemd schaatsmodel of railmodel, dat in de jaren 50 met name bij Amerikaanse universiteiten gebruikelijk was. De hoofdgebouwen staan in een lineaire reeks langs een centrale as, de Mekelweg. De aula ligt op een scharnierpunt tussen stad en nieuwe wijk. En vormt een ankerpunt tussen de oude en nieuwe TU-wijk.
Archeologische relevantie ondergrond (zie Archis, Kich, gemeentearcheoloog of...)	n.v.t.
Toegepaste materialen	
<i>gebouw, constructietechniek</i>	Betonconstructie van ter plaatse gestort gewapend en voorgespannen beton, massieve betonnen kolommen, vrij zwevend vouwdak. Gevels van ruw beton, vensterstroken met zware houten stijlen in een gelijkmatig ritme, bewegende delen van staal.
<i>Interieur/afwerking</i>	De afwerking van het interieur kenmerkt zich door onbehandeld beton, hout en grote glasvlakken. In de foyer (60m x 21m) een afwerking met gekleurde mozaïektegeltjes en oranje geschilderde leidingschachten. Het auditorium bestaat uit een ongedeelde ruimte met wandvlakken van schoon beton en een gedeeltelijke bekleding van grenenhouten lamellen (nu: bamboe). De binnenwanden van de collegezalen zijn oorspronkelijk met hout bekleed (nu: bamboe).

Kunstwerken/orgels/ gedenktkens/meubels die bestanddeel zijn:	Kunstwerken Betonplastiek op het voorplein door Carel Visser. Gemaakt op verzoek van de architecten. In de aula een wandschildering met ellipsvormige motieven van kunstenaar Joost van Rooijen. Plaquettes van W. Put.
<i>nr. 1</i>	
Materiaal/techniek	Betonplastiek
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Op het voorplein (gemaakt op verzoek van de architecten).
Kunstenaar	Carel Visser, constructivistische beeldhouwer
Voorstelling	Compositie van geometrische vormen.
Datering	Ca. 1969
Groen erfgoed: aanleg/beplanting	De aula is gesitueerd aan de Mekelweg, de centrale hoofdas van de TUwijk waaraan alle monumentale gebouwen zijn gesitueerd.
Relevante wijzigingen	Het exterieur is vrijwel ongewijzigd. Het achterste deel, dat vrij van het maaiveld (opgetild) was en waar zich de fietsenstalling bevond, is in 1991 dichtgezet en in gebruik genomen als universiteitsrestaurant. In 1998-1999 is dit deel opnieuw ingericht door architectenbureau Mecanoo. In de centrale vide is een glazen lift toegevoegd. In de collegezalen akoestische panelen en zijn de grenenhouten wandbekleding van lamellen vervangen door bamboe. Dit geldt oogvormig het auditorium.
Bezocht	Op 9 oktober 2012 D. Koper (RCE), G.J van der Harst (gemeente Delft), M. Panman (gemeente Delft), R. Kuil (TU vastgoed)
Overige	Links naast de entree zijn na 1969 betonnen zitbanken aangebracht die ook als fietsenstalling dienen. Dit is een losstaande latere toevoeging.

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

Bouw 1966- 40, p.1536-1545
H. Ibelings (red.) Van den Broek en Bakema 1948-1988. Architectuur en stedenbouw, Rotterdam 2000
K. Mans en W. Van Winden, Architectuurgids van Delft 1240-1992, Delft 1992
N.I. Prak, De nieuwe aula van de Technische Hogeschool, Delftse Studiën, assen 1967
I. Szenassy, Architectuur in Nederland 1960-1967, Amsterdam 1969

Monument

Den Bosch St. Janslyceum

Register

Provincie	Noord-Brabant
Gemeente	's-Hertogenbosch
Plaats	's-Hertogenbosch
Straat/huisnummer	Sweelinckplein 3, Homeruslaan 5, Platostraat 6
Postcode	5216 CV
Kadastrale aanduiding	's-Hertogenbosch N 987
Aanduiding of korte omschrijving	Schoolgebouw met twee dienstwoningen en hek met binnenplein en schoolplein

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);</i>	Het complex heeft cultuurhistorische waarde als markant voorbeeld van naoorlogse scholenbouw in Nederland. In opzet volgens het corridortype en met bijbehorende onderdelen als een kapel, een aula, gymzalen en dienstwoningen weerspiegelt het complex op heldere wijze de contemporaine ideeën over rooms-katholieke scholenbouw, waarbij de school een cultureel middelpunt is van de gemeenschap.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;</i>	Het schoolcomplex heeft architectuurhistorische waarde als een zowel in- als uitwendig goed en vrij gaaf bewaard gebleven voorbeeld van scholenbouw in de Bossche Schoolstijl.
<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	Het ensemble is een belangrijk voorbeeld uit het oeuvre van de vooraanstaande architect Nico van der Laan, die hier heeft samengewerkt met M.J. Granpré-Molière. Binnen het oeuvre van Van der Laan neemt de school een sleutelpositie in.
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	volgt
<i>wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst;</i>	Van bijzondere waarde zijn het mozaïek / betonreliëf en de glas-in-lood ramen van Marius de Leeuw in de hal.

III Situationele en ensemblewaarde

<i>a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving;</i>	Het ruim opgezette schoolcomplex heeft stedenbouwkundige waarde vanwege de samenhang met de historische gebouwde omgeving. Het markant aan het Sweelinckplein gelegen ensemble vormt een belangrijk stedenbouwkundig accent dat een wezenlijk onderdeel vormt van de vanaf de vroege jaren 1950 tot stand gekomen uitbreidingswijk. Het Sweelinckplein markeert de knik in het tracé van de Pettelaarseweg, de hoofdverbinding in de wijk. In overeenstemming met de stedenbouwkundige uitgangspunten fungeert het Sint Janslyceum als een bijzonder focuspunt. Tezamen met de bijbehorende dienstwoningen vormt het schoolcomplex een waardevol ensemble dat de zuidelijke stadsrand markeert en vanuit diverse gezichtspunten in het oog valt. De winkel en hoogbouw aan het plein zijn van negatieve invloed op de oorspronkelijke beslotenheid van het Sweelinckplein.
<i>b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;</i>	

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

<i>wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;</i>	Afgezien van de later bijgebouwde technische lokalen en het noodgebouw zijn zowel het exterieur als het interieur gaaf bewaard gebleven en stemmen zij in hoge mate overeen met het oorspronkelijk ontwerp van Van der Laan.
<i>wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid;</i>	Afgezien van de aluminium ramen die de oorspronkelijke stalen ramen hebben vervangen is de materiële gaafheid van exterieur en interieur groot.
<i>als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie;</i>	Het ensemble vervult nog steeds zijn oorspronkelijke functie en draagt daar nog altijd het stempel van.
<i>(van specifiek het complex) wegens de gaafheid en herkenbaarheid van het gehele ensemble van samenstellende onderdelen (hoofd- en bijgebouwen, hekwerken, tuinaanleg e.d.);</i>	De samenstellende onderdelen van het ensemble zijn alle nog volledig als zodanig herkenbaar.

<i>in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke, dorpse of landschappelijke omgeving.</i>	De stedelijke context, met name de relatie met de Pettelaar, is nog aanwezig, zij het dat de relatie verzwakt is door de bouw van een winkel en een hoogbouwflat aan het Sweelinckplein.

V Zeldzaamheid

<i>belang van het object/complex wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht;</i>	Van bijzondere betekenis is de dubbelwandige kapel die als architectuurtype een hoge zeldzaamheidswaarde vertegenwoordigt.

<i>Roerende objecten van belang voor het gebouw en zijn waarde</i>	Geen

---

<i>Onderdelen zonder monumentale waarde:</i>	Technische lokalen in de westelijke binnenplaats. Noodlokalen op de noordwest hoek van het complex.

KENNIS: FEITEN

Oorspronkelijke functie(s), <i>bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr) op grond van een thesaurus, overeenkomend met registeromschrijving</i>	Onderwijs en wetenschap; Lyceum

---

Typologie

<i>Huidige functie (met jaartal)</i>	Onderwijs en wetenschap; Lyceum (2012)

<i>Stijl/stroming</i>	Bossche School

<i>Bouwtijd (ook de planfase)</i>	1961-1963

<i>Architect(en)/ontwerper(s)</i>	Nico van der Laan, W.A.J. Hansen en H. van Hal. In samenwerking met M.J. Granpré-Molière.

<i>Uitvoerder (aannemer e.d.)</i>	onbekend

<i>Opdrachtgever</i>	Stichting Ons Middelbaar Onderwijs, Tilburg (nog steeds eigenaar).

<i>Exterieur</i>	Bakstenen gebouw bestaande uit meerdere vleugels rond twee binnenplaatsen: de oostelijke, met een in de hoek uitgebouwde kapel, geheel gesloten, de westelijke aan drie zijden gesloten met aan de zuidzijde een hek. Uitgebouwde entree aan de noordzijde van de school. De vleugels rond de oostelijke binnenplaats zijn drie bouwlagen hoog. De vleugel die het westelijk carré aan de noordzijde afsluit, heeft twee bouwlagen. Op de noordoost hoek van het complex is een aula uitgebouwd. Alle bouwvolumes hebben platte daken. De gevels worden bekroond door een lijst van halve gresbuizen die als paters en nonnen zijn ingemetseld.

Op het terrein twee dienstwoningen, één op de zuidoost hoek, één op de noordwest hoek (resp. Homeruslaan 5 en Platostraat 6). Tegen de oostgevel van de westelijke binnenplaats zijn twee technieklokalen gebouwd die niet tot het oorspronkelijk ontwerp behoren. De westzijde van deze binnenplaats wordt begrensd door gymnastieklokalen. De zuidzijde wordt afgesloten door een hek bestaande uit ijzeren spijlen tussen gemetselde penanten.

<i>Interieur (indeling)</i>	Entreehal over de volle hoogte van het gebouw aan de noordzijde van de oostelijke binnenplaats. In elk van de vleugels een kantine, aan de achterzijde technische ruimtes. Op de eerste en tweede verdieping omlopende gangen met aan de buitenzijde van de vleugels leslokalen. De noordvleugel van het westelijke carré heeft één verdieping met een middengang met aan beide zijden leslokalen.
Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang	De school ligt tussen de Wederopbouwwijk De Pettelaar en de Zuiderplas, op de overgang van de stad naar het buitengebied waar zich met restanten van de oude omwalling bevinden.
Archeologische relevantie <i>ondergrond (zie Archis, Kich, gemeentearcheoloog of...)</i>	Geen archeologische waarden
Toegepaste materialen	
<i>gebouw, constructietechniek</i>	Gewapend betonconstructie die aan het exterieur niet zichtbaar is. Lichte bakstenen gevels in wild verband en platvol gevoegd.
<i>Interieur/afwerking</i>	Het interieur heeft nog de oorspronkelijke houten puien en deuren, de leistenen vloeren van hal en trappenhuizen en de ijzeren balustrades en borstweringen met leuning in mipolam.
Kunstwerken/orgels/gedenktekens/meubels die bestanddeel zijn:	Exterieur: Lijst van groene keramische tegels met gestileerde dierfiguren boven de entree. Beeld van de sedes sapientiae aan de voorgevel van de aula. Twee beelden met elk twee evangelisten aan de buitengevels van de beide trappenhuizen in de oost- en westgevel van de van de oostelijke binnenplaats. Interieur: In de hal over de volle breedte een tableau uitgevoerd in mozaïek en betonrelief, half abstract, half figuratief. In de nieuwe ramen van de hal zijn de oorspronkelijke glas-in-lood ramen met gestileerde figuren weer opgenomen. Tableau in de hal en glas-in-loodramen zijn van M.A. (Marius) de Leeuw.
<i>Geschiedenis</i>	De school kwam tot stand in een periode van een explosieve groei van het aantal scholen in Nederland. Tussen 1950 en 1960 steeg alleen het aantal lycea al van 102 naar 162. De school kwam tot stand na de fusie van het in 1918 opgerichte St. Jans jongenslyceum en het Marialyceum voor meisjes. Het tegeltableau in de oostgevel van de huidige school is van de oude locatie afkomstig. De school kwam tot stand in dezelfde periode dat Van der Laan zijn werk over een nieuw maatstelsel, gebaseerd op menselijke waarneming, had uitgegeven onder de titel <i>Le Nombre Plastique</i> (1960).
<i>Relevante wijzigingen</i>	De bouw van twee technische lokalen in het westelijke carré. Op de noordwest hoek van het complex staat een gebouw met noodlokalen. De bouw van een tussenverdieping met vide in de voormalige kapel. Alle stalen ramen zijn door zorgvuldig gedetailleerde aluminiumexemplaren vervangen.
<i>Bezocht</i>	Woensdag 24 oktober 2012. In aanwezigheid van de rector, dhr. Veuger.
<i>Overige</i>	Een plan voor de bouw van een nieuwe vleugel op de plek van het hek aan de zuidzijde van het westelijke carré is door de gemeente goedgekeurd.

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

Nr. 1	Naoorlogse Scholenbouw, Categorieaal onderzoek Wederopbouw, p. 19-31.
Nr.2	Gemeente 's-Hertogenbosch, redengevende omschrijving Homeruslaan 5/Sweelinckplein 3/Platostraat 1 en 6. Afdeling BAM, 20 mei 2009.

Monument

Den Haag R.K. Technische School St. Paulus

Register

Identificatienummer Basisregistratie	518100000237792
Provincie	Zuid-Holland
Gemeente	's-Gravenhage
Plaats	's-Gravenhage
Straat/huisnummer	Meppelweg 339-343/Zuidwoldestraat 24
Postcode	2544 AH
Kadastrale aanduiding	'S-GRAVENHAGE AW AW 379
Aanduiding of korte omschrijving	R.K. Technische School bestaande uit twee bouwdelen met tussenlid.
Complexonderdeel van complex [naam of complexnummer]	n.v.t.

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);</i>	De architecten situeerden de praktijklokalen aan een grote hal met vide, hetgeen voor die tijd een architectonische en typologische noviteit was. Met deze visuele betrokkenheid van de praktijklokalen op de centrale hal wilden de architecten de afgezonderdheid van de lokalen, ingericht op de onderwijssituatie, combineren met de verbondenheid aan de ruimte die de leerlingen later bij hun werk in de fabriek zouden ervaren.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	volgt
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	volgt
<i>wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst;</i>	De school is een van de beste voorbeelden van schoolarchitectuur uit de periode 1959-1965, waarbij de monumentale kunst integraal onderdeel uitmaakt van het ontwerp van het gebouw.

III Situationele en ensemblewaarde

<i>a. bijzondere betekenis van het complex wegens de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing in relatie tot de onderlinge historisch-ruimtelijke context en in relatie tot de daarbij behorende groenvoorzieningen, wegen, wateren, bodemgesteldheid en/of archeologie;</i>	Door de wijze waarop de school is ontworpen en gebouwd is een goede oplossing gevonden voor de opgave om een omvangrijk bouwprogramma op een betrekkelijk klein terrein binnen de omliggende bebouwing te realiseren.
<i>b. bijzondere betekenis van het object wegens de wijze van verkaveling/ inrichting/ voorzieningen.</i>	

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

<i>wegens de architectonische gaafheid en/ of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;</i>	Geen majeure wijzigingen, waardoor de school nog vrijwel volledig gaaf is.
<i>als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie;</i>	volgt

KENNIS: FEITEN

Oorspronkelijke functie(s), <i>bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr)</i> <i>op grond van een thesaurus,</i> <i>overeenkomend met</i> <i>registeromschrijving</i>	Cultuur, gezondheid, wetenschap
Typologie	Technische school
Huidige functie (met jaartal)	Technische school (2012)
Naam object	Technische School St. Paulus
Stijl/stroming	functionalisme
Bouwtijd (ook de planfase)	1958-1960
Architect(en)/ontwerper(s)	Architectenbureau Nics. F.A. Molenaar en P.A.N. Sips Molenaar N. jr. en Sips P.A.N.
Uitvoerder (aannemer e.d.)	J. Buur van Alkmaar
Opdrachtgever	Vereniging R.K. technische school St. Joseph te 's-Gravenhage
Exterieur	Het gebouw bestaat uit twee delen: een theoriegedeelte en een praktijkgedeelte. Het theoriegedeelte bestaat uit een langwerpige bouwdeel van drie lagen van 20 bij 80 meter aan de Zuidwoldestraat. Het praktijkgedeelte bestaat uit een vierkant bouwdeel van 42 bij 42 meter aan de Meppelweg. Beide delen volgen de rooilijn van de verschillende straten en staan dus onder een hoek met elkaar; ze zijn verbonden door een doorzichtig tussenlid. Aan de Meppelweg is hiermee een aan twee zijden omsloten voorplein ontstaan. De kozijnen bevatten twee grote vierkante ramen op een strook te openen kleinere vierkante ramen. De trappenhuizen zijn voorzien van honingraatvormige betonnen ramen in de gevel. In het langwerpige bouwdeel is een onderscheid gemaakt tussen de lokalen op de verdiepingen en die van de algemene functies op de begane grond door een brede betonnen band in de gevel.
gebouw, constructietechniek	Het langwerpige bouwdeel heeft kolommen in de gevel en twee rijen kolommen in de middenzone. Bij de gymzaal is slechts één rij kolommen in de middenzone toegepast. De trappenhuizen, de kopgevel bij het gymnastieklokaal en het gesloten gevelvlak naast de entree verzorgen de stabiliteit. Het vierkante bouwdeel heeft kolommen in de gevel en in de gangwanden. Het verhoogde dak en de galerijen worden gedragen door vrijstaande ronde kolommen.

<i>Interieur (indeling)</i>	Het theoriegedeelte bevat lokalen aan weerszijden van een middengang. Op de begane grond bevinden zich de algemene functies zoals de kantine en het representatieve gedeelte met de kamers voor administratie en staf terzijde van de hoofdentree. De hoofdentree bevindt zich aan het voorplein en wordt gemarkeerd door een betonnen portaal waarin een betonnen luifel is gehangen. Bij de entree is de entreehal, een garderobe en een trappenhuis gesitueerd. Op de plaats van het verbindingslid met het praktijkgedeelte bevindt zich een tweede trappenhuis. De korte zijde van het rechte bouwblok naast het trappenhuis bevat een fietsenberging op de begane grond, een hoog gymnastieklokaal en twee handvaardigheidslokalen op de tweede verdieping. Het vierkante bouwdeel met praktijklokalen bevat lokalen van verschillende grootte in drie lagen rond een vide van 19 bij 19 meter. Deze is aan alle zijden omgeven door 2,50 meter brede galerijen. De vide is voorzien van een opgetild plat dak. De hoekpunten hiervan zijn schuin opgetild. Daardoor kan daglicht tot diep in het gebouw doordringen. De tussenwanden naar de galerijen en het hekwerk langs de galerijen zijn voor een groot deel transparant gehouden. De centrale hal ligt enkele treden verdiept. Er is één trappenhuis opgenomen in de lokalenzone aan de Meppelweg, voorzien van een nooduitgang.
Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang	De school is gelegen aan de rand van de wijk Morgenstond op een terrein tussen de Meppelweg en de Zuidwoldestraat. De school is gelegen aan de rand van de bebouwing van de wijk tussen twee parallel lopende wegen. Voorzijde (zuidoost) aan drukke hoofdverkeersader van de wijk, achterzijde (noordwest) aan verkeersluwe straat die de grens vormt van de wijk. De school ligt niet in een rijksbeschermd stads/dorpsgezicht.
Archeologische relevantie ondergrond <i>(zie Archis, Kich, gemeentearcheoloog of...)</i>	De school ligt voor zover bekend niet op een terrein van archeologische waarde.
Toegepaste materialen	
<i>gebouw, constructietechniek</i>	Het gebouw is geconstrueerd als gewapend betonskelet met een traveemaat van 4,20 meter. Het betonskelet vormt de basis van het gevelontwerp. Het skelet is ingevuld met houten kozijnen en bakstenen borstweringen.
Kunstwerken/orgels/ gedenktekens/meubels die bestanddeel zijn:	.
<i>nr. 1</i>	Ajourreliëf
<i>Materiaal/techniek</i>	Brons
<i>Locatie (in/aan het beschermde monument)</i>	tegen zijkant voorgevel. Om het opengewerkte karakter tot uitdrukking te laten komen, is het reliëf enigszins vrij van de gevel gehangen.
<i>Kunstenaar</i>	Harry van den Thillart
<i>Voorstelling</i>	Het reliëf stelt de ontmoeting van Saulus met Christus voor
<i>Datering</i>	1960
<i>Afmetingen</i>	

nr. 2	
Materiaal/techniek	Muurschildering
Locatie (in/aan het beschermde monument)	In hoofdtrappenhuis
Kunstenaar	Leeuw, Marius de
Voorstelling	confrontatie jonge mannen met natuur en techniek. De voorstelling bestaat uit een asymmetrisch vlak met in het midden jongemannen, deels met opgerolde hemdsmouwen. Rechts van hen de wereld van de techniek met fabrieken, huizen en een zendmast. Links van de jongens de natuur met bloem- en plantmotieven en vogels in de lucht. De voorstelling is uit overwegend blauwe, grijze en okerkleurige tinten opgebouwd in een voor De Leeuw kenmerkende stijl van afwisselende vormen en kleurvlakken waarmee diepte en onderscheid tussen de verschillende figuren is aangebracht.
Datering	1960

Nr. 3	
Materiaal/techniek	scherfmozaïek
Locatie (in/aan het beschermde monument)	In vloer van centrale hal
Kunstenaar	Leeuw, Marius de
Voorstelling	Windroos. De windroos is gelegd in verschillende kleuren natuursteen. De vier windrichtingen wijzen elk naar een hoek van het vierkante kader dat de windroos omsluit. Elke hoek van het kader heeft een eigen sierpatroon. Het geheel is omringd door grote vierkanten van zandkleurige tegels met zwarte omlijstingen. Vanaf de galerijen op de verdiepingen komt het mozaïek het beste tot zijn recht.
Datering	1960

Groen erfgoed: aanleg/beplanting	Geen

Geschiedenis	De school is op 1 september 1959 officieel geopend. Als gevolg van een aantal fusies is de school in 1994 opgegaan in een scholengemeenschap. De school sluit zich dan aan bij het Hofstad College. Tegenwoordig maakt de school onderdeel uit van de Scholengroep Den Haag Zuid-West (Voorheen Terracollege). De Scholengroep zal in 2013 het gebouw verlaten. De gemeente is op zoek naar een goede herbestemming, waarbij de architectonische waarden van het gebouw zoveel mogelijk gehandhaafd kunnen worden.

Relevante wijzigingen	Het gebouw is in het voorjaar van 2000 gerenoveerd.

Bezocht	G.W. Eshuis (22 augustus 2012)

Overige	De school biedt plaats aan 700 tot 800 leerlingen.

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

Nr. 1	Redengevende omschrijving gemeente Den Haag bij aanwijzing als gemeentelijk monument
Nr. 2	R.K. technische school St. Paulus te Den Haag, architectenbureau Nics. F.A. Molenaar en P.A.N. Sips in: Bouw: (1961) nr. 44, p. 1388-1393
Nr. 3	W. Galema, Goede sier gemaakt: monumentale kunst in Den Haag Zuidwest 1945-1970, Den Haag, 2008, p. 103-105

Al gebruikte bronnen (websites scan of kopie opslaan omdat dit wijzigt, of van alles een kopie opslaan???)

1, 2

Interviews bewoners, gebruikers Dhr. A. Andeweg, Hoofd beheer bij de Scholengroep Den Haag Zuid-West

Monument

Eindhoven W-hal Technische Universiteit

Register

<i>Provincie</i>	Noord-Brabant
<i>Gemeente</i>	Eindhoven
<i>Plaats</i>	Eindhoven
<i>Kadastrale aanduiding</i>	Tongelre D 1197
<i>Aanduiding of korte omschrijving</i>	Universiteitsgebouw met luchtbruggen

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en); Als exponent van de ontwikkeling van technische hogescholen in de wederopbouwperiode.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek; Wegens de architectonische uitwerking en vormgeving van het concept als knooppunt van het universiteitscomplex, zowel in de oorspronkelijke als de getransformeerde vorm.

voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar; Van belang voor het oeuvre van Van Embden en Choisy.

wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp; volgt

wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst; volgt

III Situationele en ensemblewaarde

betekenis van het object als essentieel (cultuurhistorisch, functioneel en/of architectuurhistorisch en visueel) onderdeel van een complex; Als knooppunt van een cultuurhistorisch belangrijke visie en ontwerp voor een universiteitscomplex.

a. bijzondere betekenis van het complex wegens de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing in relatie tot de onderlinge historisch-ruimtelijke context en in relatie tot de daarbij behorende groenvoorzieningen, wegen, wateren, bodemgesteldheid en/of archeologie; Van belang als onderdeel van hoogwaardige kwaliteit van de directe omgeving, waarvoor de uitgangspunten als totaalconcept ontworpen zijn.

b. bijzondere betekenis van het object wegens de wijze van verkaveling/inrichting/voorzieningen.

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie; Ondanks de verbouwing en herbestemming is het oorspronkelijke ontwerp goed herkenbaar gebleven.

wegens de waardevolle accumulatie van belangwekkende historische bouw- en/of gebruiksfasen; Met de herbestemming als nieuwe gebruiksfase is een waardevol nieuw element toegevoegd.

V Zeldzaamheid

belang van het object/complex wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht;

Vanwege de zeldzame constructie als knooppunt met luchtbruggen.

KENNIS: FEITENVERZAMELING

Oorspronkelijke functie(s), Onderwijs, cultuur, wetenschap
bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr
op grond van een thesaurus,
overeenkomend met
registeromschrijving

Typologie Technische hogeschool

Huidige functie (met jaartal) Universiteitsgebouw (2012)

Naam object Werktuigbouwkunde-hal.

Stijl/stroming

Bouwtijd (ook de planfase) Uitgangspunten 1957, gereedkomen W-hal: 1960.

Architect(en)/ontwerper(s) Van Embden, S.J.; Choisy, J.L.C.

Uitvoerder (aannemer e.d.)

Opdrachtgever Het Rijk

Exterieur Gebouw, plat gedekt met hogere en lagere delen, met luchtbruggen op verdiepingshoogte naar andere universiteitsgebouwen, als knooppunt van het universiteitscomplex.

gebouw, constructietechniek Wanden overwegend van glas in staalprofielen. Spantenconstructie aan de buitenzijde.

Interieur (indeling) Grote hal met brede trap, waarin oorspronkelijk de verbindingsgangen doorliepen.

interieur, techniek en materialen Beton, glas.

Stedenbouwkundige ligging, Onderdeel van stedenbouwkundig ontwerp, waarbij de hal als knooppunt fungeert van het verkeer
situering (incl. aanduiding windstreek),
omgeving van belang
tussen de verschillende Universiteitsgebouwen.

Geschiedenis

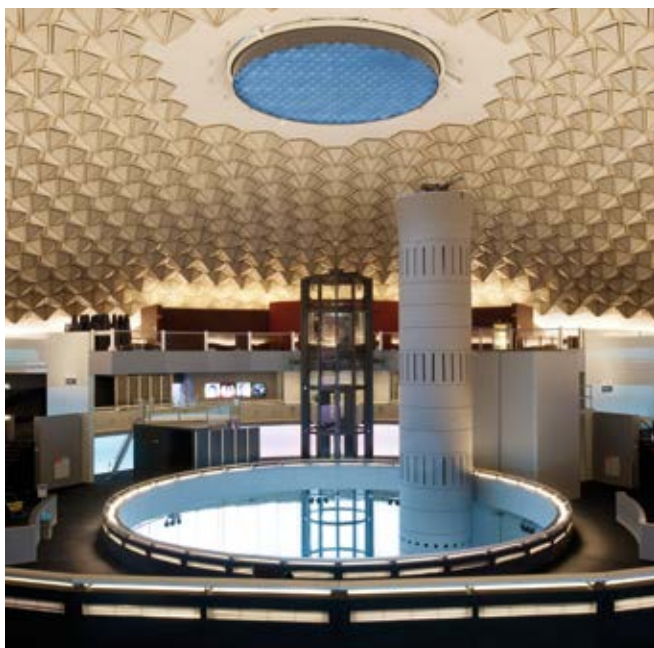
Na de tweede wereldoorlog ontstond een lobby voor een tweede technische hogeschool (naast die in Delft), gesteund door bedrijven als Philips en DAF. In 1953 werd Eindhoven als vestigingsplaats goedgekeurd door het parlement.

In 1975 presenteerde Van Embden zijn eerste schetsplan: geen afgesloten campus, maar de TH zou in contact staan met de burgers. Het terrein, vlak bij het stadshart, bleef openbaar toegankelijk, maar zonder doorgaande verkeerswegen. Werktuigbouwkunde werd gezien als studierichting met de meeste onderlinge relaties en ondergebracht in het gebouw dat als knooppunt zou fungeren. Door het systeem van luchtbruggen bleef het maaiveld vrij.

Relevante wijzigingen	Het gebouw is getransformeerd en grondig gerenoveerd.
Bezocht	J. van Rooijen en G. Cornelissen-Bakker, 15 november 2012, zowel binnen als buiten.

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites	Auteur, Titel, Plaats/jaar, pp De items voorzien van een nummer. Bijv. 1. Archief architect in ...
Al gebruikte bronnen (websites scan of kopie opslaan omdat dit wijzigt, of van alles een kopie opslaan???)	Alleen de nummers hier noemen van reeds geraadpleegde bronnen. De overige bronnen zijn dus nog niet geraadpleegd en kunnen nog nieuwe gegevens opleveren. Van websites een gedateerde kopie/scan opslaan ivm wijzigingen in het internet.
Interviews bewoners, gebruikers	met wie, door wie, wanneer, relatie geïnterviewde met het object.

Monument

Eindhoven Evoluon

Register

Identificatienummer Basisregistratie	0772100000294873 (pand) 0772010000705321 (gebruiksdoel)
Provincie	Noord-Brabant
Gemeente	Eindhoven
Plaats	Eindhoven
Straat/huisnummer	Noord Brabantlaan 1A
Postcode	5652 LA
Kadastrale aanduiding	Strijp C 4315
Aanduiding of korte omschrijving	Tentoonstellingsgebouw met mast ("technische mast"), park en vijver.

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);</i>	Als symbool voor een tijdperk waarin Philips en de regio Eindhoven op vele gebieden met elkaar waren verstrengeld. Als uitdrukking van de ontwikkeling van de techniek.
<i>wegens innovatieve waarde of pionierskarakter;</i>	Vanwege de door het gewicht van het beton zeer gedurfde vormgeving en constructie.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;</i>	Wegens het bijzondere futuristische ontwerp en de gedurfde constructie vanwege het gewicht van het beton.
<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	Als bijzonder ontwerp in het oeuvre van L.C. Kalff en L. de Bever.
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	Wegens het bijzondere, esthetisch hoogwaardige ontwerp van de “vliegende schotel” op stabiele V-vormige kolommen. het gebouw is in vorm en opzet sterk verweven met de moderne techniek van zijn tijd.
<i>wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst;</i>	Vanwege de fraaie bronzen toegangsdeuren die de vooruitgang door techniek symboliseren.
<i>wegens de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur(onderdelen).</i>	Als totaalontwerp, waarbij de samenhang tussen de open, lichte hal onder de schotel en de meer gesloten tentoonstellingsruimten in de schotel, met bijzondere ruimten in de aanbouw, zich in in- en exterieur manifesteert.

III Situationele en ensemblewaarde

<i>betekenis van het object als essentieel (cultuurhistorisch, functioneel en/of architectuurhistorisch en visueel) onderdeel van een complex;</i>	Het object heeft een integrale samenhang met de cirkelvormige vijver en de concentrische groenaanleg daar omheen.
<i>a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving;</i>	Het Evoluon is beeldbepalend voor de skyline van dit deel van Eindhoven. Het maakt ook onderdeel uit van een belangrijk verkeersknooppunt in de stadsring, waarbinnen het is gesitueerd.
<i>b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;</i>	

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

<i>wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;</i>	Het Evoluon is, ondanks enkele wijzigingen, in architectonisch opzicht geheel gaaf.
<i>wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid;</i>	Het gebouw is geheel oorspronkelijk in constructief opzicht, materieel en technisch opzicht.

<i>als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie;</i>	De oorspronkelijke functie, expositiegebouw voor technische ontwikkeling, is goed herkenbaar, onder meer door het nog gave ontwerp en in de tentoonstellingsgalerijen in het interieur.

V Zeldzaamheid

<i>belang van het object/complex wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht;</i>	Zowel qua vormgeving als constructie uniek gebouw in Nederland.

<i>Receptiegeschiedenis, prijzen e.d.</i>	Over het Evluon is zeer veel geschreven en uitgezonden op radio en televisie. Met name ook de expositie kreeg veel aandacht.

KENNIS: FEITEN

<i>Oorspronkelijke functie(s), bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr) op grond van een thesaurus, overeenkomend met registeromschrijving</i>	Cultuur, Gezondheid, Wetenschap. Kastelen, landhuizen, parken e.d.

<i>Huidige functie (met jaartal)</i>	Congrescentrum (sinds 1991)

<i>Naam object</i>	Evluon

<i>Stijl/stroming</i>	Internationale stijl.

<i>Bouwtijd (ook de planfase)</i>	1961 (idee/planvorming); sept. 1964 (start bouw); 1966 (oplevering)

<i>Architect(en)/ontwerper(s)</i>	Kalff, L.C.; Bever, L. de

<i>Uitvoerder (aannemer e.d.)</i>	Technische Bedrijven Philips; N.V. Hollandse Beton Maatschappij (HBM)

<i>Opdrachtgever</i>	N.V. Philips

<i>Exterieur</i>	Schotel van 77 m doorsnede rustend op 12 V-vormige kolommen waartussen glazen hal, van waaruit glazen verbindingsgang naar restaurant en foyer. In bovenschaal 48 vensters langs de buitenrand. Ronde vijver van 77 m doorsnede, omliggend park met rondlopende paden; oorspronkelijke hoofdtoegangsweg gericht op hoofdentree.

<i>Interieur (indeling)</i>	Grote hal waarin glazen plunjerlift en dubbele trappartij, drie omlopende trapsgewijs oplopende galerijen verbonden door trappen, minitheaters op ring. In oorspronkelijke aanbouw, verbonden door glazen gang, foyer en restaurant. Kelders onder centrale hal en foyergebouw.

<i>Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang</i>	Gelegen op driehoekig terrein van ca. 55 ha, dat is omsloten door wegen.

Archeologische relevantie ondergrond (zie Archis, Kich, gemeentearcheoloog of...)	Bijv. archeologisch RM, of gemeentelijk archeol. mon. of relevantie binnen AMK

Toegepaste materialen

gebouw, constructietechniek	Onderschaal uit betonnen elementen, bijeengehouden door 160 km aangespannen staalkabel, gedragen door 12 betonnen V-kolommen. Bovenschaal uit 822 betonnen zeshoekige koepелеlementen voorzien van houten betimmering waarop mastiek en wit PVFfolie. Glazen halwand, stalen kozijnen. Kunststof lichtkoepel. Waterafvoer: 11 zichtbare kunststof buizen. Dakconstructie restaurant en foyer: betonnen "hypparschalen", aan de binnenzijde bekleed met hardhouten delen. Gevels foyergebouw gemetseld in grijsblauw en wit geglazuurde stenen.
Interieur/afwerking	Overwegend beton, trappen met houten treden,

Kunstwerken/orgels/gedenktekens/meubels die bestanddeel zijn:

nr. 1

Materiaal/techniek	Twee bronzen entree-deuren
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Hoofdingang
Kunstenaar	Prof. Fred Carasso
Voorstelling	"De Evolutie van de mens" . Ze staan model voor de mens die zich door middel van techniek een weg baant naar een betere toekomst.
Datering	
Afmetingen	Geproduceerd door Bronsgieterij Binder-Smidt te Haarlemmerheide. Geschenk van de relaties van de afdeling Direct Export van Philips.

Groen erfgoed: aanleg/beplanting	Aansluitend aan het terras, deels onder de koepel, ronde vijver met een doorsnee van 77 m., die onderdeel is van het hemelwaterafvoersysteem van het gebouw. Daaromheen aan de zuidoostzijde door struiken begrensde gazons. aan de noordzijde gazons met toegangsweg vanaf de weg naar de hoofdingang, met struiken/gazons aan de oostzijde.

Geschiedenis	Het Evoluon was een jubileumgeschenk van het 75-jarige Philips aan Eindhoven. De oorspronkelijke werktitel was "Project '66". Het succes van het Philipsgebouw op de wereldtentoonstelling in Brussel (1958) bracht Frits Philips op het idee een permanente expositie op te zetten. De grond werd geschonken door de gemeente Eindhoven als jubileumgeschenk. De bouwtijd van slechts twee jaar werd gecompliceerd door twee strenge winters. De expositie moest een beeld geven van de invloed van mechanisering, automatisering en humanisering op de menselijke arbeid en de betekenis van wetenschap en techniek voor de samenleving. Prof. dr. J.F. Schouten ontwikkelde de inhoud van de expositie, James Gardiner deed de visualisatie. Het Evoluon werd voor het publiek gesloten op 30 november 1989. Het had toen tien miljoen bezoekers getrokken.

Relevante wijzigingen	Sinds 1991 zakelijk ontvangst- en ontmoetingscentrum, later conferentiecentrum. In de jaren '90 auditorium met foyer aangebouwd op de as van de gang naar de oorspronkelijke foyer. Foyer en restaurant gewijzigd in conferentiezalen en VIProoms met luxe restaurant. In zuidelijke richting kantoorgedeelte aangebouwd. Architect G. Grosveld.

Bezocht	Gerda Cornelissen-Bakker, 4 september 2012, in- en exterieur.

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites	Auteur, Titel, Plaats/jaar, pp De items voorzien van een nummer. Bijv. 1. Archief architect in ...

Nr. 1	Hendriks, S.: Evoluon, 40 jaar boegbeeld van een ambitieuze regio, 's Hertogenbosch 2006

Nr. 2	Dam, P. van: Ir. L.C. Kalff, Het artistieke geweten van Philips.

Al gebruikte bronnen (websites scan of kopie opslaan omdat dit wijzigt, of van alles een kopie opslaan???)	1,2

Monument

Haarlem Mons Aurea

Register

<i>Provincie</i>	Noord-Holland
<i>Gemeente</i>	Haarlem
<i>Plaats</i>	Haarlem
<i>Straat/huisnummer</i>	Garenkokerskade 81
<i>Postcode</i>	2013 AL
<i>Kadastrale aanduiding</i>	Haarlem A 4909, 4911
<i>Aanduiding of korte omschrijving</i>	Schoolgebouw (r.k. industrie- en huishoudschool) bestaande uit twee gebouwen met luchtbrug en tuin

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);</i>	Als voorbeeld van een uit diverse bouwdelen bestaand schoolcomplex dat werd gebouwd als een rooms-katholieke industrie- en huishoudschool (Mons Aurea).
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);</i>	In de vormgeving in Bossche Schoolstijl en de opzet met een afzonderlijke (voormalige) aula en gymnastiekzaal die door een loopbrug worden verbonden met het hoofdgebouw, weerspiegelen zich de ideeën omtrent scholenbouw zoals die bestonden in de bouwperiode. Ook het interieur vormt hiervan nog een goede illustratie. De cultuurhistorische waarde wordt versterkt doordat de school nog steeds voor onderwijs in gebruik is (Nova College).

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;</i>	Gaaf (zowel uitwendig als inwendig) bewaard gebleven voorbeeld van een schoolgebouw, met aan weerskanten van een vaart gelegen bouwdelen die door een verbindingsbrug op elkaar aansluiten, met platte daken en diverse hoogtes, en daterende uit 1958-1960.
<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	volgt
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	Het gebouw is ontworpen volgens de uitgangspunten van de Bossche School. Het ontwerp is van een hoogwaardige esthetische kwaliteit.
<i>wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst;</i>	Van kunsthistorische waarde zijn de diverse voorbeelden van monumentale kunst, vervaardigd door J.B. Lambert Simon (glasmozaïek), A.R. Jansen (schilderingen), en A. Teeuwisse (plastiek).

III Situationele en ensemblewaarde

<i>a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving;</i>	Het object vormt een wezenlijk en onlosmakelijk onderdeel van de bebouwing langs het oostelijke deel van de Garenkokerskade, bij de aansluiting op de Pijntorenstraat. Hier neemt het schoolcomplex een markante positie in, vooral door de opmerkelijke opzet met de aan weerskanten van de
<i>b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;</i>	Garenkokersvaart gelegen bouwdelen die met elkaar worden verbonden door een overdekte loopbrug op betonpijlers, alsmede door de aanwezigheid van een stalen dakruiter met windhaan, en enkele betonnen balkons.
<i>a. bijzondere betekenis van het complex wegens de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing in relatie tot de onderlinge historisch-ruimtelijke context en in relatie tot de daarbij behorende groenvoorzieningen, wegen, wateren, bodemgesteldheid en/of archeologie;</i>	De situeringswaarde wordt versterkt doordat de school vrijstaand is gelegen op een deels door groenelementen bepaald eigen terrein. De tuinaanleg van de hand van P.A.M. Buys, gelegen ten oosten van hoofdgebouw, rechts van de hoofdentree, heeft tuinarchitectonische waarde.
<i>b. bijzondere betekenis van het object wegens de wijze van verkaveling/inrichting/voorzieningen.</i>	

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur; Afgezien van enige aanpassingen en modernisering (met name in het interieur) verkeert het gebouw in relatief grote mate van gaafheid

als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie; De historische functie van schoolgebouw is nog altijd duidelijk afleesbaar

V Zeldzaamheid

belang van het object/complex wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht; Het complex werd door het architectenbureau van J.A. van der Laan c.s. in Bossche Schoolstijl gebouwd. Vanwege de tamelijk uitzonderlijke toepassing van deze stijl in dit deel van het land, heeft het complex architectonische zeldzaamheidswaarde.

Onderdelen zonder monumentale waarde:

- Exterieur Noodlokaal binnenplaats
- Interieur Diverse systeemplafonds en later ingebrachte tussenwanden.

KENNIS: FEITEN

Oorspronkelijke functie Hoofdcategorie: Cultuur, gezondheid, wetenschap
Subcategorie: Onderwijs en wetenschap
Functie: Schoolgebouw (r.k. industrie- en huishoudschool)

Typologie Schoolgebouw

Huidige functie (met jaartal) Schoolgebouw en cursistenbureau, ROC Nova College (2012)

Naam object Nova College, oorspronkelijk Mons Aurea

Stijl/stroming Bossche school

Bouwtijd (ook de planfase) 1958-1960

Architect(en)/ontwerper(s) Hoofdarchitect: J.A. van der Laan
Meewerkende architecten: J.B. Hermans, Th. M. van der Eerden en Jules H.M. Kirch
Tuinarchitect P.A.M. Buys ('s-Hertogenbosch)

Interieur (indeling) Het complex werd op een markante wijze gerealiseerd aan beide zijden van de Garenkokersvaart, een uitgangspunt dat blijkt uit een artikel over de school (Bouw 1964) werd gezien als een bijzondere uitdaging. Aan de noordzijde kwam het hoofdgebouw, met een fietsenberging (souterrain), praktijk- en theorielokalen, directie- en docentenvertrekken. Aan de zuidzijde van de vaart bouwde men een gebouw met aula (tevens overblijfruimte) en gymnastieklokaal. Beide bouwdelen werden over de vaart met elkaar verbonden door een overdekte loopbrug.

Het hoofdgebouw bestaat uit een drielaags bouwdeel met rechthoekige plattegrond en plat dak, waarop enkele lagere bouwdelen aansluiten, eveneens met rechthoekige plattegrond en plat dak. Het lagere bouwdeel aan de zuidzijde is tweelaags en springt aan de oostzijde ten opzichte van het hogere bouwdeel naar voren. Aan de achterzijde is dit bouwdeel modern (niet-beschermenswaardig) uitgebreid. De lagere uitbouw aan de noordzijde van het hogere bouwdeel is anderhalffaags en springt aan de oostzijde eveneens naar voren. Er werd gebouwd met een betonstructuur. De gevels zijn gemetseld in geelbruine baksteen in kettingverband, met platvolle voegen. Ze hebben speklagen (dubbele en driedubbele) in witgeglazuurde steen. Aan de bovenzijde van de gevels bevindt zich een betonnen 'hoofdgesteel'/betonnen lijst en siermetselwerk met witgeglazuurde speklagen. De vensters hebben enkelruits stalen ramen (overwegend taats, met enkelruits bovenlicht). Binnen het hogere bouwdeel zijn de ramen voorzien van een betonlatei (in het zicht liggende betonconstructie). Aan de onderzijde van deze vensters een verzonken gevelveld in baksteen en met speklagen als genoemd. De smalle bakstenen dammen tussen deze vensters fungeren als pilasters. Zinken regenwatervergaarbakken.

Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang Het schoolcomplex is vrijstaand gelegen aan de noordzijde van de Garenkokerskade, en wordt behalve door deze straat omgeven door de Pijntorenstraat (oostzijde), de Burgemeester Boreelstraat (westzijde), en de Nicolaas van der Laanstraat (noordzijde). De school bestaat uit twee bouwdelen aan weerskanten van de gracht langs de Garenkokerskade (Garenkokersvaart), die via een loopbrug met elkaar worden verbonden.

Archeologische relevantie ondergrond (zie Archis, Kich, gemeentearcheoloog of...) N.v.t

---

Toegepaste materialen

---

gebouw, constructietechniek De Mons Aurea-school was een laat ontwerp binnen het oeuvre van Van der Laan, een typische vertegenwoordiger van de 'katholieke bouwkunst'. De met een betonskelet opgezette school werd vormgegeven in Bossche Schoolstijl, met de nadruk op blokvormen, rechte lijnen en platte daken. Karakteristiek zijn onder meer de in schoonmetselwerk uitgevoerde gevels (geelbruine baksteen) met speklagen (witgeglazuurde steen), waardoor een levendig totaalbeeld ontstond. Er werd uitgegaan van de verhoudingenleer van de bekende bouwmeester en architectuurtheoreticus de benedictijn Dom H. van der Laan, grondlegger van de Bossche School. Bijzondere accenten vormen bovengenoemde loopbrug alsook het uit staal samengestelde torentje ter bekroning van de (voormalige) aula. Tezamen met de gymnastiekzaal is de aula gegroepeerd rondom een open binnenhof, een geliefd motief binnen de Bossche School. Een ander Bossche Schoolmotief is de toepassing van sobere sierkolommen (rechter zijgevel en interieur). Opvallend breed opgezet zijn de middengangen in het hoofdgebouw. De vloeren in gangen en hal werden uitgevoerd in Solnhofener steen, een Beierse kalksteensoort.

<i>Interieur/afwerking</i>	In het hoofdgebouw sluit het betonnen hoofdtrappenhuis aan op de hal, met een trap in Solnhofener kalksteen. Sobere ijzeren trapbalustrades. Overige trappenhuisen bevatten eveneens trappen in Solnhofener kalksteen, met sobere ijzeren balustrades. Het interieur van het hoofdgebouw werd opgezet met brede middengangen en aan weerskanten klaslokalen/toiletblokken. Wanden in schoonmetselwerk in kettingverband met platvolle voegen. Tegelvloeren en wandbekleding in Solnhofener kalksteen (vloer- en wandplaten). Op de hoofdingang sluit een vestibule aan, met een houten tochtportaal met arduinen onderdorpel.
Kunstwerken/orgels/ gedenktekens/meubels die bestanddeel zijn:	Het schoolgebouw werd voorzien van diverse voorbeelden van beeldende kunst.
<i>nr. 1</i>	
<i>Materiaal/techniek</i>	Opus sectile (een soort mozaïektoepassing, bestaande uit grotere stukken ingelegd glas)
<i>Locatie (in/aan het beschermde monument)</i>	Boven de hoofdentree
<i>Kunstenaar</i>	J.B. Lambert Simon (1909-1987) uit Utrecht. Deze glazenier was niet onbekend met de Bossche School, en werkte met verschillende vertegenwoordigers ervan samen. Hij was op de hoogte van de theorieën van Dom Van der Laan, en leverde glas-in-lood, glas-applicaties etc. in het gehele land.
<i>Voorstelling</i>	Mons Aurea
<i>Datering</i>	Bouwtijd
<i>nr. 2</i>	
<i>Materiaal/techniek</i>	Diverse polychrome wandschilderingen
<i>Locatie (in/aan het beschermde monument)</i>	Op een wand in de aula (niet meer zichtbaar: waarschijnlijk overgeschilderd). Op een aantal betonkolommen in het trappenhuis in het hoofdgebouw. Boven het portaal na de hoofdentree.
<i>Kunstenaar</i>	Albert René Jansen (Nuenen)
<i>Voorstelling</i>	De niet meer zichtbare schildering in de aula droeg de titel 'Macht der Muziek'. De schilderingen op de kolommen zijn grotendeels abstract.
<i>Datering</i>	Bouwtijd
<i>Afmetingen</i>	Onbekend
<i>nr. 3</i>	
<i>Materiaal/techniek</i>	Bronzen sculptuur
<i>Locatie (in/aan het beschermde monument)</i>	In de voortuin (meebeschermd: aanleg ontworpen door P. Buys)
<i>Kunstenaar</i>	Beeldhouwer Arie Teeuwisse uit Amsterdam
<i>Voorstelling</i>	'Duiventil'
<i>Datering</i>	Bouwtijd
<i>Afmetingen</i>	Onbekend

Groen erfgoed:
aanleg/beplanting

Tuinarchitect P.A.M. Buys uit 's-Hertogenbosch was verantwoordelijk voor de tuinaanleg. Buys was een vertegenwoordiger van de moderne tuinarchitectuur en landelijk actief. Hij was onder meer bekend met de tuinaanleg in Scandinavische landen, waar hij lange tijd doorbracht. Met E. Buwalda publiceerde hij een boek over moderne tuinarchitectuur (*De tuin van het moderne landhuis*, Amsterdam 1953).

De school is gelegen op een ruim eigen terrein, dat wordt doorsneden door de door groentaluds omzoomde Garenkokersvaart. Aan de zuidzijde van de vaart bevindt zich een haag. Aan de oostzijde (voorgevel) van het hoofdgebouw van de school een onder architectuur aangelegde tuin met diverse groenelementen (door P.A.M. Buys). Hier bevinden zich bovendien bakstenen afscheidingsmuren met grindbetonnen dekplaten. In de tuin bevindt zich een bronzen plastiek ('De Duiventil', door A. Teeuwisse).

Geschiedenis

Op 10 juni 1958 legde de deken van Haarlem, W.N. Zijlstra, de eerste steen voor deze school: (destijds) de rooms-katholieke industrie- en huishoudschool Mons Aurea. In 1960 was de bouw voltooid en kon het complex in gebruik worden genomen. In de loop van de tijd zou het diverse opeenvolgende onderwijsinstellingen herbergen, zoals een gekoppelde opleiding voor kinder- en jeugdverzorging/huishoudonderwijs, het Kennemerpoortlyceum, en sinds 1996 het nu hier gevestigde Nova College (dependance). Naast laatstgenoemd college biedt het pand ook onderdak aan een cursistenbureau (DGO).

Relevante wijzigingen

In de loop van de tijd onderging het gebouw enkele wijzigingen. Aan de achterzijde van het hoofdgebouw (zuidwestzijde) vond omstreeks 1985-1990 een uitbreiding plaats die qua stijl aansluit bij de rest van het gebouw. Op de binnenplaats bevindt zich sinds ongeveer 10 jaar een vrijstaand noodlokaal

---

Bezocht

Bezocht door M. de Heer Kloots op 16 augustus 2012

Overige

Het gebouw zal eind 2012 worden verkocht: het voldoet niet meer aan de eisen van modern onderwijs. De gemeente Haarlem wil meewerken aan een bestemmingsplanwijziging om in het gebouw appartementen onder te brengen. Een herbestemming tot appartementencomplex lijkt in principe mogelijk zonder de monumentale waarden al te veel te verstoren (inschatting M. de Heer Kloots augustus 2012).

KENNIS: BRONNEN

Nr. 1	Gemeentelijke registeromschrijving 2002
Nr. 2	Roos, P. e.a. (red.), <i>Architectuurgids Haarlem</i> , Haarlem 1992, p. 126
Nr. 3	Bouw. Centraal weekblad voor het Bouwwezen in Nederland en België, jrg. 19 (18 april 1964), nr. 16, pp. 526-528 (artikel over de school Mons Aurea)

Monument

Maastricht Conservatorium

Register

Identificatienummer Basisregistratie	0935100000017190
Provincie	Limburg
Gemeente	Maastricht
Plaats	Maastricht
Straat/huisnummer	Bonnefantenstraat 15
Postcode	6211 KL
Kadastrale aanduiding	Maastricht B 4902, B 4903
Aanduiding of korte omschrijving	Conservatorium met sculptuur
Situering complex/ kaart met daarop aangegeven de onderdelen van het complex	Begrenzing Bonnefantenstraat, Heksenstraat, rivier Jeker.

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);</i>	Als toonbeeld van de ontwikkelingen binnen het professionele muziekonderwijs in deze periode.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling;</i>	Het conservatorium was en is van belang als uitdrukking van het muziekonderwijs voor de regio Aken, Luik en Maastricht.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);</i>	Het gebouw is van belang als uitdrukking van de opvattingen over het muziekonderwijs aan en de inrichting van gebouwen voor muziekopleidingen uit deze periode.
<i>wegens bijzondere herinneringswaarde.</i>	Door de vormgeving en de bijbehorende sculptuur wordt gerefereerd aan de 19e eeuwse korenmolen Van Dolk.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	Het conservatorium is een belangrijk onderdeel van het oeuvre van ir. F. C.J. en P.H. Dingemans en ook voor het werk van de kunstenaars die hieraan hebben bijgedragen (Charles Eyck, F. Timmermans, Arthur Spronken, Harry J.L. Schoonbrood)
<i>wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst;</i>	Vanwege de zorgvuldig toegepaste materialen, detaillering en constructie.
<i>wegens de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur(onderdelen).</i>	Vanwege de samenhang tussen in- en exterieur en de samenhang tussen conservatorium en sculptuur.

III Situationele en ensemblewaarde

<i>a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving;</i>	Vanwege de plaats binnen het beschermd gezicht van Maastricht en de verwijzing van de hoofdvorm en de plattegrond naar de 19e eeuwse korenmolen.
<i>b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;</i>	
<i>a. bijzondere betekenis van het complex wegens de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing in relatie tot de onderlinge historisch-ruimtelijke context en in relatie tot de daarbij behorende groenvoorzieningen, wegen, wateren, bodemgesteldheid en/of archeologie;</i>	Met het ontwerp wordt op een uitstekende manier aangesloten op de omringende structuur van de Maastrichtse binnenstad. Daarmee voegt het gebouw zich op een natuurlijke wijze tussen de omliggende gebouwen en aan de loop van de rivier de Jeker.
<i>b. bijzondere betekenis van het object wegens de wijze van verkaveling/inrichting/voorzieningen.</i>	

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;	He gebouw is nog grotendeels gaaf.
wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid;	Materie, detaillering en constructie zijn nog grotendeels bewaard gebleven, bijvoorbeeld in de monumentale kunst en de concertzaal.
als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie;	Het gebouw heeft nog steeds de oorspronkelijke functie.
(van specifiek het complex) wegens de gaafheid en herkenbaarheid van het gehele ensemble van samenstellende onderdelen (hoofd- en bijgebouwen, hekwerken, tuinaanleg e.d.);	Vanwege de samenhang tussen het gebouw en de daarbij behorende monumentale kunst

V Zeldzaamheid

belang van het object/complex wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht;	Door de bijzondere vormgeving is het conservatorium een uniek ontwerp binnen de in deze tijd gebouwde instellingen voor hoger onderwijs.

KENNIS: FEITENVERZAMELING

Gegevens

Oorspronkelijke functie(s), bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr) op grond van een thesaurus, overeenkomend met registeromschrijving	gezondheid, wetenschap (I.02), CONSERVATORIUM voorwerpen op pleinen en dergelijke, straatmeubilair (D.03), SCULPTUUR.
Typologie	CONSERVATORIUM, SCULPTUUR
Huidige functie (met jaartal)	Cultuur, gezondheid, wetenschap (I), Conservatorium (2012) voorwerpen op pleinen en dergelijke, straatmeubilair (D.03), SCULPTUUR
Naam object	CONSERVATORIUM
Stijl/stroming	Traditionalisme
Bouwtijd (ook de planfase)	.. - 1961 (ontwerp), 1962- 1965 (uitvoering), 1965 (in gebruik)
Architect(en)/ontwerper(s)	Ir. F.C.J. Dingemans (-1961), ir. P.H. Dingemans (1961-
Uitvoerder (aannemer e.d.)	N.V. bouwmaatschappij Melchior Maastricht, ir. P.P.H. Duncker (adviseur constructie), P.W. Deerns (adviseur technische installatie), ir V.M.A. Peutz (adviseur acoustiek)
Opdrachtgever	Gemeente maastricht, gemeentebestuur, directuer Openbare Werken namens College van burgemeester en wethouders

---

Geschiedenis

Het muziekonderwijs in de regio van de drie steden Aken, Maastricht, Luik kent een lange geschiedenis. In de 5e eeuw vormde de muziek een van de hoofdvakken aan de Aula Regia in Maastricht, in de 9e eeuw werd de hofschool in Aken het centrum van onderwijsvernieuwing en Luik was in de 11e eeuw het voornaamste muziekwetenschappelijke centrum. Aan het einde van de 19e eeuw wordt het particulier muziekonderwijs omgezet in een gemeentelijke muziekschool: Stedelijke muziekschool en stedelijk orkest (1882). Vanaf dat moment ontoreikende huisvesting. 1923 verwerving bestaande openbare lagere school aan de lenculenstraat. Uitbreiding met lyceum 1925. 28 juni 1956 voorlopige erkenning van het muziekinstituut als conservatorium. Toenemende belangstelling leidde tot een tekort aan ruimte en accommodatie. Dit leidde tot de aankoop van de 'Molen van Dolk' op de plek van het huidige conservatorium.

Situering

Conservatorium gerealiseerd op de plek van de voormalige (koren)Molen van Dolk. De geschiedenis van de plek heeft het nieuwe ontwerp geïnspireerd voor wat betreft onder meer de plattegrond, hoofdvorm en toegepaste materialen.

SCULPTUUR gesitueerd in de waterpartij van de Jeker op het 'binnen terrein'.

Omschrijving

Korte karakteristiek exterieur

CONSERVATORIUM gesitueerd op de plek van de voormalige 19e eeuwse (koren)Molen van Dolk. Het gebouw bestaat uit een betonskelet, aan de buitenzijde bekleed/ingevuld met Limburgse rode veldovesteen (ovens corubona) verticaal en horizontaal geleed door banden van hardsteen als verwijzing naar de vakwerkbouw in Limburg. De plattegrond van het conservatorium is grillig en volledig gebaseerd op de plattegrond van de korenmolen. Het gebouw bestaat uit een kelder met daar boven vier verdiepingen afgesloten door een dak gedekt met leien. Als gevolg van de functie zijn de gevels grotendeels gesloten. De vorm van de vensteropeningen zijn wisselend van vierkant, staand en smal, liggend tot een rechthoekige glaspartij bestaande uit drie gekoppelde ramen. De ingangspartij wordt benadrukt door een LATEI/ FRIES van Naamse steen voorzien van een zwak bas reliëf naar ontwerp van Frans Timmermans.

SCULPTUUR van brons in de vorm van een centaur die op een kinkhoorn blaast.

Korte karakteristiek interieur

Op de begane grond rond een hal de garderobe, foyer, directiekamer, administratieruimten en een concertzaal waarvan de hoogte reikt tot de derde verdieping. In deze zaal bevindt zich een podium voor de opstelling van koor en orkest met een orkestbak ten behoeve van operauitvoeringen. Zaal en balkons geven plaats aan 425 bezoekers.

In de rest van het gebouw bevinden zich studie- en leslokalen (51), luistercabines en een zaal voor ritmiek en bewegingsleer.

Op de bovenste verdieping bevindt zich een tweede hal oorspronkelijke bedoeld voor muziekuitsvoeringen in intieme kring. Deze functie is gewijzigd nadat een verlaagd plafond is aangebracht in de ruimte ten behoeve van een nieuw leslokaal.

Bij de afwerking van het interieur zijn eenvoudige materiaal- en kleurenschema's toegepast: grijs kwartsiet op de vloeren in hallen en gangen; witgrijs cristallino voor de dorpels, stroken en randen van trappen en vloeren; blauwgrijs linoleum voor de vloeren in de leslokalen met uitzondering van een aantal hardhouten vloeren in verband met de acoustiek; alle wanden van ruw pleisterwerk, geschilderd in een lichte kleur; acoustische voorzieningen alsmede deuren naar representatieve ruimten in teakhout. Toegangsdeuren leslokalen met 'suwilde' bekleed. Merendeel van de wit geschilderde plafonds heeft een akoestische functie.

Bouwgeschiedenis

Relevante wijzigingen

Extra vloer aangebracht in de hal op de bovenste verdieping ten behoeve van een extra leslokaal. Hierbij is het wandkleed verplaatst naar een leslokaal (verbouwing architect Dautzenberg)

Toegepaste kunst, beplanting, materialen, constructies en detailleringen

---

gebouw, materialen, constructies en detailleringen Rode veldovensteen (corubona)
hardsteen
LATEI/ FRIES van Naamse steen (frans timmermans, houthem)
Marmeren VLOER (Harry schoonbrood, maastricht)
Cristallino
kwartsiet
linoleum
suwide
Teakhout
Hardhout

Bestanddelen toegepaste kunst gebouw (Kunstwerken/orgels/gedenktekens/meubels): WANDKLEED (charles eijck, ravensbos) (bestanddeel?)
SCULPTUUR (arthur spronken, beek)
ORGEL..

Aanleg, beplanting n.v.t.

---

nr. 1 LATEI/ FRIES

Materiaal/techniek Naamse steen, gehakt zwak basreliëf

Locatie (in/aan het beschermde monument) Ingangspartij

Kunstenaar Frans M. Timmermans, Houthem

Voorstelling Lijnen die verwijzen naar muziekinstrumenten, taak en doel van het gebouw als conservatorium, sobere vormgeving ivm geringe dikte steen

---

Datering 1965

Afmetingen 4 meter lang, geringe dikte vanwege constructie gebouw

---

nr. 2 VLOER

Materiaal/techniek Marmermozaïek van wit en grijs cristallino

---

Locatie (in/aan het beschermde monument) HAL begane grond

Kunstenaar Harry J.L. Schoonbrood, schilder glazenier, Maastricht

---

Voorstelling Non figuratief, gestreept wit-grijs marmer met zwarte en rode accenten, centraalpunt

---

Datering 1965

Afmetingen Ongeveer 35m2

---

nr. 3 WANDKLEED

Materiaal/techniek Applicatietechniek, stoffen en weefsels vastgehecht op een ondergrond met behulp van naaien of stikken

---

Locatie (in/aan het beschermde monument) HAL bovenste verdieping, LESLOKAAL

Kunstenaar Charles Eyck (ontwerp), twee vrouwen atelier Charles Eyck (uitvoering)

Voorstelling Musicerende engel zwevend boven de contouren van de stad (Maastricht)

Datering 1965

Afmetingen 3mx4m

<i>nr. 4</i>	SCULPTUUR
<i>Materiaal/techniek</i>	Brons
<i>Locatie (in/aan het beschermde monument)</i>	Waterpartij (Jeker) op het 'binnenterrein'
<i>Kunstenaar</i>	Arthur J.E. Spronken, Beek (L)
<i>Voorstelling</i>	Centaur die zich opheft uit het water, blazend op een kinkhoorn
<i>Datering</i>	1965

BRONNEN:

Veldonderzoek

<i>Bezoek</i>	Consulent architectuurhistorie (Drs. W.M.M. (Mieke) van Bers), augustus 2012, in – en exterieur.

Afbeeldingen

<i>Digitale Foto's</i>	Consulent architectuurhistorie (Drs. W.M.M. (Mieke) van Bers), augustus 2012, in – en exterieur.
<i>Digitale foto's</i>	Fotograaf

Literatuur

<i>Nr. 1</i>	Dingemans, P., 'Conservatorium te Maastricht', <i>Bouw</i> 22(1967)20, 748-753.
<i>Nr. 2</i>	Dingemans, P.H., 'Conservatorium te Maastricht', <i>Bouwkundig Weekblad</i> 84(1966)6, 113-117.
<i>Etc.</i>	Geest, van Joosje, 1905-1961 F.C.J. Dingemans stadsarchitect van Maastricht, stichting Bonas, rotterdam 2012.
	Maastrichts conservatorium in een nieuw gebouw, Maastrichts stadsbestuur, Maastricht, 1965.

Archiefonderzoek

<i>Gemeentearchief</i>	niet uitgevoerd
<i>Nai</i>	Niet uitgevoerd

Internet

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Wederopbouw databank, preselectie (zomer 2006, code) www.cultureelerfgoed.nl

Receptiegeschiedenis, prijzen e.d.

Navolging in de architectuur; reacties in nieuwsberichten, kranten, status zoals Unesco e.d.

Eigenaren, bewoners, gebruikers

Stichting hogeschool zuyd, managementassistente, bouwkundige

Overheidsinstellingen

<i>gemeente</i>	Ambtenaar cultuurhistorie (S. Minis)
<i>Rijk</i>	consulent erfgoed en ruimte (jon van rooijen), consulent archeologie (fred brounen), consulent cultuurlandschap (cees van rooijen), ..

Monument

Tilburg Aula, Universiteit

Register

Provincie	Noord-Brabant
Gemeente	Tilburg
Plaats	Tilburg
Straat/huisnummer	Warandelaan 2
Postcode	5037 AB
Aanduiding of korte omschrijving	Aula met kantoorgebouw en groenaanleg

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en); Van belang als uitdrukking van een belangrijke maatschappelijke ontwikkeling, namelijk de groei van universiteiten en hogescholen in de jaren zestig, veroorzaakt door de geboortegolf na de Tweede Wereldoorlog, de toegenomen welvaart en emancipatie en het streven van de overheid om kennisachterstand in te halen.

als bijzondere uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling; Representatief als onderdeel van het campusmodel, dat zich na de oorlog bij de universiteiten ontwikkelde.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar; Het gebouw wordt algemeen gezien als het hoogtepunt in het oeuvre van de architect Jos. Bedaux. Het markeert de overgang in zijn werk van traditionele naar een modernere stijl, waarbij het gebruik van musschelkalk als gevelbekleding kenmerkend wordt voor het werk van Bedaux.

wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp; Wat zich vertaalt door fraaie verhoudingen, rijk materiaal van het gebouw en de zorgvuldige detaillering.

wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst; Bedaux heeft natuursteen en baksteen op ambachtelijke wijze toegepast. In het natuursteen van één van de gevels is een kunstwerk aangebracht door Jan Vaes, met het Bijbelse thema van de vijf wijze en de vijf dwaze maagden.

wegens de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur(onderdelen). Er is sprake van een bijzondere samenhang tussen interieur en exterieur. Bij één van de binnenhoven is een gevel grotendeels in glas uitgevoerd, de vloer van natuursteen en marmer is doorgezet in de tuin van een van de binnenhoven waardoor het lijkt alsof het interieur en de tuin in elkaar overlopen.

III Situationele en ensemblewaarde

betekenis van het object als essentieel (cultuurhistorisch, functioneel en/of architectuurhistorisch en visueel) onderdeel van een complex; Het gebouw is van betekenis als hoofdgebouw van de universiteitscampus, waar de aula is gevestigd.

a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving; Het gebouw heeft betekenis als afsluiting van de van oost naar west gesitueerde as in het stedenbouwkundig plan van Jan van der Laan. De stad gaat hier over in het bos, de Warande.

b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;

a. bijzondere betekenis van het complex wegens de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing in relatie tot de onderlinge historisch-ruimtelijke context en in relatie tot de daarbij behorende groenvoorzieningen, wegen, wateren, bodemgesteldheid en/of archeologie; De relatie van het gebouw met de omgeving en de groenaanleg van de voormalige buitenplaats 'De Oude Warande' rondom het gebouw is van hoge kwaliteit.

b. bijzondere betekenis van het object wegens de wijze van verkaveling/inrichting/voorzieningen.

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

wegens de architectonische gaafheid en/ of herkenbaarheid van ex- en/of interieur; Het gebouw is in hoge mate gaaf bewaard gebleven.

als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie; De oorspronkelijke belangrijke functie is gehandhaafd.

(van specifiek het complex) wegens de gaafheid en herkenbaarheid van het gehele ensemble van samenstellende onderdelen (hoofd- en bijgebouwen, hekwerken, tuinaanleg e.d.); +

in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke, dorps- of landschappelijke omgeving. +

V Zeldzaamheid

belang van het object/complex wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht; Het object is van belang als zeldzaam exemplaar van het type universiteitsgebouw dat contemplatief van karakter is.

Roerende objecten van belang voor het gebouw en zijn waarde De (oorspronkelijke) lichtarmaturen zijn in sterke mate sfeerbepalend en vervullen een belangrijke decoratieve rol binnen het verder sobere interieur.

Receptiegeschiedenis, prijzen e.d. Navolging in de architectuur; reacties in nieuwsberichten, kranten, status zoals Unesco e.d. Over het gebouw is na oplevering gepubliceerd in de vakbladen Bouw, Katholiek Bouwblad, Baksteen en in Vrij Nederland. In 1986 verscheen een lovend artikel over het gebouw in het tijdschrift Brabantia. Jos. Bedaux is zeer geliefd in de regio Tilburg/Goirle. Woonhuizen van zijn hand zijn over het algemeen goed bewaard gebleven. Zijn oeuvre is hoofdzakelijk in de provincie Noord-Brabant is gerealiseerd. Bedaux had geen officiële opleiding tot architect, behoorde niet tot een architectuurstroming en was geen theoreticus. Om deze redenen is de waardering voor zijn oeuvre buiten de provincie Noord-Brabant laat op gang gekomen. De laatste jaren staat zijn werk in de belangstelling, er is een stichting Jos. Bedaux opgericht onder voorzitterschap van Jo Coenen, er is een publicatie over Bedaux verschenen in de Bonas-reeks van het NAI en er is een tentoonstelling van zijn oeuvre georganiseerd. Het Cobbenhagengebouw is op verzoek van de universiteit in 2009 aangewezen als gemeentelijk monument.

Overige

KENNIS: FEITENVERZAMELING

Oorspronkelijke functie(s), bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr) op grond van een thesaurus, overeenkomend met registeromschrijving	Deze en de volgende regel wordt de registeromschrijving. De eerste functie(s) van het object(en). Invullen op grond van thesaurus. De “topterm” Hier geen dateringen: voor de ontwikkelingsgeschiedenis met dateringen, zie verderop. Oorspronkelijke functie: onderwijsgebouw
Typologie	Op grond van de thesaurus, onder “term”: bijv. Kop-hals-rompboerderij.
Huidige functie (met jaartal)	Op grond van de thesaurus. Het jaartal van waarneming; zo bekend ook aangeven sinds wanneer. Universiteitsgebouw, sinds oplevering -2012
Naam object	Het gaat om een naamgeving, niet (alleen) om de functiebenaming. Bijv. “Kasteel Doorwerth”. Het kan dus zijn dat er geen naam is. Momenteel wordt het gebouw “Cobbenhagengebouw” genoemd. De oorspronkelijke naam is Gebouw A.
Stijl/stroming	Op grond van thesaurus, mits van toepassing. Bijvoorbeeld: shake-hands, neogotiek, classicisme, landschapsstijl etc.
Bouwtijd (ook de planfase)	Opdracht verstrekt aan Jos. Bedaux in september 1950. Eerste ontwerp 1950-1951. Tweede ontwerp 1952 Derde ontwerp 1955. in samenwerking met J.A. van der Laan, Definitief ontwerp 1959. Opening in 1962 door Koningin Juliana.
Architect(en)/ontwerper(s)	Invullen op grond van thesaurus Jos. Bedaux, J.A. (Jan) van der Laan
Uitvoerder (aannemer e.d.)	Bouw- & Adviesbureau Ir. K. Bakker en Ir. H.A. Dicke, constructie, N. Kloots (advies)
Opdrachtgever	Katholieke Economische Hogeschool Tilburg
Exterieur	De hoofdkenmerken van het exterieur of vormgeving van het object kort omschrijven. Het gaat daarbij bijv. om vorm plattegrond, vorm kap, bouwlagen, traveeën. Hier ook essentie van de aanleg van een fabrieksterrein, schoolplein of groenaanleg beschrijven (zie daarvoor ook beplanting). Rechthoekige plattegrond met twee binnenhoven. Gevels alle vier even hoog (11 meter). Aula, centraal trappenhuis en de grote collegezaal steken er bovenuit. Vensters in verschillende formaten, ritmisch geplaatst. Geveldelen met geprefabriceerde puin. Een brede onderdoorgang in de oostgevel leidt naar een van de binnenhoven. In de binnenhoven een groenaanleg met geometrisch ontwerp.
gebouw, constructietechniek	Materialen benoemen van grof naar fijn. Op basis van thesaurus op hoofd- en 1 subniveau. Vrij in te vullen verfijning. Opgetrokken in metselwerk, buitengevels bekleed met platen van lichtgrijze Muschelkalk. De buitenmuren bestaan uit drie halfsteenswanden met twee spouwen waarvan de verbindingen ten opzichte van elkaar verspringen. Vloeren van beton, rustend op de binnenste spouwmuur. Binnenwanden in gele handvormsteen in een speciaal formaat van 25x4 cm, gebakken door een Nederlandse steenfabriek. Geprefabriceerde glazen puin.

Interieur (indeling)	De indeling van het interieur zo van toepassing, bijvoorbeeld zijgang en kamers-en-suite, of kantoorruimten voor en werkruimten achter. Het interieur kent nog grotendeels de oorspronkelijke indeling. Interieur: begane grond: bibliotheek, hoofdtrappenhuis, instituten, senaatszaal, kamer curatoren, administratiekamers, koffiekamer, aula, collegezaal, werkkamers, twee. Daaromheen gangen die zich hier en daar verbreden zodat ontmoetingsplekken ontstaan. Een tussenverdieping (mezzanine) met silentium en leeszaal. Op de verdieping een werkcollegezaal, collegezaal, trappenhuis, koffiekamer voor hoogleraren en docenten, kamers voor hoogleraren, de kamer van de rector magnificus, instituten, het balkon van de aula, een collegezaal en een psychologisch laboratorium. Kelder: bibliotheek, boekenmagazijn, centraal magazijn, werkplaatsen, garderobe, cv-ruimte, fietsenstalling, collegezaal. Hier was ook de luchtverversingsinstallatie ondergebracht.
interieur, techniek en materialen	Wanden van schoon metselwerk in gele handvormsteen. De (lichtgrijze) voegen zijn gevuld met specie met grof zand en geborsteld. De meeste wanden krijgen indirect licht door lichtkoepels of lichtstroken, veel wanden hebben strijklicht. Vloer van Noorse leisteen met banden van wit marmer. Glazen wanden. Grote trap met balustrade van metaal, witgeschilderd met goudkleurige knoppen.

Kunstwerken/orgels/gedenktekens/meubels die bestanddeel zijn:

nr. 1	
Materiaal/techniek	wandkleed
Locatie (in/aan het beschermde monument)	In aula
Kunstenaar	M. Saint Saens
Voorstelling	Orfeus

Groen erfgoed: beplanting Het tuinontwerp in de twee binnenhoven is van Pieter Buys. De natuurstenen vloer van het gebouw loopt door in de tuin. Gras, haagjes, enkele kleine boompjes. (nader uit te werken)

Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang In het stedenbouwkundig ontwerp voor Tilburg dat na de Tweede Wereldoorlog is uitgevoerd, is een oost-westverbinding gerealiseerd om de toegenomen verkeersstromen door de stad te leiden. Enkele kilometers voor de beëindiging aan de westzijde kreeg de as een verbreding. Aan een zijde werd een woonwijk gerealiseerd, aan de andere kant was een bebouwing voorzien met losse objecten in het groen. Het gebouw voor de Economische Hogeschool was bedoeld als afsluiting van de as. Het vormt de overgang naar de Warande. Voor de stadsuitbreiding is een deel van het bos opgeofferd. Voorzien was een deel van het bos te behouden, maar vanwege de slechte staat was het nodig om een groot deel van de bomen te kappen. Kleine groepen bomen zijn gespaard en opgenomen in de nieuwe parkaanleg.

Archeologische relevantie Nog niet bekend
ondergrond (zie Archis, Kich, gemeentearcheoloog of...)

Relevante wijzigingen De natuurstenen platen op de vloer zijn gevoegd om praktische redenen, onder andere omdat veel dames met dunne hakken in de voegen zouden zijn blijven steken. Renovatie in 2012 door architect Jacq. de Brouwer van Bedaux De Brouwer. Daarbij zijn diverse maatregelen getroffen om het gebouw te verduurzamen. Rond de binnenplaats is dubbel glas aangebracht en er is een sedumdak aangebracht.

Bezocht Bezocht door L.J.J. von Santen juli 2012. Interieur niet toegankelijk vanwege renovatie

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

Nr. 1	Christel Leenen m.m.v. Evelien van Es, Jos. Bedaux architect (1910-1989), Rotterdam 2010.
Nr. 2	Frans van der Ven, Jos. Bedaux architect, Tilburg 1989
Nr. 3	M. Ouwendijk, "De katholieke Hogeschool in Tilburg", <i>Brabantia</i> 35 (1986) 5, pp. 5-8
Nr. 4	A. Buffinga, "De r.k. economische hogeschool in Tilburg: een kritische bespreking", in <i>Bouw</i> 20 (1964), pp. 436-442
Nr. 5	"Een moderne economische hogeschool te Tilburg: ook om economische redenen in baksteen uitgevoerd", in: <i>Baksteen</i> 4 (1962) nr 5, pp. 18-25
Nr. 6	A.J.J. van Rooij, "Twee hogescholen: langs de spanningslijnen tussen synthese en analyse", in: <i>Katholiek Bouwblad</i> 31 (1963), pp. 437-441
<i>Al gebruikte bronnen (websites scan of kopie opslaan omdat dit wijzigt, of van alles een kopie opslaan???)</i>	Alleen de nummers hier noemen van reeds geraadpleegde bronnen . De overige bronnen zijn dus nog niet geraadpleegd en kunnen nog nieuwe gegevens opleveren. Van websites een gedateerde kopie/scan opslaan ivm wijzigingen in het internet.
<i>Interviews bewoners, gebruikers</i>	met wie, door wie, wanneer, relatie geïnterviewde met het object.

Categorie

Vrije tijd en Cultuur

Monument

Amsterdam Gijsbrecht van Aemstelpark

Register

<i>Provincie</i>	Noord-Holland
<i>Gemeente</i>	Amsterdam
<i>Plaats</i>	Amsterdam
<i>Aanduiding of korte omschrijving</i>	Stadspark met bruggen, banken, keermuren en pergola

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarden: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);</i>	Als centrale recreatieplek binnen een nieuw ontworpen stadsdeel.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling;</i>	Als voorbeeld van de invloed van de nieuwe zakelijkheid binnen de tuinarchitectuur, waar deze maar zelden werd toegepast.

II Architectuur- en kunsthistorische waarden: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor de geschiedenis van de tuinarchitectuur en/of bouwtechniek;</i>	Het Gijsbrecht van Aemstelpark is een van de weinige parken in Nederland waar de stijl van de Nieuwe Zakelijkheid tot uiting komt en zo vergaand is doorgevoerd.
<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	Boer was een van de weinige tuin- en landschapsarchitecten die al direct na de oorlog de nieuwe zakelijkheid toepast in de tuinarchitectuur.
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	volgt
<i>wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst;</i>	volgt

III Situationele en ensemblewaarden

<i>a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving;</i>	Het park spreidt zich uit over de gehele oost-west as van de wijk Buitenveldert en vormt een geïntegreerd onderdeel met de omliggende stedenbouw.
<i>a. bijzondere betekenis van het complex wegens de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing in relatie tot de onderlinge historisch-ruimtelijke context en in relatie tot de daarbij behorende groenvoorzieningen, wegen, wateren, bodemgesteldheid en/of archeologie;</i>	Het park sluit aan op het stedenbouwkundig patroon van de wijk Buitenveldert.

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

<i>wegens de tuinarchitectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;</i>	Het middendeel is gaaf en herkenbaar en heeft ondanks enkele wijzigingen niets van zijn oorspronkelijke ontwerpintentie verloren.
<i>wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid;</i>	De oorspronkelijke beplanting, padenpatroon, banken, bruggen, muren en pergola zijn allen nog aanwezig.
<i>als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie;</i>	Sinds de aanleg gefunctioneerd als openbaar wandelpark en groene schakel binnen de wijk.

Onderdelen zonder monumentale waarde:	Het restaurant “Halvemaan” aan de zijde van de Van Leijenberghlaan maakt geen onderdeel uit van de objecten behorende bij het parkontwerp.
- Exterieur	Geen waarde exterieur
- Interieur	Geen waarde interieur
Receptiegeschiedenis, prijzen e.d.	Navolging in de architectuur; reacties in nieuwsberichten, kranten, status zoals Unesco e.d.

KENNIS: FEITEN

Orspronkelijke functie(s), bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr) op grond van een thesaurus, overeenkomend met registeromschrijving	Kastelen, landhuizen, parken e.d.: stadspark Weg- en waterbouwkundige werken: brug. Voorwerpen op pleinen e.d.: zitbank Kastelen, landhuizen, parken e.d.: pergola Kastelen, landhuizen, parken e.d: tuinmuur.
Typologie	Plantsoen.
Huidige functie (met jaartal)	Plantsoen sinds aanleg (1962 opgeleverd). Waarneming 2012.
Naam object	Gijsbrecht van Aemstelpark
Stijl/stroming	Nieuwe Zakelijkheid
Bouwtijd (ook de planfase)	1959-1962 (oplevering)
Architect(en)/ontwerper(s)	Boer, W.C.J. (Wim) 1922-2000
Opdrachtgever	Dienst Stadsontwikkeling en afdeling Beplantingen van Amsterdam.
Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang	Het park ligt in de 20ste eeuwse ring van Amsterdam in de wijk Buitenveldert. Het totale park heeft een lengte van 2150 meter en een breedte van 230 meter. Het loopt over de gehele oost-west breedte van Buitenveldert en verbindt het Amstelpark met de entree van het Amsterdamse Bos. De begrenzing aan de noordzijde wordt gevormd door woonbebouwing, aan de zuidzijde door de Van Nijenrodeweg. Het beschermde gedeelte is een onderdeel van het totale oppervlak en betreft het middendeel tussen de Buitenveldertselaan (westelijke begrenzing) en de Van Leijenberghlaan (oostelijke begrenzing).
Indeling	Dit deel van het park is opgedeeld in drie delen: het westelijk deel met ligweiden en bosbeplanting; het middendeel wordt gevormd door een plein met platanen (Ontmoetingseiland genoemd) en een noord-zuid fietsverbinding. Het oostelijk deel is een geometrisch opgezette bloementuin met vierkante plantvakken en een pleintje omgeven door een pergola. Alle delen zijn omgeven door water waaromheen weer een brede strook randbeplanting en hoog opgaande bomen.
Toegepaste materialen	
Toegepaste harde materialen	Paden: asfalt. Pleinen: stoeptegels. Walmuren: granietblokken. Randen van beplantingsvakken: klinkers. Muren van de drie zitgelegenheden op de oever van het bloemeneiland: wit geschilderd beton, deels ruwgehakt. Muur bij pergola: betonblokken.
Interieur/afwerking	nvt
Kunstwerken/orgels/gedenktekens/meubels die bestanddeel zijn:	nr. 1 banken nr. 2 pergola nr. 3 muur nr. 4 tien bruggen

<i>nr. 1</i>	Banken
<i>Materiaal/techniek</i>	Hout, betonblokken
<i>Locatie (in/aan het beschermde monument)</i>	Door het hele park verspreid maar vooral aanwezig op het ontmoetingseiland.
<i>Kunstenaar</i>	Van Eyck, A. (Aldo)
<i>Datering</i>	Ca. 1962
<i>nr. 2</i>	pergola
<i>Materiaal</i>	hout
<i>Lokatie</i>	Op het bloemeneiland aan de zijde van de Van Leijenberghlaan
<i>Datering</i>	Ca. 1962.
<i>Nr. 3</i>	muur
<i>Materiaal</i>	Rechthoekige betonblokken met een rechthoekig gat erin.
<i>lokatie</i>	Onder de pergola als scherm achter de banken
<i>Datering</i>	Ca. 1962
<i>Nr. 4</i>	Tien bruggen
<i>materiaal</i>	ijzeren brugleuningen en betonnen brugdek
<i>lokatie</i>	Twee bruggen van het weide/bosdeel naar de Van Nijenrodeweg. Een brug van het ontmoetingseiland naar de Van Nijenrodeweg. Een brug van het bloemeneiland naar de Van Leyenberghlaan. Een brug van het bloemeneiland naar het ontmoetingseiland. Een brug van het ontmoetingseiland naar het weide/bosdeel. Een brug van het weide/bosdeel naar de Buitenveldertselaan. Twee bruggen van het weide/bosdeel naar de bebouwing ten noorden. Een brug van het ontmoetingseiland naar de bebouwing ten noorden.
<i>Datering</i>	Ca. 1962

Groen erfgoed:
aanleg/beplanting

Wim Boer ging uit van het principe dat parkarchitectuur een geïntegreerd onderdeel van de stedenbouw moet zijn. Het kavelpatroon van Buitenveldert vormt de basis voor het park, de paden sluiten aan op de straten van de wijk. Essentie van het ontwerp is een afwisseling tussen rechthoekige en vierkante patronen waarbij het vierkant gebruikt wordt bij richting verandering of als rustpunt en de rechthoek dient om een richting aan te duiden. Dit is te illustreren aan de hand van het middengebied waar het ontmoetingseiland een vierkant grondvlak heeft en het bloemen eiland en de speel- en ligweiden rechthoekig van vorm zijn. Belangrijk daarbij is dat deze geometrische patronen nergens symmetrie opleveren door aansluitingspunten in bajonet-vorm te maken, of de erop aansluitende ruimtes ten opzichte van elkaar te spiegelen. In het ontwerp komen ook steeds dezelfde maatverhoudingen terug. De opening tussen het bomenvierkant op het ontmoetingseiland is even groot als de met bomen gevulde vierkanten in de platanenrij. Tevens zijn de kleine vierkante openingen in de platanenrij even groot als de vierkante plantvakken op het bloemeneiland. Zelfs de afmeting van de banken verhoudt zich tot de maat van de stoeptegels. Op het bloemeneiland bevindt zich een smalle strook met vaste planten en een slingerpad rondom de pergola: niet aangegeven op kaarten maar wel zichtbaar op een luchtfoto van 23 april 1970.

Beplanting (niet uitputtend) volgens beplantingsplan 17 november 1964, plan voor verandering bloemeneiland 5 oktober 1971, beheersplan Buitenveldert deel 2 maart 1991 en eigen waarneming 21 augustus 2012:

Bomen: Platanus acerifolia, Salix alba, Salix viminalis, Salix aurita, Populus robusta, Alnus glutinosa, Crataegus monogyna, Fraxinus excelsior, Corylus colurna, Sophora japonica, Betula papyrifera
Heesters: Cornus mas, Viburnum opulus, Euonymus planipes, Amelanchier canadensis.
Vaste planten (vnl. op bloemeneiland); Ajuga reptans, Alchemilla mollis, Aruncus dioicus, Macleya cordata, Vinca minor. Pergola begroeid met Wisteria.

Geschiedenis

Tijdens de planperiode ontstaat een verschil van mening over het ontwerp van de parkstrook tussen de Dienst stadsontwikkeling (duidelijke visie op de structuurbepalende elementen van het park maar geen budget) en de afdeling beplantingen (een minder duidelijke visie maar wel budget). Om uit deze impasse te komen wordt besloten om onder toezicht van de Bond van Nederlandse Tuinarchitecten een prijsvraag te laten uitschrijven. In de jury zaten: Broerse (voorzitter BNT), Van Eesteren (stadsontwikkeling), Breman (Beplantingen), Merkelbach (stadsbouwmeester) en Bijhouwer (tuinarchitect). Wim Boer wint. Het park wordt doorsneden door verschillende bestaande noord-zuid verbindingen. Hij concludeert dat het maken van een continue "recreatieruimte" niet mogelijk is; de doorsnijdingen vormen te grote barrières. De Van Nijenrodeweg wordt als enige doorgaande oost-west verbinding vormgegeven als boulevard en ondersteund door middel van een vijf tot zeven rijen brede strook Platanen. De parkstrook wordt in drie stukken opgedeeld met een onderling sterk verschillend karakter. Een westelijk gedeelte aansluitend op het Amsterdamse Bos. Een oostelijk gedeelte vormgegeven als uitloper van het Amstelpark en het middendeel, het meest intensieve parkdeel, bestaande uit drie eilanden en grenzend aan het winkelcentrum. Tussen de verschillende parkdelen wordt wel een sterke ruimtelijke relatie gemaakt door middel van doorzichten. Met name het ontwerp van het middengebied en van de boulevard langs de Van Nijenrodeweg worden door de jury hoog gewaardeerd. Aan Wim Boer wordt opdracht verleend tot het maken van een definitief ontwerp dat op een aantal punten afwijkt van het prijsvraagontwerp. Van dit definitieve ontwerp wordt alleen het gedeelte tussen de Buitenveldertselaan en de Van Leijenberghlaan volgens de opvattingen van Wim Boer aangelegd. Het overige deel is van de Dienst Publieke Werken.

Relevante wijzigingen	Tijdens de zeventiger jaren wordt er veel kritiek geuit op het park en met name op het middengedeelte. Naar aanleiding van een aantal inspraakavonden wordt, al dan niet met instemming van Wim Boer, een aantal essentiële wijzigingen in het park aangebracht. Van de door Wim Boer ontworpen aanpassing voor het ontmoetingseiland is nu niets meer terug te vinden. Wel is het park gedurende de zeventiger jaren ruimtelijk sterk verdicht en afgescheiden van de omgeving door het op een groot aantal plaatsen aanbrengen van hoge heesterbeplanting. Voorbeelden hiervan zijn de beplantingen onder de platanen aan de Van Nijenrodeweg, rond de zitplekken op de ligweide en tussen het park en de binnentuinen ten noorden van de Kamp. Op het ontmoetingseiland heeft een kiosk gestaan, ontworpen door D.L. Sterrenberg, deze is inmiddels afgebrand (datum onbekend)

Bezocht	Eline Jörg, 21 augustus 2012.

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

Auteur, Titel, Plaats/jaar, pp De items voorzien van een nummer. Bijv. 1. Archief architect in ...

Nr. 1	Louwerse, D.C. Wim Boer, beschrijving en documentatie van zijn beroepspraktijk. Wageningen, 1982
Nr. 2	In memoriam Wim Boer: zijn leven, zijn werk en zijn visie op Cascade. In: Cascade (2000) nr. 1 p. 5-9
Nr. 3	Archief stadsdeel Amsterdam Zuid
Nr. 4	Oldenburger, C. e.a. Gids voor de Nederlandse tuin- en landschapsgeschiedenis, deel west, Rotterdam, z.j.
Nr. 5	Deunk, G. Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur van de 20ste eeuw, Rotterdam, 2002

Al gebruikte bronnen (websites scan of kopie opslaan omdat dit wijzigt, of van alles een kopie opslaan???)

<http://www.zuid.amsterdam.nl/@301052/pagina/?media=print>

Alleen de nummers hier noemen van reeds geraadpleegde bronnen. De overige bronnen zijn dus nog niet geraadpleegd en kunnen nog nieuwe gegevens opleveren. Van websites een gedateerde kopie/scan opslaan ivm wijzigingen in het internet.

Monument

Amsterdam Hilton Hotel

Register

<i>Provincie</i>	Noord-Holland
<i>Gemeente</i>	Amsterdam
<i>Plaats</i>	Amsterdam
<i>Straat/huisnummer</i>	Apollolaan 138
<i>Postcode</i>	1077 BG
<i>Kadastrale aanduiding</i>	Amsterdam Z, Z 2188
<i>Aanduiding of korte omschrijving</i>	Vrijstaand hotelgebouw

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);</i>	Het hotel is van belang als uiting van de enorme economische en toeristische groei in de jaren '50 van de vorige eeuw, mogelijk gemaakt door de snelle intensivering van het internationaal verkeer en de mondialisering. Met de Hiltons in Amsterdam en Rotterdam werd de luxe van de moderne Amerikaanse hotels in Nederland geïntroduceerd (het 'American-style luxury hotel').
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);</i>	Met de beide Hiltons werd de uniforme Amerikaanse hotelformule voor het eerst in Nederland geïntroduceerd. Niettemin kreeg elk hotel een eigen, lokale identiteit. In Amsterdam was dat de lounge rondom een openhaard met vrijhangende afvoerpijp. Typologisch zetten het Amsterdamse en Rotterdamse Hilton de toon voor latere hotelbouw. De interne structuur van publieksruimtes, hotelkamers en logistiek vond veelvuldig navolging.
<i>wegens innovatieve waarde of pionierskarakter;</i>	Met de Hiltons in Amsterdam en Rotterdam deed de 'American-style luxury hotel' zijn intrede in Nederland.
<i>wegens bijzondere herinneringswaarde.</i>	Het Hilton Hotel kreeg nationaal en internationaal de aandacht door het verblijf en de acties van popartiesten als John Lennon en Yoko Ono. Tragischer zal het hotel verbonden blijven met de dag dat Herman Brood zich met zijn sprong van het dak van het leven beroofde.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;</i>	De 'Hiltons' in Amsterdam en Rotterdam zijn de eerste hotels van de Hilton Company die door een niet-Amerikaanse architect zijn ontworpen. Zij combineren een internationale standaard met lokale kunstuitingen. Bouwtechnisch was de constructie in meerdere opzichten vernieuwend voor Nederland (glijbekisting, constructieve tussenverdieping).
<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	Van belang voor oeuvre Maaskant.
<i>wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst;</i>	Door de toepassing van hoogwaardige materialen, zoals marmer, bijzondere houtsoorten, aluminium en veel glas moest het hotel een luxe sfeer ademenen waar de gast zich meteen toch ook op zijn gemak voelde. Van de toegepaste kunst resten nog het koperreliëf van Bons en de sculptuur van Nadorp.

III Situationele en ensemblewaarde

betekenis van het object als essentieel (cultuurhistorisch, functioneel en/of architectuurhistorisch en visueel) onderdeel van een complex;

a. <i>bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving;</i> b. <i>bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;</i>	Het Hilton Amsterdam is van grote beeldbepalende betekenis voor zijn omgeving. De plek is de sluitsteen van het plan Zuid van Berlage. Er zijn vele plannen geweest om deze plek, het kruispunt van de assen van de Apollolaan en de Minervalaan, met een bijzonder gebouw in te vullen. Dit gebouw had de tegenhanger moeten worden van het door Berlage geplande Zuiderstation, aan het andere uiteinde van de Minervalaan.
	De geknikte vorm van het beddenhuis – ook bedoeld als een gastvrij gebaar – benadrukt de ruimtelijke structuur ook in de hoogte. Dat maakt dat het hotel zich optimaal voegt naar de 50 jaar oudere stedelijke omgeving.
	Het Hilton Amsterdam is van grote betekenis wegens de hoogwaardige kwaliteit van het ontwerp in relatie tot de historisch-ruimtelijke context van gebouwde omgeving en groenaanleg, daar waar drie groene assen (zuidzijde) samenkomen.

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

<i>wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;</i>	Het exterieur is van een grote architectonische gaafheid. Er hebben sinds de bouw geen wijzigingen van betekenis plaatsgevonden. Het interieur is op de begane grond gewijzigd met name qua afwerking. De bar aan de achterzijde heeft nog in aanzienlijke mate het aspect van de jaren '60 van de vorige eeuw. De indeling van het beddenhuis is de oorspronkelijke.
<i>wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid;</i>	Het hotel is van belang vanwege de gaafheid van de toegepaste 'luxe' bouwmaterialen en de betonconstructie als ruimtebesparende overgang van beddenhuis naar begane grond.
<i>als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie;</i>	Het hotel is van belang omdat het zonder noemenswaardige veranderingen aan het exterieur nog steeds indruk maakt als luxe-hotel naar Amerikaans model.
<i>in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke, dorpse of landschappelijke omgeving.</i>	Hoewel 50 jaar later dan het Plan Zuid van Berlage, is het hotel qua locatie en bouwmassa de uiteindelijke invulling en bekroning van deze onbedoeld zo lang open gebleven belangrijkste plek in het Plan Zuid.

V Zeldzaamheid

<i>belang van het object/complex wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht;</i>	Door de vrijwel gelijktijdige bouw van het Amsterdamse en Rotterdamse Hilton is er geen sprake van een absolute zeldzaamheid. Beide zijn de eerste van een geheel nieuw gestandaardiseerd type hotel naar Amerikaans model, sterk gericht op de wensen van de moderne toerist en/of zakenman: een luxe omgeving waarbij de kamer niet meer alleen dient als slaap-, maar ook als verblijfsruimte (studio-opstelling) en voorzien is van allerlei noviteiten (mengkranen, toilet met drukspoeler, deurvergrendeling, storkokers voor linnengoed e.d.). De hotels zijn, ook nieuw voor Nederland, tevens voorzien van vergader- en congresfaciliteiten.
<i>Receptiegeschiedenis, prijzen e.d.</i>	Positief ontvangen. Kritiek kwam er van A. Buffinga (Bouw 1964).

KENNIS: FEITEN

Oorspronkelijke functie(s), <i>bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr)</i> <i>op grond van een thesaurus,</i> <i>overeenkomend met</i> <i>registeromschrijving</i>	Horeca, Hotel-restaurant
Typologie	Horeca, Hotel-restaurant
<i>Huidige functie (met jaartal)</i>	Horeca, Hotel-restaurant
Naam object	Hilton Hotel Amsterdam
<i>Stijl/stroming</i>	Naoorlogs Amerikaans modernisme
<i>Bouwtijd (ook de planfase)</i>	1958-1961 (ontwerpfase) 1961-1962 (bouwtijd)
<i>Architect(en)/ontwerper(s)</i>	Architecten: F.W. (Frederik Willem) de Vlaming en H. (Harry) Salm. Supervisor: H.A. (Hugh Aart) Maaskant
<i>Uitvoerder (aannemer e.d.)</i>	Aannemer: Ingenieursbureau voor Bouwnijverheid N.V., Rotterdam en vele onderaannemers.
<i>Opdrachtgever</i>	Hilton Hotels International
<i>Exterieur</i>	Het hotel bestaat uit een begane grond met een entree onder een ver uitstekende luifel, een terug liggende constructieve tussenverdieping en een negen lagen tellend beddenhuis. De betonvloeren van het beddenhuis zijn in de gevels als horizontale banden in het zicht gelaten. Met de verticale, donkere penanten tussen de vensters vormen zij in de voor- en achtergevel een raster van horizontale en verticale lijnen. In de voorgevel bestaat de vensterloze travee van het lift- en trappenhuis, net als de borstweringen onder de vensters, uit gemetselde grijs geglazuurde bakstenen. De zijgevels zijn bekleed met sierbeton. De hoekkamers hebben glaspuien over de volle verdiepingshoogte. De balkons van de hoekkamers aan de voorgevel liggen om en om aan de voor- en aan de zijgevel. De liftschaft steekt hoog boven het dak uit met oog op een later eventueel te bouwen, twee verdiepingen hoge rooflounge. Nu staat er een paviljoen. Het beddenhuis is gebouwd op een symmetrische, licht geknikte plattegrond. Het lift- en trappenhuis vormt daarin aan de voorzijde een asymmetrisch accent. De entree van de parterre is ingrijpend gewijzigd. Links in de voorgevel is een entree toegevoegd. In de tuin aan de achterzijde is onlangs een bescheiden glazen paviljoen gerealiseerd. Het benzinstation aan de westzijde van het gebouw heeft plaats gemaakt voor een kantoorgebouw. De oorspronkelijke cursieve belettering "Amsterdam Hilton" boven de luifel is verdwenen. In plaats daarvan staat nu op de lifttoren "HILTON".

<i>Interieur (indeling)</i>	Kelderverdieping met installaties, voorraadkamers, werkplaatsen, personeelsruimtes e.d. Begane grond met publieksruimtes (lobby, receptie, bar, restaurants, balzaal, winkels) en bedrijfsruimtes (administratie, keukens). Boven de constructie laag het beddenhuis met 276 kamers verdeeld over 9 étages. De kamers zijn alle identiek, twee aan twee gespiegeld en voorzien van een badkamer met ligbad en toilet. Op de vier hoeken van elke étage zijn suites gesitueerd De interieuraankleding van de ‘gesloten ruimtes’, d.w.z. zalen en kamers, werd verzorgd door het ontwerpbureau van Hilton. Door toepassing van een glijbekisting kon de liftschaft in tien dagen non-stop werken gestort worden, wat een aanzienlijke verkorting van de bouwperiode mogelijk maakte. Technisch is het hotel interessant vanwege een constructieve, 2,5 meter hoge tussenverdieping die de overgang mogelijk maakt tussen een moduulmaat van ca. 4 meter in het beddenhuis en een kolomafstand van 8 meter in de onderbouw. De leidingschachten, die vanuit de tussenverdieping naar het beddenhuis omhooggaan en terugkomen, zijn door afneembare panelen in de gangen bereikbaar. Daardoor kunnen reparaties plaatsvinden zonder de gasten te storen. Hoewel de structuur van de parterre in grote lijnen nog intact is, zijn de functies van de meeste ruimten in de loop der tijd gewijzigd. Het oorspronkelijke interieur is vrijwel geheel verloren gegaan.
<i>Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang</i>	Het Hilton Hotel is gesitueerd op de markantste locatie van het uitbreidingsplan dat H.P. Berlage in 1915 heeft gemaakt voor Amsterdam Zuid. Dit stedenbouwkundig ontwerp wordt gedomineerd door een aantal monumentale assen. Het hotelgebouw staat geheel vrij, op een grote kavel aan de Apollolaan, precies in de as van de Minervalaan. Aan de noordzijde wordt de kavel begrensd door het Noorder Amstelkanaal. De architecten hebben de bijzondere betekenis van de lokatie ten volle benut. Het is het verlate sluitstuk van het plan-Berlage, dat op dit punt een kruising van twee hoofdassen heeft, met een monumentale symmetrische opzet. Het terrein biedt voor een hotel vele voordelen: ligging aan het water (er was een bootverbinding met Schiphol), parkeermogelijkheden, een rustige buurt met veel groen, een mooi uitzicht op het plein aan de zuidkant en over de grachten aan de noordzijde. De geknikte vorm houdt verband met het beloop van de Apollolaan ter weerszijden van het plein en is tevens uitnodigend bedoeld.
Toegepaste materialen	
<i>gebouw, constructietechniek</i>	De begane grond is een los van de betonbouw staande glas- en staal constructie. Een constructieve tussenverdieping zorgt voor het overbrengen van het gewicht van het beddenhuis op de wijd uiteen geplaatste pijlers van de begane grond én biedt ruimte aan de infrastructuur van leidingen uit de kelder naar de kamers en terug. Het beddenhuis zelf is een betonnen boxframe. De oorspronkelijk stalen ramen zijn door aluminium ramen vervangen.
<i>Interieur/afwerking</i>	Vrijwel de volledige interieurafwerking is bij de renovatie in 1998 verdwenen. Het interieur was indertijd al zo ontworpen dat het zonder al te grote ingrepen aan de smaak van de tijd kon worden aangepast. Als enige ruimte toont de bar links van der lobby, uitziend op het haventje, het aspect van de jaren '60: de openhaard, een aantal tafels, stoelen en banken met lederen kussens en het houten plafond zijn uit de bouwtijd. De - ook oorspronkelijke - spits toelopende vakken van de plafondbetimmering en de golfmotieven op de houten ribben roepen het beeld op van scheepsdekken.
<i>Kunstwerken/orgels/ gedenktekens/meubels die bestanddeel zijn:</i>	1. Keramiektableau 2. Koperreliëf

<i>nr. 1</i>	
<i>Materiaal/techniek</i>	Keramiek
<i>Locatie (in/aan het beschermde monument)</i>	In de vrm. patisserie (gaat nu schuil achter een voorzetwand).
<i>Kunstenaar</i>	Ben Nadorp
<i>Voorstelling</i>	De stad Amsterdam
<i>Datering</i>	1961-1962
<i>nr. 2</i>	
<i>Materiaal/techniek</i>	Koperreliëf
<i>Locatie (in/aan het beschermde monument)</i>	Oorspronkelijk op de wand achter de bar 'De Halve Maen' (huidige verblijfplaats onbekend)
<i>Kunstenaar</i>	Jan Bons
<i>Voorstelling</i>	De halve Maen
<i>Datering</i>	1961-1962
Groen erfgoed: <i>aanleg/beplanting</i>	Aan de achterzijde is aan het water een eenvoudige tuin aangelegd en een insteekhaventje met aanlegsteigers
Geschiedenis	Al 20 jaar voor de opening, in 1943, onderzocht de Hotel Urgentie Commissie in Rotterdam met een optimistische kijk in de toekomst de mogelijkheid voor de bouw van een groot, op Amerikaanse leest geschoeid hotel. Al snel na de oorlog nam het bezoek van toeristen en zakenlieden explosief toe. In 1954 signaleerde de Kamer van Koophandel dat het aanbod van hotelfaciliteiten ver achterbleef bij de vraag. In Amsterdam waarschuwde de Holland Promotion Society dat de stad de snel groeiende stroom toeristen zou mislopen als er niet snel voldoende hotelcapaciteit zou bij komen. Beide instellingen (KvK en HPS) gingen in 1958 samenwerken. De gedachten gingen uit naar Hilton. Die exploiteerde wel hotels, maar bouwde niet zelf. Uiteindelijk ging Hilton akkoord, op voorwaarde dat er tegelijk in Amsterdam en Rotterdam een nieuwbouw zou verrijzen. Daarmee zijn de beide hotels de eerste bouwinvestering van de Amerikaanse hotelketen. Het Hilton Hotel Amsterdam is na Istanbul (1958) de tweede vestiging van Hilton in Europa. Het Hilton Amsterdam is ontworpen door architectenbureau De Vlaming en Salm. Omdat Conrad Hilton er de voorkeur aan gaf met één architect van doen te hebben voor de Rotterdamse én de Amsterdamse vestiging, was Maaskant toegevoegd als hoofdarchitect. Wat ieders aandeel is, is moeilijk te achterhalen. Conform de wens van Hilton verschillen de beide hotels van uiterlijk. Amsterdam moest vooral de toerist, Rotterdam de zakenman aanspreken. Binnen vertonen ze een verschillende lay-out van de begane grond, maar het beddenhuis is nagenoeg identiek. Dat is echter niet toe te schrijven aan Maaskant of De Vlaming, maar aan de stricte opvattingen van Hilton over het functioneren van een modern hotel. Dat De Vlaming, gespecialiseerd in interieurontwerpen voor cruiseschepen, een groot aandeel in de aankleding van het hotel heeft gehad, is niet aannemelijk.
<i>Relevante wijzigingen</i>	Het exterieur is nagenoeg dat van 1962. Het Shell benzinestation, ten westen van de voorgevel, heeft plaats gemaakt voor een laag kantoorgebouw. Aan de tuinzijde is een paviljoen uitgebouwd. Het interieur is in de jaren 1996-1998 vrijwel volledig gerenoveerd.
<i>Bezocht</i>	A. de Vries, 9 oktober 2012. Op 6 november 2012 gesproken met de eigenaar de heer Dijkhuis van Dijkhuis Vastgoed Management en diens adviseur W. van Riezen van Van Riezen Consult bv.

Overige	Een plan voor de bouw van drie extra verdiepingen op het dak is door de gemeente goedgekeurd. In dit plan was bij de bouw al voorzien, reden waarom het lifthuis zo hoog boven het dak uitsteekt. De aanwijzing van het hotel als rijksmonument komt door dit plan niet in gevaar.

KENNIS: BRONNEN

Bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

Nr. 1	M. Provoost, Hugh Maaskant, architect van de vooruitgang, Rotterdam 2003.
Nr. 2	Hilton Hotel, Amsterdam, Der Baumeister 60(1963), 445-450
Nr. 3	A. Buffinga, De Hiltonhotels in Amsterdam en Rotterdam, Bouw 4(1964)103-105
Nr. 4	Hilton Hotel te Amsterdam, Bouwkundig Weekblad 79(1962), 402-411
Nr. 5	Hilton Hotel te Amsterdam, Bouw 17(1962)1414-1425
Nr. 6	www.nai.nl

Monument

Arnhem AKU-fontein

Register

Provincie	Gelderland
Gemeente	Arnhem
Plaats	Arnhem
Straat/huisnummer	Gele Rijdersplein
Kadastrale aanduiding	ARNHEM O 8318
Aanduiding of korte omschrijving	Fontein met pleininrichting

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en); Als verwijzing naar de belangwekkende rol die de AKU heeft gespeeld in de sociaaleconomische geschiedenis van Arnhem. De AKU (opgericht in 1911) was zeer belangrijk voor de werkgelegenheid binnen Arnhem.

als bijzondere uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling; Als symbool voor het denken over gemeenschapszin tijdens de wederopbouw in het algemeen. De fontein met patio en overdekte overkappingen was uitnodigend en bood tegelijkertijd geborgenheid. Hier kon de Arnhemse bevolking op een prettige manier op een mooie locatie gezamenlijk verpozen

Als opvallende markering van het tijdens de Wederopbouw tot stand gekomen winkelgebied.

wegens bijzondere herinneringswaarde. Als ensemble dat symbool staat voor de wederopbouw van Arnhem.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek; Als uitdrukking van de eigentijdse ideeën over modernistische bouwkunst qua opzet en vormgeving

voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar; Als goed voorbeeld in het oeuvre van architectenbureau Brouwer en Deurvorst.

Het kunstwerk als goed voorbeeld in het oeuvre van Shinkichi Tajiri

wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp; Het samenspel van architectonische en sculpturale elementen. Er bestaat een onlosmakende samenhang tussen fontein inclusief terras met opstallen en het kunstwerk van Tajiri.

wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst; Het gebruik van uit de provincie afkomstige materiaal (zoals zwerfkeien)
De toepassing van beton

III Situationele en ensemblewaarde

a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving; Als beeldbepalend object binnen het tijdens de Wederopbouw gerealiseerde winkelgebied en de markering van dit gebied samen met de Nillmijflat.
- als visuele schakel tussen het Willemsplein en het Gele Rijdersplein.

b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;

a. bijzondere betekenis van het complex wegens de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing in relatie tot de onderlinge historisch-ruimtelijke context en in relatie tot de daarbij behorende groenvoorzieningen, wegen, wateren, bodemgesteldheid en/of archeologie; De relatie met de grotendeels tijdens de Wederopbouw tot standgekomen bebouwing langs het Gele Rijdersplein.

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur; Nagenoeg gaaf bewaard gebleven voorbeeld van straatmeubilair.

---

in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke, dorpse of landschappelijke omgeving. De nagenoeg gaaf gebleven visuele relatie tussen fontein en de bebouwing rondom het Gele Rijdersplein.

V Zeldzaamheid

belang van het object/complex wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht; Als uniek voorbeeld van de inrichting van een stadsplein uit de wederopbouwperiode.

KENNIS: FEITEN

Oorspronkelijke functie(s), bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr) op grond van een thesaurus, overeenkomend met registeromschrijving	Fontein en pleininrichting
Typologie	Fontein met pleininrichting
Huidige functie (anno 2012)	Fontein met pleininrichting
Naam object	AKU-fontein
Stijl/stroming	Modernisme
Bouwtijd	1960-1961
Architect(en)/ontwerper(s)	H. (Hendrik) Brouwer (1920 – 1974) en T.T. (Tom) Deurvorst (1920).
Uitvoerder (aannemer e.d.)	Aannemersbedrijf De Kinkelders Aannemersbedrijf NV te Arnhem. Coördinatie: D. Masselink (huisarchitect van de AKU)
Opdrachtgever	Directie van de Algemene Kunstzijde Unie N.V.
Exterieur	Rechthoekige vijver (bassin) met meerdere spuitkoppen, inclusief kunstwerk, met daar achter een gedeeltelijk door betonnen overkappingen overdekt verhoogd terras met zitbanken en scheidingsmuren.
Interieur (indeling)	n.v.t.
Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang	De fontein is gebouwd ter plaatse van een twee jaar eerder gesloopte HBS-gebouw aan de westzijde van het Gele Rijdersplein. De fontein is een beeldbepalend element en vormt de verbindende schakel tussen het Willemsplein en het Gele Rijdersplein. Het Gele Rijdersplein sluit aan op het Willemsplein aan de westzijde en de Looierstraat aan de oostzijde. Aan de noord- en oostzijde wordt het plein begrensd door naoorlogse bebouwing. De zuidzijde is voorzien van vooroorlogse bebouwing. Het Gele Rijdersplein is samen met het aangrenzende Looierstraat na de Tweede Wereldoorlog tot stand gekomen en is ontworpen om ruimte te creëren voor winkels. Dit winkelgebied wordt gemarkeerd door zowel de (eveneens door architectenbureau Brouwer en Deurvorst ontworpen) Nillmijflat op de kop van de Looierstraat en de fontein.

Toegepaste materialen

---

gebouw, constructietechniek De bodem van het bassin samengesteld uit los gestapelde betonelementen, afgewerkt met koudglazuur. Roodgeschilderde overkappingen van gewapend beton op stalen voeten. De lage scheidingswand tussen het bassin en het terras is een zwarte wand van gewapend beton bekleed met keramische tegels. De achterwand van het terras is opgebouwd uit geperforeerde betonelementen en de zijwanden uit granietkeien. De vloer is van betonplaten met gewassen grind ingedeeld in vakken van verschillende kleuren. In het midden van het terras is een sierveld met flagstones en plavuizen met uit de provincie afkomende veldkeien. Een deel van de bestrating, inclusief de banden, traptreden en banken is van geprefabriceerd sierbeton.

Interieur/afwerking n.v.t.

**Kunstwerken/orgels/
gedenktekens/meubels die
bestanddeel zijn:** Bronzen kunstwerk.

---

nr. 1

Materiaal/techniek Brons beeldhouwwerk

---

*Locatie (in/aan het beschermde
monument)* In de vijver op grijs betonnen pyloon

Kunstenaar S. (Shinkichi) Tajiri

Voorstelling "De ontombare krachten van de natuur"

Datering 1961

Het was de eerste opdracht voor Tajiri voor de openbare ruimte.

Groen erfgoed:
aanleg/beplanting n.v.t.

Geschiedenis

De fontein is door de directie van de Algemene Kunstzijde Unie ter gelegenheid van haar 50 jarig bestaan geschonken aan de burgerij van Arnhem. Het moest een wezenlijke rol binnen het stadsleven gaan spelen. Het werd/ wordt gebruikt als ontmoetingsplek.

Het architectenbureau Brouwer en Deurvorst kreeg de opdracht een plan te maken voor een fontein. Dit bureau heeft meerdere belangrijke objecten, waaronder de Nillmijflat aan de Looierstraat en het Provinciehuis, gerealiseerd tijdens de wederopbouw van Arnhem.

In de inmiddels verdwenen vitrines werden voorwerpen geplaatst door het gemeentelijk museum van Arnhem.

Relevante wijzigingen De vitrines en ronde bloembakken op het terras zijn inmiddels verdwenen. Naast de fontein is een fietsenstalling gerealiseerd. Een deel van de bestrating is verdwenen t.b.v. een tegelstoep. Er is een rafelige rand ontstaan.

Bezocht Kiki Zagt; 18/09/2012

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

Nr. 1	“Over de schoonheid van dansend water”, Katholiek Bouwblad, 28 (1961), nr. 18, p. 348 – 31
Nr. 2	“Het A.K.U.- monument te Arnhem”, Bouw, 18 (1963), nr. 39, p. 1274 -1276
Nr. 3	“De A.K.U.-fontein te Arnhem”, Cement, 15 (1963), p. 232 -234.
Nr. 4	“Beeldbepalende Arnhemse AKU fontein dreigt te verdwijnen”, Monumenten, 28(2007), nr. 6, p. 24 – 25,27.
Nr. 5	“Geschenk na wederopbouw in de knel: beeldbepalende AKU-fontein Arnhem dreigt te verdwijnen”, Heemschut, 84 (2007), nr. 6, p. 32 – 33.
Nr. 6	Companjen, L. e.a. (red.), Beelden in Arnhem, Arnhem 1994, p. 13
Nr. 7	Vredenberg, J., Wederopbouw. Stedenbouw en architectuur in Arnhem 1945-1965, Arnhem/ Utrecht 2004 (Arnhemse monumentenreeks 14)

Al gebruikte bronnen (websites scan of kopie opslaan omdat dit wijzigt, of van alles een kopie opslaan???)	www.arnheym.nl www.volkshuisvesting.nl/over-ons/nieuws/herbouw-hbs/aan-het-wille www.shinkichi-tajiri.com www.helpwandkunstsporen.nl http://oudarnhem.webshop.net/willemsplein.htm www.bonas.nl

Interviews bewoners, gebruikers	Gemeentelijke omschrijving (2007)

Monument

Breda Gemeentelijk sportcentrum

Register

Provincie	Noord-Brabant
Gemeente	Breda
Plaats	Breda
Straat/huisnummer	Topaasstraat 13
Kadastrale aanduiding	4817 HA
Aanduiding of korte omschrijving	Gemeentelijk sportcentrum

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);</i>	Het gemeentelijk sportcentrum is een bijzondere uitdrukking van de ontwikkeling dat sportbeoefening in een toenemende belangstelling stond, en vanaf de jaren vijftig door de overheid steeds meer werd gestimuleerd.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling;</i>	Het sportcentrum is van belang vanwege de historisch-ruimtelijke ontwikkeling waarbij gebouwen voor recreatieve doeleinden op voor het (auto)verkeer goed bereikbare locaties aan de rand van de stad werden gebouwd, en zo ook als voorziening voor de regio konden dienen.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);</i>	Het gebouw is van waarde als goed voorbeeld van het indertijd nieuwe bouwtype van overdekte accommodatie van zaalsporten.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;</i>	volgt
<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	Het gebouw is van belang voor het gevarieerde oeuvre van J.J. Margry
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	Het gebouw is van belang vanwege de hoogwaardige esthetische kwaliteiten waarbij een zakelijk verband is gezocht tussen vorm, constructie en ruimtelijke indeling, waarbij de constructie heeft gezorgd voor een vrij vloeroppervlak en tevens een markante, expressieve vormgeving. Het gebouw vormt hierdoor beeldbepalend object aan een belangrijke uitvalsweg.
<i>wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst;</i>	Vanwege de combinatie van beton brut in het exterieur en de binnenwanden van geglazuurde baksteen.

III Situationele en ensemblewaarde

<i>a. bijzondere betekenis van het complex wegens de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing in relatie tot de onderlinge historisch-ruimtelijke context en in relatie tot de daarbij behorende groenvoorzieningen, wegen, wateren, bodemgesteldheid en/of archeologie;</i>	Het sportcomplex heeft is van belang vanwege de ligging aan de nabijgelegen Claudius Prinsenlaan. Stedenbouwkundige P. Verhagen ontwierp dit tracé na de Tweede Wereldoorlog in zijn stedenbouwkundig plan voor Breda, als een brede 'parkway' waarlangs diverse vrijstaande gebouwen in het groen staan. Aan de zijde van de Claudius Prinsenlaan heeft het gebouw daarom de meest expressieve verschijningsvorm.
<i>b. bijzondere betekenis van het object wegens de wijze van verkaveling/ inrichting/ voorzieningen.</i>	

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

<i>wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;</i>	Het gebouw is relatief gaaf bewaard gebleven.

<i>als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie;</i>	Het gebouw bezit nog steeds de oorspronkelijke functie
<i>Receptiegeschiedenis, prijzen e.d.</i>	Navolging in de architectuur; reacties in nieuwsberichten, kranten, status zoals Unesco e.d.

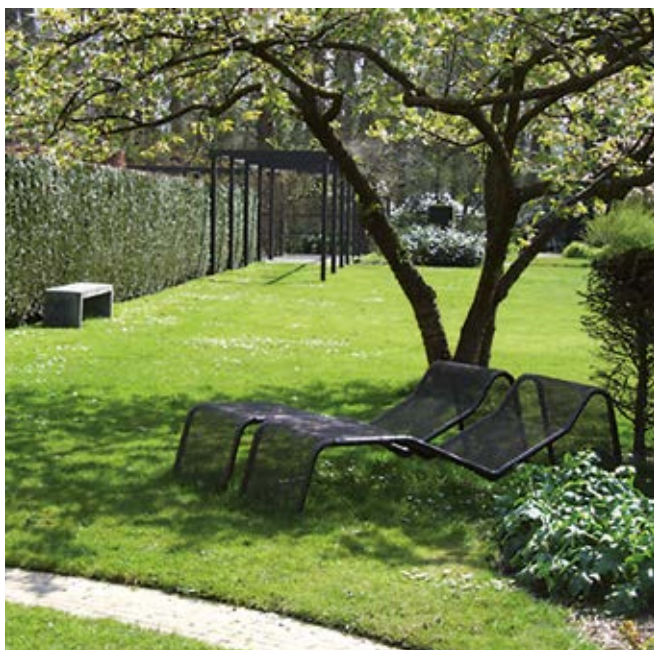
KENNIS: FEITENVERZAMELING

Oorspronkelijke functie(s), <i>bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr) op grond van een thesaurus, overeenkomend met registeromschrijving</i>	Sportcentrum
<i>Huidige functie (met jaartal)</i>	Sportcentrum, 2012
Naam object	Gemeentelijk sportcentrum
<i>Stijl/stroming</i>	Functionalisme, Modernisme. Margry toont hier een verwantschap met het brutalisme.
<i>Bouwtijd (ook de planfase)</i>	1961 opdrachtverstrekking 1963 definitief plan 14 januari 1967 feestelijke opening van het gebouw.
<i>Architect(en)/ontwerper(s)</i>	J.J.(Joost) Margry, Bureau Margry en Van Hoytema.
<i>Uitvoerder (aannemer e.d.)</i>	
<i>Opdrachtgever</i>	Gemeente Breda
<i>Exterieur</i>	Voorbouw bestaande uit een rechthoekig bouwvolume van twee bouwlagen met stalen raampuien gevuld met glasruiten. Het platte dak hangt aan opvallende grote betonnen spanten. Links naast de hoofdingang staat een trap naar de bovenverdieping, oorspronkelijk was hier een terras aangebracht maar dit is dichtgezet en bij de achtergelegen kantine getrokken. Op de gevel staan de oorspronkelijke naamaanduiding in letters "sportcentrum".
<i>gebouw, constructietechniek</i>	Betonskelet met vullingen van baksteenmetselwerk in een gele baksteen en stalen raampuien met glasruiten. De betonconstructie van de grootste sportzaal heeft afschuinde kolommen en v-vormige gekoppelde dakliggers. Deze constructie is in een vereenvoudigde vorm toegepast bij de gymnastiekzaal.
<i>Interieur (indeling)</i>	De ingang voor sporters leidt naar een lange hal met aan de linkerkant een grote sportzaal met tribune, aan de achterzijde een gymnastiekzaal. Het publiek bereikt de tribune van de grote sportzaal vanaf een aparte ingang aan de linkerkant. Rechts van de lange gang zijn kleedruimtes gesitueerd, iets verdiept gelegen. Aan het einde van de lange gang is de gymnastiekzaal geplaatst. Aan de rechterzijde van de gang is een aparte ingang voor scholieren. Op de verdieping, boven de entree, een kantine en vergaderruimte. Daarachter extra kleedruimtes. De indeling van het sportcentrum is grotendeels gebaseerd op schema's die door de Vereniging van Nederlandse Gemeenten werden uitgegeven.

<i>interieur, techniek en materialen</i>	Beton. Binnenwanden in de sportzalen van metselwerk met geglazuurde baksteen in lichte tinten zoals wit en zachtblauw. Open trappen van beton met stalen leuningen met houten handlijsten. Tegels op de vloeren in hallen en kleedkamers. Banken van staal en hout in de kleedkamers en op de tribunes. Bij de entree is in de linker zijmuur een glazen vitrine geplaatst.
Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang	Situering aan de Claudius Prinsenlaan. Deze slingerende uitvalsweg vormt een belangrijk onderdeel van het stedenbouwkundig plan van P. Verhagen voor Breda. Hij ontwierp de laan als een brede 'parkway' met vrijstaande gebouwen in het groen. De sporthal is een van deze gebouwen.
<i>Relevante wijzigingen</i>	In de loop der jaren zijn wijzigingen doorgevoerd zoals het geel schilderen van delen van de betonconstructie in het interieur, het aanbrengen van een gele en rode kleuren op het exterieur (kozijnen, pilotis), het herinrichten van de kantine in de stijl van een bruin café, het dichtzetten van het zonneterras. In 2012 vindt een renovatie plaats naar ontwerp van de Bredase architect Pascal Grosfeld, uitgevoerd door Breda Bouw. De architect heeft in overleg met de afdeling erfgoed van de gemeente gebruik gemaakt van de oorspronkelijke bouwtekeningen. Het doel is technische verbeteringen door te voeren en met minimale middelen iets van de oorspronkelijke kwaliteit terug te brengen. In de sportzalen zijn nieuwe vloeren aangebracht. De gordijnen in de sportzalen zijn verwijderd. Aan de buitenzijde zijn nieuwe jaloezieën aangebracht. De kleedkamers zijn gemoderniseerd (oorspronkelijke bankjes zijn daarbij behouden). Er zijn voorzieningen aangebracht ten behoeve van rolstoeltoegankelijkheid. Houten betimmeringen op het plafond zijn vervangen door lichtere roosters om een luchtiger effect te verkrijgen. De onderdelen van de betonconstructie die geel waren geschilderd, zijn overgeschilderd in lichtgrijs. De kleuren in het exterieur zijn verwijderd en vervangen door grijs. Plaatwerk aan het exterieur is vervangen. Aan het exterieur is metselwerk en beton gereinigd. Uit de kelder is asbest verwijderd. In de ontvangsthal is een nieuwe balie aangebracht. Op de vloer is rood linoleum aangebracht.
<i>Bezocht</i>	L.J.J. von Santen, september 2012 exterieur en interieur.
<i>Overige</i>	In de volksmond wordt het sportcentrum "De Scharen" genoemd, naar het kunstwerk van Theo Besemer dat in 1971 bij het gebouw werd geplaatst.

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites	Auteur, Titel, Plaats/jaar, pp De items voorzien van een nummer. Bijv. 1. Archief architect in ...
Nr. 1	Joosje van Geest, Architectuurgids Breda, Rotterdam 2002
Nr. 2	Leon van Meijel, Waardstelling sportcentrum Topaasstraat 13, Breda, Nijmegen 2009
Nr. 3	Monumenten Adviesbureau Nijmegen

Monument

Dedemsvaart Tuinen van Mien Ruys

Register

Provincie	Overijssel
Gemeente	Hardenberg
Plaats	Dedemsvaart
Straat/huisnummer	Moerheimstraat 84
Kadastrale aanduiding	Avereest L 5304
Aanduiding of korte omschrijving	Zes proeftuinen van Mien Ruys
Complexonderdeel van complex [naam of complexnummer]	'Tuinen van Mien Ruys', complexnummer 528839 De zes proeftuinen die aangelegd zijn in de periode 1959-1965, zullen toegevoegd worden aan het reeds beschermde complex.

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);</i>	Als onderdeel van de proeftuinen van Mien Ruys die een representatief voorbeeld zijn van modernistische tuinarchitectuur.
<i>wegens innovatieve waarde of pionierskarakter;</i>	Als uitdrukking van de ontwikkeling van de kleine particuliere tuin.
<i>wegens innovatieve waarde of pionierskarakter;</i>	Toegankelijk maken van tuinarchitectuur voor een breder publiek.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	De tuinen waren de plek waar tuinarchitect Mien Ruys naar hartelust kon experimenteren en waardoor de ontwikkeling van de tuinarchitectuur in Nederland (met name die van de particuliere en de kleinere tuin) zeer sterk werd beïnvloed.
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	Hierdoor zijn de tuinen zeer belangrijk binnen de geschiedenis van de tuin- en landschapsarchitectuur in Nederland.
<i>wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst;</i>	Vanwege de toepassing van steeds weer nieuwe planten en (prefab) materialen binnen de tuinen, om deze op (visueel) effect en duurzaamheid te testen, soms in combinatie met kunstobjecten.

III Situationele en ensemblewaarde

<i>betekenis van het object als essentieel (cultuurhistorisch, functioneel en/of architectuurhistorisch en visueel) onderdeel van een complex;</i>	De proeftuinen die in de periode 1924-1999 door Mien Ruys zijn ontworpen en zijn ontwikkeld, vormen één samenhangend geheel en vormen gezamenlijk een 'drie-dimensionaal' oeuvre-overzicht van de tuinarchitect.

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

<i>wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid;</i>	Omdat de hoofdstructuur van de tuinen, opgebouwd uit paden, gazons, borders, vijvers, hagen en omheiningen zeer goed bewaard is gebleven, het daarbinnen gelegen beplantingsschema is eveneens vrijwel gaaf bewaard gebleven.

V Zeldzaamheid

<i>belang van het object/complex wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht;</i>	Als enig voorbeeld van een serie bij elkaar gelegen proeftuinen die gezamenlijk het overzicht geven van de ontwikkeling van het werk van een (inter)nationaal toonaangevende tuinarchitect.

Onderdelen zonder monumentale waarde:

- Exterieur	Geen waarde exterieur
- Interieur	Geen waarde interieur

<i>Receptiegeschiedenis, prijzen e.d.</i>	In 2004 werd het deel van het complex 'Tuinen van Mien Ruys' in Dedemsvaart beschermd als rijksmonument. De volgende proeftuinen, die in 2004 50 jaar of ouder waren, maken deel uit van het rijksmonument: Verwilderingstuin (1924) De Oude Proeftuin (1927) De Watertuin (1954) De overige proeftuinen werden in 2004 beschermd als gemeentelijk monument.

KENNIS: FEITENVERZAMELING

Oorspronkelijke functie(s)	Proeftuinen
<i>Huidige functie (met jaartal)</i>	Proeftuinen
Naam object	'Tuinen van Mien Ruys'
<i>Stijl/stroming</i>	Modernisme
<i>Bouwtijd (ook de planfase)</i>	De tuinen werden door Mien Ruys aangelegd in de periode 1924-1999. Na het overlijden van Mien Ruys in 1999 worden de tuinen onderhouden door de Stichting Tuinen Mien Ruys. De stichting legt na 1999 ook nieuwe tuinen aan, waardoor de ontwerptraditie van Mien Ruys wordt voortgezet. De zes proeftuinen die in de periode 1959-1965 zijn aangelegd zijn: Confectieborders, 1960 Verdiepte Tuin, 1960 Zonneborders, 1960 Vijvertje met Riet, 1960 Stadstuin, 1960 Schaduwborders, 1960
<i>Architect(en)/ontwerper(s)</i>	Mien Ruys
<i>Uitvoerder (aannemer e.d.)</i>	Mien Ruys
<i>Opdrachtgever</i>	Mien Ruys

Exterieur

a. Confectieborders, 1960

Proeftuin opgebouwd uit kleine 'confectieborders', die geïnspireerd zijn op de ontwikkeling van de bouw van 'prefab' woningen na de Tweede Wereldoorlog.

Mien Ruys ontwierp een serie beplantingsplannen voor borders van verschillende afmetingen en kleurstellingen, voor verschillende groeiomstandigheden. Diverse borders werden in haar tuinen getest en het sortiment kon als pakket bij de kwekerij gekocht worden.

In de proeftuin liggen standaardborders in vaste afmetingen voor kleine tuinen. De borders worden van elkaar gescheiden door lage Spiraea hagen. Langs de borders een rand griontegels (formaat 40x60), om en om staand liggend gestraat.

Om de tuin liggen paden van halfverharding.

b. Verdiepte Tuin, 1960

Mien Ruys gebruikte als eerste tuinarchitect spoorbiels in haar ontwerpen, zodat nieuwe mogelijkheden voor het vormgeven van hoogteverschillen ontstonden. Binnen de tuin is het lijnenspel van de bielzen belangrijk. De toegang wordt gevormd door een Taxushaag, waarna twee treden afgegaan moeten worden om de tuin te betreden. Het verdiepte terras is bestraat met keitjes in waaierspatroon. Op de hoek van de border een plateau van bielzen met daarop een vogelbadje. Een lijn van drie lage bielzen steekt het terras in. Achter in de tuin een Cornus kousa.

c. Zonneborders, 1960

Aan de noordzijde van de tuin twee borders voor de zon aan weerszijden van een breed pad voor de zon. In deze proeftuin zijn diverse planten voor hagen getest, de borders worden begrensd door heggen van Haagbeuk en Taxus. Om de tuin liggen paden van halfverharding.

d. Vijvertje met Riet, 1960

In deze proeftuin werd een van de eerste polyester tuinvijvers getest. Aan drie zijden loopt het gras door tot aan de watterand, de terrasbestrating (grinttegels) loopt aan de vierde zijde door tot over de vijverrand. Op het terras ronde bakken van eterniet met witbloeiende beplanting. Achter het terras een groep Miscanthus.

e. Stadstuin, 1960

Proeftuin voor een kleine stadstuin van ca. 6 x 10 m., waarin door de toepassing van eenvoudige materialen en een uitgekiend ontwerp en grootte van de tuin optimaal wordt benut. In de tuin wordt gebruik gemaakt van diagonale lijnen voor terras, pad (omgekeerde betontegels, 30x30) en gazon en de diagonaal wordt versterkt door het naar achteren toe ruimer laten worden van de grasvoegen tussen de tegels. Het gazon loopt door tot aan erfgrenzen. Op het terras een klein vierkant zandbakje. Hagen en palissades wisselen in hoogte. Boompje in het gras.

f. Schaduwborders, 1960

De confectieborders voor de schaduw liggen langs de laan, waar een halfhoge ligusterhaag het decor vormt. De borders worden gescheiden door lage, haaks geplante ligusterhagendie iets in het gras uitsteken bij de voorrand van de border.

Om de tuin liggen paden van halfverharding.

Groen erfgoed:
beplanting

Zie bij 'exterieur'

Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang	De proeftuinen liggen ten noorden van de voormalige villa (Villa Lellingbo, 1902) van de familie Ruys. Bonne Ruys, vader van Mien Ruys, begon op dit terrein aan het einde van de 19de eeuw de later wereldvermaarde vaste planten kwekerij 'Koninklijke Kwekerij Moerheim v/h B. Ruys BV' . Mien Ruys legde in de boomgaard achter de villa in 1924 haar eerste proeftuin aan. Er zouden in de loop van ca. 75 jaar vele proeftuinen volgen, die allemaal ten noorden van de villa werden aangelegd.

Bezocht	Mariël Kok, diverse keren in periode 2004-2012

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

---

Nr. 1	Mien Ruys, Mijn Tuinen, Een wandeling door de proeftuinen in Dedemsvaart, 1987 (herzien in 1997 door Anet Scholma-Lamberts)
Nr. 2	"Gemeentelijk Monument Tuinen Mien Ruys. Omschrijving Tuinen Mien Ruys." Een leidraad voor toekomstig beheer en onderhoud, ongedateerd.
Nr. 3	http://www.tuinenmienruys.nl/
Nr. 4	http://library.wur.nl/WebQuery/tuin

Monument

Drachten Thalenpark

Register

Identificatienummer Basisregistratie	Volgt d.t.v. Registratie
Provincie	Friesland
Gemeente	Smallingerland
Plaats	Drachten
Straat/huisnummer	Ongenummerd. Ligging ten noorden en ten zuiden van De Lange West
Postcode	Onbekend
Kadastrale aanduiding	Volgt
Datum inschrijving in register beschermde monumenten	Volgt
Datum, deel en nummer van inschrijving in openbare registers	Volgt
Aanduiding of korte omschrijving	Kastelen, landhuizen, parken e.d.
Complexonderdeel van complex [naam of complexnummer]	Thalenpark

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);</i>	Als voorbeeld van een kleinschalig naoorlogs stadspark, zijnde een voor recreatie ingerichte, ontwerp-kunstige groene zone tussen industrieterreinen in het zuiden en contemporaine woonwijken.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling;</i>	Uitdrukking van een historisch-ruimtelijke ontwikkeling binnen een (klein)stedelijke context waarbij gebruik is gemaakt van rechte lijnen en haakse hoeken in beplantingselementen en waterpartij waardoor in stedenbouwkundig opzicht aansluiting met het contemporaine bebouwingsbeeld tot stand is gebracht.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);</i>	Interessant voorbeeld uit de ontwikkelingsgeschiedenis van het stadspark, met name uit de naoorlogse periode toen stadsparken tot ontwikkeling en bloei kwamen.
<i>wegens innovatieve waarde of pionierskarakter;</i>	Als naoorlogs voorbeeld van een parkaanleg, meer in het bijzonder een stadspark. De toepassing van rechte structurelementen (soms met hoeken van 90 graden) is typerend evenals de ruimtelijke en functionele betrokkenheid op de stedelijke omgeving terwijl aan de speelplaats bij de waterpartij in het Thalenpark innovatieve waarde en recreatieve betekenis kan worden toegekend.
<i>wegens bijzondere herinneringswaarde.</i>	Als herinnering aan de naamgever van het park, J.L. Thalen, burgemeester van Drachten in de periode 1956-1960.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;</i>	Het Thalenpark is een bijzonder ontwerp van een stadspark uit de periode na de Tweede Wereldoorlog waarbij de ontwerper heeft aangesloten bij de stilistische opvattingen van de moderne stedenbouw i.c. het Nieuwe Bouwen.
<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	In het oeuvre van tuinarchitect ir. Hein Otto (1916-1994) komen slechts enkele parken voor: het Thalenpark is zijn enige stadspark.
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	Het Thalenpark te Drachten onderscheidt zich van contemporaine stadsparken door de bijzondere vakmatige aandacht en het ontwerp-kunstig vermogen van Hein Otto wat betreft de gerealiseerde schoonheid, afwisseling van open en gesloten partijen, toepassing van een terughoudend idioom en nuances in het gebruik van ruimtelijke patronen en plantmateriaal (soorten en variëteiten). Strak in het gelid geordende bomenrijen contrasteren met solitairen hetgeen o.m. tot uitdrukking komt in de suikeressdoornlaan aan de westzijde en in vrij geplaatste populieren in de parkweide.
<i>wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst;</i>	De overwogen plaatsing inclusief de keuze van planten, heesters en bomen in het Thalenpark kenmerken Hein Otto als nauwgezet tuinarchitect met grote botanische kennis en een goed oog voor ruimtelijk evenwicht. Het contrast tussen de rechte lijn en lossere groepering van plantmateriaal is kenmerkend voor het oeuvre van Hein Otto.
<i>wegens de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur(onderdelen).</i>	De padenstructuur en de vista's van het Thalenpark sluiten in praktische zin en in esthetisch opzicht aan op de stedelijke bebouwing; de interne compositie van het Thalenpark bevat nuances in de gekozen lineaire en ruimtelijke patronen en in het plantmateriaal.

III Situationele en ensemblewaarde

<i>betekenis van het object als essentieel (cultuurhistorisch, functioneel en/of architectuurhistorisch en visueel) onderdeel van een complex;</i>	Het Thalenpark is een recreatieve buffer tussen stedelijke structuren en dient als groene oase voor omwonenden en wandelaars, natuurliefhebbers, personeel van de omliggende bedrijven en recreanten. De Lange West doorsnijdt het Thalenpark; in beide parkcomponenten komen elementen van schoonheid, natuurbeleving, ontmoeting en verstrooiing tot uitdrukking waarbij nog moet worden aangetekend dat bij de vijver een toren met carillon heeft gestaan (zie verder).

a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving;	Binnen de stedelijke context van Drachten vormt het Thalenpark een structurerende zone met een eigen botanische, historische, recreatieve en visuele identiteit die beeldbepalend is voor wijk en stad.
b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;	
a. bijzondere betekenis van het complex wegens de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing in relatie tot de onderlinge historisch-ruimtelijke context en in relatie tot de daarbij behorende groenvoorzieningen, wegen, wateren, bodemgesteldheid en/of archeologie;	Het Thalenpark vertoont een compositie waarin rechtlijnigheid en haakse hoeken in padenverloop naast lossere beplantingsschema's bepalend zijn. De rechte lijn komt ook in de opzet van de waterpartij en in de omliggende woonwijken voor.
b. bijzondere betekenis van het object wegens de wijze van verkaveling/inrichting/voorzieningen.	

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;	Het Thalenpark is wat betreft omvang en indeling op hoofdlijnen gaaf behouden gebleven (hoofdvorm, structuur bestaande uit o.m. randbeplanting, padenpatroon en waterpartijen). De toren met het carillon verdween uit het Thalenpark; het carillon is in het centrum van Drachten opgesteld.
wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid;	Het Thalenpark bezit verschillende elementen uit de tijd van de aanleg: hoofdvorm, beplanting, padenpatroon, waterstructuur.
als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie;	Het Thalenpark kan worden aangemerkt als een goed herkenbaar gebleven stadspark dat de oorspronkelijke functie zonder onderbrekingen heeft vervuld (maar waarbij moet worden opgemerkt dat De Lange West het Thalenpark letterlijk in tweeën verdeelt).
wegens de waardevolle accumulatie van belangwekkende historische bouw- en/of gebruiksfases;	Renovatie in 2010-2011 (kosten: 1 miljoen euro).
(van specifiek het complex) wegens de gaafheid en herkenbaarheid van het gehele ensemble van samenstellende onderdelen (hoofd- en bijgebouwen, hekwerken, tuinaanleg e.d.);	Gaafheid en herkenbaarheid van het Thalenpark liggen besloten in o.m. hoofdvorm, waterstructuur, padenpatroon en boombeplanting in rijen, brug, cascade want deze elementen zijn sinds de aanleg grotendeels ongewijzigd bewaard gebleven.
in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke, dorps- of landschappelijke omgeving.	De structurele en visuele gaafheid van het Thalenpark verhecht het monument met zijn omgeving (met name aan de noordzijde) terwijl het aan de overige zijden een afscheidende functie vervult door in rijen geplante bomen.

V Zeldzaamheid

belang van het object/complex wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht;	Vanuit ontwerp-kunstig oogpunt vertegenwoordigt het Thalenpark zeldzaamheidswaarde. Het is een ontwerp dat aansluit op de uitgangspunten van het Nieuwe Bouwen en dat in een eigentijds, zakelijk idioom is uitgevoerd (en gerenoveerd). Ruimtelijke principes, ontspanningsmogelijkheid en schoonheidsbeleving zijn leidend.
uitzonderlijk belang van het object/complex wegens relatieve zeldzaamheid in relatie tot één of meer van de onder I t/m III genoemde kwaliteiten.	Het Thalenpark is het enige stadspark uit het oeuvre van ir. Hein Otto.

KENNIS: FEITENVERZAMELING

Oorspronkelijke functie(s), <i>bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr)</i> <i>op grond van een thesaurus,</i> <i>overeenkomend met</i> <i>registeromschrijving</i>	Kastelen, landhuizen, parken e.d.
Typologie	Stadspark.
<i>Huidige functie (met jaartal)</i>	Stadspark sinds 1959.
Naam object	Thalenspark.
<i>Stijl/stroming</i>	Naoorlogs.
<i>Bouwtijd (ook de planfase)</i>	Ontwerp: 1958. Aanleg: 1959-1963.
<i>Architect(en)/ontwerper(s)</i>	Ir. Hein Otto (1916-1994), tuinarchitect.
<i>Uitvoerder (aannemer e.d.)</i>	
<i>Opdrachtgever</i>	Gemeente Drachten (nu: Smallingerland).
Kunstwerken/orgels/gedenktekens/meubels die bestanddeel zijn:	
<i>nr. 1</i>	Brug.
<i>Materiaal/techniek</i>	Beton en ijzer.
<i>Locatie (in/aan het beschermde monument)</i>	Centraal in (het zuidelijke gedeelte van) het Thalenspark.
<i>nr. 2</i>	Cascade.
<i>Materiaal/techniek</i>	Baksteen/metselwerk.
<i>Locatie (in/aan het beschermde monument)</i>	Oostzijde van het Thalenspark, zijde Oude Nering.
<i>Nr. 3</i>	Trappen
<i>Materiaal/techniek</i>	Beton
<i>Locatie (in/aan het beschermde monument)</i>	Centraal in (het zuidelijke gedeelte van) het Thalenspark.
Groen erfgoed: <i>beplanting</i>	Noordelijk parkdeel Gelegen aan de noordzijde van De Lange West. Aan drie zijden ingesloten door bebouwing van woonwijk De Swette (noord, oost, west). Gazon met enkele bomen op een rij, parallel aan De Lange West (zuid) en enige solitair.

	Zuidelijk parkdeel Gelegen aan de zuidzijde van De Lange West. Randbeplanting met uitzondering van de noordzijde (De Lange West). Open parkweide beplant met verspreid staande populieren (noord-oost hoek). Haakvormige waterpartij (noord-zuid en oost-west) en vierkante vijver (noord-west hoek). Brug over noord-zuid tak van de waterpartij nabij de knik. Wandelpaden: oost-west (zuidzijde, parallel aan de Leerlooierstraat); noord-zuid (westzijde, parallel aan de westelijke begrenzing van het Thalenpark); noord-zuid (oostzijde, parallel aan de Oude Nering); haakvormig (aan de binnenzijde van de gelijk gevormde waterpartij) en geflankeerd door bloem- en plantenborders.
Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang	Ligging nabij het centrum van Drachten. Opgezet als groene en recreatieve buffer tussen industrieterreinen ten zuiden en woonwijken. De Lange West was in de ontwerp- en aanlegfase van het Thalenpark een relatief rustige weg, maar ontwikkelde zich in het laatste kwart van de twintigste eeuw tot een drukke verkeersader. Het Thalenpark te Drachten heeft tussen De Lange West (noordzijde), Oude Nering (oostzijde), de Leerlooiersstraat (zuid) en de Oliemolenstraat (west) de vorm van een rechthoek. Dit gedeelte is gemeentelijk bezit. Ten noorden van De Lange West ligt eveneens een rechthoekig perceel dat onderdeel is van het Thalenpark, dit perceel behoort aan woningcoöperatie Accolade. Het Thalenpark grenst in het noorden aan woonwijk De Swetten, aan de oostzijde liggen winkels, de zuidkant wordt begrensd door bedrijven terwijl aan de westelijke kant bedrijven en jeugdhonk Iduna zijn gevestigd.
Archeologische relevantie ondergrond (zie Archis, Kich, gemeentearcheoloog of...)	Het Thalenpark heeft geen AMK status, is geen gekarteerd gebied.
Geschiedenis	Sinds de aanleg in 1959-1963 gingen de visuele kwaliteiten van het Thalenpark achteruit als gevolg van dynamiek van de omgeving en slijtage van groene en stenen elementen. Overlast van hangjongeren en verloedering traden later op. Het werk van Hein Otto is kwetsbaar. In 2002 stelde Bureau Zandvoort Ordening en Advies b.v. een renovatieplan op. Dit plan is niet uitgevoerd maar diende als uitgangspunt voor de renovatie van 2010-2012. Met deze renovatie introduceerde de gemeente Smallerland voor het Thalenpark het thema “beleven en ontmoeten”. De bestaande structuur is gehandhaafd. De grote en de kleine waterpartij zijn met elkaar verbonden via een moerassig ondieper water met eilandjes en stapstenen. Bomenrijen langs de Leerlooierstraat en Oude Nering zijn gekapt want deze verkeerden in zeer slechte staat. Verder werden enkele slechte solitaire bomen in het park verwijderd. De bomenrij aan de westzijde (suikeresdoorns) is niet gekapt. De open ruimte aan de westzijde (waar oorspronkelijk een sporthal was gepland, maar niet werd gebouwd) is met natuurstenen platen geplaveid. De brug over de vijver, de trappen langs de vijver en de cascade (zijde Oude Nering) zijn hersteld. De vijveroevers zijn flauw aflopend en zonder beschoeiing uitgevoerd. Verder is het Thalenpark opgehoogd en gedraineerd. Aan de oost- en zuidzijde (Oude Nering en Leerlooierstraat) zijn de parkeermogelijkheden gehandhaafd. Het parkgedeelte ten noorden van De Lange West viel buiten de renovatie 2010-2011.
Relevante wijzigingen	Renovatie in 2010-2011. Zie ook bij “Geschiedenis” en “Overige”.

Bezocht Op 27 november 2012 door mevrouw Ynkskje Hoekstra (gemeente Smallingerland, monumenten-zaken) en Erik Tilma (gemeente Smallingerland, groenvoorzieningen, telefoon 0512-581234), Michiel Verweij en Nanette de Jong, beiden Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Overige Tijdens de renovatie in 2010-2011 is het Thalenpark gerenoveerd. De volgende werkzaamheden zijn uitgevoerd:

- . de gemetselde bakstenen keermuurtjes bij de trappartijen aan het water zijn geheel vervangen naar oud model;
- . alle (metalen) banken zijn vervangen door houten exemplaren;
- . de perken zijn op de bestaande plaatsen gehandhaafd maar van een ander sortiment voorzien;
- . de bodem is 0.20 meter verhoogd met een toplaag afkomstig uit het Drachtster bos en gedraineerd;
- . drie grote, oude populieren, daterend uit de tijd van de aanleg, in de noord-oostelijke hoek van het Thalenpark zijn behouden (in de parkweide);
- . de natuurstenen platen in en aan de waterpartij zijn toevoegingen uit 2010-2011;
- . op zondag 25 september 2011 is het Thalenpark na de renovatie feestelijk heropend; één jaar eerder was de renovatie begonnen (9/2010);
- . tijdens de renovatie zijn 140 bomen gekapt;
- . in het noord-westelijke vijver zijn stapstenen geplaatst en eilandjes aangelegd;
- . alle paden zijn verhard met betonplaten (voorheen halfverharding met schelpen);
- . aan de oostzijde had het Thalenpark een begrenzing met dubbele bomenrij suikeressdoorns: de bomen zijn gekapt, een deel van de aldus vrijgekomen strook grond is als parkeerplaats ingericht plus aanplant van nieuwe bomen, echter één rij minder;
- . de beukenhaag aan de oostzijde van het Thalenpark is in 2010-2011 aangeplant;
- . de oostzijde had ter hoogte van de waterpartij een grastalud en een waterval; het grastalud is versteend, de waterval hersteld; verder: opknappbeurt voor de brug en de traptreden van/naar de waterpartij en toevoeging van het natuurstenen terras;
- . de bomenrijen (4) aan de zuidzijde zijn alle gekapt; de nieuwe aanplant in rij (3) beslaat een smaller perceel aangezien een deel van het park is afgenomen en als parkeerstrook ingericht;
- . de waterpartij had een houten beschoeiing, de huidige bestaat uit zoden;
- . aanleg van een open en verlaagd gedeelte aan de westzijde;
- . in het Thalenpark is geen beeldende kunst aanwezig (geweest);
- . in het Thalenpark stond aan de oostzijde van de brug een toren met carillon; de toren is verdwenen, het carillon hangt nu in het centrum van Drachten bij de Dam (2012);
- . aan het plan tot renovatie van het Thalenpark ging een advies van de Rijksdienst vooraf (2010);
- . de laanbeplanting aan de westzijde (met suikeressdoorns) dateert uit de tijd van de aanleg van het Thalenpark en is behouden gebleven (2012);
- . de renovatie nam voor een deel afstand van de oorspronkelijke grotendeels esthetische uitgangspunten van Hein Otto ten gunste van verhoging van de gebruikswaarde van het Thalenpark.

KENNIS: BRONNEN

<i>Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites</i>	Lijst met projectnummers Hein Otto 39.001-39.3005 (8 pagina's, ongedateerd) - WU bibliotheek.
Nr. 1	H. Toes, Hein Otto beschrijving en documentatie van zijn beroepspraktijk, Wageningen, Landbouwhogeschool, Vakgroep Tuin- en Landschapsarchitectuur, 1985.
Nr. 2	V.C. Grond en M. Looije, "Een nieuw perspectief voor een ontwerp van ir. Hein Otto: renovatieplan Thalenpark Drachten" in: Groen 56 (2000), nr. 12, p. 26-29.
Nr. 3	V. Grond en H. Toes, "De beroepspraktijk van de tuinarchitect ir. H. Otto" in: Groen 42 (1986), nr. 2, p. 32-36.
Nr. 4	B. van der Meijden, Hein Otto tuin- en landschapsarchitect, 1980, z.p. Scriptie Landbouwhogeschool Wageningen.
Nr. 5	V. Grond, "Hein Otto 'Zou ik dat zo bedoeld hebben?'" in: Blauwe Kamer – Tijdschrift voor landschapsontwikkeling en stedenbouw, nr. 6 (1993), p. 30-33.
Nr. 6	Marinke Steenhuis en Fransje Hooimeijer (red.), Maakbaar landschap – Nederlandse landschapsarchitectuur 1945-1970, Rotterdam 2009.
Nr. 7	Marinke Steenhuis en Lara Voerman, Landschap en spoor – Hein Otteo landschapsarchitect bij NS van 1946-1979, uitgave van Spoorbeeld door Bureau Spoorbouwmeester, september 2012 (zie ook: www.spoorbeeld.nl/bureau-spoorbouwmeester).
<i>Al gebruikte bronnen (websites scan of kopie opslaan omdat dit wijzigt, of van alles een kopie opslaan???)</i>	http://www.dragten.nl/dragtena/slides/Thalenpark%20plm.%201965.php (raadpleging: januari 2013). Tresoar, fotoarchief.
<i>Interviews bewoners, gebruikers</i>	-

Monument

Nijmegen Stadsschouwburg

Register

Provincie	Gelderland
Gemeente	Nijmegen
Plaats	Nijmegen
Straat/huisnummer	Keizer Karelplein 32H
Postcode	6511 NH
Kadastrale aanduiding	NIJMEGEN B 5357
Aanduiding of korte omschrijving	Schouwburg met plein, muur, sculptuur en zitbanken

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarden: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);</i>	De stadsschouwburg is een uitdrukking van de naoorlogse culturele spreidingspolitiek van de rijksoverheid. Kunst en cultuur moesten toegankelijk worden voor en verspreid worden onder alle lagen van de bevolking en overal in het land. De transparantie en toegankelijkheid van het gebouw staan hier symbool voor. De schouwburg is tevens een uitdrukking van de groeiende culturele vrije-tijdsbesteding als gevolg van de gestegen welvaart en toegenomen vrije tijd. In het bijzonder drukt de schouwburg de herrijzenis uit van Nijmegen als cultureel centrum.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling;</i>	De stadsschouwburg is een belangrijke exponent van de wederopbouw van de stad na de omvangrijke oorlogsschade.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);</i>	De Nijmeegse schouwburg is voorzien van een panoramisch podium in een ovale zaal en markeert daarmee de overgang van een traditioneel lijsttheater met frontale opstelling naar een open podium met een arenaopstelling.
<i>wegens innovatieve waarde of pionierskarakter;</i>	In de stadsschouwburg kon elke denkbare voorstelling zowel artistiek als technisch naar behoren gegeven worden. Daarmee behoorde de schouwburg van Nijmegen tot een van de weinige zalen in Nederland waar dit mogelijk was.

II Architectuur- en kunsthistorische waarden: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;</i>	De schouwburg is een voorbeeld van het brutalisme. Deze expressieve stijl is te herkennen in de zakelijk-functionele opzet, de eenduidige vormen van de verschillende ruimtes en hun onderlinge relaties, het streven naar ruimtelijkheid, een zichtbare en expressieve betonconstructie, enkele uitvergroete onderdelen (zoals de waterspuwers en plantenbakken), ruwe materiaalafwerking en het ontbreken van decoratie.
<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	De stadsschouwburg is een van de belangrijkste en bekendste ontwerpen van de architecten ir. Albertus Maria (Bernard) Bijvoet (Amsterdam 1889 - Haarlem 1979) en prof. Gerardus Hendricus Maria (Gerard) Holt (Haarlem 1904 - Haarlem 1988). Holt en Bijvoet werkten vanaf 1945 geregeld samen, onder meer aan de schouwburg en culturele centra (bv Tilburg en Apeldoorn). Bijvoet gold als specialist op het gebied van de theaterbouw. Het vrijstaande bronzen beeld is een voorbeeld van het oeuvre van P. d'Hont.
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	volgt
<i>wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornametiek en/of monumentale kunst;</i>	Het wandkleed, de neonverlichting en het vrijstaande bronzen beeld vormen een voorbeeld van de naoorlogse toepassing van beeldende kunst in gebouwen en in de openbare ruimte. Men hechtte grote waarde aan de verheffende werking van beeldende kunst. Op het voorplein bevindt zich een sculptuur: een dame met stola door P. d'Hont. Het beeld was bedoeld als aanzet voor een beeldentuin in de expositieruimte onder de foyer, die er echter nooit is gekomen.

wegens de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur(onderdelen).	De grote vensterpartijen van de foyer en de hal zijn als een venster op de stad en maakt het gebouw transparant: wat zich binnen afspeelt is van buiten zichtbaar en omgekeerd. Exterieur en interieur lopen in elkaar over door een identiek materiaalgebruik voor vloeren en muren. Dit effect wordt versterkt door de glazen puien, de entreelufigen en de pilotis onder de foyer. In het interieur is de indeling nog aanwezig, evenals de afwerking van de vloeren en wanden en elementen als een marmeren balie, de trappen, kapstokken en parapluibakken, verlichtingsarmaturen, parketvloer, rieten balkonschermen en een ingebouwde kast.

III Situationele en ensemblewaarden

betekenis van het object als essentieel (cultuurhistorisch, functioneel en/of architectuurhistorisch en visueel) onderdeel van een complex;	De schouwburg, het vrijstaande beeld, de betonnen banken, het voorplein en de erfafscheiding vormen een historisch, functioneel en ruimtelijk ensemble.
a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving;	De stadsschouwburg is beeldbepalend door de omvang en de ligging aan een rotonde, het Keizer Karelplein. Het gebouw presenteert zich als een solitair en statig gebouw met een verhoogde foyer die zich met een grote glaspui op het plein richt.
b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;	De schouwburg voegt zich naadloos in het vooroorlogs stedenbouwkundig concept van het Keizer Karelplein.
a. bijzondere betekenis van het complex wegens de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing in relatie tot de onderlinge historisch-ruimtelijke context en in relatie tot de daarbij behorende groenvoorzieningen, wegen, wateren, bodemgesteldheid en/of archeologie;	De vormgeving speelt in op de ligging van het gebouw ten opzichte van de stad. De foyer is met een grote vensterpartij naar het Keizer Karelplein gericht, evenals de schuin uitkragende vensters. De gevels aan Nassausingel en Van Schaeck Mathonsingel hebben daarentegen een ander karakter, afgestemd op deze singels. De stadsschouwburg kent een ongebruikelijke situering van de functies in verschillende gebouwdelen. Deze gebouwdelen hebben elk hun eigen volume en oriëntatie op de omgeving.
b. bijzondere betekenis van het object wegens de wijze van verkaveling/ inrichting/ voorzieningen.	

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;	Het exterieur is gaaf behouden. In het interieur zijn de kleurstelling en meubilering gewijzigd, maar de indeling, het karakter van de ruimtes en de afwerking is in hoge mate behouden.
wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid;	De materiële, technische en/of constructieve gaafheid is voldoende. De schildering van het beton heeft het beeld en het karakter van het pand niet aangetast.
als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie;	De stadsschouwburg is nog als zodanig in gebruik. De oorspronkelijke functie is dan ook zeer goed herkenbaar.
(van specifiek het complex) wegens de gaafheid en herkenbaarheid van het gehele ensemble van samenstellende onderdelen (hoofd- en bijgebouwen, hekwerken, tuinaanleg e.d.);	De historische, functionele en ruimtelijke relatie tussen de schouwburg, het vrijstaande beeld, de betonnen banken, het voorplein en de erfafscheiding bestaat nog steeds.

---

in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke, dorpse of landschappelijke omgeving. De ruimtelijke relatie met het Keizer Karelplein en de twee singels is onveranderd.

Roerende objecten van belang voor het gebouw en zijn waarde Lage banken met ronde poten (opnieuw gestoffeerd)
Restant van de oorspronkelijke stoelen uit de toneelzaal

Onderdelen zonder monumentale waarde:

- Exterieur Fietsenrekken op het plein

KENNIS: FEITEN

Oorspronkelijke functie(s), Cultuur, gezondheid, wetenschap
bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr)
op grond van een thesaurus,
overeenkomend met
registeromschrijving

Typologie Schouwburg
Plein
Muur
Sculptuur
Zitbank

Huidige functie (met jaartal) Schouwburg
Plein
Muur
Sculptuur
Zitbank (2012)

Naam object Stadsschouwburg

Stijl/stroming Brutalisme

Bouwtijd (ook de planfase) 1955 (ontwerp); 1959-1961 (bouw); 1961 (opening)

Architect(en)/ontwerper(s) Bernard Bijvoet (Amsterdam 1889 - Haarlem 1979) i.s.m.
Prof. Gerard H.M. Holt (Haarlem 1904 - Haarlem 1988)

Uitvoerder (aannemer e.d.)

Opdrachtgever Gemeente Nijmegen

Exterieur De stadsschouwburg is samengesteld uit onregelmatig geplaatste gebouwdelen met elk een eigen massa en vormgeving: een trapeziumvormige foyer, een zaal in de vorm van een halve cilinder en een blokvormige toneeltoren, alle drie in baksteen, en daartussen een hal in beton. De foyer op pilotis aan de voorzijde en de lager gelegen toneeltoren achteraan zorgen voor een horizontaal evenwicht. Gesloten vlakken contrasteren met open glaswanden. Karakteristiek zijn de uitvergrote elementen als plantenbakken, waterspuwers en V-vormige draagconstructie.

<i>Gebouw, constructietechniek</i>	Het materiaalgebruik kent een contrast tussen de zorgvuldige afwerking van de marmervloeren, glaspuien en stucwanden enerzijds en de ruwe afwerking van de baksteen en het beton anderzijds.
<i>Interieur</i>	Theaterzaal met goo plaatsen. Foyerzaal die ook afzonderlijk te gebruiken is. De hal verbindt de verschillende onderdelen met behulp van vides, balkons, omgangen en trappen. In het interieur is gepoogd een sfeer van lichtheid en menselijke intimiteit op te roepen, terwijl tegelijk een ruimtelijk werking is nagestreefd door de ruimtes zoveel mogelijk in onderlinge relatie te brengen. De hal verbindt de verschillende onderdelen met behulp van vides, balkons, omgangen en trappen. Deze elementen zijn (optisch) vrij van de wanden gehouden, hetgeen geaccentueerd wordt door de (kunst) lichtinval. In de toneelzaal is het podium tot wezenlijk middelpunt gemaakt. Wand en (gebogen een doorlopend tot op het toneel), vloeren en stoelen hebben er een donkere kleur.
<i>Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang</i>	Het vrijstaande pand is gesitueerd op een wigvormig terrein tussen de Nassausingel en de Van Schaeck Mathonsingel. De foyer richt zich met een grote glaspui op het Keizer Karelplein, tegenwoordig een drukke verkeersrotonde. Voor de entree bevindt zich een plein met een bronzen beeld en twee betonnen banken. Onder de foyer was een beeldentuin gedacht; het plein is er op decoratieve wijze bestraat met grindbeton en marmer en de ruimte wordt verlicht met vele spots. Het terrein wordt van de straat gescheiden door een betonnen keermuur. De schouwburg ligt in het gemeentelijk beschermd stadsgezicht Negentiende-eeuwse stadsuitleg, dat mogelijk een rijksbeschermd stadsgezicht wordt.
<i>Archeologische relevantie ondergrond (zie Archis, Kich, gemeentearcheoloog of...)</i>	Het perceel betreft geen AMK-terrein.
Toegepaste materialen	
<i>gebouw, constructietechniek</i>	Betonconstructie met stalen dekspanten. Ruw afgewerkte gevels van baksteen en (inmiddels geschilderd) beton. Stalen puiken, deuren en ramen. Plein onder de foyer met grindbeton en marmer. Erf scheiding van beton.

Interieur/afwerking	Het kleurenschema is niet meer origineel. Hal: Vloeren van grindbeton en marmer. Ruw afgewerkte wanden van baksteen en beton. Pilaren van beton. Originele kapstokken en paraplubakken. Betonnen trap met metalen leuning. Huidig vvv-kantoor: Marmeren balie Foyer: Parketvloer, wandlampen en plafonnières. Toneelzaal: Rieten balkonschermen met verlichtingsarmaturen Kantoordeel: Wandlampjes, ingebouwde kast

Kunstwerken/orgels/ gedenktkens/meubels die bestanddeel zijn:	Vrijstaand bronzen beeld Neon-lichtkunstwerk in de hal (maker onbekend) Wandkleed op de verdieping (maker onbekend)

nr. 1

Materiaal/techniek	Bronzen beeld
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Op het plein voor de voormalige ingang
Kunstenaar	P. d'Hont
Voorstelling	Dame met een stola
Datering	1966

nr. 2

Materiaal/techniek	Neon verlichting
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Tegen het plafond in de hal

nr. 3

Materiaal/techniek	Geweven wandkleed
Locatie (in/aan het beschermde monument)	In de ruimte voor de foyer
Kunstenaar	T W H ?
Voorstelling	Mythologische figuren, fantasiedieren

Geschiedenis	De oude schouwburg aan de Burchtstraat was in 1935 al gesloopt, maar de recessie en Tweede Wereldoorlog vertraagden de bouw van een nieuwe schouwburg. Pas in 1955 kreeg ir. B. Bijvoet de opdracht een nieuwe schouwburg te ontwerpen. Hij voerde dit samen met prof. G.H.M. Holt uit, zoals ze dat ook bij andere schouwburgprojecten zouden doen (Tilburg, Apeldoorn, Tiel en Winterswijk). Bijvoet werkte tot de Tweede Wereldoorlog veel samen met andere (interationale) architecten, zoals met Jan Duiker bij sanatorium Zonnestraal in Hilversum. Na de oorlog bouwde een eigen succesvolle praktijk op. Hij ontwierp onder meer woonhuizen en, zoals gezegd, culturele centra. Holt kwam uit een progressief katholiek milieu. Hij was lid van De 8 en Opbouw. Hij was redactielid van het Katholiek Bouwblad 1946-51 en Forum 1948-55. Holts eigen opvattingen pasten beter bij die van Forum dan bij die van de collega's bij het Katholiek Bouwblad. 1947 Buitengewoon hoogleraar afd bouwkunde TH Delft. Hij behoorde tot de eerste generatie modernistische docenten, met Van Lohuizen, Van Beusekom en Van Eesteren. Na WO II ontwierp hij veel in systeembouw. Via katholieke opdrachtgevers kreeg hij opdrachten om in de woonwijken waar hij bouwde ook kerken te ontwerpen. Ingetogen vormen en sobere materialen, weinig uiterlijkheden. Op zaterdag 8 april 1961 opende de Stadsschouwburg met de voorstelling Herakles van Euripides door de Arnhemse Toneelgroep Theater, geregisseerd door Richard Flink, met in de hoofdrol zijn zoon Coen Flink. De schouwburg werd samen met Concertgebouw De Vereniging ondergebracht in de NV Maatschappij tot Exploitatie van de Nijmeegse Schouwburg en Concertzaal, afgekort de NV MENSEC. Sinds 2011 vallen de Stadsschouwburg en het Concertgebouw onder een nieuwe rechtsvorm: de stichting Keizer Karel Podia. In september 2011 werd het 50-jarig bestaan uitgebreid gevierd. Een horecavleugel aan de Van Schaeck Mathonsingel en een later ontwerp voor een kleine toneelzaal aan de Nassausingel zijn nooit gerealiseerd.
Relevante wijzigingen	Om instandhoudingsredenen is het beton aan de buitenzijde geschilderd. Op het plein zijn fietsenrekken geplaatst. Het kleurenschema van het interieur is niet meer origineel. In 2003 is de schouwburg grotendeels gerenoveerd. De handbediende trekkenwand is vervangen door een computergestuurde trekkenwand. De kassarimte is ingrijpend verbouwd en herbergt sindsdien ook het VVV. De stoelen in de toneelzaal zijn vervangen, evenals het losse meubilair in de hal. De kelder is opnieuw ingedeeld ten behoeve van Muzieum.
Bezocht	Jojanneke Clarijs en Annemieke Vos, 08-10-2012: exterieur en interieur.
Overige	Het pand is in 2003 geregistreerd als gemeentelijk monument.

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

1	Uittreksel van het Monumentenregister van de gemeente Nijmegen.
2	“Nieuwe schouwburg voor Nijmegen”, in: Bouw, 10 (1955), pp.123-124.
3	“Bij de nieuwe schouwburg te Nijmegen”, in: Baksteen, 3 (1961) 3, pp.6-7.
4	Publieke Werken 1961, pp.120-124.
5	“Schouwburg te Nijmegen”, in: Bouwkundig Weekblad, 79 (1961), pp.283-289.
6	“Nederlandse schouwburgen: Nijmegen”, in: Bouw, 17 (1962), pp.988-991.
7	La Technique des Traveaux 1962 p.322.
8	“Schouwburgen: stadsschouwburg te Nijmegen”, in: Katholiek Bouwblad, 30 (1963), pp.181-186.
9	Architectuur in Nederland 1960-1976, Amsterdam 1969, p.59.
10	H.P.G. de Boer, Architect GHM Holt (1904). Sociale woningbouw, kerken, theaters. Amsterdam 1983, p.58 ev.
11	Kijk om je heen: de geschiedenis v.d. moderne architectuur in Nederland, Den Haag 1988, p.60.
12	T. Tummers, Architectuur in Nijmegen. Een overzicht van architectuur en stedenbouw na 1900, 1995, pp.70-71.
13	M. Kuipers, Toonbeelden van de Wederopbouw, Zwolle 2002, p.169.
14	L. van Meijel, De weelde van de soberheid. Nijmegen herrijst 1945-1965, Nijmegen 2004, pp.48-49.
15	B. Logger (ea.), Theaters in Nederland sinds de zeventiende eeuw, Theater Instituut Amsterdam, Amsterdam, 2007.
16	www.wederopbouwdatabank.nl www.architectuurgids.nl www.keizerkarelpodia.nl
<i>Al gebruikte bronnen (websites scan of kopie opslaan omdat dit wijzigt, of van alles een kopie opslaan???)</i>	1,5,16
<i>Interviews bewoners, gebruikers</i>	Joanneke Clarijs en Annemieke Vos, 08-10-2012: gesprek met de heer Leon Wellens, manager facilitaire zaken van Keizer Karel Podia en Hettie Peterse van de gemeente Nijmegen.

Monument

Otterlo Beeldentuin Kröller-Müller Museum

Register

<i>Provincie</i>	Gelderland
<i>Gemeente</i>	Ede
<i>Plaats</i>	Otterlo
<i>Straat/huisnummer</i>	Houtkampweg 6
<i>Postcode</i>	6731 AW
<i>Kadastrale aanduiding</i>	Otterlo I 78
<i>Aanduiding of korte omschrijving</i>	Beeldentuin met drijvende sculptuur

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);</i>	Namelijk als toevoeging aan en in twee fasen tot stand gebrachte uitbreiding van een reeds enkele tientallen jaren eerder gerealiseerd museum voor 19de- en 20ste-eeuwse kunst. Exposeren van kunst in beeldentuin en (grote) publieke toegankelijkheid.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);</i>	Als voorbeeld van een op dat moment nog weinig in ons land voorkomend functietype - de museale beeldentuin.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;

<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	Namelijk als prestigieus werk van de eerste als zodanig in Nederland aangestelde hoogleraar tuin- en landschapsarchitectuur, J.T.P. Bijhouwer (in samenwerking met de directeur van Museum Kröller-Müller, A.M. Hammacher en de Hongaars –Franse beeldhouwster Marta Pan.)
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	Die onder meer zijn te herkennen in toepassing van een complex van onderling verbonden, maar min of meer separate ‘kommen’ als onderdelen van een museaal ingericht park met kleine vijver. De esthetische kwaliteit komt mede voort uit de geplaatste kunstwerken in de groene context.

III Situationele en ensemblewaarde

betekenis van het object als essentieel (cultuurhistorisch, functioneel en/of architectuurhistorisch en visueel) onderdeel van een complex;

Als cultuurhistorisch en functioneel annex en onderdeel van het nabije Kröller-Müllermuseum.

<i>a. bijzondere betekenis van het complex wegens de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing in relatie tot de onderlinge historisch-ruimtelijke context en in relatie tot de daarbij behorende groenvoorzieningen, wegen, wateren, bodemgesteldheid en/of archeologie;</i>	b. De bijzondere betekenis is vooral herkenbaar in de inrichting van de beeldentuin door onderling verbonden ‘kommen’ (kabinetten) van verschillende omvang verbonden aan een min of meer ovale open ruimte met centrale vijver.
<i>b. bijzondere betekenis van het object wegens de wijze van verkaveling/ inrichting/ voorzieningen.</i>	

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

<i>(van specifiek het complex) wegens de gaafheid en herkenbaarheid van het gehele ensemble van samenstellende onderdelen (hoofd- en bijgebouwen, hekwerken, tuinaanleg e.d.);</i>	Deze gaafheid is vooral herkenbaar in de aanleg van het totaalconcept van de ovale middenruimte en door de bosschages van de middenruimte en ook van elkaar gescheiden ‘kommen’.
<i>in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke, dorps- of landschappelijke omgeving.</i>	De relatie tot de structurele en visuele gaafheid van de landschappelijke –niet meer natuurlijke- omgeving is te danken aan en herkenbaar in de latere uitbreidingen van de beeldentuin.

V Zeldzaamheid

uitzonderlijk belang van het object/
complex wegens relatieve zeldzaamheid
in relatie tot één of meer van de onder I
t/m III genoemde kwaliteiten.

Dit uitzonderlijk belang is vooral gebaseerd op de samenhang met Museum Kröller-Müller, op de bijzondere aanleg en op de betekenis van de aanleg binnen het werk van landschapsarchitect J.T.P. Bijhouwer.

Roerende objecten
van belang voor het gebouw en zijn
waarde

Objet Flottante van de van origine Hongaarse, maar tot Française genaturaliseerde beeldhouwster Marta Pan. De vijver is onlosmakelijk verbonden met de sculptuur.

Overige

Er bevinden zich talrijke beeldhouwwerken van vooraanstaande kunstenaars in de tuin, zoals van: De beeldentuin geniet dan ook een internationale vermaardheid. Naast beelden bevat de tuin een tweetal gebouwde objecten: een replica van een beeldenpaviljoen voor Park Sonsbeek (1955) van Gerrit Rietveld, uit 1965 / 2010 en oorspronkelijk uit 1966 daterend, in 2005 herbouwd paviljoen voor deze tuin, van Aldo van Eyck.

KENNIS: FEITENVERZAMELING

Oorspronkelijke functie(s),
bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr)
op grond van een thesaurus,
overeenkomend met
registeromschrijving

Beeldentuin bestaande uit een ruim door gevarieerd groen afgezoomd gazon -waarin een vijver met wit, drijvend object in polyester- en uit annexe, kleinere 'groene kommen'.

Typologie

Beeldentuin

Huidige functie (met jaartal)

Waarneming 2012
Sinds (1922) / 1961

Naam object

Beeldentuin Kröller-Müller Museum

Stijl/stroming

Landschapsstijl

Bouwtijd (ook de planfase)

Eerste inrichting vanaf ca. 1922
Ontwerp 1954/55-1961
Aanvang aanleg 1959
Opening 1961
Ontwerp uitbreiding 1964
Aanleg Uitbreiding 1964-1966
Opening uitbreiding 1966

Latere uitbreiding en gedeeltelijke omvorming volgde vanaf 1995

Architect(en)/ontwerper(s)

J.T.P. Bijhouwer (m.m.v. A.M. Hammacher en M. Pan)

Uitvoerder (aannemer e.d.)

????

Opdrachtgever

Kröller-Müllerstichting / A.M. (Bram) Hammacher (1954) / R.W.D. (Rudi) Oxenaar (1963/64)

Exterieur

Het beschermde deel van de beeldentuin bestaat in hoofdzaak uit een in twee fasen aangelegde tuin in landschappelijke stijl. De oppervlakte van dit deel is ongeveer 7 ha (3,5 ha uit de eerste fase en 3,4 uit de tweede; een beoogde verdere groei met derde deel van ca. 2,5 ha is niet als zodanig gerealiseerd). Hiernaast zijn delen van de aangrenzende en de toenmalige, het museumgebouw omzomende terreinen als deel van de beeldentuin te beschouwen, hoewel ze maar ten dele op ontwerpen van 1955 en 1960 voorkomen.

Het oudste deel van de beeldentuin, direct oostelijk van het uit 1938 daterende museumgebouw van Henri van de Velde (1863-1957), bestaat uit een onregelmatig gevormd, ruwweg vijfzijdig, bebost terrein met een centraal open veld –de ‘Grote Vallei’- en daar omheen enige kleinere open velden die verbonden zijn door een slingerend dreven- of padenstelsel. Een belangrijk element van dit oudste deel van de beeldentuin is de aanvankelijk door Bijhouwer niet gewenste vijver. De vijver en het erin opgenomen ‘Sculpture flottante, Otterlo’, zijn een ontwerp van Marta Pan. In het noordelijkste gedeelte van het oude deel van Bijhouters aanleg kwam in 1964/65 het gereconstrueerde beeldenpaviljoen van Gerrit Rietveld tot stand. (De Grote Vallei wordt ook wel de Grote Kom en het Grote Veld genoemd) Bij de uitbreiding is aan de zuidoostzijde een ruwweg driehoekig, eveneens bebost terrein toegevoegd, waarin opnieuw enige open velden. Het padenstelsel werd in vergelijkbare trant uitgebreid en waar nodig voor integratie aangepast. Deze uitbreiding is mede vormgegeven door Rudi Oxenaar. De zuidelijke grens van het terrein is in belangrijke mate bepaald door de steilte van de Franse Berg, een stuwwal uit de voorlaatste ijstijd; de noordelijke door de oost-west gerichte Houtkampweg. De door hekwerken bepaalde grenzen vormden vanaf het padenstelsel nergens een visuele barrière. Het padenstelsel kent in hoofdzaak een beloop in de luwte van begroeiing en langs de randen van de open velden. Het buiten de paden treden om geëxposeerde beelden van dichtbij te bekijken is van oudsher uitdrukkelijk toegestaan. Een gevolg hiervan is geweest dat enkele ‘ingesleten’ verbindingen in meer recente tijd alsnog zijn voorzien van een verharding. De beeldencollectie is voor een belangrijk deel tegen de achtergrond van de vegetatie en het plaatselijk reliëf gesitueerd en dus niet per definitie op de open velden: er werd gemikt op een decor in plaats van op ‘ruimte’. Dit is in de huidige opstelling nog goed waarneembaar.

In de huidige toestand is de plattegrond weliswaar iets gewijzigd ten opzichte van die rond 1965, maar de oude structuur laat zich nog goed herkennen. De paden zijn ten behoeve van rolstoeltoegankelijkheid verhard en ook zijn enkele veel begane ‘doorsteken’ gefixeerd als verbindingen.

De blik over het Grote Veld vanuit de van omstreeks 1975 daterende uitbreiding van het museum kent een perspectivische opbouw door coulisse-effect. De andere velden zijn meer besloten van karakter, maar onder de stammen door en langs reliëffaccenten en slingerende paden zijn wel steeds uitnodigende vergezichten: de kleine velden of kommen zijn dus duidelijk met elkaar en met het Grote Veld verbonden. Dit is een belangrijk aspect aan de beeldentuin, die immers de invitatie moet inhouden voor een ‘monumentale rondgang’.

Kunstwerken/orgels/gedenktekens/meubels die bestanddeel zijn:

---

nr. 1

Materiaal/techniek	Polyester sculptuur, versterkt met aluminium.
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Drijvend object binnen de vijver ten oosten van de museumgebouwen.
Kunstenaar	Marta Pan (1923-2008)
Voorstelling	‘Sculpture flottante, Otterlo’.
Datering	1960 (ontwerp); 1961 (uitvoering)
Afmetingen	. 1,90 x 3,00 x 2,50 m (object). 32 x 14 m (vijver).

---

nr. 2	
Materiaal/techniek	Betonelementen, hout, staal, riet en glas
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Ten noordoosten van de vijver
Kunstenaar	G.T. (Gerrit) Rietveld (1888-1964)
Voorstelling	Rietveldpaviljoen.
Datering	1954-1955 (Voor Internationale Beeldtentoonstelling in Park Sonsbeek te Arnhem) 1964-1965 (Herbouwd in Beeldentuin Kröller-Müller Museum) 2010 (Opnieuw gereconstrueerd)
Stijl/stroming	Nieuwe Zakelijkheid / Functionalisme

Nr. 3	
Materiaal/techniek	(Gewapend) beton
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Zes (3x 2) parkbanken op en aan de rand van de Grote Kom.
Kunstenaar	G.T. (Gerrit) Rietveld (1888-1964)
Voorstelling	Zes betonnen parkbanken in 3 x 2 uitvoeringen: convex (tweevoudig uitwaarts geknikt) en concaaf (tweevoudig inwaarts geknikt).
Datering	1961
Stijl/stroming	Nieuwe Zakelijkheid / Functionalisme
Afmetingen	278 x 96 x 80 cm

Groen erfgoed: beplanting

Beplanting grotendeels gebaseerd op (het rooien van) reeds aanwezige vegetatie, deels -en hier en daar ruim- aangevuld met coniferen (= naaldhout), rododendron, sparren en dennen. De eerder aanwezige vegetatie van onder meer beuken, eiken, diverse soorten dennen en berken dateerde in belangrijke mate uit de 19de en de eerste decennia van de 20ste eeuw, toen het grotendeels kale gebied is beplant. Kaarten geven percelen dennen, beuken en eiken aan, alsmede veel 'hakhout'.

De huidige indeling laat met name op en ten oosten van de Grote Kom solitaire eiken en overwegende zones van hoog opgaand loofhout (van groene en enige rode beuken alsmede eiken en berken) zien. Hiernaast zijn kleinere gemengde clusters van loof en naaldhout (dennen en sparren) aanwezig, in het bijzonder ten noordoosten van de vijver. In het oosten van het door Bijhouwer ontworpen deel van de beeldentuin bevindt zich een belangrijk groter bos van sparren en dennen (het pinetum), dat zijn oorsprong heeft in de eerder aanwezige begroeiing.

Stedenbouwkundige ligging,

situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang

De beeldentuin bevindt zich ten oosten van het complex van gebouwen dat het Kröller-Müller Museum vormt. De aanleg op deze plaats is mede ingegeven door situering aan de noordzijde van een uitloper van de zogenoemde Franse Berg. De Franse Berg is een vrij steile, enkele tientallen meters hoge rug (stuwwal uit de voorlaatste ijstijd), die zich globaal van west naar oost uitstrekt. Het museum en de tuin liggen in de noordelijke luwte van deze rug.

Archeologische relevantie

ondergrond (zie Archis, Kich, gemeentearcheoloog of...)

????

Geschiedenis

De stichting van de beeldentuin -en in de eerste plaats die van het Kröller-Müller Museum en van het Nationaal Park De Hoge Veluwe zelf- gaan terug op het echtpaar Kröller-Müller. Zij (Hélène, 1869-1939 en Anton, 1862-1941) kochten in 1909 een duizenden hectare groot, niet of nauwelijks in cultuur gebracht terrein ten noordwesten van Arnhem in de buurt van Otterlo. Anton Kröller, schatrijk geworden in het bedrijf van zijn latere schoonvader, kocht het terrein met het doel het als jachtgebied te benutten. Hélène Kröller-Müller, de schatrijke dochter van een Duitse ondernemer, was een belangrijke kunstverzamelaar en zag een toekomst van het terrein in de vestiging van een museum voor haar collectie. Een reeds in uitvoering genomen ontwerp voor een museum (van Henri van de Velde) moest in de jaren '20 door geldgebrek worden opgegeven, waarna de zaak, inclusief de kunstverzameling, in 1935 door de Nederlandse staat is gekocht. De bouw van een kleiner museum waarin de collectie zou worden getoond, was deel van het contract en midden 1938 is dit (kleinere) museum opgeleverd. De collectie omvat onder andere diverse Van Goghs, Picasso's en Mondriaans. Hiernaast verzamelde Hélène Müller beeldhouwwerken en nam ze zich voor de collectie uit te stallen. Op enige locaties kwamen beelden te staan.

Het beheer van de totale collectie kwam in 1935 onder verantwoordelijkheid van de Kröller-Müller Stichting, die ook het initiatief nam voor de bouw van het museum, de aanleg van de beeldentuin en voor de uitbreidingen van beide. De aanleg van de beeldentuin was resultaat van een initiatief van directeur Bram Hammacher en architect Henri van de Velde. De feitelijke eigenaar van de grond (namens de overheid: Stichting 'Het Nationale Park De Hoge Veluwe') moest hiertoe grond in erfpacht geven. De opdracht voor een eerste ontwerp ging in 1954 naar J.T.P. Bijhouwer. Terwijl de verwerving van nieuw werk doorgang vond, bestond de beeldentuin nog uit niet veel meer dan een gazon aan de noordzijde van het museum. Maar nadat Bijhouwer zijn eerste schetsen (ca. 1955) had uitgewerkt (ca. 1960) en inhoudelijke en financiële kwesties waren opgelost, kwam de aanleg tot uitvoering.

Relevante wijzigingen (

Een gedeelte van oudste aanleg (het westelijk deel) van de beeldentuin is rond 1975 verloren gegaan door de bouw van de grote uitbreiding van het museum naar ontwerp van W. Quist (geboren 1930). Hierdoor is het contact tussen de museale binnen- en buitenruimten versterkt, wat een doelbewuste keuze was. Hierdoor is de vijver relatief dicht tegen het binnenmuseum komen te liggen en wordt er een uitnodigend gebaar gemaakt naar één van de 'beeldmerken' van het museum: het 'Sculpture flottante, Otterlo'.

Aan de oostzijde van de tuin is bij een latere uitbreiding een aanleg gerealiseerd die deels aansluit bij het eerdere plan van Bijhouwer voor dit gebied, maar die wel een ander karakter laat zien dan dat van de beide oudere delen. Hier kwam een veel minder uit slingerende paden samengesteld grondplan tot stand, met zichtlijnen langs tamelijk rechte lanen. Binnen dit nieuwe deel zijn ook enkele gebouwde elementen tot stand gebracht, waaronder een beeldenpaviljoen (oorspronkelijk 1965/66, verplaatst 2005) van Aldo van Eyck (1918-1999) en 'Kijk uit attention' (1986/2005) van Krijn Giezen (geboren 1939). Dit laatste object is een lange trap op de Franse Berg. Deze uitbreiding maakt geen deel uit van de beschermde tuin.

Bezocht

Frits Niemeijer, 31 oktober 2012, buiten

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

Nr. 1	T. van Kooten en M. Bloemheuvel (red.) Beeldentuin Kröller-Müller Museum. Otterlo / Rotterdam, 2007.
Nr. 2	G. Deunk Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur van de 20ste eeuw. Rotterdam, 2002.
Nr. 3	G. Andela J.T.P. Bijhouwer; Grensverleggend landschapsarchitect. Rotterdam, 2011.
Nr. 4	C.S. Oldenburger-Ebbers, A.M. Backer en E. Blok Gids voor de Nederlandse Tuin- en Landschapsarchitectuur, Deel Oost en Midden: Gelderland Utrecht. Rotterdam, 1996.
Nr. 5	http://www.rgd.nl/onderwerpen/de-gebouwen/rietveld-paviljoen/#c15101
Nr. 6	http://nl.wikipedia.org/wiki/Helene_Kr%C3%B6ller-M%C3%BCller
Nr. 7	http://nl.wikipedia.org/wiki/Anton_Kr%C3%B6ller
Nr. 8	P. de Jonge Helene Kröller-Müller : een biografische schets in woord en beeld. Otterlo, 2004.
<i>Interviews bewoners, gebruikers</i>	Dhr. R. Vonhof, Zakelijk adjunct-directeur.

Monument

Rotterdam Concertgebouw De Doelen

Register

Identificatienummer Basisregistratie	059910000070028
Provincie	Zuid-Holland
Gemeente	Rotterdam
Plaats	Rotterdam
Straat/huisnummer	Schouwburgplein 50
Postcode	3012 CL
Kadastrale aanduiding	ROTTERDAM 6E AFD S 4890
Aanduiding of korte omschrijving	Concertgebouw

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);</i>	De architecten hebben te midden van de zakelijke bebouwing van de wederopbouw geprobeerd een vorm te vinden voor de "ideeënwereld" en geestelijke betekenis, die dit gebouw tot uiting moet brengen. Het gezamenlijk beleven van muziek was daarbij uitgangspunt. Met succes is een tijdloos gebouw met een culturele uitstraling gecreëerd.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling;</i>	Als onderdeel van het wederopbouwplan van het centrum van Rotterdam.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);</i>	Als belangrijke ontwikkeling in de bouw van concert- en muziekcentra

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;</i>	Het gebouw is ook in meer algemeen opzicht van belang vanwege de betekenis voor de stedenbouwkundige en architectonische ontwikkeling en inrichting van dit deel van de binnenstad. Het gebouw was een bekroning van de wederopbouw in Rotterdam in de eerste twee decennia na de oorlog. Om die reden vond de officiële opening plaats op de traditionele Opbouwdag 18 mei.
<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	De broers Kraaijvanger behoren tot de belangrijkste Rotterdamse architecten. Tijdens de wederopbouwperiode bepaalden zij, samen met Van den Broek & Bakema en Maaskant, in grote mate het uiterlijk van het nieuwe Rotterdamse centrum. De bouw van De Doelen was in deze periode de laatste grote opdracht voor de Rotterdamse binnenstad en een belangrijk onderdeel van hun oeuvre.
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	Het gebouw straalt door de kwaliteit van het ontwerp en het gebruikte materiaal allure uit, maar op een wijze die de bezoeker niet intimideert. Het streven van de architecten was een representatief gebouw te ontwerpen maar wel met een menselijke maat, waarin elke Rotterdammer zich moest kunnen thuis voelen.
<i>wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst;</i>	Door het gebruik van natuursteen, aluminium, glas en koper in uiterst strakke contouren is de vormgeving universeel en representatief.
<i>wegens de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur(onderdelen).</i>	Ontwerp van interieur en exterieur vloeien volledig in elkaar over.

III Situationele en ensemblewaarde

<i>a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving;</i>	Als wezenlijk onderdeel van het wederopbouwplan voor het Lijnbaankwartier, maar ook voor het (inmiddels sterk gewijzigde) Schouwburgplein.
<i>b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;</i>	

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur; Ondanks de grootschalige aanbouw van Jan Hoogstad en de aanpassingen van het interieur is nog veel van de oorspronkelijke architectuur bewaard gebleven.

V Zeldzaamheid

belang van het object/complex wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht; De architecten hebben te midden van de zakelijke bebouwing van de omringende binnenstad een vorm gecreëerd om de culturele betekenis van gebouw tot uiting te brengen. Het resultaat is een representatief gebouw dat zich niet bij een bepaalde stijl of stroming laat onderbrengen.

KENNIS: FEITEN

Oorspronkelijke functie(s), Cultuur, gezondheid, wetenschap
bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr)
op grond van een thesaurus,
overeenkomend met
registeromschrijving

Huidige functie (met jaartal) Concertgebouw (2012)

Naam object Concertgebouw De Doelen

Stijl/stroming 'Shake-hands'

Bouwtijd (ook de planfase) 1956-1966

Architect(en)/ontwerper(s) Kraaijvanger, E.H.A, Kraaijvanger H.M., Fledderus, R.

Uitvoerder (aannemer e.d.) Aannemingsmij. vh H. en P. Voormolen,
Prof. Ir. C.W. Kosten en ir. P.A. de Lange (akoestiek)

Opdrachtgever Gemeente Rotterdam

Exterieur

Het gebouw bestaat uit een rechthoekig bouwvolume van 115 bij 89 meter, dat een groot deel van de locatie in beslag neemt. De hoogte van 12 meter is relatief bescheiden. In het volume zijn twee zalen opgenomen, waarvan de koperen daken door het platte dak steken.

De gevels van het gebouw vertonen, behalve aan de zijde van het Kruisplein, een identieke opbouw en maken een duidelijk onderscheid tussen begane grond en verdiepingen. De begane grond is fors teruggelegd en bestaat vrijwel geheel uit zwarte stalen puien, afgewisseld met een enkel gesloten muurvlak. Op een aantal plaatsen is de pui nog origineel. Aan het Schouwburgplein bevindt zich op de plaats van de grote zaal de hoofdingang. Aan de Karel Doormanstraat is een fors teruggelegde neveningang met rechts daarvan een gesloten gevelvlak, dat inpandig doorloopt tot op de verdieping. De verdiepingengevel is aan drie zijden voorzien van een opengewerkte schermgevel, die tussen de uitkragende vloer en dak is bevestigd en als een soort sluier om het gebouw is gehangen.

De drie stroken suggereren dat het gebouw drie verdiepingen heeft, maar in werkelijkheid zijn dat er twee. Teruggelegd achter het scherm gaat de eigenlijke gevel schuil, die in drie horizontale stroken is onderverdeeld. Onderin een doorlopende vensterstrook met daarboven een brede, gesloten band. Tussen deze stroken en het dak een doorlopend bovenlicht. Aan de zijde van het Kruisplein is één vlak van boven tot onder geheel met glas gevuld t.b.v. de feestzaal.

De gevel aan de Kruisstraat, waar het principe van de schermgevel niet is doorgevoerd, is grotendeels teruggelegd. De pui op de begane grond is nagenoeg identiek als in de overige gevels. Hierin bevinden zich een dienst- en artiesteningang. Het teruggelegde bouwdeel wordt geflankeerd door gesloten muurvlakken. Op het dak zijn de twee zalen zichtbaar, waarvan de gevels rondom zijn bekleed met koperen platen.

Aan het Schouwburgplein is op de grote zaal het logo en in witte letters de naam 'de Doelen' aangebracht.

---

gebouw, constructietechniek

Het gebouw telt drie bouwlagen onder een plat dak. Vanuit dit rechthoekige bouwvolume rijzen de twee ongelijke volumes van de concertzalen op. Deze hebben een uitgerekte, zeshoekige vorm, waarvan de grootste wordt afgesloten door twee lessenaarsdaken met verschillende hellingsgraden, die elkaar op de nok raken en waarvan de kleinste een plat dak heeft.

Het rechthoekige bouwvolume is onderverdeeld in twee rechthoeken. In het grootste en rechterdeel (oost) bevindt zich de grote concertzaal met een capaciteit van 2222 plaatsen (in noord-zuid richting). Deze zaal heeft de vorm van een uitgerekte zeshoek en is boven de begane grond opgetild op brede kolommen. De zaal heeft een lengte van 56 meter en heeft een breedte oplopend van 33 tot 40 meter. De hoogte is oplopend van 13 tot 18 meter.

Het linkerdeel (west) is op zijn beurt verdeeld in twee delen. In het noordelijke deel bevindt zich de kleine concertzaal met 590 plaatsen (in oost-west richting). De lengte van deze zaal bedraagt 29 meter, de breedte gemiddeld 17 meter en de hoogte ruim 9 meter. Ook deze zaal heeft een langwerpige, zeshoekige vorm. De zaal rust deels op kolommen en deels op de kleine gehoorzaal. Deze gehoorzaal biedt plaats aan 154 personen. In het zuidelijke deel was oorspronkelijk een rechthoekige binnenplaats uitgespaard, die zich op de begane grond opende naar het Kruisplein.

Interieur (indeling)	Het interieur van het concertgebouw is sober vormgegeven, maar uitgevoerd in duurzame materialen. Slechts enkele onderdelen zijn uitgevoerd in een meer luxueuze stijl. Op de begane grond zijn rondom de zalen en langs de gevels diverse ruimten aangebracht die oorspronkelijk bij het concert- en congresgebouw in gebruik waren, zoals kantoor- en dienstvertrekken, entrees en tochtportalen, kassa's, een lounge en een restaurant. De hoofdentree aan het Schouwburgplein sluit direct aan op de hal. De kleine zaal heeft een eigen entree aan het Kruisplein. Op de noordoosthoek bevindt zich de artiestenfoyer met daarboven een dubbelhoge repetitiezaal. Verder in het gebouw zijn er vergaderzalen, solisten- en dirigentenkamers, een feestzaal (van de foyer gescheiden door glazen binnenpuien), een bibliotheek en op het dak, tussen de beide zalen, een ontvangstruimte voor bijzondere bezoekers. Op de eerste verdieping bevindt zich de foyer die de grote zaal aan drie zijden omsluit. De foyer staat in open verbinding met de hal op de begane grond en heeft een dubbele verdiepingshoogte. Ook de kleine zaal heeft een vergelijkbare foyer. Diverse trappen verbinden de hal met de foyers en de zalen. In feite is de hele eerste verdieping, met uitzondering van de noordzijde, één grote doorlopende ruimte die door glazen binnenpuien in compartimenten wordt onderverdeeld. Aan de noordzijde zijn geen foyer of publieke ruimten; hier bevinden zich, net als aan de binnenplaats, drie bouwlagen. De grote en kleine zaal worden op de eerste verdieping omgeven door foyers. Aan de noordkant ligt een strook kantoren, kleedkamers en repetitieruimtes. Grote glaswanden scheiden de ruimtes. De begane grond bestaat uit een grote centrale hal onder de grote zaal met garderobes en publieksruimtes, winkels en restaurants aan drie zijden. Aan de noordzijde zijn hier dienstruimtes. De dakfoyer, die is bedoeld als ontvangstruimte voor hoge gasten, geeft direct toegang tot de loges aan de westzijde van de grote zaal. De hal en de foyer op de eerste verdieping staan in open verbinding met elkaar. In het gebouw zijn diverse kunstwerken aangebracht. De inrichting van de grote zaal is nog altijd in originele staat en wordt zorgvuldig onderhouden in verband met de goede akoestische kwaliteiten. De vormgeving en bekleding van wanden en meubilair zijn zorgvuldig gekozen om een optimale akoestiek te bereiken. Het onderste gedeelte van de zaal bestaat uit een 'kuip'. De wanden hiervan hebben een cassette-achtig patroon van afwisselend terugliggende en uitstulpende vlakken met afgeschuinde hoeken.
interieur, techniek en materialen	Zie onder interieur/afwerking
Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang	Het gebouw is gelegen in het centrum van Rotterdam Het vormt het bouwblok tussen Schouwburgplein, Kruisplein, Kruisstraat en Karel Doormanstraat. De voorgevel ligt aan de zuidkant en is gelegen aan het Schouwburgplein.
Archeologische relevantie ondergrond (zie Archis, Kich, gemeentearcheoloog of...)	Het gebouwencomplex ligt voor zover bekend niet op een terrein van archeologische waarde.

Toegepaste materialen

---

gebouw, constructietechniek

Het ontwerp is voornamelijk op technische en functionele uitgangspunten gebaseerd. Die statigheid komt voornamelijk door de monumentale natuurstenen gevels en de symmetrische opzet. Juist omdat het gebouw als tempel voor de muzen is bedoeld is gekozen voor uitvoering in natuursteen.

De begane grond bestaat vrijwel geheel uit zwarte stalen puien, afgewisseld met een enkel gesloten muurvlak dat met kwartsiet is bekleed. De plinten zijn van grijs kwartsiet. Aan de onderzijde van de overstekende verdiepingen een bekleding van (vermoedelijk) afzeliahouten stroken. De stoep onder het overstek is belegd met klinkers van Pools graniet. De hoofdingang aan het Schouwburgplein bestaat uit een reeks dubbele deuren van gepolijst metaal, geheel met glas gevuld. De vierkante houten deurduwers zijn voorzien van het Doelen-logo. Het gesloten gevelvlak naast de neveningang aan de Karel Doormanstraat, dat inpandig doorloopt tot op de verdieping, is bekleed met wit marmer (calacata). De schermgevel tussen de uitkragende vloer en dak bestaat uit een patroon van staande, rechthoekige openingen die in drie horizontale stroken zijn gestapeld. Tezamen vormen de stroken een groot halfsteensverband. Het scherm is bekleed met wit marmer (cristallino virginio). Onderin een doorlopende vensterstrook van gepolijst aluminium. Een aantal vensters is voorzien van gezandstraald glas met hierin het Doelen-logo. Boven de vensters een brede, gesloten band van, in verticale richting geplooid, aluminium.

Op de verdiepingen in het brede teruggelegde deel zijn de doorgaande vensterstroken tussen doorlopende banden bekleed met wit marmer. De pui op de begane grond is uitgevoerd in zwarte stalen kozijnen. Links op de begane grond een getand, houten gevelvlak. Het teruggelegde bouwdeel wordt geflankeerd door gesloten muurvlakken van wit marmer. Op het dak zijn de gevels van de twee zalen rondom bekleed met koperen platen die in verticale richting zijn aangebracht.

Interieur/afwerking

Het interieur is sober vormgegeven, maar uitgevoerd in duurzame materialen. Slechts enkele onderdelen zijn uitgevoerd in een meer luxueuze stijl. De videranden zijn bekleed met christallino virginio, de balustrades zijn van staal met palissanderhouten leuning. De dieprood geschilderde plafonds bestaan uit vlakken met geperforeerde boardtegels.

Vloeren, wanden en plafonds van de grote zaal zijn overwegend in harde materialen uitgevoerd. De wanden van de 'kuip' in het onderste deel van de zaal zijn bekleed met travertijn (oriënt crème) in een cassette-achtig patroon van afwisselend terugliggende en uitstulpende vlakken met afgeschuinde hoeken. De wanden daarboven hebben een bekleding van Amerikaans notenhout en bestaan uit gelede panelen, waartussen zich ook uitstulpende vlakken bevinden. Het plafond is voorzien van witgeverfd brandwerend plaatmateriaal. Het podium is belegd met stroken panga-pangahout. De balkonrand van de loges, die zich in getande vorm langs de zijgevels uitstrekken, is met bladgoud bekleed.

Ook in de kleine zaal is de 'kuip' bekleed met wit marmer (calacata). Daarboven een akoestische reliëfwand van houten panelen. Aan het plafond is een frame gehangen van wit geschilderde balken, waarin het patroon van de schermgevel terugkeert. De fauteuils zijn met een rode stof bekleed.

De inrichting van de dakfoyer dateert uit de jaren '90. Wel is hier ook nog oorspronkelijk meubilair uit de bouwtijd aanwezig. Op de vloer een wollen tapijt, waarin in twee kleuren rood een vakkenpatroon is geweven. Een deel van de wanden is met ruw stucwerk afgewerkt. Het plafond is zwevend en bestaat uit houten lamellen, in drie kleuren gelakt, die horizontaal en los van elkaar zijn opgehangen.

Kunstwerken/orgels/
gedenktekens/meubels die bestanddeel
zijn:

In de grote zaal bevindt zich een orgel uit 1968, gebouwd door de firma Flentrop. Het instrument heeft 70 registers die verdeeld zijn over 4 klavieren voor de handen en een klavier voor de voeten. In tegenstelling tot de meeste orgels in ons land is het niet verticaal opgesteld, maar horizontaal. In een normale opstelling zouden Positief, Hoofdwerk en Bovenwerk in drie etages boven elkaar zijn geplaatst. In verband met de beperkte hoogte van de zaal werd in het ontwerp van het orgel het Hoofdwerk in twee delen gesplitst die als Linker- en Rechterwerk aan beide zijden van het Bovenwerk hun plaats vonden. De speeltafel staat vrij, zodat de verrichtingen van de organist door het publiek goed gevolgd kunnen worden.

Nog nader te omschrijven:
K. Franse (keramiek, wanddecoratie)
W. Fruytier, (wandkleed)
J. Wijsbroek (wanddecoraties)
T. Toyofuku (sculptuur)
M. Agata (schilderij)
B. Hepworth (sculptuur)

nr. 1

Materiaal/techniek	Reliëf in marmer
Locatie (in/aan het beschermde monument)	bovenfoyer
Kunstenaar	Frank Nix
Voorstelling	Gespitste, grafisch aandoende voorstelling met muziekmotieven
Datering	1963

nr. 2

Materiaal/techniek	Natuursteenmozaïek
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Bij ingang grote zaal
Kunstenaar	Wally Elenbaas
Voorstelling	Abstract vloermozaïek
Datering	1966
Afmetingen	5 x 4 meter

nr. 3

Materiaal/techniek	Marmereen sgraffito
Locatie (in/aan het beschermde monument)	Tegenover ingang grote zaal
Kunstenaar	Bouke IJlstra
Voorstelling	interarsia

Groen erfgoed:
aanleg/beplanting

N.v.t.

Geschiedenis

De naam komen we voor het eerst tegen in de 17e eeuw, toen door een groep stadsmuzikanten regelmatig concerten werden gegeven in een gebouw genaamd 'De Doele'. Dit gebouw was een vervanging van de bestaande St. Joris Doele, dat sinds de middeleeuwen de sociëteit was geweest van het gilde van de voetboogschutters. Voetboogschutters oefenden in het boogschieten op 'doelen'. De naam 'Doelen' komt dan ook in veel andere steden voor en verwijst dan vaak naar het oefenterrein van de voormalige schutterij.

In 1844 werd ter vervanging van De Doele aan het Haagscheveer de Grootte Doelezaal aan de Coolsingel geopend, maar deze moest een kleine eeuw later, in 1930, wegens bouwvalligheid worden gesloten. In 1934 werd de nieuwe, herbouwde Doelenzaal in gebruik genomen. Deze werd in mei 1940 bij het bombardement van Rotterdam verwoest.

Al in het Basisplan van 1946 was sprake van een groot muziektheater aan de noordkant van het Schouwburgplein. Tussen 1946 en 1955 werd door een commissie van de Rotterdamse Kunststichting gedacht en gewerkt aan het programma van eisen voor het concertgebouw.

In 1955 kregen de gebroeders Kraaijvanger en Rein Fledderus de opdracht voor een schetsontwerp. Herman Kraaijvanger was bestuurslid van de RKS en voorzitter van het Rotterdams Philharmonisch Orkest. De gemeenteraad besloot in 1958, nadat al enkele plannen waren getekend, dat het gebouw ook als congrescentrum moest kunnen dienen. Het definitieve, inmiddels tiende ontwerp, werd in 1959 gepresenteerd.

De eerste paal voor het huidige gebouw werd op 9 juli 1962 geslagen door Eduard Flipse (dirigent van het RPhO). Op 18 mei 1966 werd het nieuwe concert- en congresgebouw de Doelen geopend. Hiermee werd een traditionele naam in ere hersteld.

Relevante wijzigingen

Vanaf het begin van de jaren tachtig waren er al plannen voor uitbreiding van De Doelen. Daarbij moest vooral de congresfunctie verder uitgebouwd worden. In een plan van Ben Kraaijvanger, de zoon van Herman, uit 1985 was het gebouw aan drie zijden ingepakt in een nieuwe gevel. Daarin waren de congresfuncties en het Rotterdams conservatorium gedacht. Dit plan ging niet door.

Een belangrijke impuls was midden jaren negentig de bebouwing van het hertenkamp aan het Weena met het Plazacomplex en de Millenniumtoren met het vijfsterren Westinhotel. Jan Hoogstad voorzag De Doelen van een nieuw bouwdeel aan de Kruispleinzijde, waarin congresfuncties en de Hogeschool voor Muziek en Dans zijn ondergebracht. Hierbij is de entree voor de kleine zaal met in metaal gevatte glazen deuren en een onderdoorgang naar de binnenplaats verdwenen. Door de uitbreiding wordt nagenoeg het gehele nog resterende deel van westgevel (Kruisplein) aan het zicht onttrokken. Ook de voormalige binnenplaats is dichtgebouwd met een nieuwe zaal, vooral bedoeld voor congressen, in een vergelijkbare constructie als de andere zalen.

Aan de zijde van het Kruisplein is een nieuwe entree gemaakt om de congreszalen op het dak te bereiken. Dit congresgedeelte is via een luchtbrug met het naastgelegen hotel verbonden. Een 45 meter hoog bouwdeel in gele baksteen met langwerpige raamstroken huisvest de Hogeschool voor Muziek en Theater. In 2000 was de uitbreiding klaar.

Als onderdeel van de uitbreidingsplannen zijn ook aan het bestaande gebouw wijzigingen doorgevoerd. Doel hiervan was onder meer het doorbreken van de functionele monotonie in de plint, opdat het gebouw zich meer zou openen naar de stad. Dit heeft geleid tot het toevoegen van functies, zoals winkels en horecagelegenheden. De wijzigingen aan het oorspronkelijke gebouw zijn uitgevoerd naar ontwerp van bureau Kraaijvanger-Urbis. De oorspronkelijke puien op de begane grond zijn grotendeels vervangen door moderne winkelpuien. Aan de zijde van de Karel Doormanstraat zijn deze in de rooilijn geplaatst, waardoor het oorspronkelijke overstek van de verdiepingen verloren is gegaan. Het ranke, vrijstaande baldakijn op dunne stalen kolommen voor de hoofdentree is vervangen door een nieuw en groter exemplaar.

	In 2009 zijn de Grote Zaal, de foyers en de ontvangstruimte gerenoveerd. Hierbij werden onder meer het klimaatsysteem en alle stoelen vervangen en is de kleurstelling van de zaal gewijzigd. Ook zijn verbeteringen aangebracht ten behoeve van de akoestiek. De belangrijkste vernieuwing op dit gebied was het grote zwevende “technisch plafond” met microfoons en andere apparatuur boven het podium. Ook de omgeving van de Grote Zaal, zoals de ontvangsthal, de foyers en de solistenkamers zijn recentelijk aangepast en gemoderniseerd.
Bezocht	G.W. Eshuis (25 september 2012)
Roerende objecten van belang voor het gebouw en zijn waarde	Aan de plafonds van het gebouw fraaie kristallen kroonluchters. Langs de gevels zitmeubilair op wollen vloerkleden, waarvan groot deel nog origineel. Het meubilair en verlichting van de dakfoyer, waaronder ronde, marmeren tafels met witte stoelen van de Finse ontwerper Eero Saarinen, zijn origineel.
Onderdelen zonder monumentale waarde:	De aanbouw uit 2000 aan de zijde van het Kruisplein en op de voormalige binnenplaats.

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

Nr. 1	Waardstelling gemeente Rotterdam bij aanwijzing als gemeentelijk monument (1999)
Nr. 2	Galema W., Hutjes, G. E.H. Kraaijvanger (1899-1978), H.M. Kraaijvanger (1903-1981): tussen traditionalisme en modernisme, op zoek naar schoonheid voor een moderne wereld, Rotterdam, 2000
Nr. 3	d' Laine Camp, Modern eclecticisme: wederopbouw-architectuur van H. M. en E. H. Kraaijvanger 1945-1960, In: De architect ; 24(1993), nr. 4, p. 48-67
Nr. 4	Oudenaarden, J., De Doelen: een concert- en congresgebouw dat wortelt in de Middeleeuwen: de geschiedenis van de Rotterdamse doelen en zijn vijf voorgangers, Rotterdam, 2000
Nr. 5	H.J. Tolboom (red), Onvermoede weelde: natuursteengebruik in Rotterdam 1850-1965, Utrecht 2012
Nr. 6	Cityportal Rotterdam (www.rotterdam.nl)
	www. Architectuurinrotterdam.nl
Al gebruikte bronnen (websites scan of kopie opslaan omdat dit wijzigt, of van alles een kopie opslaan???)	1 t/m 5
Interviews bewoners, gebruikers	G. Oostvogel, directeur

Monument

Tilburg Schouwburg

Register

Provincie	Noord-Brabant
Gemeente	Tilburg
Plaats	Tilburg
Straat/huisnummer	Louis Bouwmeesterplein 1
Postcode	5038 TN
Kadastrale aanduiding	TILBURG M 11359

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);</i>	De schouwburg is een bijzondere uitdrukking van de culturele en maatschappelijke ontwikkeling, vanaf de jaren vijftig en in de jaren zestig, waarbij een schouwburg gezien werd als noodzakelijk onderdeel van een gemeenschap. De theaterfunctie is gecombineerd met een restaurant. De grote raampartijen die de communicatie met de stad verbeelden zijn kenmerkend voor het sociale karakter van de theaterbouw in deze periode. De kleine zaal bood o.a. ruimte voor experimenteel theater, wat zeer kenmerkend is voor dit tijdperk.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;</i>	Het gebouw is van belang voor de architectuurgeschiedenis, vooral voor de geschiedenis van de theaterbouw.
<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	De schouwburg is een belangrijk werk in het oeuvre van de architecten Bijvoet en Holt
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	ja
<i>wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst;</i>	Van belang vanwege het bijzondere materiaalgebruik, met het decoratieve metselwerk en de ronde glazen vensters.
<i>wegens de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur(onderdelen).</i>	De bijzondere samenhang van het exterieur en het interieur met fraaie ruimtewerking en de relatie met buiten, de interieurafwerking en inrichting, als een geheel ontworpen door de architecten, is van groot belang.

III Situationele en ensemblewaarde

<i>a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving;</i>	De schouwburg is met zijn sterk plastische vorm en ligging aan de schouwburgring van groot belang voor zijn omgeving.
<i>b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;</i>	

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

<i>wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;</i>	De schouwburg is relatief gaaf bewaard gebleven
<i>als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie;</i>	De schouwburg heeft nog de historisch belangrijke oorspronkelijk functie.

V Zeldzaamheid

<i>belang van het object/complex wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht;</i>	Van belang als relatief zeldzaam gaaf bewaard gebleven schouwburg uit wederopbouwperiode.

Roerende objecten van belang voor het gebouw en zijn waarde	Bijvoet en Holt ontwierpen ook het interieur en een deel van het meubilair. Van belang zijn o.a. de zogenaamde “Cleopatra banken”, rustbanken in staal en bekleed met zwart leer, tafeltjes en zuilen met spiegels bekleed en voorzien van een tafelrand erom heen waarop een glas neergezet kan worden.
Receptiegeschiedenis, prijzen e.d.	De schouwburg wordt onder architecten hoog gewaardeerd als een van de fraaiste gebouwen uit de wederopbouwperiode.

KENNIS: FEITENVERZAMELING

Oorspronkelijke functie(s), <i>bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr)</i> <i>op grond van een thesaurus,</i> <i>overeenkomend met</i> <i>registeromschrijving</i>	Schouwburg
Typologie	Schouwburg
<i>Huidige functie (met jaartal)</i>	Schouwburg (2012)
<i>Bouwtijd (ook de planfase)</i>	1955-1961
<i>Architect(en)/ontwerper(s)</i>	Ir. B. Bijvoet Prof. G.H.M. Holt
<i>Uitvoerder (aannemer e.d.)</i>	
<i>Opdrachtgever</i>	Gemeente Tilburg
<i>Exterieur</i>	Het gebouw bestaat uit drie hoofdvolumes, een vleugel met glazen wanden, een rond volume in metselwerk met daarin de grote zaal en met daaromheen een walvormige foyer, daarachter de toneeltoren met aan weerszijden jalouziebouw.
<i>gebouw, constructietechniek</i>	Baksteenmetselwerk, beton, glasvensters in stalen profielen.
<i>Interieur (indeling)</i>	In het glazen gedeelte is de entree, met een kassa, garderobebalie, foyer en grote trappartij. Hier is ook een restaurant gevestigd. De ruimte op de vide kan ook als tentoonstellingsruimte fungeren. Het glazen bouwdeel leidt naar de grote zaal, met 555 plaatsen beneden, 175 op elk van twee balkons. Bijvoet wilde de zaal ‘geconcentreerd’ laten zijn, met weinig afstand tussen het publiek en het toneel. Om de grote zaal heen ligt de foyer in de vorm van een wandelgang, door de architect Bijvoet de ‘salle des pas perdus’ genoemd. Tegen de grote zaal aan ligt de artiestenfoyer. Daarnaast toiletten. Er is een scheiding met de vertrekken die alleen voor artiesten en personeel bereikbaar zijn, met ruimtes voor de toneelmeester, toneelpersoneel, diverse kleedkamers, een grote toneelberging, de toneelsluis en nog een artiestenfoyer. De kleine zaal is gelegen onder de grote zaal en is apart toegankelijk, via de entree met een de luifel met de naam “studio”. De kleine zaal telt ca 400 plaatsen en heeft eigen garderobes en foyerruimten. Bijvoet ontwierp ook het interieur met onder andere een indrukwekkende trappartij met daarboven een zaagtandplafond, een opvallende aluminium cilinder wenteltrap, bars, tafeltjes, ligbanken, verlichtingsornamenten en aluminium balustrades.

<i>interieur, techniek en materialen</i>	Schoon metselwerk met reliëf van schuin uitstekende koppen Natuursteen (vloeren, balie bij de garderobe) Pleister- en stucwerk (wanden, plafonds) Aluminium (wenteltrap, tafeltjes, bars) Donkerrode vloerbedekking Stoelen in grote zaal bekleed met donkerrode stof. De werking van het kunstlicht is een belangrijk immaterieel element.
Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang	Binnen het centrumplan voor Tilburg, dat in de jaren 60 en 70 van de twintigste eeuw werd uitgevoerd, was een kavel met een bijzondere vorm beschikbaar voor de bouw van de schouwburg. Dit verklaart de opzet van het gebouw met een lang glazen toegangsgedeelte, van waaruit het deel met de theaterzalen wordt bereikt. Door de architectonische opzet opent het gebouw zich naar de stad. Een visuele relatie het plein voor het Paleis-raadhuis wordt bewerkstelligd door deze glazen gang en de met metselwerk beklede foyerruimte rondom de theaterzalen, die de vorm van een wal heeft en van waaruit grote rondlopende vensterpartijen uitzicht bieden op de stad. 's Avonds bood de verlichte schouwburg ook een uitnodigende, feestelijke aanblik vanuit het centrum. Auto's kunnen vanaf de schouwburggring voor het gebouw komen voorrijden, zodat theaterbezoekers voor de deur (onder de luifel) kunnen uitstappen.
Archeologische relevantie <i>ondergrond (zie Archis, Kich, gemeentearcheoloog of...)</i>	n.v.t.
<i>Geschiedenis</i>	In het gebouw zijn roerende onderdelen aanwezig die onderdeel uitmaken van het oorspronkelijke meubilair. Van belang zijn onder andere de rustbanken in Cleopatra stijl, aluminium tafeltjes, verlichtingsornamenten. Er zijn meubels aanwezig van de ontwerpers Bijvoet, Martin Visser, Paul Kjaerholm en Arne Jacobsen. De letters "studio" op de luifel boven de entree van de kleine zaal zijn ontworpen door Josephine Holt, dochter van de architect en echtgenote van de architect Cees Dam.
<i>Relevante wijzigingen</i>	Renovatie in 1990-1996, door de Architectengroep Tilburg (DAT). Hierbij zijn wijzigingen aangebracht om het gebouw te laten voldoen aan actuele regelgeving. Aanpassingen zijn gedaan op het gebied van akoestiek, installaties, constructie, lichttechniek. Twee vrachtwagenliften zijn aangebracht. De wijzigingen zijn in vier fases uitgevoerd. 2011 Vernieuwing entree, door DAT. 2012 aanpassingen aan kleine zaal, aanbrengen extra bar.
<i>Bezocht</i>	L.J.J. von Santen 24 juli 2012 (exterieur en interieur)
<i>Overige</i>	NB in het gebouw zijn kunstwerken uit de rijkscollectie aanwezig, die door het Rijk (ICN) in bruikleen zijn gegeven!

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

Nr. 1	“Nederlandse schouwburgen: Tilburg” in: <i>Bouw</i> , 17 (1962), p 992-993
Nr. 2	“Plan nieuwe schouwburg in Tilburg” in: <i>Bouwkundig Weekblad</i> 73 (1955) p. 153-156 en 79 (1961) p. 277-282
Nr. 3	Wim Bary, “De schouwburg in Tilburg” in: <i>Baksteen</i> 3 (1963), p. 176-1980
Nr. 4	“Schouwburgen: stadsschouwburg te Tilburg” in: <i>Katholiek Bouwblad</i> 30 (1963) p. 176-1980
Nr. 5	Bob Logger (red) en Xandra Knebel (eindred.), <i>Theaters in Nederland sinds de zeventiende eeuw</i> Amsterdam 2007

Al gebruikte bronnen

Interviews bewoners, gebruikers   interview met Dick Doeze Jager , 27 juli 2012 door L.J.J. von Santen

Monument

Zeist KNVB Sportcentrum Paviljoens en gedenkteken

Register

Provincie	Utrecht
Gemeente	Zeist
Plaats	Zeist
Straat/huisnummer	Woudenbergseweg 56A
Postcode	3707 HX Zeist
Kadastrale aanduiding	Zeist E 2285 gedeeltelijk
Aanduiding of korte omschrijving	Ontspanningscentrum, opleidingscentrum, sporthal en sculptuur

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);</i>	Het sportcentrum is een bijzondere naoorlogse uitdrukking van de toenemende betekenis van sport in het algemeen en in het bijzonder van de voetbalsport en de rol van de sportbond daarin. Dit ging gepaard met betaald voetbal, professionalisering van zowel de sporter als de (medische) begeleiding en opkomend wetenschappelijk sportonderzoek.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling;</i>	Het sportcentrum is een uitdrukking van de bewuste keuze voor sportbeoefening in een natuurlijke en rustige omgeving, afgezonderd van het drukke stedelijke leven. De paviljoenopzet maakte het mogelijk de gebouwen in het bestaande park te integreren.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);</i>	Het sportcentrum is een voorbeeld van een specifieke, op afzondering en concentratie gerichte sportaccommodatie. Men koos voor een paviljoenbouw, waarbij iedere functie ondergebracht werd in een apart gebouw. Hierdoor konden de gebouwen beperkt blijven tot kleine volumes.
<i>wegens innovatieve waarde of pionierskarakter;</i>	Het sportcentrum is het eerste voorbeeld van een dergelijk complex in Nederland. Na een studie van buitenlandse voorbeelden werd een programma van eisen geformuleerd, waarop het ontwerp is gebaseerd.
<i>wegens bijzondere herinneringswaarde.</i>	Het sportcomplex is een bijzondere uitdrukking van de geschiedenis van de Koninklijke Nederlandse Voetbalbond (K.N.V.B.)

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;</i>	Het sportcentrum is een voorbeeld van het functionalisme. Sporthal en trainingscentrum hebben tegelijk karakteristieken van het brutalisme. Kenmerkend voor het functionalisme is de vormgeving met strakke lijnen en eenvoudige, geometrische vormen en de afwezigheid van decoratie.
<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	Het sportcentrum is een voorbeeld van een belangrijk ontwerp binnen het oeuvre van architectenbureau Maaskant, Van Dommelen, Kroos en Senf en van Hugh Maaskant (1907-1977) in het bijzonder.
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	Het ontwerp van de sporthal kenmerkt zich door een bewust gekozen, imponerende eenvoud met een robuuste uitstraling passend bij de bestemming. Het gebouw is een compositie van autonome vlakken en volumes die benadrukt wordt door verschillend materiaalgebruik. Er is een contrast tussen transparantie en massa, tussen metselwerk en glas. Met eenvoudige en praktische materialen als metselwerk en houten plafonds is getracht een sportieve sfeer te bereiken.
<i>wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornametiek en/of monumentale kunst;</i>	Sculptuur, wandsculptuur en glasmozaïek zijn voorbeelden van de naoorlogse toepassing van beeldende kunst in de architectuur. Men hechtte grote waarde aan de verheffende en motiverende werking van beeldende kunst. Het onderwerp van de sculptuur, sportende mensen, is afgestemd op de functie van het gebouw.

III Situationele en ensemblewaarde

<i>betekenis van het object als essentieel (cultuurhistorisch, functioneel en/of architectuurhistorisch en visueel) onderdeel van een complex;</i>	Alle gebouwen zijn door hun functie een essentieel onderdeel van het sportcomplex. Elk gebouw heeft een eigen identiteit, maar is wel familie van de andere door de geometrische vormtaal, de transparantie, de relatie met de omgeving en het materiaalgebruik.

a. bijzondere betekenis van het complex wegens de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing in relatie tot de onderlinge historisch-ruimtelijke context en in relatie tot de daarbij behorende groenvoorzieningen, wegen, wateren, bodemgesteldheid en/of archeologie;	A: De situering van het sportcomplex in een groene omgeving sluit aan bij de opvatting dat de rust en de natuur een stimulerende werking hebben op de geestelijke conditie. Het sportcomplex is visueel afgesloten van zijn omgeving. Hierdoor is een vorm van intimiteit en zelf gekozen isolement (concentratie) ontstaan.
b. bijzondere betekenis van het object wegens de wijze van verkaveling/inrichting/voorzieningen.	B: Vanwege het bijzondere contrast tussen de landschappelijke inscenering en de architectuur van de gebouwen. Dit contrast versterkt de eigenheid en de betekenis van beide: de “ongevormde” natuur benadrukt de moderniteit van de gebouwen.

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;	De betreffende gebouwen zijn op hoofdlijnen gaaf behouden.
wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid;	De materiële, technische en constructieve gaafheid is behouden.
als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie;	Sporthal en ontspanningsgebouw hebben nog steeds de oorspronkelijke functie. Ook de oorspronkelijke functie van het trainingscentrum is als zodanig nog goed herkenbaar.
(van specifiek het complex) wegens de gaafheid en herkenbaarheid van het gehele ensemble van samenstellende onderdelen (hoofd- en bijgebouwen, hekwerken, tuinaanleg e.d.);	De historische, ruimtelijke, functionele en stilistische samenhang met de overige complexonderdelen is onverminderd.
in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke, dorps- of landschappelijke omgeving.	De geïsoleerde ligging van het sportcomplex is ongewijzigd, evenals de situering van het gebouw in een natuurlijke omgeving en de ligging aan een centrale open ruimte.

V Zeldzaamheid

belang van het object/complex wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht;	Het sportcomplex is het eerste en enige voorbeeld van een dergelijk complex in Nederland. Geen enkele andere sportbond heeft een dergelijk omvangrijke, landelijke accommodatie gerealiseerd. Dit is een uitdrukking van de betekenis van de voetbalsport in aantal beoefenaars en liefhebbers en de met de sport gemoeide financiële opbrengsten.

Onderdelen zonder monumentale waarde:

- Exterieur	De latere uitbreiding van de kelder.
- Interieur	
Receptiegeschiedenis, prijzen e.d.	In zijn artikel in Bouw (1966) nr. 14 p. 488-492 spreekt Buffinga zijn waardering uit voor het complex, maar hij heeft ook de nodige reserves (“De discrepantie tussen vorm en constructie mag dan niet optreden...”)

KENNIS: FEITEN

Oorspronkelijke functie(s), <i>bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr)</i> <i>op grond van een thesaurus,</i> <i>overeenkomend met</i> <i>registeromschrijving</i>	Sport recreatie horeca e.d.
Typologie	Ontspanningscentrum, opleidingscentrum, sporthal en sculptuur
Huidige functie (met jaartal)	Businesscentrum, trainingscentrum, sporthal en sculptuur (2012)
Stijl/stroming	Functionalisme en brutalisme
Bouwtijd (ook de planfase)	1956-1963 (ontwerp); 1963-1964 (bouw); 16-09-1965 (opening van het sportcentrum door prins Bernhard)
Architect(en)/ontwerper(s)	Architectenbureau Maaskant, Van Dommelen, Kroos en Senf, namelijk: - H.A. (Hugh) Maaskant (1907-1977) - H.G. (Herman) Senf (1925-1970) - G.P. (Bert) de Bruyn Maaskant was een vooruitstrevende architect. Hij streefde naar een architectuur die niet alleen zakelijk en dienend was, maar ook imponerend en expressief. Constructieve middelen werden sculpturaal toegepast en de nadruk lag op de vorm en de eigenschappen van het materiaal. Binnen zijn oeuvre neemt het sportcentrum een bijzondere positie in door de eenvoudige en strakke vormgeving.
Uitvoerder (aannemer e.d.)	Aannemer: Eikelboom te Zeist Installateur: Wolter & Dros te Amersfoort Verlichting: firma Blijenberg te Utrecht Landschapsarchitect: Otto de Vries en H. Bremekamp
Opdrachtgever	Koninklijke Nederlandse Voetbalbond (K.N.V.B.)
Exterieur	De sporthal is een rechthoekig gebouw van twee bouwlagen, waarbij gebruik is gemaakt van het natuurlijke hoogteverschil van 3 meter. Plat dak. Wegens niet gewenste licht inval een tamelijk gesloten geheel met brede dakoverstek. Het businesscentrum is een rechthoekig, smal, eenlaags gebouw onder plat dak. Brede dakoverstek aan de zijde van de toegang. De basis van het ontspanningsgebouw wordt gevormd door een vierkante plattegrond met een bouwlaag. Expressieve architectuur door aan twee zijden vier aan de buitenkant van het gebouw geplaatste betonnen spanten. Plat dak met groot overstek tegen hinderlijke zoninval en regenoverlast. Een overdekt terras sluit aan bij de grote zitkamer. Rondom het gebouw een betegeld wandelpad De bronzen sculptuur op de centrale ruime beeldt een groepje voetballers uit.
Interieur (indeling)	Bij de sporthal bevinden zich ingang, kleedruimtes, medische dienst en dergelijke op de begane grond. Twee trappenhuizen leiden naar de boven gelegen sporthal. Dit is een ongedeelde ruimte met langs de achterwand een bergruimte voor sportbenodigdheden. In het trainingscentrum worden via een lange gang alle vergader-, werk-, opslag- en technische ruimten ontsloten. Aan het ene uiteinde van het gebouw bevinden zich twee leslokalen, aan het andere uiteinde een filmzaal.

Bij het ontspanningsgebouw zijn de ontsluitingsgang en vertrekken oorspronkelijk gerangschikt rondom een centrale patio. Vertrekken deden dienst als ontmoetingscentrum en boden functies voor ontspanning en recreatie. (zitjes, tafeltennis, leeszaal). Daarnaast ook een keuken en een eetzaal.

Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang

Het sportcentrum is gebouwd in het bosrijke park van de voormalige buitenplaats Djimat. Het gehele centrum strekt zich uit aan weerszijden van de Woudenbergseweg, de gebouwen aan de zuidzijde en de sportvelden aan de noordzijde. Het sportcentrum bestaat uit meerdere gebouwen die vrij zijn gegroepeerd in een min of meer lineaire structuur langs een centrale ontsluitingsas. Links van deze laan liggen de dienstwoning, het studiepaviljoen, het woonpaviljoen en het slaappaviljoen. De sporthal ligt rechts van de laan. De ontsluiting vindt plaats via paden die aan de laan aantakken. Te midden van de gebouwen bevindt zich een centrale open ruimte. Tussen de gebouwen zijn groenstroken, boomgroepen en sobere paden gelegen, die het terrein een informele sfeer geven.

Bij de bouw is zoveel mogelijk uitgegaan van de natuurlijke gesteldheid en de reeds aanwezige begroeiing van het terrein. Bestaande hoogteverschillen zijn benut. De gebouwen zijn hier als vrijstaande paviljoens in geplaatst waarbij steeds aandacht is besteed aan de relatie binnen-buiten. Tussen de gebouwen waren zichtrelaties ontworpen. De groepering van de gebouwen is zo gekozen dat deze niet zichtbaar zijn vanaf de weg en tezamen vormen zij een brinkachtige structuur in en rondom een openruimte. Hierdoor is een vorm van intimiteit en zelf gekozen isolement (concentratie) ontstaan.

Tegenover de landschappelijke encenering van de gebouwen in het park staat een sterk contrast tussen de natuurlijke omgeving en de modernistische architectuur van de gebouwen. Elk paviljoen heeft een eigen identiteit, maar is wel familie van de andere door de geometrische vormtaal, de transparantie, de relatie met de omgeving en het materiaalgebruik.

De sporthal is gesitueerd aan de noordwestzijde van de lengteas en ligt haaks op de weg. Aan de voorzijde grenst het gebouw aan een hellend gazon. Aan de achterzijde zijn tennisvelden aangelegd. Beide zijgevels gaan schuil achter bosschages. Bij de situering van de hoge sporthal is gebruik gemaakt van een lager deel in het terrein, zodat het gebouw niet boven de bomen zou uitsteken.

Archeologische relevantie ondergrond (zie Archis, Kich, gemeentearcheoloog of...)

Het terrein betreft geen beschermd archeologisch monument en heeft een lage verwachting volgens IKAW-Archis.

Toegepaste materialen

gebouw, constructietechniek

Bij het ontwerp en de materiaalkeuze is uitgegaan van de functie van het gebouw. Industriële materialen als staal, glas en beton werden veelvuldig toegepast. Ook het streven naar een relatie tussen binnen en buiten, ruimtelijkheid en daglichttoetreding door grote glaspuien en vensterstroken horen bij deze stijl.

De expressieve stijl van het brutalisme is te herkennen in de veelvuldige toepassing van beton, in de robuuste, geprononceerde vormen als de overgedimensioneerde overkapping en in de ruwe materiaalafwerking.

Sporthal: Staalconstructie.

Gesloten kopgevels: metselwerk van mangaansteen, bruin geschilderde redwooddelen.

Lange gevels: wit verglaasde metselsteen, glazen entreepartijen, glaspuien en vensterstroken met kunststof kozijnen, redwooddelen ter hoogte van het dak.

Platdak.

<i>gebouw, constructietechniek</i>	Vloer: de oorspronkelijke mosgroene kurklinoleumvloer op een ondergrond van kurkment is vervangen of bedekt door een nieuwe houten vloer. Wanden: wit verglaasde metselsteen. Plafond: grenen delen met vijf stroken voor kunstlicht. Bij de interieurafwerking is gestreefd naar een oplossing voor de akoestiek en tegelijkertijd naar de bestendigheid van het materiaal tegen beschadiging tijdens het sporten. Om die reden zijn de plafonddelen met een tussenruimte aangebracht en zijn de stootvoegen van het metselwerk open gelaten. Studiepaviljoen: Gevels: witgeschilderd bakstenen metselwerk, glasbetonblokken, glaspuien. Platdak Ontspanningscentrum: Vier gebouchardeerde betonnen spanten dragen het platte dak. Gevels: witgeschilderd bakstenen metselwerk, vensterstroken en glaspuien met kunstsof kozijnen Terras en wandelpaden van rode Spaanse plavuizen die binnen doorlopen.

Kunstwerken/orgels/gedenktekens/meubels die bestanddeel zijn:

---

nr. 1

<i>Materiaal/techniek</i>	Bronzen wandsculptuur
<i>Locatie (in/aan het beschermde monument)</i>	Tegen de muur in de kantine van de sporthal
<i>Kunstenaar</i>	Onbekend
<i>Voorstelling</i>	Sportbeoefende mensen
<i>Datering</i>	Vermoedelijk uit de bouwtijd
<i>Materiaal/techniek</i>	Gekleurd glasmozaïek
<i>Locatie (in/aan het beschermde monument)</i>	Op de buitenmuur van de filmzaal van het studiecentrum naast de toegang
<i>Kunstenaar</i>	Wim van der Weerd (1913 -1996), schilder, architect, graficus Gesigneerd W v d Weerd
<i>Voorstelling</i>	Abstract, wandvullende compositie van (gebogen) lijnen en vlakken
<i>Datering</i>	1965, Het kunstwerk is een schenking van Anthony Veder, de voormalige eigenaar van de buitenplaats Djimat.

<i>Geschiedenis</i>	Sinds 1954 wordt er in Nederland betaald voetbal gespeeld. Dit luidde een periode in van professionalisering van de sport. Daarbij hoort een specifieke sportaccommodatie waar men langere tijd kan verblijven voor niet alleen sporttraining, maar waar ook voorzieningen aanwezig zijn voor medische behandeling en scholing voor het trainen en opleiden van clubleiders, oefenmeesters en scheidsrechters, etc. In navolging van ontwikkelingen in het buitenland besloot de Koninklijke Nederlandse Voetbal Bond (K.N.V.B.) tot de bouw van een dergelijk centrum. In 1960 werd de buitenplaats Djimat in Zeist aangekocht uit opbrengsten van de voetbaltoto. Aanvankelijk werd gebruik gemaakt van de bestaande villa, maar al gauw kreeg architectenbureau Maaskant de opdracht voor de nieuwbouw. De villa werd in 1971 door brand verwoest. De tuinmanswoning is in 1982 verbouwd tot kantoorruimte. In de loop der jaren zijn een hotel, een zwemhal, een tennisbaan, een kantoorpand en een nieuw bondskantoor aan het sportcentrum toegevoegd.

Relevante wijzigingen	De sporthal is in 1969 uitgebreid. In 2000 is het pand verbouwd, waarbij de kelder onder het gebouw is vergroot. Het dak is verhoogd, waarbij de oorspronkelijke afwerking gedeeltelijk is verwijderd. Er is met een zekere regelmaat utilitair onderhoud gepleegd.
Bezocht	Marceline Dolfin, 5 november 2012: exterieur en interieur
Overige	Het pand is aangewezen als gemeentelijk monument. Tekst: Marceline Dolfin en Jojanneke Clarijs, december 2012.

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

Nr. 1	Bouwkundig Weekblad (1965), p.434-439.
Nr. 2	“Zeist bouwt: KNVB Sportcentrum”, in: Stedenbouw, (1965) 3, p.81-84.
Nr. 3	“Sportcentrum van de KNVB te Zeist”, in: Bouw (1966) 14, p. 482-487.
Nr. 4	A.Buffinga, “Vorm en Constructie”, in: Bouw (1966) 14, p. 488 - 492
Nr. 5	Architecture d’Aujourd’hui (1967) 10/11
Nr. 6	H. Flukse e.a., Architect H.A. Maaskant, 1983.
Nr. 7	R. Blijdenstein, Zeist, groei en bouw. Huis te Heide, Lyceumkwartier en Austerlitz, Zeist 1984, p. 218-223
Nr. 8	M. Provoost, Hugh Maaskant. Architect van de vooruitgang, Rotterdam 2003, p.328-342.
Nr. 9	M. de Korte, Sportaccommodaties, categoriaal onderzoek wederopbouw 1940-1965, Zeist 2005.
Nr. 10	Gemeente Zeist, redengevende omschrijving van het gemeentelijk monument, 2006.
Nr. 11	Mro in opdracht van gemeente Zeist, Ontwerp bestemmingsplan KNVB Sportcentrum, 2009.
Nr. 12	www.gahetna.nl (foto’s van de opening door Prins Bernhard) www.knvb.nl en www.knvhotel.nl www.wederopbouwdatabank.nl www.architectuurgids.nl www.nai.nl (uitgebreide lijst van bronnen en literatuur)

Al gebruikte bronnen (websites scan of kopie opslaan omdat dit wijzigt, of van alles een kopie opslaan???)

Interviews bewoners, gebruikers

Categorie

Herdenking

Monument

Amsterdam Monument Hollandsche Schouwburg

Register

<i>Monumentnummer</i>	4111 (als restant van de Hollandsche Schouwburg)
<i>Provincie</i>	Noord-Holland
<i>Gemeente</i>	Amsterdam
<i>Plaats</i>	Stadsdeel Centrum
<i>Postcode</i>	1018 DE
<i>Kadastrale aanduiding</i>	Amsterdam O O 3627
<i>Aanduiding of korte omschrijving</i>	(Voormalige) schouwburg met herdenkingsplaats

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

wegens bijzondere herinneringswaarde. De Hollandsche Schouwburg is een van de belangrijkste monumenten van de Jodenvervolging in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog. Dit gebouw behoort samen met Museum Het Anne Frank Huis, het Herinneringscentrum Kamp Westerbork en Nationaal Monument Kamp Vught tot de vier belangrijkste Nederlandse 'lieux de mémoire' waar de Sjoa centraal staat. Van die vier plaatsen heeft de Hollandsche Schouwburg voor de joodse gemeenschap de grootste betekenis bij het gedenken van de Holocaust, getuige de gedenkplechtigheden op Jom Hasjoa en op 4 mei.

III Situationele en ensemblewaarde

a. *bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving;* Het gaat hier om het grootste nog bewaarde gebouw in zijn soort in Nederland, waar naartoe de meeste in Nederland woonachtige Joden verzameld zijn en vanwaar zij gedeporteerd zijn. Vlakbij het Auschwitz monument, het Verzetsmuseum, het voormalige Meisjesweeshuis, de Portugese Synagoge en het Joods Historisch Museum is het centraal gelegen in de hoofdstad, de stad waar nog steeds de meeste joden wonen en waar nieuw joods leven opnieuw tot bloei is gekomen.

b. *bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;*

KENNIS: FEITEN

Oorspronkelijke functie(s), Herdenkingsmonument
bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr)
op grond van een thesaurus,
overeenkomend met
registeromschrijving

Huidige functie (met jaartal) Herdenkingsmonument (2012)

Naam object De Hollandsche Schouwburg

Bouwtijd (ook de planfase) 1961-1962

Architect(en)/ontwerper(s) Johannes Leupen

Uitvoerder (aannemer e.d.) onbekend

Opdrachtgever Gemeente Amsterdam

Exterieur De achter de vrm. schouwburggevel gelegen open ruimte wordt aan beide zijden geflankeerd door een overdekte galerij. Voor het vrm. toneel staan, in twee rijen naast elkaar, drie banken. Van de voormalige toneeltoren resten nog zorgvuldig gecomponeerde 'ruineuze' muurfragmenten, welke naar het midden van de ruimte schuin aflopen. In het midden van het vrm. toneel staat het monument ter herdenking van de gedeporteerden: een obelisk van basaltlava geplaatst op een liggende davidsster. De ruimte achter de obelisk wordt afgesloten door een hardstenen plaat met, in typografie van Sem Hartz, de tekst: "ter herinnering aan hen, die van deze plaats werden weggevoerd 5700-5705 / 1940-1945".

Interieur (indeling) In de 'chapelle ardente' aan de zijkant direct achter de voorgevel, stond een monument naar ontwerp van Léon Waterman. Dit heeft in 1993 plaatsgemaakt voor een wand waarin de familienamen van de gedeporteerden oplichten.

Stedenbouwkundige ligging, situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang Het herdenkingsmonument is vanaf de straat enigszins zichtbaar. De klassicistische gevel van de vrm. schouwburg is een opvallend accent in de gesloten, zuidelijke gevelwand van de Plantage Middenlaan.

Toegepaste materialen

gebouw, constructietechniek Baksteen muurwerk van de vrm. toneeltoren, beton voor de beide galerijen. Plaveisel in verschillende steensoorten.

Interieur/afwerking

Kunstwerken/orgels/ gedenktekens/meubels die bestanddeel zijn: Obelisk op sokkel in de vorm van een davidsster en hardstenen plaat met herdenkingstekst.

Geschiedenis

Na de oorlog was de toekomstige functie van het gebouw jarenlang een bron van controverse. Even leek het alsof de Hollandsche Schouwburg opnieuw in gebruik genomen zou worden. Nog tijdens de oorlog, op 5 juni 1944, werd het voormalige amusementspaleis door de bezetter verkocht aan twee fabrikanten uit Deventer die de zaal voor voorstellingen en concerten te huur aanboden.

Toen de eigenaar in 1946 toestemming vroeg het tot dan toe besloten Piccadilly Theater als openbaar theater of bibliotheek te exploiteren, barstten protesten los. Pamfletten en artikelen van onder anderen Jacob Soetendorp (1914-1976), toen redacteur van het Nieuw Israelietisch Weekblad, en de socialist Sam de Wolff (1878-1960) leidden in 1946 tot oprichting van een breed samengesteld Comité Hollandsche Schouwburg, onder erevoorzitterschap van Prins Bernhard. Binnen een jaar was het benodigde geld voor de aankoop bijeen – de eigenaar was echter pas twee jaar later bereid het pand af te staan. Het Comité, waarin ook prominente Amsterdammers als dominee Johannes Jacobus Buskes (1899-1980), pastoor Willem Nolet (1885-1965) en opperrabbin Justus Tal (1881-1954) zitting hadden, droeg het gebouw vervolgens in 1950 over aan de Gemeente Amsterdam, op voorwaarde dat het gebouw gedurende 25 jaar ‘niet voor doeleinden van vermaak te bezigen en er een ruimte in te reserveren tot het inrichten van een ‘chappelle ardente’ – een rouwkapel. Het zou nog enkele jaren en talloze onuitgevoerde plannen duren voordat de Amsterdamse gemeenteraad in november 1958 besloot het gebouw in te richten als ‘algemene herdenkingsplaats.’ In het kielzog van de sanering van de voormalige jodenbuurt – de huizen waren tijdens de Hongerwinter van hout beroofd en tot ruïnes vervallen – was het bouwvallige interieur van de Schouwburg al eerder gesloopt.

Op 4 mei 1962 – 70 jaar na de opening van het theater – kon burgemeester Gijs van Hall (1904-1977) de door architect Johannes Leupen (1901-1985) ontworpen herdenkingsplaats plechtig inwijden.

Relevante wijzigingen Sloop van de ‘chappelle ardente’ ten behoeve van een wand met oplichtende familienamen van gedeporteerden.

Bezocht A. de Vries; 17 oktober 2012. Kontaktpersoon: Annemiek Gringold, Joods Historisch Museum Amsterdam. 020-5310356 0641473734

Overige Het JHM bereidt een plan voor om de open ruimte geheel te overkappen.

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites Artikel De Hollandsche Schouwburg van Edward van Voolen op www.hollandscheschouwburg.nl. Daarin ook verdere literatuur.

Monument

Driehuis Auditorium begraafplaats Duinhof

Register

Identificatienummer Basisregistratie	0453100000023037
Provincie	Noord-Holland
Gemeente	Velsen
Plaats	IJmuiden
Straat/huisnummer	Slingerduinlaan 4
Kadastrale aanduiding	IJmuiden M 7923
Aanduiding of korte omschrijving	Begraafplaatsaula

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);</i>	In Nederland ontstaat in de jaren '20 naast katholieke en protestantse begraafplaatsen, een traditie van gemeentelijke of algemene begraafplaatsen. Die kenmerken zich door hun bijzondere ruimtelijke kwaliteit en landschappelijke aanleg en een 'neutrale' aula die door alle gezindten gebruikt kon worden. Deze traditie wordt na de Tweede Wereldoorlog voortgezet, waarbij de architectuur en het landschap steeds meer in elkaar opgaan.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling;</i>	Aan het einde van de 19de eeuw werd in Driehuis buiten de bebouwde kom de particuliere begraafplaats Westerveld gerealiseerd. Na de Tweede Wereldoorlog werd ten westen van Westerveld in aansluiting op deze grote particuliere begraafplaats eveneens buiten de bebouwde kom in de bossen van de binnenduinrand de algemene begraafplaats Duinhof gesticht.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;</i>	Met het ontwerpen van zijn aula's voor begraafplaatsen ontwikkelde Dudok een eigen monumentale 'funeraire' architectuur. Deze architectuur wordt gekenmerkt door een sobere en strakke vormgeving met hoge esthetische waarde.
<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	Dudok heeft vier aula's bij begraafplaatsen en een crematorium ontworpen. Deze gebouwen nemen een bijzondere plaats in zijn oeuvre in. De aula van Duinhof behoort samen met die van de begraafplaats Zuiderhof in Hilversum tot de laatste werken uit het oeuvre van de architect.
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	De begraafplaatsaula van Duinhof is een van Dudoks werken waarin zijn sobere, strakke architectuur een hoogtepunt bereikt.
<i>wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst;</i>	Dudok paste in het interieur grote platen wit marmer toe. Hierdoor krijgt het interieur een monumentale, serene uitstraling. De kleurstelling van het interieur is dezelfde als die van de burgerzalen in het raadhuis van Velsen en Hilversum.
<i>wegens de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur(onderdelen).</i>	De aula is aan de zuidzijde voorzien van hoge ramen. Vanuit de aula is aan de westzijde door de grote ramen zicht op het achterliggende grasveld en de vijver. Door deze ramen lopen het in- en exterieur in elkaar over en vervaagt de scheiding tussen binnen en buiten.

III Situationele en ensemblewaarde

<i>betekenis van het object als essentieel (cultuurhistorisch, functioneel en/of architectuurhistorisch en visueel) onderdeel van een complex;</i>	De begraafplaatsaula vormt de kern van de begraafplaats Duinhof en is daarmee functioneel gezien een essentieel onderdeel van het complex.
<i>a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving;</i>	De begraafplaatsaula ligt aan de westzijde van de begraafplaats. Door de ligging op de enige open plek op de begraafplaats en door de vormgeving waarbij de drie vleugels van het gebouw de open ruimte omsluiten is het gebouw bepalend voor het aanzien van dit belangrijkste deel van de begraafplaats.
<i>b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;</i>	

a. bijzondere betekenis van het complex wegens de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing in relatie tot de onderlinge historisch-ruimtelijke context en in relatie tot de daarbij behorende groenvoorzieningen, wegen, wateren, bodemgesteldheid en/of archeologie;	De begraafplaats aula en de begraafplaats werden door Dudok op fraaie wijze ingepast in het bestaande duinlandschap. De aula werd geplaatst op een open plek in het bos. De route naar de aula leidt over een slingerweg door het beboste duinlandschap. Vervolgens openbaart de aula zich ineens als bij verrassing op de open plek.
b. bijzondere betekenis van het object wegens de wijze van verkaveling/inrichting/voorzieningen.	

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;	De aula met de bijbehorende condoleanceruimte en de facilitaire ruimtes tonen een hoge mate van architectonische gaafheid. Zowel het interieur als de inrichting van de aula zijn gaaf bewaard gebleven.
wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid;	Noch in het interieur noch in het exterieur hebben ingrijpende materiële aanpassingen plaats gevonden.
als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie;	De begraafplaatsaula is nog steeds als zodanig in gebruik waardoor de herkenbaarheid van de oorspronkelijke functie volledig bewaard is gebleven.

KENNIS: FEITENVERZAMELING

Oorspronkelijke functie(s), bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr) op grond van een thesaurus, overeenkomend met registeromschrijving	Begraafplaatsaula
Typologie	Begraafplaatsaula
Huidige functie (met jaartal)	Begraafplaatsaula (2012)
Naam object	Begraafplaatsaula Duinhof
Stijl/stroming	Nieuwe zakelijkheid
Bouwtijd (ook de planfase)	1959-1961
Architect(en)/ontwerper(s)	W.M. Dudok
Opdrachtgever	Gemeente Velsen
Exterieur	De begraafplaatsaula wordt gevormd door drie vleugels die een grasveld omsluiten. De drie vleugels bestaan uit de aula, de condoleanceruimte en een schaftlokaal annex onderhoud- en bergruimte. Een grote overstekende luifel maakt voor de bezoekers direct duidelijk waar de entree van de aula is. Ter zijde van de aula staat een kleine klokkentoren die nauwelijks hoger is dan het hoogste punt van de entree. De aula heeft een oplopend dak.

<i>Interieur (indeling)</i>	De aula bestaat uit een grote, ongedeelde ruimte. Aan de achterzijde van de zaal bevindt zich het balkon met het orgel. Een deur aan de zuidzijde van de aula geeft toegang tot de condoleanceruimte. Ook de condoleanceruimte is een ongedeelde ruimte.

Groen erfgoed: beplanting	Bestaand duinlandschap.

Stedenbouwkundige ligging, <i>situering (incl. aanduiding windstreek), omgeving van belang</i>	In bossen van de binnenduinrand, buiten bebouwde kom, ten westen van particuliere begraafplaats Westerveld.

Archeologische relevantie <i>ondergrond (zie Archis, Kich, gemeentearcheoloog of...)</i>	De begraafplaats ligt voor zover bekend niet op een terrein van archeologische waarde.

Bezocht	H. van Meeteren, 17 februari 2012, bezoek exterieur en interieur.

KENNIS: BRONNEN

<i>Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites</i>	Auteur, Titel, Plaats/jaar, pp De items voorzien van een nummer. Bijv. 1. Archief architect in ...

Nr. 1	Herman van Bergeijk, Willem Marinus Dudok, Architect-stedebouwkundige 1854-1974, Naarden 1995.

Nr. 2	Pieter Rings, Dudok in Velsen. Het geheim van de Lange Nieuwstraat, Haarlem 2005.

---

etc.

Monument

Epe Norelbos begraafplaats en aula

Register

Provincie	Gelderland
Gemeente	Epe
Plaats	Epe
Straat/huisnummer	Norelbosweg 8
Postcode	8161 AS
Kadastrale aanduiding	EPE EN OENE A 3009
Aanduiding of korte omschrijving	Algemene begraafplaats met begraafplaatsaula

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarden: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);</i>	De begraafplaats is een uitdrukking van de ontwikkelingen op funerair gebied, in het bijzonder als voorbeeld van een algemene begraafplaats met aula uit de Wederopbouw.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);</i>	De begraafplaats is een voorbeeld van een gemeentelijke of algemene begraafplaats, een type dat na de Tweede Wereldoorlog opkwam en niet altijd meer gescheiden was op basis van religie.
<i>wegens bijzondere herinneringswaarde.</i>	De graftekens zijn van historische en genealogische waarde. Ze vormen een bijzondere herinnering aan de bewoners uit de omgeving.

II Architectuur- en kunsthistorische waarden: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;</i>	De begraafplaats is een voorbeeld van de naoorlogse functionalistische tuinarchitectuur. Kenmerkend hiervoor is de rol van het reeds aanwezige landschap in het ontwerp. Zo zijn vele bomen van het oorspronkelijke gemengde bos behouden, waardoor de begraafplaats een bosachtig karakter heeft. Nieuwe beplanting werd gebruikt om de ruimte verder te definiëren en om accenten of oriëntatiepunten te creëren. Kenmerkend voor deze stroming is ook de geometrische vormtaal, zoals de rechte paden, rechthoekige kamers met de zerken in rechte rijen, vierkante plantvakken en rechte hagen.
<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	De begraafplaats is een voorbeeld van een naoorlogse begraafplaats binnen het oeuvre van de tuinarchitect/docent Wim C.J. Boer (Boskoop 1922 – 1999). Boer neemt een bijzondere plaats in tussen de naoorlogse landschapsarchitecten. Hij nam zowel de ontwerpopvattingen als de maatschappelijke visie van het Nieuwe Bouwen over. Tuinarchitectuur zag hij, als een van de eersten, los van de plantenkwekerij. Hij verwerkte maatschappelijke veranderingen (zoals het naoorlogse optimisme, de gemeenschapszin en het welvaartsdenken) sneller in zijn ontwerpopvattingen dan collega's. Daardoor is hij van grote betekenis voor zijn vakgebied. De begraafplaats is hier een uitdrukking van, bijvoorbeeld in de functionalistische vormgeving.
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	De begraafplaats heeft een overwegend bosachtige sfeer en de grafvelden zijn sober, besloten en intiem. Het geheel heeft een sfeer van eenvoud en nietigheid. Boer hanteerde op consequente en compromisloze wijze zijn ontwerpuitgangspunten, waardoor hij een hoge kwaliteit wist te bereiken.
<i>wegens de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur(onderdelen).</i>	Het materiaalgebruik van het plein rond de aula en het exterieur van de aula (grindstenen, hout) is aan de binnenzijde van de aula doorgezet, waardoor een sterk ensemble is gecreëerd.

III Situationele en ensemblewaarden

<i>betekenis van het object als essentieel (cultuurhistorisch, functioneel en/of architectuurhistorisch en visueel) onderdeel van een complex;</i>	De aula en de eigenlijke begraafplaats vormen een historisch, functioneel en ruimtelijk ensemble.
<i>a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving;</i>	De situering in het bos schermde de begraafplaats af van de buitenwereld.
<i>b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;</i>	De begraafplaats gaat door de vele bomen en een ontbrekende erfafscheiding op in het omringende bos en het bos is onderdeel van de begraafplaats. Deze integratie van de begraafplaats en het bos is onderdeel van het ontwerp.

a. bijzondere betekenis van het complex wegens de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing in relatie tot de onderlinge historisch-ruimtelijke context en in relatie tot de daarbij behorende groenvoorzieningen, wegen, wateren, bodemgesteldheid en/of archeologie;	Bij het ontwerp van de begraafplaats is Boer uitgegaan van het reeds aanwezige landschap. Zo zijn vele bomen van het oorspronkelijke gemengde bos behouden. Hagen, paden en zerken bepalen de indeling van het terrein. De begraafplaats heeft hierdoor een sterk bosachtig karakter.
b. bijzondere betekenis van het object wegens de wijze van verkaveling/ inrichting/ voorzieningen.	

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

wegens de architectonische gaafheid en/ of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;	De aula is ongewijzigd. De aanleg van de begraafplaats is behouden.
wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid;	De aula en de aanleg en beplanting van de begraafplaats zijn gaaf behouden.
als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie;	De begraafplaats is nog als zodanig in functie. De oorspronkelijke functie is dan ook goed herkenbaar.
wegens de waardevolle accumulatie van belangwekkende historische bouw- en/ of gebruiksfasen;	Op de begraafplaats zijn vanaf 1965 tot op heden graven aangebracht. De graven dateren uit alle perioden en geven een beeld van de ontwikkelingen in graftekens. Aanvankelijk mochten alleen eenvoudige, rechthoekige graftekens liggend of staand worden aangebracht. In een later stadium is dit losgelaten en ontstaat er meer differentiatie in de graftekens.
(van specifiek het complex) wegens de gaafheid en herkenbaarheid van het gehele ensemble van samenstellende onderdelen (hoofd- en bijgebouwen, hekwerken, tuinaanleg e.d.);	De historische, functionele en ruimtelijke relatie van de aula en de eigenlijke begraafplaats bestaat nog steeds.
in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke, dorps- of landschappelijke omgeving.	De situering in het bos en de ruimtelijke relatie met het omringende bos zijn onveranderd.

V Zeldzaamheid

uitzonderlijk belang van het object/ complex wegens relatieve zeldzaamheid in relatie tot één of meer van de onder I t/m III genoemde kwaliteiten.	De begraafplaats is tamelijk uniek vanwege zijn innovatieve en functionalistische karakter.

KENNIS: FEITEN

Oorspronkelijke functie(s), <i>bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr)</i> <i>op grond van een thesaurus,</i> <i>overeenkomend met</i> <i>registeromschrijving</i>	Uitvaartcentra en begraafplaatsen
Typologie	Algemene begraafplaats Begraafplaatsaula
Huidige functie (met jaartal)	Algemene begraafplaats (2012) Begraafplaatsaula (2012)
Stijl/stroming	Functionalistische tuinarchitectuur
Bouwtijd (ook de planfase)	(circa 1962-64 (ontwerp); 1964 (aanleg); 1965 (eerste graf)
Architect(en)/ontwerper(s)	Willem Christiaan J. (Wim) Boer (Boskoop 1922 – Emmen 2000), tuinarchitect
Stedenbouwkundige ligging, situering <i>(incl. aanduiding windstreek), omgeving</i> <i>van belang</i>	De begraafplaats is gelegen in de bossen ten noorden van Epe. Ten zuidwesten van de begraafplaats is een villawijk in de bossen gesitueerd.
Toegepaste materialen	
gebouw, constructietechniek	Aula: gevels van baksteen, houten gevelafwerking, houten kozijnen, platdak.
Interieur/afwerking	Aula: vloer van grindtegels, wanden van schoon metselwerk, houten kozijnen en deuren, pilaren met hout omkleed, plafond van houten schrootjes.
Groen erfgoed: <i>aanleg/beplanting</i>	De begraafplaats is een zogenaamde bosbegraving. Op het terrein was oorspronkelijk een gemengd loof- en naaldhoutbos aanwezig. Dit bos is behouden in de opzet van de begraafplaats. De onderbeplanting werd verwijderd. Nieuwe beplanting is aangebracht om de ruimtes te definiëren en om accenten of oriëntatiepunten te creëren. De begraafplaats kent geen erfafscheiding (anders dan een eenvoudig hekwerk) en gaat naadloos over in de omliggende bossen. Het entree- en middengebied kent een bestrating van vierkante grindtegels in een blokvormig patroon. Hierin zijn rechthoekige plantvakken opgenomen die zijn afgezet met grind stoepranden en beplant met groenblijvende heesters en coniferen. Midden op dit bestrate gedeelte staat de aula. Vanuit het bestrate gedeelte loopt een hoofdonsluiting naar de achterzijde van het terrein. Aan weerszijden zijn de grafvelden gesitueerd. De hoofdpaden zijn geasfalteerd. De grafvelden zijn vormgegeven als twee rijen van vier rechthoekige groene kamers die uit het bos zijn gespaard. De kamers aan de linker zijde zijn onderling verschoven, waardoor de aswerking van de hoofdonsluiting wordt getemperd. Onverharde, rechte paden verbinden de kamers onderling. Langs de paden zijn de graven in twee of drie rijen gelegd. Enkele grove dennen en loofbomen zijn als solitairen tussen de graven bewaard. De kamers zijn omzoomd door lage taxushagen. Tussen de kamers zijn eveneens rijen met graven gesitueerd.

	De afmetingen van de kamers en de tussenruimtes zijn gebaseerd op een stramien, waardoor een afgewogen en rustgevend karakter is bereikt. De losse situering van de solitaire bomen en perken met struiken doorbreekt dit strenge patroon.
Geschiedenis	Het achterste veld aan de rechter zijde is speciaal voor katholieken gereserveerd. Een groot houten kruis markeert dit. Aanvankelijk mochten alleen eenvoudige, rechthoekige graftekens liggend of staand worden aangebracht. In een later stadium is dit losgelaten en ontstaat er meer differentiatie in de graftekens.
Bezocht	Jojanneke Clarijs, 08-10-2012: begraafplaats en exterieur en interieur aula.
Overige	Boer ontwierp een groot aantal begraafplaatsen. De begraafplaats in Epe is zeer sober vormgegeven en is typerend voor Boers opvattingen uit de jaren 1950 en 1960 over rustig, harmonieus vormgegeven begraafplaatsen. Boer streefde naar een eenvoudig verloop van de begrafenis, waarbij de volgorde van kist gevolgd door de rouwstoet niet werd onderbroken. De situering in het bos schermde de begraafplaats af van de buitenwereld. Boer situeerde vaak de aula bij de hoofdingang van de begraafplaats, opdat deze functioneerde als een overgang tussen binnen en buiten, tussen leven en dood. Boer ontwierp de aula tevens als belangrijkste oriëntatiepunt. Het creëren van kamers, vergelijkbaar met de moduleaanpak (stempels) in de woningbouw, is een nieuw fenomeen. De strakke, functionele hoofdopzet van het entreegebied en de kamers, aangevuld met losse, schilderachtige detaillering in de vorm van plantperken is kenmerkend voor zijn ontwerpen uit deze periode.

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

Nr. 1	D.C. Louwerse, Wim Boer; beschrijving en documentatie van zijn beroepspraktijk, Wageningen 1982.
Nr. 2	Oldenburger-Ebbers, C.S., Backer, A., Blok, E., Gids voor de Nederlandse Tuin- en landschapsarchitectuur, deel West, Rotterdam 1998

Al gebruikte bronnen (websites scan of kopie opslaan omdat dit wijzigt, of van alles een kopie opslaan???) 1

Monument

Hilversum Begraafplaats Zuiderhof

Register

Provincie	Noord-Holland
Gemeente	Hilversum
Plaats	Hilversum
Straat/huisnummer	Kolhornseweg 13
Postcode	1213 RS
Kadastrale aanduiding	Hilversum, L 3547
Aanduiding of korte omschrijving	Begraafplaats met entreepijlers, aula, voorhof met galerij en bassin, columbarium, kantoor, dienstwoning en dienstgebouwen,

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);</i>	In Nederland ontstaat in de jaren 1920 naast katholieke en protestantse begraafplaatsen, een traditie van gemeentelijke of algemene begraafplaatsen. Die kenmerken zich door hun bijzondere ruimtelijke kwaliteit en landschappelijke aanleg. Op deze begraafplaatsen waren ook strooivelden en ruimtes voor de opstelling van asurnen op de grond of in columbaria. Deze traditie wordt na de Tweede Wereldoorlog voortgezet, waarbij de architectuur en het landschap steeds meer in elkaar opgaan.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling;</i>	De Zuiderhof sluit aan op de zuidelijke stadsuitbreiding van Hilversum uit dezelfde periode. De begraafplaats vormt de schakel tussen de stedelijke bebouwing en het natuurgebied.
<i>als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);</i>	Typologisch toont de Zuiderhof met zijn grote voorhof en driezijdige galerij een nieuwe vormtaal. De grens tussen exterieur en interieur is vervaagd: via het enorme voorplein dat door openingen in de wand van de galerij al een doorkijk toont naar de tuinaanleg daarachter en langs een bassin betreden de nabestaanden de intieme aula, waarvan de glazen wand een uitzicht biedt op een enorme groene zicht-as, zonder dat nog iets van de grafvelden is te zien.
<i>wegens bijzondere herinneringswaarde.</i>	De Zuiderhof bewaart een herinnering aan de periode van de Koude Oorlog. De lange, brede zicht-as is in het kader van het Beleid Rampenplannen een aantal jaren aangemerkt geweest als ruimte om er een massagraf te kunnen delven voor slachtoffers als gevolg van een atoomoorlog.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;</i>	De aula, voorhof en galerij, alsmede de overige gebouwen zijn van architectuurhistorisch belang vanwege de kwaliteit van de sobere en strakke begraafplaatsarchitectuur in combinatie met een groenaanleg die zo is ontworpen dat de graven in de eerste instantie niet zichtbaar zijn.
<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	Na de Noorderbegraafplaats, die Dudok in zijn functie als gemeente-architect in 1929 had ontworpen, is de Zuiderhof zijn tweede gemeentelijke begraafplaats in Hilversum, gebouwd en aangelegd na zijn pensioen. De Zuiderhof behoort tot de laatste werken uit het oeuvre van de architect.
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	De Zuiderhof is een van Dudoks werken waarin zijn sobere, strakke architectuur een hoogtepunt bereikt. De ronde vormen die hij in de Noorderbegraafplaats (1929) toepaste, zijn hier geheel achterwege gebleven.
<i>wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst;</i>	
<i>wegens de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur(onderdelen).</i>	De bezoeker ondergaat sterke maar rustgevende wisselingen van binnen- en buitenruimtes. Bij aankomst ziet hij alleen een buitenruimte: een hof met aan drie zijden een galerij. Langs een vijver betreedt hij de aula die hij van buiten nog niet heeft gezien. Van daaruit ziet hij achter een glazen wand een enorme, langzaam omhooglopende zichtas, zonder nog aan een begraafplaats herinnerd te worden. Door deuren in de glazen wand verlaat hij de aula om naar een graf- of urnenveld te gaan. Door het in elkaar overgaan van ex- en interieur vervaagt de scheiding tussen binnen en buiten.

III Situationele en ensemblewaarde

<i>a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving;</i>	De begraafplaats heeft ensemblewaarde en een stedenbouwkundige/landschappelijke waarde als een bijzondere overgang van de bebouwing aan de zuidelijke stadsrand naar het bos- en heidegebied.
<i>b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;</i>	

a. bijzondere betekenis van het complex wegens de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing in relatie tot de onderlinge historisch-ruimtelijke context en in relatie tot de daarbij behorende groenvoorzieningen, wegen, wateren, bodemgesteldheid en/of archeologie;	De Zuiderhof sluit aan op de gelijktijdige, groene, zuidelijke stadsuitbreiding van Hilversum en vormt als openbaar toegankelijke aanleg met 'rood' en 'groen' de schakel tussen het woon- en natuurgebied.
b. bijzondere betekenis van het object wegens de wijze van verkaveling/ inrichting/ voorzieningen.	

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;	Het hele complex toont een hoge mate van architectonische gaafheid, zowel wat de architectuur als de aanleg betreft.
wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid;	Er hebben noch in het interieur van de aula, noch aan het exterieur van de gebouwonderdelen ingrijpende materiële aanpassingen plaats gevonden. Materiaal is alleen waar nodig vernieuwd, met bijzondere aandacht voor een gelijkenis met het oorspronkelijke materiaal.
als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie;	De herkenbaarheid van de oorspronkelijke functie is volledig bewaard gebleven.
(van specifiek het complex) wegens de gaafheid en herkenbaarheid van het gehele ensemble van samenstellende onderdelen (hoofd- en bijgebouwen, hekwerken, tuinaanleg e.d.);	De begraafplaats is van belang vanwege de herkenbaarheid en de hoge mate van gaafheid van zowel de aanleg als de gebouwen. Alleen de kinderbegraafplaats heeft een andere indeling gekregen. Verder is er nauwelijks ingegrepen in de oorspronkelijke, goed bewaarde architectuur en groenaanleg.
in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke, dorps- of landschappelijke omgeving.	De Zuiderhof heeft een historisch-ruimtelijke relatie met de zuidelijke stadsuitbreiding van Hilversum. Deze relatie is – afgezien van een paar recente blokken nieuwbouwwoningen aan de westzijde - intact.

V Zeldzaamheid

belang van het object/complex wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht;	In typologisch opzicht is de Zuiderhof zeldzaam vanwege de grote voorhof met aan drie zijden galerijen en vanwege de monumentale groene zicht-as. Functioneel ligt het bijzondere belang in de wijze waarop de architectuur en aanleg zorgvuldig zijn afgestemd op het verloop van de rouwplechtigheid.
Onderdelen zonder monumentale waarde:	Dienstgebouwen in de noordwesthoek van het terrein.

KENNIS: FEITEN

Oorspronkelijke functie(s), <i>bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr)</i> <i>op grond van een thesaurus,</i> <i>overeenkomend met</i> <i>registeromschrijving</i>	Uitvaartcentra en begraafplaatsen; begraafplaats en onderdeel; algemene begraafplaats.
Huidige functie (met jaartal)	Begraafplaats (2012)
Naam object	Begraafplaats Zuiderhof
Stijl/stroming	Nieuwe Zakelijkheid
Bouwtijd (ook de planfase)	Ontwerp 1957; bouw 1958-1964.
Architect(en)/ontwerper(s)	W.M. (Willem) Dudok
Opdrachtgever	Gemeente Hilversum
Interieur (indeling)	Aula met nevenruimten en orgelbalkon.
Stedenbouwkundige ligging, <i>situering (incl. aanduiding windstreek),</i> <i>omgeving van belang</i>	De Zuiderhof is gesitueerd aan de zuidelijke rand van Hilversum, waar de stedelijke bebouwing overgaat in het heidegebied. De symmetrie-assen van het rechthoekige en het segmentvormige terrein lopen ongeveer oost-west. De aula en de hof liggen aan de westzijde van het terrein.
Archeologische relevantie <i>ondergrond (zie Archis, Kich,</i> <i>gemeentearcheoloog of...)</i>	Het terrein is geen beschermd archeologisch monument. Daar waar de grond niet geroerd is, is er kans op archeologische vondsten. In de naastgelegen heide zijn veel archeologische waarnemingen gedaan.
Toegepaste materialen	
<i>gebouw, constructietechniek</i>	Grotendeels wit geschilderde baksteen, betonnen kolommen en betonnen cassettedak van de galerij, plaveisel van het voorplein met afwisselend gladde en grindtegels.
<i>Interieur/afwerking</i>	In de aula wanden van schoon metselwerk (zwarte baksteen) in de benedenzone, stucwerk in de bovenzone. Vloer van linoleum, treden van wit marmer. Plafond van gerasterde, vierkante gipsplaten. In de nevenruimten van de aula en in het kantoor zijn wanden betegeld met verticale, witte tegels met brede lint- en zeer smalle stootvoegen.
Kunstwerken/orgels/gedenktekens/meubels die bestanddeel zijn:	
<i>nr. 1</i>	Orgel in de aula.
<i>Materiaal/techniek</i>	Houten kas en zinken pijpwerk
<i>Locatie (in/aan het beschermde monument)</i>	Op de tribune achter in de aula
<i>Voorstelling</i>	n.v.t.
<i>Datering</i>	Ca. 1960.
<i>Afmetingen</i>	HxBxD: ca. 2,5 x 6 x 1,5 meter

nr. 2	Verlichtingsarmaturen langs de wanden van de aula.
Groen erfgoed: aanleg/ beplanting	De entree wordt gevormd door een bomenlaan aan de westzijde, die leidt naar het voorplein en de aula. Achter de aula, aan de oostzijde, een groene zichtas, met aan weerszijden grafvelden van elkaar gescheiden door rijen treurberken en heesters, die de graven aan het oog onttrekken. Ten noorden hiervan een segmentvormig terrein met een gebogen padenbeloop, dat in 1995 werd aangelegd. Het terrein is omgeven door bospercelen die de verstilde sfeer van de ruimte versterken. Door een ruimtelijk evenwicht tussen de monumentale wandellanen zonder graven en besloten grafvelden kan de begraafplaats worden betreden zonder direct overweldigd te worden door graven en grafstenen. De grafvelden zijn bovenal als plekken van rust en waardigheid gedacht. De belangrijkheid van de lanen komt tot uiting in de breedte en in de soort van de beplanting. Door een afwisseling van open en gesloten ruimten heeft de begraafplaats een contrastrijk aanzien. Dudok hechtte veel waarde aan de positie van de grafbedekkingen. Hij opteerde voor gedeelten met liggende en staande en een gedeelte met alleen liggende gedenktekens. De harmonie van grafmonument en beplanting beoogde het esthetisch effect van de ruimtelijke beleving te vergroten. Door elk grafveld voert een verhard pad, terwijl de paden tussen de graven met gras zijn bedekt. De paden van het urnenveld hebben een verharding van natuursteen. Voor kindergraven is een afzonderlijk veld met een geëigende beplanting ontworpen. De aanleg van dit deel is in de loop der tijd gewijzigd. Essentieel in de structuur van de begraafplaats is dat bij betreding de graven niet direct zichtbaar zijn, doordat de grafvelden achter de begroeiing liggen. Vanuit de aula zien de familie en de belangstellenden wel de enorme zicht-as, maar niet de grafvelden. Die bevinden zich ter weerszijden van deze as en op het latere, segmentvormige terrein. Op de begraafplaats is onder meer een columbarium opgenomen. Een tweede columbarium is later bijgebouwd.
Geschiedenis	Na de Noorderbegraafplaats, die Dudok in zijn functie als gemeente-architect in 1929 had ontworpen, is de Zuiderhof zijn tweede gemeentelijke begraafplaats in Hilversum, gebouwd en aangelegd na zijn pensioen. In 1925-1926 had Dudok al een columbarium gebouwd op de begraafplaats Westerveld, gevolgd door nog een columbarium, met aula, in 1936. In 1959-1961, ongeveer gelijktijdig met de Zuiderhof, bouwde hij op de begraafplaats Duinhof een auditorium. De Zuiderhof behoort tot de laatste werken uit het oeuvre van de architect.
<i>Relevante wijzigingen</i>	Uitbreiding (1995) van de begraafplaats met een segmentvormig terrein, waarvan de gebogen paden aansluiten op die van de rechthoekige grafvelden. In de oost- en zuidwand van de galerij zijn later openingen gemaakt met dwarsgeplaatste betonnen schotten.
Bezocht	A. de Vries, 3 december 2012

KENNIS: BRONNEN

*Primaire bronnen, kaarten, literatuur,
documentatie, websites*

Nr. 1	www.wederopbouwdatabank.nl
Nr. 2	Willem Marinus Dudok: stadsbouwmeester van wereld allure, Baarn 1993
Nr. 3	Herman van Bergeijk, Willem Marinus Dudok, Architect-stedebouwkundige 18854-1974, Naarden 1995
Nr. 4	Joost Volkers, Begraafplaatsen in Hilversum, Monumenten 26(2005)nr. 3, p. 16-17.
Nr. 5	Omschrijving van de gemeente Hilversum voor het gemeentelijk monument (tekst gebruikt voor omschrijving rijksmonument).

Monument

Margraten Amerikaanse Begraafplaats

Register

Provincie	Limburg
Gemeente	Eijsden Margraten
Plaats	Margraten
Straat/huisnummer	Amerikaanse begraafplaats 1
Postcode	6269 NA
Aanduiding of korte omschrijving	Begraafplaats, bestaande uit: 1. AANLEG 2. EREPLAATS (vijver, beeldengroep, muur, tuinaanleg) 3. TOREN met KAPEL 4. MUSEUM 5. BEZOEKERSCENTRUM 6. BEGRAAFPLAATS 7. GRAFZERKEN 8. DIENSTGEBOUWEN

KENNIS: WAARDESTELLING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

wegens bijzondere herinneringswaarde. Als herinnering aan de Amerikaanse soldaten die voor de bevrijding van Nederland zijn gesneuveld.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar; De begraafplaats is door Clarke Rapuano and Halleran, New York (tuin- en landschapsarchitect) en Shepley, Bulfinch, Richardson and Abbott, Boston (architect) speciaal voor deze plek ontworpen.

wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp; De begraafplaats vormt samen met de zich op het terrein bevindende gebouwen een bijzonder harmonieus geheel, dat zich uit in de systematische opzet van lichtgebogen grafvelden met eenvoudige witte kruizen en de groene hoofdas tussen monument en aulagebouwen.

III Situationele en ensemblewaarde

a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving; De begraafplaats is fraai en markant gelegen te midden van het omliggende heuvelland. Tot ver in de omtrek is de begraafplaats zichtbaar door de toren.

b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur; Sinds de aanleg hebben niet of nauwelijks wijzigingen plaatsgevonden. Daardoor is het geheel gaaf gebleven.

als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie; De begraafplaats blijft zijn functie behouden.

(van specifiek het complex) wegens de gaafheid en herkenbaarheid van het gehele ensemble van samenstellende onderdelen (hoofd- en bijgebouwen, hekwerken, tuinaanleg e.d.); Alle onderdelen vormen een harmonieus geheel.

V Zeldzaamheid

belang van het object/complex wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht; Hoewel er meer erebegraafplaatsen in ons land zijn waar buitenlandse militairen die bij de bevrijding van ons land zijn gesneuveld zijn begraven, is de Amerikaanse begraafplaats in Margraten hiervan de meest bijzondere vanwege zijn omvang en zijn bijzondere aanleg.

KENNIS: FEITENVERZAMELING

Gegevens

Oorspronkelijke functie(s), EREPLAATS als onderdeel van de Amerikaanse oorlogsbegraafplaats, bestaande uit een VIJVER, bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr) TRAPPARTIJ en SCULPTUUR.
op grond van een thesaurus, overeenkomend met registeromschrijving

Typologie Amerikaanse oorlogsbegraafplaats

Huidige functie (met jaartal) Amerikaanse oorlogsbegraafplaats (2012)

Naam object Amerikaanse begraafplaats Margraten

Stijl/stroming

Bouwtijd (ook de planfase) 10 november 1944 (graven), 1947 (ontwerp), 1949 (voltooiing herinrichting graven), 6 juni 1960 (opening)

Architect(en)/ontwerper(s) Clarke Rapuano and Halleran, New York (tuin-en landschapsarchitect)
Shepley, Bulfinch, Richardson and Abbott, Boston (architect)

Opdrachtgever Amerikaanse staat

Geschiedenis Oorlogsbegraafplaats ter gedachtenis aan de overleden Amerikaanse soldaten (8301) op Duits grondgebied, gerealiseerd door het negende Amerikaanse leger, dat in 1944 betrokken is geweest bij de bevrijding van oost-nederland en de bezetting van het Rijnland. De strijd in Zuid Limburg, het Ardennenoffensief en in het Ruhrgebied, gedurende de Tweede Wereldoorlog. De grond werd bevrijd op 13 september 1944 waarna de begraafplaats op 10 november werd geopend. De Nederlandse regering heeft de grond in eeuwigdurend bruikleen afgestaan aan de VS.

Situering Op een heuvel ten westen van Margraten, 26,5 hectare.

Omschrijving

Korte karakteristiek exterieur Symmetrische aanleg rond een centrale, door Amerikaanse eiken en een (dubbele) promenade begeleide middenas. Een toegangsweg met links en rechts grote grasvlakten leidt naar de trappen van het Court of Honour. De muren van wit portlandsteen rond dit ereplein dragen de namen van 1722 vermiste Amerikanen; een asterisk achter een naam duidt op een latere identificatie.
Op de noordelijke muur staat in reliëf 'Here are recorded the names of Americans who gave their lives in the service of their country and who sleep in unknown graves', op de zuidelijke muur de Nederlandse vertaling van die zin.
Aan het begin van de noordelijke muur bevindt zich de entree van de museumruimte, waarin informatie over het verloop van de oorlog. Dit is een blokvormig gebouwtje met een vierkante plattegrond bestaande uit een bouwlaag met een plat dak. De gevels zijn opgetrokken in Engelse Portland steen. Centraal in de elke gevel bevindt zich een raamopening met uitzondering van de deuropening in de zuidgevel
In het midden van het ereplein bevindt zich The Reflecting Pool, een waterbekken met aan het eind een bronzen beeldengroep van een treurende moederfiguur, duiven en een nieuwe loot aan een geveld boom, voorzien van de inscriptie 'New life from war's destruction proclaims / man's immortality and hope for peace'. De 30 m. hoge toren, eveneens van wit portlandsteen, dient het beeld als coulisse.

<i>Korte karakteristiek exterieur</i>	Op de muren links en rechts van de toren staan de plaatsnamen van de belangrijkste gevechten in de omgeving. Bovenin de toren bevindt zich een observatieplatform, op de begane grond een kapel. Bronzen deuren met een reliëf van de 'Boom des Levens' geven er toegang toe. Achter de toren bevindt zich het grafveld. De begraafplaats is verdeeld in 16 vakken (A t/m P), onderling gescheiden door de promenade en door graspaden. De grafstenen (identiek, met een Davidster voor joodse gevallen en een Latijns kruis voor de andere gesneuvelde militairen) zijn geordend in parallel lopende bogen. Rondom de begraafplaats zijn rododendrons geplant. De lange, gebogen perken ten noorden en zuiden van het monument zijn beplant en met trosrozen, omringd door palmboomhaagjes met op de achtergrond een hulsthaag. Meidoornhagen en -bomen en verschillende soorten eiken completeren de beplanting. Een vlaggenmast beëindigt de symmetrieas.
<i>Korte karakteristiek interieur</i>	BEZOEKERSCENTRUM. Het interieur is opgedeeld in twee ruimte van elkaar gescheiden door een glazen wand. De gevels in het interieur zijn gestucadoord evenals het plafond. In een van de gevels bevindt zich een schoorsteenmantel. De vloer is bestraat met klinkers in een vierkant dampatroom. KAPEL De kapel is 15,5 m. hoog. Het daglicht kan binnenkomen via twee zeer lange verticale ramen aan de achterzijde van beide zijkanten. De kapel is voorzien van een plafondverlichting in de vorm van een koningskroon, omringd door kleine lichten als referentie aan het firmament. De kroon is een geschenk van de Nederlandse bevolking, evenals een zilveren bloemenschaal en een smeedijzeren kandelaar op het eiken altaar.

Toegepaste kunst, beplanting, materialen, constructies en detailleringen

Bestanddelen toegepaste kunst gebouw (Kunstwerken/orgels/gedenktekens/meubels):

Aanleg, beplanting Prunus serrulata sekiyama

nr. 1

Materiaal/techniek Brons

Locatie (in/aan het beschermde monument) Ereplaats

Kunstenaar j. kislewski

Voorstelling Rouwende vrouwenfiguur en een afgeknotte boomstronk waaruit een nieuwe loot ontluikt.

GEBOUWD en/of AANGELEGD ERFGOED

Bronnen waardstellend onderzoek

Ingevuld door, datum Consulent architectuurhistorie (mw. Drs. W.M.M. van Bers), 29 oktober 2012

Veldonderzoek

Bezoek Consulent architectuurhistorie (Drs. W.M.M. (Mieke) van Bers), 24 augustus 2012, in – en exterieur.

Afbeeldingen

Digitale Foto's Consulent architectuurhistorie (Drs. W.M.M. (Mieke) van Bers), augustus 2012, in – en exterieur.

Digitale foto's Fotograaf

Literatuur

Nr. 1	American Memorials and Overseas Military Cemeteries, The American Battle Monuments Commission, s.a..
Nr. 2	Netherlands American Cemetery and Memorial, The American Battle Monuments Commission, s.a..
Etc.	De Cock, Lucien, geschiedenis van de dood: begraafplaatsen in Europa, Leuven, 2006, 24. Rituelen en gewoonten in Europa, isbn 9077942025 Kirkels, Mieke & Purnot, Jo, From farmland to soldiers cemetery: eyewitness accounts of the construction of the American cemetery in Margraten, Stichting Akkers van Margraten, Tilburg Tuin en landschap, 'mei 2012.

Archiefonderzoek

kerkarchief	n.v.t.
Gemeentearchief	niet uitgevoerd

Internet

<i>Al gebruikte bronnen (websites scan of kopie opslaan omdat dit wijzigt, of van alles een kopie opslaan???)</i>	www.cultureelerfgoed.nl; Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Wederopbouw databank, preselectie (zomer 2006, code) www.library.wur.nl/tuin/, Wageningen www.abmc.gov/ne.htm www.dodenakkers.nl www.ruimkader.nl www.akkersvanmargraten.nl www.wikipedia.org

Eigenaren, bewoners, gebruikers	Amerikaanse staat, super intendant (Keith Stadler) Amerikaanse staat, Frenk Lahaye,

Overheidsinstellingen

gemeente	Burgemeester (Akkermans), bestuurssecretariaat (Mirriam Schmits) medewerker cultuurhistorie (Jo Mingels, Ronald pellemans)
Provincie	
Rijk	Ministerie van Defensie, dienst vastgoed defensie, directie zuid, adviseur ruimtelijke ordening en juridisch beheer (Richard griffijn) consulent erfgoed en ruimte (jon van rooijen), consulent archeologie (fred braunen), consulent cultuurlandschap (cees van rooijen), ..

Archeologische relevantie <i>ondergrond (zie Archis, Kich, gemeentearcheoloog of...)</i>	De begraafplaats ligt voor zover bekend niet op een terrein van archeologische waarde.

Monument

Tilburg Kapel Onze Lieve Vrouw ter Nood

Register

Provincie	Noord-Brabant
Gemeente	Tilburg
Plaats	Tilburg
Straat/huisnummer	Kapelhof 6
Postcode	5038 AS
Kadastrale aanduiding	Tilburg M 9679
Aanduiding of korte omschrijving	Kapel met lantaarn

KENNIS: WAARDERING

I Cultuurhistorische waarde: belang van het object/complex

<i>als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);</i>	De kapel is van hoge waarde als getuigenis van dankbaarheid aan Maria om de bevrijding van de tweede wereldoorlog en herinnering aan de Tilburgse oorlogsslachtoffers. Daarmee is hij tevens een herkenbare uitdrukking van de katholieke identiteit van Tilburg in de wederopbouwperiode.
<i>wegens bijzondere herinneringswaarde.</i>	Als herinnering aan de Tilburgse oorlogsslachtoffers en verzetstrijders.

II Architectuur- en kunsthistorische waarde: (bijzonder) belang van het object/complex

<i>voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar;</i>	Als toonbeeld van de ontwikkeling in het werk van Jos Schijvens en vanwege het werk van Daan Wildschut.
<i>wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;</i>	Verbeeld door de bijzondere sculpturale vormgeving, waarin het Mariabeeld centraal staat.
<i>wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst;</i>	De kapel is uitgevoerd in bijzonder, rijk materiaal zowel in ex- als interieur (travertin en marmer) en heeft in het ontwerp opgenomen bijzondere glas-in-betonramen.
<i>wegens de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur(onderdelen).</i>	Aangezien de vormgeving van ex- en interieur een eenheid zijn. De vorm van het interieur is buiten afleesbaar.

IV Gaafheid en herkenbaarheid: belang van het object/complex

<i>wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;</i>	De kapel is in ex- en interieur bijzonder gaaf.
<i>wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid;</i>	De kapel is materieel geheel oorspronkelijk.
<i>als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie;</i>	Het gebouw vervult nog steeds de oorspronkelijke functie.

V Zeldzaamheid

<i>uitzonderlijk belang van het object/complex wegens relatieve zeldzaamheid in relatie tot één of meer van de onder I t/m III genoemde kwaliteiten.</i>	Als bijzonder voorbeeld van een kapel, gebouwd na een belofte aan Maria, na de bevrijding van Tilburg.

KENNIS: FEITEN

Oorspronkelijke functie(s), <i>bij meer zelfstandige zaken in 1 mon.nr)</i> <i>op grond van een thesaurus,</i> <i>overeenkomend met</i> <i>registeromschrijving</i>	Religieuze gebouwen Mariakapel
Huidige functie (met jaartal)	Mariakapel (2012), sinds 1964
Naam object	Onze Lieve Vrouw ter Nood
Bouwtijd (ook de planfase)	1964
Architect(en)/ontwerper(s)	Schijvens, J.C.A.
Uitvoerder (aannemer e.d.)	
Opdrachtgever	Stichting Gilde O.L. Vrouw ter Nood, Tilburg
Exterieur	Sculpturale vorm. Het gebouw heeft een asymmetrische, onregelmatige plattegrond, met aan de bovenzijde hellend begrensde gevels in verschillende hoogten. Een aantal van de gevels is eveneens licht hellend. In de zuidelijke gevels over de volledige hoogte glas-in-betonramen. In een hoger gedeelte aan de dakzijde vele kleine ronde vensters die voor een fraaie lichtval op het altaar en het Mariabeeld zorgen. Aan twee zijden ingangsportieken, oorspronkelijk voorzien van draaideuren. Aan de westzijde een lantaarn op een pijler.
Interieur (indeling)	Asymmetrische plattegrond, met links (zuidelijk) een doorgaande route en rechts een gebedsruimte met bankenplan, gericht op Mariabeeld en altaar. Langs de doorgaande route een lange zitbank. In een smaller (westelijk) deel het altaar met centraal op de achterwand het Mariabeeld op een console. Daarnaast links een kleine sacristie.
Stedenbouwkundige ligging, situering <i>(incl. aanduiding windstreek), omgeving</i> <i>van belang</i>	Gelegen op klein "verstopt" plein, de Kapelhof. Gepland was een stedenbouwkundige relatie met de Heikese kerk. Hier is het echter nooit van gekomen.
Toegepaste materialen	
gebouw, constructietechniek	Travertin aan buitenzijde. Pijler van de lantaarn eveneens travertin. Voor ingangen marmeren vloertegels; rondom ca. 1 m. breed trottoir met klinkers
Interieur/afwerking	Travertin wanden, marmeren vloeren, altaar marmer, ingebouwd tabernakel met bronzen deurtjes. Bankenplan van metaal met hout.
Kunstwerken/orgels/ gedenktekens/meubels die bestanddeel zijn:	
<i>nr. 1</i>	
Materiaal/techniek	Glas in betonramen, 7 panelen.
Locatie (in/aan het beschermde monument)	De ramen bevinden zich in de zuidelijke gevels, 5 panelen rechts en 2 links van een flauwe hoek, van binnenuit gezien.
Kunstenaar	Daan Wildschut

Voorstelling	Vrouw met kind, door een draak bedreigd, geïnspireerd op Openbaring 12.
Datering	1964
Afmetingen	Van vloer tot plafond, per paneel ca. 0,50 m. breed.
nr. 2	
Materiaal/techniek	Madonnabeeld.
Locatie	Op marmeren console, centraal tegen de achterwand.
Datering	16e eeuw. afkomstig uit het Rijnland.
Groen erfgoed: aanleg/beplanting	n.v.t.
Geschiedenis	In de oorlogstijd, in het najaar van 1944, werd toegezegd een Mariakapel te bouwen en werd het Gilde van O.L. Vrouw ter Nood opgericht, dat al voor het einde van de oorlog fl. 137.000 inzamelde en na de oorlog geld bijeenbracht. In 1949 werd een tijdelijke kapel ingezegend, een verbouwing van een oud gebouw eveneens naar ontwerp van Jos Schijvens, met door Frans Mandos beschilderde wanden, die moest worden afgebroken ten behoeve van de bouw van een flatgebouw. De inzegening van de nieuwe kapel vond plaats op 7 juni 1964 door Mgr. Bekkers. In de kapel een herdenkingsboek met de namen van de Tilburgse oorlogsslachtoffers, gekalligrafeerd door Kees Mandos, en een plaquette ter herinnering aan de Tilburgse verzetsstrijdster Coba Pulskens.
Relevante wijzigingen	Ingang aan voorzijde gewijzigd: draaideur vervangen door klapdeuren van hetzelfde materiaal.
Bezocht	Gerda Cornelissen-Bakker, bezoek 11 oktober 2012.

KENNIS: BRONNEN

Primaire bronnen, kaarten, literatuur, documentatie, websites

Nr. 1	Website: http://tilburgers.nl/kapel-onze-lieve-vrouw-ter-nood-kapelhof/
Nr. 2	Website: http://tilburgers.nl/tijdelijke-kapel-onze-lieve-vrouw-ter-nood/
3	Website: http://nl.wikipedia.org/wiki/Daan_Wildschut
4	Website: http://nl.wikipedia.org/wiki/Kees_Mandos
5	Website: http://nl.wikipedia.org/wiki/Jos_Schijvens

Al gebruikte bronnen (websites scan of kopie opslaan omdat dit wijzigt, of van alles een kopie opslaan???) 1,2,3,4,5,

Index

Plaatsnaam	Adres	Provincie	Object	Pagina
Almelo	Stationsplein	Ov	NS Station	213
Amstelveen	Augustinuspark 1	NH	Paaskerk	321
Amsterdam	Europaplein 2-8	NH	Europahal RAI	153
Amsterdam	Stadionplein 22-24	NH	Tweede Citroëngarage	161
Amsterdam	Overtoom 527-557	NH	Autopon	167
Amsterdam	Plantage Middenlaan 24	NH	Monument Hollandsche Schouwburg	595
Amsterdam	Comeniusstraat, Huizingalaan, Hemsterhuisstraat	NH	Sloterhof	23
Amsterdam	Beethovenstraat 195-285	NH	Princesseflat	29
Amsterdam	Amstelveenseweg 400	NH	Burgerweeshuis	69
Amsterdam	Slotermeerlaan 1-9	NH	A.H. Gerhardhuis bejaardentehuis	75
Amsterdam	De Cuserstraat 3	NH	Scholengemeenschap Buitenveldert	445
Amsterdam	Van Nijenrodeweg	NH	Gijsbrecht van Aemstelpark	515
Amsterdam	Apollolaan 138-140	NH	Hilton Hotel	521
Apeldoorn	Henri Dunantlaan 6	Gld	Kweekschool voor kleuteronderwijzeressen	453
Arnhem	Wekeromseweg 6	Gld	Bio herstellingsoord (incl. mythyschool)	81
Arnhem	Walburgstraat 2-4	Gld	Paleis van Justitie	91
Arnhem	Rosendaalseweg 505	Gld	Opstandingskerk	327
Arnhem	Onderlangs 9	Gld	Hogeschool voor de Kunsten (Artez)	459
Arnhem	Gele Rijdersplein	Gld	AKU-fontein	529
Breda	Topaasstraat 13	NB	Sportcentrum	535
Brunssum	Kerkstraat 127	Lb	RK kerk Gregorius de Grote	335
Capelle a.d. IJssel/ Krimpen a.d.IJssel	Ketensedijk 2a t/m 8 (Capelle), IJssedijk 369-371 (Krimpen)	ZH	Stormvloedkering	221
Dedemsvaart	Moerheimstraat 84	Ov	Tuinen van Mien Ruys	539
Delft	Mekelweg 5	ZH	Aula en collegegebouw TU Delft	467
Den Bosch	Homeruslaan 5	NB	St. Janslyceum	473
Den Haag	Visafslagweg 1	ZH	2 ^e Visafslag Scheveningen	171
Den Haag	Lange Voorhout 102	ZH	Amerikaanse ambassade	99
Den Haag	Bezuidenhoutseweg 73 c.a.	ZH	Voormalig Ministerie van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening (Nu EZ)	105
Den Haag	Esther de Boer-Van Rijklaan 20	ZH	American Protestant Church	347
Den Haag	Juliana van Stolberglaan 154	ZH	Triumfatorkerk	353
Den Haag	Meppelweg 339-341	ZH	St. Paulus Ambachtsschool	479
Drachten	De Lange West 10-68	Fr	Thalenspark	545
Dreischor	Welleweg 32	Zl	Pasveersloot, voormalige rioolwaterzuiveringsinstallatie	229

Plaatsnaam	Adres	Provincie	Object	Pagina
<i>Driehuis</i>	Duin- en Kruidbergerweg 2/6	NH	Auditorium	599
<i>Eindhoven</i>	Bosdijk 525	NB	Hoofdkantoor Philips	175
<i>Eindhoven</i>	Het Veken	NB	Voormalig Hallencomplex voor Werktuigbouwkunde (W-hal), Nu MetaForum	485
<i>Eindhoven</i>	Noord Brabantlaan 1	NB	Evoluon	489
<i>Emmeloord</i>	Onder de Toren/ De Deel 25	Fl	Poldertoren	233
<i>Enschede</i>	Gronausestraat 1317	Ov	Purfin Tankstation	241
<i>Enschede</i>	Matenweg 2-38/ Campuslaan	Ov	Patiostudentenwoningen TU Twente	35
<i>Epe</i>	Norelbosweg 8	Gld	Norelbos begraafplaats	603
<i>Groningen</i>	Crematoriumlaan 6	Gr	Crematorium	113
<i>Haarlem</i>	Kromhoutlaan 12	NH	Pastoor van Arskerk	357
<i>Haarlem</i>	Garenkokerskade 81	NH	Mons Aurea	495
<i>Hagestein</i>	Lekdijk 7	Utr	Stuwcomplex Hagestein	247
<i>Heerlen</i>	Zandweg 122	Lb	Woonhuis Van Slobbe	41
<i>Heerlen</i>	Navolaan 83	Lb	Christus Koningkerk	365
<i>Hengelo</i>	Spoorstraat	Ov	Europatunnel	251
<i>Hengelo</i>	Burg. Jansenplein 1	Ov	Raadhuis	121
<i>Hengelo</i>	Haydnlaan 66	Ov	St. Raphaëlkerk	371
<i>Hilversum</i>	Kolhornseweg 13	NH	Zuiderhof begraafplaats	609
<i>Hilversum</i>	Witte Kruislaan 55	NH	Kantoor Radio Nederland Wereldomroep	131
<i>Hurdegaryp</i>	Rijksstraatweg 24	Fr	Kantoor en eigen woonhuis Bonnema	47
<i>Ijmuiden</i>	Dudokplein 1	NH	Raadhuis Velsen	137
<i>IJsselstein</i>	Hogebiezendijk 21	Utr	Gerbrandytoren (zender Lopik)	257
<i>Ilpendam</i>	Monnickendammerrijweg 13c	NH	Bungalow Van den Doel	51
<i>Leidschendam</i>	Burgemeester Sweenslaan 5	ZH	St. Josef Opifexkerk	377
<i>Maarssen</i>	Diependaalsedijk 17	Utr	Emmaüspriorij	383
<i>Maastricht</i>	Gerechtigheidslaan 11, hoek Vredeslaan	Lb	Kantoor en eigen woonhuis Goessen	55
<i>Maastricht</i>	Bonnefantenstraat 15	Lb	Conservatorium	501
<i>Margraten</i>	Amerikaanse Begraafplaats 1	Lb	Netherlands American Cemetery and Memorial	615
<i>Marknesse</i>	Voorsterweg 28	Fl	Waterloopkundig Laboratorium De Voorst (Waterloopbos)	263
<i>Meerssen</i>	Pastoor Dominicus Hexstraat 25	Lb	H. Jozef Arbeiderkerk	389
<i>Mijdrecht</i>	Groot-Mijdrechtstraat 81	Utr	Kantoor Johnson-Wax	179
<i>Nagele</i>	Ring 15	Fl	Gereformeerde kerk	401
<i>Nieuw-Balinge</i>	Hoogeveenseweg	Dr	Munitiemagazijnencomplex	273
<i>Nijmegen</i>	Keizer Karelplein 32h	Gld	Stadsschouwburg	553
<i>Odiliapeel</i>	Oudedijk 43	NB	Kerk vd H Kruisvinding	407
<i>Otterlo</i>	Houtkampweg 6	Gld	Beeldentuin Kröller-Müller Museum	561

Plaatsnaam	Adres	Provincie	Object	Pagina
Rotterdam	Weena 10	ZH	Hilton Hotel	185
Rotterdam	Offenbachlaan 5	ZH	Huis van Buchem Hillegersberg	61
Rotterdam	Delftseplein 31	ZH	Stationspostgebouw	145
Rotterdam	Hang 18	ZH	St. Dominicus met parochiehuis (Steigerkerk)	413
Rotterdam	Slinge 775	ZH	St. Bavokerk	423
Rotterdam	Schouburgplein 50/ Kruisstraat 2	ZH	Concertgebouw De Doelen	569
Spijkenisse	Berenplaat	ZH	Drinkwaterleidingbedrijf Berenplaat	281
Stavoren	Stadsfenne 33	Fr	J.L. Hooglandgemaal	289
Stellendam	N57	ZH	Sluizen in stormvloedkering Haringvliet	295
Tilburg	Spoorlaan 35	NB	NS Station	303
Tilburg	Hogeschoollaan 225	NB	Aula Universiteit Tilburg	507
Tilburg	Louis Bouwmeesterplein 1	NB	Stadsschouwburg	579
Tilburg	Kapelhof 6	NB	Kapel Onze Lieve Vrouw Ter Nood	621
Utrecht	Rijnkade 1	Utr	SHV-kantoor	191
Venlo	Wolweverstraat 2	Lb	Nicolaaskerk	433
Wassenaar	Wassenaarseweg 220 (Den Haag)	ZH	Hoofdkantoor ANWB	197
Zaltbommel	Steenweg 90, bij	Gld	Watertoren	309
Zeist	Woudenbergseweg 56-58	Utr	KNVB-paviljoens	585
Zierikzee/ Colijnsplaat	Deltaweg	Zl	Zeelandbrug	315
Zwolle	Willemsvaart 21	Ov	Kantoor Schrale's Beton	203

Colofon

Opdrachtgever

Leonard de Wit

Leden selectiewerkgroep

Iris Contant, Gerhard Eshuis (secretaris), Mariël Kok, Hilde van Meeteren, Jon van Rooijen, Michiel Verweij, Ben de Vries (voorzitter), Eva Wijdeveld, Kiki Zagt

Leden klankbordgroep RCE

Anita Blom, Marije de Heer Kloots-de Korte, Dorothee Koper-Mosterd, Marieke Kuipers, Peter Nijhof, Tjeu Otten, Alie van Veenendaal, Simone Vermaat

en verder met medewerking van:

Dorien Berkelmans, Ria Bos, Annemiek de Bruijn, Elly Dijkstra-van Gelder, Taco Hermans, Karina de Jong, Eloy Koldewey, Natascha Lensvelt, Albert Reinstra, Silvia Ristjouw, Kris Roderburg, Harrie Schuit, Rudi van Straten, Peter Timmer, Judith Toebast, Hendrik Jan Tolboom

Fotografie: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed; foto's omslag en schutbladen Evoluon, Eindhoven; p.10 Zeelandbrug, Zierikzee / Colijnsplaat; p.16 R.K. Kerk Gregorius de Grote, Brunssum; p.21 Woonhuis Goessen, Maastricht; p.67 Raadhuis, Velsen; p.151 ANWB hoofdkantoor, Wassenaar; p.211 Stuwcomplex Hagestein; p.319 Paaskerk, Amstelveen; p.441 Conservatorium, Maastricht; p.513 De Doelen, Rotterdam; p.593 Amerikaanse begraafplaats, Margraten; p.626 St. Bavokerk, Rotterdam.

Tekst inleiding: Marieke Kuipers

Tekst toelichting: Ben de Vries

Eindredactie: Gerhard Eshuis, Jarno Pors, Ben de Vries

Productieleider: Jarno Pors

Opmaak en productie: uNiek-Design, Almere

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Smallepad 5 | 3811 MG Amersfoort

Postbus 1600 | 3800 BP Amersfoort

033 – 421 7 421 | fax 033 – 421 7 799

info@cultureelerfgoed.nl

www.cultureelerfgoed.nl

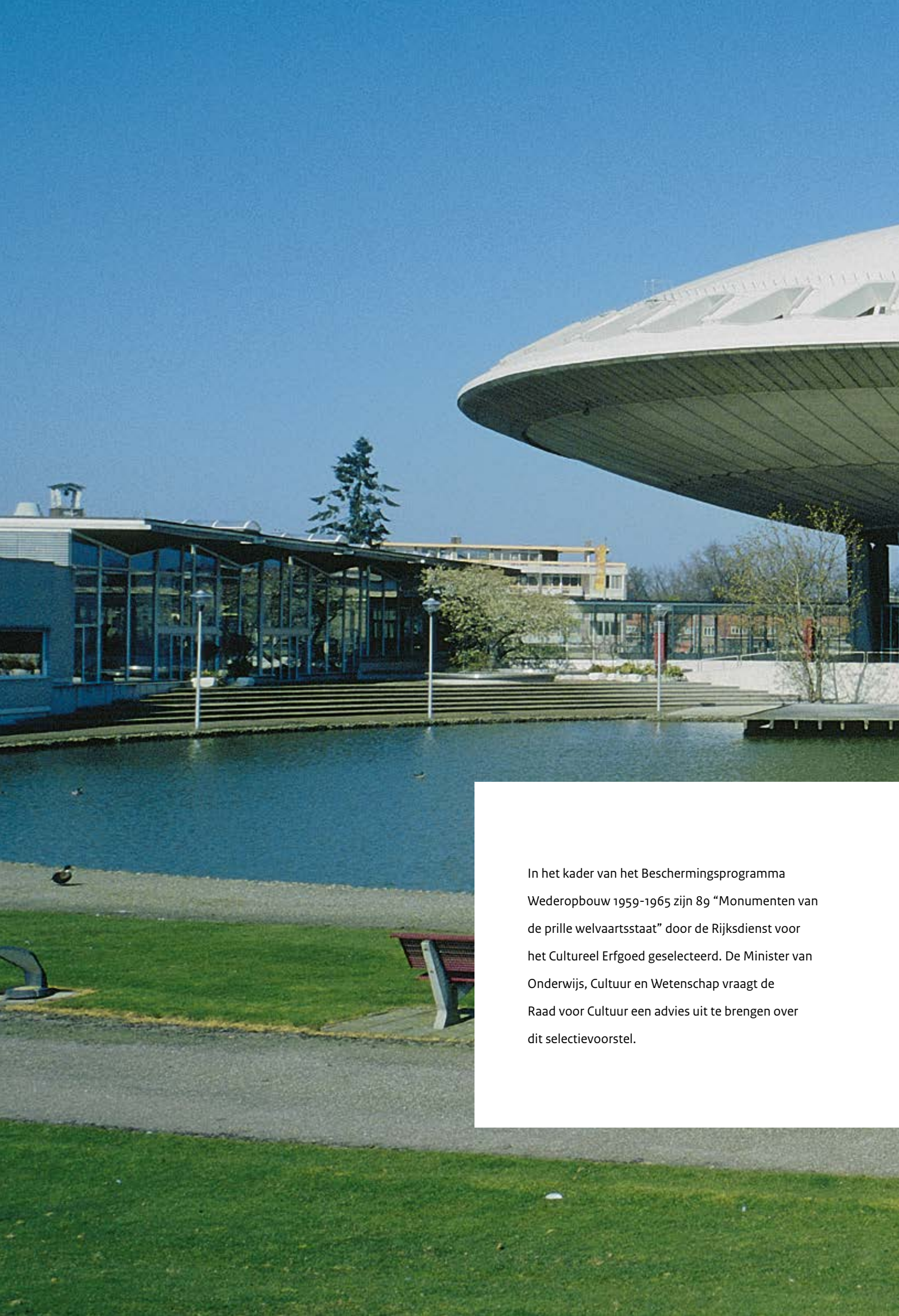
maart 2013

In het kader van het Beschermingsprogramma Wederopbouw 1959-1965 zijn 89 “Monumenten van de prille welvaartsstaat” door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed geselecteerd. De Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap vraagt de Raad voor Cultuur een advies uit te brengen over dit selectievoorstel.